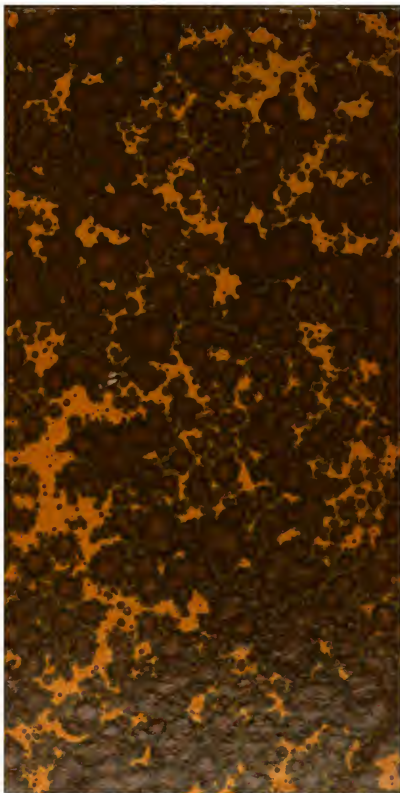

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

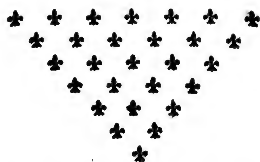
tot Fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen, betrekkelyk.

EERSTE STUK.

VOOR

1795.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By J. YNTEMA.
1795.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Bybel vertaald, omschreven, en door Aanmerkingen opgehelderd. Benevens eene Verhandeling over den toestand der Volkeren, door de Profecten bedreigd. IXde Deel. Te Utrecht en Amsterdam, by G. T. van Paddenburg en Zoon *en* J. Allart, 1794. *In gr.* 8*vo. te zamen* 622 *bl.*

Zo heeft het dan den Heere VAN VLOTEN mogen gebeuren, zyne zwaarwigtige taak in zo verre te hebben afgedaan, dat alle de Boeken des O. Verbonds, naar het voorgestelde plan bearbeid, thans door den druk zyn gemeen geworden. 's Mans onvermoeiden vlyt in aanmerking genomen zynde, als mede het nuttige en verdienstlyke van zynen arbeid, in verscheiden opzigten, wenschen wy den eerwaardigen Schryver, en ook het Publiek, geluk, met den dus volvoerden arbeid. By meer dan ééne gelegenheid hebben wy onze hoogagting betuigd voor de Boeken van het O. Verbond, niet slegts als dierbaare gedenkstukken der Oude tyden, als welke de meeste heden bekende profaane Schryvers in Oudheid te boven gaan, maar inzonderheid ook als bronnen en bewaarplaatzen van zeer veel zuiverer godsdienstige kundigheden, dan by de meest verlichte Volken bekend waren, en aan welke, 't geen deeze Volken, van die zuiverer kundigheden, meer of min ongemengd wisten, voornaamlyk moet worden toegeschreeven. Alle arbeid, ter opheldering van zulke belangryke Boeken aangewend, verdient billyken lof, vooral wanneer dezelve in de manier van VAN VLOTEN wordt volvoerd. Gelyk 's Mans naam, by alle Bybelminnaars, thans in eere en hooge waarde wordt gehouden, dus zal ook dezelve, by de laate naakomelingschap, in zegening herdagt worden. En daar zyn Eerw. in de Voorrede zegt, met het bearbeiden van het N. Verbond reeds verre te zyn gevorderd, wenschen wy van harte, dat de waardige Schryver, in den wankelen staat zyner gezondheid, genoegzaame kragten moge behouden, om ook dat voor de Christenen nog gewigtiger gedeelte der gewyde Schriften

door zyne Omfchryving en ophelderende Aanmerkingen op te klaaren.

Met dit alles willen wy niet aanduiden, als of wy, hier en daar, geene misflagen, naar ons inzien, ontdekt hadden. Nu en dan hebben wy dezelve opgemerkt en aangeweezen. — 't Smart ons dat dezelve, tegen onze bedoeling, den Heer VAN VLOTEN wel eens in een geemlyken luim gebragt hebben. Een Werk van zo langen adem, handelende over een Boek, zo duister in menigvuldige opzigten, geheel zonder misflagen, ware iets, 't welk van de uitgebreidfte geleerdheid en fchranderfte oordeelkunde niet mag verwagt worden. Doch het is daarom niet minder een voorwerp van hoogagtinge. De regel van HORATIUS, in de beoordeeling van een Gedicht, geldt by ons omtrent alle andere Schriften,

Ubi plura nitent in Carmine, non ego paucis
Offendar maculis, quas aut incuria fudit,
Aut humana parum cavit natura.

Behalven het Boek van DANIEL, bevat dit Deel de twaalf, dus genaamde, kleine Profeeten. Ieder Boek of Gefchrift wordt, naar gewoonte, voorgegaan van eene Inleiding, waarin over den Schryver en over zyn Gefchrift wordt gehandeld. De historifche Verhandeling, welke, volgens des Schryvers eigen verklaaring, hem „ ongelooflyk veel moeite heeft gekost," draagt de blyken van oordeelkunde en geleerdheid. Wy befchouwen dezelve als een zeer nuttig toevoegzel, 't welk over de Profeetifche Schriften een aanmerkelyk licht verfpreidt. Eene aandagtige beoeffening dier Verhandelinge behoorde het leezen der gemelde Schriften vooraf te gaan. De gewyde en de ongewyde Gefchiedenis zyn zo naauw verknogt, en in elkander als ingevlogten, dat de eene zonder de andere bezwaarlyk, of liever in 't geheel niet, kan verftaan worden.

Tot eene proeve valt thans onze keuze op de Vertaaling, Omfchryving en nadere Opheldering, der vermaarde plaats by DANIEL, Hoofdft. IX. 24-27. Voor de uitgebreidheid onzes Uittrekzels zullen wy geene verfchooning vraagen. De Vertaaling dier plaatze luidt aldus: vs. 24. „ Zeventig *zevenen* zyn voor uw volk zo wel als voor „ uw gewyde Stad, de *korfte tyd*, om den *afval* te *fluiten*, de *misdaden* te *eindigen*, en het *onrecht weg* te

„ *ne-*

„ *nemen*, de oude *billykheid* te *doen herleeven;* het gezicht van den Profeet te *bevestigen*, en het *allerheiligste* weder *in te wyden.* vs. 25. *Merkt* dan, en *begrypt* „ *dit:* van den uitgang des bevels, *voor* de wederkeering, „ en *voor* den opbouw van *Jerusalem*, tot op *Messias*, „ den Vorst, zyn *zevenen*, op twee en zestig *zevenen;* dan „ zullen marktpleinen, en *omgravingen* gestigt zyn, doch „ in eenen *zorgelyken* tyd. vs. 26. Na twee en zestig *zevenen*, zal de *Messias uitroeijen*, doch niet voor zich; „ en een volk des Vorsten, dat komen zal, zal stad en „ heiligdom *verstoren*, en zyn einde zal snel wezen, en „ tot [of *na*] het einde des krygs, zullen verwoestingen „ *volgen.* vs. 27. Dit zal het Verbond in velen sterken, „ één *zeven* lang; en op de helft van die *zeven*, zal het „ slacht- en spysoffer ophouden, en over den *vleugel* der „ grouwelen, zal een verwoester zyn, tot het einde: zo „ *ylende zal ze* over de verwoeste steden *stromen.*"

Om niet te lang te zyn, zullen wy de omschryving deezer plaatze agterlaaten, bepaalende ons alleen zo tot de algemeene, als tot de byzondere, Ophelderingen. De algemeene Opheldering is van deezen inhoud.

Vs. 24-27. „ Als myn lezer, volgens de gewoone „ wyze van verklaring, verschillende wyzen van uitlegging begeert te vergelyken, kan hy in HARENBERGS „ *Commentarie*, of in den *Bybel der Natuur* Xde Deel, „ overvloedigen voorraad vinden, en zien, hoe elk Uitlegger op zyne wyze de zwarigheden zogt te ontduiken, welke zyn aangenomen gevoelen drukte (drukten); „ onder deezen zyn de uitleggingen van VENEMA en van „ SCHUTTE, schoon onderling aanmerkelyk verscheiden, „ de naaste om naar den prys van goedkeuring te dingen; de eerste heeft, *Chronologisch* berekend, niemand „ gehad voor hem of na hem die het verder bragt; op „ 9 jaaren na, heeft hy den toestand van het herstel van „ den staat, en den ondergang van *Jerusalem*, gevonden; „ durft men zon- voor maan-jaaren in de rekening aanneemen? is men niet afkeerig om, wanneer 'er knoopen „ in den schakel voorkomen, die mede op te winden, „ dan kan men in een zaak van dat gewicht zich gemakshalve daarmede voldoen; SCHUTTE heeft boven VENEMA dit vooruit, dat hy meer vakken van zyne uitgebreide geleerdheid in dit stuk heeft doen werken; boven zyne *Chronologische* bekwaamheden, heeft hy zyn „ spraakkennis, in den hoogsten graad, doen werken; zyn

„ *Geographische* kundigheden, zyn vruchtbare geest om
„ de geschiedkundige denkbeelden toetepassen, zyn on-
„ vergelykelyk; maar ziet! terwyl wy den man bewonde-
„ ren, gevoelen wy onder de hand dat deze zo aanmer-
„ kenswaardige voorzegging ons niet alleen donkerder
„ word, maar dat overal de onnatuurlykste veronderstel-
„ lingen de aaneenlassing van het geheel bezorgd hebben;
„ het is zeker, wilde men met vrucht iets onderneemen,
„ men moest onbevooroordeeld nader onderzoeken, wat
„ hieromtrent door anderen als waarheid aangeweezen was,
„ en men moest zich een duidelyk begrip van het ware
„ standpunt der zwarigheden maken; in dit opzicht heeft
„ niemand aan dit Schriftuur-bewys meer voordeel aan-
„ gebragt dan J. D. MICHAELIS in zyn *Versuch uber die*
„ 70 *wochen* DANIELS, daar hy ten grondslage heeft gelegt,
„ dat DANIELS begeerte om het herstel van stad en tem-
„ pel te weten, niet beantwoord werd door het opgeven
„ van den sterftyd des *Messias* in de laatste verwoesting
„ van stad en tempel; uit THEODORETUS kan men zien
„ dat de Kerkvaderen aan zoortgelyke verklaring zelfs
„ niet gedagt hebben; —— de text is evenwel noch niet
„ genoeg voor bedenkingen beveiligd om zich daarop te
„ kunnen gronden; hoe veel randlezingen zyn 'er niet?
„ hoe veel vreeze, dat 'er vooral in de getallen fouten
„ mogten ingeslopen zyn? daar by hebben wy DANIEL
„ niet naar de egte overzetting der 70, maar van THEO-
„ DOTION, welks gebrek uit een Handschrift te *Rome*, in
„ den jaare 1772, gelukkig hersteld is, en een verbazen-
„ de invloed op deze uitlegging heeft; het standpunt,
„ waarin MICHAELIS deze woorden plaatst, komt hierop
„ neder: voor de 70 jaaren ballingschap, zullen 70 jaar-
„ weken ter vergoeding komen; van CYRUS af tot aan de
„ komst van POMPEJUS ging het den Joodschen staat
„ voorspoedig, en toen had alles allengskens vervulling,
„ het geen in het 24ste vs. als voorregten opgenoemd
„ werd; het tweede gezichtpunt is in het 25ste vs. en
„ gaat van den herbouw der stad tot aan deszelfs onder-
„ gang; daarin zyn de volgende aanmerkelyke vakken:
„ binnen 62 maan-jaaren begon de treurige Oorlog met
„ het veroveren van het fort *Antonia* door de Jooden,
„ toen CESTIUS GALLUS geslagen, en de stad weder van
„ beleg bevryd werd, dan hebben wy nog eene week
„ dat is 7 jaaren van het beleg door TITUS tot de gan-
„ sche verwoesting van den Joodscheu staat, een bestek

„ van

„ van 7 jaaren, beginnende met het 66ste zon-jaar, op
„ de helft van die week hield het offer op, en de stad
„ werd veroverd op het 70ste jaar; nog drie jaaren daarop
„ duurde dien Oorlog over het gansche Joodsche land.
„ —— Elk ziet dat wy ons hier bekort hebben, en maar
„ alleen opgegeeven hebben de tyds-bepaalingen, waar naar
„ DANIEL begeerig was, en welke hier de moeijelykheden
„ den veroorzaken: zo die gevonden zyn, laat zich het
„ overige zeer *wel* vereffenen; het gevoelen van den Ridder
„ der MICHAELIS heeft dit boven anderen van later tyden
„ vooruit, dat de *Messias* hier zeer wel inkomt, doch als
„ Richter over het lot van *Jerusalem*, naar de beste lezing
„ zing der Handschriften, heeft dit egter ook veel dat
„ gedrongen of willekeurig is; men neeme alleen de jaarweeken
„ weeken dan voor 7 jaaren te neemen, en dan eens voor
„ een jaar; hoe veel moeite heeft het daarenboven in,
„ om alles te wringen in het tafereel der geschiedenis
„ van CYRUS af tot POMPÉJUS: de gedugte vervolgingen onder
„ der ANTIOCHUS EPIFANES zyn dan maar kleine donkere
„ kere wolkjes voor den Joodschen staat, die nergens toe
„ dienden, dan om aan de natie vryheid en dapperheid
„ te bezorgen; hoe veel leerzaams, zonder agterhoudenheid,
„ heid, 'er in 's mans voorstel is, voor elk die ware Bybelkennis
„ belkennis mint, vind ik het nogthans onnatuurlyk, alle
„ die vooronderstellingen aan te neemen. Toen onder
„ verscheiden Schrift-Uitleggers het gezag der aanhalingen
„ gen uit het O. T. en (in) het N. T. niet meer zo onfeilbaar
„ feilbaar verklaard werd, begon men gansch anders over
„ deze woorden te denken; een ongenoemden gaf in *Engeland*
„ *geland* een *free Inquiry into the Vision of Daniel. Lond.*
„ 1776. deze brengt alles op CYRUS, en de lotgevallen,
„ die de Jooden onder het herbouwen van stad en tempel
„ gehad hebben; zeer velen gevoelden het verbazend
„ stoute en gewrongene van deze verklaring, en sloegen
„ dan een natuurlyker weg in, waarin MARSHAM had
„ voorgegaan; men begon het standpunt toen van CYRUS
„ af tot aan ANTIOCHUS EPIFANES te plaatzen. Die nog
„ een stap verder gaan, en de geliefde *versie* van *Duitschland*
„ *land* minnen, hebben deze versen voor eene *glosse* der
„ *Rabbynen* verklaard. Ik wil niet ontveinzen dat EICHHORN,
„ HORN, die onbetwistbaar de beste proeve gegeeven
„ heeft van doorzicht in de beelden, welken in DANIEL,
„ en in de *Openbaring* van JOHANNES, voorkomen, zeer
„ veel leerzaams gegeeven heeft, het welk elk minnaar

„ van waarheid behoorde te onderzoeken. Want het is
„ geen eerbied voor de Bybelſchriften, maar ſtyfheid,
„ een gevoelen eenmaal omhelst te verdedigen; men moet
„ ook in ſtaat zyn zulks van bedenkingen die waarſchyn-
„ lykheid hebben te ontheffen; ik wil myn lezer behulp-
„ zaam zyn in het onpartydig onderzoek, het welk elk
„ weldenkende over dit Schriftuurbewys behoorde in agt
„ te neemen: 1. Het kan niet ontkend worden dat de vyf
„ laatſte Hoofddeelen van DANIEL, die zyn eigen opſtel
„ wis zyn, meestal in de byzonderheden op ANTIOCHUS
„ EPIFANES nederkomen; het is dan ook niet vreemd dat
„ in deze nadere ontwikkeling van GABRIEL zulke om-
„ ſtandigheden inkomen, die hem betreffen, omtrent wel-
„ ken DANIELS geest zich in zyne voorſpellingen het
„ meest bepaalde, dit is zyn *ultimaat* zelfs in zyn ge-
„ zichte in het VII Hoofddeel; 2. Men moet ook de ui-
„ terſte naauwkeurigheid, en tevens bepaalde denkbeel-
„ den uit vergelyking van de beste lezing, omtrent de
„ getallen in agt neemen, en niet eerst met EICHHORN alles
„ maar bepaalen op ANTIOCHUS EPIFANES; en ziet men
„ dan dat de 70 weken van het 24 vs. dezelve verklaring
„ van jaarweken vordert, wil men dan de ſtoute gedagte
„ maar aanneemen, dat JEREMIA (DANIEL) geen 70 jaa-
„ ren, maar 70 jaarweeken bedoeld heeft, en dit zo in
„ den text in te dringen, en dan by het ſlot van alles zeg-
„ gen: deze rekening ruikt vry *Kabbalistisch*, zulks is
„ by my of niet eerlyk, of overgegeeven los; 3. Einde-
„ lyk moeten wy omtrent de lezing en de betekenis van
„ het woord *Mesſias* zeker zyn; hy word in eenen adem
„ met den Vorst of met het leger van den Vorst genoemd;
„ volgens deze gronden zullen wy in de byzondere ver-
„ klaring op deze hoofd-*ideën* naauwkeurig letten, en eer-
„ lyk opgeeven, wat wy daar omtrent vinden."

Voor zo veel deeze algemeene Aanteekening nog al iet opmerkelyks bevat, hebben wy dezelve wel willen overſchryven. Thans gaan wy des Heeren VAN VLOTEN's byzondere aanmerkingen op ieder vers voordraagen.

Vs. 24. „ Zo men de *Hebreeuwſche* text gezag geeft
„ boven de overzettingen, moet men *weken* of *jaaren* on-
„ bepaald laten, zynde deze invulling alleen afhanglyk
„ van de meening der Overzetters; *ééne zeven*, is dus
„ de eigentlyk oorſpronglyke lezing. *zevenen*, *zyn over*
„ *u beſtemd*; — of *is voor uw volk afgeſneden* of *af-*
„ *gekomen;* om het enkelvoud neemen wy het bepaald

„ voor

„ voor een naamwoord. —— Twee lezingen heeft men,
„ omtrent de *zonden te verzegelen* of *die te doen eindigen*, die beide een aanmerkelyk verschil uitmaken; de
„ laatste verdiend de voorkeur op het gezag der overzettingen, waaronder ook die is te *Rome* uitgegeeven.
„ —— De *schuld te verzoenen*; hier schynt de *versie*
„ van 1772 de voorkeur te hebben, vooral om het volgende, door de onzen vertaald: *eene eeuwige geregtigheid aantebrengen; eeuwig* heeft hier alleen in het denkbeeld van den Vertaler zyn vastigheid; de text zegt
„ niets anders dan de *oude geregtigheid* te herstellen;
„ hier voor neemt MICHAELIS: *de oude onschuld*, het geen
„ ik geenzins kan instemmen; dan liever de geregtigheid
„ van de oudste tyden, de regtvaardigheid die in de *patriarchale* familie plaats had, —— en *het gezicht des Profeets te verzegelen*; zo leest een der beste *Hebreeuwsche*
„ Handschriften; —— het laatste: *heiligheid der heiligheden*, met onze Overzetting, te neemen voor den *Messias*
„ of den *heiligen*, is met STINSTRA gewis het algemeene
„ gebruik van deze zo dikwyls voorkomende spreekwys
„ te verlaten, en te willekeurig; zo houd alle zekerheid
„ voor een vertaling op; maakt men nu van het geheel
„ hier eene vertaling, gegrond op de gedagten der 70
„ jaarweken, dat is 490 jaaren, dus de kortste tyd; neemt
„ men dit van maan-jaaren, dan valt zulks in den tyd
„ dat POMPEJUS den Jooden de Souvereiniteit ontnam;
„ ik houde my by de gedagten dat het een antwoord is
„ voor DANIEL: *70 jaaren zyn bepaald*, enz. en heb de
„ stille gissing dat oude en betere Handschriften ons nog
„ eenmaal de ware lezing zullen geven, in *tien zevenen*
„ hier laten werken."

Vs. 25. „ *Weet en verstaat;* hier heeft de *Versie* van
„ *Rome* veel meer woorden, en schynt meer *Paraphrast*
„ te zyn: *gy kunt weeten en kunt 'er u over verheugen*
„ *als gy ziet, hoe het besluit met het gevolg overeenstemt;*
„ dit heldert niets op, dan by wyze van omschryving,
„ en 't heeft geen moeijelykheid. —— Meer betekent het
„ wat *uitgang des woords* hier zy, de naaste gedagten
„ zyn deze twee; het *edict* van CYRUS of het bevel, het
„ geen GABRIEL bekwam tot onderricht van DANIEL; my
„ dunkt het is beslist uit het 23 vs. en wy hebben hier
„ geen keuze meer, en moeten het zo neemen zo als wy
„ 't geven, zonder te vragen of het in de rekening wel
„ uit komt; dus doende schikken wy de *hypothese* niet

„ naar de woorden, maar handelen omgekeerd. —— *Om*
„ *te doen wederkeeren en om Jerusalem te bouwen;* het
„ eerste voelt elk, dat hier weder stroef inkomt, en eene
„ verdagte lezing schynt te zyn, om *Jerusalem* op te
„ bouwen en te herstellen, zegt het Hebreeuwsch; de
„ text van *Rome*, en men zal *Jerusalem* voor den HEER
„ tot een stad bouwen. —— Hier is aanmerkelyk ver-
„ schil, de overzetting van THEODOTION heeft ze ook
„ niet; —— ik behoude de gewoone eenigzins. —— Meer
„ moeijelykheid heeft het woord door *Messas* vertolkt
„ betekenende Gezalfde: het kan ook een eigen naam
„ zyn, maar in den eersten zin kan het een *adjectivum*
„ zyn of een *substantivum;* als het *substantive* genomen
„ word, dan kan ik met MICHAELIS noch niet zien dat
„ het Koning moet betekenen, alschoon het zo meest ge-
„ bruikt word; dit gevolg gaat gewis niet door, hier
„ verlaat ons de *Roomsche Versie;* EICHHORN leest tegen
„ de Constructie by de *Hebreën: den gezalfden overwin-*
„ *naar* voor *Messias* den Vorst; of wy het als een eigen
„ naam moeten neemen, kan niet dan door het geen volgt
„ beslist worden: wy gaan dan voort: *zyn 7 weken en 62*
„ *weken;* in de oude *Hebreeuwsche* Handschriften vind men
„ niets daarvan in dit vers, maar wel vind men deze
„ woorden in het 27ste vers geplaatst; het is zeker dat
„ dit vers dan vlotter leest; de vermaarde overzetting
„ leest: na zeven-en-zeventig en 62 *Jaaren zal de Zal-*
„ *ving afneemen* en *ophouden* te zyn; en vereenigd het
„ dus met het 26 vers, deze spreekt ook niets van het
„ herbouwen van straten in beangstigste tyden; het is on-
„ getwyfeld dat de *Hebreeuwsche Codices*, enz. vryheid
„ geven te lezen: *Zevenen, zeventig jaaren, zeventig we-*
„ *ken*, dus wy hier niet bepaald worden, alleen 62 *weken*
„ zyn bepaald; hier valt niets verder te onderzoeken;
„ ——omtrent het laatste lid heb ik geene moeijelykheden
„ gevonden, en kan niet zien waarom andere Uitleggers
„ zich hier zo vermoeien."

Vs. 26. „ Na twee-en-zestig *zevenen* of *weken*, zal de
„ *Messias* uitroeijen of uitgeroeid worden, beiden kan
„ buiten de *punctatie* gelezen worden; volgens de *puncta-*
„ *tie* moet het zyn: *uitgeroeid worden;* maar JEZUS
„ CHRISTUS zich van deze woorden bedienende, heeft
„ ongetwyfeld gelezen: *zal uitroeijen;* — het volgende
„ is donker, eigentlyk staat 'er: *doch niet voor hem;* dit
„ heeft men volgens een *Rhetorische figuur* vertaald, *en*

„ *zal*

„ *zal niet meer zyn;* een andere lezing geeft ons letter-
„ lyk: *hem zal het gerichte zyn;* wat hier het ware is,
„ moet het verband der woorden, zoo het mogelyk is,
„ alleen *beslissen;* — 'er volgt naar den letter: *en een*
„ *Volk van den Vorst, het welk komen zal, zal stad en*
„ *heiligdom verstoren;* in de woorden op zich zelven, is
„ noch moeijelykheid, noch dubbelzinnigheid in de le-
„ zing; onzekerder zyn de volgende woorden, de zin is
„ ongetwyfeld: 's Volks einde zal zyn *een snelle vloed;*
„ hierdoor wierden volgens *Matth.* XXIV. de dagen af-
„ gekort, hierom zie ik niet zo zeer op de algemeene
„ overstroming, dan wel op de snelheid van den vloed;
„ hiermede stroken de volgende woorden: *en tot het einde*
„ *van den Oorlog reiken de verwoestingen;* KENNICOT
„ heeft een Handschrift gegeeven, dat leest: *na het einde*
„ *van den Kryg volgen verwoestingen op den anderen;*
„ waren 'er verscheiden Handschriften die zo lazen, wy
„ zouden die verre de voorkeur geven; het Grieksche
„ Handschrift, te *Rome* uitgegeven, valt in het tegenge-
„ stelde: *de verwoestingen zullen weggenomen worden;*
„ BLEYNEY heeft hier weder een anderen weg gegaan, die
„ nader door verandering van lezing in de gewoone ver-
„ klaring en berekening invalt, *on* DANIEL IX. *Oxf.* 1765."

Vs. 27. „ Dit vers baart ongetwyfeld de meeste moei-
„ jelykheden; het Roomsche Grieksche *Codex* leest: *het*
„ *verbond zal verscheiden weken kragt doen, en op het*
„ *einde der weken zal het brand- en spys-offer ophouden;*
„ een duidelyke zin, maar teffens eene lezing die verba-
„ zend van onzen text verschilt; *het zal het verbond voor*
„ *velen sterk maken, één zeven lang, op de helft van die*
„ *zeven,* enz.; *een verbond sterk maken,* kan zyn, of de
„ Godsdienst zal hen moed geven, of volgens eene an-
„ dere betekenis by de *Arabieren* meest in gebruik, de
„ verbondenen zullen rebelleeren, of liever: door de ver-
„ bintenis zal men rebelleeren; voorts is de Hebreeuw-
„ sche text in den zin klaar, wat de volgende woorden
„ betreft: *en over den vleugel der grouwelen een verwoes-*
„ *ter;* een Handschrift van DE ROSSI is het met de Room-
„ sche *Versie* eens: *in of over den tempel zullen grouw-*
„ *zaame verwoestingen zyn;* het laatste is eigentlyk naar
„ de letter: *of tot het einde zo snel (toeschietende) zal ze*
„ *stromen over het verwoestede;* hier stemt het Roomsche
„ Handschrift in beknoptheid met de gewoone Grieksche
„ overzetting overeen. Het *resultaat* van alles is, daar

„ wy den schyn van veranderingen in den text niet gemaakt hebben, om dat de lezingen in de verschillende „ Hebreeuwsche Handschriften, zo wel als in de verscheiden overzettingen, niets beslissends gaven, wat „ moet men op de *grammaticale* verklaring nu naar het „ oogmerk doen, en hoe het in de omschryving behandelen? hier zyn twee stellingen, die beide stem tot „ de ware verklaring hebben; het gansche bezoek; de „ aart der gezichten, de spreekwyzen by getallen gevoegd, „ doen ons verwagten dat hier gewis van ANTIOCHUS „ EPIFANES zal gesproken worden; omtrent wien DANIEL „ zo uitvoerig is, en waarop byna alle zyne gezichten „ nederkomen; de tweede is JEZUS CHRISTUS volgens „ alle de *Euangelisten*, zelfs JOSEPHUS, die als vleier van „ den Vorst, naar zyne *Theologische* denkbeelden, ook „ TITUS VESPASIANUS vond, zou 'er haast toe overgegaan zyn om Vorst en *Messias* voor een persoon te houden, althans hy brengt de woorden ook op den ondergang van den Joodschen staat onder de *Romeinen*; en „ moeten wy aan die algemeene uitlegging in de tyden „ des N. T. dan ook geen stem geven, dan kon het gevoelen van den Heer Prof. KLUIT in zo verre als uitlegkundig mogelyk beschouwd worden, zo dat men dan „ eens weken voor weken, dan eens voor 7 Jaaren, dan „ eens voor 10 Jaaren nam? dan zou mogelyk myne opgave Historisch uitgevonden kunnen worden, doch zo „ lang ik daaraan ten sterkste twyfel, heb ik 'er niet aan „ durven denken; het is willekeurig hoe men rekent, als „ men het doet om iets uit te vinden, maar het is niet „ willekeurig als men by de manier van schryven en rekenen door DANIEL gebruikt, wenscht te blyven."

Twee Leerredenen over de Formulieren van den H. Doop en 't H. Avondmaal; benevens een Berigt van 't gevoelen onzer Oude beroemde Godgeleerden over deze beide Sacramenten. Door S. VAN EMDRE, *Predikant te Wageningen, Lid van 't Zeeuwsche Genootschap, en Correspondeerend Lid van 't Godgeleerd Genootschap in 's Hage. Te Utrecht by* W. van Yzerworst, 1794. *In gr. 8vo. 117 bl.*

De algemeene klagte, over de diepe onkunde van veele Christenen, gelooven wy, met den Eerw. VAN EMDRE,

DRE, op het geen men de Leere der Sacramenten noemt, met reden te kunnen worden toegepast. Dit bewoog zyn Eerw. eerst tot het uitspreeken, en vervolgens tot de uitgave, deezer twee Leerredenen, tot het laatste, op aanzoek van zommigen, te gereeder overgehaald, „ om dat ik „ (schryft zyn Eerw. in de Opdragt) geduurende den „ loop myner bediening duidelyk bespeurd heb, hoe veel „ onkunde in de Leer der Bondzegelen, byzonder ook „ omtrent 't Formulier van den Kinderdoop, by de mees„ te menschen plaats heeft, 't geen te meer te beklagen „ is, daar 't Bondzegel des Doops meermalen bediend „ wordt in onze Kerk dan 't H. Avondmaal; en schoon „ 't Formulier dan altoos wordt voorgelezen, wordt 'er „ weinig of niet door veele Hoorders op gelet, althans de „ inhoud van 't zelve van zeer weinige begrepen, zelfs van „ Ouders, die hunne Kinderen ten Doop aanbieden; van „ daar, dat men veelal zyne Kinderen laat doopen uit „ gewoonte, of om dat 't eene order der Kerke is."

De manier van behandelinge, welke de Eerw. VAN EMDRE heeft verkoozen, dunkt ons zeer gepast om de gehekelde onkunde te weeren. Even als in de Verklaaring van eenigen uitvoerigen Schriftuurtext, worden hier de Formulieren van Doop en Avondmaal stukswyze overwogen, derzelver waare meening ontvouwd, en de stelling, in dezelve begreepen, nader beweezen en aangedrongen. Ieder Leerrede wordt met eene ernstige en gemoedelyke Toepassing beslooten. De Eerw. VAN EMDRE spreekt aldaar als iemand, die het weezen van den Godsdienst stelt in de beoefening van vroomheid des gemoeds en van werkdaadige Godzaligheid. „ Stelt geen grond van zaligheid (dus schryft hy) in eene bloote kennis aangaande de Leer „ der behoudenis, noch steunt nimmer op uwen uitwen„ digen Doop: want niet de Leer des Doops maakt ons „ zalig, maar de hartlyke omhelzing dier Leer; niet de „ schenking van JESUS door 't woord des Euangeliums, „ maar 't gelovig aanneemen van dat geschenk." Vooral leezenswaardig, en nuttig voor veelen, is de Toepassing agter de tweede Leerrede, als waarin de verpligting tot het houden van het H. Avondmaal aangetoond wordt, met aanwyzing van de ongegrondheid van zommige gemoedszwaarigheden; als mede de rechte wyze van het gebruik dier Instellinge, en hoe dezelve eenen Christen moet opleiden tot de betragting van, en de versterking in, deugd en godzaligheid.

Wy

Wy wenschen dat het doelwit, door den Eerw. VAN EMDRE in deeze Leerredenen beoogd, ten aanzien van veele Christenen, moge bereikt worden.

Brieven ter bevordering der Menschelykheid. Uitgegeven door J. G. HERDER. *Uit het Hoogduitsch. Te Utrecht by* W. van Yzerworst, 1794. *In gr. 8vo.* 218 *bl.*

Een gezelschap van Vrienden maakt een verbond, om 't geen zy, in hunne lecture, merkwaardigs of nuttigs mogten aantreffen, over en weder aan elkander mede te deelen: alles met oogmerk om de Menschelykheid te bevorderen; dat wil zeggen, de volkomenheid en het geluk der menschen voort te zetten, en al hooger en hooger op te voeren. Verscheiden Brieven, hier geplaatst, zyn tot dit oogmerk niet kwalyk berekend; doch van anderen loopt het verband daar mede niet zeer duidelyk in 't oog. De Vertaaling is stroef, dikmaals enkel *Hoogduitsch*, in *Nederduitsche* woorden. In een *Gesprek na den dood van Keizer* JOZEFUS DEN II, wekte onze opmerking zekere Brief, door dien Vorst geschreeven aan de Regeering der Stad *Ofen*, in antwoord op eene aanbieding, om ter eere van den Monarch, in haare Stad, eenen Eerzuil te stigten. Der plaatzinge niet onwaardig oordeelen wy dien Brief, voor zo veel de gedagten, daarin begreepen, op zich zelve edel zyn, en over 's Vorsten naagedagtenis geen kleinen luister verspreiden. „ Als de vooroordeelen uit- „ geroeid, en waare Vaderlandsliefde, en begrippen voor „ het algemeene best, verwekt zullen zyn; als een ieder „ het zyne met vreugd aan de behoeften van den Staat, „ aan deszelfs welvaren en beveiliging, zal aanwenden; als „ de Studien verbeterd, het onderwys der Geestelykheid „ eenvoudiger, de verbintenis tusschen waare Godsdien- „ stige begrippen en goede burgerlyke Wetten naauwer „ zal zyn; als een grondiger Justitie, rykdom door ver- „ meerderde bevolking en verbeterde akkerbouw; als ken- „ nis van het waar belang des Landheers tegen (jegens) „ zyne onderdaanen, en van deezen tegen (jegens) hunnen „ Heer; als kunstvlyt, Manufacturen, en derzelver sly- „ ting, de omloop van alle voortbrengselen door de ge- „ heele Monarchie wederkeerig zal ingevoerd zyn, gelyk „ ik met grond hoope —— dan verdien ik eene eerzuil, „ maar nu niet."

Ge-

Getrouw en Naauwkeurig Verhaal, van den Oorsprong, den Voortgang en de Gevolgen van de ontstaane Beweegingen, in de Herstelde Luthersche Gemeente, binnen Amsterdam. Uitgegeeven door de Generaale Kerklyke Vergadering derzelve Gemeente. Te Amsterdam by J. Ammeling, 1794. *In gr. 8vo. 202 bl.*

De titel deezes Geschrifts kondigt genoegzaam deszelfs inhoud en bedoeling aan. Voor zo veel wy, onmiddelyk *noch* van ter zyde, belang hebben by de veel *gerugts* maakende geschillen, en ons nimmer bemoeiden met de hoogloopende oneenigheden, vinden wy ons ook buiten staat, om over de *getrouwheid* en *naauwkeurigheid* des Verhaals te kunnen oordeelen. Verscheiden persoonen vinden wy daarin genoemd, by ons bekend voor eerlyke lieden, en van goed gerugt, die in deeze zaak een hoofdrol gespeeld hebben. Dit boezemt, ten hunnen opzigte, een gunstig vooroordeel in, dat, by aldien zy, 't zy in de hoofdzaak, of in de byzonderheden, eenen misslag mogten begaan hebben, de reden daarvan meer in hun verstand, dan in hun hart, moet gezogt worden. Voor 't overige —— *non nostrum tantas componere lites.*

De Eenzaamheid, door ZIMMERMAN. *Vierde Deel. Te Amsterdam by* J. Allart. *XLVI en* 410 *bladz. in gr.* 8*vo.*

Dit laatste Deel van ZIMMERMAN's beroemde Werk bevat twee hoofdstukken, het elfde en twaalfde. Het eerstgemelde behandelt de voordeelen der Eenzaamheid voor het hart; en het laatste bevat, behalven eenige aanmerkingen over Dweepery en Monniken-stand, eene overziening van het geheel, en het besluit van het Werk. Wy hebben, by het leezen van dit Deel, geene reden gevonden, om iets te rug te neemen van den lof, dien wy, by de beoordeeling der vorige Deelen (*), aan den Schryver gegeven hebben. Maar wy hebben ook tevens wederom daarin ten sterksten bevestigd gevonden de te-

vo-

(*) *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1792, No. 1, bl. 29-36; en No. 15, bl. 635-642.

voren door ons gemaakte aanmerking, dat men in dit boek eene menigte uitſtappen vindt, die dikwyls den draad der redeneering zò zeer afbreken, dat het voor een' niet zeer oplettenden Lezer ten uiterſten moeilyk valt, denzelven telkens weder te vinden, en aanhoudend te volgen. Ja zelfs heerscht dit gebrek aan een ordenlyk afloopenden redeneertrant, en duidelyke onderſcheiding van de deelen des onderwerps, in dit Deel nog veel ſterker, dan in de vorige; zoo zelfs, dat een korte ſchets, zoo als wy die van het derde Deel nog met ongelooflyke moeite gegeven hebben, van dit Deel onmogelyk te vervaardigen was.

Wy zyn tevens verſchuldigd, by het beſluit van dit Werk, ter waarſchuwing onzer Lezers, nog dit te voegen, dat, in het midden der menigvuldige ſchoone aanmerkingen, welke hetzelve bevat, toch ook daarin verſcheiden plaatzen voorkomen, die door een bezadigd oordeel onmogelyk kunnen worden goedgekeurd, en die zelfs gevaarlyk kunnen worden voor zulk zoort van Lezers, dat niet geleerd heeft zyne verbeeldingskracht wel te beſturen, en dat, door zich met een ingebeeld gevoel zoetelyk te ſtreelen, de dryfveeren eener edele werkzaamheid jammerlyk verſlapt, en zich zelven van waar geluk berooft. Wy brengen daartoe, b. v. de volgende plaatzen uit dit vierde Deel: bl. 29. „ Men zoude, in eenen donkeren kerker, *met* eene ſchoone verbeelding gelukkiger wezen, dan *zonder* dezelve, in het heerlykſte gewest." bl. 169. „ Zoo zoet te lyden, *treurig te zyn*, *zonder recht te weeten*, *waarom?* en dan echter aan de Eenzaamheid boven alles den voorrang te geven; —— dit is een toeſtand, dien elk jongeling zich behoort toe te wenſchen, om dat hy den ouderdom ſchuwt." bl. 310. „ Het Stelzel van dweepery heeft —— eene zeer verhevene zyde, daar het, by all' deszelfs damp en nevel, voor de waereld dikwyls, ook waarlyk nuttig geweest is. Godsdienst des harten en Godgeleerdheid des vredes, heeft men, zeer veele eeuwen achteréén, *enkel* by de *dweepers* en in hunne ſchriften gevonden. Voorts beſtond alles, wat de meeste Christenen leerden, en verrichtten, in onverſtand en raazerny, enz."

In de Voorreden van den Vertaaler wordt verſlag gedaan van eenige veranderingen, welke ten aanzien van het oorſpronglyke Werk gemaakt zyn; en voorts, op verzoek des Uitgevers, berigt, „ dat, by gebrek van ge„ paste desſeinen voor eenige Plaaten, met welken de-

„ zel-

„ zelve voornemens geweest was dit Werk te vercieren, „ het *derde* en *vierde* Deel zonder Afbeeldingen geleverd „ wordt." Naar het ons toeschynt, had dus ook de Uitgever van de titels dier Deelen moeten weglaaten de woorden *met plaaten*, welke 'er nu evenwel op staan. Voorts zou de Uitgever wel doen, indien hy wat minder 'er eene gewoonte van maakte, om by de meeste boeken, die hy uitgeeft, Plaaten te voegen, het zy ze 'er by te pas komen, of niet. Hy zou dan misschien wat minder voor zyn eigen beurs zorgen, maar wat meer voor het nut van het Publiek; en zyn winkel zou zich dan wat minder onderscheiden, door de verbaazende duurte der Werken, die 'er uit te voorschyn komen.

Historia Litteraria & Critica Forcipum & Vectium Obstetriciorum, Auctore JOHANNE MULDER, A. L. M. Phil. & Med. Doct. Societ. Med. Lond. in Nosocomio Guysiano Soc. honor. Cum Figuris. Lugd. Bat. apud *H. & J. Honkoop*, 1794. Absque Præfatione, 212 pag. 8vo. form. maj.

Deze voortreflyke Verhandeling, welke boven het gros der gewoone *Dissertationes Inaugurales* zoo zeer uitsteekt, niet alleen door haare uitgebreidheid, maar vooral door het gewigt van 't onderwerp, en de kiesche wyze van bearbeiding, behelst eene Letterkundige Geschiedenis, en tevens eene oordeelkundige beschouwing, van twee der voornaamste Werktuigen in de Verloskunde, de Hefboom en Tangen. De invoering van beide deze Werktuigen heeft eene zo gunstige omwending in de beöefening dier heilzaame Kunst te weeg gebragt, dat dezelve daar door eene geheel andere gedaante bekomen heeft, en met een vry gelukkiger gevolg, tot behoud van Moeders en Kinderen, van dien tyd af begonnen is aangewend te worden; en het is even daar door, dat alles, wat den oorsprong, de lotgevallen en het gebruik, derzelven aanbetreft, van de grootste aangelegenheid voor den Genees- en Heelkundigen gerekend moet worden. —— Pryslyk was dus de onderneeming van den Schryver, wanneer hy deze taak, die tot hiertoe slegts onvolkomen en gebrekkig door anderen begonnen was, op nieuw opvatte, en met meerder naauwkeurigheid zogt af te werken, zonder zich door de zwaarigheden, die dezelve noodwendig verzellen moesten, te

doen

doen affchrikken, en die in de uitvoering van dit plan door den Autheur gelukkig zyn te boven gekomen. Alles toch wat de uitvinding, de veranderingen, verbeteringen en aanwending, der genoemde Inftrumenten aangaat, van derzelver eerfte aanlegging tot den tegenwoordigen tyd toe, vindt men hierin, zoo veel zulks mooglyk ware op te fpeuren, met eene ongelooflyke vlyt byeengezameld, volgens de jaaren der ontdekking of aanwending opgegeven, elk dier Werktuigen naauwkeurig befchreven, en met Elf uitflaande Plaaten opgehelderd, waarin dezelve op de helft verkleind, en, zoo verre zy in 's Schryvers handen gekomen zyn, niet flegts van vooren, maar ook van ter zyden, 't geen tot een recht verftand derzelven noodzaaklyk was, worden afgebeeld; terwyl in vier andere Tafels de onderfcheiden afmeetingen dier Tangen en Hefboomen, niet zonder groote moeite in alle derzelver deelen genomen, met zeer veel juistheid worden opgegeven.

In het tweede gedeelte der Verhandeling houdt de Schryver zich bezig met de beoordeeling der meergenoemde Konsttuigen. —— Na vooraf het oogmerk, waartoe zy gebezigd moeten worden, en de wyze van derzelver werking, behoorlyk onderzogt en vastgefteld te hebben, neemt hy de verfchillende deelen, waaruit zy faamgefteld zyn, als de bladen, de faamvoeging, het fteunpunt, de handvatfels, elk in 't byzonder, in overweging, toetst dezelve aan het bepaalde doeleinde, waartoe zy dienen moeten, en wyst het gebrekkige, dat zich in de meeste, 't zy in 't algemeen of in enkele, deelen, daarin opdoet, op eene overtuigende wyze aan; terwyl hy tevens een nieuw foort van Verlostang voorflaat, en met eene Afbeelding opheldert, welke uit het pryslyke, dat in de verfchillende deelen der befchreven Tangen gevonden wordt, zonder tot hier toe in een enkel foort vereenigd te zyn, is faamgefteld, en welks maakfel, ter bereiking van het doeleinde, waartoe men dezelve gebruiken moet, in alle opzichten, het meest gefchikt geöordeeld wordt. Onder de Hefboomen echter wordt den voorrang toegekend aan die, welke door den Heer LOWDER, een Engelsch Verloskundigen, uitgedagt en wereldkundig gemaakt is.

Wy hebben dit geheele Werk, 't geen zich door volledigheid, naauwkeurigheid en oordeelkunde, zo uitftekend kenmerkt, met zeer veel genoegen gelezen, en daar de Heer MULDER, thans als *Lands Operateur*, en *Lector in de Heel- en Verloskunde*, te Leeuwaarden aangefteld zynde,

de, zich in de gunstigste gelegendheid bevindt, om zyne kundigheden in dit vak verder uit te breiden, mogen wy ons met reden vleijen, dat men in de Verloskunde, die, hoe zeer in de laatste jaaren tot een aanmerklyken trap van volkomenheid gestegen zynde, echter nog voor vry meerder volmaaking vatbaar blyft, in vervolg van tyd, van de bekwaamheden des Heeren MULDER, die zich door zyne eerstelingen op eene zo gunstige wyze onderscheiden heeft, nog meerdere voortbrengselen, door verdere naarsporingen en ondervindingen, te wachten zal hebben.

Algemeen denkbeeld, of myne gedachten en uitvinding van een Thelegraphe, of Correspondentie-Wyzer. Zynde een Werktuig onlangs in Frankryk uitgevonden, en thands aldaar in gebruik. Om in een zeer korten tyd, op een merkelyken afstand, tydingen of berichten over te brengen. Door JAN CANTZLAAR, Hzn. *Te Rotterdam by* N. Cornel, 1794. *In gr. 8vo, met het Aanhangsel, en een Plaat,* 38 *bl.*

Description & Representation du Telegraphe. —— Dat is: *Beschryving en Afbeelding der Telegraphe. In 's Hage by* J. Plaat. *In Quarto,* 4 *bl.*

Ontwerp van de Telegraphe, zynde eene opgaave van drie onderscheidene wyzen; waarop de Telegraphe van den Heere CHAPPE *kan zamengesteld zyn. Benevens de beschryving van een geheime Correspondentie-Machine, waar door men geheime Briefwisseling houden kan, zodanig ingericht, dat zy die de Zamenstelling en het gebruik van die Machine kennen, nooit in staat zyn, om een Brief, op die wyze geschreven, te ontcyfferen. Door* JACOB DE GELDER, *Fransch en Duitsch Kostschoolhouder en Mathematicus te Rotterdam. Te Rotterdam by* J. Holsteyn, 1794. *In gr. 8vo, met een Plaat,* 36 *bl.*

Nimmer vondt zwelligt eene uitvinding een gepaster tydstip om daadelyk in gebruik gebragt te worden, dan de *Telegraphe* van den Heer CHAPPE. Zonder dat men, hier te lande, iets van de uitvinding gehoord had, berichtten de Nieuwspapieren, dat men te *Parys*, in 50 minuuten, over *Rysel*, door dit Werktuig, gewigtige tydingen ontvangen had. Deeze berichten maakten veele men-

fchen nieuwsgierig, hoedanig dit Werktuig was; doch tot heden fchynt het niet volledig in ons Vaderland bekend te zyn; weshalven men zich alleen moet vergenoegen, met de gedachten van zodanige lieden daar over te verneemen, als zich in de bovengeplaatfte Schriften daar over reeds verklaard hebben.

De Heer CANTZLAAR is, zo veel wy weeten, de eerfte geweest, welke zyne gedachten en uitvinding van een *Telegraphe*, in het eerstgenoemd *Algemeen denkbeeld*, onzen Landgenooten heeft medegedeeld. Na aangemerkt te hebben, dat de *Uurplaaten* en *Uurwyzers* der Klokken op een vry verren afftand zichtbaar zyn; dat de ftand der *vergulde Uurwyzers* alle menfchen, die een goed gezicht hebben, en door geene huizen, boomen, of andere beletzels, gehinderd worden, op een vry verren afftand doen zien, hoe laat het is; dat zelfs sommige Menfchen, zonder de uuren op de plaat, alleen uit den ftand des Uurwyzers, zien kunnen, welken tyd de Wyzer aanwyst, nadien ieder weet, dat, als de Wyzer regt op en neer ftaat, het 12 of 6 uuren, en zo dezelve juist Horifontaal ftaat, het 9 of 3 uuren is; terwyl de tusfchen beiden ftaande uuren, ligtelyk, op een half uur na, beraamd kunnen worden. Na dit alles aangemerkt te hebben, deelt hy de befchryving van zyn uitgevonden Werktuig dus mede:

„ Laat, op een taamelyk groote *zwartgeverwde* langwerpige plank, drie cirkels op gelyke afftanden fchilderen met witte Verw: de tusfchenruimten der twee bovenfte Cirkels moeten in 24 deelen of liever vakken gedeeld worden, beginnende het eerfte vak juist boven 12 uuren: tusfchen de twee onderfte Cirkels (zynde de middenfte gemeen, namentlyk zo wel tot de bovenfte als tot de onderfte behoorende,) laat men de uuren en half uuren met vergulde letters fchilderen, gelyk op alle Klokken de Uurwyzerplaat befchilderd is; terwyl men, in de bovenfte 24 vakken, alle de letters van het A, B, C, STERK VERGULD, op een *zwarten grond* laat fchilderen, beginnende de letter A te ftellen juist boven 12 uuren. Wyders voegt men nog een Plank, van dezelfde grootte en formaat als de eerstgemelde, op een' zekeren afftand agter dezelve; deze aan de eerstgemelde wel aangehecht zynde, door eenige (het zy 6 of meer) ftylen, zal de Machine recht over einde kunnen ftaan. Deze laatstgemelde plank wordt van agteren zwart geverwd, en twee Cirkels, even groot van diameters als de twee bovenfte van de eer-

eerste plank, 'er op geschilderd; tusschen deze twee Cirkels, die op dezelfde wyze als de zo even gemelde, in 24 vakken, worden gedeeld, plaatst men dezelfde letters, doch in de tegengestelde orde, waar door alle de letters van het A, B, C, overéénkomen met die welke op de eerste plank staan, doch deze behoeven slechts wit geverwd, en niet verguld te zyn, en kunnen ook van veel kleiner formaat zyn, dan die op de voorste plank staan, dewyl men zich daar altoos digt by bevindt. —— In het middenpunt van de bovengemelde Cirkels der voorste plank wordt een gat geboord, waar door een As heen loopt, aan welke een Wyzer gevoegd en wel vastgemaakt is, die aan zyne spitse of *wyzende helft* sterk en *helder verguld* is; terwyl de andere helft zwart geverwd wordt, en slechts tot een evenwigt dient in het beweegend gebruik. De bovengemelde As gaat ook regt horisontaal door de agterste plank heen, door een gat dat te gelyk het middenpunt der twee Cirkels is: welke, daar agter uitkomende, op eene geringe lengte eindigt, aan welkers einde een Kruk of Draaijer vastgemaakt is, terwyl 'er tevens digt tegen deze agterste plank, mede een Wyzer (van lengte tot op de letters komende, en zynde de spitse of wyzende helft wit, en de andere helft zwart geverwd,) wel vastgemaakt en juist overéénkomende met den stand der voorste, zoo dat, wanneer, met den Draaijer, de As met de Wyzers rondgedraaid wordt, zoo moeten beide, de voorste en de agterste, op dezelfde letters staan of wyzen. —— Voorts moet men by *ieder* dezer Werktuigen één of meer *Telescoopen*, en ten minsten twee *Waarneemers*, hebben, als mede een *Horologie met een Secondewyzer*, en voorts Pen, Papier en Inkt." — Zie daar het Werktuig en deszelfs toestel, behalven de *Seinen*, die verschillend bepaald kunnen worden.

De Heer CANTZLAAR onderstelt, dat een *Telegraphe* in *'s Hage*, en een ander te *Rotterdam*, geplaatst zy, zodanig, dat beiden, door Telescopen, wederzyds gezien kunnen worden. Hy vooronderstelt verder, dat die van *Rotterdam* het volgend bericht willen geeven: *Zedert gisteren wordt Breda belegerd, en de Stad is reeds opgeëischt:* welk bericht in cirka 6 minuuten naar *'s Hage*, door dit Werktuig, overgebragt kan worden. De reden is klaar: de half vergulde Wyzer wordt te *Rotterdam* op de letter Z gesteld, en staat daar 5 Seconden op stil; even zo doet zy op E, op D, op E, en op R; doch nadien met de volgende Letter T het woord uit is, staat de Wyzer op die letter 10 Seconden

ſtil: welk een en ander, door de Haagſche Waarneemer, wordt opgemerkt en aangetekend: die derhalven, in circa 6 minuuten, dit geheel bericht op de *Rotterdamſche Telegraphe* geſpeld zal hebben.

Men ziet dat deeze uitvinding niet onaartig en tevens zeer eenvoudig is; doch zy verſchilt zekerlyk hierin van de Franſche, dat de berichten voor ieder die de beweegingen van den Wyzer ziet, verſtaanbaar zyn; iets dat op de Telegraphe van CHAPPE geen plaats moet vinden, nadien, volgens bekende berichten, de Waarneemers zelve, die de beweegingen namaaken, niets van de tydingen weeten. Doch men zou dit door byzondere Sleutels, die telkens veranderen, kunnen verbeteren. Voor de K, die de Schryver uit zyn *Alphabeth* gelaaten heeft, om flechts 24 letters, op zoo veel halve uuren, te kunnen plaatſen, zouden wy de X weggelaaten hebben; nadien deeze letter *by ons* veel beter gemist, of anders door *ks* vervangen kan worden.——Het *Aanhangzel*, of *Vervolg*, lost eenige bedenkingen op, en toont hoe men dit Werktuig meerder licht zou kunnen verſchaffen, zo dat het zelfs des nachts van dienst zou kunnen zyn.

Het tweede Stukje, getyteld: *Deſcription, &c.* het welk men, in de Nieuwspapieren, als eene, door een Correspondent uit *Ryſſel* overgezondene, naauwkeurige beſchryving en afbeelding van CHAPPE's *Telegraphe* heeft aangekondigd; dit Stukje komt ons vry duister voor, geevende zeer weinig licht aan de bygevoegde Afbeelding, die insgelyks weinig betekent. Voor zoo veel wy 'er uit hebben kunnen opmaaken, zou dit Werktuig uit één langen arm, of ſchaal, beſtaan, aan welke twee andere armen, of ſchaalen, ter wederzyde vastgemaakt zyn; welken, door middel van touwen, 280 beweegingen kunnen maaken. Elke beweeging zou 20 Seconden duuren, zo dat het Werktuig maar 3 beweegingen in één minuut zoude doen, ſtaande zo lang onbeweeglyk in een Keep. Dus doende zou de eerſte beweeging, in *Parys* aangewezen, reeds in *Ryſſel* overgebragt zyn, eer de tweede beweeging in *Parys* begon: dat niet onmogelyk is.

De meeste duisterheid in deeze beſchryving, (die ook maar een halve bladz. groot is) ligt in het getal der beweegingen. De groote ſchaal heeft maar 4 beweegingen, de twee andere 240; intusſchen wordt gezegd, dat elke beweeging der laatſte ⅛ van een Cirkel, of 45 graaden, is:

is 't waar die 240 dan van daan komt, is niet wel te gissen.

In het derde Stukje geeft de wiskunstige DE GELDER het *Ontwerp* eener *Telegraphe* op, welke, schoon van zyne uitvinding zynde, hy meent dat het naast by die van CHAPPE zal komen. De volgende vereischten van zulk een Werktuig, door hem opgegeeven, zyn zeer juist.

„ 1. Moeten de tydingen door hetzelve, zo spoedig mogelyk, overgebragt kunnen worden.

„ 2. Deszelfs zamenstelling moet eenvoudig en regelmaatig zyn, zo dat, wanneer de Machiene in werking is, 'er zo min fouten als mogelyk zy kunnen begaan worden.

„ 3. Dewyl 'er, in de meeste tydingen, die door de *Telegraphe* overgebragt moeten worden, vereischt wordt, dat noch de persoonen die werken, noch het publiek dat de bewerking ziet, deeze tydingen te weeten komen, moet 'er een middel bedacht worden, om de tydingen zodanig over te brengen, dat noch het publiek, noch de persoonen die aan de *Telegraphen* werken, ooit in staat zyn om de tydingen te kunnen weeten, die door de *Telegraphe* overgebragt worden."

Deeze vereischten, — van welken de laatste niet in het Werktuig van den Heer CANTZLAAR gevonden, doch 'er evenwel by gebragt zoude kunnen worden, — heeft de Heer DE GELDER alle in het oog gehouden; zo wel by het uitvinden zyner *Telegraphe*, als by het uitdenken eener geheime *Correspondentie-Machiene*, by dat Werktuig behoorende. Beiden worden in dit Stukje beknopt beschreven, en door een Plaatje opgehelderd, zonder het welk alle overneeming, voor onze Leezers, vruchteloos zoude zyn. Dit kunnen wy 'er van zeggen, dat beiden zeer eenvoudig zyn, bestaande de *Telegraphe* in een Rad van yzer of hout, hebbende mede alle de letters van het *Alphabeth*, uitgezonderd de I, Q. en X, zynde 23 in getal; waar by het punctum (.) als de 24ste gesteld is. De *geheime Correspondentie-Machiene* bestaat uit een stuk Carton-Papier, op het welk alle de getallen en letters der *Telegraphe* zyn overgedragen, en naar goedvinden verschikt kunnen worden; zo dat alles op de *Telegraphe*, zonder deezen Sleutel, als wartaal beschouwd kan worden. Van bl. 27 tot 36 geeft de Schryver zyne nadere gedachten op over de *Telegraphe*, als mede hoedanig men door 2 getallen, volgens een *Phrases-lyst*, eenige tydingen

gen kan overbrengen. By voorb. uit *'s Hertogenbosch* willende berichten: „*Wy hebben gecapituleerd.* / *De bezet-* „ *ting zal met Krygseer uittrekken*, / *en verplicht zyn niet* „ *meer tegen den Vyand te dienen*;" / dan zouden alle dee- ze woorden, door de volgende getallen, 11, 12, 13, 16, 17, op de *Telegraphe*, en van daar verder overgebragt worden. —— Men ziet dat dit noodwendig door Sleutels moet geschieden, van welken wy in den aanvang reeds spraken. —— Wy twyfelen niet of 'er zullen eerlang meer Stukjes van deezen aart in 't licht treeden, wanneer wy van dezelve zullen berichten.

Lofreden op HENRIK ALBERT SCHULTENS, *openlyk uitge- sproken te Leyden, op den elfden van Wiedemaand* 1794, *door* JACOBUS KANTELAAR. *Te Amsteldam by* P. den Hengst, 1794. *In gr. 8vo.* 104 *bl.*

De beroemde Hoogleeraar HENRIK ALBERT SCHULTENS, werdt te *Herborn*, den 15 van Sprokkelmaand 1749, geboren, en was naauwelyks een half jaar oud, wanneer hy met zyne Ouders, JAN JACOB SCHULTENS en SUSAN- NA AMALIA SCHRAMM, uit zyne geboorteplaats naar *Ley- den* verhuisde, alwaar zyn Vader tot Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Oostersche Taalen beroepen was, in de plaats van deszelfs Vader ALBERT SCHULTENS.

Om het loflyk spoor van zynen Vader en Grootvader te kunnen betreden, begon hy, in het agtste jaar van zynen ouderdom, zyne eerste Letteroefeningen op de Latynsche Schoolen te *Leyden*, vervolgde dezelve te *Haarlem*, en kwam, veertien jaaren bereikt hebbende, op de Leydsche Hoogeschoole, alwaar hy zyne Letteroefeningen voltrok; hebbende intusschen twee jaaren te *Harderwyk*, by den Hoogleeraar EVERHARD SCHEIDIUS, doorgebragt, die een paar jaaren in het huis van zynen Vader gewoond had, en met wien hy verscheidene Arabische Schryvers had door- gelezen.

Zyne zucht tot de Weetenschappen, vooräl tot het be- oefenen der Oostersche Taalkunde, ontstak in hem den lust om het nabuurig *Engeland* te bezoeken, om aldaar, voornamenlyk te *Oxford*, de rykdommen der *Bodleyaansche* Bibliotheek zich ten nutte te maaken. Hy vertrok den 12 September 1772 van *Helvoetsluis*. Eenigen tyd te *London* doorgebragt hebbende, kwam hy den 10 October

te *Oxford*, en werdt aldaar, den 4 May 1773, de grootste eer bewezen, die de Hoogeschool van die plaatse immer aan iemand bewyzen kan: namenlyk, men verhief hem, *by openen Brief*, tot *Meester in de Kunsten* (*Master of Arts by Diploma*) hebbende hy zich, voor eenige dagen, naar *London* begeeven.

Na het ontvangen van dit eerbewys, dat nimmer gegeeven wordt dan voor waare verdiensten, en in 23 jaaren slechts zes Engelschen te beurte viel, terwyl het aan Vreemdelingen nimmer gegeeven werdt, zo men eenige Koningen of Vorsten uitzondert, keerde SCHULTENS naar zyn Vaderland te rug, alwaar men reeds reikhalzend naar hem uitzag. Immers drie maanden na zyne terugkomst, namenlyk 18 Augustus 1773, werdt hy, in de plaats van WILLEM KOOLHAAS, tot Hoogleeraar in de Oostersche Taale en Oudheden aan de Doorluchtige Schoole van *Amsteldam* aangesteld; welke post hy den 15den December, van dat zelfde jaar, met eene gepaste Redevoering, aanvaardde. Vyf jaaren laater vertrok hy van daar om het ambt van Hoogleeraar in de Oostersche Taalen en Joodsche Oudheden aan Hollands Hooge School, in de plaatse van zyn' overleden Vader, te vervullen; houdende te *Leyden* zyne Intree-redevoering 1 Maart 1779.

Ruim 13 jaaren dit Hoogleeraarambt met roem en vlyt bekleed hebbende, werdt SCHULTENS op den 24sten November 1792 door eene kwaadaartige zinkingkoorts aangetast, welke eene uitteerende ziekte agterliet, die den braaven man, op den 12den Augustus 1793, op den ouderdom van ruim 44 jaaren, in het graf rukte, nalaatende eene bedroefde Weduwe, CATHARINA ELISABETH DE SITTER, met welke hy den 10den April 1774 in den echt was getreden, benevens drie Zoons en twee Dochters.

Het verlies, dat Hollands Hooge School, door den dood der SCHULTENSEN, leed, was aanmerkelyk, en wierdt best gevoeld door hen, die de verdiensten dier Hoogleeraaren in de Oostersche Taalen en Oudheidkunde op hunnen waaren prys wisten te schatten. De Hoogleeraar EVERHARD SCHEIDIUS, van *Harderwyk* naar *Leyden* beroepen, om de voetstappen van zynen Vriend te volgen, en de plaats van SCHULTENS te vervullen, had naauwelyks den tyd om over te komen, om te zien wat door hen, in het vak der Oostersche Letterkunde, nog was overgelaaten; en.... hen in het graf te volgen!

Behalven het verlies, dat Hollands Hooge School door den

den dood van SCHULTENS leedt, verloor de *Maatschappy der Nederlandsche Letterkunde* te *Leyden* in hem haaren waardigen Voorzitter; en het Taal- en Dichtlievend Genootschap, *Kunst wordt door Arbeid verkregen*, mede in die Stad gevestigd, haaren Beschermheer. Laatstgemelde Genootschap, de nagedachtenis van SCHULTENS op eene plechtige wyze willende vereeren, verzogt deszelfs Medelid, den Heere JACOBUS KANTELAAR, over zynen grooten Leermeester, eene opzettelyke *Lofrede* te houden. Beter keuze zoude men zeker, in dit geval, niet hebben kunnen doen. De Eerw. KANTELAAR was meer dan enkel Leerling van SCHULTENS, hy was zyn Vriend, en zyn bewonderaar. Zie hier wat hy zelve, ten deezen opzichte, zegt: „ Ik was ruim veertien jaaren oud, toen ik „ SCHULTENS kennen leerde; hy heeft van dien tyd af „ immer met eene vaderlyke liefde myn geluk bevorderd, „ en in myn geluk gedeeld; en niet alleen ben ik aan „ zyne leiding de geheele vorming van myn verstand ver„ schuldigd, maar, het geen nog oneindig meerder is, hy „ vormde myn hart, en, terwyl ik jaaren lang zyne „ grootheid bewonderend aanstaarde, leerde ik in hem die „ stevigheid van ziel hoogschatten, die alleen onze deugd „ oprecht en bestendig, en ons geluk, in het midden van „ alle stormen des noodlots, onwrikbaar maakt. —— Myn „ hart gevoelt dus de volle waarde van SCHULTENS, „ schoon myne tong hem niet naar waarde pryzen kan."

De dag tot het doen deezer *Lofrede* was bepaald op den dag der algemeene Vergadering van het Genootschap, welke in den jaare 1794, op Woensdag den 11den van Zomermaand, inviel. De byeenkomst was ook, ten dien einde, in plaats van op twee uuren na den middag, gelyk gewoonlyk, nu op negen uuren des morgens bepaald; en na dat een gedeelte der gewoone bezigheden was afgedaan, begaven zich de gezamenlyke Leden, tegen elf uuren, naar de *Doopsgezinde Kerk*, alwaar vervolgens, in de tegenwoordigheid eener niet min aanzienlyke dan talryke schaare, gemelde Redevoering, met zo veel kunde als bevalligheid, en deelneemend gevoel, door den Heere KANTELAAR gedaan werdt, terwyl eene algemeene toejuiching der Hoorderen den Redenaar met verrukking vergezelde.

Na het afloopen der plechtigheid, wanneer de Leden des Genootschaps weder ter gewoone Vergaderzaale waren byeengekomen, werdt, by het hervatten der bezigheden, den

den Heere KANTELAAR, voor het met zoo veel lofs verrichte werk, niet alleen door den Voorzitter, Professor YSBRAND VAN HAMELSVELD, met een treffend Dichtstuk dank betuigd, maar ook een dubbelen zilveren Eerepenning, op den gewoonen stempel des Genootschaps geslagen, doch, ter aandenkinge, zo wel als ten blyke van erkentenisse, met een gepast opschrift voorzien, op eenpaarig besluit der Vergadering, toegewezen.

Wy zyn opzettelyk eenigzins uitvoerig geweest, in het mededeelen der levensschetse van den Hoogleeraar HENRIK ALBERT SCHULTENS, en in het vermelden der plechtigheden, welken, by het houden der *Lofrede* over hem, plaats hadden. De byzonderheid in beiden noopte ons tot die uitgebreidheid. Ook zal men, uit het voorgedragene, nu genoegzaam kunnen opmaaken, wat men in deeze *Lofrede* kan en moet verwagten. Zy beslaat 69 bl.; wordt voorgegaan door eene Opdracht aan de Leden van het Genootschap, op welkers besluit dezelve vervaardigd en uitgesproken is; en gevolgd door 27 bl. *Aantekeningen*, betreffende het Leven en de Schriften van den Hoogleeraar, die in de Redevoering zelve enkel genoemd of aangewezen konden worden. Het slot maakt een schoon Latynsch Dichtstuk op SCHULTENS (*Schultensio defuncto*) uit, van den bekwaamen *Amsteldamschen Rector* R. VAN OMMEREN.

Om ons verslag te voltooijen, moeten wy evenwel nog iets doen, namenlyk, wy moeten onze Leezers, met den styl des Heeren KANTELAARS, in deeze Lofrede, en met het karakter van den Hoogleeraar SCHULTENS, eenigzins bekend maaken: en wy mogen 'er byvoegen, dat de schilderende trekken, dien aangaande, geenzins te ver getrokken zyn. De Hoogleeraar was, in het onrustig jaar 1787, *Rector Magnificus* der *Leydsche Academie*, zyn gedrag in dien tyd verdient derhalven bovenal opmerking, en wel, zo als het door den Eerw. KANTELAAR, op volgende wyze, wordt voorgedragen:

„ Gy hebt hem gekend in dien tyd, waarin zoo veelen, die te voren geacht werden als eiken in den zwaarsten storm te zullen staan, reeds by het geruisch van den eersten wind, als strohalmen geknakt, het hoofd voor het geweld boogen. Maar wie heeft immer de standvastigheid van SCHULTENS zien wankelen? Altyd aan zyne grondbeginzelen en aan zyn karakter getrouw, het zy hy als afgezant van den Academischen Raad aan het Stad-

 hou-

houderlyk hof verscheen, of als Richter een' aangeklaagden jongeling tot zich in zyn' binnekamer geroepen had; het zy hy zich in staatelyke Vergaderingen, of in byzondere gezelschappen, bevond; het zy hy zyn gevoelen uitsprak, of bevelen gaf; liet hy zich, noch door den haat of de woelingen van zyne vyanden, noch door de vrees van aan hun te zullen mishaagen, die de gevoeligste slagen aan zyn aardsch geluk toe konden brengen, noch door de gevaaren, die zyn persoon en huis van een oproerig graauw te wachten hadden, immer tot zwygen brengen, waar rechtvaardigheid en waarheid het spreeken tot pligt maakten. En in elke zyner uitspraaken was de reinheid van zyn hart, en zyne onpartydige waarheidsliefde, zoo zichtbaar, was zyne rondborstigheid met zoo veel waare wellevendheid gepaard, was de kracht van overtuiging zoo vermogend, was de toon van zyne stem zelve zoo doordringend, dat een onwillekeurige eerbied, by zyne tegenstanderen, ten minsten voor eenigen tyd, de plaats van den haat innam, en zy, zoo lang zy hem hoorden, geene andere aandoening gevoelden, dan de brandende spyt, dat zulk een man niet tot hunne party behoorde. In zyne tegenwoordigheid dorst hem niemand beledigen, zyn tred zelve baarde eerbied en ontzag, en het hollend graauw, dat door niemand te stuiten was, bezweek voor zyne grootheid. Eenige jongelingen, door eene oproerige menigte vervolgd, zochten hulpe by SCHULTENS, die zy elders niet hadden kunnen erlangen. Ten aanhooren van het woedend gepeupel, geboodt hy, met eene donderende stem, den bevelhebber der binnenwacht, om geweld met geweld te keeren. De geheele menigte, schoon grimmende van nyd, en brandende van begeerte, om hem aan te vallen, die aan hunne woede weerstand dorst bieden, was verpletterd door de majesteit van zyne stem en houding; in één oogenblik zweeg het getier des raazenden hoops: en SCHULTENS, in het midden deezer doldriftige bende, scheen een magtig Vorst te zyn, omstuwd door zyn gehoorzaam Volk.

„ Doch, hoe minder de boosheid hem in het openbaar dorst wederstand bieden, des te meer woedden list en laster tegen hem in het geheim. En het zou niet te verwonderen geweest zyn, indien men zelfs bedekte pogingen had aangewend, om hem uit den weg te ruimen, wiens eerlykheid men niet had kunnen doen wankelen, wiens moed men niet had kunnen ter nederslaan, wiens

wiens gezicht men niet kon verdragen. Ik zal niet onderzoeken, of zodanige pogingen in de daad aangewend zyn; maar dit is zeker, dat de welmeenendste vrienden van SCHULTENS het daar voor hielden; en dat zy in de grootste vrees waren, voor het al te wel flagen van dezelven. Zy rieden hem dierhalven den slag, die hem dreigde, voor te komen, en zyne verdediging tegen de grieven, die men heimelyk tegen hem inbragt, aan eenen vriend te zenden, die in de beste gelegenheid was, om dezelve bekend te maaken, waar het behoorde. Wat deed SCHULTENS? In eene plegtige aanspraak aan zyne oudste kinderen, die 'er alleen nog maar vatbaar voor waren, vermaande hy hen, zich noodzaaklyk in de waereld te maaken, om zich door hunne eigene verdiensten het nodige te verzorgen; en voegde 'er de ernstige verklaaring by, dat zy nimmer van hem de geringste laagheid verwachten moesten, ter bejaaging van eenige gunst voor zich of de zynen. Van zyne echtgenoote hield hy zich verzekerd, dat zy liever een' minderen stand voor haaren tegenwoordigen ruilen zou, dan toelaaten, dat hy, om haaren wil, zyne standvastigheid in het geringste bezwalkte. En, hoe zeer haare belangen, en die van zyne vyf kinderen, hem op het harte woogen; hoe talryk de genoegens waren, die hy in zyn' post smaakte; hoe veele wegen dezelve hem opende, om aan zyne pryswaardige eerzucht te voldoen: hy voelde zich zelven genoeg, om zeker te weeten, dat hy, met de grootste ingetogenheid, alles opofferen kon, en dat niets volstrekte behoefte voor hem was, behalven zyne deugd. Om echter den welmeenenden aandrang van zyne vrienden gehoor te geeven, schreef hy den brief, dien men van hem vorderde; verdedigde zich rondborstig tegen iedere lastering, die tot zyne kennisse gekomen was; maar voegde 'er met de eigen rondborstigheid by: „ Geen mensch in de geheele waereld, „ en geene overweeging, hoe ook genaamd, is in staat „ om my te brengen tot eene verandering in myn open„ baar of byzonder gedrag, het welk myn geweten my „ zegt, dat in dien zin, welke thands bedoeld wordt, „ onschuldig en onberispelyk is. Ik vraag noch voor het „ voorledene de minste verschooning, noch beloof de ge„ ringste verandering voor het toekomende: maar zal alles „ afwachten met die gerustheid, en dat vertrouwen op „ God, waar toe ik voel, dat eer en deugd krachten „ geeven."

Schets van het Huisſelyk Leven en Karakter van LODEWYK XVI, *Koning van Frankryk. Uit het Hoogduitsch van* C. GIRTANNER. *Te Utrecht*, *by* W. van Yzerworst, 1793. *In gr. 8vo. 164 bl.*

Liefhebbers van *Anecdotes*, van *Vorstlyke Anecdotes*, kunnen in dit Boekdeeltje te recht geraaken, en zich verzadigen. De Heer GIRTANNER heeft ze daar in verzameld, en, ſchoon meerendeels ingerigt om de Deugden van LODEWYK DEN XVI en die zyner Gemalinne op te hemelen, vindt men 'er veele Anecdotes in, die het ſchandlyk Leeven der Prinſen van den Bloede, van Staatsministers en Hovelingen, betreffen. Alle zyn ze, gelyk het in 't zamenſtellen van zulke Boeken gaat, niet even gewigtig, ja 'er loopen niet weinig Kleinigheden onder, voor welker verſchooning de byzonderheid op den Tytel, het *Huislyk Leeven*, eenigzins pleit; doch dit ſtrekt zich geenzins uit tot de zodanige, die met het *Huislyk Leeven* geene gemeenſchap hebben, en 'er nogthans niet ſchaars in gevonden worden.

Met dit alles zal men, ſchoon min dan de Heer GIRTANNER met LODEWYK DEN XVI ingenomen, dit Boekdeeltje, met genoegen, en niet zonder vrugt, leezen, om de aanleidende en voorbereidende oorzaaken der *Franſche* Staatsomwenteling te ontdekken. Een Koning, die in eene Afwisſeling van Staatsdienaars, onder welken zo veele ſlegten, doorſlegten, op den Throon zat, kon dien niet behouden.

GIRTANNER zelve is van dit gevoelen. Zie hier eene *Anecdote*, aan welker ſlot hy dit betuigt: „ De Heer CALONNE zogt, terſtond na zyne aanſtelling, zig by de „ Heeren en Dames van het Hof bemind te maaken. Hy „ haalde den Koning over, 14,600,000 Livres uit de ſchatkist te laaten ligten, ter betaalinge der ſchulden van „ den Graaf van ARTOIS. Voor den Graaf van PROVENCE wist hy, in dezelfde maand, (December 1783) een „ ſom van 18,164,211 Livres te bewerken. Aan verſcheide Geleerden deelde hy belooningen en jaargelden „ uit, op dat zy hem pryzen zouden. Hy overreedde den „ Koning, twee Landgoederen te koopen, van welken dezelve geen het minſte voordeel kon trekken, naamlyk „ het Slot Ramboilet van den Hertog DE PENTHIEVRE, „ en het Goed Isle Adam van den Prins van CONTY,

„ voor

„ voor tien millioenen. Den laatsten aankoop had CALONNE uitgewerkt om aan den Prins van CONTY geld „ te verschaffen, ter betaalinge van zyne schulden. De „ Koningin kogt, op CALONNES voorslag, voor zes milli- „ oenen, St. Cloud. Om den Prins van CONDÉ te behaa- „ gen, kogt hy deszelfs Graafschap Clermontois, in naam „ des Konings, voor eene onmeetelyke som. Van de „ Hertogen DE CHARTRES LIANCOURT, van de Graaven „ van ARTOIS en PROVENCE, werden bosschen en goe- „ deren gekogt.

„ Op deeze wyze kogt CALONNE zig, op kosten der „ bedroogen Natie, begunstigers en vrienden aan het Hof; „ op deeze wyze werd het geld, 't welk de arbeidzaame „ en nuttige Classe der menschen in *Frankryk*, met zuure „ moeite, verworven hadt, van de nutteloosste aller men- „ schen, van lediggangers, van vleiers, van panlikkers, „ van Hovelingen, doorgebragt. Deeze veragtlyke ellen- „ delingen wentelden zich in overdaad en wellust, terwyl „ het arbeidzaame, het gedrukte, Volk moest gebrek lyden. „ LODEWYK DE XVI, die het geluk zyns Volks opregt „ behartigde, werd, zo wel als de Koningin, van den „ schandelyken CALONNE, en zyn ondeugenden aanhang, „ op eene ongehoorde wyze, bedroogen, en om den tuin „ geleid. Deeze menschen, die de schatten des Ryks, „ met de dartelste brooddronkenheid, verkwisteden, die alle „ voordeelige Ampten en Bedieningen aan hunne niets- „ waardige Vrienden en Afhangelingen gaven, die het Volk „ uitmergelden door snoode en zwaare belastingen, tot wel- „ ke zy geen penning betaalden —— deeze menschen zyn „ de hoofdbewerkers van het ongeluk des Konings, en van „ den ondergang des Ryks. De Fransche Hofadel doolt „ thans rond op de Waereld, beroofd van huis en have, „ en kan byna nergens eene schuilplaats vinden. Dit lot „ is hard, maar niet onverdiend. Men gevoelt bykans „ geen medelyden, als men de geschiedenis hunner ver- „ kwistingen weet."

Wy willen hierby nog twee Anecdotes voegen van een meer huislyken aart; de een den Koning, de ander de Koningin, betreffende. Ten tyde van de zamengeroepen Vergadering der Aanzienlyken, „was de onbeschaamd- „ heid der Schryveren tot eene buitengewoone hoogte op- „ geklommen. Bytende Spotschriften, en lasterlyke „ smaadredenen, tegen den Koning, de Koningin, en de „ Mi-

„ Ministers, kwamen 'er dagelyks te voorschyn. De Ko-
„ ning, die in deeze Schriften de stem des Volks meende
„ te hooren, liet den Boekverkooper BLAIZOT heimlyk
„ te Versailles by zig komen, en gaf hem order, door
„ de opening van een klein kastje, waar toe de Koning al-
„ leen den sleutel had, alle de vliegende papieren en ge-
„ schriften te werpen, die de gebeurtenissen van den dag
„ betroffen. Dit kastje stondt in een voorkamer des Ko-
„ nings. De Boekverkooper volgde het bevel van den
„ Koning stiptlyk op, en sprak daar tegen niemand een
„ woord van. De Koning werd van alles, wat 'er ge-
„ beurde, naauwkeurig onderrigt, kwam tot kennis van
„ menig eene heilzaame waarheid, onder eene menigte van
„ grosse lasteringen, en nam 'er zyne maatregels naar.
„ De Ministers konden zig geen denkbeeld maaken, hoe
„ dit toeging; tot dat BRETEUIL, door zyne bespieders,
„ het geheim ontdekte. Terstond liet hy BLAIZOT, on-
„ der voorwendzel dat hy verbooden Boeken verkogt,
„ in de Bastille werpen. De Koning vondt, eenige da-
„ gen agter elkander, zyn kastje ledig. Hy zondt na het
„ huis van den Boekverkooper, en werd gewaar dat deeze
„ in de Bastille zat. Hier over geraakte de Koning in
„ woedenden toorn, zoo zeer, dat hy BRETEUIL terstond
„ liet roepen, hem harde verwytingen gaf, en zelfs een
„ stoel opvatte om na hem te slaan."

De Anecdote, de Koningin betreffende, is van eenen geheel anderen aart; doch verscheidenheid is de eigenschap der Anecdotes. „ In een der eerste bezoeken, die de
„ Grootvorstin van *Rusland* (in den Jaare 1782) de Ko-
„ ningin gaf, zeide deeze: *Het schynt my toe, Mevrouw!*
„ *dat* gy, *zoo wel als* ik, *eenigzins byziende zyt. Ik ge-*
„ *bruik daarom een glas, dat in myn Waaijer is gezet.*
„ *Wilt gy eens beproeven, of dit kleine hulpmiddel u ook*
„ *van eenigen dienst kan zyn?* Men bragt hier op een
„ kostbaare met Diamanten ryklyk omzette Waaijer,
„ welke de Koningin aan de Grootvorstin overhandigde.
„ Dezelve vondt het glas voortreflyk. *Ik verheug my*
„ *daar over*, (zeide de Koningin) *en verzoek u, de Waaijer*
„ *te houden. —— Ik neem dezelve met vermaak aan;* (ant-
„ woordde deeze) *dewyl ik nu uwe Majesteit beter kan*
„ *zien.*"

De opgegeeven staaltjes zullen over de Vertaaling een gunstig oordeel doen vellen. Het oorspronglyke niet be-

zit-

zittende, kunnen wy niet zeggen of de Vertaaling *getrouw* is, dan gelooven zulks gaarne op 's Vertaalers woord; dat hy niet *slaafs* overgezet hebbe wyst de doorgaande losheid van styl uit.

Tafereelen van de Staatsomwenteling in Frankryk. Eerste Deel. Met Plaaten en Pourtraiten. Te Amsterdam by J. Allart, 1794. *In gr. 8vo.* 189 *bl.*

Verre in Plaats en bovenal verre in Tyd afgelegene Gebeurtenisfen te befchryven, moet, om verfcheidene elk in 't oog vallende redenen, voor een gemaklyker en ligtvolvoerbaarder taak gerekend worden, dan Gebeurtenisfen te boeken, op eigen Grond, of in de Nabuurfchap, en in den eigen Leeftyd des Schryvers, voorgevallen. —— Een Schryver, die zeer gelukkig in het eerfte geval flaagde, en eene welverdiende algemeene toejuiching behaalde, kan zich, als hy het tweede onderneemt, des geene zekerheid belooven. —— In hoe verre deeze aanmerking pasfe op den Autheur der *Tafereelen van de Staatsomwenteling in Frankryk*, welks Eerfte Deel thans voor ons ligt, kunnen wy met geene volftrekte zekerheid bepaalen, daar hy, om redenen, in 't flot der Voorrede vermeld, verkoozen heeft zyn *Naam* te verzwygen; doch wie de Vier Deelen der *Romeinfche Gefchiedenisfen*, door M. STUART onlangs uitgegeeven, geleezen heeft, zal, in taal en ftyl, zo veel overeenkomsts tusfchen dit geagte en gezogte Werk, en de nu het licht ziende *Tafereelen*, vinden, dat hy eene groote maate van waarfchynlykheid heeft, om beide deeze Werken aan dezelfde meesterlyke Penne toe te kennen, en zal gevolglyk onze aanvanglyke aanmerking niet ongepast keuren.

Wat hier van weezen moge, de ongenoemde Schryver waagt het, zich in den drom te begeeven der menigte, die, zo in *Frankryk* zelve als in andere Landen, voornaamlyk in *Duitschland* en in *Engeland*, zich gezet hebben, om de in zeer veele opzigten alleraanmerkelykfte Gebeurtenis der *Staatsomwenteling in Frankryk*, in derzelver beginzelen, voortgang en byzonderheden, aan het tegenwoordige Geflacht open te leggen, en voor de Naakomelingen te bewaaren. Hy waagt het niet zonder gevoel van de zwaarigheden, die zich in deeze taake opdeeden. Laaten wy hem zelve hooren.

„ Reik-

„ Reikhalst het ganſche beſchaafde menschdom thans
„ met een huiverig verlangen naar de eindelyke uitkomst
„ dier Staatsomwentelinge, zeer zeker zal de nakome-
„ lingſchap met eenen greetigen weetlust alle de gedenk-
„ ſtukken beſchouwen van deezen merkwaardigen tyd, en
„ de minſte onagtzaamheid in het opzamelen, byeen houden,
„ en zorgvuldig overleveren, daarvan, zou nooit door onze
„ naneeven aan hunne vooroûderen kunnen vergeeven
„ worden.

„ Het voorgevoel van zulke rechtmaatige verwytingen,
„ en de aandrang van eenen geest, die vol is van de te-
„ genwoordige gebeurtenisſen in dat Ryk, heeft ongetwy-
„ feld reeds verſcheide pennen op het papier gebragt, om
„ der nakomelingſchap een getrouw en volledig verſlag
„ daar van te bezorgen; maar zy, die zich door beide
„ deeze aandoeningen niet geheel lieten verrasſen, von-
„ den zich als nog verpligt hun veder neder te leggen,
„ of hadden reden om zich over eene ontydige ondernee-
„ ming te beklaagen.

„ Gevoelig voor het verwyt, van den ryken oogst der
„ hedendaagſche lotgevallen van zulk een aanzienlyk Volk
„ van dit Waerelddeel onachtzaam verzuimd te hebben,
„ en door de hevigſte driften van deelneeming aan den
„ toeſtand der menschlyke maatſchappy ontvonkt, was
„ de geest van hem, die u thans deeze Tafereelen aan-
„ biedt, zinds lange bezwangerd met het ſtoute ontwerp,
„ om de Geſchiedenis des *Franſchen* Volks van deezen
„ tyd van naby onder de ontzettende oogen te zien, en
„ haare waare geſtalte met waarachtige verwen voor zyne
„ naneeven af te maalen. Hy bragt hier toe een hart
„ mede, het geen door geenen band des vooroordeels be-
„ kneld wordt; hy wapende zyn oog beurtlings met den
„ byhaalenden kyker der voorige eeuwen, en met het ver-
„ helderend glas van de Wysbegeerte der Waereld; maar
„ zyn ſtand in de lyn der tyden en in die der plaatzen
„ maakte het hem onmogelyk, zyn voorwerp van alle
„ zyden te beſchouwen, en bedenkelyk, om zyne opmer-
„ kingen, in zulk een gebrekkigen ſtand gemaakt, zynen
„ landgenooten thans aan te bieden, of voor eeſt in het
„ vervolg na te laaten."

Alle deeze redenen, in de Voorrede voorts breeder ont-
vouwd, „ bragten den Schryver deezer bladeren wel te-
„ rug van zyn Ontwerp eener *Franſche* Geſchiedenis van
„ zynen tyd; maar ſcheenen hem nog niet genoegzaam,
„ om

„ om zich te ontslaan van alle verplichting, om, op eene „ andere wyze, voor den onderzoekminnenden geest van „ volgende tyden te zorgen."

De *Tableaux de la Revolution Françaife*, in acht-en-veertig uitmuntende Plaaten, kwamen hem in handen, en deeden in hem het denkbeeld ryzen; „ zie daar de aller-„ onpartydigfte wyze, om de nakomelingfchap zelve te laa-„ ten zien, wat 'er gebeurd zy!" Doch ook hier in deeden zich gebreklykheden en onvolkomenheden op, die hem deeden wanhoopen aan zyn ontwerp, om, het geleide der Tekenpen volgende, een volledig gedenkftuk dier groote Gebeurtenisfe op te richten. —— Dan uit deeze zwaarigheid zag hy zich gered, toen de kunstminnende Heer G. M. NEBE, wien 's Schryvers ontwerp was medegedeeld, zyn uitmuntend Cabinet van Plaaten, Tekeningen en Pourtraiten, der geheele *Franfche* Staatsomwenteling voor hem opende, waar hy alles vondt wat ter volvoering van zyn oogmerk noodig was.

Alle zwaarigheid was hier mede niet uit den weg geruimd. „ Zo noodig als het was," fchryft de Autheur, „ dat deeze Afbeeldingen door eenige Befchryving ver-„ gezeld gingen, zo moeilyk bleef het nu nog dien toon „ te treffen, die by dezelve voegde. Een doorgaand Ge-„ fchiedkundig verflag hadt alle de bezwaaren eener Ge-„ fchiedenis tegen zich, en een bloot bericht van het „ afgebeelde, in elke Plaat, fcheen niet genoegzaam voor „ elk, wien de draad der gebeurenisfen in *Frankryk* ze-„ dert het begin der Omwenteling reeds ontglipt mogt „ zyn. De Schryver koos des den middelweg, dien hy „ egter bezwaarlyk vinden kon, en ftelde zich voor, by „ elke Plaat zulk eene befchryving te geeven als ter „ opheldering van dezelve, en tevens ter aanwyzinge van „ het verband, waarin de afgebeelde gebeurenis met de „ voorigen of met de geheele Omwenteling ftondt, ge-„ noegzaam zyn zou."

Wy gelooven, in de daad, dat hy dus doende het gevaar, waarvan wy in 't begin deezer Aankondiginge fpraken, goeddeels vermyd hebbe. In het *fchetzen van Tafereelen* heeft men eene meerdere ruimte en vryer hand dan in het *fchryven eener Gefchiedenis*.

De bronnen, waar uit de Schryver zyne befchryvingen gefchep theeft, zyn, gelyk hy betuigt, „ veelvuldig, en of „ zelve volkomen zuiver, of door hem oplettend van alle in-„ mengzels van vooringenomenheid of partydigheid ge-

„ Zyn nu de Tafereelen, tot wier beschouwing men ons „ noodigt, de voortbrengzelen van het Oproer, dan spaa„ ren wy ons hart van de bloedige wonden, welke het „ van eene ontmenschte woede ontvangen zou; maar zyn „ zy, althans grootendeels, afbeeldingen eener geregelde „ Volksbeweeging, dan verlangen wy naar het gezicht „ der grootsche werkingen van edele en hooggestemde „ driften."

Overneemens-, dubbel overneemenswaardig, is zyn daar op volgend betoog, dat de *Staatsomwenteling* in *Frankryk* onder de *Opstanden* moet, en onder de *Oproeren* niet mag, gerangschikt worden; doch te lang voor ons bestek. Alleen schryven wy af eene rechtmaatig door hem gemaakte uitzondering. „ Van deeze algemeene maatregelen der „ Volksvertegenwoordigers zyn zekerlyk geheel onder„ scheiden de afzonderlyke daaden van byzondere persoo„ nen of volksgedeelten; doch deeze zyn ook zoo weinig „ ter verantwoording des geheelen volks te stellen, als alle „ deszelfs Vertegenwoordigers den naam van Godverloo„ chenaars verdienen, om dat één hunner Leden zich „ daar voor ééns durfde uitgeeven; maar ook terstond „ door een zyner medeleden tot een schandlyk zwygen „ gebragt werd. Zulke afzonderlyke ongeregeldheden, wel„ ke buiten geene Staatsomwenteling kunnen gesloten „ worden, daar zy vaak genoeg onder eene gevestigde „ Staatsgesteltenis plaats grypen, verdienen hier geenzins „ onze aanmerking. Men noeme dezelven vryelyk *Oproe*„ *righeden*, welke al die verachting en afkeer waardig zyn, „ waar mede wy ons van derzelver schandelyke tooneelen „ zoo opzetlyk wilden verwyderen; men zal toch om de„ zelven aan de geregelde en doelmaatige werking van „ den *Opstand* zoo min redenlyk zyne oplettenheid kun„ nen onttrekken, als men de geheele oefening van schier „ alle kunsten verachten zal, om derzelver toevallig mis„ bruik by haare byzondere beoefenaars."

De *Staatsomwenteling* in *Frankryk* niet ter loops, maar met bedaarde aandagt, beschouwd, en voor een *Opstand* en geen *Oproer* in deeze Inleiding verklaard hebbende, meent hy, in zyne Voorreden, zyne Onpartydigheid aan het strengste onderzoek zyner tydgenooten onderwerpende, tot derzelver verdediging alleenlyk dit te moeten aanmerken: „ dat zy„ ne *Inleiding* geenzins als een bewys hier tegen kan be„ schouwd worden; wyl zyne beweering, dat het onder„ werp zyner geleverde Tafereelen een *Opstand* en geen

„ *Op*-

„ *Oproer* is, even min zyne vooringenomenheid met het „ zelve kan bewyzen, als men ooit zal kunnen gehouden „ worden, eenig *gevoelen* voor waarachtig te erkennen, „ om dat men het zelve van den blaam van een bloot „ *vooroordeel* ontheven heeft."

Zes Hoofdtafereelen worden, in dit Eerste Deel, opgehangen: I. *Oproeping van de drie Standen tot eene Algemeene Vergadering.* —— II. *Plegtige Omgang der Afgevaardigden uit de drie Standen.* —— III. *Opening van de Algemeene Vergadering.* —— IV. *Eedverbintenis in de Kaatsbaan.* —— V. *Koninglyke Zitting in de Zaal der Nationaale Vergadering.* —— VI. *Vereeniging der drie Standen.*

Het *tweede*, *derde* en *vierde*, *Tafereel* wordt ons vertoond in drie Plaaten, volgens de beste Origineelen getekend door BULTHUIS, en in 't Koper gebragt door VINKELES en VRYDAG; terwyl de Pourtraiten, den *Koning*, de *Koningin*, NECKER, BAILLY en MIRABEAU, verbeeldende, van de keurige hand zyn van L. A. CLAESSENS. Weshalven dit Werk prachtig ten voorschyn treedt. —— Wy verlangen na een volgend Stuk, om een Tafereel ook ten cieraad in onze *Letteroefeningen* op te hangen; oordeelende het, by den aanvang eens nieuwen Werks, 't geen uitvoerig, zeer uitvoerig, kan worden, noodig, eene Aankondiging van dien aart te plaatzen, als wy ons tegenwoordig toe bepaalden.

Observationes in loca Veterum, præcipue quæ sunt de vindicta divina; Exercitationum Academicarum specimen tertium; quod, præside JOANNE LUZAC, J. U. D. & in Academia Batava Linguæ Græcæ & Hist. patriæ Professore ordinario, in Auditorio Litterario publice defendit JOHANNES JACOBUS SCHULTENS, Amstelodamo-Batavus, die 26 Junii MDCCXCIII. Lugduni Batavorum, apud *H. Mostert*, MDCCXCIII. 68 pagg. in 8°. maj.

In de tweede zyner Academische Verhandelingen, waar van wy te voren verslag gedaan hebben (*), had de Heer LUZAC voornaamelyk gehandeld over die plaatzen der Oude Griekfche en Latynsche Schryvers, waarin van de wreekende geregtigheid Gods over de boozen, en andere daar aan verwandte onderwerpen, gesprooken wordt. Hy vervolgt deze stof in

(*) 1792, No. 14, bl. 606—610.

in de derde Verhandeling, die wy thands aankondigen, en die, even als de twee vorigen, uit drie Hoofdstukken bestaat.

Het eerste Hoofdstuk begint hy met de aanmerking, dat men wel in de schriften der Kerkvaders een aantal plaatzen van oude Schryvers bewaard vindt, die van zeer veel gebruik zyn in de vergelyking van de zedelesfen der Ouden met die van den Christelyken Godsdienst; maar dat men echter zich altyd met veel behoedzaamheid bedienen moet van die plaatzen, door de Oudvaders aangehaald; om dat zommige van dezelven, die op den naam der Oudste Schryvers gaan, nimmer uit hunne pen vloeiden, maar alleen door bedrieglyke kunsten voor de hunne zyn uitgegeven. Hy geeft echter de schuld van dit bedrog niet aan de Kerkvaders, maar meent, dat zy zelven bedroogen zyn, door de kunstenaaryen van Alexandrynsche Jooden, aan welker schriften (waar van zommige geheel voor voortbrengzelen der Ouden werden uitgegeven, terwyl andere met een aantal plaatzen, die men valschelyk aan de Ouden toeschreef, opgevuld waren) zy onvoorzichtiglyk te veel geloof gaven. Van hier, dat zy ter goeder trouwe meenden, nog de oude *Sibyllynsche Gedichten*, en de schriften van HECATAEUS, EUPOLEMUS, ARTAPANUS, ARISTEAS of ARISTÆUS, en anderen, te leezen, terwyl zy intusschen niets anders lazen, dan stukken, die in het brein van eenige Alexandrynsche Jooden looslyk versierd waren. De behendigste en stoutste onder deze Jooden was ARISTOBULUS, een Peripatetisch Wysgeer, welke, in zyne *uitlegging van de wet van* MOSES, aan PTOLEMAEUS PHILOMETOR, by wien hy in eenige achting was, zocht diets te maaken, dat de Heidenen het beste van dat geen, dat zy over den Godsdienst gezegd hadden, uit de heilige Schriften der Jooden hadden ontleend, en in hunne Schriften en Gedichten overgenomen. Om dit te bewyzen haalde hy, op den naam van LINUS, HOMERUS, HESIODUS, de oude *Tragici* en *Comici*, een aantal versen aan, die hy of geheel zelf versierde, of door byvoeging of aflaating zoo zeer veranderde, dat zy nu veeleer uit de pen van een' in de Mosaïsche schriften zeer bedrevenen Jood, dan uit die van een' Heiden, gevloeid schynen. VALCKENAER heeft dit alles uitvoerig, en met eene verbaazende geleerdheid, betoogd in eene nog onuitgegevene Verhandeling *de* ARISTOBULO JUDÆO, *Scriptore Commentarii in Legem* MOYSIS, *& conditore versuum sub nominibus* LINI, HOMERI, *& aliorum.* De Heer LUZAC belooft deze Verhandeling uit te geven, zoo dra twee andere nagelatene werken van denzelfden grooten man, de *fragmenten* van CALLIMACHUS (die thands gedrukt worden), en de *Maccabaïsche Historie*, de pers zullen verlaten hebben; en wy verlangen zeer naar de vervulling dezer belofte: terwyl wy met het grootste genoegen de Aanmerkingen gelezen hebben, die de Heer LUZAC zelf, in dit en het volgend Hoofdstuk,

ſtuk, te berde brengt, ter beoordeeling van de echtheid of onechtheid van zommige zoogenaamde fragmenten der oude Dichters, die men by de Kerkvaders aangehaald vindt, en die tot het boven genoemde onderwerp betrekking hebben.

De eerſte plaats, die hier ter toetze gebragt is, wordt door JUSTYN *den Martelaar* (*) aan PHILEMON, maar door CLEMENS van *Alexandrië* (†), THEODORETUS (‡), en EUSEBIUS (§) aan DIPHILUS toegeſchreven. Een gedeelte van deze plaats acht de Heer LUZAC, met regt, het oude Attiſche tooneel geenszins onwaardig, maar van het andere gedeelte toont hy overtuigend aan, dat het door een' Alexandrynſchen Jood, het zy dan ARISTOBULUS of een' anderen, geſmeed, en valſchelyk aan een' ouden Blyſpeldichter toegeſchreven zy. By dit betoog had ondertusſchen nog gevoegd kunnen worden, dat de woorden, *Οὖ τ' ὄνομα —— οὐδ' ἂν ὀνομάσαιμ' ἐγὼ*, vooral een volkomen voldingend bewys van Joodsch bedrog opleveren, daar dezelven blykbaar geſchreven zyn in den bygeloovigen geest der Jooden, welken het ongeoorlofd rekenden, den naam van hunnen God *Jehovah* uit te ſpreken. —— In het overig gedeelte van dit hoofdſtuk handelt de Schryver nog over eene plaats uit de *Phrixus* van EURIPIDES, en over een fragment van den Blyſpeldichter ARISTO of ARISTOPHON, door THEOPHILUS bewaard (**). Daar de plaats van EURIPIDES uitvoerig door VALCKENAER, in de gemelde Disſertatie, behandeld is, worden de vyf eerſte verſen van dezelve, die echt en zeer ſchoon zyn, hier ſlechts kortelyk met de plaats van PLAUTUS, over welke de Heer LUZAC, in zyn tweede *ſpecimen*, had begonnen te handelen, vergeleken. In het fragment van den Blyſpeldichter komen eenige uitdrukkingen voor, die niet zuiver Attisch zyn, en vermoeden van onechtheid geven. Dit vermoeden is echter hier minder, dan by de twee andere plaatzen. Na het voorſtellen van een conjectuur over de waare leezing van het laatſte vers, wordt dit hoofdſtuk beſlooten met de mededeeling van dit geheele fragment, benevens de vertaaling van GROTIUS.

Het tweede Hoofddeel begint met de opgave van eenige plaatzen uit oude Griekſche Dichters, betreffende de Goddelyke wraak over den meineed, welke plaatzen hier door het vernuft en de geleerdheid van onzen Schryver uitmuntend verbeterd en opgehelderd, en met de volgende ſchoone regels van PLAUTUS vergeleken worden,

(*) *Lib. de Monarchia*, p. 38. ed. nov. Bened.
(†) *Strom.* lib. V, p. 605. (p. 721. ed. *Pott.*)
(‡) *Therap.* Serm. VI, p. 88, 89.
(§) *Praep. Euang.* l. XIII, c. 13, p. 683, conf. GROTIUS, in *Proleg. ad Stobaeum*, p. 22.
(**) *Ad Autolycum*, III, 7, p. 385. ed. Bened.

Atque hoc scelesti in animum inducunt suum,
Jovem se placare posse, donis, hostiis,
Et operam & sumtum perdunt. Ideo fit, quia
Nihil ei acceptum est a perjuris supplicii.
Facilius, si quis pius est, a Dis, supplicans,
Quam qui scelestus est, inveniet veniam sibi.

De Grieksche plaatzen, hier behandeld, zyn een fragment, (misschien uit de *Phrixus* van EURIPIDES) by STOBÆUS (*) —— een van ARCHILOCHUS by THEOPHILUS (†), het welk den Schryver aanleiding geeft tot de aanmerking; dat het 'er zoo verre af was, dat de vergelding van kwaad met kwaad voor eene ondeugd zou gehouden zyn by de Grieken, dat men dezelve in tegendeel zeer lofwaardig achtte. Hy bewyst dit met een paar plaatzen, en zegt vervolgens: „ En dit was misschien het „ eenigste stuk, waarin de zedeleer der Grieksche Wysgeeren „ verschilde van die, welke ons door Hem geleerd is, wien „ met regt dat oude gezegde mishaagde: *oog voor oog, en tand* „ *voor tand*, enz." (‡). En echter zyn 'er ook plaatzen by de Grieken, welken bewyzen, dat die verhevener zedeleer, althands door zommigen hunner, zoo wel erkend is, als door den grooten Stichter van onzen Godsdienst. Wy zouden 'er hier voorbeelden van geven, maar wy wyzen liever tot de Verhandeling van FISCHER, waarin dit onderwerp opzettelyk overwoogen is (§), —— twee plaatzen van EURIPIDES, waar in van de verschooning gesproken wordt, waar mede de Godheid zoo wel hen behandelt, die, ter redding van hun leven, vryheid, of goederen, een gedwongen eed, welken het hart niet meenen kan, met de tong afleggen (**); als den ongelukkigen Vader, die, tegen de strenge eischen van den Godsdienst, en de burgerlyke wetten aan, een' zoon, die een' manslag bedreven had, uit natuurlyke liefde jegens zyn kroost, onder zyn dak herbergt. De laatste van deze plaatzen, die door den grooten VALCKENAER zelven verkeerd verstaan was, wordt hier door onzen Schryver zeer voortreflyk opgehelderd; by welke gelegenheid hy ook in het algemeen handelt over het oude gevoelen omtrent de wraak der Goden jegens hen die bloedschuldigen herbergden, en de toegevendheid, die zy in dezen geacht werden te gebruiken omtrent de zoodanigen, die dit niet uit snoode oogmerken, maar uit natuurlyke liefde, jegens den misdadigen deeden. —— Dit Hoofdstuk wordt besloten met de beoordeeling van twee plaatzen over *het nutteloo-*

(*) *Ecl. Phys.* cap. VII, p. 8. ed. *Canteri.*
(†) l. c. II, 37, p. 377.
(‡) Matth. V. 38.
(§) *Quid de officiis & amore erga inimicos Græcis & Romanis placuerit, exposuit* JO. CAR. CHRIST. FISCHER. Halæ Saxon. 1793. 8° maj.
(**) Verg. VALCKENAER, ad *Eurip. Hippol.* p. 231.

deeze van die offerhanden, die met eene onreine ziel aan de Godheid worden toegebragt; waarvan de eerste door verscheiden Oudvaders aan SOPHOCLES, de andere door zommigen aan MENANDER, door anderen aan PHILEMON, wordt toegeschreven, maar die beide kennelyke blyken draagen van Joodsch bedrog. In plaats van deze onechte vruchten, geeft de Schryver nog een paar schoone plaatzen van XENOPHON, en ééne van SENECA, op, die vergeleken kunnen worden niet alleen met de aangehaalde verfen van PLAUTUS, maar ook met verscheiden plaatzen, die wy over dit onderwerp in de schriften der Joodsche Propheten vinden (*).

Het geen in het tweede Hoofdstuk reeds in het voorbygaan gezegd was, dat het denkbeeld der Grieken, aangaande *de Goddelyke wraak over het schenden van den Godsdienst en over meineed*, zeer grooten invloed had op de rechtspleegingen in het Gemeenebest van Athenen, dit wordt in het derde Hoofdstuk breeder ontwikkeld. Te Athenen werd iemand, die van manslag of moord beschuldigd was, door geene ondervraagingen van Regters of Beschuldiger benaauwd, door geene bedreigingen verschrikt, veelmin door de folteringen van een' beul tot bekentenis gedrongen. Nimmer kwam het by de Grieken, vooräl niet by de Atheniënsers, iemand in de gedachten, vryë menschen door pynigingen tot belydenis eener misdaad te brengen. Een beschuldigde kon zich, buiten pyn en banden, met alle vrymoedigheid verdedigen; vóór dat hy overtuigd en gevonnisd was, kon hy niet in de gevangenis gezet worden; ja, hy had de vryheid, om, wanneer hy reeds ééne Redevoering ter zyner verdediging gedaan had, en hy door zyne party dan nog bewysredenen hoorde aanvoeren, die hem deeden wanhoopen aan het verbergen zyner schuld, in alle veiligheid uit zyn Vaderland te ontvluchten, zonder eenige andere straf te ondergaan, dan dat zyne goederen, die hy niet met zich kon voeren, aan de openbaare schatkist vervielen. Om de redenen dezer inrigting wel te doen verstaan, geeft onze Schryver een volledig berigt van de orde, in de regtspleegingen by de Atheniënsers gebruiklyk: in de daad een alleruitmuntendst stuk, waarin hy verscheiden byzonderheden opmerkt, die nimmer vóór hem, door eenig Schryver over de Attische Oudheden, of Regten, waren waargenomen. Wy zouden hetzelve gaarne in zyn geheel aan onze Leezers mededeelen, maar ons bestek laat dit niet toe: wy zeggen dus alleenlyk, dat de gantsche toestel der regtsplegingen ten hoogsten eerbiedwekkend was; dat beiden, beklaagde en beschuldiger, onder een aantal ontzag-baarende plegtigheden, herhaalde eeden moesten afleggen, ter bevestiging van de waarheid hunner voordragt; dat zy beiden reeds ééne dezer eeden afleggen moesten, vóór dat zy tot het

(*) Ps. L, 8-23; Jes. I, 11-17; Mich. VI, 6-8; enz.

het houden hunner eerste Redevoeringen toegelaaten werden; dat het pleegen van meineed voor zulk een ontzachlyk gerichtshof, onder zulke yzing-aanjaagende plechtigheden, niet ligt te verwachten was, als van den meest verstokten booswigt, die door zyne daaden toonde, zelfs het aanwezen eener Godheid niet te geloven; dat ondertusschen in die zeldzaame gevallen, waarin de beklaagde, door zyne vlucht, zich niet alleen schuldig aan den hem aangetygden moord, maar ook aan meineed verklaarde, de Regters geene reden hadden, om zich over de zachtheid van hunne wetten te beklaagen, dewyl zy zeker overtuigd waren, dat meineed niet door menschen gestraft moest worden, dat de schuldige nu aan de wraak der Goden was overgeleverd, dat dezen voorzeker vroeg of laat, zyne euveldaden op zyn hoofd zouden doen nederkomen, en dat hy het beginzel zyner straf reeds had, in het verlies zyner goederen, in het voortsleepen van een behoeftig en elendig leven op een' vreemden grond, in zyne verwydering van de tempels en den dienst zyner vaderlyke Goden, in zyne verbanning van alle gemeenschap met de menschen, die zich allen verontreinigd moesten achten, zoo dra zy met hem zich ongelukkig op één schip, of onder één dak, bevonden, en die hem dus als de pest schuwden. —— Men vindt in dit hoofdstuk ook verscheiden ophelderingen en verbeteringen van plaatzen uit oude Grieksche Schryvers, vooral van eene zeer gewigtige plaats uit een nog onuitgegeven *Lexicon Rhetoricum*, waar van de Heer RUHNKENIUS een afschrift bezit.

Wy wenschen hartelyk, dat de Hoogleeraar ons eerlang met eene nieuwe proeve van dezen zynen zeer verdienstelyken arbeid beschenken zal.

Redevoering over de Voortreffelykheid der Schilderkunst, in derzelver voorwerp beschouwd: ter gelegenheid van het uitdeelen der Pryzen, by de Vrye Teeken Academie in 's Gravenhage, op Woensdag den 2 April 1794, *gehouden door* Mr. W. BILDERDYK, *als Raad en Advocaat Honorair derzelve Academie. Te 's Hage, by* G. Backhuyzen, 1794. 22 *bl. in gr.* 8*vo.*

„ Het voorwerp der Schilderkunst is (volgens den Heer BILDERDYK) het SCHOONE; haar wezen, de uitdrukking van het schoone; haar doelwit, het schoone te beoefenen, te doen kennen, de erkentenis daar van te volmaaken, en door die volmaaking het hart te verheffen, te zuiveren, te verhemelen, en voor eene zedelyke volmaaking vatbaar te maaken. 't Geen onschoon (zegt hy). 't geen, of het oog, of het zedelyk denkbeeld, aanstootelyk, 't geen der menschheid vernederend, is, —— het geen in de vervallen natuur van 't oorspronklyke goed zichtbaar is afgeweken, zyn geene voorwer-

werpen der verheven kunst, wier natuur en wezen de erkentnis van 't schoone en haar uitdrukking uitmaaken." Dit was buiten twyfel te algemeen gezegd; de Schryver bepaalt het daarom, met regt, nader, door 'er, op bl. 13 en 14, by te voegen, dat de Schilderkunst het Onschoone zelfs tot haar' kring weet te dwingen, tot schoonheden te verheffen, en zich een geheel nieuw vak te onderwerpen, dat door de natuurzelve van haar voorwerp was uitgeslooten. „Wonderbaar verschynzel! —— De gruwzaame wreedheid van den Cycloop, zyne meer dan helsche woede, op 't vormloos en verwilderd gelaat, in bloed, schuim, en tandknarsen losbreekende, jaagen in de natuur schrik en yzing aan. Maar de Dichter bezingt het, de Schilder verbeeldt het, en, zonder van het ysselyk te verliezen, ja zelfs met nog nieuwe afgrysselykheden omkleed, wordt het voorwerp ons dierbaar; wy beminnen 't tafreel van die gruwzaamheid, en vergoden den kunstenaar, die uit zoo veel grouwels een schoon weet te scheppen, waar ons oog, waar ons hart, zich aan vasthecht, en nauwlyks van afscheuren laat."

Uit deze beschouwing leidt de Redenaar de voortreflykheid der Schilderkunst af, vooral door, in eenige schoone trekken, in een' mannelyken (doch zomtyds al te dichterlyken) styl, haaren zedelyken invloed op de harten te maalen. Het doet ons intusschen leed, dat dit stukje niet meer uitgewerkt is, maar slechts eenige weinige byzonderheden kortelyk aanstipt. Eene volledige behandeling van het onderwerp liet zeker het bestek van den Redenaar niet toe; maar hy had toch veel tyd kunnen winnen, wanneer hy zyne aanspraaken *aan den Doorluchtigsten Vorst en andere aanzienlyke Toehoorders* wat meer bekort, en wanneer hy geheel weggelaaten had eene *tirade* tegen het *Jacobinismus*, die in dit stuk zeer ongepast is, en meer yver dan oordeel verraadt.

Molstein en Kroondorp, *Tooneelspel*, *door Mr.* P. BODDAERT. *Te Amsterdam*, *by de Wed.* J. Doll, 1794. *In* 8*vo*. 69 *bl.*

Iste Bedryf. MOLSTEIN, voorheen een wilde losse Student, en minnaar van SOPHIE LINDENS, komt, naa eenige jaaren afwezig geweest te zyn, in *Holland* terug, en vind zyn' ouden vriend WALLENS; welke aldaar, gehuwd zynde, als een Kluizenaar op een Buitenplaats woont; aan wien hy zyn karakter en levensloop (de Biegt van een' Ligtmis!) vertelt. — *IIde Bedryf.* Vervolgens ontmoet hy zyne beminde, welke, een gil geevende, hem in de armen valt; en geen wonder! het lieve Meisje is, tegen haar' zin, de Bruid geworden van KROONDORP; dat haar ook, nu zy haar eerste lievertje ziet (want: *oude liefde roest niet*, zegt AABLNER) eene flaauwte kost; welke haar Vader

der echter niet veel fchynt te tellen, nadien hy, met de kolf in de hand, uitroept: „*kolf aan ſtuk!* myn dochter in flaauwte! „ —— Ja, nu MOLSTEIN de *baan opſluit*, mag KROONDORP *zyn* „ *bal wel opbreeken*....” En ik mag den kok wel weêr gaan „ afzeggen!” — *IIIde Bedryf.* Mevrouw LINDENS, van Wollenaaiſter Mevrouw geworden, doch minder onverſchillig zynde dan haar Echtgenoot, tracht MOLSTEIN ter neder te zetten, die evenwel al te veel verliefd is, om dat zoo maar te *accordeeren*, en wel te minder, daar hy, volgens de uitſpraak van SOPHIE's Vader, de *nader* heeft; terwyl KROONDORP, ſchoon Bruidegom zynde, „ in „ dit geval juist te pas komt, als eene leege fles by een Hard- „ dravery.” Een Duël tusſchen twee Medeminnaars is niet zeldzaam. KROONDORP is 'er ook waarlyk een weinigje toe gedrongen; want de Bruidegom te zyn, en niet te mogen trouwen, is ..... om uitgelachen te worden. Nu —— „ het zyn beide een paar bolletjes, —— (zegt LINDENS) „ zy zyn tegen elkaar opgewasſen, —— en ik verwed een „ anker Wyn, dat zy, als het 'er op aan komt, bang voor „ elkaer zullen worden —— En geeven zy elkaer al eens een „ brui, nu dan heb ik nog geld om den Chirurgyn te betaalen.” De goede Man bedriegt zich echter zeer. Die Kluizenaar WALLENS zou geheel te vergeefsch in zyn Buurt woonen —— ten minſten nodeloos in dit Spel verſchynen —— zo hy geen middel wist te vinden, om dit Tweegevecht tot beider eer te doen uitloopen. Dit echter loopt veel gevaar; want KROONDORP heeft eigenlyk niet veel lust tot vechten, en MOLSTEIN maakt zulke ernſtige ſchikkingen, dat WALLENS zelfs byna begint te ſchreijen. Toevallig loopt het Tweegevecht wel af, want KROONDORP, die het laatst moet ſchieten, lost zyn Piſtool in de lucht, terwyl de kogel van MOLSTEIN hem langs de ooren heen ſnort. Dit beſlischt alles; want KROONDORP is niet alleen edelmoedig genoeg, om zyne Bruid aan zynen Medeminnaar af te ſtaan, maar hy geeft nog een beurs vol goud aan de Kamenier van SOPHIE en den Knecht van LINDENS (die hem anders, volgens bl. 3, niet veel achten) op dat deeze te zamen zullen trouwen. Of deeze gift uit dankbaarheid geſchiedt, om dat hy van de Bruid af is, of wel, om dat hy naar *America* gaat, en daarom geen zwaare pakkaadje by zich wil hebben, weet men niet: doch dit weet men, dat hy volſtrekt niet ter Bruiloft blyven wil, ſchoon LINDENS hem zelfs belooft, dat hy den volgenden dag om een Zilveren bal zou laaten kolven. Veele lieden zouden, als zy zo veel afgeſtaan hadden, het zekerlyk nog in bedenking neemen. Maar KROONDORP is in alle gevallen de Held, die zyne hartstochten overwint! of dit met zyne jaaren en omſtandigheden overeenſtemt, gelooven wy niet; ook zouden wy hem het Meisje gegeeven hebben, om dat zyne daad het verdiende, en om dat hy reeds de Bruidegom was. De Dichter ſchynt echter meer voor MOLSTEIN ingenomen!

VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

J. D. MICHAËLIS, *nieuwe Overzetting des Ouden Testaments, met Aanmerkingen voor Ongeleerden, in het Nederduitsch overgebragt. Te Dordrecht, by* A. Blussé en Zoon, *en* de Leeuw en Krap, 1793, 1794. *Elfde Deel, XL en* 199; *Twaalfde Deel,* 192; *Dertiende Deel,* 359; *Veertiende Deel, X en* 291; *Vyftiende Deel, Eerste Stuk, XVI en* 342; *Tweede Stuk,* 304; *Zestiende Deel, VIII en* 313 *bl. in gr. 8vo.*

JAN DAVID MICHAËLIS was de Schepper van zyn vak voor Duitschland, waar, vóór zynen tyd, de Bybelstudie, volgens het getuigen s der Duitschers zelven, eene allerëlendigste gedaante had. Zeker Schryver geeft 'er het volgend tafereel van: „ Eenigen tyd, vóór dat het *examen* by het *Consistorie* geschieden moest, leerden de *Candidaten* eenige zoogenaamde *dicta clasica*, woord voor woord, in barbaarsch Latyn overzetten. De hoogste trap van geleerdheid, waartoe zy het bragten, was, dat zy den gantschen Hebreeuwschen *Codex*, met de *clavis* van STOCKIUS naast zich, half ter loops, half naauwkeuriger, leerden doorleezen, om overal den Messias, de Drieëenheid, en de Erfzonde, te vinden. De *Professor linguæ sanctæ* zelf stelde zich geen hooger doel voor, dan zyn Hebreeuwschen Bybel een paar duizendmaal, met leesglas en bril, door te leezen, om, uit denzelven, voor de oudste en eenvouwigste Spraakdialect, de kundigste *Grammatica*, die met mogelykheid uitgedacht kon worden, te abstraheeren, om de vervulling aan te toonen van Godspraaken, over welker zin en bedoeling ieder Uitlegger den anderen wedersprak, en welken meestal het geluk en ongeluk van eenige kleine volken, van wier geschiedenis men anders weinig wist, betroffen; en om daaruit de waarachtigheid der Godheid te bewyzen. Voor *hooggeleerd* eindelyk werd hy gehouden, die het tot die hoogte bragt, dat hy ook de Rabbynen las, (schoon hy ten laatsten van deze leezing meer als Rabbyn, dan als mensch, terug kwam); om, misschien, door een *nucifrangibulum*

linguæ hebrææ, over de volgende geslachten in Schoolen en aan Gymnasiën te heerschen, en aan dezelven een onsterflyk gedenkstuk van zynen Smaak na te laaten. De meesten konden zich niet begrypen, waarom het nodig zou zyn, dat de *Professores Philologiæ S.* ook de overige Oostersche tongvallen zouden moeten behandelen; dewyl zy, door hun Hebreeuwsch en Chaldeeuwsch, ten hoogsten door het weinigje Syrisch, dat zommigen 'er nog by wisten, zich zelven reeds grondig genoeg geleerd voorkwamen. Maar dat de *heilige taal* met *de tenten Kedars*, en de spraake der Ismaëliten, gemeenschap hebben zou, was een zoort van kettery: en men las den *Coran* slechts, om hem, met hulp van MARACCIUS, of noch ligter daar door, dat men hem niet verstond, als het werk van den afschuwlykften valschen Propheet af te schilderen. Het ontbrak niet volkomen aan eenige enkele proeven van een' beteren aart; van het nut der Oostersche taalen voor de Geschiedenis had men eenige voorbeelden voor zich, en van de verwantschap der Dialecten onder elkanderen begon men hier en daar iets te zien. Maar het gantsche vak der Hebreeuwsche Taalkunde werd veel te geïsoleerd behandeld, en naar het al te bepaalde oogmerk, om aan de Godgeleerdheid van dien tyd ten dienste te staan. De geleerdsten zelven verstonden het Hebreeuwsch niet eens met eenige zekerheid, dewyl men de algemeene grondstellingen der Spraak-onderzoekers daarop nog niet wist toe te pasfen; en de *Theologie*, zelfs op de woordelyke verklaaringen, nog altyd den grootsten invloed had."

Onder deze omstandigheden kwam J. D. MICHAËLIS in den kring der Bybel-verklaarers en Oostersche Taal-kundigen. Hy was, op zyne reize door Holland, met ALBERT SCHULTENS bekend geworden, hy las de Schriften van dezen grooten Man vlytig door, en, zonder de grondstellingen, die hy daarin vond, te kennen, had hy nimmer zyne *Overweging der middelen, waarvan men zich bedient, om de Hebreeuwsche taal wel te verstaan*, een boekje, dat den grondslag eener betere leerwyze in Duitschland lag (*), kunnen schryven. Hoe hy nu van dien tyd af zich zelven gevormd hebbe, wat hy geworden zy, hoe door hem, en door zyne leerlingen, zyn vak

(*) Hetzelve is ook in het Hollandsch vertaald, en uitgegeven te Utrecht, 1762. 8°.

vak eene gantsch andere, veel liberaler, en echter tevens veel geleerder, gedaante aangenomen hebbe, maar vooral, welke nuttigheden hieruit voor het algemeen ontstaan zyn, dit alles kunnen wy hier niet ontwikkelen. Zy, die de Schriften van MICHAËLIS kennen, weeten het; en anderen kunnen van zyne *letterkundige verdiensten* een schoon en vereerend tafereel vinden in de Stukken door EICHHORN en SCHULZ daar over uitgegeven (*).

Zyne Vertaaling van het O. T. vooral zal van die verdiensten een blyvend bewys opleveren, hoe zeer ook dezelve nog naderhand, in zyne eigene laatere schriften, hier en daar veranderingen en verbeteringen ontvangen heeft, en door het licht, het welk anderen over verscheiden plaatzen verspreid hebben, aanmerkelyk verbeterd kan worden. Hy heeft toch niet alleen het eerst aan zyn Vaderland het geschenk gedaan van eene Vertaaling, op waare taal- oordeel- en uitlegkundige gronden gebouwd, maar ook op een zeer groot aantal plaatzen verbeteringen en ophelderingen aangebragt, die altyd haare waarde behouden en goedkeuring verdienen zullen. En, daar deze Vertaaling bepaald ten gebruike van Ongeleerden geschikt was, beweês men ook aan onze Natie eenen dienst, met dezelve in het Nederduitsch over te brengen; schoon het waar is, dat de voortzetting van dezen arbeid minder belangryk voor ons geworden is, zederd wy van HAMELSVELD eene Bybel-vertaaling, met aanmerkingen voor Ongeleerden, ontvangen hebben.

Wy hebben, reeds by de afgifte van het tiende Deel, berigt gegeven van de verandering, in het plan van de uitgave dezer Vertaaling gemaakt, zederd PERPONCHER zich van dezen arbeid ontslagen heeft (†). De Deelen, aan het hoofd dezer aankondiging gemeld, zyn op denzelfden voet behandeld, als het tiende. Zy behelzen de Over-

(*) Het boekje van EICHHORN is ook in onze taal overgezet. De beide genoemde Stukken zyn, benevens de Lofreden van HEYNE, ook herdrukt achter de zeer lezenswaardige levensbeschryving van MICHAËLIS, door hem zelven vervaardigd, uitgegeven te Rinteln en Leipzig, 1793, onder dezen titel: JOHAN DAVID MICHAËLIS *Lebensbeschreibung von ihm selbst abgefasst, mit Anmerkungen von* HASSENCAMP, *nebst Bemerkungen über dessen litterarischen Character von* EICHHORN, *und* SCHULZ, *und dem* Elogium *von* HEYNE, *mit dem Brustbilde des Seligen, und einem vollständigen Verzeichnisse seiner Schriften.*

(†) *Algem. Vaderl. Lett.* voor 1792, No. 11, bl. 445.

Overzetting van, en Aanmerkingen op, de boeken der Koningen, en der Chronieken, Ezra, Nehemia, Esther, de Pfalmen, de Spreuken, en de Prediker van Salomon. Voor het elfde, veertiende, vyftiende, en zestiende Deel, zyn Voorredens geplaatst, behelzende algemeene aanmerkingen over de boeken, die daarin behandeld worden. —— By deze korte aankondiging zullen wy het thans laaten, terwyl wy, by de beoordeeling der volgende Deelen van HAMELSVELD's Overzetting, telkens gelegenheid nemen zullen, om ook uit die van MICHAËLIS proeven aan onze Lezers mede te deelen.

De Waarheid der Schriftuurlyke Historie van den Apostel Paulus beweezen, uit eene Vergelyking der Brieven, welke zynen naam voeren, met de Handelingen der Apostelen, en met elkander: door WILLIAM PALEY, *M. A. Aards-Deken van Carlisle. Uit het Engelsch. Te Haarlem by* F. Bohn. *Behalven de Voorrede*, 363 *bl. in gr.* 8vo.

Indien alle hoogfchatters van het Euangelium eene onvergeldbaare verplichting hebben aan Dr. LARDNER, voor de aanwyzing van de overeenkomst der voorvallen en omftandigheden, in de gewyde Schriften vermeld, met de ongewyde Gefchiedenis; dan is voorzeker hunne verplichting niet minder jegens den Schryver van het Werk voorhanden, voor de vergelyking, die hy hun hier aanbiedt, die van een geheel anderen aart, en volftrekt nieuw is. Het bewys, waar uit hy de echtheid der Schriftuurlyke Historie van PAULUS, en der XIII brieven, die zyn' naam voeren, heeft opgemaakt, is ontleend, niet alleen uit derzelver onderlinge overeenftemming, maar ook uit eene overeenftemming en eenpaarigheid, welke, in eene menigte van byzonderheden, klaarblykelyk niet konde *bedoeld* zyn; toonende, diensvolgens, dat de Gefchiedenis en de Brieven niet door een zelfden perfoon konden zyn opgefteld; dat de Opftellers der Gefchiedenisfe en der Brieven, over en weder, van hun fchryven geene kennis gehad, en alzo de handen niet konden in één geflagen hebben, om het ééne verdichtzel het andere te doen onderfchraagen; dat 'er, aldus, voldoende redenen voorhanden zyn, om geloof te flaan aan de wezenlykheid der perfoonen en gebeurtenisfen, aan de echtheid der brieven,

en,

en, gevolglyk, aan de waarheid van den Christlyken Godsdienst, met welken al het bovengemelde in onmiddelyk verband ſtaat. —— Dit plan is door den Schryver op eene alleruitmuntendſte wyze uitgevoerd, en zyn Werk verraadt eene gantsch buitengewoone maate van oordeel, en van den geest van oplettendheid en waarneming, waar mede hy de gewyde Schriften beoefend heeft. —— In XVI Hoofdſtukken is het boek verdeeld. Het eerſte bevat eene opgave van het plan, en dus eene ontvouwing van het bewys. In de dertien volgende wordt telkens de overeenſtemming van één der dertien brieven van PAULUS met de overige, en met het verhaal in de Handelingen der Apostelen, aangeweezen. Het vyftiende handelt over de Ondertekeningen der Brieven, en het zestiende behelst een voegzaam beſluit.

Dit Werk is niet geſchikt, om 'er eene doorloopende ſchets van te geven. Wy zullen ons derhalven vergenoegen moeten, met een paar proeven uit hetzelve aan onze Lezers mede te deelen. Wy kiezen daar toe, in de eerſte plaats, de volgende aanmerking uit het tweede Hoofdſtuk.

„ Rom. I: 13. *Doch ik wil niet, dat u*, enz. —— Wederom, Hoofdſt. XV: 23, 24, 25, 28. *Maar nu geen plaats meer hebbende*, enz. —— Vergelyk met deeze plaats, Hand. XIX: 21. *En als deeze dingen volbragt waren*, enz. —— Men merke hier aan, dat onze brief behelst geſchreven te zyn, in den afloop der tweede reize van den H. PAULUS na Griekenland; dat de aangehaalde plaats uit de Handelingen woorden behelst, die gezegd worden, door den H. PAULUS, te Efeze te zyn geſproken, eenigen tyd vóór dat hy de reizeondernam. Nu beweer ik, dat het onmogelyk was, dat twee van elkander onafhanklyke verdichtzels aan den H. PAULUS hetzelfde voornemen zouden hebben toegeſchreven, voornaamelyk een voornemen, zo bepaald en byzonder als het tegenwoordige; 't welk niet blootelyk inhieldt een algemeen ontwerp om Rome te bezoeken, maar een ontwerp om Rome te bezoeken, na dat hy Macedonië en Achaie zou doorreisd, en, uit deeze gewesten, eene reize na Jeruſalem volbragt hebben. De overeenkomst tusſchen de Historie en den Brief is volmaakt. In de eerst aangehaalde plaats uit den Brief zien wy, dat de Apostel reeds langen tyd een voornemen had gehad om Rome te be-

zoeken; in de aangehaalde plaats uit de Handelingen, verneemen wy, dat hy dit ontwerp hadt aangekondigd, eenen aanmerkelyken tyd, vóór dat de Brief wierdt geschreven. Uit de Historie leeren wy, dat het plan, door den H. PAULUS beraamd, inhieldt, zynen weg te neemen door Macedonië en Achaie; vervolgens na Jerufalem te reizen; en, wanneer hy zyn bezoek aldaar zou hebben afgeleid, te scheep te gaan na Rome. Naa dat de Brief geschreven was, hadt hy zo veel van zyn ontwerp afgedaan, dat hy Macedonië en Achaie hadt doorreisd, en zich gereed maakte tot het volvoeren van het overig gedeelte van hetzelve, door een spoedig vertrek na Jerufalem; en in dat gedeelte zyner reizen berigt hy zyne vrienden te Rome, wanneer hy de zaaken, die hem na Jerufalem riepen, zoude verrigt hebben, tot hen te zullen overkoomen. — Verder beweere ik, dat het bloot inzien der plaatzen ons zal overtuigen, dat de eene uit de andere niet wierdt naagefchreven. *Wanneer ik na Spanje reize, zal ik tot u koomen: want ik hoope in het doorreizen u te zien, en van u derwaarts geleid te worden — maar nu reize ik na Jerufalem, dienende de heiligen. — Als ik dan dit volbragt, en hun deeze vrugten verzegeld zal hebben, zo zal ik door ulieder Stad na Spanje afkoomen.* — Dit leest men in den Brief. — *Paulus, nam voor in den geest, Macedonië en Achaie doorgegaan hebbende, na Jerufalem te reizen; zeggende: naa dat ik aldaar zal geweest zyn, moet ik ook Rome zien.* — Zoo staat 'er in de Handelingen. Indien de plaats in den brief was overgenomen uit de Handelingen, waarom wierdt *Spanje* daar in gelascht? Indien de plaats in de Handelingen ware overgenomen uit den Brief, waarom wierdt *Spanje* weggelaaten? Indien de twee plaatzen onbekend waren aan elkander, kan niets anders dan de waarheid van derzelver overeenkomst reden geven. 't Zy wy de Historie en den Brief als even verdicht onderstellen, of de Historie als waar en den Brief verdicht, of den Brief echt te zyn en de Historie een verdichtsel; het aantreffen van deeze omstandigheid in beiden, indien de eene van de andere dezelve niet hebbe overgenomen, is, op alle deeze onderstellingen, even onoplosbaar."

Zeer vernuftig redeneert hy, in het vyftiende hoofdstuk, uit de Ondertekeningen der Brieven. Na dat hy aangemerkt hadt, dat zes van dezelven valsch of on-

waar-

waarschynlyk zyn, dat is, dat zy door den inhoud des briefs regelregt wedersproken, of met denzelven bezwaarlyk overeen gebragt kunnen worden (*), zegt hy, ten aanzien van deeze Ondertekeningen in het gemeen, het volgende: „ Ik eigene aan dezelven geenerlei gezag toe. Ik houde ze voor gissingen, zomtyds op bloote overleveringen gebouwd, doch voornamelyk op dezen of geenen tekst, zonder eene genoegzaame vergelyking van denzelven met andere gedeelten des Briefs, met onderscheidene Brieven, of met de Geschiedenis. Ondersteld zynde, derhalven, dat deeze Ondertekeningen tot ons gekomen waren, als echte gedeelten der Brieven, zo zouden, uit deeze kleine Slotverzen, meer tegenstrydigheden en zwaarigheden ontstaan zyn, dan uit het geheele boekdeel. Intusschen, indien de Brieven verdicht waren, dan zoude het geheel hebben moeten opgemaakt zyn uit dezelfde hoofdstoffen, uit welke de Ondertekeningen zyn zamengesteld, te weten, uit overlevering, gissing, en gevolgtrekking: en het zoude een stuk van onderzoek gebleven zyn, hoe 't bykwame, terwyl zo veele dwaalingen in de Slotverzen der Brieven zyn op een gepakt, dat in de overige Stukken zo veel bestaanbaarheids is in acht genomen."

(* Naamlyk, de I Brief aan de *Korinthers*, die aan de *Galaters* de beide Brieven aan de *Thesfalonicensers*, de eerste aan *Timotheus*, en die aan *Titus*.

B. EICKMA, *over den Brief van Paulus aan de Galatiers. Iste Deel. Te Utrecht*, *by* W. van Yzerworst, 1794. *In gr. 8vo.* 306 *bl.*

Menigvuldig zyn de klagten over het misleidende der Boektitelen. Naar gelange van het grooter getal van Schriften, 't welk, *ratione officii*, door onze handen gaat, dan door die van het gewoone gros der Leezeren, zyn wy, beter dan veele anderen, geregtigd, om de gegrondheid deezer klagten te staaven. Het doet ons leed, dat wy den Eerw. EICKMA aan die te leurstellinge niet onschuldig kunnen verklaaren. Den Brief van PAULUS aan de *Galatiers* beschouwden wy altoos, als een der doorwrogtste en kunstigste opstellen van den hoogverlichten Apostel. Met genoegen ontvingen wy daarom het Geschrift van

den Wykschen Leeraar, van welks uitgebreidheid, in 't oppervlakkige beschouwd, wy ons merkelyke inlichting, omtrent dit waardig gedenkstuk der aloudheid, voorstelden. Doch, nader kennis gemaakt hebbende met den inhoud, wierden wy spoedig ontwaar, dat een bondel Leerredenen, onder den meer uitlokkenden titel van *Verklaaringe*, hier ten voorschyn treedt. En van hoedanige Leerredenen? Niet flegter, indedaad, maar ook niet beter, dan door elken, eenigzins geoeffenden, Leeraar, Zondag op Zondag, van den kanzel worden voorgedraagen. Overtuigd van het heirleger van Predikatien, welk dag aan dag in het gemeenebest der Letteren zamentrekt, heeft, veelligt, *Dominus* E. den bovenstaanden titel aan zyn boek gegeeven, om het zo veel te gereeder aan den man te helpen; ten welken einde ook zullen dienen, overeenkomstig met den gewoonen vorm van Schriftverklaaringen, de *Voorbereidzelen tot regt verstand en stichtend gebruik van Paulus Brief aan de Galatiers*. Maar ook hier hebben wy niets zaaklyks gevonden, 't welk vroegere Uitleggers, de een naa den anderen, niet reeds gezegd hebben.

De Volks-liefde en Vaderlands-min van JESUS, *in Leerredenen. Door* JOHANN JAKOB HESZ. *Te Amsteldam, by* M. Schalekamp, 1795. *In gr.* 8*vo.* 200 *bl.*

In een tydstip, waarin de Vaderlandsliefde in de harten van alle onbevooroordeelde Burgers blaakt, en de een den anderen, met de heilspellende voorbeduidzelen van betere tyden, geluk wenscht, haasten wy ons, om de Leerredenen van den allezins agtenswaardigen HESZ onzen landgenooten aan te kondigen. Oud en versleeten is de tegenbedenking van zommige kwalykgezinden omtrent de Leere van JEZUS, als of de Vaderlandsliefde in dezelve niet wierdt aangepreezen. Door algemeene aanmerkingen heeft men de ongegrondheid van dit bezwaar, meermaalen, overtuigende doen blyken. By allen, welken het gewigt der zaake ter harte gaat, zal de Heer HESZ geen kleinen dank behaald hebben, met zyne opzettelyke verdediging ter beslissende afdoeninge van de volwigtige taak. Hy doet zulks in zes Leerredenen, behelzende eene uitgewerkte beschouwing van vyf Stellingen of Proeven. In de eerste Proeve beschouwt HESZ de Vaderlandsliefde

van

van JEZUS, zich vertoonende in de oprechtste deelneeming, en in zyn beklag over het, hand over hand, toeneemend bederf van Godsdienst en Zeden, onder zyne Landgenooten. In de tweede Proeve wordt JEZUS voorgedraagen, als het Volk opmerkzaam maakende op elk gewigtig voorval, 't geen, by het toeneemend bederf van Zeden, een noodwendig onheil voorspelde. De Redenaar, het gezegde over dit onderwerp, in de derde Leerrede, op de tegenwoordige omstandigheden hebbende toegepast, toont, in eene verdere Proeve, hoe JEZUS, wanneer de Joodsche Staat niet meer te redden was, zich, egter, alle moeite gaf, om afzonderlyke persoonen te behouden, op dat ook zy niet met den stroom des verderfs zouden voortgerukt worden. De Heer HESZ gaat voort, om, in eene vierde Proeve, de Vaderlandsliefde van JEZUS te vertoonen als daar in bestaande; dat hy zich, als Leeraar, enkelyk bepaalde tot het Land Israël, als zyn Vaderland, en dus zynen tyd en kragten geheellyk wydde aan dat Volk, waar toe hy behoorde. In eene laatste Proeve wordt JEZUS voorgedraagen, als ten nutte zyner tyd- en landgenooten veele gewigtige en toepasselyke lessen ontleenende uit de oude Geschiedenissen zyns Vaderlands. Ziet daar de hoofdbedoeling deezer Leerredenen. Wy hebben dezelve met genoegen ingezien, en veele aanmerkingen ontmoet, welke over de Vaderlandsliefde op zich zelve een opklaarend licht verspreiden, en daarenboven ingerigt zyn, ter aanwyzinge van de heilzaame strekkinge der Leere van onzen Zaligmaaker, ter bevorderinge van het algemeene welzyn. Minst van allen heeft ons voldaan de vierde Proeve; andere redenen, behalven die van de Vaderlandsliefde ontleend worden, zyn 'er voorhanden, waarom JEZUS zyne prediking tot het Joodsche volk bepaalde. De natuur der zaake bragt zulks mede. Uit hoofde zyner geboorte en opvoedinge hadden de Landgenooten van onzen Heere regt om zulks te verwagten. In gevolge van hunnen nationaalen denkaart, zouden de Jooden eenigermaate geregtigd geweest zyn ter verwerpinge van JEZUS, indien deeze, zonder onderscheid, tot de Heidenen zo wel als tot hun, zyne prediking hadde ingerigt. Zonder thans, uit deeze nutte Leerredenen, iets ter proeve voor te draagen, vergenoegen wy ons, met het leezen van dezelve ten ernstigste aan te pryzen.

Leerredenen naer de behoeften van onzen Tyd. Uitgegeven door P. WEILAND, *Leeraer in de Remonstrantsche Gemeente, te Rotterdam. Eerste Deel. Te Rotterdam, by* J. Meyer *en* A. Danserweg Wz., 1794. *In gr. 8vo.* 214 *bl.*

Een achttal Leerredenen bevat dit *Eerste Deel;* 't welk, indien de aftrek eenigzins gunstig zy, ten minsten van nog drie soortgelyken zal gevolgd worden. Geene oorspronklyke opstellen van den Eerw. WEILAND zelven zyn alle deeze Leerredenen, maar eenigen van elders overgenomen, anderen vry en van verre naagevolgd. Dit een en ander wordt ons aangekondigd in een kort Voorberigt, met belofte van een uitvoeriger voor het laatste Deel, waarin, omtrent de oorspronklyke, vertaalde of naagevolgde, stukken, nadere opening zal gedaan worden. *Naar de behoeften van onzen tyd*, is de algemeene karakterschets, met welke de Leeraar WEILAND zyne Leerredenen kenmerkt. By het inzien van den Inhoud moeten wy bekennen, dat wy in onze verwagting wierden te leur gesteld. Gewisselyk zyn de onderwerpen, hier behandeld, berekend naar de behoeften van den *tegenwoordigen* tyd. Maar wy zien niet, dat de onderrigtingen, aanspooringen en bestraffingen, ook op de menschen in andere eeuwen, en van allen landaart, ook op de toekoomende geslagten, niet dezelfde toepassing zouden toelaaten. 'Er moge, door eenen zamenloop van omstandigheden, onder eene Natie eenige byzondere ondeugd heerschen; over 't geheel genomen zyn de menschen, in de onderscheidene tydperken der waereld, gelyk aan elkander. Zelf vondt WEILAND, tot de behandeling zyner onderwerpen, aanleiding in daar op slaande Schriftuurtexten: een bewys, dat de ondeugden, door hem gegispt, reeds voor bykans achttien Eeuwen in zwang gingen.

Wat, voor 't overige, de Leerredenen zelve aangaat, zy mogen, zo om de keuze van onderwerpen, als om de manier van uitvoeringe, belangryk genoemd, en der aandagtige leezinge worden aangepreezen. De Eerw. WEILAND onderscheidt zich van het gros der Leeraaren, door zynen beschaafden styl en bevalligen voordragt, in welken, met vermyding van het zo genoemde bloemryke, de gepaste sieraaden worden ingevlogten, en ook hier door, gelyk by den oorspronklyken voordragt onder het hooren, dus

dus ook vervolgens onder het leezen, de aandagt gevoed en leevendig gehouden. De Onderwerpen zyn: de ryke Jongeling; tegen de aenneeming des perfoons; bestryding van het vooroordeel, dat de Gelukzaligheid niet zoo zeer van de regtschapenheid des hartcn en des wandels, als wel van zekere uiterlyke voorwerpen, afhangt; over den waren Godsdienstyver; over de valsche naeuwgezetheid van geweten; de ware Vryheid; de onredelykheid der baetzucht en verpligting ter bevordering van het algemeene welzyn; en eindelyk, de verplichting tot een arbeidzaem leven.

Uit de Leerrede, *over den waren Godsdienstyver*, zullen wy iets ter proeve voordraagen, en daar mede, van 's Mans denk- en schryfwyze, onzen Leezeren een denkbeeld geeven. Aangemerkt hebbende, dat de zagtmoedigheid, broederlyke liefde en verdraagzaamheid, welke wy den dwaalenden en ongeloovigen schuldig zyn, den waaren yver voor God en deszelfs eer geenzins uitsluit, gaat hy dus voort: „ Alleen moeten wy wel be„ palen, waerin deeze yver eigenlyk besta, en waer door „ hy zig late blyken, als hy van eenen regten aerd is.

„ De ware Kristlyke, redelyke yver, waerdoor ie„ mand voor geloofsstellingen yvert, maekt tusschen deze „ leerstellingen en geloofsmeeningen een merklyk onder„ scheid. Niet iedere *leerstelling* is *hem* even *gewigtig*: „ niet voor iedere *stelt hy zig* even sterk in de bres, „ niet iedere verdedigt hy even sterk; neen, hy heeft de „ hoofdbedoeling van het Kristendom en allen waren „ Godsdienst steeds voor oogen; en deze bedoeling kan „ volstrekt geene andere zyn, dan die, welke wy reeds „ hebben aengewezen; naemlyk de bevordering van de „ ware, de tydlyke en eeuwige, gelukzaligheid der men„ schen.

„ Hoe meer eene leering, of waerheid, tot deze ge„ lukzaligheid bydraegt; hoe grooter invloed zy op de„ zelve hebbe; des te gewigtiger moet zy ons wezen: „ des te meer moeten wy ons aen dezelve vasthouden: des „ te meer, des te hartlyker, mogen wy wenschen, en „ zelfs daertoe medewerken, dat zy algemeen gekend en „ beleden worde. En, daer het hoofdzaeklykste gedeelte „ der menschlyke gelukzaligheid op de veredeling en „ volmaking onzer ziele, op de verlichting van onzen „ geest, op de verbetering van onzen wil, op de verfy„ ning van onzen smaek, op de reiniging en heiliging „ on-

„ onzer harten rusten; zoo is het natuurlyk, dat die „ waerheden en leerstellingen, welken regtstreeks naer „ deze veredeling, en byzonder naer de verbetering en „ zuivering des gemoeds heenleiden, voor de opregte aen- „ bidders van God, de voornaemste, de schatbaerste zyn, „ welker bewaring en verbreiding hun het naest aen 't „ harte ligt."

De Heer WEILAND, vervolgens, eenige algemeen erkende waarheden, als tot het bovengemelde doelwit regelrecht aanleidelyk, hebbende opgenoemd, vervolgt aldus: „ Leeringen daerentegen, welken in 't geheel geenen, „ of slegts eenen geringen, invloed op de welvaert der „ menschen hebben: —— geloofsbegrippen, welken op „ een ydel vermoeden gegrond zyn, en aen geduurige „ twyfeling en verschillende uitleggingen onderworpen „ blyven: —— zaken, welken, of op zig zelven onver- „ schillig, of voor den geest der menschen onnavorsch- „ lyk, of ten minste niet klaer, niet duidelyk en ver- „ staenbaer genoeg geopenbaerd zyn: —— zegt my on- „ partydig, verdienen deze leeringen even zoo zeer als „ de eerstgenoemde, dat men daer voor yvere, stryde, „ op derzelver afwyzing of aenneming hardnekkiglyk „ aendringe? Het is (dus gaat hy voort) ongetwyfeld „ geoorloofd, dat hy, die lust, gelegenheid en bekwaem- „ heid daertoe heeft, zig met derzelver onderzoeking en „ nasporing bezig houde. Maer nimmer mogen wy de- „ zelven in gelyken rang stellen met de genoemde grond- „ waerheden der menschlyke gelukzaligheid; en althands „ nimmer een' ander', om verschil van denkwyze in dit „ opzigt, met eenige verachting behandelen." ——

—— „ Noch twistzucht," (gelyk de Eerw. WEILAND zich elders uitdrukt) „ noch lastering, noch veroordee- „ ling, noch gewelddadigheid, noch vervolging, zyn de „ wapens, waermede God en Godsdienst verdedigd wil- „ len worden. De Godsdienst beoogt en bevordert al- „ leen het wezenlyke best der menschen; hy kan der- „ halve geene middelen veroorloven, waerdoor onrust, „ verdeeldheid, verwoesting en ellende, aengerigt worden. „ *Het yveren is goed*, wanneer het *in 't goede*, of ten „ beste der menschheid, geschiedt. En zal de waerheid „ ter bevorderinge van 's menschen gelukzaligheid strek- „ ken, dan moet zy ook door het verstand gekend, en „ hare heilzame werkingen moeten door het hart gevoeld „ en ondervonden worden."

Ver-

Verhandelingen, uitgegeeven door de Maatschappy, ter bevordering van den Landbouw, te Amsterdam. XI Deels 1ste Stuk. Te Amsterdam, by J. C. Sepp en Zoon, 1794. *In gr. 8vo.* 142 *bl.*

De Verhandelingen, welke in dit Stuk voorkoomen, betreffen grootendeels de verbetering van den Houtteelt. —— De Maatschappy, welker nutte poogingen zo wél gericht zyn ter bereiking van het edel doel haarer Instelling, in aanmerking neemende, dat 'er in de laatste Jaaren eene niet geringe hoeveelheid van Bosschen in de Republiek, en wel inzonderheid in deze Provincie, was aangelegd, waartoe de steeds verminderende hoeveelheid onzer gewoone brandstoffe, de turf, zo wel als de daar uit ontstaane vermeerdering der waarde van het brandhout, waarschynlyk aanleiding had gegeven, en dat, hoe zeer hier door noodwendig 't onderzoek omtrent de beste wyze ter voortteeling der houtgewassen, en de geschiktste en voordeeligste bewerking der verschillende gronden, aanmerkelyke vorderingen moest gemaakt hebben, het echter geenzins nutloos konde geacht worden, indien men de waarnemingen van lieden van kennis en ondervinding trachtte byeen te zamelen, met oogmerk om aan andere minervarenen zodanige middelen aan de hand te geeven, als door de uitkomst gebleken waren den bezitters van houtgronden voordeel te hebben aangebragt.

Met dit inzicht, derhalven, stelde zy de volgende Prysvraag voor: „ Welke meest en min bekende soorten van „ winstgevende Houtgewassen kunnen in onze Republiek, „ naar den onderscheiden aart en ligging der gronden, „ op dezelven geplant worden? —— wat heeft men in „ acht te neemen omtrent de bereiding van den grond, „ het zaaijen, planten, inboeten, hakken, als mede om- „ trent de meer voordeelige gebruiken, die 'er van som- „ mige houtgewassen, na de hakking, te maaken zyn? „ —— en hoedanige zyn, ten naasten by, de onkosten van „ alle die verschillende bewerkingen, zonder de waarde „ van den grond, en de daarop liggende lasten, te bere- „ kenen?" —— Alhoewel 'er onder de ingekomen Verhandelingen, ook nadat de prys ten tweedemaal was opgehangen, geene waren ingekomen, die geheel voldeeden aan het oogmerk der Maatschappy, vond zy echter

goed,

goed, om twee derzelven met eene premie te begiftigen, en deze zyn het, die in dezen bundel gevonden worden. —— De eerste heeft tot Schryver HENDRIK ROELOFS, Gepensioneerd Tuinman van Z. D. H. den Heere Prince van Orange en Nassau, enz. enz. te Ryswyk; de tweede ARY VAN PROOYEN, Huisman te Stryen. — Beide deze Verhandelingen, offchoon zy de voorgestelde Vraagen, in alle haare byzonderheden, met de vereischte nauwkeurigheid niet beantwoorden, draagen echter duidelyke kenmerken van de kundigheden en ondervinding der Opstellers, en bevatten ook beide zeer veele gewigtige ophelderingen en nuttige raadgevingen omtrent het planten en aankweeken van verschillende Houtgewassen, ten einde van dezelven, elk naar zynen aart, de meeste vrucht te kunnen trekken.

Twee hierop volgende Berichten, wegens het aanleggen van Eikenbosschen, en het teelen en planten van Mast- en Dennenbosschen, behelzen mede veele weetenswaardige onderrichtingen, die tot het voordeelig aanplanten van dergelyke Bosschen alzins verdienen in acht genomen te worden.

Wyders bevat dit Stuk nog twee andere Berichten: het een over het uitrooijen van de Hop, uit de Houtlanden: en het ander over de beste wyze om ledige plekken in Houtlanden aan te vullen. —— En eindelyk nog een kort antwoord over het Reuten van Vlas, op een weleer opgegeven voorstel: „ om, door genoegzaame proeven, op de meest overtuigende wyze, aan „ te toonen, welk Vlas in alles het beste zy, het geen, „ op de gewoone manier, door Reuten in 't Water, of „ alleen door Bleeken in de Lucht, dan wel door Reuten „ en Bleeken beide, bereid is?" door den Heer ARIS BAAS, Leeraar der Doopsgezinden te Hazerswoude, en de verdere Leden der Vlas-Compagnie aldaar. —— De proeven, welke hierin opgegeven worden, en die met veel nauwkeurigheid genomen zyn, vielen zeer ten voordeele der gewoone bereiding van het Vlas uit, naamlyk het Reuten en Bleeken beide; hoe zeer de Maatschappy met reden gewenscht had, dat deze zaak ook door andere Vlasfers onderzogt was, om uit alle derzelver proeven met meer zekerheid vast te stellen, dat deze bereiding de voorkeur verdiende.

Wy twyfelen niet, of het Publiek zal dezen leerzaamen bun-

bundel met genoegen ontvangen, en de yverige poogingen van de verdienstlyke Bestuurders dezer zo nuttige Maatschappy door hunne goedkeuring verder aanmoedigen.

De twee Systemas van het Contract Social, en de Natuurlyke Rechten van den Mensch; of de Gevoelens van BURKE *en* PAINE, *ter toetze gebragt en wederlegd. Uit het Engelsch. Te Amsterdam, by* Wesfing en van der Hey, 1794. *In gr. 8vo. 55 bl.*

Geene Stelzels, ten opzigte van Staatkundige Grondbeginzelen, kunnen lynrechter tegen elkander overstaan, dan die der twee Schryveren BURKE en PAINE. De Schryver der gemelde *Toetze* tragt, naa eene algemeene aanmerking over de Stelzels op Onderstellingen gegrond, zo volledig en kort als doenlyk, de omstandigheden te bepaalen, welke den eersten oorsprong, en vervolgens den verderen voortgang, aan deeze *Systemas* gegeeven hebben, vóór dat hy de *Systemas* zelve ter toetze brengt. Dit gedaan hebbende, vaart hy voort, en dit over te neemen zal genoeg des Schryvers gevoelen aan den dag leggen.

„ In het *Systema*, het welk ik belyde (indien het „ een *Systema* kan genoemd worden, het welk ik als een „ *Amulet* tegen de *Systemas* beweer) in het Systema, het „ welk my leert, om het Heil der Maatschappy te be- „ schouwen, als het eenig doel-einde van allen Burger- „ lyk gezag, en den eenigen grond van alle Staatsregt, „ en de maatregelen op te delven, welke tot dit heil „ moeten dienen, uit de omstandigheden, die my voor „ de hand zyn, kan niets onbestaanbaar weezen, met „ eenig verrukkelyk en verheeven gevoelen, het welk „ strekken kan, om het menschdom van onderdruk- „ king te bevryden. Indien ik byzondere Privilegien „ eerbiedig, gelyk ik ze veelvuldig eerbiedig, eerbie- „ dig ik ze niet om dat zy Privilegien zyn; maar om dat „ zy nuttig zyn. Indien ik oude instellingen veréere, „ veréer ik ze, niet om dat zy oud zyn, niet om dat „ ik, door de grootheid van oude magt, opgeleid worde tot „ eene slaafsche erkentenis van haare heiligheid; maar om- „ dat ik weet dat 'er in den ouderdom voortreflykheden zyn, „ welke niets dan de ouderdom bezorgen kan; om dat ik

„ zie,

„ zie, dat 'er, in de handelingen der menschen, om-
„ standigheden zyn, welke geene bevatting begrypen
„ kan, dat 'er gebeurenissen zyn, welke geene mensch-
„ lyke schranderheid kan voorzien, dat 'er veranderin-
„ gen zyn, dat 'er schikkingen zyn, welke niets dan
„ eene lange ondervinding aan de hand kunnen gee-
„ ven."

Men zal, des Schryvers middenweg niet verkiezende te bewandelen, egter moeten bekennen, dat hy zugt betoont voor Godsdienstige en Burgerlyke Vryheid.

Iets aangaande het geen onlangs te Amsterdam tusschen de Regeering en Burgers voorgevallen is. —— *Alom te bekomen.*

Dit *Iets* is waarlyk *Veel*, en maar *al te veel* voor zommigen, en van dien aart, dat, toen het in 't laatst des jongst verstreeken Jaars het licht zag, de Leezers versteld stonden over de stoutmoedigheid des Schryvers, in een tyd, dat het by lange na niet vry stondt over 's Lands zaaken te schryven, gelyk men gevoelde; terwyl men zich tevens verwonderde, dat dit Werkje, welks vertier zeer sterk was, een onbelemmerden loop hield, en niet gestuit werd door de Regeering eener aanzienlyke Stad, welker Gedrag, ten aanziene der Burgeren, gewraakt, en in eenen zwarten dag gezet werd, op eenen trant verre onderscheiden van scheldende Prulschryvers, en 't geen zo rechtstreeks op den Man aanging, als of de grootste Vryheid van schryven heerschte.

De komst des Erf-Prinsen van *Oranje*, in Wynmaand 1794, te *Amsterdam*, en diens onderhandeling met de Regeeringsleden dier Stad, deed een gerugt ontstaan, en by veelen eene bekommering gebooren worden, dat het besluit gevallen was, om *Amsterdam*, by de aannadering der Fransche Legers, in een staat van Verdediging te stellen, en aan een Beleg te onderwerpen; dat men ten dien einde bewilligd zou hebben, om de Inundatie, rondsom de Stad, te formeeren, en, des noods, de Zeesluizen in den omtrek derzelve open te zetten, en voorts de Zeedyken door te steeken; als mede, om, ter Verdediging derzelve, een aanmerkelyk getal *Engelsche* Troepen in te neemen.

Een

Een daar tegen ingediend Adres van een vry groot getal Ingezetenen werd niet alleen, met veronwaardiging, van de hand geweezen; maar een veel opziens baarende Publicatie tegen het aanbieden van Verzoekschriften zag het licht, waar door men voorkwam een nader Adres, naderhand bekend geworden uit zeker Declaratoir, strekkende om de inkomst van *Engelsch Krygsvolk*, en de Onderwaterzettingen, tegen te werken.

Het is deeze Publicatie van 14 Oct. 1794, welke de Schryver van dit kleine Stukje onder handen neemt: en, naa eene vlugtige aanmerking over de uitdrukking van *Wettige Regeering*, tot tweemaalen toe in die beknopte Publicatie voorkomende, als niet dan *twyfelagtig* op de toenmaalige *Amsterdamsche Regeering* passende, gaat hy voort om het gezag der Regeering, en hoe ver het zich *al* of *niet* uitstrekt, te toetzen aan die gronden van het Staatsregt, welke by hun Ed. Gr. Agtb. ten allen tyde worden vastgehouden.

Met klem van redenen verdedigt de Schryver der Burgeren Regt, om Verzoekschriften te mogen inleveren, en daar op gehoord te worden, in tegenstelling van het gedrag der *Amsterdamsche Regeering*, van welke hy zegt: „ Zy is koen en wys genoeg van zichzelve, zy wil de „ smeekingen van haare Burgers niet alleen niet verhoo„ ren, maar ze zelfs niet ontvangen. Zy verbied, dat „ men tot haar zich wende. Of zy geëerd, geloofd, ge„ dankt, en gepreezen, dan veracht, gehaat, ja in 't „ hart gevloekt worde, is haar Ed. Gr. Agtb., als men „ uit de Publicatie oordeelen mag, om 't eeven. Waarlyk „ een vreemd gedrag van een Christen Overheid!"

Inzonderheid dringt hy dit Regt der Burgeren aan tegen de Inlegering van vreemd Krygsvolk en de gedugte alles vernielende Inundatien; en handelt over het *Dominium Eminens*, zich beroepende op het gezag van DE GROOT, van PUFFENDORFF, van VATTEL, BARBEIRAC en BURLEMACQUI, en doet dit met te meer vrymoedigheids, om dat alle die Schryvers het volkomen eens zyn met het gevoelen, dat de toenmaalige Regenten, en vooral derzelver Hoofd of Hoofden, bezielde, dat by de Regeerders, en niet by het Volk, de Oppermagt huisvestte: op die gronden zelve toont hy de wraakbaarheid van het gehouden gedrag der Regeeringe.

De Schryver haalt zeer gepast, van de Inundatien spreekende, het bekende Voorstel van WILLEM DEN I

aan: dan, de waarheid van dit twyfelagtig geval eens veronderfteld zynde, doet hy zien hoe groot eene ongelykheid 'er zy tusfchen den ftaat der zaaken ten tyde van WILLEM DEN I, en de thans beoogde Onderwaterzetting. —— Hoe men nu althans voor geen Geweetensdwang te vreezen hebbe. „ Leggen," vraagt hy, „ de „ *Franfchen* het ook toe om ons de Vryheid van den „ Godsdienst te beneemen, ja de vryheid van denken „ om Geloofspunten? Voeren zy, gelyk PHILIPS, een Religieoorlog? Dit zal niemand kunnen beweeren; want „ hunne daaden wyzen in de overwonnen plaatzen juist „ het tegendeel uit. Allermeest moet hun dit voor 't „ hoofd fpringen, die de *Franfchen* haatlyk en zwart „ maaken, met hun van Vrygeestery, van volflaagen Onverfchilligheid in het ftuk van Godsdienst, ja van Ongodistery, te befchuldigen: want zulke lieden zyn nooit, „ en kunnen volgens hunne grondbeginzelen nooit, vervolgers om eenigen Godsdienst zyn. Dit valt alleen „ in Dweepers, en in hun, die den Godsdienst, dien zy „ met den monde belyden, doch in hun hart en in hunne „ publieke en privaate leevenswyze verzaaken, tot een „ ftaatkundig werktuig maaken, om daar door in het „ burgerlyk bewind te wege te brengen, 't geen zy buiten dat niet zouden kunnen uitrigten. —— Men behoeft, derhalven, *Amfterdam*, onder den naam van verdedigen, niet tot een puinhoop en waterpoel te maaken, uit liefde quanswys voor den Godsdienst."

Even min, wyst hy voldingend aan, dat men *Amfterdam*, en met *Amfterdam* geheel *Holland*, en met *Holland* de gehecle Republiek, niet om der *Conftitutie* wille, om de Conftitutie in het Burgerlyke, aan vuur en water moge opofferen. De voorbeelden van WILLEM DEN I, en Prins MAURITS, die Steden en Volk in zulk een geval fpaarden, en van de *Engelfchen* by de Ontruiming van *Toulon*, aangevoerd hebbende, zegt hy ten flot. „ Men „ vertrouwt van den Heer Stadhouder en zyne Zoonen, „ dat, zo alle de beweegredenen en gronden hier voor „ bygebracht, om *Amfterdam* van belegering en vrees „ van belegering te ontheffen, op hun hart mogten affluiten, ten minften het voorbeeld, dat *Engeland* zelve „ nog onlangs nopens *Toulon* gegeeven heeft, by hen van „ kragtdaadige uitwerking zyn mag, nopens eene Militaire verdediging van *Amfterdam*, die met de ruïne „ van

„ van de Stad niet eindigen, maar beginnen zou, eens
„ vooral te verwerpen en te verfoeijen."

Hy voegt 'er by. „ Koning DAVID, by zekere gele-
„ genheid van twee of drie kwaaden één moetende kiezen,
„ bad: *Laat my liever in de hand des Heeren vallen, dan*
„ *in de handen myner Vyanden; want des Heeren barm-*
„ *hartigheden zyn veele.* Maar de *Amsterdammers* mogen
„ in deezen tyd wel bidden: Laat ons liever zonder slag
„ of stoot in de hand onzer Vyanden vallen, dan dat
„ onze Stad met al wat 'er in is, door haare Bestierders
„ en Beschermheeren, onder den naam van verdediging,
„ aan verwoesting en ondergang overgegeven worde.
„ Misschien zyn onzer Vyanden onbarmhartigheden min-
„ der wreed, dan in dat geval de liefde onzer Burgerva-
„ deren zou zyn. En al onderstelt men voor een oogen-
„ blik, dat dit noodlot ook onder de *Franschen* aan de
„ Stad zou kunnen overkomen, dan is tyd gewonnen nog
„ veel gewonnen: dan is 'er nog kans, om de Stad, en
„ 't geen 'er in is, te rantsoeneeren, gelyk dagelyks ge-
„ schiedt tusschen Volkeren die elkanderen op de felste
„ wyze beoorlogen. Maar 't geen hier, daarenboven,
„ zeer opmerkelyk is, en de vrees voor zulk eene be-
„ handeling van de zyde der *Franschen* geheel doet ver-
„ dwynen, is, dat de *Franschen* den Oorlog niet aan de
„ Staaten Generaal, de Hooge Vertegenwoordigers der
„ Natie zelve, maar aan den Prins van *Orange*, verklaard
„ hebben. Zy voeren tegen hem direct den Oorlog,
„ en tegen de Natie alleen van ter zyde, en voor zo
„ verre deeze het zwaard voor hem gelieft op te vatten,
„ en haar goed en bloed by Hem en zyn Huis op te zetten.
„ En dit doen zy nog, zo veel men uit de Steden, door
„ hen belegerd, kan afneemen, met de meeste omzig-
„ tigheid en gematigdheid! Het is alleen om des Prin-
„ sen van *Orange* wille, dat de Republiek eerst door
„ *Engeland*, toen door *Pruissen*, en nu door *Frankryk*,
„ in den omtrek van zestien jaaren, geteisterd, uitgemer-
„ geld, zo veel *Nederlandsch* bloed vergooten wordt!"

De voornaamste en minst bekende Byzonderheden voorgevallen geduurende de Belegering, Inneeming, en Herneeming, der Stad Breda, in den Jaare 1793. *Benevens de noodige Bylaagen, in welke verscheiden belangryke en onbekende Stukken voorkomen. Alom, in gr.* 8vo.

De ongenoemde en ons onbekende Schryver van deeze Byzonderheden, betreffende de zich in een kort tydsbestek bepaalende Lotgevallen van het belegerd, ingenomen en hernomen, *Breda*, biedt, in deeze bladen, om zyne eigene woorden te gebruiken, „ aan zyne Landgenooten, ten minsten aan het beste gedeelte derzelven, die een oor hebben dat voor vrymoedige doch bescheiden' waarheid altyd openstaat, en een hart, dat dezelve, al toont zy ook Deugden in onze Vyanden, blymoedig aanneemt, een omstandig verhaal aan van eene gebeurtenis, die de aandagt van geheel *Nederland* zedert eenigen tyd tot zich getrokken heeft; eene gebeurtenis, waar over reeds zo veel voor en tegen gesproken en geoordeeld is, die reeds verscheiden pennen bezig gehouden heeft, en waar omtrent des niet te min nog niets volledigs in het licht is verscheenen. —— Onder de Geschriften, waarin deeze Gebeurtenis of opzetlyk beschreeven is, of slechts eenige tooneelen uit dezelve voorgesteld worden, zyn verscheide Schotschriften, die geene oplettenheid zouden verdienen, indien daar in niet slechts aan de *Franschen*, geduurende hun verblyf in *Breda*, maar ook aan eenige Burgers dier Stad, en aan de gansche Burgery in het gemeen, geene daaden en gedraagingen wierden aangetygd, die dezelve voor het oog van *Nederland* in een allerzwartst en haatlykst daglicht doen voorkomen; ja zommigen deezer Schryvers gingen in hunne tot nog toe strafloos gepleegde beledigingen zo verre, dat zy zich niet ontzagen van de beste Burgers met den naam van *Landverraaders* te bestempelen. —— Als Burger van *Breda* rekende ik het dus aan myne Medeburgers, in wier algemeene eer en schande ik ook deele, verpligt te zyn, om een Verhaal der voornaamste omstandigheden van deeze merkwaardige gebeurtenis, het geen ik alleen voor my zelven en myne vrienden, tot een aandenken, op het papier gebragt hadt, door den druk gemeen te maaken, om den nadeeligen indruk, dien de verspreide gerugten en de bewuste lasterschriften, op de gemoederen van anderzins weldenkenden,

moeten gemaakt hebben, weg te neemen, en het gedrag der Burgery, en den ganſchen toedragt van zaaken, ééns in hun waar licht te doen verſchynen."

„Ik hoop," ſchryft hy vervolgens, „intusſchen niet, dat 'er iemand van myne Landgenooten zal gevonden worden, die my de Bataafſche vrymoedigheid, waar mede ik de zaaken heb voorgedraagen, ten kwaade duiden, of my van partydigheid beſchuldigen zal, om dat ik de waarheid zonder aanmerking van party hulde gedaan heb, dat is, dat ik aan onze Vyanden geene ondeugden en euveldaaden toegekend heb, waar aan zy zich onder ons niet hebben ſchuldig gemaakt, noch aan onze Verdeedigers en Vrienden deugden toegeſchreeven, waar van in hun gedrag omtrent de Burgery alhier geen ſpoor te vinden geweest is — willen eenigen des niet tegenſtaande my nog van éénzydigheid beſchuldigen, het ſtaat hun vry, en ik zal 'er my niet over bekommeren: *dewyl de Waarheid zelve* (in deezen zin) *altyd éénzydig is.*"

Grootendeels is dit Werkje een Dagverhaal van een oor- en ooggetuigen veeler gevallen, en heeft de Schryver, het geheele Stukje door, zich bevlytigd, om het op *Beſcheiden*, in de *Bylaagen* in 't breede bygebragt, te doen rusten, of het aangevoerde daar door te verſterken: onder welke Bylaagen, overeenkomſtig met den Tytel, *verſcheide belangryke en onbekende Stukken* voorkomen.

Het eerſte gedeelte des Dagverhaals behelst het Beleg door de *Franſchen*, en de Overgave aan dezelve: waar aan de Schryver eenige byzonderheden hegt, het Bombardement betreffende. Geduurende die twee benaauwde dagen en één nog meer benaauwende nagt, werden ruim negentig Bomben en honderd Houwitzers in de Stad geworpen, die egter niet alle hunne uitwerking deeden; zynde 'er verſcheide in de Haven, *Aa* en *Merk*, gevallen en geſmoord. De tot twee of driemaalen ontſtaande Brand in den nagt werd gelukkig gebluscht. Tusſchen de vyftig en zestig huizen werden beſchadigd, en eenige onbewoonbaar gemaakt. Drie menſchen ſlegts werden 'er gewond of gedood.

Naa deezen uitſtap gaat het Verhaal voort met te vermelden, wat 'er by en naa het inrukken der *Franſchen* gebeurde: wanneer hy de gepleegde Ongeregeldheden niet verzwygt, en een breed verſlag geeft van het oprigten der *Municipaliteit*, en de mislukte aanſtalte tot een *Club*. Wyders vervat dit gedeelte het gedrag der *Franſchen*,

 toen

toen de Nederlaage van DUMOURIEZ bekend werd, als mede de weder overgave.

Hier aan hegt de Schryver een nader verslag van de Verrigtingen der Municipaliteit, „ die," schryft hy „ uit de braafste en verstandigste Burgers bestondt, en voor het nut en behoud der Burgerye te veel gedaan heeft, om niet door ieder Burger van *Breda* met een dankbaar aandenken vereerd te worden. „ Immers het was geene geringe zorg (zegt zeker Schryver, van hun spreekende) „ in eene overheerde Stad, die, zo veel het burgerlyke „ betrof, ten eenemaale aan de bescheidenheid van den „ Vyand was overgelaaten, de hand te blyven houden „ aan de uitoefening van den openbaaren Godsdienst, — „ aan de algemeene veiligheid van Persoonen en Bezit„ tingen —— aan de publieke Inkomsten, en aan de da„ gelyksche uitgaven, die in dit tydsgewricht gansch niet „ gering waren." Voeg 'er by, dit alles zo te doen, dat de geheele Burgery en ieder Burger in 't byzonder daar over voldaan was, en tevens de *Franschen*, die het in hunne magt hadden om de Burgery ongelukkig te maaken, zo te bejegenen, dat ook deezen geene weezenlyke oorzaak tot klaagen werd gegeeven, zelfs dan niet, wanneer derzelver eischen afgeslaagen, hunne poogingen te keer gegaan, en hunne oogmerken verydeld wierden." En dit is alles nogthans, zo veel mogelyk, geschiedt, gelyk met de stukken getoond wordt.

Voorts treffen wy een verslag aan van 't geen in de *Hernomene* Stad gebeurde, na het intrekken der *Hollanderen*. Het ophaalen en op het Stadhuis brengen van de Leden der *Municipaliteit* en een goed aantal Burgers.

Van de Leden der *Municipaliteit* zegt hy, dat zy uit hun Arrest ontslaagen werden, naa dat zy alvoorens zich op eene mannelyke wyze verdedigd en betoogd hadden, dat in hun Gedrag niets gevonden werd, dat niet strookte met de striktste regelen van Eerlykheid en Vaderlandsliefde. „ Wat toch," spraken zy, „ zoude 'er van de Stad „ en Burgery geworden zyn, indien wy, indien na ons „ alle braave en verstandige Burgers zich onttrokken „ hadden aan den lastigen post, die ons door onze Me„ deburgers werd opgedraagen? Zekerlyk dit, dat of de „ handhaaving der Wetten, zo nuttig voor het bestaan „ en de welvaart van elke Maatschappy, geraakt zouden „ zyn in de magt der gemeenste en onkundigste lieden, „ of dat onze Overwinnaars ons Vreemdelingen, van

„ on-

„ onze wetten en belangens onkundig, tot Regenten had-
„ den gegeeven; in welke beide gevallen het, met vry
„ veel zekerheids, te duchten ſtondt, dat, of eene on-
„ derdrukking, die de Burgers tot het been zoude af-
„ knaagen en uitmergelen, of eene geheele Regeering-
„ loosheid en verwarring, de plaats der wetten, hoeda-
„ nig die dan ook waren, vervangen, en den ondergang
„ der ganſche Burgery ontwyfelbaar ten gevolge hebben
„ zoude.

„ Uit aanmerking van dit een en ander, hadden zy be-
„ ſlooten, dat zy niet alleen vryheid hadden, maar zelfs
„ verpligt waren, om de hun opgedraagen post te aanvaar-
„ den, en de belangens der Burgery, naar vermoogen,
„ voor te ſtaan en te bevorderen. Verder hadden zy
„ zich hier in zo gedraagen, dat zy niet ſchroomden
„ hunne handelwyze, die uit de gehouden notulen en aan-
„ tekeningen der Municipaliteit konde blyken, voor hun
„ Ed. Mog. ja, voor het oog der ganſche weldenkende
„ Natie, en van iederen onpartydigen beoordeelaar, open
„ te leggen.

„ Wat eindelyk betrof het afleggen der Burgerbelofte;
„ dat zy dezelve beſchouwd hadden, en nog beſchouw-
„ den, als niets bevattende, dan de Plichten, die ieder
„ eerlyk Man te betragten hadt, en wier voorſchriften
„ en betragting in geenen deele ſtrydig waren, maar in
„ tegendeel rechtſtreeks overeenſtemden, met de *Grond-*
„ *wettige Conſtitutie* van ons Vaderland (*), welke mee-
„ ning zy onderſteunden met de uitſpraak van den Heer
„ Raadpenſionaris VAN DE SPIEGEL, betreffende de Vry-
„ heid en Gelykheid van Maatſchaplyke Rechten in ons
„ Vaderland, te vinden in twee brieven van deezen
„ ſchranderen en kundigen Staatsdienaar aan den Gene-
„ raal DUMOURIEZ (†). Daarenboven met de uitſpraak
„ van Hun Hoog Mog. zelven, dieswegens gedaan in
„ den uitſchryvingsbrief voor de Bedeſtonden, in welken
„ zy

(*) „ Door de benaaming van *Vaderland* verklaarden zy niets
„ anders te verſtaan, dan de *Zeven Vereënigde Provincien, die*
„ *onder de Regeering der H. H. Heeren Staaten waren*, en
„ die zy, niet tegenſtaande zy door de magt der wapenen wa-
„ ren afgeſcheurd, voor hun Vaderland bleeven erkennen."

(†) Zie Bylage, Letter T. No. 1. en Letter T. No. 2. De
eene Brief is van DUMOURIEZ aan VAN DE SPIEGEL.

„ zy *Vryheid en Gelykheid van Maatſchaplyke Rechten*
„ verklaaren de waare gronden van onze Conſtitutie
„ te zyn.

„ Weshalven zy begreepen, dat zy, door het doen dier
„ Burgerbelofte, den Eed, dien zy als Burgers van *Ne-*
„ *derland* gedaan hadden, of veronderſteld werden ge-
„ daan te hebben, veeleer vernieuwd en bevestigd, dan
„ geſchonden en verbrooken, hadden; en dat hun dit,
„ derhalven, even min als het op zich neemen der Ver-
„ tegenwoordiging en Handhaaving van de Wetten, ſchul-
„ dig en ſtrafbaar kon maaken."

Alle de Leden der Municipaliteit werden door eene Commisſie uit den Ed. Mog. Raad van *Brabant* op het Stadhuis ontboden, alwaar zy, naar luid van 's Schryvers verhaal, niet alleen voor onſchuldig en verder van allen rechterlyk vervolg vry verklaard, maar ook daarenboven bedankt werden voor de goede zorg, die zy voor de belangens der Stad en Burgery gedraagen hadden: en werd deeze Verklaaring en Justificatie, in hun byzyn, van de puye van het Stadhuis, op het plegtigſte, voor ieder Lid afzonderlyk afgekondigd, en vervolgens daarvan aan ieder Lid Copie Authenticq ter hand geſteld.

Met de aaneengeſchakelde beſchryving van het gevangen neemen en ontſlaan der Burgeren de tydorde eenigzins voorbygeloopen zynde, keert de Opſteller deezer byzonderheden weder tot den dag van het binnenkomen der *Hollanderen.*

De ſchets, hier opgehangen, van het voornaamſte, in omtrent drie maanden tyds te *Breda* voorgevallen, en meestal geſtaafd door oorſpronglyke Bewysſtukken, en niet weinig op eigen ondervinding ſteunende, is zodanig, dat de Schryver ten ſlot daar van moge betuigen:
„ Deeze ſchets zal ſtoffe genoeg bevatten en aanbieden,
„ om een algemeen denkbeeld te kunnen vormen, zo
„ van het gedrag van de *Franſchen onze Vyanden*, als
„ van de *Hollanders onze Vrienden!*"

Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden; behelzende het Vervolg der Beschryving van het Landschap Drenthe. Tweede Stuk. Te Amsterdam, Leyden, Dord. en Harlingen, by J. de Groot, G. Warnars, S. en J. Luchtmans, A. en P. Blussé *en* V. v. d. Plaats. *In gr. 8vo. 177 bl: Behalven de Tafelen.*

Niet zeer voldaan betoonden wy ons, by de aankundiging van het *Eerste Stuk* deezer Beschryving van *Drenthe*, over de Schikking daarin gehouden (*); meer hebben wy aan te merken op dit *Tweede Stuk*. Reeds hadt de Schryver, in het *Eerste Stuk*, niet weinig van de Natuurlyke Historie deezes Landschaps gezegd, en in eene Aantekening, bl. 177, beloofd, in een *Aanhangzel*, iets te zullen geeven, 't welk tot een *Bydraage der Natuurlyke Historie* zou kunnen dienen. Hier uit bestaat dit Tweede Stuk meerendeels; en hebben wy niet kunnen naalaaten, ons te verwonderen over de Stoffe daar in begreepen. Wy moeten dezelve aanduiden, om onze Leezers te onderrigten, wat zy hier al aantreffen, 't geen zy zeker in eene *Beschryving van Drenthe* niet zouden verwagten of zoeken, en, onzes bedunkens, daarvan geheel vervreemd is, schoon *Drenthe* nu en dan 'er in te voorschyn komt.

Dit Stuk vangt aan met het *Derde Hoofdstuk;* en de *Eerste Afdeeling* voert ten opschrift: *Beschryving van de Gocherheyde; tot een voorbeeld voor zulke Gewesten, en byzonder voor het Landschap* Drenthe, *waarin nog Heydevelden en Ongehaavende Gronden gevonden worden.* De geheele Geschiedenis der *Paltzer Emigranten*, die op de *Gocherheyde*, als eene Volkplanting, zich nederzetten, wordt hier verhaald, zo in 't geen tot den Landbouw als anderzins behoort. Men denkt, dit leezende, niet om *Drenthe*, maar om de Landstreek tusschen *Goch* en *Cleve*. Het oogmerk, om aan te toonen hoe men ongehaavende Gronden vrugtbaar kan maaken, is te pryzen; doch veel is 'er in gevlogten 't welk daartoe niet behoort.

De *Tweede Afdeeling* behelst eene *Bydraage tot de Geschiedenis van den Dampkring; of Bericht wegens de uitwerk-*

(*) Zie onze *Letteroef.* voor 1791, bl. 118.

werkzelen van een buitengewoonen Nevel of Damp, in den Zomer des Jaars 1783, *in het Landschap* Drenthe, *waargenomen.* — Waarneemingen, op zichzelve niet te wraaken; doch in eene Landschaps Beschryving tot eene te groote lengte uitgerekt.

Meer bepaald tot 's Schryvers taak behoorende, is de *Derde Afdeeling, Bevattende eenige Sterf- en Geboorte-lysten, en eene vergelyking van dezelve met de leevende Bewoonders van eenige Karspelen, in het Landschap* Drenthe *gelegen.* Hy merkt op: „ Niemand, denk ik, zal durven „ tegenspreeken, dat zulk een Gewest den naam van gezond verdient, alwaar het getal der jaarlyksche Sterfgevallen, vergeleeken met dat der leevenden, over eenige achtereenvolgende jaaren door elkander berekend, kleinder bevonden wordt dan in 't algemeen elders plaats heeft. De Heer HALLER moge onze Gewesten *Batavia insalubris & brevis ævi*, dat is, het ongezond en kortleevend Batavie, en een Franschman dezelve *un Pais sterile & mal sain*, of een onvrugtbaar en ongezond land, noemen. De hier bygevoegde Lysten zullen genoegzaam beslissen, welk eenen naam het Landschap, ten dien opzichte, verdiene." Deeze Lysten, met zeer veel naauwkeurigheids opgesteld, worden agteraan gevonden.

„ Een Lyst," „ schryft hy, onder andere, „ der leevende Persoonen, die in elf Karspelen, hoofd voor hoofd, geteld zyn; insgelyks eene Lyst van het gemiddelde getal der overledenen, en van dat der geboorenen, uit de byzondere lysten der Karspelen getrokken; mitsgaders de berekening, hoedanig het getal der afgestorvenen en der geboorenen jaarlyks staat tot dat der leevende Inwoonders van het Landschap; wyst uit, dat het getal der jaarlyksche sterfgevallen tot het getal der leevenden, door een genomen, staat, als, na genoeg, 1 tot $41\frac{1}{2}$, zo dat van ieder duizend Inwoonders, door malkander, over het geheele Landschap genomen, jaarlyks, ten naasten by, slegts 24 sterven: en het getal der jaarlyksche geboorten zal men over deeze elf Karspelen, door malkander berekend, tot dat der bewoonders bevinden te staan als 1 tot $38\frac{1}{2}$. —— In het Karspel *Koekangen* staan de sterfgevallen tot de leevenden als 1 tot 52, zo dat, in die plaats, nog geen 20 van de 1000 jaarlyks sterven; een verschynzel waarvan men weinige voorbeelden zal vinden." —— Hierby voegt de Schry-

Schryver eene naspooring, hoe het elders met deeze evenredigheid in ons Vaderland gelegen is.

In de elf naauwkeurig getelde Karspelen bleek, dat elk Huisgezin meer dan 5 Persoonen bevatte. Eindelyk onderrigten ons deeze Lysten, „ dat over 't algemeen in het „ Landschap meer menschen gebooren worden dan sterven; ten opzigte waar van de evenredigheid, over meergemelde elf Karspels, staat als 213 tot 230. Zo dat 'er „ in dezelve, door een genomen, jaarlyks, na genoeg, 17 „ meer gebooren worden dan sterven, 't geen voor iedet „ Karspel, door malkanderen genomen, 1⅛ Geboorten meer „ dan Sterfgevallen geeft." —— De Schryver besluit dit uitgewerkte gedeelte met een algemeen Voorschrift, hoedanig volledige Geboorte- en Sterflysten dienden ingerigt te worden. Aan alle de vereischten, hier ter volmaaktheid opgegeeven, denken wy dat bezwaarlyk zal kunnen voldaan worden, althans niet in uitgestrekte en bevolkte Plaatzen.

Verder dwaalt de Schryver buiten *Drenthe*, als hy, in de *Vierde Afdeeling*, zich tot de *Veenwording* bepaalt; en 'er, behalven 't geen tot de *Drentsche Veenen* behoort, het geheele geschilstuk wegens den Oorsprong der *Veenen* in behandelt; tot welks naagaan wy den des begeerigen Leezer tot het Werk zelve wyzen, waarin hy veel eenmaals van Geleerdheid, Oudheid- en Natuurkunde, zal ontmoeten, in de Beschryving van *Drenthe* niet te voorzien.

Nog verder gaat de Beschryver van huis in de *Vyfde Afdeeling*, *Behelzende eenige bedenkingen over de herkomst der Steenen en Versteeningen; benevens eene Schets deezer Voortbrengzelen, die in het Landschap* Drenthe *gevonden worden.* In de algemeene schets der Natuurlyke Historie van het Landschap *Drenthe*, merkt hy, met den aanvange, op, zyn de voornaamste Steensoorten, die aldaar gevonden worden, met een woord opgenoemd; hy herhaalt ze, en voegt 'er nevens: „ By verscheiden Mineralogisten, „ of Schryvers die over de Delfstoffen handelen, kan men „ de uitwendige kenmerken, en by eenigen derzelven de „ eigenschappen, het gebruik en de nuttigheid, deezer Steensoorten beschreeven vinden; om deeze reden houd ik het „ voor onnoodig, deeze Afdeeling met de beschryving van „ dit *alles* te bezwaaren. Met dit alles oordeel ik het niet „ ondienstig, eenige algemeene en byzondere aanmerkingen, „ deeze *Steenen* betreffende, te laaten voorafgaan."

Naa

Naa hiertoe acht bladzyden besteed te hebben, gaat hy voort: „ Wat nu aangaat de herkomst, de plaatslyke om„ standigheden, en de betrekkelyke verschynzelen, van „ deeze natuurlyke voortbrengzelen, hier omtrent iets met „ volkomen zekerheid te willen bepaalen, zoude ontwy„ felbaar een ydele pooging zyn. Intusschen is het niet „ ongeoorlofd, daar de zekerheid ontbreekt, met waar„ schynlykheden raad te pleegen, en zyne gissingen, tot „ nader onderzoek, voor te draagen; mits dezelve geene „ overdreevene en tegen welbevestigde getuigenissen stry„ dende onderstellingen behelzen.

„ Schreeve ik in een minder verlicht tydperk, waarin „ de nieuwsgierigheid en onkunde door fabelen konden be„ vredigd worden, ik zou van STRABO kunnen gebruik „ maaken, welke aantekent, hoe JUPITER, ter gunste van „ HERCULES, wanneer dien Held Schichten ontbraken, „ Steenen deedt regenen, om met dezelve het *Ligurische* „ Leger te bestryden.

„ Met ter zyde stelling van zulke tastbaare verdicht„ zelen, wil ik liever eenige verschillende begrippen van „ beroemde Geleerden, over deeze verschynzelen, byeen„ zamelen, en, nevens myne ingevlochtene aanmerkin„ gen, en verdere bedenkingen, aan het oordeel van kun„ digen onderwerpen."

Hierop ondergaan de Stelzels van WOODWARD, van BURNET, van LEIBNITZ, van WHISTON, van BUFFON, van PICOT, van BERTRAND en BURTIN, de monstering. — Dan eer hy zyne bedenkingen over het Stelzel des laatstgemelden, in het VIII Stuk van TEYLER's *Tweede Genootschap* te vinden, en vervolgens zyn eigen gevoelen, mededeelt, keert hy zich meer bepaald tot eene gissing, die tot de herkomst der Steenen, die in het Landschap *Drenthe* gevonden worden, betrekking heeft, en gaat de gissing te keer, „ dat onze Steenbrokken en Versteeningen oor„ spronglyke stukken van Noordsche Rotzen en Beddin„ gen zyn, die, ten eenigen tyde, door de tusschen gele„ gen Noordzee, herwaards zouden overgevoerd zyn „ geworden." Dit met dugtige bewyzen wederlegd hebbende, brengt hy ter baane „ de Cosmogoni„ sche verschynzels, die, door den Heer BURTIN, als zo „ veele bewyzen voor Præadamitische Aardklooten, wor„ den opgegeeven, en die tevens zouden kunnen bewy„ zen, dat de Zondvloed voor de oorzaak daarvan niet „ kan of moet gehouden worden." — Eer hy het gewigt

wigt deezer door den Schryver *geopperde schynbewyzen* geheeten ter toetze brengt, laat hy eenige aanmerkingen voorafgaan, strekkende om deeze beoordeeling, die egter vry lang is, merkelyk te kunnen bekorten. Waarop voorts de geheele Afdeeling bykans besteed wordt in eene Wederlegging van BURTIN, met enkele hier en daar tusschen gevoegde bedenkingen, die tot *Drenthe* betrekking hebben; en dienen, om zyn gevoelen, dat de wederzydsche omwenteling van Land en Zee, 't welk hem van alle Stelzels het aanneemelykste voorkomt, te staaven. Een gevoelen, 't welk hy egter niet kan ontkennen van zwaarigheden ontheven te zyn, —— zwaarigheden, welke hy, op zyne wyze, uit den weg zoekt te ruimen.

Te midden van al dien *Cosmogonischen* twist, *Drenthe* als 't ware by de *Præadamiten*, waar over hier ook gehandeld wordt, en die niet weg konden blyven in het handelen over BURTIN, uit het oog verlooren hebbende, komt de Schryver tot het laatste gedeelte zyner voorgestelde taak, „ de schetswyze opgave der Versteeningen, die men „ in het Landschap *Drenthe* ontmoet."

Men kan den Schryver geen betoonden vlyt, geene uitgestrekte beleezenheid, ontzeggen; maar hem een oordeel, daar aan geëevenredigd, toe te kennen, zou meer zyn dan het Deel voorhanden ons toe geregtigt.

Wat wy meer van *Drenthe* te wagten hebben, of wat de Schryver, van dit Landschap handelende, ons zal gelieven mede te deelen, weeten wy niet. Maakt hy dusdanige *Aanhangzels* op het geen 'er in het *Dieren-* en *Plantenryk* voorkomt, dan is het Werk by lange na nog niet af.

Eenige Berichten omtrent de Pruissische, Oostenrykshe en Siciliaansche Monarchien, benevens sommige daar aan grenzende Staaten. Tweede Deel. In 's Gravenhaage by I. van Cleef, 1793. *In gr.* 8vo. 272 *bl.*

Met den Vryheer van DALEM, en diens Egtgenoote, begeeven wy ons weder op Reis (*), in het vooruitzigt van veel onderhoudends, leerzaams en vermaakends, te

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1794, bl. 459.

te zullen aantreffen; den weg uit *Saxen* na *Praag* necmende.

By het bezigtigen dier Stad, was een der Gebouwen, die, wanneer men van de Brug in de oude Stad komt, het ſpoedigst in de oogen vallen, het *Theologisch Seminarium*, door Keizer JOSEPH DEN II opgerigt; de aanmerking, daar by gemaakt, trok onze aandagt. De Heer MEERMAN ſchryft: „ De beroertens, door welke wy „ eenige Jaaren herwaards het ongelukkige *Brabant* ge- „ ſchud zagen, hebben, gelyk ieder weet, geen andere „ bron, dan deeze zelfde Seminarien, gehad; doch het „ *Boheemſche* Volk was ryp voor hervormingen in het „ Godsdienſtige, terwyl de bygeloovige Burgers van „ *Leuven* en van *Antwerpen* nog onder het juk van Geest- „ lyke dwinglandy gewillig geboogen gingen. In plaats „ dat ieder Bisſchop, volgens de gebruiken der Roomſche „ Kerk, zyn eigen Kweekſchool hieldt binnen de gren- „ zen van zyn Diocœſe, en den Jongelingen, die zich „ tot den Priesterſtand toewydden, aldaar de grondbegin- „ zelen, die het hem geluste, kon mededeelen, hoe „ zeer die ook, ten nadeele der Kroon, den Myter be- „ gunſtigden, richtte de doorzigtige JOSEPH, in alle zy- „ ne Staaten, Kweekſchoolen op, in welken alle toeko- „ mende Geestlyken eener Provincie by elkander zou- „ den woonen, en door Waereldlyke Priesters (in *Bo-* „ *hemen* nog daarenboven onder opzigt des Senaats van „ de *Praagſche* Univerſiteit) onderricht, en tot hunnen „ ſtand gevormd zouden worden. —— Men zag hier reeds „ de heilzaamſte vruchten van deeze ſchikking, die aan „ het ganſche Ryk een nieuw Geſlacht van onbevoor- „ oordeelde Mannen tot den dienst des Altaars beloofde, „ en 'er verhief zich geen enkele ſtem, dan die van hun „ die een tegenſtrydig belang hadden, om de vernietiging „ des algemeenen Seminariums te begeeren, toen de dood „ des Keizers op eens aan deeze weldaadige ſchikkingen „ den bodem inſloeg; want LEOPOLD, die zyne verloo- „ rene *Nederlanden* te herwinnen hadt, en aan de Kweek- „ ſchoolen, de voortbrengzels van zyns Broeders vernuft, „ zo zeer niet verſlaafd was, of hy wilde voor derzelver „ gemis wel de erfenis zyner Voorouderlyke Staaten te „ rug koopen, maakte de herſtelling der oude ſchikkingen „ in dit opzigt tot zyne eerſte Regeeringsdaad; en zonder „ dat ik durve beſlisſen of hy vreesde dat men hem aan

„ de

„ de *Schelde* niet vertrouwen zoude, zo hy niet aan de
„ oevers van den *Donau* en de *Moldau* op denzelfden
„ voet te werk ging, schafte hy door zyne geheele Mo-
„ narchie de algemeene Seminarien af, zo dat de Jon-
„ gelingen van de drie andere *Boheemsche* Diocœsen we-
„ der na hunne voorige Kweekschoolen te rug moesten
„ keeren, en die van het *Praager* Kerkgebied alleen in
„ het gebouw gebleeven zyn; nog wel, gelyk het scheen,
„ onder het bestuur van Waereldlyke Priesters; doch
„ deeze gansch afhangelyk van den Aartsbisschop en zy-
„ nen invloed. Geene voorstellingen hebben den laatst
„ overleden Keizer daar naa meer kunnen overreeden om
„ hier veranderingen in voor te neemen; en indien zyn
„ Zoon, in het school van JOSEPH opgevoed, de voetstap-
„ pen deezes geliefden Ooms niet by voorkeur boven de
„ vaderlyke verkiest te drukken, zal door het gansche
„ *Oostenrykſche* Gebied de oude geduchte Magt der Bis-
„ schoppen tot op volgende Geslachten worden voort-
„ geplant."

Met genoegen treft men hier het verslag aan van de voorregten, welke de Protestanten thans in *Boheemen* genieten, ingevolge van het *Tolerantie Edict* van Keizer JOSEPHUS; de Aflaat, welke de Vryheer van DALEM hem deswegen verleent voor andere Staatkundige zonden, laaten wy voor zyne rekening.

Doch bevoorrechtte JOSEPHUS de Protestanten dermaate als wy hier vermeld vinden, min gunstig dagt die Keizer, volgens onzen Reiziger, „omtrent eenige *Deïstische* Familien,
„ die zich in een gedeelte van dit Koningryk onthouden.
„ Hier vergat zich de man, die alles naar zyne heilzaa-
„ me, somtyds wel eens naar zyne eergierige, oogmerken
„ dwingen wilde, zo ver, dat zelfs lichaamlyke straffen
„ hem niet ongeschikt toescheenen om deeze afgedwaalde
„ schaapen te rug te brengen. De uitkomst, gelyk van
„ alle poogingen van denzelfden aart, beantwoordde wei-
„ nig aan zyn doeleinde. —— Men meent, dat deeze
„ Secte eer den naam van *Abrahamiten* als van *Deïsten*
„ verdienen zoude, te meer, daar zy de Boeken des Ou-
„ den Testaments nog wel onderzoekt; hunne betrekking
„ tot de *Jooden*, door dit Koningryk in zulk een aantal
„ verspreid, schynt hen van den *Christlyken Godsdienst* in
„ het aanneemen der Euangelische en Apostolische Schriften
„ te hebben afgetrokken; uiterlyk intusschen houden zy

„ zich

„ zich by de Gemeentens, tot welke de plaats hunner
„ wooninge hen van zelve rangschikt."

Weenen is de tweede Hoofdstad, in welke ons de Reiziger brengt. Veel is 'er over dezelve geschreeven, zeer onlangs over geschreeven; en verklaart de Heer MEERMAN, „ dat hy zich niet zal vernederen tot den letter-
„ kundigen dieftal, om een zyner Voorgangeren uit te
„ schryven, zelfs niet met aanhaaling van het boek
„ een zo verveelende taak op den hals te laaden. Het
„ voorregt eens Reisbeschryvers boven zo veel anderen,
„ die het Publiek met herhaalingen lastig vallen, is tog
„ eene reeds dikwyls behandelde zaak op nieuws te mogen
„ en te durven behandelen; niet alleen om dat men weeten
„ wil, uit welk een oogpunt een voorwerp in 't byzon-
„ der door *Hem* beschouwd wordt; maar ook, om, door
„ verschillende oordeelvellingen vereenigd, in staat gesteld
„ te worden tot het beslissen wat waarheid zy."

Deeze Zetel der *Oostenryksche Monarchie* is, wanneer men alles by elkander telt, omringd met vier-en-dertig Voorsteden; onder welken slechts de *Leopoldstad* aan de overzyde des *Donau's*, of liever van een van deszelfs armen, ligt, en over eene onaanzienlyke houten brug toeganglyk gemaakt is. „ Het eigenlyk *Weenen*, nog steeds in zyne
„ Vestingen ingeslooten, heeft slechts een middelmaatigen
„ omvang. Men kan de Wallen ligtlyk in ¾ van een
„ uur overwandelen; de Voorsteden daar en tegen, met
„ elkander door linien omringd, strekken zich zo verre
„ uit, dat men misschien een uur of vyf zoude moeten
„ besteeden met de rondte derzelver te doen. Niet meer
„ dan 1324 huizen bedekken den grond der Moederstad,
„ terwyl haare Dogteren met elkander 4550 kunnen op-
„ tellen; de eerste hoog opgetimmerd en sterk bewoond,
„ zo dat 'er ten minsten twee of drie door eene enkele
„ Familie alleen gebezigd worden, duur by gevolge in
„ aankoop en in huur, en, aan den Keizer, eene zwaare
„ belasting voor de eerste Verdieping, die hem weleer
„ in eigendom toebehoorde, opbrengende, de laatste laa-
„ ger gebouwd, beter koop in prys, en veelal door tui-
„ nen veraangenaamd."

Zeker Schryver schat het getal der Inwoonderen deezer Hoofdstad, de Voorsteden medegerekend, op de som van 254,261; waarvan, wanneer men het Garnisoen, de Geestlykheid, de *Grieken*, *Jooden* en Vreemdelingen, 'er van af-

aftelt, *Weenen* zelve 52,053 en de Voorsteden 156,989, of iets weinig meer dan het driedubbele getal der Moederstad, bevatten. De Vreemdelingen bereiken hier de verbaazende hoogte van 27,000. —— „ Ik zal," schryft de Heer MEERMAN, „ niet op my neemen deeze verschil-
„ lende sommen te regtvaardigen, veel minder evenwel my
„ voor 't gevoelen van den Heer NICOLAI verklaaren, die
„ de bevolking van *Weenen* op eene laagte, niet veel van
„ die zyner Geboortestad verschillende, nederdrukt. Ik
„ twyfel voor my geen oogenblik, of het eigenlyke *Wee-
„ nen* bevat niet verre van de 50,000 Zielen; 't is waar,
„ dat dit diep in de 30 Inwooners op ieder huis zou geeven;
„ doch wanneer men ook de grootte derzelven overweegt,
„ met de menigte van Familien, die daarin huisvesten,
„ en het aantal van Dienstbooden, dat men 'er in on-
„ derhoudt, zal dit getal zo overmaatig niet schynen, en
„ het gewoel der straaten zal aan deeze stelling den gee-
„ nen, die 'er getuigen van geweest is, nog ligter geloof
„ doen slaan. Veel minder komt my het driedubbele getal
„ der Stedelingen voor de Voorsteden te colossaal voor.
„ Verscheide reizen heb ik opgemerkt, dat de Weener-
„ courant, wanneer zy van de sterfgevallen verslag deed,
„ geheele dagen noemde, op welken in de Stad zelve
„ geen mensch den tol aan de natuur betaald hadt, ter-
„ wyl de Voorsteden telkens aanmerkelyke Lysten dee-
„ zer verhuizingen opleverden."

Geen gering gedeelte van dit Boekdeel is aan de Beschryving van *Weenen* toegewyd, en de voorgeplaatste Inhoud kan dienen om met een opslag van het oog aan te wyzen, op welke byzonderheden zich 's Reizigers aandagt meest vestigde; alles is niet even belangryk, doch alles onderrigtende. —— Wy verkiezen, al het andere voorby stappende, met hem den *Keizerlyken Botanischen Tuin* in te treeden, welke in *Europa* geen weergâ heeft. „ FRANCISCUS DE I, een beminnaar van meer
„ dan ééne weetenschap, heeft denzelven aangelegd. Van
„ vergrooting tot vergrooting heeft hy sedert zynen te-
„ genwoordigen omvang bekomen, en echter nog niet
„ de grenzen bereikt, voor welken men hem vatbaar
„ keurt. De vermaarde STECKHOVEN was, zo ik my
„ niet bedrieg, hier de eerste *Hortulanus;* deszelfs Op-
„ volger, mede een *Hollander*, stond diep in de gunst
„ van JOSEPH, en stierf slechts weinig uuren vóór den
„ Monarch; deeze evenwel ontving 'er nog het bericht

„ van, en, naa in zyne smert over alle de noodlottig-
„ heden, die zyne laatste oogenblikken verbitterden, te heb-
„ ben uitgeroepen: *Tout ce que j'aime me precède!* te-
„ kende hy nog met zyne veege hand een Pensioen
„ voor de Weduwe; van deezen *Hortulanus* is de te-
„ genwoordige een Schoonzoon en Discipel.

„ JOSEPH zondt hem met eenige andere Botanisten
„ en Beoefenaars der Natuurlyke Historie naar *Noord-*
„ *America*, de *West-Indische* Eilanden, de *Kaap* en de
„ *Oost-Indiën*, om Planten en andere Voortbrengzelen
„ samen te leezen, en met zich mede te voeren. Alles
„ by elkander gerekend, vereenigt deeze Tuin thans 18
„ Kassen: zommige derzelven zo hoog en zo breed als
„ zy immer gemetzeld wierden, alle geheel met Planten
„ opgevuld; in eenige plaatst men nog op byzondere Gal-
„ leryen des Winters de potten, die men des Zomers
„ aan de Weener lucht durft blootstellen. In de meeste
„ Kassen wordt van onderen gestookt. Een byzonder
„ gedeelte des Tuins is alleen aan *Kaapsche* Voortbreng-
„ zelen toegewyd, en niet onaartig aangelegd. Dit was
„ het laatste werk, 't welk JOSEPH hier heeft laaten ver-
„ richten, schoon hy het niet voltooid zag. —— LEO-
„ POLD was zelve noch kenner, noch beminnaar, der Bo-
„ tanie; doch liet alles voortgaan op den voet, op wei-
„ ken zyne Ouders en zyn Broeder het gezet hadden. ——
„ Van den tegenwoordigen Keizer en zyne Gemalin,
„ die beide wederom aan de bevallige Weetenschap der
„ Kruidkunde zyn toegedaan, is alles op nieuw voor
„ den Tuin te verwagten.

„ Het getal der Planten, die men over 't geheel hier
„ aankweekt, is onbekend. De Heer JAQUIN, aan wien
„ men het opperopzicht 'er over heeft aanbevolen, houdt
„ zich bezig met den Catalogus derzelven te vervaardigen.
„ De Palmboomen alleen maaken eene aanmerklyker schaa-
„ re uit dan ergens elders. De *Corypha Umbracolifera*
„ munt daar onder, in grootte en schoonheid, uit. Ook
„ de *Cicas revoluta*, of *Sago-palm*, die weezentlyk de
„ *Sago* voortbrengt, heeft eene ryzige gestalte. Uit
„ *Madagascar* heeft men herwaards gebragt de *Panda-*
„ *nus odoratissima*; een Palmboom, waar van het blad
„ in de gedaante eener wenteltrap omloopt. Tot het
„ getal der nieuwe uit de *Indiën* overgekomene, en zich
„ elders nog niet bevindende, of ten minsten nog niet be-
„ schreevene, Gewassen behoort, onder anderen, de *He-*

„ *li-*

„ *liconia*, aan den Pisang zeer gelyk; doch waarvan de „ stam om laag van een steeviger weefzel, en eene meer „ ovaale gedaante, is, terwyl haare bladeren, by dezelf-„ de uitgebreidheid, niet, gelyk die des anderen booms „ geboogen nederhangen, maar, door vaster steelen „ onderstut, overeind worden opgehouden; ook de *Phi-„ lantus Speciosa*, wier bloem en vruchten beide zich „ in de rondte van het blad op den rand vertoonen.

„ In eene der Kassen vliegen verscheide Indiaansche „ Vogeltjes, die ook op de Reize, waarvan ik melding „ gemaakt heb, zyn medegevoerd, en onder welken 'er „ eenige van de aangenaamste gedaante en leevendigste „ verwen, die men zich voorstellen kan, bespeurd wor-„ den."

Graetz, *Laibach*, *Clagenfurt*, *Triest*, *Lintz*, *Passau*, *Regensburg*, schoon 'er meldenswaardige byzonderheden van vermeld worden, reizen wy door, zonder ons op te houden, om onze Leezers nog eenige oogenblikken te *Neurenberg* te doen toeven. „ Ik weet niet," tekent onze Reiziger op, „ wat zommige Reizigers verleid heb-„ be de Vrye Ryksstad *Neurenberg* onder de ry der „ slecht gebouwde Steden te schaaren. Zy heeft, by „ haare uitgestrektheid, meest ruime en vrolyke straaten, „ en het ontbreekt haar niet aan eene menigte van goe-„ de woonhuizen, allen van steen, en die over het alge-„ meen geen onbevalligen, schoon hier en daar wel eens „ wat bonten of ouderwetzen, gevel vertoonen; doch de „ huizen zyn spaarzaam bewoond; en schoon men het „ getal der Inwooners nog op 30,000 begroot; schoon „ dezelfde industrie, die de burgeren van *Neurenberg* „ altyd gekenschetst heeft, nog steeds blyft voortduu-„ ren, en haar handel in *Quincallerie*-waaren nog immer, „ met kragt, wordt voortgezet, zo dat het vertier van „ Kinderspeelgoed alleen zich tot *America* uitstrekt, en 'er „ geen arbeiders genoeg gevonden wierden om aan de „ Commissien dier kleine ineen sluitende Doosjes, die „ men hier vervaardigt, te voldoen; niet tegenstaande „ dat alles, is *Neurenberg* echter zeer van zyne voorige „ hoogte afgedaald, en heeft aan Burgers, en hier door „ van zelfs aan neering, de treffendste verliezen gedaan.

„ Het naburige *Furth*, het welk deels tot het ge-„ bied deezer Stad, deels tot het *Anspachsche* en *Bam-„ bergsche*, behoort, en waar allerlei soort van lieden, en „ ook zeer veele *Jooden*, alles vervaardigden, wat men in de

„ Hoofdſtad manufactureert, heeft 'er veelen weggelokt, „ gelyk anderen weder elders heen getrokken zyn; hoe „ zeer zulk eene verhuizing niet dan met te ruglaating „ van de helft van een ieders vermogen in deeze *Vrye* „ Stad geſchieden kan. Dan dit is de rampzalige in- „ vloed, die een Ariſtocratiſche en erffelyke Familie- „ Regeering op het geluk der onderdaanen heeft. Te *Ve-* „ *netien* ten minſten, zo berucht door haare Republi- „ keinſche Dwinglandy, deelen honderden van Adelyke „ Geſlachten met elkander het bewind van den Staat. „ Maar te *Neurenberg* zyn het ſlechts weinige huizen, „ in welken het de Vader aan den Zoon, de Zoon „ weder aan den Kleinzoon, geleerd heeft, de Burgeren „ uit te zuigen. Niet alleen ſleept ieder in zyn hol (want „ de meeste deezer Familien hebben talryke Aanverwand- „ ten) de groote en kleine Ampten, die te zyner begee- „ vinge ſtaan; maar de drukkendſte Belastingen, zonder „ dat iemand na kan gaan, welke behoeftens het tog zyn, „ die zulke ſommen vereiſchen, de drukkendſte belastin- „ gen, die ooit aan een geheel Volk wierden opgelegd, „ gaan hier zedert jaaren in zwang; zo dat de trap van „ bevolking, waar op de Stad nog ſtaat, en niet het af- „ neemende getal haarer Inwooneren, ten voorwerpe „ van verwondering ſtrekken moet. De *Loſung* of *Ver-* „ *mögens-ſteuer* munt boven de overigen door haare har- „ digheid uit. Een ieder Burger moet jaarlyks op het „ Stadhuis zyn geheel vermogen, het beſtaa dan ook waar „ uit het wil, komen aangeeven en bezweeren; en de ſom, „ die uit de intresſen daarvan in de inhaalige ſchatkist „ geſtort moet worden, bedraagt omtrent een derde van „ het geheel; zelfs van renteloos liggende Capitaalen „ worden eenige Procenten afgevergd. —— Men verlang- „ de met drift, dat eens eene Keizerlyke Commisſie in „ deeze Stad de orde en billykheid mocht komen herſtel- „ len, en van de Raadsheeren rekenſchap over hun be- „ ſtuur komen afvorderen (*)."

(*) „ De onlangs aangekondigde Bankbreuk deezer Stad „ zal deeze Commisſie waarſchynlyk verhaasten, terwyl ze, by „ 't geen ik omtrent het drukkend beſtuur gezegd heb, ook „ de leevendigſte bewyzen van een ſlecht beſtuur openbaart."

Fabelen en Vertelsels, naar het Fransch van den Heere DE FLORIAN, *in Nederduitsche Vaerzen gevolgd. Eerste Deel. Te Amsteldam, by de Erve* Cæsar Noël Guerin, 1794. *Behalven het Voorbericht*, 104 *bl. in gr.* 8*vo.*

Al wie den geest van FLORIAN, uit zyne overige Schriften, kent, zal zich gemakkelyk overtuigen, dat zulk een Dichter, wanneer hy zich op de Fabel toe wilde leggen, in dat vak, ongetwyfeld, iets uitmuntends leveren zou. En dit heeft hy, in de daad, volgens het eenpaarig oordeel van alle kenners, in dit Werk gedaan. Hy heeft, in en buiten zyn Vaderland, door dezen zynen arbeid, voor zich zelven eene blyvende eer verworven, en aan honderden Leezers menig aangenaam en nuttig uur bezorgd. Die geenen onder onze Landgenooten, derhalven, welken dit boek in het oorspronglyke niet leezen kunnen, hebben zeer veel verplichting aan de Heeren A. L. BARBAZ en P. G. WITZEN GEYSBEEK, (die zich, door de ondertekening van het Voorbericht, als de Vertaalers hebben doen kennen,) voor de pogingen, die zy hebben aangewend, om hun den Franschen Dichter, zoo als hy is, te weeten verheven en sierlyk, onder eene eenvouwige gedaante, in hunne taal over te leveren. Een ieder, die weet, wat het zy, een' Dichter te vertaalen, vooral een' Fabeldichter, en wel een' Fabeldichter zoo naïf als FLORIAN, zal gemakkelyk bevroeden, dat ook de bekwaamste Vertaaler, met den besten wil, hier echter altyd verre beneden het oorspronglyke moet blyven. Het is onmogelyk, dat niet hier en daar een fyne trek verlooren zou gaan, dat niet zomtyds de bevallige kortheid van het oorspronglyke in de navolging van den Overzetter onkenbaar zou worden. De Vertaalers zullen zelven niet beweeren willen, dat hunne arbeid boven het algemeen lot van zulke onderneemingen verheven is. Men moet hun echter het regt doen, van te erkennen, dat hun werk genoegzaame blyken draagt van de vlyt, waar mede zy dezen taak tot dus verre hebben bearbeid, en dat zy daar in, over het algemeen, vry wel geslaagd zyn. In plaats van ons in byzonderheden in te laaten, willen wy liever het kundige gedeelte onzer Leezers zelven laaten oordeelen over de twee volgende proeven, waar by wy ten dien einde het oorspronglyke van FLORIAN vooraf zullen zenden.

Zyne eerste Fabel is:

LA FABLE ET LA VÉRITÉ.

La vérité toute nue
Sortit un jour de son puit;

 Ses

Ses attraits par le tems étoient un peu détruits;
Jeunes & vieux fuyoient à sa vue,
La pauvre vérité restoit là morfondue,
Sans trouver un asyle, où pouvoit habiter.
A ses yeux vient se présenter
La Fable richement vêtue,
Portant plumes & diamans,
La plupart faux, mais très-brillans.
Eh! vous voila! bon-jour, dit-elle:
Que faites-vous ici, seule, sur un chemin!
La vérité répond: vous le voyez, je gele.
Aux passans je demande en vain
De me donner une retraite;
Je leur fais peur à tous. Hélas! je le vois bien,
Vieille femme n'obtient plus rien.
Vous êtes pourtant ma cadette,
Dit la Fable, & sans vanité
Par-tout je suis fort bien reçue.
Mais aussi, dame vérité,
Pourquoi vous montrer toute nue?
Cela n'est pas adroit. Tenez, arrangeons nous;
Qu'un même intérêt nous rassemble:
Venez sous mon manteau, nous marcherons ensemble.
Chez le sage, à cause de vous,
Je ne serai point rebutée;
A cause de moi, chez les fous
Vous ne serez point maltraitée.
Servant par ce moyen chacun selon son goût,
Grace à votre raison, & grace à ma folie,
Vous verrez, ma soeur, que par-tout
Nous passerons de compagnie.

De Vertaaling luidt:

DE FABEL EN DE WAARHEID.

De Waarheid naakt, gelyk een eerstgeboren',
Rees uit haar put, een' tyd geleen;
Zy had, door ouderdom, een weinig schoon verloren:
En jong en oud vlood angstig heen
Toen zy verscheen.
De goede Waarheid was versuft en heel te onvreên,
En vond geene enkle hut haar ten verblyf beschoren.
Weldra komt aan haar oog ten toon
De Fabel, ryk gekleed, versierd aan alle kanten
Met pluimen, en met diamanten,
Meest valsch, maar blinkende echter schoon.
Ha! zyt gy daar? veel goede dagen!

Dus

Dus spreekt ze. Eilieve, zuster! zeg,
Wat doet gy hier, alleen op weg?
De Waarheid antwoord haar: Gy hoeft dit niet te vragen:
'k Verkleum van koude; ik smeek vergeefs aan elk, dat hy
My huisveste: ieder schrikt voor my.
Helaas! 't is my te klaar gebleken,
Een oude sloof word niet geächt.
Gy zyt, nochtans, myn jonger, naar ik reken,
Hervat de Fabel weêr, en, zonder groot te spreken,
Ik word zeer wel onthaald by 't menschelyk geslacht.
Maar, jufvrouw Waarheid! uit wat reden
Wilt ge ook zo naakt ten voorschyn treden?
't Is niet zeer wys van u gedaan.
Zie daar, laat ons dit zien te vinden;
Laat één belang ons bei' verbinden,
Sla myne mantel om, en laat ons samen gaan.
Ik zal, om uwent will' myn trekken
Geenszins by wyzen zien versmaad;
Gy zult, om mynent will', by gekken
Ook niet veracht zyn, of gehaat.
En streelende, op die wyz', dus elk naar zyn verlangen,
Dank uwe redenkracht, en myne zotterny!
Vertrouw, myn waarde zus! dat wy
Ons gunstig zullen zien ontvangen,
Als ge in gezelschap gaat met my.

De spelling van de beide Vertaalers is verschillende. —— Beiden reden kunnende geven van de gegrondheid hunner aangenomen taalregels, kwamen zy overeen, dat niet de één zich aan des anderen regels onderwerpen, maar liever ieder zyne eigen spelling behouden, zou: „ en uit dit verschil (zeggen zy „ in het Voorbericht) kan de Taalkenner, die 'er belang in stelt, „ ontdekken, wie van ons beiden deze of geene Fabel vertaald „ heeft." Daar wy dierhalven deze aanwyzing hebben, vordert de billykheid, dat wy ook eene proeve geven van den arbeid des anderen Vertaalers, en ook eene door hem vertaalde Fabel, met het oorspronglyke van FLORIAN, mededeelen. Wy kiezen daar toe de volgende:

LE VIEUX ARBRE ET LE JARDINIER.

Un jardinier, dans son jardin,
Avoit un vieux arbre stérile.
C'étoit un grand poirier, qui jadis fut fertile.
Mais il avoit vieilli: tel est notre destin.

Le jardinier ingrat veut l'abattre un matin.
Le voila qui prend sa coignée.
Au premier coup l'arbre lui dit:
Respecte mon grand âge, & souviens-toi du fruit
Que je t'ai donné chaque année.
La mort va me saisir: je n'ai plus qu'un instant,
N'assassine pas un mourant,
Qui fut ton bienfaiteur. Je te coupe avec peine,
Répond le jardinier, mais j'ai besoin de bois.
Alors gazouillant à la fois
De rossignols une centaine
S'écrie: épargne-le, nous n'avons plus que lui.
Lorsque ta femme vient s'asseoir sous son ombrage,
Nous la réjouissons par notre doux ramage;
Elle est seule souvent, nous charmons son ennui.
Le jardinier les chasse, & rit de leur requête.
Il frappe un second coup. D'abeilles un essaim
Sort aussi-tôt du tronc, en lui disant: arrête,
Ecoute nous, homme inhumain,
Si tu nous laisses cet asyle,
Chaque jour nous te donnerons
Un miel délicieux, dont tu peux à la ville
Porter & vendre les rayons.
Cela te touche-t-il? —— J'en pleure de tendresse,
Répond l'avare jardinier;
Eh! que ne dois-je pas à ce pauvre poirier,
Qui m'a nourri dans ma jeunesse!
Ma femme quelquefois vient ouir ces oiseaux;
C'en est assez pour moi: qu'ils chantent en repos.
Et vous, qui daignerez augmenter mon aisance,
Je veux pour vous de fleurs semer tout ce canton.
Cela dit, il s'en va, sûr de sa récompense,
Et laisse vivre le vieux tronc.

Comptez sur la reconnoisfance,
Quand l'intérêt vous en répond.

DE OUDE BOOM EN DE HOVENIER.

Een hovenier hadt, in zyn' tuin,
Een' ouden boom, schier bladerloos van kruin;
Het was een peerenboom, die vruchten hadt gedragen
En ooftryk was in vroeger dagen;
Doch hy wierdt oud, en moest, als wy, dit lot verdragen.
De ondankbre hovenier wil, op een' zekren dag,

Daar

Daar hy zich van een byl voorzag,
Hem vellen; doch de boom zeide, op den eersten slag,
Heb eerbied voor myn hooge jaaren!
Gedenk wat vruchten ik u jaarlyks deed vergaêren.
De dood grypt me aan, wyl my geen tyd meer overschiet;
Vermoord een' stervenden toch niet,
Die uw weldoener was! 'k Zou u ongaarne doden,
Antwoordt de hovenier, maar ik heb hout van noden.
En op denzelfden stond
Hoort hy 't geroep der voglen in het rond:
Wy bidden u, dat gy hem toch laat leven,
Wy hebben niemand meer dan hem:
Wy zullen uwe vrouw, wil zy zich hier begeven,
Verheugen, door het zacht geluid van onze stem:
Zy is doorgaans alleen, dan word' haar zorg verdreven.
De tuinman jaagt hen wech, en lagcht om hunnen wensch;
Hy doet den tweeden slag: een zwerm van nyvre byën
Komt aanstonds uit den tronk, en zegt: Toon medelyën,
En hoor ons toch, onmenschlyk mensch!
Wy zullen, laat ge ons deze woning,
U zo veel aangenaame honing
Verschaffen, dat gy ze in de Stad
Verkopen kunt: wel nu! wat zegt ge, treft u dat?
Ik voel my in de daad bewogen,
Antwoordt de vrek. Ben ik al myn vermogen
Niet aan deez' boom verplicht, die met zyn' overvloed
My, in zyn jongheid, heeft gevoed?
Myn vrouw kwam somtyds, daar 't gezang haar kon bekoren,
De voglen in zyn schaduw' horen;
Dit is genoeg voor my: zy zingen dan in rust.
Gy, die my meer gemak wilt geven,
'k Zaai bloemen, waar ge op rond moogt zweven.
Dit zeggend', laat hy, van zyn zékre winst bewust,
Den ouden tronk in 't leven.

Ja, reken op erkentlykheid,
Als zelfbelang 'er slechts voor pleit.

Initia Lectionis Scholasticæ, *of, eerste Leesoeffeningen voor de Latynsche Schoolen*, edente H. BOSSCHA, J. U. D. ejusdemque continuatio. Daventriæ, apud *J. Leemhorst*, 1794. 2 *Stukjes. 8vo.* 207 *bl. behalven 't Voorwerk.*

De geleerde BOSSCHA, *thands* in den post van Conrector te Harderwyk geplaatst, had, in den loop zyner onderwyzingen in de Latynsche Taale, de gebreken van het onderwys in de laagere Clasſen der Latynsche Schoolen leeren kennen, en was daar door op middelen bedagt geworden, om die zo veel mogelyk te verhelpen. De Samenſpraaken van *Corderius*, die meer dienen, om het Latyn ſpreeken in den daaglykſchen omgang te leeren, dan het verſtaan der oude Schryveren, wier zeden en taal met de hedendaagſche zo zeer verſchillen, en de Versjes van *Dionyſius Cato*, die eene armhartige Zedekunde, in nog armhartiger Verſen voorgedraagen, behelzen, kwamen hem ongeſchikt voor, om het eigenaartige van het Latyn te leeren kennen, en de Jeugd op eene aangenaame en leerzaame wyze te onderhouden. Overtuigd, dat het waare der Latynsche Taale uit de beste Romeinſche Schryvers gehaald moet worden, doch dat niet één van die, over het geheel genomen, voor eerstbeginnenden verſtaanbaar genoeg zy, en dat de keuze daar uit te omſlagtig en kostbaar zyn moest, indien men die allen moest hebben; behalven dat men, in dat geval, te veel aan het oordeel van ſommige Leermeesteren zoude moeten overlaaten, vatte hy het voorneemen op, om, uit de beste Schryveren, eenige plaatſen op te ſamelen, en in orde te ſchikken, om daar mede trapsgewyze voort te gaan, en de Jeugd, volgens de aangeleerde regels, bekwaam te maaken om de geheele Werken ter hand te neemen. Wel bewust, dat 'er, ten deezen opzichte, veele proeven genomen waren, beviel hem niet één van die allen; die van GEDIKE, ſchoon in Duitschland veel gebruikt, niet uitgezonderd. Doch hy kreeg, onder het bewerken van zyn eigen plan, een Werkje in handen van den Profesſor J. H. M. ERNESTI, te Coburg, dat hy, als met zyn oogmerk overeenkomende, meende, voor zo verre de Overzetting aangaat, uit het Hoog- in het Nederduitsch te vertaalen; doch veranderde van voorneemen. Nu geeft hy, ſchoon hy ERNESTI over het geheel volgt, met agterlaating van, naar zyn oordeel, min geſchikte voorbeelden, en invoeging van andere, die hy gepaster oordeelde, deeze *eerste Leesoeffeningen;* en heeft agter ieder Deeltje een klein *Woordenboek* geplaatst, om den Leerling, in de waare betekenis der woorden te vinden, te hulp te koomen. —— Dit alles geeft ons de Heer BOSSCHA op, in zyne Voorrede voor het eerste Stuk-

Stukje, nevens nog eenige andere redenen, waarom hy verkoozen heeft, dit Werkje in twee Stukjes af te deelen, die ons gewigtig genoeg, om zyne keuze te billyken, zyn voorgekoomen. Wy hebben de onderscheidene afdeelingen, door den Schryver gevolgd, nauwkeurig nagezien, en moeten bekennen, dat daar in de trapsgewyze voortgang, om het eigenaartige der Latynsche Taale, en de Jeugd, op eene aangenaame en leerzaame wyze, te onderhouden, zeer wel word in 't oog gehouden. Wenschelyk ware het, en 't zoude tevens zeer veel voordeel stichten, indien dit, of een dergelyk, Werkje meer in onze triviale Schoolen in gebruik gebragt werd.

Men verschoone in ons dit zo uitgebreid bericht: waare overtuiging, en belangneeming in het best onderwys voor de Jeugd, in dit Vak, heeft het ons als afgeperst!

Des Avantages & Desavantages de l'Education tant Publique que Privée. (*De Voordeelen en Gebreken der Opvoeding, zo publieke als huisselyke.*) a Utrecht, chez *B. Wild & J. Altheer*, 1794. In gr. 8vo. 64 p.

Deeze Verhandeling is opgedraagen aan het Provinciaal Genootschap van Konsten en Wetenschappen te Utrecht, nadien dezelve daar aan was overgeleverd, om te dingen naar den Prys, op de volgende Vraag: *Welke wyze van Opvoeding is de meest verkieselyke? eene publieke of huisselyke? welke zyn de voordeelen en gebreken van die beiden? is 'er eene wyze van Opvoeding, welke de voordeelen van beiden, met uitsluiting van derzelver nadeelen, bevat?* doch niet bekroond is.

Schoon het Genootschap aan deeze Verhandeling den Eerprys niet heeft toegeweezen, mooglyk (gelyk het ons ook voorgekomen is) om dat dezelve niet regtstreeks genoeg aan de voorgestelde Vraage, en derzelver byzondere deelen, beantwoordde, hebben wy dezelve echter met het uiterste genoegen geleezen, nadien zy indedaad veel schoons en opmerkingwaardigs behelst.

De gebreken der beiderleie Opvoeding worden naar waarheid opgegeeven, en de middelen ter verbetering derzelve meesterlyk voorgedraagen, hoewel hier en daar wat omslagtig; zy laaten zich zeer wel theoretisch beredeneeren, schoon zy niet gemaklyk in practyk te brengen zullen zyn, tenzy de tusschenkomst der Volksvertegenwoordigers daar toe kragtdaadig medewerke.

De styl, waar in dit Werkje geschreeven is, is fraai, en in de spelling de nieuwste Fransche smaak gevolgd. Het was zeer wenschelyk, dat een even zo bekwaame Nederduitsche pen ons eene juiste Vertaaling opleverde; dezelve zou veel nut kunnen doen, aan hun, welken de gewichtige post der Opvoeding onzer Jeugd vereerd is.

Blan-

Blançy. Door den Schryver van de nieuwe Sentimenteele Reize, II Deelen. Met Plaaten. Naar den tweeden Druk, uit het Fransch. Te Leyden by J. van Thoir, 1794. *Samen* 325 *bl. in* 8*vo.*

Wy lazen deeze twee Deeltjes met het uiterste, ten minsten met veel meer, genoegen, dan de Sentimenteele Reize, waarvan in onze *Letteroefeningen* (*) verslag gedaan is. — Het is, uit hoofde van de verscheidene en verschillende Characters, ontmoetingen en uitkomsten, ons niet wel doenlyk, een verhaal te geeven van het beloop van deezen, zo wel geschreeven, Roman. Edelaartigheid, Grootmoedigheid en Vriendschap, stryden onderling om den Leezer belang te doen neemen in de onderscheidene personaadjen, die hier worden ingevoerd; en het schoone en verhevene van hunne handelingen, met warm gevoel van het pligtmaatige, en tevens natuurlyke, daarin te erkennen; en, met versoeijing, de Ongevoeligheid, Laagbartigheid, Huichelarye en Verraderye, in haar waar licht te doen beschouwen. Wy durven het ieder onzer Leezeren, die smaak met vermaak genegen zyn en weeten te paaren, ter leezing aanpryzen.

(*) Voor 1794, bl. 656.

Nieuwe Sentimenteele Reize. Tweede Deel. Met Plaaten. Naar den Franschen vyfden Druk. Te Leyden by J. van Thoir, 1794. *In* 8*vo.* 172 *bl.*

't Geen wy van het eerste Deel deezer *Sentimenteele Reize* gezegd hebben, herhaalen wy by deezen; hoewel wy bekennen, dat de twee Tooneelstukjes, genoemd: *de gewaande Abeillard*, Blyspel, in één Bedryf; en, *een Weldaad blyft nimmer onbeloond*, Toneelspel, in één Bedryf, ons tamelyk wel bevallen hebben: 'er is ten minsten meer leerzaam nut in deeze beiden, dan in al het andere zogenaamde Sentimenteele te samen; waarin wy belyden niet iets treffends te vinden, dewyl de samenhang, zy moge voor anderen klaar zyn, voor ons duister is, en, zonder sleutel, dien wy nog moeten afwagten, geheel onverstaanbaar blyft.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhandeling van het Genootschap tot Verdediging van den Christelyken Godsdienst, opgericht in 's Haege (Hage) voor het Jaer 1790. Te Amsterdam, te Haerlem, en in 's Haege (Hage), by J. Allart, C. van der Aa, *en* B. Scheurleer, 1793. *In gr. 8vo.* 520 *bl.*

Indien het Haagsch Genootschap altyd Verhandelingen van denzelfden stempel in het licht gaf, als die, welke in dit Deel gevonden wordt, dan zou hetzelve binnen en buiten 's Lands oneindig meer waaren roem verwerven, dan waar op het thans kan boogen. Wy vinden naamelyk hier een met den gouden Eereprys bekroond *Vertoog over het vereischt gebruik, en hedendaegsch misbruik der Kritiek, in de behandeling der heilige Schriften;* geschreven door JODOCUS HERINGA, ELIZA'S ZOON, toen Predikant te Vlissingen, thans Hoogleeraar te Utrecht; een Vertoog, dat van het oordeel en de kunde des Schryvers de onwraakbaarste bewyzen draagt, en dat hem tevens ook by die geenen zelfs, die van hem verschillen, moet aanpryzen van de zyde van zyn hart, daar hy doorgaans zyn gevoelen met eene maate van bescheidenheid voordraagt, die by de voorstanders der regtzinnigheid, en de bestryders der zoogenaamde nieuwe hervormers, helaas! ten uiterste zeldzaam is, en die zy echter waarlyk bezitten moeten, indien hunne pogingen immer derzelver doel bereiken zullen.

Wy zullen van dit Vertoog eene uitvoerige schets leveren; maar, daar zelfs de uitvoerigste schets van zulk een uitgebreid en zaakryk Werk toch niets meer is dan een dor geraamte, raaden wy de leezing van het boek zelve ten sterksten aan; verzekerd zynde, dat niemand, die in dit zoort van oefeningen eenig belang stelt, zich zyner daar aan besteedde moeite beklaagen zal.

Na eene korte en gepaste Inleiding, verdeelt de Schryver zyn Werk in vier Deelen, waar van wy den inhoud gaan opgeven.

Eerste deel, dienende *ten betooge, dat een gepast en matig gebruik der Kritiek, in het verklaren der Heilige Schriften, niet slechts geoorloofd, maar zelfs noodzakelyk is.*

§. 1. Vóór de uitvinding der Boekdrukkonst moesten de Boeken één voor één worden afgeschreven. Dit geschiedde door bekwaame knechten en meiden, ook wel door vrygelatenen, en naderhand door Klooster-geestelyken van beide Sexe (*). Daar zat 'er veeltyds één uit een afschrift te lezen, terwyl verscheidene te gelyk uit zynen mond opschreven. Met het O. en N. T. ging dit even zoo, als met andere Boeken; en dit duurde verscheiden eeuwen; het kon dus niet anders, of die afschriften moesten van tyd tot tyd meer bedorven worden.

§. 2-5. Veelerleië wyzen, waar op de fouten in de Handschriften kwamen — onderlinge gelykheid van zommige letters — overslaan van woorden, die 'er vervolgens nog eenmaal stonden — onduidelyke uitspraak, of verkeerde tongval des voorlezers — inlassching van aantekeningen in den tekst — verbleeken der inkt in de handschriften — zommige woorden door de afschryvers vergeeten, en naderhand op de onrechte plaats ingevoegd — de herziening van zulke handschriften, die men byzonder net begeerde te hebben, dikwyls een bron van nieuwe fouten — verkeerde verdeeling der woorden, uit het aan elkander schryven van dezelven, zonder zinstippen en scheidtekenen, ontstaan — en vervalsching van den oorspronglyken tekst, uit de *Alexandrynsche* overzetting, en de *Vulgata.*

§. 6. En niet alleen blykt uit dit alles de mogelykheid van het bederf der handschriften, maar de ondervinding van allen, die dezelven immer geraadpleegd hebben, bevestigt het als eene daadzaak: en dat dit bederf reeds zeer oud is, blykt uit de getuigenissen der Thalmudisten ten aanzien van het O. T., en der Kerkvaders ten aanzien van het N. T.

§. 7. Daar nu de eigen handschriften der Schryvers reeds lang verlooren waren, hebben zy, die vóór drie eeuwen het O. en N. T. het eerst in druk uitgaven, niet

(*) Verg. hier echter, ten aanzien van de Hebr. Handschriften, EICHHORN's Inleiding in het O. T., §. 365.

niet anders kunnen doen, dan de beste toen voorhanden zynde handschriften raadplegen en vergelyken, en daar uit, naar hunne gedachten, de beste lezingen kiezen.

§. 8–14. De vraag is nu, of wy ons aan het oordeel dier eerste uitgevers van de H. S. onderwerpen moeten, dan of het ons geoorloofd zy nog heden, by de behandeling van de uitgaven der gewyde bladeren, ons van de Kritiek te bedienen?.. Niet alleen is ons dit geoorloofd, maar wy zyn 'er ten sterksten toe verplicht. Immers, zullen wy ons naar eene Goddelyke Openbaaring schikken, dan dienen wy eerst op goede gronden te weeten, welke dezelve zy, op dat wy ons niet een ondergeschoven of vervalscht Stuk voor hemelsche oorkonden in de handen laten stoppen. —— Wy mogen dit onderzoek niet voor afgedaan houden; want de eerste uitgevers van den Bybel hebben niet alleen onder elkanderen aanmerkelyk verschild, maar ook, in vergelyking van ons, weinige hulpmiddelen gehad, en die hulpmiddelen nog niet eens altyd even zorgvuldig gebruikt, zomtyds meer op hun vernuft steunende dan op hun oordeel. —— 'Er is ook geene reden, waarom men niet hetzelfde by de H. S. doen zoude, 't geen elk Letterkenner zonder tegenspraak doet by de Schriften der oude Grieken en Romeinen. —— Het ware toch ongerymd, te stellen, dat de afschryvers der gewyde Boeken wonderdaadig van alle fouten zouden zyn bewaard gebleven. —— Daarenboven kan ook de achtbaarheid der H. S., en de zekerheid van voornaame waarheden des Christendoms, niet beter tegen de aanvallen van het Ongeloof staande gehouden worden, dan met behulp der Oordeelkunde. —— De beroemdste mannen hebben haar daarom ook steeds te hulp genomen, zoo als ORIGENES en verscheiden andere Oudvaders, LUTHER, CALVYN, en andere hervormers, en eindelyk onze Nederlandsche Overzetters. Dezen hebben dikwyls verschillende lezingen aangehaald, en uit dezelven eene keuze gedaan, enz. [De Schryver had hier kunnen byvoegen, dat zy zelfs dikwyls gissingen voorgesteld en gevolgd hebben, waartoe zy noch in oude overzettingen, noch in handschriften, grond vonden. VALCKENAER heeft daar van een aantal voorbeelden opgegeven in zyn *Specimen Annotationum*, zoo als onze Schryver zelf, Derde Deel, §. 51, meldt.]

TWEEDE DEEL, dienende *ten betooge, dat een gepast en matig gebruik der Kritiek, in de behandeling der H. S.,*

 geen

geen nadeel toebrengt aan derzelver geloofwaardigheid en achtbaarheid.

§. 1—4. „ Indien nog in onſen tyd oordeelkundige on„ derzoekingen naar de ware lezing des Bybels moeten „ worden in 't werk geſteld, en langs dezen weg nog „ verbeteringen in die uitgave der H. S., welke tot nog „ toe als de echte oorkonde der Godlyke Schryveren er„ kend is, kunnen worden gemaakt, dan kan ik onmoge„ lyk zeker zyn van de waarheid myner Geloofsbelyde„ nis, die alleenlyk ruſt op die genoemde uitgaaf, en ik „ word dus aan de benaauwendſte twyfelingen aangaande „ de zekerheid van mynen Godsdienst blootgeſteld." Deze gewoone bedenking tegen het gebruik der Kritiek word hier met de gewoone aanmerkingen, op eene goede wyze voorgeſteld, beäntwoord. De Kritiek doet aan de voornaamſte bewysplaatzen voor de grondwaarheden van onze belydenis geen nadeel, maar voordeel. Dit is zóó waar, dat, volgens MICHAËLIS, de nieuwe Hervormers in Duitschland reeds op de Kritiek beginnen bitter te worden; en dat VOLTAIRE reeds zich uit dien hoofde tegen eene kritiſche gisſing van KENNICOTT met bitterheid verzet heeft (*).

§. 5—8. wordt met een byzonder voorbeeld aangetoond, welk nut de Kritiek aan de gedachte grondwaarheden aanbrengt. „ Onder alle de kenmerkende leerſtukken der hervormde Kerk (zegt de Schryver) is 'er geen één, 't welk by de naauwkeurigſte *kritiſche* naſpooringen iets van zyne zekerheid verlooren heeft, zelfs niet dat van de ware Godheid des Zaligmakers, 't eenigſte, het welk nu en dan een' noemenswaardigen aanval van dezen kant heeft moeten doorſtaan." Hy poogt dit, ten opzichte van eenige beſtreden bewysplaatzen voor dit leerſtuk, aan te toonen, als Joh. I: 1; Rom. IX: 5; Hand. XX: 28; en 1 Tim. III: 16. Over de echtheid of onechtheid van 1 Joh. V: 7 zegt hy niet uitdrukkelyk zyne meening, Hy ſchynt echter voor het thans, naar onze gedachten, boven alle tegenſpraak verheven gevoelen te ſtemmen, dat de plaats onëcht zy. „ Hoe het zy, (voegt hy 'er by) men vergist zich toch zeer, zo men zich verbeeldt, dat in deze plaatſe het eenige of zelfs het hoofd-

(*) *Queſtions ſur l'Encyclopedie*, P. III, p. 77-82 [65-67 *edit. de Londres* (Amſterdam). 1771.]

hoofdbewys voor de verborgenheid der Drieëenheid gelegen is. Wy hebben een aantal wichtige getuigenissen voor dit kenmerkend leerstuk onser Kerk, 't welk dus, gelyk elk uit het gezegde op kan maken, niets by de Kritiek verliest; maar veeleer door haare navorschingen bevestigd wordt." By deze gelegenheid betuigt de Schryver, in eene Aantekening, zyne verwondering over het gezegde van VAN HEMERT, dat 1 Joh. V: 7 de eenigste plaats zou zyn, waarop zich de verborgenheid der Drieëenheid grondt.

§. 9—11. wordt de bedenking opgelost, dat het onderzoek naar de echtheid of onechtheid van de aangenomen uitgaaf der H. S. niet voor afgedaan gehouden kan worden, voor dat *alle* handschriften van eenige waardy vergeleeken zyn; en dat men zich dus tot zoo lang toe in eene pynlyke onzekerheid bevindt, omtrent de gegrondheid der leere.

§. 12—14. bevatten de beäntwoording van twee andere bedenkingen, waar van de eerste uit de faalbaarheid der Oordeelkundigen, en de andere uit de grondstelling der Kerke, dat de H. S. volkomen, in allen deele volkomen, tot ons gekomen zy, ontleend worden.

§. 15. bevat eene waarschuwing, aan Euangelie-predikers, om met hunne Oordeelkunde niet op den Kansel te praalen.

DERDE DEEL, *over het vereischt gebruik der Kritiek in de behandeling der H. S., gestaafd door voorbeelden van onsen tyd.* Deze afdeeling dient, I. Om aan te wyzen, wat het werk der Kritiek zy; II. Om de hulpmiddelen, waar van zy zich daartoe bedienen moet, op te geven; en eindelyk, III. Om de wyze te bepaalen, op welke zy dezelve dient te gebruiken.

§. 2—5. Het *werk* der Kritiek is, 1. de *echtheid* dier Boeken, welke in den bundel des O. en N. T. voorkomen, te beoordeelen: 2. het *al* of *niet oorspronglyke* van de *taal*, welke thans voor de grondtaal der Bybelboeken gehouden wordt, te onderzoeken: 3. de echtheid van *byzondere*, zoo kleine als groote, *gedeelten* der Bybelschriften, en zelfs van enkele *woorden*, te beoordeelen: en eindelyk 4. de *orde*, *schikking*, en *verdeeling* der *reden* en *woorden* in een boek te beoordeelen.

§. 6—37. De *hulpmiddelen*, waarvan men zich daartoe bedienen moet, zyn, 1. *Handschriften*, in de beoordeeling van welker waardy en gezag wy vooral onderzoeken

ken moeten, of zy *naauwkeurig afgeschreven* en *volledig* —— tot welk *gebruik* vervaardigd —— hoe *oud* —— uit welk *handschrift genomen* —— met welke *kopyen* of *overzettingen* zy *vermaagschapt* zyn —— eindelyk, welke *veranderingen* zy ondergaan hebben. De Schryver handelt en over dit Stuk, en over de andere hulpmiddelen der Kritiek, uitvoerig; wy kunnen 'er slechts een korte schets van leveren, waar by wy nu en dan eene enkele aanmerking voegen zullen. —— Het gevoelen, dat de *Samaritaansche* afschriften van den *Pentateuchus* ouder zyn dan de *Hebreeuwsche*, meent hy, dat door de meerder sieraaden der eerste en de eenvouwigheid der laatste genoegzaam wedersprooken wordt. Ondertusschen zegt EICHHORN (*): „ De Consonanten (der Samaritaansche „ Handschriften) zyn heel eenvouwig, zonder eenige „ versieringen of krullen: geen één is 'er opgehangen, of „ omgekeerd, grooter of kleiner dan zyne nabuuren; daar „ onze Masorethische Handschriften —— *literæ majusculæ*; „ *minusculæ*, *inversæ* en *suspensæ* hebben." Men vergelyke over de waarde en ouderdom van den *Samar. Pent.* vooral denzelfden Schryver, §. 382 en verv. en J. M. LOBSTEINII *Observ. crit. in loca Pentateuchi illustria*, uitgegeven te Giessen en Frankfurt, 1787. —— 2. *Oude vertaalingen.* Van de Grieksche Overzetting, niet lang geleden op de *S. Marcus* Bibliotheek te *Venetiën* gevonden, zegt hy: „ DE VILLOISON heeft ze 1784 te Straatsburg uitgegeven." Dit is onnaauwkeurig en onvolledig. VILLOISON gaf slechts een gedeelte dezer Overzetting uit, de Spreuken naamelyk, den Prediker, het Hooglied, Ruth, de Klaagliederen, Daniël, en eenige uitgezochte plaatzen van den *Pentateuchus*. Op de Overzetting van de Spreuken gaf JOHANNES GEORGIUS DAHLER, te Straatsburg, in 1786, eenige Aanmerkingen in het licht. Eindelyk kwam te Erlangen, in 1790 en 1791, door bezorging van CHRISTOPH. FRIDER. AMMON, in drie Deelen, de geheele Overzetting van den *Pentateuchus* uit. —— By het gebruik der Overzettingen by de Kritiek dient men te onderzoeken de getrouwheid der Vertaalers, welke afschriften zy gebruikt hebben, hunnen ouderdom, hun plan en bedoelingen, hunne overeenkomst met andere oorspronkelyke Vertaalingen, hunne volledigheid, en den staat

waar

(*) §. 379.

waar in zy tot ons gekomen zyn; en, daar, by dit Onderzoek, blyken zal, dat ook zy zeer bedorven zyn, moet de Kritiek ook aan haar hulp bewyzen, om 'er zich te veiliger van te kunnen bedienen. — 3. *Andere getuigenisſen van oude Schryveren aangaande de Bybelboeken, en de aanhaalingen van dezelven in hunne Schriften.* Hier wordt byzonder geſproken van de herhaalingen van het zelfde Stuk in latere boeken van den Kanon —— van de *Maſora* — de ſchriften van JOSEPHUS en PHILO —— den *Thalmud* en de *Rabbynen* —— de Kerkvaders ORIGENES, HIERONYMUS, en anderen, omtrent welker gebruik echter eenige gegronde waarſchuwingen gegeven worden — byzonder by het N. T. nog *Dichters*, die 'er gebruik van gemaakt hebben, zoo als NONNUS, enz. —— en eindelyk *Grammatici*, als HESYCHIUS, SUIDAS, PHAVORINUS. Het verwondert ons, dat de Schryver onder de hulpmiddelen niet opgeteld heeft de *kritiſche conjecture*, dewyl hy zelf, beneden §. 51, daar van, onder de behoorlyke bepaalingen, niet afkeerig toont te zyn. Over het algemeen is ons dit gedeelte der Verhandeling, waarin de *hulpmiddelen* der Kritiek opgegeven worden, oppervlakkig en onvolledig voorgekomen. De Heer HERINGA ſpreekt 'er of te uitvoerig, of te kort, van. Hy had of alleen na andere Schryvers moeten verwyzen, die het Stuk volledig hebben behandeld, of, zoo zyne voorgangers hem niet voldeeden (hoewel wy toch niet zien kunnen, dat hy éene nieuwe aanmerking hier omtrent te berde gebragt heeft) dan had hy het gezetter en vollediger moeten behandelen.

§. 38—60. *De wyze, waar op de Kritiek de gezegde hulpmiddelen gebruiken moet*, aangewezen, en door eenige *geſchikte voorbeelden* opgehelderd. Eerst worden hier de *vereischten* van een' goeden beoefenaar der bybelſche Kritiek opgegeven, welke zyn, *ſchranderheid van oordeel*, *uitgebreide kundigheden*, *naauwkeurige onpartydigheid*, en *beſcheidenheid:* voorts eenige *regels*, naar welke hy zyn oordeel ſchikken moet over de *echtheid van de boeken* des O. en N. T.; over de *taalen*, waarin zy *oorſprongelyk* geſchreven zyn; over de *echtheid* en *ware lezing* van groote of kleine *ſchriftplaatzen* en *woorden*; en over de *orde*, *ſchikking*, en *verdeeling*, van de woorden in de H. S.: eindelyk eenige *voorbeelden;* en wel — 1. „proeven, hoe, „door de *Kritiek*, *ſchynſtrydigheden* in den Bybel wor„den *opgelost*, met welke Ongeloovigen 't Godlyk woord

„ bestryden, doch die men antwoorden mag, dat zy niet „ de H. S. zelve, maar alleen de gewoone uitgaaf, ra„ ken." Zoo neemt de lezing van den Samaritaanschen tekst, Gen. XI: 32, *honderd vyf-en-veertig jaren*, de strydigheid met Kap. XI: 26 weg. Zoo kan men, ter wegneeming van strydigheid met andere plaatzen, het zy uit vertaalingen of handschriften, de volgende lezingen, boven die der gewoone uitgaaf, kiezen: MERAB, 2 Sam. XXI: 8; EN DE ZOONEN VAN ARAM (*waren*) UZ, enz. 1 Kron. I: 17; VIER *jaren*, 2 Sam. XV: 7; DRIE *jaren honger*, 2 Sam. XXIV: 13; *twee-en*-TWINTIG *jaren*, 2 Kron. XXII: 2; AGTTIEN *jaren*, 2 Kron. XXXVI: 9; *de* DERDE *uur*, Joh. XIX: 14; enz. enz. — 2. „ proeven van *kritische ver*„ *beteringen* in onse gewoone uitgaven, door welke de „ *Hebreeuwsche* tekst des O. T. overeengebragt wordt met „ *aanhaalingen* van denzelven in het N. T." Tot voorbeelden worden hier opgegeven Rom. XV: 10, verg. met Deut. XXXII: 43; Hand. II: 27-31, XIII: 35-37, verg. met Ps. XVI: 10; enz. — 3. „ proeven van *verbeteringen*, „ welke door 't beloop des *geschiedverhaals*, den *aart der* „ *zaak*, het *redebeleid*, enz. als aan de hand gegeven en „ gebillykt worden." Jos. XXII: 34; Richt. VII: 18; 2 Sam. V: 8; VII: 7; 2 Kon. XXV: 4; Matth. XXVIII: 7; 2 Kor. II: 10; 1 Pet. III: 20; 2 Pet. II: 18, enz. enz. — 4. „ proeven van *verbeteringen* in de gewyde *Dichtstuk*„ *ken*, uit de *evenredigheid* der *leden* van een vers" [*parallelismus membrorum*]. Ps. XVII: 1; XXII: 2; XXIV: 6; LXV: 4; LXXI: 13; LXXX: 7; CVI: 3, 27 enz. — 5. „ proeven van *verbeteringen* in de *letterversen*" [*carmina Alphabethica*]. Ps. XXV: 2; XXXVII: 28; CXLV: 13, 14. — 6. „proeven van *verbeteringen* in de *orde*, *schik*„ *king*, en *verdeeling*;" Ps. XLII en XLIII zyn maar één Dichtstuk; mogelyk ook LXX en LXXI: voorbeelden van *omzettingen*; 2 Kon. XIII moet vs. 7 waarschynlyk tusschen 4 en 5 geplaatst worden; Ps. XXXIV: vs. 17 voor 16; enz. — 7. *verbeteringen* in de *verdeeling* van *hoofdstukken* en *versen*; in het plaatsen der *zinsnydingen*, en *rusttekenen*, en in 't *verdeelen der woorden*. De voorbeelden laaten wy hier weg, om ons te bekorten: ieder kundig Lezer zal 'er zich zelven genoeg van verzameld hebben.

(*Een Tweede Uittrekzel hier na.*)

De

De tegenwoordige toestand van Europa vergeleken en getoetst met de oude Prophetien; een Leerreden; gepredikt in de Vergadering der Gemeente de Grindgrond-Groeve, te Hackney, op den algemeenen Dank-, Vast- en Bededag, den 28 *February* 1794, *door* JOSEPH PRIESTLEY, LL. D. F. R. S. *&c. Met een Voorreden, behelzende de redenen des Schryvers om Engeland te verlaaten. Uit het Engelsch vertaald. Te Amsterdam, by* H. Brongers, 1794. *Met de Voorreden,* 106 *bl. in gr.* 8*vo.*

Hoedanig ook iemand moge denken over de Godsdienstige leerbegrippen van den Heere PRIESTLEY, indien hy eenig menschlyk gevoel bezitte, hy zal niet kunnen nalaaten de aandoeningen van verontwaardiginge in zyn gemoed te voelen opryzen, door het verhaal der baldaadigste wreedheden, tegen hem gepleegd; 't verhaal van welke, als voor het oog der geheele Engelsche Natie bloot gelegd, allen geloof verdient. „ Indien ik (schryft „ hy) voor de openlyke Justitie had moeten vlugten, als „ nu voor tomeloos en ongestraft geweld, konde men my „ met geen' meer bitterheid vervolgd hebben, noch myne „ Vrienden angstvalliger voor my zyn geweest." Ons plan gedoogt niet, de Voorreden te ontleeden. Zy behelst eene merkwaardige bydrage tot de geschiedenis der Dweepzucht, en tot welke uitersten zy den mensch kan vervoeren, wanneer het schoone der verstandige verlichtinge, ondanks de duisternis, in welke zy zich tragt te omwinden, haar in de oogen schittert.

De Leerrede, welke tot Text heeft, *Matth.* III. 2. *Bekeert u, want het Koningryk der hemelen is naby!* is, in veele opzigten, merkwaardig, naardien eenige stellingen, daar in voorgedraagen, van de gewoone denkwyze merkelyk afwyken, en veelen zich zullen verwonderen dat dezelve kunnen vallen in PRIESTLEY, hoe zeer ook deeze, by meer dan ééne gelegenheid, getoond hebben, zich door de banden van het heerschende begrip geenzins te laaten boeien. Zonder ons tot beoordeeling of wederlegging in te laaten, zullen wy den hoofdzaaklyken inhoud ontleedende voordraagen.

Het hoofddoel der Leerrede kunnen wy niet duidelyker voordraagen, dan met de volgende woorden uit de In-

Inleiding. „ Indien wy (ſchryft PRIESTLEY) iets aan-
„ neemen willen, van het gene ons geopenbaard is, van
„ de taal der Propheten, dan moeten 'er groote rampen
„ en plagen, en wel zodanige, als niet geſchied zyn,
„ van dat 'er menſchen op aarde gewoond hebben, voor
„ dien gelukkigen ſtaat der dingen, waarin de Koning-
„ ryken dezer wereld het Ryk van CHRISTUS zullen wor-
„ den, voorafgaan; en deze rampen en elenden moeten
„ zekerlyk die Natiën het meest treffen, die den zetel
„ hebben geweest van de groote Magt des *Antichrists*, of
„ zo als alle Proteſtanten, en (zo ik meen te recht,) on-
„ derſtellen die Natiën, welke aan den Stoel van Romen
„ onderdanig geweest zyn. Ook ſchynt het my meer
„ dan hoogstwaarſchynelyk, (vervolgt PRIESTLEY) —
„ dat de tegenwoordige beroeringen in Europa de voor-
„ boden dezer plagen en droeffenisvolle tyden zyn. Het
„ ſchynt my derhalven ten klaarſten toe, dat 'er eene
„ roepende ſtemme zich hooren doet, tot eene meerdere
„ ernstvolle aandacht en opmerking op de wegen der God-
„ delyke Voorzienigheid, op dat, *wanneer Gods gerichten*
„ *op de aarde zyn*, *de Volken der aarde gerechtigheid lee-*
„ *ren*, en voorbereid mogen zyn tot alle die gebeurte-
„ nisſen, welke thans het ſnel omloopend tydwiel ons
„ zal opleveren."

Eéne hoofdgebeurtenis, van welke, volgens PRIESTLEY, de tegenwoordige tyden zwanger gaan, en die door de Propheeten voorſpeld wordt, is, „ de toekomende geluk-
„ kige heilſtaat der wereld, wanneer de Joden te rug
„ keeren, en in hun Vaderland, het land hun toegezegd,
„ herſteld, en aan het hoofd van alle Natiën en Volken
„ zullen geplaatst worden." JESUS, in zyn verhoor voor Pilatus, maatigt zich den titel van Koning aan, en zegt elders, dat zyne Apostelen nevens hem zullen regeeren; ſlaande op het zeggen van Daniël, dat *de heiligen des Allerhoogſten* (Eng. Vert.) *het Koningryk zullen ontvangen, en alle andere heerſchappyen hetzelve zullen gehoorzaamen;* waar onder dus geen enkel *Godlyk* Koninkryk moet verſtaan worden. Het denkbeeld, wegens de natuur en de ontwikkeling deezes zaligen Ryks, bouwt PRIESTLEY op de woorden *Dan.* II. 34, enz. vergeleeken met H. VII. 9, enz. De heerlykheid van het laatſte boven die van het eerſte, door *Haggai* voorſpeld, en de voorafgaande beroeringen, hebbende aangehaald: „ wat andere
„ (vraagt PRIESTLEY) dan de toekomende vreedzaame en
„ ge-

„ gelukkige staat der wereld, onder den *Messias*, kan hier „ mede bedoeld worden? en wat zou het beven der *Natiën* en *Volken*, dat vooraf zal gaan, anders kunnen „ zyn, dan groote beroeringen, en verbaazende omwentelingen, zo als nu beginnen, en reeds plaats hebben?" De *kleine hoorn*, by *Dan.* VII. 20, enz. en 't geen de Propheet aldaar zegt, is „ volmaakt hetzelve „ tydstip der duuring van de magt des grooten *Antichrists* „ in de Openbaaringen." Volgens PRIESTLEY „ stemmen alle de Voorzeggingen des N. T. ten opzigte van „ den Val des *Antichrists*, en het begin van het eigenlyk „ Ryk des Hemels en van CHRISTUS, met die des O. T. „ boven aangehaald, volkomen overeen." Hy beroept zich daartoe op 2 *Thess.* I. 7. en II. 8. als mede op *Openb.* II. 15. en XI. 17. „ Aldus, (schryft PRIESTLEY) „ en op deze wyze van redenkaveling voortvaarende" (te weeten, *op de verderving der geenen, die de aarde verdorven hebben*) „ mogen wy besluiten, dat deze alles vernielende Magten zich zelven, waarschynlyk onderling, „ verderven zullen, in die Oorlogen, welke de Apostel „ *Jacobus* zegt te ontstaan uit des *menschen lusten en begeerten*, uit den lust van heerschzugt en wraak. En „ (vraagt PRIESTLEY) in welken tyd of tyden hebben „ wy van zodanigen toorn en woede der Natiën, van „ zodanige geweldige manier van Oorlogen, en van zodanige verwoesting van het menschdom, gehoord, dan „ thans en in deze dagen?"

„ Eene beschryving en tafereel der vernieling en slachting der menschen, die het glorieryke tydstip zal voorafgaan, waarin *God zelfs de Magt en heerschappy zal „ overneemen*," vindt PRIESTLEY in *Openb.* XIX. 1, enz. „ als zyn verband en betrekking hebbende tot de nadere „ komst van CHRISTUS op deze aarde," volgens vs. 11 enz. XVI. 4, enz. Dat de groote slagting, in deze plaatzen vermeld, zal voorvallen by de vernietiging van de magt des Antichrists, in dit boek, de *Openbaaring*, volgens PRIESTLEY het *beest* genaamd, ondersteund door de *Koningen der aarde*, zegt hy ten duidelykften te blyken uit Hoofdst. XIX. 19, enz. vergeleeken met de beschryving van het duizendjaarig Ryk, Hoofdst. XX. 4, enz. Ook koomt het hem „ niet onwaarschynlyk voor, „ dat onderscheidene omstandigheden in de Voorzegging „ onzes Zaligmakers, met betrekking tot den ondergang „ van Jerusalem en de verwoesting van Judea, ook op

„ de-

„ dezen grooten en meer verwyderden tyd zien." Zie *Luk.* XXI. 9, enz. Byzonderlyk om de woorden van JESUS, als ongetwyfeld op deeze verdere betrekking slaande, *Matth.* XXIV. 21, vergeleeken met vs. 29, enz. welke na genoeg dezelfde woorden als de boven aangehaalde van *Haggai* zyn. Dat deeze groote verdrukking nog zeer verre af was, en niet de Jooden, maar wel de Heidenen, betrof, dunkt PRIESTLEY hoogstwaarschynlyk, uit *Luk.* XXI. 24, enz. vergeleeken met vs. 22. „ Niets „ (zegt PRIESTLEY) is klaarder en duidelyker in den ge„ heelen ommekring der Prophetien, dan na dat de tyden „ der verstrooijing der rampen en elenden der Joden „ zullen vervuld zyn, de zwaarste van Gods oordeelen „ op die Natien zullen vallen, die hun het meest ver„ drukt hebben, en de meeste Natien der wereld zullen „ hierin gedompeld worden, maar byzonderlyk die van „ het Westerlyke gedeelte, het geen eerst behoorde aan „ het Romeinsche Ryk, en vervolgens tot den Stoel van „ Romen. —— Natuurlykerwyze zal men vraagen, of „ 'er eenige grond is te denken, dat deze oordeelen „ thans gebeuren zullen? zo ja; —— hoe lang dezelve „ duuren, —— en wanneer de heilryke en gelukkige „ tyden, die dezelve moeten opvolgen, eenen aanvang „ nemen zullen?"

Omtrent de eerste Vraag is PRIESTLEY in een sterk vermoeden, dat de aangekondigde groote beroeringen thans eenen aanvang neemen. Wat aangaat den juisten tyd van het einde deezer rampen, en het begin van het eigen Ryk van CHRISTUS, hier antwoordt hy met de woorden, *Mark*, XIII. 32. Dat met de tweede komst van CHRISTUS het duizendjaarig Ryk, of de staat van vrede en geluk op aarde beginnen zal, besluit PRIESTLEY uit *Hand.* III. 19. terwyl de woorden, *Matth.* XXI. 9. en *Luk.* XIX. 38. hem leeren, dat dit de blyde tyd voor het Joodsche volk zyn zal, en zy, waarschynlyk, door de komst van JESUS onder hen zullen overtuigd worden, dat hy de hun beloofde Messias is.

Onder de gebeurtenissen, welke de tweede komst des Zaligmaakers, of het begin van zyn eigen Ryk, moeten voorafgaan, telt PRIESTLEY, dat het Euangelium aan alle Volken der aarde moet gepredikt worden. „ Maar „ (zegt hy) 'er is naauwlyks eene Natie bekend, die „ geene gelegenheid gehad heeft, om het Euangelium „ onder hen verkondigd te hooren; en, de zedert korten

„ tyd

„ tyd wonderbaare uitbreiding der Zeevaart —— en of-
„ schoon geheel en al niet het oogmerk der onderdruk-
„ kers en zeehandelaars, zal dit toch het middel zyn,
„ waar door de kennis van het Euangelium meer en meer
„ zal uitgebreid worden; zullende de tegenwoordige on-
„ lusten in Europa grootelyks tot het zelve einde mede-
„ werken;" als zullende veelen, die na afgelegene Ge-
westen vlugten, het Euangelium derwaarts overbrengen.
Als eene andere voorafgaande gebeurtenis beschouwt
PRIESTLEY het Ongeloof. En dit, schryft hy, „ is, ge-
„ duurende de laatste jaaren, zeer aanmerkelyk toegeno-
„ men, en heeft in die Landen, waar Antichristische Hie-
„ archyen gevestigd zyn geworden, ten sterkste de over-
„ hand verkregen." Alle burgerlyke stigtingen der Chris-
tenheid, die zich de magt aanmaatigen om geloofsartike-
len voor te schryven, en tegen de andersdenkenden straf-
fen in te stellen, beschouwt hy als Antichristisch. Tegen
de dwaaze en spoorbystere leeringen, op menschlyk ge-
zag vastgesteld, en tegen de vreezelyke straffen, is „ de
„ menschelyke geest als 't ware 'er oproerig tegen aan
„ geworden; ja, getroffen en verontwaardigd door der-
„ zelver ysselykheden, heeft dezelve het geloof en de
„ belydenisse van het Christendom geheel en al verwor-
„ pen." Dit, zegt hy, was voor lang het geval van
Italie en *Frankryk*, en is het ook eenigermaate dat van
Engeland. De Heer PRIESTLEY meldt hier by, hoe hy,
vóór twintig jaaren zich in Frankryk bevindende, naau-
welyks een eenig' persoon, uitmuntende in wysbegeerte
en geleerdheid, aantrof, die het Christendom geloofde;
en dat hy, op zyne vraage na de reden van hun onge-
loof, tot antwoord bekwam, dat, onder andere, de Leere
der Transsubstantiatie hun ongelooflyk dagt. „ Ongetwy-
„ feld zyn het de burgerlyke stichtingen en instellingen
„ van een zodanig Christendom, zo strydig met het een-
„ voudig en gezond menschenverstand, het geen zulk een
„ aantal van ongelovigen maakt van persoonen, welke
„ zich de moeite niet geven willen om zelv' de H. Schrif-
„ tuur te leezen, of niet kloek genoeg zyn, of geduld
„ hebben, om door de valsche glossen, die men hun heeft
„ opgedischt, heen te zien. —— Gelukkig, (zo als
„ PRIESTLEY verder schryft) even dit ongeloof is 't, dat
„ op zyn beurt deze Antichristische stichtingen en instel-
„ lingen, daar het uit gebooren wierdt, zal vernielen en
„ verstrooien; en wanneer deze groote omwenteling tot

„ stand

„ ſtand gebragt zal zyn, als dan, als dan zal 't heilryk
„ Christendom, vry van afgodery en bygeloof, minder
„ tegenſtand vinden, zich onweerſtaanbaar door haar eige
„ getuigenisſe aanpryzen, en de Godsdienst der geheele
„ wereld worden. Daar 't waare Christendom den mag-
„ tigen arm der burgerlyke regeering niet noodig heeft,
„ om zich te handhaven."

De Heer PRIESTLEY, nogmaals wederkeerende tot de Voorſpellingen, houdt het voor waarſchynlyk, dat de laatſte groote Omwenteling in *Frankryk* voorzegd is, *Openb.* XI. 13; moetende aldaar, door de *naamen van menſchen* hunne *titels* verſtaan worden, alle welke nu vernietigd zyn. „ Mogen wy dan (vraagt PRIESTLEY) uit het „ gebeurde in Frankryk niet als hoogstwaarſchynlyk be- „ ſluiten, dat ook zulks in andere Landen plaats hebben „ of gebeuren zal?" Terwyl hy evenwel de geheele vernietiging der groote Antichristiſche magt niet te gemoet ziet voor de tweede perſoonlyke komst van CHRISTUS, die haastiglyk en onverwagt zal voorvallen.

De Leerrede wordt beſlooten met aanmaaning tot gemoedelyken ernst, tot vertrouwen en andere Godvrugtige werkzaamheden. —— Om de byzonderheid des onderwerps, en om dat de Woordvoerder een Man van zulk eene kunde en vermaardheid als PRIESTLEY was, oordeelden wy het niet ongepast, ons berigt tot eene ongewoone lengte te doen uitdyen. Verſchillende zal over 's Mans denkwyze geoordeeld worden. Wy voor ons zullen alleen aanmerken, dat veelen, met een ongunſtig vooroordeel tegen PRIESTLEY ingenomen, hem het regt zullen moeten doen wedervaaren, dat hy den geopenbaarden Godsdienst eene weezenlyke hoogagting en eerbied toedraagt. —— De Vertaaler heeft goedgevonden, hier en daar, onder den Text, korte aantekeningen te plaatzen. Daar zy, veelal, den geest van ſcherpheid ademen, en over de hoofdzaak geen licht verſpreiden, zien wy geen nut in die Aantekeningen.

Uit-

Uitgezogte Bybelsche Verhaalen, tot een Leesboek voor de Jeugd. Uit het Hoogduitsch. Met Plaaten. Te Amsterdam, by Kuiper *en* van Vliet, 1794. 154 *bl. in* 8vo.

Dit Werkje van den Helmstadschen Hoogleeraar H. P. C. HENKE verdiende, dubbel, eene aanpryzing van den Eerw. MARTINET, die zich, by onze Vaderlanders, door zyne Onderwyzingen voor min- en meer-gevorderden, zo verdienstlyk gemaakt heeft.

De hooggel. Schryver, die, hoewel tot verhevener Onderwys geroepen, het zyner niet onwaardig geacht heeft, ook op de mindere Clasfen des Menschdoms het oog te slaan, heeft, naar ons inzien, hierin het hoogste doeleinde van eenen Onderwyzer getroffen. —— Zyne Leer- en Geschiedverhaalen zyn juist gestemd naar den toon der laagere Volks-Clasfen, en, daar hy, in zyne Voorrede, verklaart, dat hy getragt heeft, om, met voor Kinderen te schryven, niet al te *kindsch* te schryven, met oogmerk, om ook hen, onder wier opzicht deeze Verhaalen geleezen worden, aanleiding en gelegenheid te geeven om zelf na te denken, en hun onderwys daar naar in te richten, denken wy dat hy aan zyn doel volkomen beantwoord heeft. Daar deeze Verhaalen, zo veel mooglyk, in den tegenwoordigen Volks-styl zyn geschreeven, zoude het, naar ons inzien, zeer goed geweest zyn, indien, onder elk Artikel, de schriftuurplaats, waar uit het zelve ontleend is, 'er bygevoegd ware, zo om het een met het ander te kunnen vergelyken, als ook om den Onderwyzer en den Onderwyzeling te leeren, hoe de Schriftuurlyke Verhaalen op onze tyden en zeden gemaklykst kunnen toegepast worden. Indien, gelyk wy hoopen, eene tweede Oplaage noodig zyn mogte, zou dit gebrek gemaklyk kunnen verholpen worden.

Salomo, of Lesfen der Wysheid, verzameld en uitgegeeven door J. C. LAVATER. *Uit het Hoogduitsch. Te Bergen op Zoom, by* van Riemsdyk *en* van Bronkhorst, 1794. *Behalven eene bygevoegde Lyst*, 153 *bl. in* 8vo.

Eene Verzameling van Spreuken van ongenoemde en genoemde, zo oude als hedendaagsche, Wysgeeren en

en Zedekundigen, die, op zich zelven genomen, zeer nuttig zyn, en waardig in 't geheugen, en, veel meer, in het hart, ingeprent te worden; doch die, uit hoofde van den weinigen ſamenhang met elkander, meer met een vluchtig oog overgezien, dan met oogmerk om 'er uit te leeren zullen worden geleezen. LAVATER's naam dient zeker by zyne Beminnaaren ter aanpryzinge; en de Lyst van eenige woorden maakt het Werkjo meer gemaklyk. —— SALOMO, wiens Spreuken zekerlyk in kragt deezen overtreffen, komt hier, zo 't ons toeſchynt, alleen te pas om de Leezeren voor in te neemen; en dit komt ons te meer waarſchynlyk voor, om dat 'er van dien grooten Menſchenkenner geene Spreuken, dan die men zich verwaardigd heeft verhandzeld over te neemen, in gevonden worden.

Naſpooringen aangaande de Oönlogie, of Eierkunde, en de oorſpronkelyke Voortteeling van Menſchen en Beesten, door H. G. VAN BREUGEL, *Oud Predikant te Dordrecht, en Kurator der Latynſche en andere Schoolen aldaar. Te Dordrecht, by* N. van Eysden en Comp. *en* A. van den Kieboom, 1794. *Behalven de Voorrede, 480 bl. in gr. 8vo.*

Eene konſtige uitbroeding van Hoender-Eijeren, met een vry gelukkig gevolg te Dordrecht ondernomen, gaf den Eerw. VAN BREUGEL, wanneer hy den uitſlag dezer Proeve, wegens deszelfs zeldzaamheid, wereldkundig wilde maaken, 't eerst aanleiding, om tevens zyne verdere naarſporingen omtrent de Eijeren in 't algemeen, en die der Hoenderen in 't byzonder, op het papier te ſtellen; en te gelyk, uit hoofde der verwandſchap van het onderwerp, eenige aanmerkingen aangaande de Dierlyke Voortteeling door den druk gemeen te maaken. —— Hy deelt dus, in zyne eerſte Naarſporing, naa vooraf in het algemeen over de Eijeren der Dieren, vooral der Vogelen, geſproken te hebben, zyne waarneemingen nopens de Hoender-Eijeren mede; als het maakſel der Eijeren, het nut der verſchillende deelen waaruit zy beſtaan, de verſcheidenheden die 'er in voorkomen, de middelen om dezelve in grooter aantal te verkrygen en langer te bewaaren, en meer andere byzonderheden van dien aart. Hierop volgt een onderzoek omtrent de natuurlyke broe-

broeding der Eijeren, door de Vogelen zelve, benevens de wyze, waarop de ontwikkeling derzelven geduurende de broeding voortgaat, en de verschynzelen die 'er zich by voordoen; en eindelyk een verslag van de konstige uitbroeding der Hoender-Eijeren, zo als dezelve by de Egyptenaars en andere Volken in gebruik is, gevolgd van een bericht omtrent de nieuwe Proeven, die men deswegens te Dordrecht ondernomen had.

De tweede Naarsporing gaat over de Voortteeling der Dieren. Na een wydlopig betoog van de onwaarschynlykheid, en zelfs onmooglykheid, der toevallige Voortteelingen (*generationes æquivocæ*), met de oplossing der gewoone tegenwerpingen, geeft de Schryver de bekende gevoelens, zo der oude, als die der laatere, Natuur- en Geneeskundigen, aangaande de Voortteeling, op, en onderzoekt voornaamlyk het Stelsel der Eijerstokken, der Zaaddiertjes, het gevoelen van den Grave DE BUFFON, van Dr. PARSONS, dat der voorverordende schikking der Spruiten (*præformatio germinum*), en meer anderen, en geeft de zwarigheden, welke tegens elk derzelver kunnen bygebragt worden, in het breede op, terwyl hy tevens eenige aanmerkingen omtrent de Zielen der Beesten, inzonderheid der Menschen, derzelver oorsprong en zitplaats, mededeelt.

Het een en ander, welk omtrent het stuk der Voortteeling wordt opgetekend, bevat wel geene nieuwe aanmerkingen, die by de beste Natuur- en Geneeskundige Schryvers niet gevonden worden, en men zoude zeer ligt eenige onvolkomenheden en gaapingen kunnen aanwyzen, die de Autheur vollediger had kunnen behandelen; doch daar hy zegt geene aanspraak op den naam van Natuurkenner te willen maaken, noch voor Geleerden te schryven, maar alleen het een en ander te zullen aanhaalen 't geen tot dit onderwerp betreklyk en door onderscheiden Natuuronderzoekers alreeds ter neder gesteld is, zo heeft hy ook aan dit oogmerk zeer wel voldaan, en zyn Geschrift verdient als eene goede Verzameling van de Stelsels der Voortteeling, gepaard met nuttige aanmerkingen en waarneemingen, billyk aangeprezen te worden.

In de Geschiedenis der Eijeren doet zich de Autheur ook voor als een opmerkzaam Natuurbeschouwer, en ingevolge daarvan geeft hy, hoezeer geen voorneemen gehad hebbende de Historie der Eijeren in haar geheel te beschryven, verscheidene aanmerkingen op, tot de Oecono-

mie en Natuurlyke Historie betreklyk, die door haare zeldzaamheid zo wel als nuttigheid de aandacht trekken. Het geen wegens de konstige uitbroeding der Hoender-Eijeren, waarvan wy in 't begin dezer beöordeeling spraken, gemeld wordt, schynt ons, wegens de vreemdheid van dergelyke Proeven hier te lande, niet onwaardig toe om onze Lezers mede te deelen:

„ HENDRIK OOMS, geboortig van *Nieuwpoort*, by *Schoonhoven*, doch zints lange Burger en Inwooner te *Dordrecht*, en aldaar het Moolenmaaken handteerende, (een Man van een vry schranderen en opmerkenden geest, gelyk van een eerlyk hart en handel, my lange wegens zyne braafheid bekend,) heeft my, by zekere gelegenheid, onder anderen, verhaald, dat hy, 's jaars te vooren, in den Zomer, niet zonder goed gevolg, beproefd had, om Kuikens uit te broeden *zonder behulp eener Henne*, en slegts *door een weinig warm Water*.

„ Laat my 's Mans gezegden tot zekere artikelen brengen, en die den Leezer als toetellen, zo als ik die, en heel de zaak, hem naderhand, meer dan eens, heb hooren bevestigen.

„ 1. Had hy hiertoe genomen een *Kinder-* of *Knol-Mandje*, gelyk hy dit noemde.

„ 2. Op den bodem van dat Mandje had hy eenig Hooi gespreid, en daarop gestrooid een goede hoeveelheid van Vederen, Hoenderveêren.

„ 3. In of op die Veêren had hy gelegd veertien Hoender-Eieren, zonder veel verkiezing, zo als deeze hem te dier tyd waren ter hand gekomen.

„ 4. Dwars over die Eieren had hy twee of drie stokjes door zyn Mandje, nu het Broeinest zullende worden, heen gestoken.

„ 5. Op die stokjes had hy geplaatst een gemeen *Keuls kannetje*, gevuld met warm water, en dit toegestopt.

„ 6. Hy plaatste het dus toegestelde Mandje in het vertrek waar hy dagelyks at en sliep, by den haard, waar men gewoon was dagelyks vuur te stooken; doch enkel tot bereiding der spyzen voor zyn klein Gezin, en dus niet groot.

„ 7. Voorts overdekte hy dat Kannetje en Mandje, ten ruwsten, met een dekentje, of eenig ander dekzel van dien aart.

„ 8. Het water in dat Kannetje had hy, geduurende den tyd dat de Hennen gewoon zyn te broeden, tweemaal

maal daags, 's morgens en 's avonds, ververscht, of verwisseld met nieuw heet, of ten minsten behoorlyk warm, water. En wanneer hy dit des avonds nu of dan vergeeten had te doen, was hy des nagts wel eens uit zyn bed opgestaan, om zyn verzuim te herstellen; doende zulks dan uit den Koffyketel, die zyne Huisvrouw 's avonds over den Aschketel pleegde te hangen.

„ 9. Verder berichtte hy my, op myne navraaging, dat hy zyn Broedzel niet had aangeroerd, veel min omgekeerd; maar dat hy, dit dikwyls, byzonder by het einde van omtrent drie weeken, bekeeken hebbende, eindlyk nieuwsgierig wierd naar den uitslag, en één der Eieren uit zyn eenvoudig Konstnest nam, waaruit hy een leevendig Kuiken pelde; doch 't welk, te vroeg ter wereld gebragt, en onvoorzigtig, naar allen schyn, behandeld zynde, ras storf.

„ 10. Dat hy, de uitkomst voorts aan den tyd, en de werking der Natuur, (gelyk men spreekt, en welke ook altyd best voor zich zelve zorgt,) overlaatende, tusschen den 21 en 22sten dag, uit zyne overige dertien onaangeroerde, en niet verlegde of verschikte, Eieren, vyf leevendige en frisse Kuikens had zien te voorschyn komen.

„ 11. En dat hy, de acht overige Eieren daarna geopend hebbende, deeze alle *ook* met Kuikens, min of meer volkomen, bezet gevonden had.

„ 12. Eindelyk, dat hy de vyf Diertjes, daar hy zyn Gezin mede verrykt had, zorgvuldig en gelukkig opgevoed en groot gebragt had; roepende zyn Huisvrouw, welke by ons tweede gesprek hierover tegenwoordig was, tot getuige van dit alles, en welke, gelyk ook haare Moeder, dit toestemde. Zy zeiden zaam, dat hunne Vrienden en Nabuuren, aan één van welke twee deezer leevendige Piepkuikens gegeeven waren, dit mede konden bevestigen. Doch deezen heb ik hierover niet onderhouden; my ten vollen verlaatende op de trouwe en geloofwaardigheid van dit paar hupsche, my zints lang bekende, Echtelingen."

En in een Naschrift wordt nog het volgende opgetekend:

„ Ten opzigte der Proeven aangaande de Konstbroeding van Hoender-Eieren met warm Water, welke door mynen Medeburger HENDRIK OOMS is te werk gesteld, heb ik het genoegen, den Leezer thans nog te mogen be-

richten, dat gemelde HENDRIK OOMS die Konstbroeding, in dit loopende, Jaar 1794, ten mynen verzoeke, nogmaal herhaald, en wederom met gewenscht gevolg ter uitvoer gebragt heeft.

„ Hy begon daar mede in het midden van *Maart*, l. l.; vulde een middelmaatig Tobbetje met eenig Hooi; strooide te midden van hetzelve een handvol zagte Vederen; lag daarin negen Hoender-Eieren, en één van een Eend; stak boven dezelve een paar stevige yzerdraaden door het Tobbetje; plaatste op dezelve een kleen rood fries lapje, ten einde de eerste hette van het telkens aan te voerene warm Water in het Keuls kannetje de Eieren niet beschadigen mogt; plaatste dit Kannetje, elken morgen en avond ververscht, daar op; en dekte het Tobbetje, nu hier dan daar onverschillig in zyn huis gezet zynde, lugtig toe, tot op den vyfden *April*, wanneer hy, laat na den middag, ten loon zyner loflyke pooging en arbeidzaamheid, het gezicht ontvong van een gekipt Kriels-Eitje, waaruit het bekje van een Kuikentje te voorschyn kwam, 't welk toen vervolgens gelukkig uitkwam, en des anderen daags, den zesden, nog twee zoortgelyke.

„ De Man liet my gisteren, den zevenden, vriendelyk by zich verzoeken, om zyn Broedzel te zien; wanneer hy my al het bovenstaande verhaalde, en vertoonde; maar met beschuldiging van zich zelven, dat eenig ongegrond vooroordeel omtrent drie zyner dikwyls tegen het zonlicht bespiegelde Broed-Eieren, omtrent welke hy geen goed vermoeden had, wegens de sterke zakking van het putje, hem dezelve, na de eerste veertien dagen broeiens, vertochtelyk had doen openen; wanneer hy egter aanvangelyk welgevormde Schepzeltjes in dezelve telkens gevonden had. En, na de afgeloopene broeding, vond hy ook, en vertoonde my, een Kuiken, maar nog niet geheel ontwikkeld, in het door hem geopende Eenden-Ei; zynde hy niet indagtig geweest, dat dit vier weeken broedens vereischte. Drie andere zyner Eieren had hy vuil bevonden. —— Ik zag de drie leevendige en frisse Kuikentjes met blydschap, en tierig eeten en drinken; zynde nu in een vierkantig Bakje, of Laade, geplaatst, aan één van welks zyden, op een kleene hoogte, een warm Waterkannetje (het zelfde waarmeê de broeding verrigt was) was geplaatst, waaronder de jonge Diertjes,

jes, op een ſtukje wolle laken, zich gingen verwarmen, kruipende van zelve daar onder, en telkens weder uit; maar tot welke koestering ik een ſtuk van een geſpannen ruw ſchaapenvachtje vervolgens aanprees."

Grondbeginzels der Hoogere Meetkunde, bevattende de voornaamſte Eigenſchappen der Kegelſneeden, en van eenige andere Kromme Lynen. Op een zeer gemaklyke en nieuwe wyze beweezen, en tot dienst van eerstbeginnenden opgeſteld, door JACOB FLORYN, *Mathematicus en Examinator der Zee-Officieren, by het Ed. Mog. Coll. ter Adm. op de Maaze, enz. enz. Met Plaaten. Te Rotterdam, by* D. Vis, 1794. *In gr. 8vo. 322 bl.*

Men onderſcheidt de *Meetkunde* gemeenlyk in twee hoofddeelen; namelyk in eene *eenvoudige*, en in eene meer *verhevene*, of hoogere, *Meetkunde*. De eerſte bepaalt zich alleen tot de *regte lynen*, de *regtlynige platte vlakken*, den *cirkel*, en de *ligchaamelyke ruimten*, die door eene vooronderſtelde omwenteling van eenige vlakken kunnen voortkomen; de tweede houd zich, op de gelegde gronden, met de beſchouwing van alle overige uitgebreidheden bezig; namelyk met de *kromme lynen* en *kromlynige vlakken*, als mede de *ligchaamen*, mede door de omwenteling der laatſten voortgebragt. Deeze laatſte Meetkunde is het, welke de wiskunſtige FLORYN in dit Werk voordraagt; volgende daarin de voetſtappen van zynen Leermeester STEENSTRA, wiens *Grondbeginzelen der eenvoudige Meetkunde* te veel, en met te veel lof, bekend zyn, dan dat wy dezelven hier zouden roemen; zynde dit Werk daar een Vervolg op.

Na eene uitgebreide *Voorrede*, in welke de Autheur bericht geeft van eenige Werken over de *Hoogere Meetkunde*, in onze taale geſchreven, en het nut en de noodzaaklykheid van een volledig zamenſtel dier kunſte, draagt hy, in het *Eerſte Boek*, in drie Hoofdſtukken, 1. de *Parabola*, of Brandſnede, 2. de *Ellips*, of het Langrond, en 3. de *Hyperbola*, of wasſende Kegelſnede, voor: gaande het *Tweede Boek*, dat in agt Hoofdſtukken verdeeld is, over de volgende kromme lynen: 1. Over de *Conchoide*, of *Schulptrek* van NICOMEDES, 2. de *Cisſois*, of *Klimtrek* van DIOCLES, 3. de *Quadratrix* van DINOSTRATES, waarby die van TCHIRNSHAUSEN, als een Byvoegzel, beſchre-

schreven wordt, 4. Over de *Cyclois*, of *Roltrek*, 5. de *Linea Logistica*, of *Logarithmica*, 6. de *Linea Spiralis*, of Krullyn van ARCHIMEDES, 7. de *Spiralis Logarithmica*, of de Logarithmische Krullyn, en 8. over de *Spiralis Hyperbolica*, of de Hyperbolische Spiraal, of Krullyn: Deeze alle worden in den Synthetischen leertrant voorgedragen, naauwkeurig bepaald, en bondig opgelost.

Schoon wy geenzins kunnen voorzien, dat het gretig vertier van dit Werk, in zo weinig jaaren, zo veele drukken zal noodig maaken, als de *Meetkunst* van STEENSTRA gedaan heeft; nadien men maar zelden zulke kunstlievenden aantreft, die zich tot het beoefenen der Hoogere Meetkunde willen begeeven; zo verdient de Heer FLORYN echter geene mindere goedkeuring, dat hy den weg voor die weinigen, die denzelven willen bewandelen, zoo afgebakend en gemakkelyk heeft gemaakt, dat zy tot geene buitenlandsche Schryvers verders de toevlucht behoeven te neemen, om, op eene zeer geregelde en beknopte wyze, deeze Weetenschap zich eigen te kunnen maaken. —— De Plaaten zyn alle zeer juist, en in 't Koper gesneden.

Vaderlandsche Historie, vervattende de Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden, zints den aanvang der Noord-Americaansche Onlusten, en den daar uit gevolgden Oorlog met Engeland en deezen Staat, tot den tegenwoordigen tyd. Uit de geloofwaardigste Schryvers en egte Gedenkstukken zamengesteld. Met Plaaten. Ten Vervolge van WAGENAAR'S *Vaderlandsche Historie. XIde Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart. *In gr.* 8vo. 425 *bl.*

Met de woelige Geschiedenissen des Jaars MDCCLXXXV in het *Sticht*, begreepen in het XXIXste Boek, maakt dit XIde Deel eenen aanvang, en schuift de Tooneelen open, waar op binnen de Hoofdstad *Utrecht* de Burgery het stuk des Regeerings-Reglements, onder veele tegenkantingen, zegepraalend handhaaft, terwyl dezelve te *Amersfoort* voor den gewapenden Arm moet bukken; met tusschenvoeging van 't geen in een en ander der Bondgenootschaplyke Gewesten gebeurde, wegens het inrukken des Krygsvolks in *Amersfoort*. Het schetst ons *Wyk by Duurstede* als het evenbeeld van *Utrecht*, waar de Party, die te *Amersfoort* het onderspit moest delven, zich de bovenliggende vertoonde, en die kleine Stad eene groo-

groote rol op het tooneel der toenmaalige Staatsgebeurtenisſen deed ſpeelen. —— Hier mede is het breed beloop der *Utrechtſche* en *Stichtſche* zaaken, in het voorgaande Deel afgebrooken, op welke ſplitzing wy onlangs eene aanmerking maakten (*), afgehandeld, en wordt het Jaar MDCCLXXXV beſlooten.

Het XXXſte Boek vangt, gevolglyk, aan met den Jaare MDCCLXXXVI, 't geen den Geſchiedſchryver ruimte van ſchryfſtoffe verſchaft, als allerwegen in den Vaderlande vol van de gewigtigſte Gebeurtenisſen. „ De Vrede „ met den Keizer, (dus luidt de algemeene ſchets des Ge„ ſchiedboekers,) liep, ten deezen Jaare, wederom gevaar „ van geſtoord, en de onafhangelyke Souverainiteit des „ Grondgebieds, om, ten nadeele van den Handel, ver„ kort te worden. En was het 'er verre af, gelyk de „ Gebeurtenisſen des verſtreeken Jaars, in een en ander „ Gewest, uitwyzen, dat de by veelen hoogstgewenschte „ Verbetering en Herſtelling van zaaken, met onverlet„ ten ſpoed, zou daar geſteld worden —— wy treeden „ een Jaar in, 't geen ons Geſchiedblad met ſtoffen, niet „ ongelyk aan die van het jongst verloopen Jaar, zal vul„ len; deels de voortzetting behelzende van toen, en vroe„ ger, aangevangene zaaken, de binnen- en buitenlandſche „ Belangen van den ſtaat der Bondgenootſchaplyke Ge„ westen betreffende; deels nieuw opkomende, veeläl van „ eenen nog ontzettender aart, welke niets minder dreig„ den dan aller jammeren jammer, Burgerkryg, die, met „ fel ontſtooken woede, in eigen ingewanden wroet, en „ op den volſlaagen ondergang van eenen Staat moet uit„ loopen. In het verſchiet doet zich eene menigte van „ bedroevende tooneelen op, die deernis verwekken, en „ zugt by zugt afperſen; ſchaars veraangenaamd door „ de afwisſeling van bevalliger, die het hart met blyd„ ſchap ſtreelen, en vervullen met de hoop op de nade„ ring van beter en geruster dagen, in welke men op „ het doorgeſtaane en ontworſtelde leed, met genoegen, „ kan te rugge zien."

De ſtoorenis des pas geſlooten Vredes, van welke de Schryver ſpreekt, was gelegen in de poogingen van de zyde der *Oostenrykeren*, om, tegen alle gedaane voorzorg der Staaten deezer Landen, tot het geſlooten houden der *Schel-*

(*) Zie onze Aankondiging van het Xde Deel; *Alg. Vad. Letteroef. voor* 1794. bl. 228.

Schelde, die Riviere te bevaaren. Dit gedrag der *Oostenrykeren*, 't welk gevolgen hadt die breeder verdienen vermeld te worden, om de Naakomelingschap te doen weeten hoe ligt inkruipingen geschieden, indien het oog van Staatkundige Voorzorge niet steeds waakt, en alleen door wys en wakker beleid kunnen voorgekomen worden, gelyk in deezen geschiedde. Aan den aanvang, de voortzetting en afloop, diens vreemden gevals, 't geen wy nergens genoegzaam opgeklaard vonden, wordt hier een vry helder licht bygezet, doordien de Geschiedschryver, blykens de Aanhaalingen, daar toe in staat gesteld is door Papieren van Heeren, in deeze zaak, van wegens den Lande, onmiddelyk betrokken, en in geene gedrukte Stukken te vinden. De Heer PIETER PAULUS, die zich met zo veel lofs gekweeten hadt van den last tot de sluiting der *Schelde*, kweet zich hier weder, op nieuw, ten dienste van den Lande, met zyne bekende wakkerheid en doorzigt. Men zal zich, dit gedeelte leezende, misschien verwonderen over het sterk Staatsbesluit, in deezen genomen, om den Keizer de vaart op de *Schelde* te beletten, en den ouden bloei van *Brugge* te doen herleeven: dan, merkt de Schryver op, „ het denkbeeld is niet ongegrond, dat dit Staatsbesluit op dien dringenden toon gestemd was, om tegen te gaan het in *'s Gravenhage*, te *Rotterdam*, en elders, met niet weinig ingangs gestrooide denkbeeld, dat de Patriotten met *Frankryk* het Vaderland verrieden, dat 'er nu weder eenige Millioenen zouden moeten betaald, of anders het *Zwin* opgegeeven worden. Ook bragt de welgegronde verwagting, dat de Koning van *Frankryk* de Guarantie van het geslooten houden des *Zwins*, zo wel als der *Schelde*, gestand zou doen, naar allen schyn, niet weinig toe om zo stout te spreeken." —— Dit Staatsbesluit gaf veelen in den Lande groote voldoening, en stopte den mond der verspreide gerugten. Gelyk men ook met genoegen zag, hoe de Graaf DE BELGIOJOSO, die onzen Staat geen goed hart toedroeg, pal gezet, en na *Weenen* opontbooden, en men dus ontslaagen werd van eenen ons wangunstigen Staatsdienaar des Keizers. Wy stippen dit aan om dit gedeelte der aandagt aan te beveelen.

Voorts doen zich in dit Boek eenige Werkzaamheden voor in de *Generaliteits Landen*, om de *Grondwettige Herstelling* daar ook te doen plaats grypen. Bovenal steekt hier uit de pooging, om *gebooren Brabanders* tot het be-

bekleeden der Ampten aangefteld te zien: byzonder blykbaar in de begeerte om den Advocaat DONKER CURTIUS, een *gebooren Brabander*, een Heer, wiens Kunde en Eerlykheid, naar verdienften, met groote letteren gefpeld werd, het opengevallene Ampt van Advocaat Fiscaal en Procureur Generaal van *Brabant* en den Lande van *Overmaaze* te doen opdraagen. Hoe zeer *Holland* en *Friesland* de Privilegien van *Brabant* wilden gehandhaafd, en deezen daar aan beantwoordenden Perfoon wilden gekoozen hebben, werd Mr. H. J. WITTE TULLING door de Afgevaardigden der vier andere Gewesten daar toe benoemd. 't Welk aanleiding gaf tot hooggaand misnoegen, hier uitvoerig geboekt.

De Schryver fchynt niet voorhanden gehad te hebben de hier veel byzonder licht verfpreidende en raadpleegenswaardige *Verzameling van Stukken, raakende de Adresfen, door den Magiftraat der Hoofdftad 's Hertogenbosch, aan de hooge Collegien van de Generaliteit en de refpective Bondgenooten gedaan, tot inroeping der Brabantfche Landwetten en Privilegien omtrent de Begeeving der Ampten aan gebooren Brabanders, door Mr.* ANTONI MARTINI, *Penfionaris der voorfch. Stad. Te 's Hertogenbosch, by* A. van Beufekum, 1786.

Naa de Benoeming der Heeren tot de twee groote Staats-Commisfien, de Herziening der Quotas en het Verdedigingsweezen van den Staat, vermeld te hebben, treedt de Gefchiedenis voort tot een Verflag van de Afdanking eeniger Krygsbenden, van de Gefchillen over de Afdanking van het Corps des Rhyngraaven VAN SALM, en het in dienst houden van 't zelve door *Holland*: „ Dit gedrag van Staaten van *Holland*," luidt 's Gefchiedboekers taal, „ omtrent het Corps des Rhyn„ graafs, ftaat in een naauw verband met andere ver„ rigtingen in dat zelfde Tydsgewricht, ten aanziene „ van den Capitein Generaal en het Krygsvolk. Hoe „ men in *Holland* algemeen dagt over het gebruik des „ fterken Arms in Burgergefchillen, hebben wy eeniger„ maate gezien (*); nog klaarder en fterker kwam dit ten „ deezen Jaare aan den dag by de nadere handelingen „ over het gebeurde in 't *Sticht* en in *Gelderland*." Waarop hy voortvaart met de opgave van de Stedelyke Verzoek-

(*) Hier wordt men te rug geweezen op bl. 80, in dit Deel.

zoekfchriften om het Krygsvolk van den Staat in geen Burgerverfchillen te gebruiken, en de meer en meer fterke Befluiten, by *Holland* deswegen genomen, met aanfchryvens aan de Bondgenooten en aan zyne Hoogheid, en om hem, indien hy niet voldoende antwoordde, te fufpendeeren; als mede de bepaalingen omtrent de Krygsmagt gemaakt, en het in befcherming neemen der Gewapende Genootfchappen. Alles naa veele tusfchenvallende hier verhaalde Gebeurtenisfen het Krygsweezen betreffende, door de fchorting van zyne Hoogheid als Capitein Generaal.

Een vreemd verfchynzel deedt zich toen op. Veelvuldige Adresfen van Steden en Dorpen, de goedkeuring deezer Staatsbefluiten behelzende, kwamen ter Hooge Staatsvergaderinge. Te regt merkt de Schryver op, „ dat die alle op te haalen, van wegen de gelykluiden- „ heid, zoude verveelen; doch kunnen wy, om een egt „ Tafereel te fchetzen van de by veelen heerfchende „ denkwyze dier dagen, niet nalaaten een en ander te „ boeken, met byvoeging van eenige omftandigheden, „ die de Tekening op zommige plaatzen vergezelden." —— Veele elders in de befchryvingen dier tyden onopgemerkte byzonderheden treft men hier aan, bovenal wegens *Amfterdam*.

De opontbieding der Krygsmagt na *Holland*, en de Aanftelling van VAN RYSSEL tot Opperbevelhebber, worden vervolgens vermeld. Dit byeen trekken hadt ten gevolge de ontblooting van veele Grensfteden; en 't geen in 't byzonder het geval was van *Hellevoetfluis*. Eene wakkere voorziening, hier door den fpoed met welke alles volvoerd werd weinig bekend, vinden wy hier in deezer voege opgetekend: „ Zo ras men de ontblooting „ van het gewigtig Fort *Hellevoetfluis* ontdekte, werd de „ Heer PIETER PAULUS, Advocaat Fiscaal der Admi- „ raliteit op de *Maaze*, door Gecommitteerde Raaden der- „ waards heen gezonden. Hy bevondt, beantwoordende „ aan de vrees en de verlegenheid, waarin de Admiraliteit „ gebragt was, dat alle Wagten en Posten ledig fton- „ den, en dat de tederfte belangen van den Staat, en „ de Republiek zelve, blootgefteld waren, om, te dee- „ zer plaatze, de gevoeligfte flag te kunnen worden toe- „ gebragt; dewyl 'er geene Plaats in 't geheele Land „ is, waar zulk een aanzienlyk gedeelte van 's Lands „ Zeemagt by elkander wordt gevonden, en waar nog

„ daar-

„ daarenboven zo veele Magazynen en Arsenaalen zyn, „ aan welker ruïne niet dan met angstvalligheid en schrik „ kon worden gedagt.

„ Overeenkomstig met het Besluit van Gecommitteer- „ de Raaden, beval hy den Capitein van 's Lands Schip „ *de Jazon*, DE VIRIEU, als de oudste aanweezende Of- „ ficier op die Reede, terstond de Wagten en Posten „ met Scheeps Krygsvolk te bezetten, de noodige Ron- „ dens te doen, de Poorten en Wallen te bewaaken, „ de Parade te houden, de Sleutels van het Fort onder „ zyne bewaaring te neemen, en dezelve aan niemand „ over te geeven, dan aan den Commandant der Militie, „ die hem zou komen aflossen, of ingevolge van de Or- „ der, welke hem, daar toe, van wegen Gecommitteerde „ Raaden, zou worden vertoond. Voorts hadt hy zich te „ gedraagen overeenkomstig met de Guarnisoens Orders „ van het Fort *Hellevoetsluis*, onder hem berustende. —— „ Den Commandant van het Wagtschip moest hy eene plaats „ doen neemen, best geschikt om alle Oorlogschepen van „ eene Vreemde Natie, die op de Reede mogten komen, „ te doen waarschuwen, waar te ankeren, en het zo te „ schikken, dat het geschiedde onder het Scheeps Ge- „ schut, en onder dat van het Fort. —— Voorts kreeg hy „ last alle dagen aan den Advocaat Fiscaal op de *Maa-* „ *ze* verslag te zenden van het voorgevallene, als mede „ denzelven ten spoedigsten te berigten, als 'er, onver- „ hoopt, iets buitengewoons mogt gebeuren, gelyk ook „ aan den Raadpensionaris van *Holland*. — Verlof om op te „ gaan zou aan niemand van het Volk van *de Jazon*, of „ het Wagtschip, gegeeven worden; maar integendeel be- „ vel om alle Verlofgangers ten spoedigsten te doen te „ rug komen.

„ De Advocaat Fiscaal liet, tegen het wegloopen der „ Soldaaten, die door deeze schikkingen daartoe meer „ gelegenheids vonden dan aan Scheepsboord, eene scher- „ pe Waarschuwing aan de Masten der Schepen, als mede „ aan de Wagtplaatzen, aanplakken. En had hy het genoe- „ gen om zyne bevelen met die vaardigheid en stiptheid „ te zien uitvoeren, dat 'er meer Manschappen optrok- „ ken, en meer Posten bezet waren, dan voorheen by „ het uitgetrokken Krygsvolk was geschied; zo dat hy „ deeze gewigtige Vesting thans oordeelde in denzelfden „ staat van verzekerdheid te zyn als vóór het vertrek der „ Bezettinge. —— Hy beval desgelyks de Onder-Equi-

„ pa-

„ pagie-Meester 's Lands Magazynen, Werf, Lootzen,
„ enz. aan geene Vreemdelingen, geduurende de tegen-
„ woordig plaats hebbende omftandigheden, te laaten zien,
„ en daar in of op te laaten komen, anders dan op een
„ fchriftlyke Refolutie van den Raad.

„ Alles, wat de Heer PAULUS, nevens de Capitein DE
„ VIRIEU, en de Commis der Magazynen VAN ALDER-
„ WERELD, te *Hellevoetfluis* verrigt hadt, droeg de volfte
„ goedkeuring van Gecommitteerde Raaden weg, en werd
„ de eerstgemelde, met allen nadruk, bedankt, voor
„ deszelfs Yver, goede Directie, en byzondere Attentie,
„ ten aanziene van 's Lands Arfenaalen en Goederen be-
„ toond (*)."

Voorts geeft dit Boek op, de Belofte van kragtdaadige hulp door *Holland* aan de Stad *Utrecht* gedaan, den last daartoe aan VAN RYSSEL gegeeven; en hoe zich deeze gedraagt omtrent eene gevraagde Opening aan den Raad van Staaten; en daarop in befcherming van hun Ed. Gr. Mog. wordt genomen. De Toezegging van Hulpe door *Frankryk*, die ten grond ftrekte van zulke fterke Staatsbefluiten, van zo veele en zo groote ftappen als *Holland* thans deedt, fluit dit Boek, met deeze aanmerking: „Deeze Toezegging, ten breedften uitgemeeten,
„ baarde een allerfterkst vertrouwen by de Party, der
„ *Grondwettige Herftellinge* toegedaan. Van zulk eene
„ magtige Hulpe zich verzekerd houdende, fcheenen zy
„ geene vreeze te hebben, dat de Zee, hoe zeer ook door
„ Staats-orkaanen beroerd, hun te hol en te hoog zou
„ kunnen gaan."

Ten blyke hier van ftrekken twee Stukken, in het XXXIfte Boek vermeld. Vooreerst, de *Acte van Onderlinge Verbintenis tusfchen eenige Vaderlandfche Regenten*; van welker eerfte Vastftellers de Naamlyst hier gevonden wordt; als mede de wederlegging van eene *Valfche Acte*, onder dien naam uitgegeeven. —— Ten tweeden, de Oprigting van het *Nationaal Fonds*. „ Doch," merkt de Schryver op, „ hoe fterke Befluiten men ook tegen zyne
„ Hoogheid by *Holland* genomen hadt; hoe veelvuldig
„ en onvermoeid de Poogingen waren, door de Voorftan-
„ ders

(*) *Refol. van de Ed. Mog. Heeren Gecommitteerde Raaden van de Staaten van Holland en Westfriesland*, 8, 11 en 12 Sept. 1786.

„ ders der *Grondwettige Herſtelling* aangewend om deeze „ tot ſtand te brengen, ontbrak het ten deezen Jaare niet „ aan Buiten- en Binnenlandſche Werkzaamheden, om „ de hevig opblaakende Twistvlam in den Lande te ſtui- „ ten, of eene Bemiddeling te treffen." Van 't een en ander geeft hy rekenſchap. Wy vinden vermeld wat *Frankryk*, *Engeland* en *Pruisſen*, ten dien einde te werk ſtelden, en, in 't breede, de Onderhandeling van den Graaf VAN GOËRTZ met den Heer DE RAYNEVAL; als mede den voorſlag van Bemiddeling, door *Amſterdam* gedaan. —— Wyders toont ons dit Boek, hoe men, ondanks dit alles, op 's Prinſen Inkomſten ſmaalde, zyne daaden in een haatlyk licht zette, en alles aanwendde, om, wat naar Souverainiteit ſmaakte, hem te ontneemen.

Ten beſluite van meer zaaken van eenen algemeenen aart, waartoe dit Boek geſchikt was, vinden wy de Vastſtelling van het Geregtlyk Onderzoek des onuitgevoerden Tochts na *Brest*; waaromtrent de verſchillende Gevoelens der Staatsleden worden opgegeeven.

Lesſen over de Geſchiedkunde en Algemeene Staatkunde, door JOSEPH PRIESTLEY, LL. D. F. R. S., *enz. enz. Uit het Engelsch vertaald. IIde Deel. Te Deventer, by* L. Leemhorst, L. A. Karſenbergh, *en* G. Brouwer. *In gr. 8vo. 505 bl.*

Wegens den oorſprong, den aart en de ſtrekking, deezer *Lesſen*, over de twee in den Tytel aangeduide gewigtige Onderwerpen, hebben wy het onze bygedraagen in de beoordeelende Aankundiging des Eerſten Deels, en past zulks ten vollen op dit Tweede Deel; weshalven wy onze Leezers derwaards moeten verzenden (*).

Het Deel voor ons is een Vervolg van de voorgaande *Lesſen*, en daar mede op 't naauwst verbonden. Zulks blykt uit den aanhef der *Eerſte Lesſe*: „ Ten laatſten, alles is de aandagt en opmerkzaamheid, beide van eenen wysgeerigen en ſtaatkundigen beoefenaar der Geſchiedenis, waardig, wat iets kan toebrengen om een Volk inwendig gelukkig, uitwendig geducht te maaken, of deszelfs getal te

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor den Jaare 1794, bl. 161.

te vergrooten; vermids eene talryke, eene veilige en gelukkige, Maatſchappye het voorwerp van alle menschlyke Staatkunde is.

„ Dit uitzigt opent een nieuw veld van de belangrykſte voorwerpen voor eenen aandachtigen Leezer der Geſchiedenis, welke men zekerlyk niet kan verwagten, dat ik thans zeer naauwkeurig zal behandelen. My dunkt egter, dat ik niet voldoen zou aan myne verpligting om de waare voorwerpen van de aandagt en opmerkzaamheid van den beoefenaar der Geſchiedenis op te geeven (het geen insluit, dat ik eene gepaste verklaaring zou geeven van die zaaken, welke ik als de waare voorwerpen der aandagt aanwyze,) ten zy ik de eerſte en voornaamſte grondbeginzelen eener wyze Staatkunde ontvouwe, in een verſlag van die omſtandigheden, welke den bloeienden ſtand der Maatſchappyen veroorzaaken; als mede van de wederkeerige betrekkingen en invloed dier omſtandigheden tot en op elkanderen. De bloote melding deezer zaaken zal zekerlyk eenigermaate aan myn oogmerk voldoen; vermids de Leezer daar door op de aangeweezene Stukken, als op zaaken van het eerſte gewigt ter bevorderinge van het geluk der Maatſchappyen, zal agt geeven, en derzelver gevolgen in den loop zyner boekoefening gadeſlaan, en, dus doende, worden opgeleid tot het beste gebruik dat hy van deezen arbeid kan maaken."

Eén-en-dertig Lesſen over dit wydſtrekkend onderwerp draagt PRIESTLEY voor; derzelver Opſchriften zyn ons ter overneeminge te lang; wy zullen de hoofdzaaken ſlegts kortlyk aanduiden.

Zy loopen, over de Staatkundige en Burgerlyke Vryheid; over de onderſcheide Regeeringsvormen, met wat daar aan vast is, en dat eene Regeering, even veel onder welk een vorm, verkieslyk is boven den ſtaat van Regeeringloosheid; over de Wetten en Straffen; over den Landbouw, Kunſten, Koophandel, Volkplantingen, Renten van Geld, Bloeiſtand eener Maatſchappy; over den Godsdienst, Volkrykheid, Veiligheid, Staatsverbintenisſen, Oorlogen, Staatsbeſtuur, Belastingen, Schulden van den Staat, Weetenſchappen; over het Beleid der Voorzienigheid in de Menschlyke Zaaken; de trapswyze Vordering der Godsdienstkennisſe; en, eindelyk, over de weldaadige Gevolgen der Overheeringen.

Veel, zeer veel, 't geen zommigen *Staatkundige Kettery* noemen, doch 't geen op zyne beurt *Staatkundige Regtzin-*

zinnigheid wordt, kan niet misſen in deeze *Lesſen* voor te komen; doch Beſcheidenheid beſtuurt altoos des Schryvers pen. Men hoore, by voorbeeld, hoe hy zich uitdrukt over het zo betwiste Onderwerp, de *Staatkundige* en *Burgerlyke Vryheid*. —— „ Daar het altyd gemaklyk is, onderſcheidene benaamingen voor onderſcheidene zaaken te hebben, zal het niet ongevoegelyk zyn de verſchillende ſoorten van magt, of de voorregten welke de menſchen in den maatſchappelyken ſtaat bezitten, op de volgende wyze te onderſcheiden. De magt, waarvan hem de Maatſchappy in 't bezit laat van zyn eigen gedrag, kan men zyne *Burgerlyke Vryheid* noemen; terwyl het aandeel, welk hy in het beſtier van de zaaken der Maatſchappy hebben mag, zyne *Staatkundige Vryheid* kan geheeten worden. Want, dewyl de taal deeze beide benaamingen in zich bevat, zal het beter zyn daar aan deeze onderſcheidene betekenisſen te hegten, dan dezelve door elkanderen te gebruiken, gelyk in 't gemeen gedaan wordt. — In eenen ſtaat van *Burgerlyke Vryheid* blyft de Mensch in het bezit van de gewigtigſte zyner Natuurlyke Regten; in eenen ſtaat van *Staatkundige Vryheid* verkrygt hy daarenboven eenig gezag over het gedrag van anderen. Het is, derhalven, zyn voordeel, zo weinig van de eerſte te misſen, en zo veel van de laatſte te verkrygen, als hem mogelyk is.

„ 'Er kunnen Staaten zyn, waar in alle de Leden der Maatſchappy *Staatkundig* vry zyn, of gelyke magt hebben om Wetten te maaken, of anderen tot het maaken van dezelve aan te ſtellen; terwyl egter die Wetten zeer onderdrukkende zyn kunnen, door aan een ieder in hebyzonder weinig magt over hunne eigene daaden te geeven. —— Even gelyk, aan den anderen kant, de menſchen eene groote *Burgerlyke Vryheid* kunnen genieten, door in het onbeſpierde gebruik hunner vermogens, van voor zich zelven te denken en te handelen, gelaaten te worden, en evenwel van allen aandeel in de Regeering verſtooken zyn. Maar, in dit geval, zyn hunne *Burgerlyke Vryheden*, of *elks byzondere Regten*, zeer onzeker, als afhangende van de willekeur van anderen.

„ Het moge, op het eerſte inzien, van weinig aanbelang ſchynen, of de menſchen in de gemeene rangen des leevens al of niet eenige *Staatkundige Vryheid* bezitten; doch, zonder deeze, kan 'er die overtuiging van veiligheid en onafhangelykheid niet zyn, welke alleen

in

in ftaat is om den mensch tot de grootfte verrigtingen aan te moedigen. Al wie gevoelt dat hy afhangt van de befcheidenheid van anderen, over wier gedrag hy op geenerlei wyze iets te zeggen heeft, heeft altyd eenig onbekend gevaar te duchten. Hy zal fchrikken om de aandagt zyner meesters op zich te trekken, en moet zich wel ras als een nietig en verlaagd weezen aanmerken. Maar een gevoel van Vryheid, en de kennis der Wetten, waar na hy zyn gedrag moet regelen, met eenigen graad van gezag over de geenen die de Wetten maaken en uitvoeren, geeft hem een aanhoudend bezef van zyne eigene waardigheid, en doet hem aan eenen vryen en manlyken denktrant gewennen, welke hem zeer verre zal verheffen boven 't geen hy onder een willekeurigen Regeeringsvorm zoude geweest zyn."

Deeze Leer van PRIESTLEY, wegens den invloed des Volks op de Regeering, als het Staatkundige Vryheid bezit draagt hy in deezer voege voor: „ In een ftaat van *Staatkundige Vryheid*, moet het Volk eenig bedwang over de Regeering hebben, het zy in eigen Perfoon, het zy door deszelfs Vertegenwoordigers. In grooter Staaten kan het alleen op de laatfte wyze gefchieden, en dan komt in aanmerking, wie de gefchiktften zyn om het Volk te vertegenwoordigen, ten einde Wetten voor hunne Landgenooten te maaken, en over derzelver Bezittingen te befchikken. Ik voor my bekenne geenen grond te zien voor eenige hoegenaamde bepaaling; vermids men niet kan veronderftellen, dat het Volk, aan zichzelven overgelaaten, ongefchikte Vertegenwoordigers verkiezen zal. Indien zy dit al doen, is zulks zeer gefchikt om hen door ondervinding by eene volgende gelegenheid eene betere keuze te leeren doen. Indien het Volkverbeeldende Lichaam zeer groot is, gelyk in ons Huis der Gemeenten, kan de flegtfte keuze van eenige weinige Leden niet dan van gering belang zyn.

„ Het minfte van allen behoort een Volk in zyne keuze beperkt te worden door eene bepaaling van Rykdom. Want zy kunnen de gegrondfte redenen hebben, om het grootfte vertrouwen in menfchen van weinige of geene bezittingen te ftellen; en in 't algemeen zullen Rykdom en Bezitting, zonder tusfchenkomst der Wet, invloed genoeg op hunne keuze hebben. Indien 'er eenigerleiwyze bezittingen gevorderd worden, moeten dezelve althans niet zeer groot zyn. Want menfchen van middelmaatigen Rykdom

dom zyn in 't algemeen beter opgevoed, hebben minder kunstbehoeften, en zyn meer onafhanglyk, dan erfgenaamen van groote goederen. Behalven dat zy meer natuurlyke Vertegenwoordigers van het middelsoort des Volks zyn, veel geschikter om voor hetzelve te voelen, en voor deszelfs belangen te zorgen.

„ Het is van de grootste aangelegenheid, dat de Vertegenwoordigers van eenig Volk van dezelfde klasse en rang zyn als zy die hen aanstelden, en dat zy veel verkeering met dezelve hebben. Hier door zullen zy met denzelfden geest bezield worden, en in hunne oogmerken treeden. Zy zullen op die wyze insgelyks door een gevoel van schaamte wederhouden worden, om iets voor te stellen, of ergens in te bewilligen, het geene zy weeten dat hunne Kiezers niet goedkeuren. Zy zouden zich, na zulk een gedrag, in geen openbaar gezelschap durven vertoonen. —— Daarentegen zullen de Leden van eene Aristocratie, als zynde talryk genoeg om onder elkander verkeering te hebben, enkel voor zichzelven gevoelen, en zich in hunne maatregelen, betreffende de laager ranger der Maatschappy, door niets laaten wederhouden. Zy kunnen 'er zelfs een punt van eer van maaken, om hunne voorregten te behouden, en uit te breiden, ten koste van de geenen die beneden hun zyn.

„ Het is ook van groot gewigt, dat in het vormen van eene Vergadering van Volksvertegenwoordigers alleen gezien worde op de *Geschiktheid*, of bekende Kundigheden; en geenzins op de *Klassen* of benaamingen van menschen. Indien men 'er de Geestlykheid, als Geestlykheid, toelaat, Regtsgeleerden als Regtsgeleerden, Krygslieden als Krygslieden, zullen zy dat geen hebben, wat de Franschen *Esprit de Corps* noemen. Zy zullen zich vereenigen, om voor hun eigenbelang te zorgen, en eenige van die Klassen zullen aan anderen voorregten vergunnen ten koste van het overige gedeelte der Maatschappy. Daar, in tegendeel, wanneer zy enkel gekoozen zyn om dat het gansche Volk hen het best geschikt rekende om hunne gemeene belangen waar te neemen, zy ook te raade zullen gaan met de wenschen hunner Aanstelleren, en de belangen van ieder gedeelte, naar evenredigheid van deszelfs gewigt voor het algemeen, zullen behartigen."

Dat de Eerw. PRIESTLEY, hoe zeer hy, met allen regt, de *Regeeringloosheid* als het grootste kwaad beschouwt, het *Despotismus* ten hoogsten wraakt, spreekt van zel-

zelve, en hoe hy over de *Aristocratie* denkt, kan, onder andere, het volgende uitwyzen. „Het is ligtlyk op te maaken, dat alle andere Regeeringsvormen, hier of daar, tusschen de uitersten van *Despotismus* en *Volksregeering* moeten invallen, en dat zy by gevolge in de voordeelen en nadeelen van beiden moeten deelen, naar maate zy nader aan de eene of de andere grenzen. De meest uitsteekende middenstanden in de beschikking van magt doen zich op in de *Aristocratien* van eenige oude en hedendaagsche Staaten, en in de *Europische Monarchien* van den tegenwoordigen tyd.

„ Eene *Aristocratie* verschilt, evenwel, van het *Despotismus* nergens anders in, dan dat dezelfde volstrekte Magt in een weinig meer handen huisvest. Al het overige Volk hangt even zeer van derzelver willekeur af; en wyl het Volk dus meer Meesters heeft, wordt hetzelve gemeenlyk zwaarer onderdrukt.

„ Uit hoe veel meer leden eene *Aristocratie* bestaat, hoe minder hunne Magt, en hoe grooter hunne veiligheid is; hoe minder leden 'er zyn, hoe grooter hunne Magt is, en hoe minder zy veilig zyn; tot men aan het zuivere *Despotismus* komt; waar de Magt op het hoogste en de Veiligheid op 't laagste is. By aldien de Leden eener *Aristocratie* zich aan den Koophandel begeeven, en gevolglyk de Rykdommen, zo wel als de Magt, van den Staat alleen aan zich brengen, zullen zy de armen onderdrukken, en daar door alle aanmoediging tot nyverheid wegneemen. Om dezelfde reden is het nog erger, wanneer een volstrekt Alleenheerscher Koophandel dryft; want het beleid van den Koophandel vordert boven alles Menschen die op gelyken voet staan.

„ Naar maate het getal der Leden eener *Aristocratie* groot is, moeten zy de gestrengheid van hun Despotismus verminderen; en wanneer zy zeer talryk zyn, moet de grootste gemaatigdheid hun grondbeginzel zyn. Zy moeten zich geene onnoodige onderscheidingen aanmaatigen, en vooral niet zodanige, welke voor hun vereerender zyn naar maate zy het Volk in het algemeen meer vernederen; zo als de *Patriciers* te *Romen* deeden, wanneer zy zich bepaalden om met niemand uit de *Plebejers* in het huwelyk te treeden.

„ Persoonlyke voorregten en vryheden zyn altyd en met rede haatlyk, wanneer zy niet vereischt worden ten nutte van het algemeen. Men zal altyd zonder moeite eer-

eerbiedigheid bewyzen voor iemand, die ten algemeenen nutte eenig Ampt bekleed; doch in alle andere gevallen verwekt een onderscheiden Rang natuurlyker wyze afgunst. Hy veroorzaakt trotsheid by den eenen, en slaafagtigheid by den anderen, en verlaagt dus het Karacter van beiden.

„ Het is eene zeer goede aanmerking van TURGOT, dat alle Erflyke Onderscheidingen, welke van eenig gevolg zyn in den Burgerstaat, of eenig regt met zich brengen, gelyk ook alle persoonelyke voorregten, welke niet het noodzaaklyk gevolg zyn van het bekleeden van eenige openbaare bediening, de natuurlyke regten der andere menschen verminderen, tegen het oorspronglyke oogmerk der maatschappy aanloopen, en gevolglyk eene wezenlyke onregtvaardigheid uitmaaken."

Wy erkennen, dat over de Staatkundige Onderwerpen in dit Boekdeel verhandeld laatere Schriften zyn uitgekomen; want reeds vóór den Jaare 1788 zagen deeze Lessen in 't oorspronglyke het licht; doch, desniettegenstaande, mogen wy dit Werk, waarvan wy noode afstappen, hoogst aanpryzen, en als een *Handboek* voor den *Burger* aanbeveelen, die 'er veel uit kan leeren ten aanziene van Posten, tot welker bekleeding de tegenwoordige verandering in den Lande hem kan oproepen.

Rapport van de Committés van Algemeen Welzyn en Wetgeeving, over den Staat van Frankryk, gedaan in de Nationaale Conventie, op den 20 Sept. 1794, *door* ROBERT LINDET. *Naar het Fransch. Alom, in gr. 8vo. 36 bl.*

De Dagtekening van dit Rapport is op zichzelve genoeg om de aandagt uit te noodigen. Des Spreekers Naam zal de begeerte versterken. Het vuur eens sterk aangedaan harte doet zich voor op elke bladzyde; en, wel verre van een dor Verslag te weezen, is het eene leevendige Schildery; die elk, schoon op eene zeer onderscheidene wyze, moet treffen, doch aller braaven goedkeuring zal wegdraagen in die gedeelten, waar hy de bedryven van eenen ROBESPIERRE vloekt. Hoort hem, om iets by te brengen, en voorts het kleine Stukje aan elks leezing over te laaten: —— „ De Koophandel van *Frankryk* levert niets als puinhoopen en overblyfzelen op. De Koop-

„ handel is ook door ROBESPIERRE vervolgd, eene ver-
„ dervende geest bedreigde geheel *Frankryk*, en richtte
„ overal verwoestingen aan. Vreemde Volken zenden u
„ hunne voortbrengzelen toe, en vraagen de uwe in de
„ plaats; maar gy verteert alles zelven. Zult gy 'er hen
„ metaalen voor geeven! Welke mynen bezit gy, die
„ daar toe toereikende zyn? Het is de werkzaamheid al-
„ leen die een Volk kan in staat stellen het evenwigt in
„ den Koophandel te houden met andere Volkeren. Be-
„ hoed *Frankryk* voor het ongeluk van cynsbaar te wor-
„ den aan andere Volkeren, door de noodzaaklykheid van
„ derzelver voortbrengzelen in geld te moeten betaalen.
„ Geef die kragt aan den Koophandel weder, die door
„ de dwaaling en de onkunde was opgeheven. Verkondig
„ plegtig, dat ieder Burger, die zynen tyd nuttig aan
„ den Landbouw, de Kunsten en Weetenschappen, of in
„ den Koophandel, besteed, geen overlast zal aangedaan,
„ noch, als een verdagt persoon, behandeld worden. Geef
„ aan de Manufacturiers alle die Waaren, welke nu on-
„ der het Zegel zyn, te rug; laat de goederen, die naar
„ verschillende plaatzen afgezonden zyn, doch verborgen
„ en opgehouden worden, uit kragte van het besluit, het
„ welk de verbeurtverklaaring gebiedt van alles dat naar
„ oorden die in opstand zyn verzonden wordt, in omloop
„ brengen. Keer uwe aandagt na *Lyons*, zet paalen aan de
„ verwoesting der gebouwen; dat de Burgers naar hun-
„ ne Werkplaatzen wederkeeren. Zy wierden gebooren
„ om te werken, niet om verwoest te worden."

Zaaken van Staat en Oorlog, betreffende de Vereenigde Nederlanden, zedert het begin van 't Jaar 1780. *Van het XV tot het XXXI Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1791—1794. *In' gr.* 8vo.

'Er zyn Boeken van welke wy naauwlyks meer kunnen zeggen dan dat ze bestaan, en hoe verre men met derzelver uitgave gevorderd is; tot deeze Boeken behooren de *Zaaken van Staat en Oorlog*, welker vervolgende Deelen wy hier bekend maaken, in zo verre dezelve Staatsstukken vervatten, die in Orde van Tyd elkander opvolgen, van het Tydperk, ten Aanvange gesteld, af. — Doch de Verzamelaar heeft, om redenen, in het Voor-

Voorberigt des XIIden Deels opgegeeven, goedgevonden, ſoms dien Tydkring af te breeken, om 'er gewigtige Stukken van laater Jaartekening in te voegen. Dit verdient dat wy 'er agt op ſlaan om zulks onzen Leezeren te onderrigten, met vermelding van de Stoffe in deeze Tusſchenſtukken vervat.

Wy waren tot het XV Deel gevorderd. In 't zelve ontmoeten wy, behalven de Stukken, die tot den Jaare 1783 behooren: *De Misſive van hun Hoog Mog. aan de Staaten der Reſpective Provincien; met het Rapport op het Conſiliatoir Advys van zyne Hoogheid en den Raad van Staate, over het Werk van de Quotes, en het Plan van zyne Hoogheid tot het oprichten van een Corps Mariniers, en ter verbetering der Armee van den Staat; in dato 22 Feb. 1791.*

Het XVI, XVII, XVIII, XIX Deel beſtaat, geheel, uit Staatsſtukken, het Jaar 1783, en den aanvang van 1794, raakende. Die des Jaars 1784 worden in het XX Deel voortgezet. Het XXI Deel loopt geheel over het gewigtig Stuk der Quotes, en geeft het ingebragte der onderſcheide Gewesten ten vollen op. Het XXII zet de opgave der gemengde Staatsſtukken van 1794 voort. Terwyl het geheele XXIII Deel de *Oost-Indiſche Compagnie* raakt, en alle de Papieren, met de Bylaagen daar toe behoorende, oplevert; ook is het XXIV Deel met Bylaagen, het zelfde Onderwerp betreffende, gevuld. Welke twee Deelen onontbeerlyk zyn voor allen, die by den ſtaat deezer Maatſchappye eenig belang hebben. —— Met het XXV Stuk keert de Verzamelaar weder tot de Staatslasten en Quotes, en den ſtaat des Oorlogs. —— Van het XXVI Deel tot het XXXI gaan de gemengde Staatsſtukken voort tot in Maart 1786.

Veel, zeer veel, van 's Lands Zaaken, anders alleen in handen der zodanigen, die de oorſpronglyke Afdrukken der Staats-Reſolutien en Notulen bezitten, is door deeze Uitgave voor allen verkrygbaar, en troffen wy 'er niet weinige aan, die men elders vergeefsch, in die volkomenheid, zal zoeken. Het is een Schat voor de Liefhebberen van de Geſchiedenis onzes Vaderlands, in een Tydperk, 't geen op zich zelven zeer gewigtig is, en zwanger ging van Lotgevallen, die tot volgende Deelen ruime ſtoffe zullen verſchaffen.

Het Werk wordt van eene verbaazende Uitgebreidheid, en, ondanks de daar voor geplaatste Lysten van den Inhoud der Deelen, lastig ten gebruike, en zal het blyven tot dat het beloofde *Algemeen Register*, geschikt om dit lastige weg te neemen, geleverd wordt. Volkomen kan het niet zyn vóór den afloop des ganschen Werks. —— Doch, wanneer verschynt dit Tydperk? —— By elk Tiental Deelen, by voorraad, een Register, zou zeker eenig gemak geeven.

Oorsprong van het Hof van Gelderland, *door* G. VAN HASSELT. *Te Arnhem*, *by* W. Troost en Zoon, 1793. *In gr.* 8*vo.* 157 *bl.*

De, in het opzamelen en doorzoeken der Papieren tot 's Lands oude Geschiedenisse behoorende, onvermoeide VAN HASSELT geeft ons hier een klein, doch belangryk, Stukje. Den oorsprong en aanleg van 't zelve zullen wy best doen kennen met des Schryvers eigene woorden by den aanvang. —— „ Het voornaamste gedeelte," schryft hy, „ van dit Boeksken heeft in 't „ Jaar 1792 tot eene voorleezing van my gestrekt in het „ toen opgerichte Genootschap van Kunsten en Weetenschappen te *Arnhem.* Het kwam my van een zo weezenlyk belang voor, voor een der hoofdgedeelten van „ de Staatkundige Historie van *Gelderland*, dat ik, dat „ opstel hier en daar veranderende en verkortende, en „ dan weêr, waar het van dienst scheen, uitbreidende, „ waardig achtte, van het met den druk gemeen te maaken, en wel inzonderheid om dat het met veele, tot „ dus verre, onbekende bewysdommen onder het oog van „ den Oudheidminnaar verschynen mag, en met zulke „ daar onder, welke niet zelden voor iets meer verstrekken kunnen, dan om alleen dat geene te betoogen, „ waar voor zy wierden aangevoerd.

„ Men zal het my niet ten kwaade duiden, dat die „ stoffen, juist zo als zy zich in hun eigen zamenstel vertoonen, voor 't meest aangebragt zullen worden. Ten „ minsten het is, myns bedunkens, geheel iet anders „ of men eene geschiedenisse, welker waare toedragt reets „ te vooren een of meermaalen verhaald werd, en uit „ zogenoemde *Charterboeken* kan bevestigd worden, in „ eene nieuwe, en na den tegenwoordigen tyd geheel aan-

„ ge-

„ genaame, gedaante uitdoscht, en doet te voorschyn „ treeden, dan dat men zich van rondsom voorzien vinde „ van alleen volstrekt vreemde bewyzen, die maar met „ een lugtig woord aangestipt, en daar mede hem, dien „ het om de egte bronnen te doen moet zyn, laat onge- „ holpen blyven. In deezen onvolmaakten toestand, durf „ ik, na een twintig jaarige ondervinding, zeggen, ze- „ dert een tyd, waarin door my schier geen eenige dag „ zonder behandeling van perkementen of oude papieren „ brieven geeindigd wierd, dat zich de Historie van „ *Gelderland*, haare Regeeringkunde, en noch meer haare „ *Oudheid*, bevindt. En men zal my dat althans omtrent „ myn tegenwoordig onderwerp, ofschoon van een tyd, „ welke egter van die onzekerheden verre af is, niet „ betwisten kunnen.

„ Want al is het, dat men, ten opzichte van die gee- „ nen, welke, in naame van den Vorst, recht spraken, „ zeer vroege voorbeelden van regts en links ontmoeten „ mag, en deezen ook met den tytel van Raaden *a con-* „ *silio*, *a consiliis*, bestempeld vindt, zyn zy nochtans de „ zulken niet, die my hier alzints te staade komen. Ik „ moet Raaden bekend maaken, die geenzins alleen, „ wanneer het noodig was, van den Vorst ontbooden, en „ dan aan zyn Hof voor hun en hunne bedienden on- „ derhouden wierden, en voor hunne paarden in *Rouw-* „ *voer;* maar welken, met hunnen President aan 't hoofd, „ in eene *Camera Consilii*, in eene *Camera Ducatus* „ *Gelrensis* of *Chambre de Justice*, *Chambre de Conseil* „ of *Camer van Justicien*, *Hof van Gelre*, of *Raidt* „ *Camere des Lands van Geldre*, bestendiglyk hunne zit- „ ting hielden, die daar in hunne *Insignia* hadden, hunne „ vast aangestelde Advocaaten en Procureurs, waar van „ het recht bediend wierd, Deurwaarders en Booden „ waar van zy bediend wierden, die hun byzonder Ze- „ gel, die hunnen Stylus Curiæ, hadden.

„ En zodanige durf ik verzekeren, dat niemand, zo „ min aan de Rekenkamer als op de Secretarien van „ *Arnhem*, verder dan op den naastlaatsten dag van Win- „ termaand des Jaars 1472 vinden zal."

Van dit tydperk vangt derhalve de Heer VAN HASSELT deeze zyne Verhandeling aan, en brengt hy dit Hof veel vroeger dan het volgens PONTANUS, Lib. XIII. p. 850, en SLICHTENHORST, XIII. B. bl. 480. gesteld

 wordt,

wordt, die het in den Jaare 1547 van Keizer CAREL DEN V afkomftig rekenen.

Ten door VAN HASSELT gemelden tyde, geraakte *Gelderland* aan eenen nieuwen Heer, CAREL VAN BOURGONDIE, ook onder den naam van CAREL DEN STOUTEN in de Gefchiedenisfen bekend, onderworpen. Hoe deeze onderwerping toeging, wyst VAN HASSELT met oorfpronglyke ftukken aan: en voert, ten bewyze zyner Stellinge, wegens de toenmaalige Inftelling des Hofs, op den laatften van December des Jaars 1472, een Placaat aan, 't welk van dit opgerigte Hof gewaagt in den Jaare 1473: en toont, uit de oude Rekeningen der Stad *Arnhem*, waar het zittinge hieldt, den opbouw van de Vergaderplaatze, en wat 'er verder omtrent te doen viel, 't welk ten uitwyze kan ftrekken, dat 'er zints dien tyd een Hof beftondt met die vereischten, welke de Heer, VAN HASSELT, met zo veel regts, vordert, om een Geregtshof te kunnen uitmaaken; onder welke hy ook het Zegel, hier in Afbeelding nevens gaande, vermeldt, gevonden aan een oud ftuk van den Jaare 1474, zynde 's Hertogs Zegel in rood wasch; hebbende tot Opfchrift:

SIGILLUM AD CAUSAS CAMERE DUCATUS GELRENSIS.

Hoe fterk deeze bewyzen voor het *Gelderfche Geregtshof* van CAREL VAN BOURGONDIE in *Arnhem* pleiten, hieldt de nafpeurende VAN HASSELT zich hier mede niet voldaan: hy dagt, in de oude Registers, gehouden ten tyde van een Vorst, die zo oplettend was op alle de verrigtingen des Beftuurs, wel ftukken ter Regeling van dit Geregtshof te zullen aantreffen. In deeze verwagting vondt hy zich niet bedroogen, daar hy twee *Ordonnantien*, daar voor beraamd, uit die oude papieren opdelfde. Deeze geeft hy in haar geheel, met tusfchen gevlogte aanmerkingen ter ophelderinge, die elk liefhebber der Vaderlandfche Oudheid- en Regtskunde, met nut en vermaak, zal leezen.

In deezer voege: alles, wat de Schryver over het Hof van CAREL VAN BOURGONDIE, in *Arnhem*, wist te vinden, aan den dag gebragt hebbende, oordeelt hy aan het Opfchrift van zyn Werkje in allen opzigte niet te voldoen, immers niet aan zyn voorneemen, indien hy daar mede den *Oorfprong van het Hof van Gelderland* wilde afgehandeld rekenen. „ Voor dat" fchryft hy,

„ dat

„ dat Hof door Keizer CAREL hersteld werd, waren 'er
„ nog drie, het een het ander opvolgende, Hoven; en ik
„ zou eene gaaping in de *Geldersche Historie* laaten,
„ welke, van 6 January 1477 tot 7 September 1543 loo-
„ pende, een tyd van ruim zes-en zestig jaaren be-
„ vatten zoude, indien ik my niet in staat bevond, om
„ die, en met twee stukken van MAXIMILAAN, Gemaal
„ van KARELS Dochter, en met meerdere van zynen
„ Zoon FILIPS, op te vullen, en dan nog eindelyk met
„ zulke bewyzen, als welke my voor het Hof van KA-
„ REL VAN EGMOND voldoende zyn."

Naa het bybrengen deezer bewysstukken, zegt de Heer VAN HASSELT ten slot, „ WILLEM VAN GULICH was
„ de Opvolger van KAREL VAN EGMOND. Hy wierd
„ van KAREL DEN V. opgevolgd. Over het Hof van
„ WILLEM VAN GULICH voeg ik niets by 't geen van
„ myn zal. Oom gezegd wierd. Zyn Werk is in ieders han-
„ den, en men zal het zich onder 't leezen van deeze
„ Verhandeling meermaalen herdagt hebben. Ik mag die
„ nu afbreeken. Maar heeft iemand lust om over het
„ Hof van KAREL DEN V eene opzettelyke Historie
„ uit te werken, dien durf ik belooven, dat zyn arbeid
„ van het grootste aanbelang zou kunnen zyn."

Dit is het beloop van dit Vaderlandsch Oudheidkundig Werkje. Wy hebben vermeld, dat de Schryver by de Opgave der *Ordonnantien* veele Ophelderingen voegt, en waren te meermaalen in bekooring om 'er eene en andere uit over te neemen. Doch ons bestek verboodt het ons; alleen één staaltje 't welk de Zeden dier tyden zal toelichten. — Van de *Maanbrieven* aan Schuldenaaren, en daar op volgende *Klaagbrieven*, gesprooken, en voorbeelden van beide aangevoerd hebbende, merkt hy op, dat dusdanig een *Klaagbrief*, waar in het aan geene onhebbelyke taal ontbrak, dien de Wed. van JAN DE WREDE, „ met dui-
„ delyke zwarte Letteren, op een *plano* papier van ze-
„ ventien duim lang en elf en een halve duim breed,
„ deedt schryven, en de naamen van haare Schuldenaa-
„ ren met roode en vry groote Letteren invullen [hier
„ van ken ik nog twee voorbeelden]. Zy drukte haar
„ groene Zegel onder deeze woeste brabbeltaal, en dat
„ het werd opgespykerd *sur les eglises & lieux publi-*
„ *ques*, [zo als in den Text der Ordonnantie staat] be-
„ wyzen ook zo veele gaten als rondsom langs de kanten
„ van dit Papier gezien worden: en wy leezen in haar

„ ſtuk zelve, dat dat *opſlaan* genoemd wierd. Wy vin-
„ den ook daar in een en andermaal van *klagen*, *kaken*
„ en *malen* geſprooken: wat is dat *maalen*? Ik neem het
„ in den bekenden zin voor *ſchilderen*; want by die *Klaag-*
„ *brieven* werden ook daarenboven zomts ſpottekeningen
„ [*auſſy figures laides & deshonnestes* ſtaat in den Text]
„ gevoegd. En die ſmaadſtukken waren dan, na den
„ geest van onze Weduwe DE WREDE, met Varkens of
„ andere ſmaadelyke dieren, waar op de *laveloofe*, *eer-*
„ *loofe* ſchuldenaars zaten, beſchilderd, en zomts onder
„ dat tafereel een rymtje. In het zelfde Register, waar
„ uit ik den *Klaagbrief* ſchreef, ſtaat, wat laager op dat
„ blad, dit, daar voor verſtrekkend, vers.

Wy waren eyns haeſtide ende plegen to ſteken
Ind vur die vrouwe ſperen en ſchilde to breken
Nu hebben wy ons leyder ſo ontgaan
Ind zyn op deſe lelicke beeſte zitten gaan
Ind drucken ons Segel voir oer arſsgat
Tgelick waer ſich vur ons, ende geloeve ons nyet bat.

„ Maar die vuile brief eindigt nog in eene bedryging
„ van *ſwaarder*, *ſweerlicher ofte ongelymplicher ſchry-*
„ *vens;* en te recht, want, wanneer men zich in zoort-
„ gelyke drie, vier, vyf of meerdere, *Klaagbrieven* al
„ vuilder en vuilder hadt afgeſloofd, dan ſchoot nog de
„ *Scheldbrief* over. *Scheltbrieff* ſtaat op de andere zyde
„ van het ſtuk dat ik hier geeven zal."

Ick Johan van Paelant laet V Henrick van Scherpenſeel weten, ſoe ghy als eyn meyneidich boefwicht my eynen alden ſchilt bauen godt, eer, recht, ind reden affgenoemen hebt, mit meer under ongebeurlickheit, die ghy myt my voergenoemen hebt, dat Ick achter deeſen daege V Erffviant leuen ind ſteruen will, ind V an lyff ind guet achter deſen daege krencken, als myn Erffviant, hiertoe moegt gy V feſtelick verlaeten.

Johan van Paelant,
Heer tot Keppel.

Aen den meyneidigen boefwicht
Henrick van Scherpenſeel.

„ Zodanige trant van ſchuldbekenteniſſe, inmaaning en
„ vervolging, werd van KAREL VAN BOURGONDIE afge-
„ ſchaft."

Kla-

Kleine Dichterlyke Handschriften, vyfde, zesde en zevende Schakeering. Te Amsteldam, by P. J. Uilenbroek, 1792-1794. *In gr. 8vo. samen* 424 *bl.*

De *Handschriften*, die men in de bovengenoemde drie *Schakeeringen* geplaatst heeft, zyn van A. VEREUL, H. W., J. BOOMHUIS, J. DE CLERCQ HZ., O. C. F. HOFHAM, J. FOKKE, E. VAN DRIEL, W. BILDERDYK, C. LOOTS, J. D. P., W. IMME, C. VAN DER HEY geb. VAN LEEUWEN, KINKER, J. J. VEREUL, P. J. UILENBROEK, J. G. DOORNIK, J. VOORMAN, V. W. NSZ., A. L. BARBAZ, N. WESTENDORP, W. HAVERKORN WZ., P. H. THEMMEN, G OUTHUIS, H. ASSCHENBERG, B. NIEUWENHUIZEN, P. N. A., P. G. WITSEN GEISBEEK, en C. VAN DEN BERG. Geene van deeze Stukjes kan men overtollig, sommige moet men zelfs schoon, noemen; zo als, by voorbeeld, het door de Academie van *Marseille* bekroonde Prysvers op COLUMBUS, van den Ridder DE LANGLAC, vertaald door J. G. DOORNIK, en verscheidene Stukjes van Mr. W. BILDERDYK, van wien het volgend ter Proeve zal dienen.

DE LEPEL ZOUT.

Nouschirvan was ter jacht geweest,
En had een macht van wild gevangen,
Het geen hy straks ten toon deed hangen,
Aan d'ingang van zyn Lustforeest.
Hy zag zyn vangst, en kreeg behagen,
Om, moê en hongrig van het jagen,
Zyn middagmaal in 't bosch te doen
Met een Mingrelisch Waterhoen.
't Was ligt, op takjens, dorre bladen,
Den Vogel in zyn vet te braden;
Maar als de Vorst den zegen sprak (*)
Bevond men dat 'er Zout ontbrak.
Toen ras naar 't naaste dorp geloopen
Om daar een lepelvol te koopen.
Men gaf het willig, zonder geld:
Ja zelfs, men achtte zich verheven,
Door Zout voor 's Konings disch te geven,
En daar wierd vry wat in gesteld. ——
Intusschen, na verloop van dagen,
Gaf zich de Koning weêr aan 't jagen
En hield zyn maaltyd weêr in 't bosch,
Maar met een' gantschen legertros

Van

(*) De Mahomethaan gaat niet aan tafel, noch ter rust', of zegt altyd vooraf: *Bism'allah*, of *Bismi'llah*: in den naam van God.

Van jagers, jonkers, kamerheeren,
In allerhande slag van kleêren,
En een' afgryselyken stoet
Bedienden, van het slechtst gebroed.
Toen ging men weêr om Zout te halen,
Doch zonder melding van betalen;
En 't was geen lepelblad, als eer,
Maar vyf, zes, zakken vol, of meer. ——
Dit jachtmaal wierd weldra verbonden
Aan vastgezette tyd en stonden,
En kwam tot viermaal toe in 't jaar.
Toen wierd dat Zout een gantsch bezwaar;
't Geen ieder van de dorpelingen
Zich met misnoegen op zag dringen,
En daar de naam aan wierd gehecht
Van 's Konings Zout en Tafelrecht. ——
't Gebeurde nu, na veele jaren,
Dat twee, drie, Vorsten achter een
Geen vrienden van het jagen waren,
Zoo dat dit jachtfestyn verdween.
Toen immers wierd het dorp ontheven
Van 't Zout, het geen het plach te geven?
Dus dacht men wel, maar dacht verkeerd:
Dat recht was nu gepræscribeert.
Men wilde nochthans wel gehengen
Het in contanten op te brengen,
En ieder woning wierd geschat
Ter waarde van een vierdevat. ——
Nu kon men, by vervolg van tyden,
Zich van die schatting niet bevryden,
En bracht ze jaarlyks in de kist,
Schoon niemand meer van d'oorsprong wist.
Doch eindlyk komen de Tartaren
Den oorlog aan het Ryk verklaren,
En wat 'er ooit vergaderd was,
Daar is geen penning meer by kas.
Nu is er dubbeld geld van nooden:
De pachters worden opöntboden;
En ieder Impost, door een wet,
Op negen vierden meer gezet;
En by nog later Staatsbesluiten,
Wordt schellingen gemaakt van duiten.
Nu eischt men van den armen man
Vry meerder dan hy dragen kan.
Nu ziet de landman van zyn sloven
Zich al de vrucht en winst ontroven,

En

En de akkerinkomst niet genoeg;
Dus houdt hy handen van de ploeg.
Nu zinken lust, en bloei, en zeden:
't Verderf stapt aan met reuzenschreden;
't Gehucht vervalt van dag tot dag;
't Verliest zyn burgers, slag op slag;
't Wordt eindlyk gants en al verlaten,
En de uilen nestlen in de straaten.
En 't is die eerste lepel Zout,
Die nog 't verderf des nazaats brouwt.

De Dichter heeft de volgende Aantekening onder dit Stukje geplaatst. „ Men begrype dat dit niet dan een Fabel van myne uitvinding is! De uitmuntende NOUSCHIRVAN, by zo-danig eene gelegenheid, eenig zout voor zich latende halen, belastte uitdrukkelyk, *het wel te betalen.* De Hovelingen loegen hier om, en merkten aan, dat een penning zout juist niemand verarmen zou, al bleef het onbetaald. —— „ Integendeel, (zei de Vorst) met zulke kleinigheden zyn alle onderdrukkingen begonnen; en zy zyn de gevaarlykste onderneemingen, tegen 't recht en de welvaart der Onderdaanen. —— De waarheid van dit schoone zeggen voor te stellen, was myn oogmerk; niet den braven Schach in zyne nagedachtenis te bezwalken."

Op bl. 129, van de zevende Schakeering, komt een Dichtstukje voor *aan myn vrolyk Vinkje*, door C. VAN DEN BERG, Smit te *Katwyk aan Zee*; dit bevallig Stukje draagt veele blyken van genie, als mede, dat de Dichter de man niet is, die VULCANUS daar in zal naarvolgen, dat hy een yzer traliewerk zal smeeden, om iemands vryheid te beneemen.

Amalia en Sternthal, eene Kloostergeschiedenis. Uit het Hoogduitsch. Te Rotterdam, by J. Meyer *en* A. Danserweg Wz., 1794. *In gr. 8vo. 78 bl.*

AMALIA, Dochter van den Graaf VAN SCHÖNAU, uit zyn eerste Huwelyk verwekt, en in een Klooster ter opvoedinge besteld, raakt toevallig in kennis met den Luitenant STERNTHAL, wiens Zuster zich in hetzelfde Klooster, en wel in een zelfde Kamer met AMALIA, bevondt. Elkanderen by het eerste gezicht daadelyk te beminnen, is, in de gewoone Zamenleving, geenzins onmogelyk, en in de romaneske Waereld byna algemeen. AMALIA en STERNTHAL zyn het op den tweeden dag reeds eens, dat zy aan haaren Vader, deszelfs goedkeuring, op beider liefde, zal verzoeken. Ongelukkig ontvangt de Graaf den brief zyner Dochter op het oo-

oogenblik dat hy tyding heeft bekomen wegens een verlooren Proces, het welk hem noodzaakt zyne Huishouding te verminderen. De trotsche Gravin, die het hart van haaren Gemaal geheel bestuurt en misleid, en wier Broeder toevallig Overste is van STERNTHAL'S Regiment, bewerkt, door eene en andere omstandigheid, dat de Luitenant, driftig genoeg, door den Oversten te recht gesteld wordt. De verdediging van STERNTHAL wordt gevolgd door een Kapiteinsplaats, en een bevel om in dien rang te veld te trekken. De Gelieven worden dus verwyderd, het welk AMALIA eene Ziekte kost, nadien men STERNTHAL'S brieven aan haar onthoud, zo dat zy niets van zyne omstandigheden, of vertrek ten Oorloge, weet. De Graaf, het afzyn van den Minnaar zich ten nutte maakende, voert zyne Dochter, op de geheimste wyze, naar een ander Klooster, met oogmerk om haar daar, na den proeftyd, den geestelyken Staat te doen omhelzen. Intusschen komt STERNTHAL agter het geheim, en, wanneer men, in de meeste stilte, de ongelukkige en zuchtende AMALIA voor het Autaar gesleept heeft, om den afgedwongen eed te doen; en deeze, byna bezweeken, de sidderende lippen daar toe zal beweegen; roept eensklaps eene ernsthafte mannelyke stem: „ Houd op, AMALIA! Verbreek den eed niet, dien gy my, „ voor het oog van God, gezworen hebt! Verbind u niet tot „ eene zaak, die gy onmogelyk volbrengen kunt! Houd op!" Deeze holle stem, welke AMALIA oogenblikkelyk herkent, maakt zulk een diepen indruk op haar hart, dat zy op nieuw, onder eene afwisseling van Schrik en Vreugde, aan den voet des Autaars nederzinkt. Vier Grysäarts, welke, als Pelgrims, de vryheid tot het bywoonen van deeze plegtigheid verkreegen hebben, werpen hunne bovenkleederen en gemaakte baarden weg, en verschynen in de gedaante van frissche Jongelingen; terwyl hun aanvoerder, ondanks de tegenkantinge der Abtdis, zyne beminde AMALIA naar het wagtend Rytuig voert, en met hetzelve alle vervolging ontsnelt.

Was de Graaf VAN SCHÖNAU gebelgd over het gedrag van zyne Dochter in het Klooster, hy is het niet minder, wanneer hy, uit een vreemd Land, een' eerbiedigen brief van haar ontvangt, met kennisgeeving van haar huwelyk. Zyne onverschilligheid gaat nu, ten haaren opzichte, zoo verre, dat hy den Bode zonder eenig antwoord laat vertrekken; en zonder te onderzoeken, waar zyne Dochter zich bevindt. Het laatste wordt hy niet dan lang naderhand, en in den ongelukkigsten toestand, gewaar.

De Gravin, ter herstelling haarer gezondheid, benevens de Graaf, zeker Bad zullende bezoeken, ryden zy door een Bosch, in welks midden zy door Roovers aangevallen worden. Deeze aanval is zo woedend, en valt zo ongelukkig uit,

uit; dat twee Roovers, benevens des Graven bedienden, door Pistoolen gedood worden; terwyl hy zelve in zyn Koets gekwetst, en zyne Vrouw mede doorschoten wordt: waarna de Paarden aan het hollen slaan; zo dat de derde Roover hen te vergeefsch tracht in te haalen. Op dit oogenblik verschynt STERNTHAL, keerende met eenige Jaagers naar zyn Landgoed te rug, zynde slechts honderd schreden van dit Bosch gelegen. Dit oogenblik is door N. VAN DER MEER zeer net op het Tytelvignet gesneden. —— STERNTHAL doet het Rytuig, benevens de beide gekwetsten, ten spoedigsten naar zyn Landgoed brengen, alwaar de Gravin in zyn Familiegraf begraven, maar de Graaf, door een bekwaam Heelmeester, genezen wordt. Geschiedende dit alles zonder dat AMALIA, die in het Kraambed ligt, daar iets van verneemt; of zonder dat STERNTHAL eigenlyk weet wiens redder hy is. Een en ander ontdekt zich eindelyk op de treffendste wyze, wanneer AMALIA met haaren kleinen EDUARD aan de hand binnen treed, om den vreemden Heer eens te zien —— haaren Vader herkent, en zich schreijende aan zyne voeten werpt, om vergeeving smeekende. Welk een aandoenlyk tooneel! De Vader vindt hier zyne mishandelde Dochter weder, in de gelukkigste omstandigheden. De eertyds verachte STERNTHAL is nu zyn vriend, zyn redder, wiens verdienste hy ook erkent en beloont.

Wy hebben niets zedebedervends, noch valsch *Sentimenteels*, in deeze Kloostergeschiedenis aangetroffen. De deugd wordt 'er in beloond, en de ondeugd, in vergelyking, misschien wat al te streng gestraft. Doch dit is enkel toevallig: wy doelen hier mede op den geweldigen dood der Gravin, wier trotschen geveinsdheid in dit Stuk veel kwaad brouwt. De Vertaaling is zeer zuiver en vloeijend.

Reinhart, of Natuur en Godsdienst. Derde Deel. Met Plaaten. Te Amsterdam, by J. Allart. *In gr. 8vo. 342 bl.*

Met dit Deel eindigt Mejuffrouw POST dit bevallig en nuttig Werk, vol van zedelyke en natuurkundige Schilderingen. Het eerste gedeelte vertoont het *Huisselyk geluk* dat REINHART smaakt, nadat hy met zyne NANNIE in den echt getreden is. Alles ademt liefde en vergenoegen; terwyl alles schynt samen te loopen, om beiden tot den hoogsten graad te doen klimmen. Twee Kinderen, WILLEM en LOUISE, uit dit Huwelyk verwekt, zyn getuigen van de klimmende welvaart. Doch in het laatste gedeelte *verandert alles* van gedaante; en de eertyds zoo geheel gelukkige REINHART verliest, in den dood zyner NANNIE, al zyn genoegen; zynde deeze dood reeds

reeds door twee onvoordeelige Oogsten voorafgegaan. Het verlaaten der Plantaadje *l'Heureuse Solitude*, en het voorneemen om naar het Vaderland terug te keeren, dit alles wordt door die verandering geboren: met welk voorneemen het geheele Werk eindigt; terwyl het verlaaten van *l'Heureuse Solitude*, door REINHART, dus wordt voorgedragen.

„Na dat ik de meest gekentekende plekjes nog eens bezocht, en vaarwel gezegd had; na dat ik mynen Directeur nog eens, by herhaaling, eene vaderlyke zorg voor de nyvere Negers op het hart gedrukt had; na dat ik hen had vaarwel gezegd, ging ik, met WILLEM en LOUISE aan myne hand, door hunne Voedster en *Violet* gevolgd, met een bitter bedroefde ziel weg; en welk een aandoenlyk tooneel moest toen nog mynen reeds bezwykenden moed geheel verdelgen! Zodra ik myn huis uittrad, vond ik alle myne Negers, die ik den voorigen avond reeds had vaarwel gezegd, op een ry geschaard; allen waren zy om myn heengaan hartlyk bedroefd; eerbied, liefde en spyt, lagen op aller gelaat; sommigen weenden luid, anderen knielden voor my, en dankten my dat ik een goed meester geweest was; allen wenschten zy my goede reis, en eene spoedige wederkomst: de kleine Negertjes, die met WILLEM waren opgewassen, vlogen hem om den hals, en kuschten hem: geheel ontroerd, en byna onbewust van 't geen ik deed, reikte ik hun de hand toe, beloofde hun, dat het hun welgaan zou, en maakte dat ik wegkwam: zy bragten my tot aan de boot, en zagen my na zoo lang zy konden; nog heel ver hoorde ik hunne afscheidsgillen klinken, wuifde met myn zakdoek, en zonk, byna gevoelloos van overkroppende aandoening, in eene sombere mymering in, tot myn kleine WILLEM, door zyne woorden: „ Nu zie ik *Solitude* niet meer," my wakker maakte, om met nieuwe smert te lyden."

Daar REINHART en zyne Echtgenoote zeer bekend zyn met de beste Hoogduitsche Dichters, als KLOPSTOCK, GELLERT, GESSNER, GOCKING, enz. zo treft men in dit Werk verscheidene Proeven uit hunne Dichtwerken aan, welke, nu en dan, zeer gelukkig vertaald of naargevolgd zyn; kunnende dus *Reinhart* ook ten deezen opzichte geprezen worden.

Verhandeling van het Genootschap tot Verdediging van den Christelyken Godsdienst, opgericht in 's Haege (Hage) voor het Jaer 1790. Te Amsterdam, te Haerlem, en in 's Haege (Hage), by J. Allart, C. van der Aa, *en* B. Scheurleer, 1793. *In gr. 8vo. 520 bl.*

TWEEDE UITTREKZEL.

VIERDE DEEL. *Over het hedendaegsch misbruik der Kritiek in de behandelinge der H. S., gestaefd door voorbeelden van onsen tyd.*

§. 1. Algemeene klacht over het misbruik der Kritiek.

§. 2. Plan dezer Afdeeling.

§. 3–17. I. Beoordeelingen van sommige vooronderstellingen, „ welke zonder genoegsamen grond aangeno„ men, en door welke de achtbaarheid en geloofwaar„ digheid der Bybelboeken merkelyk verkleind worden;" ja, welke, „ indien ze bewezen konden worden, den Bybel voor ons onbruikbaar zouden maken." Tot deze onderstellingen nu brengt de Schryver de volgende: 1. dat *de fouten* [dit zal toch wel moeten heeten, *zommige fouten*] onzer gewoone uitgaven op rekening der gewyde Schryveren zelve te zetten zyn: 2. dat de Schryvers hunne Werken meer dan eens uitgegeven hebben, en dat die onderscheiden uitgaven niet aan elkander gelyk geweest zyn: 3. dat zommige misslagen en gebreken te wyten zyn aan die geenen, die zommige gedeelten der H. S. by één gevoegd, of die des O. en N. T. elk op zich zelve in éénen bundel verzameld hebben: 4. dat noch in de oorsprongelyke Schriften des O. T., noch in de eerste afschriften, vocaaltekens zyn geweest; maar dat dezelve 'er in later tyd door de Joodsche meesters zyn bygedaan; en dus, daar deze mannen niet onfeilbaar waren, de waare zin en meening der oorsprongelyke Schryveren dikwyls, door verkeerde byvoeging van klanktekens by medeklinkletters, zoo als die thans in de handschriften en uitgaven staan, veranderd is; en dat

wy nu zelve uit de medeklinkers alleen de bedoeling der gewyde Schryveren, zoo goed elk kan, moeten ontcyfferen: 5. dat de oorfprong van fouten en verfchillende lezingen in den Hebr. tekst ook afkomftig zou zyn uit handfchriften met Griekfche letteren: 6. dat de affchryvers den oorfpronkelyken Hebr. en Griekfchen tekst met veele verkortingen gekopiëerd hebben, welke naderhand, aan anderen onbekend zynde, dikwyls verkeerd opgevat wierden, en dus een nieuwe bron opleverden van velerleië fouten en verwarringen: 7. dat veele fouten in onfe gewoone uitgaven een gevolg zyn van de gewoonte om de befchreven bladen zamen te rollen: eindelyk, 8. dat de H. S. door opzet van ongeloovigen, ketteren, of rechtzinnige zelfs, *vervalscht* zoude zyn. —— In de aanmerkingen, die de Schryver tot wederlegging dezer onderftellingen maakt, is buiten twyfel veel goeds en waars; maar 'er is echter ook veel in, dat den toets van een welwikkend oordeel niet kan doorftaan. De kundige en befcheiden Schryver zal het ons wel veroorloven, dat wy onze bedenkingen op eenige plaatzen van dit betoog voorftellen. Wanneer hy, fprekende van de onderftelling van EICHHORN, dat misfchien aan zommige van de gewyde Schryvers de fpelkonst niet heel eigen was, en dat zy derhalven enkel naar het gehoor, zonder vaste fpelkonst, voortfchreeven, zegt: „ Vreemd denkbeeld, in de daad! Zulke voortreflyke man„ nen zullen hunne eigene taal niet verftaan hebben!" dan verplaatst hy zich, zeker, niet genoeg, met zyne gedachten, in de tyden en onder het volk, waar van hy fpreekt. Het ware, in de daad, niet te verwonderen, dat de allervoortreflykfte man, in dien tyd, en wel onder eene zoo onbefchaafde Natie, als de Joodfche was, in de Orthographie van zyne taal onkundig ware. Die onderftelling benadeelt de eer zyner voortreflykheid in het geringfte niet, even min, als de onderftelling van HERINGA, dat onder de gewyde Schryvers de één een duidelyker hand fchreef, dan de ander. Even min als het beledigend voor AMOS is, met HERINGA te zeggen: „ de herder „ *Amos* fchreef zoo duidelyk niet, als de geleerde *Ezra*:" even min is het ook voor dezen herder beledigend, met EICHHORN te onderftellen, dat hy in de fpelkonst niet zeer ervaren was. —— De hevige uitvallen van SCHUTTE tegen PRIESTLEY wenschten wy door onzen, anderszins zeer befcheidenen, Schryver, niet met zoo veel goedkeuring overgenomen te zien, als bl. 277 gefchiedt. Het is hier

hier de plaats niet, om de daar gegispte onderſtellingen van den Engelſchen Schryver ter toetze te brengen, maar dit is by ons zeker, dat PRIESTLEY, hoe men dan ook over zyne gevoelens denken moge, indien men hem niet de grootſte belediging aan wil doen, gehouden moet worden voor een man, die met de vuurigſte liefde tot de waarheid bezield is, en die zich niet als een verdediger van den geopenbaarden Godsdienst *voordoet*, maar, in de daad, dien Godsdienst met den opregtſten yver verdedigt. —— Omtrent de onderſtelling van eene dubbele uitgaaf van zommige gedeelten van den Bybel, door de Schryvers zelven, hadden wy in deze Verhandeling meerder *liberaliteit* verwacht. Het mishaagde ons zeer, dat wy deze onderſtelling ook al onder die gerekend vonden, *door welke de achtbaerheid en geloofwaerdigheid der Bybelboeken merkelyk verkleind worden:* en met veel bevreemding zagen wy het, dat alle verbeteringen, door de gewyde Schryvers zelven, by eene tweede uitgaaf hunner Schriften, gemaakt, hier volſtrekt ontkend worden. VAN HAMELSVELD, wien niemand, die hem kent, van losheid, of gebrek aan eerbied voor den Bybel, beſchuldigen zal, denkt hier anders, en, naar ons inzien, beter over: men zie, b. v., zyne aanmerkingen op 1 Chron. XVI: 7, waar hy ſchryft: „ Van dit loflied vindt men het eerſte gedeelte —— in „ de vyftien eerſte verſen van den CV Pſalm; het twee- „ de gedeelte —— Pſ. XCVI; en het beſluit, Pſ. CVI: „ 1, 47, 48, alles echter met eenige veranderingen, „ ſommigen van welken ſchryffouten kunnen zyn, *doch* „ *anderen zullen veranderingen en verbeteringen van den* „ *Dichter wezen, by eene nieuwe uitgave van deze gezan-* „ *gen.*" —— Ons beſtek verbiedt ons meerdere aanmerkingen op dit ſtuk.

§. 18—37. II. Eene opzettelyke aanwyzing, hoe men zich vergrypt in dat vierderlei werk, dat den *Criticus* by de behandelinge der H. S. is aanbevolen:

A. In de beoordeeling van *de echtheid der heilige boeken* vergrypt men zich dikwyls door misbruik en verkeerde toepasſing der te voren opgegeven regelen. 1. Het is een ſterk vermoeden tegen de echtheid van een boek, wanneer der zaken kundige en geloofwaardige Schryvers van den tyd, tot welken het boek geacht wordt te behooren, of kort na dien levende, hetzelve voor onëcht verklaren; of, zo het blykt, dat het aan hun geheel on-

 be-

bekend is geweest. Maar dit bewys is, volgens onzen Schryver, te onregte toegepast op de Openbaring van Johannes, de boeken der Kronieken, Ezra, Nehemia, en Esther, de 9 laatste hoofddeelen van Ezechiël, Jes. XXXVI-XXXIX, enz. —— 2. Vooral (zegt hy) maakt men dikwyls misbruik van dien regel, dat de egtheid eens boeks verdagt wordt, wanneer men 'er persoonen, plaatzen, gebeurenissen, gebruiken, schriften, woorden en wat dies meer is, openlyk in gemeld of van ter zyde in bedoeld vindt, die eerst in later tyden t'huis hooren; of, wanneer deszelfs styl of inhoud niet overeenkomt of met den van elders bekenden styl, of met den leeftyd, het vaderland, de kundigheden, de geäartheid, enz. des Auteurs, wiens naam het draagt. —— Verscheiden Bybelboeken, of gedeelten van dezelven, welker echtheid door zommige geleerde mannen, op één of meer der zo even genoemde gronden, in twyfel getrokken was, poogt de Schryver hier, door beantwoording der gemaakte tegenwerpingen, te handhaven, als waarlyk van die geenen, welker naamen zy aan het hoofd dragen, voortgesprooten. Onder eene menigte gegronde aanmerkingen, vinden wy hier echter ook veel aangebragt, dat, naar onze gedachten, menigen oordeelkundigen Lezer niet bevredigen zal. Wy kunnen ons in de byzonderheden niet inlaten. Alleen willen wy hier eene kleine aanmerking maken op het geen wy, bl. 390, lezen tegen het gevoelen van EICHHORN, over de echtheid van *Salomo's Spreuken*. Deze was naamelyk van oordeel, dat 'er in dat boek, behalven de Spreuken van SALOMO, AGUR, en LEMUËL, ook, door hem, die dezelven verzameld heeft, veele andere van vroeger en later Wyzen zyn zamengebragt, welke alle men, deels wegens overlevering, deels om dat ze SALOMO niet onwaardig waren, op zynen naam zettede. Dit oordeel steunde daar op, om dat het voor éénen mensch niet mogelyk zy, zoo veele spreuken te schryven. „ Zelfs het fynste vernuft (zegt hy) wordt moede, de scherpste scherpzinnigheid stomp, de levendigste luim dood, als zy zoo vele vruchten dragen, en zoo dikwyls en sterk ingespannen worden zouden. SALOMO, ik weet dit zeer wel, werd als de wysste van zynen tyd door het gerucht overal geroemd, en ik ben 'er ver af, van tegen zyne wysheid onregtvaardig te wezen: maar zelfs een Godlyk vernuft reikt bezwaarlyk toe tot zulke eene menigte van spits-

ſpitsvinnige ſpreuken en geestryke invallen (*). In zyn antwoord op deze bedenkingen zegt onze Schryver, onder anderen: „ Van eenen hedendaagſchen Nederlandſchen „ met roem bekenden Dichter verzekert men, dat de „ Dichtſtukken, uit zyne pen gevloeid, het getal der dagen „ zyns levens evenaren. Ik zwyg van de Arabiſche „ Spreuken van MEIDANI en anderen, om dat EICHHORN „ die insgelyks als zamenvoegſels van heel onderſcheiden „ Wyzen aanmerkt." Welke Nederlandſche Dichter hier bedoeld worde, is ons onbekend; maar dit durven wy vastſtellen, dat niemand, wie hy ook wezen moge, in ſtaat zy, *zoo veele ſtukken* te leveren, *die waarlyk den naam van* DICHTSTUKKEN *verdienen*. En, wat MEIDANI betreft, het is niet ſlechts eene meening van EICHHORN, maar eene onbetwistbaare waarheid, dat deze niet de Schryver, maar alleen de Verzamelaar en Uitlegger geweest is van de 6000 Spreuken, die wy onder zyn' naam overig hebben.

B. Hoe men zich ook vergist in het oordeel over het al of niet *oorſprongelyke der tael* van zommige boeken des O. en N. T., had hy reeds in de derde Afdeeling, by de opgave der regels, naar welken een beoefenaar der Bybelſche Kritiek zyn oordeel ſchikken moet, in eenige ſtaalen aangetoond. Hy had daar tevens reeds eenige redenen aangevoerd, tegen de onderſtelling van een' *Hebreeuwſchen grondtekst* van MATTHEUS: en hy voegt 'er nu ſlechts eenige aanmerkingen by ter wederlegging van MICHAËLIS, die niet alleen deze onderſtelling had aangenomen, maar die daar by de Griekſche overzetting voor onnaauwkeurig hield, en het uit dien hoofde zelfs waagde eenige verbeteringen van het zyns oordeels verkeerd vertaalde voor te ſlaan (†).

C. „ Vooral heeft men (zegt onze Schryver) ook reden van klachten over het hedendaagsch misbruik der Kritiek in het beoordeelen van *de echtheid en waere lezing van* groote of kleine *Schriftplaetzen en Woorden*." Hy poogt dit in eenige byzonderheden aan te toonen, welke hy tot de volgende clasſen brengt. 1. De onderſtelling, dat,

(*) *Inleiding in het* O. T., III D., bl. 550—553.

(†) Dit is ook gedaan in het Mengelwerk van de *Vaderlandſche Bibliotheek*, I Deel, No. 9, 385—392; verg. echter ook aldaar, No. 13, bl. 577—579.

dat in de H. S., vooral des N. V., wel de meeste fouten door inlasfchingen en byvoegzelen ontftaan zyn. Hy ontkent niet, dat de handfchriften des N. T. onderfcheiden merktekenen van *glosfen* dragen; maar hy wenscht meer voorzichtigheid in de beoordeeling van dit moeilyk ftuk. Hy merkt met regt aan, dat 'er geen boek ter wereld is, hoe naauwkeurig en juist ook gefchreven, of men vindt 'er menigvuldige woorden en gezegden in, die 'er, behoudens den zin, wel konden afgebleven zyn, maar die 'er tot meerder duidelykheid, cieraad, bevalligheid, nadruk, enz. zyn bygedaan; en dat men dit vooral in 't oog moet houden by het N. T., welks Schryvers zich niet op die puntigheid hebben toegelegd, die men, by 't wegwerpen van al wat overtollig fchynt, onderftelt: enz. Hy veroordeelt dus alle gisfingen, waar voor geen andere grond word bygebragt, dan dat die zin, of dat woord, behoudens de meening des Auteurs, gemist kan worden; als ook de wegwerping van woorden of zinfneden, uit moeilyke plaatzen, alleen met oogmerk om dezelven verftaanbaarer te maken. Hy zegt hieromtrent, onder anderen, met regt, „ by moeilyke plaatzen is het nog de eerfte weg, de eene of andere verbetering van den tekst voor te flaan: terwyl men niet dan in den alleruitterften nood het wagen kan, tegen het eenftemmigst getuigenis aan, eene donkere plaats geheel weg te werpen. —— En het is in allen gevalle natuurlyker te denken, dat men den tekst door byvoegfelen duidelyker, dan dat men hem onverftaanbaarder zou getracht hebben te maken." [Deze laatfte aanmerking echter geldt alleen ten opzichte van opzettelyke byvoegzelen, niet ten aanzien van die, welke toevallig in den tekst kunnen ingefloopen zyn, en waarin dikwyls de eenige oorzaak der duisterheid zit.] —— De onderftelling van zommige oordeelkundigen, dat men tusfchen twee lezingen, die beide een' goeden zin geven, de kortere kiezen moet, meent de Schryver, dat op zommige plaatzen met regt toegepast wordt. Echter keurt hy het te menigvuldig gebruik daar van af. „ Immers (zegt hy) is het even gemakkelyk, ja gemakkelyker, te begrypen, dat fommige affchryvers, om eene plaats verftaanbaarder, gepaster, en met de gelykluidende overeenkomftiger, te maken, eenige woorden uitgelaten, dan dat anderen ze bygevoegd hebben. En over het geheel ftaat een affchryver, 't zy hem voorgelezen worde, 't zy hy zelf leze, ligter bloot voor de uitlating van een woord, dat, behoudens

dens den zin, gemist kan worden, dan voor de byvoeging van iets, dat 'er zonder ſtooting kan worden bygedaan." —— „ Nog minder grond (gaat hy voort) is 'er voor het menigvuldig gebruik, dat vooral SEMLER en GRIESBACH maken van eenen anderen regel, dat, naamlyk, wanneer 'er in handſchriften en andere bronnen twee of meer verſchillende lezingen voorkomen omtrent een woord of woorden, welke, behoudens den zin, kunnen gemist worden, men dan geen van beiden als echt verkiezen, maar ze beiden, als onderſcheiden byvoegzels van later hand, verwerpen moet." Het kan zyn, dat deze regel hier en daar verkeerd toegepast is, maar den regel zelven, die door de beſcheidenſte *Critici* aangeprezen en gevolgd is (*), kunnen wy niet afkeuren. En de aanmerkingen, die onze Schryver 'er tegen maakt: „ In dit geval zyn *alle* de onderſcheiden byvoegſels *tegen*, en „ *geen'* getuigenisſen *voor*, de korte lezing: *allen* bewyzen „ ze, dat 'er toch één ig byvoegzel ſtaan *moet:*" deze aanmerkingen, zeggen wy, houden wy voor geheel en al onbewysbaar. —— Na dat hy, in de volgende §. gehandeld had over eenige plaatzen des O. T., by welke die onderſtelling van randglosſen, die naderhand in den tekst zouden zyn geraakt, ook zeer verkeerdelyk zoude aangebragt zyn; voegt hy 'er nog eenige byzondere aanmerkingen by nopens *de Opſchriften der Pſalmen*, en die boven ſommige van *Jeſaias Godſpraken*, welker echtheid hy meent dat ten onregte in twyfel wordt getrokken. —— —— 2. „ Zonder het wegwerpen van geheele zinſneden of woorden, kan men toch ook de kritiſche gisſing misbruiken, wanneer men zonder grond verandering maakt in eene lezing, die door alle getuigenisſen gewettigd is, en, noch het taalgebruik, noch het redenbeleid, noch den ſtyl des Schryvers, en wat dies meer zou kunnen zyn, tegen zich heeft." Dat ook dit hedendaags veelvuldig geſchiedt, wordt, even gelyk by de voorgaande byzonderheden gedaan was, met een aantal voorbeelden beweezen. —— —— 3. Op dezelfde wyze wordt het

(*) Zoo lazen wy nog onlangs de volgende Aantekening van ERNESTI ad CICERONEM, *de N. D.* I. 6: [*Statius in Synephebis*] *Statius* abest a M. S. S. quibusdam, etiam Guelſ. delevitque DAVISIUS. Alii libri habent *Plautus*, alii *Terentius*, QUOD OSTENDIT, NOMEN ESSE A GLOSSATORE.

het hedendaagsch misbruik der Kritiek betoogd, in de *vereffening van fchynftrydigheden* tusfchen plaatzen des O. en N. T., gelyk ook van zulke plaatzen, die uit de boeken des O. V. in de Schriften der Euangg. en App. worden aangehaald: „ wanneer men naamelyk, zonder naauwkeurig onderzoek, of niet het fchynbaar verfchil door andere gemakkelyker en zekerder middelen konne weggenomen worden, terftond aan 't veranderen der gewoone lezing gaat, en daar toe van geheel ongenoegzaame getuigenisfen gebruik maakt."

D. „ Eindelyk, in de beoordeeling van de fchikking en verdeeling der reden en woorden in de H. S. gaat men ook fomtyds heden ten dage al te ras af van die, welke door alle handfchriften, overzettingen, en andere getuigenisfen, bevestigd wordt; dikwyls alleen om den Auteur eene orde van zaken op te dichten, om welke hy niet gedacht heeft, om het beloop der rede, volgens ons inzien, wat gepaster en vloeiënder te maken, en enkel gezogte zwarigheden te ontwyken." Ook hier van worden een aantal voorbeelden opgegeven.

§. 38—42. III. Een onderzoek na de oorzaaken, waar uit dat menigvuldig misbruik der Kritiek in onze dagen zyn oorfprong hebbe. De Schryver vindt dezelven in het gebrek aan die vereischten, welke hy in de derde Afdeeling had getoond, dat de beoefenaar der Kritiek noodwendig hebben moet. Dezelven zyn dus, volgens hem,

A. Gebrek aan de vereischte gaven der Natuur, of aan de nodige, byzonder Grammaticale, kundigheden: (hier echter verkiest de Schryver, zedigheidshalve, liever op te geven, wat anderen gezegd hebben, dan zyn eigen oordeel over de *Critici* van dezen tyd te vellen.)

B. Korfeligheid, fcherpheid, zucht om onophoudelyk anderen tegen te fpreeken, terwyl men zelf geene tegenfpraak dulden kan.

C. Vrypostigheid en losbandigheid, waar door men zomtyds, om zyne byzondere, Godsdienftige en andere, gevoelens goed te maken, veranderingen in de lezing, tegen alle grondregelen aan, voorflaat, of uitwerpt, het geen met zyne denkbeelden niet ftrookt.

Aan het einde van zyn Werk heeft de Schryver nog een Bygevoegfel geplaatst, behelzende een Lyst van Schryvers, die hy, behalven de in de Aantekeningen genoemde, by

zy-

zynen arbeid gebruikt heeft. Wy moeten daar uit, ten slotte, nog dit aantekenen, dat men in dit Boekdeel menige onuitgegevene aanmerking medegedeeld vind, uit de Academische lessen van de Hoogleeraaren SCHROEDER en ABRESCH, van welker onderwys de Schryver gebruik heeft mogen maken.

Leerredenen over de gewigtigste Gebeurtenissen uit het Leven van JESUS CHRISTUS, *gewoonlyk genoemd Euangeliën; door* JOHANNES TISSEL, *Leeraar der Luthersche Gemeente te Amsterdam. Vierde Deel. Te Dordrecht, by* A. Blussé en Zoon, 1794. *In gr. 8vo.* 312 *bl.*

De agtenswaardige Leeraar TISSEL vervolgt, in den aangekondigden bondel, zynen verdienstlyken arbeid, ten beste zyner natuur- en geloofsgenooten. *Verdienstlyk* noemen wy dien arbeid, omdat de Onderwerpen, door zyn Eerw. behandeld, op 's menschen waar geluk, de verbetering van hart en zeden, een onmiddelyken invloed hebben; en de uitvoering volkomen is berekend naar de gewoone vatbaarheden van allen, die, met opregte begeerte om stigting in het goede te ontvangen, oplettendheid en gezond menschen-verstand zamenpaaren. Doch wy willen ons goedkeurend oordeel, meermaalen geveld, niet herhaalen, maar liever met den tegenwoordigen bondel onzen Leezeren een weinig nader bekend maaken. Een Negental Leerredenen wordt hier afgeleverd. Ten blyke van de belangrykheid der stoffen, willen wy de titels uitschryven; zy zyn de volgende: „ Verdediging van Gods handel- „ wyze in de Roeping der menschen tot zaligheid. De „ verplichting om aan de verbetering of bekeering van „ zyne medemenschen te arbeiden. De gelykvormigheid „ aan God 't groote doel van den Christlyken Gods- „ dienst. De invloed van den Godsdienst op onzen arbeid. „ Het voortreflyk onderricht van den Christlyken Gods- „ dienst, in het stuk van den toorn. De heiligheid van „ het hart tot Zaligheid noodzaaklyk. De menschen „ zyn huishouders van God. 't Character van den Ver- „ losser, wyze ernst en edele zachtheid op de volmaakt- „ ste wyze vereenigd. De verplichting tot den Openbaa- „ ren Godsdienst; of tot den openlyken Eerdienst van 't „ Opperste Wezen."

Gelyk voorheen, zullen wy ook nu wederom den Leezer een en ander staal van TISSEL's denkwyze mededeelen. Onze keuze bepaalt zich vooreerst tot de eerste Leerreden. Naa de betekenis der woorden, *Zaligheid* en *Roeping*, verklaard te hebben, trekt zyn Eerw. het daar over gezegde kortlyk in een, niet byvoeging van eenige ophelderende Aanmerkingen. „ Uit „ het zo even gezegde (zo schryft TISSEL) volgt dan „ natuurlyk, dat de uitdrukking; *God roept de menschen* „ *tot zaligheid*, niets anders betekent, dan dit: God „ poogt ons over te haalen tot het bewandelen van eenen „ weg, die ons opleid tot tevredenheid en geluk; of, „ om duidelyker te spreeken, de Godheid brengt de za- „ ligheid onder ons bereik, dat is, Hy maakt dezelve „ voor ons mogelyk en verkrygbaar; zonder ons daartoe, „ op eenigerhande wyze, ten koste van onze vryheid, te „ noodzaaken. En (dus gaat hy voort) dat 'er geen de „ minste reden zy, om, in dit stuk, van de natuurlyke „ en eigenäartige betekenis van 't woord *roepen* af te „ gaan, zal nader duidelyk blyken, door met deze aan- „ merking te verbinden, eene beschouwing van de *mensch-* „ *lyke natuur*, en van den *aart van 't geluk*, waartoe „ de Godsdienst, naar aller toestemming, den mensch kan „ opleiden.

„ Ik begin van *de natuur der menschen*. Men behoeft „ zeker M. V. den mensch niet lang te beschouwen, „ of dat uitstekend voorrecht, waar mede zyn Schepper „ hem boven 't gedierte beschonk, ik meen het vermo- „ gen van vryheid en redelyke keuze, valt ons ter- „ stond in 't oog; —— dat vermogen, om zich tot het „ een of tot het ander, door inwendige gronden, te be- „ paalen, met de bewustheid, dat hy handele, vrywil- „ lig en zonder eenigen dwang. Wilde God 't geluk „ van den sterveling; geenzins bedoelde God hem een „ geluk te bezorgen van het laagste soort. Niet enkel „ voor zinlyk en dierlyk genoegen, maar ook voor ze- „ delyk geluk, maakte de Godheid hem vatbaar; en 't „ is klaar, dat zyn groote Maaker hem dit zyn hooger „ geluk ook wilde bezorgen, langs eenen anderen weg; „ niet gelyk het gedierte door blinde konstdriften, (in- „ stincten) welke het dier, dat verstooken is van edeler „ veeren en vermogens, tot allerlei daaden als voort- „ sleepen en noodzaaken. Neen, de mensch kan geluk- „ kig worden door 't gepast gebruik der Rede, en door

„ de

„ de gelukkige aanwending van zyne vryheid. Zien wy „ niet M. V. dat alles in de menschlyke natuur is in- „ gericht, om hem een hooger geluk te verschaffen, „ dan 't gedierte, en 't hem toe te reiken, langs eenen „ geheel anderen weg? Is 't dan te vermoeden, dat God, „ den mensch tot de zaligheden van den Godsdienst „ roepende, zyne redelyke en vrye natuur ganschlyk zou „ verkrachten, en hem, door een onweerstaanbaaren dwang, „ afgescheiden van de kracht van zedelyke drangrede- „ nen, als zou noodzaaken tot het goede? Dan zeker „ wierd de mensch voor ons oog, in plaats van een „ voortreffelyk en welgeördend geheel, de zetel van on- „ verklaarbaare tegenstrydigheid."

De Leeraar TISSEL, dit denkbeeld nader ontvouwd hebbende, uit de beschouwing van 't weezen van Godsdienst en Deugd, en door de opmerking, dat 'er geen grond zyn zoude, „ byaldien God den mensch onweer- „ staanbaar riep tot zaligheid en geluk, door hem even „ zo onweerstaanbaar te dwingen tot het goede, om zulk „ eene gedwongene godsvrugt en deugd te beloonen," beroept zich vervolgens op den *aart van het zedelyk geluk*, 't geen wy door het geloof in Christus kunnen verkrygen. „ Al de zaligheid toch, (schryft TISSEL) al „ 't zedelyk geluk, waar voor ons de Godsdienst vat- „ baar maakt, vooronderstelt, buiten allen twyfel, in- „ wendige en heilige gesteldheden, —— gesteldheden, „ daarin van onheilige gesteldheden onderscheiden, dat „ men daar door 't goede bemint, dat men 'er zich toe „ geneigd voelt, het daarom kiest, en 't zo volgt en „ beoefent; eene gesteldheid, die, blykbaar, alle waar- „ de verliest door dwang en geweld; terwyl die zelfde „ dwang en geweld ook voor ons zelven 't genoegen „ dier gesteldheden zou wegneemen en vernietigen, en „ ons dus zou onvatbaar maaken voor tevredenheid en „ zelfsvoldoening, voor alle belooningen van dit soort."

Leezenswaardig is, voorts, de Leerrede, waarin de agtenswaardige TISSEL handelt over den *wyzen ernst en de edele zachtheid, als volmaakt vereenigd in het Character van onzen Verlosser.* Daar de Verhandeling zelve te in een gedrongen is, om uit dezelve iets ter proeve voor te draagen, zullen wy alleenlyk overneemen, 't geen de Leeraar ter algemeene opheldering van deezen edelen Charactertrek heeft aangemerkt. „ Wat is hier (dus „ vraagt hy) *wyze ernst?* Wat *edele zachtheid van Cha-*

„ *rac-*

„ *racter?* En wat bedoelen wy, als wy van *de gelukkige mengeling* deezer verſchillende hoedanigheden by „ *Jeſus Christus* gewaagen? —— Zo dra wy (is 's Mans „ antwoord) aan iemand wyze ernst of welgeplaatſte „ ſtrengheid toekennen, en aan zyn Character zekeren „ nadruk, of eene edele onbuigzaame ſterkte, in het handelen toeſchryven, dan bedoelen wy 'er door, die „ manlyke deugd, die hoedanigheid der Ziele, waar by „ hy, de beginzelen van braafheid onveranderlyk en „ zonder de minſte vrees of eenigerhande twyfeling volgende, zig nimmer noch door traagheid van zig zelven, „ noch door vrees voor anderen, eene enkele ſchrede „ van het pad verwydert. 't Is die geſteldheid der „ Ziele, die, ons verheffende boven al de kracht der gewoone najaagingen onder de menſchen, ons als ongevoelig maakt voor vermaak of belang, voor vleiëryen „ of voor verwyten, voor roem of voor verachting; en „ ons in ſtaat ſtelt, om, by eene voegzaame gelegenheid, „ den ſterkſten afkeer te toonen van al het laage en „ verachtlyke, van al het zondige en ſnoode. Hy dus „ M. V. die, uit traagheid of uit zwakheid, uit hoop „ of uit vrees, by de boosheden van anderen, zynen „ afkeer verbergt, ontveinst, en zig plooit en wringt „ naar den ſmaak en de zinlykheid van anderen; hem „ mangelt die grootheid of ſterkte van ziel, hem ontbreekt ganschlyk die manlyke deugd, die wyze ernst, „ die wy hier bedoelen. Ik zeg *wyze ernst*, welgeplaatſte ſtrengheid; om deze waardige geſteldheid niet te „ verwarren met eene verkeerdheid, waar by men, vol „ van eigenzinnigheid, zig meer door redelooze drift en „ dwaaze woede, dan door wyze en waardige beginzelen, laat beſtieren; die zo kwaalyk geplaatſte ſtrengheid, waar by men of zonder voldoende gronden, of „ zeer ten ontyde, den ernst der Ziele op het hoogſte „ ſpant; en die door een gefronsd voorhoofd, door oogen vol vuur, en door allerlei ſterke handelingen, aan „ den dag legt." Op deeze Characterſchets van den *wyzen ernst* laat TISSEL die van *edele zachtheid* volgen. „ 't Is (ſchryft de Leeraar) die beminlyke hoedanigheid der Ziele, die, te ſaamgeſteld uit eene hartlyke welwillenheid en eene teêrhartige neiging tot „ deelneeming, ons den kwaaden wel doet bejammeren, „ maar nimmer haaten; 't is die loſwaardige neiging, „ die ons, de verkeerdheden van anderen zo veel moog-

„ lyk

„ lyk van de beste zyde doende beſchouwen, telkens „ aanſpoort, om zyne verbetering en welvaart, zo veel „ in ons is, te bevorderen. Zo minzaam en meedogend „ deze zachte goedhartige geſteldheid der Ziele ons je- „ gens anderen doet denken, even zo toegevend en lief- „ devol doet zy ons ook handelen. Een ſtuurs en ge- „ fronsd gelaat, bitze woorden en ſchampere bejegenin- „ gen, zyn altoos, ten zy hooge verplichtingen zulks nood- „ zaaklyk vorderen, verre, zeer verre, verwyderd van den „ man, die eene edele zachtheid der Ziele bezit; en die van „ dien kant alle onze hoogachting en naavolging verdient. „ Wat nu (merkt TISSEL, ten beſluite, aan) *de menge-* „ *ling* of *de vereeniging* van deze in ſchyn zo ſtrydige „ hoedanigheden aanbelangt. In hem beſchouwen wy de- „ zelve als vereenigd, die eene gelyke vatbaarheid of ge- „ ſchiktheid bezit tot ernst en nadruk, of tot zachtheid „ en goedheid; naar maate plicht en omſtandigheden zulks „ vorderen. En hy bezit deze hoedanigheden *op eene* „ *volmaakte wyze* vereenigd, in wiens hart ernst en zacht- „ heid, zo in hunnen oorſprong, als in de trap of maat, „ en in de geduurzaamheid, volledig overeenkomen met „ den aart der omſtandigheden, waarin hy zig bevindt, „ en met de plichten, waar toe hy geroepen is."

Genoeg oordeelen wy deeze trekken, om den Lee- zer, op nieuw, van TISSEL's gezond verſtand en re- delyke denkwyze, eenige ſtaalen onder 't oog te brengen, en hem tot eene nadere kennismaaking met 's Mans nutte en ſtigtelyke Leerredenen uit te lok- ken.

Het nuttig gebruik des Christendoms, byzonderlyk in bange tyden. Eene Leerreden, uitgeſproken in de Vergadering en Gemeente, de Grindgrond-Groeve, te Hackney, op den 30 *Maart* 1794, *door* J. PRIESTLEY, LL. D. F. R. S., &c. *Zynde de Affcheids Redevoering des Schryvers van zyne Gemeente. Uit het Engelsch vertaald. Te Amſterdam, by* H. Brongers, 1794. *In gr.* 8vo. 65 *bl.*

Bekend aan de meesten onzer Leezeren zyn de lotgevallen van Dr. PRIESTLEY. Door het plonderziek Engelsch gepeupel, opgezet van eene domme Geestlykheid,

heid, van huisgeraaden en eene kostbaare boekery beroofd, verliet de martelaar der eenvoudige Euangelische waarheid de Stad *Birmingham*, alwaar hy, onder de *Disfenters*, het predikampt bekleedde, en vertrok na *Londen*. In de nabuurschap dier Stad eenigen tyd dien zelfden post hebbende waargenomen, wierdt hy te raade, na *Amerika* over te steeken; alwaar hy reeds aangekoomen, en, naar verdienste, in eenen niet onaanzienlyken post gesteld is. In de maand Maart des jongstvoorgaanden Jaars, naar aanleiding van *Hand.* XX: 32, voor de laatste maal, in Europa, als Leeraar het woord voerende, zyn de gevoelens, welke hy voortbrengt, naar die aandoenlyke gelegenheid berekend. In de daad, dit getuigenis zal ieder onbevooroordeelde, naa het leezen deezer Leerrede, uit zyn hart voelen opryzen: hoe gewaagd en stout zommige stellingen van PRIESTLEY iemand ook mogen toeschynen, ware hy geen eerlyk man, en van den praktikaalen geest des Euangeliums in het gemoed doordrongen, hy zou dus eene verstandig ernstige en bemoedigende Leerrede niet hebben kunnen voortbrengen. Gode zy dank, dat in ons Vaderland het gelaat der dingen eenen keer heeft genomen, door welken alle vervolging om den Godsdienst onzen waarlyk vry geworden bodem, gelyk wy hoopen, voor altoos, zal verlaaten hebben. 'Er is dus geene reden, om van dien kant PRIESTLEY's Leerrede iemand aan te pryzen. Nogthans zullen 'er altoos lyders blyven op den aardbodem. Van welk eenen aart dezelve ook mogen weezen, veel vrugts belooven wy hun van de aandagtige leezing en toepassing op zich zelve van de gedagten des schranderen Engelschmans. Dat het vreedzaam verblyf, welk hy, aan geene zyde des Oceaans, is gaan zoeken, hem de mishandelingen van het ondankbaar Moederland doe vergeeten, onder de aanwending zyner uitneemende talenten, ten beste van een Land, welk zyne verdiensten beter op prys zal waardeeren! Waare hoogagting voor den uitmuntenden PRIESTLEY deedt ons deeze uitboezeming uit het hart door de pen uitstorten.

Os-

Onderwys in den Godsdienst, voor de Jeugd, door PETRONELLA MOENS. *Te Amsterdam, by* A. B. Saakes. *In 8vo.* 24 *bl.*

Men heeft al voorlang, en met reden, aangemerkt, dat een der voornaamste Oorzaaken, waarom men in het Onderwys der Jeugd zo weinig slaagt, ook daar in te vinden is, dat de Onderwyzers te veel geleerdheids bezitten, en dus, in hunne onderrichtingen, zich niet kunnen verlaagen tot den peil der Kinderlyke vatbaarheid en begrippen. Men behoeft zich alzo niet zeer te verwonderen, dat ook dit het gebrek is, dat in dit klein Geschrift heerscht. De Burgeres PETRONELLA MOENS is te zeer gewoon, haaren hoogvliegenden geest boven de gemeene denkbeelden te verheffen, dan dat zy tot het weinig bevattend vernuft van eenen jeugdigen Onderwyzeling zich geheel kan vernederen; en, schoon men, in deeze weinige bladeren, wel zien kan, dat zy hier naar getracht heeft, is zy echter hierin niet zeer gelukkig, naar ons inzien, geslaagd. Ondertusschen kan dit Boekje voor eenigzins gevorderden zeer wel zyne nuttigheid hebben.

Kort Berigt wegens de kwaadaartige Koorts, welke onlangs in Philadelphia heerschte, benevens eene opgaaf van het gebeurde omtrent dit onderwerp in verscheidene gedeeltens der Vereenigde Staten van Noord-America. Door MATTHEUS CAREY. *Uit het Engelsch vertaald, door* N. C. DE FREMERY, *A. L. M., Phil. & Med. Doct. Te Haarlem, by* A. Loosjes, Pz. 1794. *In gr. 8vo.* 152 *bl.*

Dit Werkje behelst eene zeer naauwkeurige en geloofwaardige beschryving van den oorsprong, voortgang en het uiteinde der geduchte Ziekte, welke, onder den naam van Geele Koorts, op het einde van het Jaar 1793, met eene zo vreeslyke woede, in Philadelphia, en derzelver omtrek, geheerscht heeft, dat 'er, binnen den korten tyd van iets meer dan drie maanden, ruim vierduizend menschen door in het graf gesleept werden. —— De Schryver van hetzelve, die verzekert alleen getragt te hebben, waare gebeurenissen in duidelyke en eenvoudige woorden uit te drukken,

ken, heeft de meeste daadzaaken zelve waargenomen, en andere niet dan van geloofwaardige perfoonen met alle voorzichtigheid ontleend; en hy was te beter in ftaat om een echt bericht nopens de omftandigheden, welke deze Ziekte verzelden, te kunnen mededeelen, daar hy zich onder de Leden eener Commisfie bevondt, welke tot onderfteuning der Zieken en Behoeftigen was aangefteld. —— Men vindt in hetzelve een omftandig verflag van de verfchillende byzonderheden en voorvallen, welke deze vernielende plaag voorafgegaan zyn en verzeld hebben; benevens eene naauwkeurige opgave der middelen, welke men, ter afweering van derzelver verwoestende uitwerkingen, heeft te baat genomen. Gebrek aan goede maatregelen was buiten twyfel de oorzaak van den fchielyken voortgang dezer Ziekte, en de Schryver merkt met veel reden op, dat het Burgerlyk bewind, op het eerfte verfchynen van zulk een verderflyke plaag, de magt behoorde te hebben om beslisfende maatregelen te neemen, en dat het gebrek van een gefchikte wet omtrent dit onderwerp oorzaak geweest is, waarom men het kwaad, onmiddelyk na dat het uitgebroken was, niet heeft te keer gegaan. — Eene andere oorzaak ter verbreiding der Ziekte, die, behoudens de Burgerlyke vryheid, het waakzaam oog der Regeering niet had behooren te ontflippen, was een ongepaste Godsdienst-yver. „ Zal men, zegt de Schryver, my vergeeven, dat ik hier het gedrag van die geenen, welker kwalyk beftierde yver hun in de hevigfte woede der ziekte bewoog, om fommige onzer Kerken beftendig op te vullen, en dus dezen boosaartigen vyand in zyn werk byftand te bieden, vrymoedig afkeur? Van hun, welke, als vreezende, dat de gebeden en fmeekingen, die zy t'huis deeden, by God niet aangenaam zyn zouden, zich in Kerken begaven, die met rottende Lyken vervuld waren, en waar zy allerlei fchadelyke uitwaasfemingen moesten inädemen? Aan deze ééne oorzaak durf ik gerust een groot deel der fterfte toefchryven. —— Het verdient wezentlyk alle opmerking, dat die gezindheden, welker godsdienftige Vergaderingen het volfte waren, ook het meest van de ziekte geleden hebben. —— Zullen dan de menfchen nimmer wys worden? —— Moeten wy nog leeren, dat de Almachtige Schepper van hemel en aarde geèn tempelen, met handen gemaakt, noodig heeft? dat het gaan na eene godsdienftige Vergaderplaats, wanneer dat onmiddelyk aanloopt tegen de groote wet van zelfsbehoud, die

zy-

zyne Goddelyke hand met onuitwischbare letteren in het hart van alle zyne schepselen geschreeven heeft, geen deel uitmaakt van den eerdienst, dien men aan den Schepper en Onderhouder van het menschdom verschuldigd is? dat een zagt en nederig hart de tempel is, waarin hy wil gediend zyn? dit hoop ik niet. —— Ik hoop, dat de vreeslyke les, welke sommigen van onze Gezindheden, hieromtrent, door eene sterfte, die verre buiten alle evenredigheid tot hun getal was, gekregen hebben, in volgende tyden, by diergelyke donkere omstandigheden, zal onder het oog gehouden worden."

Ten aanzien van het Geneeskundige gedeelte is dit Werkje zeer onvoldoende; en, om zulks eenigzins te gemoet te komen, heeft de Vertaaler de berichten, door Geneesheeren omtrent deze Ziekte medegedeeld, by wyze van Aantekeningen, althans het voornaamste daarvan, op zyne plaats 'er bygevoegd; en nog daarenboven een meer omstandig verslag aangaande dit onderwerp, door Dr. LINING, Arts te Charlestown, aan Dr. R. WHYTT, Hoogleeraar te Edinburgh, geschreven, aan het einde van dit Stukje doen drukken. Dan, daar dit alles vry omstandiger en naauwkeuriger door den Hoogl. RUSH, die deze Ziekte te Philadelphia zelve gezien en behandeld heeft, in eene zeer fraaije Verhandeling, over deze merkwaardige Epidemie, beschreven is, hoopen wy, dat de Vertaaler, dien dit Stuk te laat ter hand was gekomen, zyne belofte zal volbrengen, en het hoofdzaaklyke daarvan, by wyze van een tweede Stukje, aan den Nederlandschen Leezer mededeelen.

Natuur- en Zedekundige Beschouwing der Aarde, en van haare Bewoonderen. Gevolgd naar het Hoogduitsch van J. F. ZÖLLNER *en* J. S. LANGE. *Vyfde Deel. Te Campen, by* J. A. de Chalmot, *en te Amsterdam, by* M. de Bruyn. *In gr. 8vo.* 340 *bl.*

Een stapel Boekdeelen van een zelfde Werk herinnert ons aan eene *agterlykheid* omtrent hetzelve —— *verzuim* kunnen wy het niet noemen; dewyl wy ons des onschuldig kennen, en het Werk van ons niet *verzuimd*, maar, nu om deeze dan om geene rede, *verwyld* is door ons onder handen genomen te worden. Wy zouden ligtlyk, om dit in 't gelyk te brengen, eenige Dee-

len te zamen kunnen neemen, ons beroepen op de gunstige Beoordeeling des Eersten Deels, als mede op die wy over de drie volgende ſtreeken (*), daar het Werk, in wyze van uitvoering, zich zelven gelyk blyft; doch wy zouden, dit doende, een Werk, als het Werk voorhanden, geen regt, maar aan 't zelve te kort doen; liever verkiezen wy van elk der nu uitgekomene Deelen, zo kort als andere meer dringende Aankondigingen, of de ſchikking onzer Beoordeelingen, toelaaten, eenig verſlag, en derzelver inhoud, op te geeven.

Wy deelen in het genoegen der Schryveren van dit leerzaam Werk, als zy betuigen: „ Wy hebben meer Leezers gevonden, dan wy by de overhand neemende zugt tot nieuwmodiſche beuzelingen, en vermaaklyke bezigheden, voor eene zo ernſtige Lectuur hadden durven verwagten, welke hier en daar niet anders dan droog zyn, en alleen den geenen behaagen kan, die de vermeerdering zyner kundigheden als de hoofdzaak, en het vermaak ſlegts als een bywerk, beſchouwt. —— Wy hebben Beoordeelaars gevonden, wier inſchiklykheid en lof ons des te aangenaamer zyn moest, hoe zeer wy bewust zyn, dat ons werk in de oogen van een ſtrengen Beoordeelaar zeer onvolmaakt zyn moet. —— Wy hebben het beloonend genoegen gehad van te verneemen, dat ons geſchrift verſcheiden Leezeren eenen ſmaak aan de kennis der Natuur ingeboezemd, veele ontrustende zwaarigheden weggenomen, en menig vooroordeel overwonnen heeft. —— Daar door zyn wy nu aangeſpoord, om ons beſtek, het welk wy in den beginne bepaald hadden, nog verder uit te breiden, en menige beſchouwing, die wy ſlegts als ter loops meenden aan te ſtippen, uitvoeriger te bewerken, en ten minſten geene gelegenheid te verzuimen, die ons aangebooden wierd, om de aandagt des Leezers op een gewigtig onderwerp te doen vestigen."

Nader zich verklaarende over 't geen hun in het overig gedeelte huns verbreeden beſteks te behandelen ſtaat, zeggen zy: „ De algemeene beſpiegelingen over de Aarde en de mindere ſoort van haare Bewoonderen zyn geëindigd. 't Geen wy nog van de Dieren te zeggen hadden, oordeelden wy gepaster te kunnen voegen by het on-

(*) Zie onze *N. Algem. Vaderl. Letteroef.* IV D. 1 Stuk, bl. 457. V D. 1 Stuk, bl. 160. *Algem. Vaderl. Lett.* voor 1791, bl. 207 en 433.

onderzoek over den *Mensch*, of ook ter afwisfelinge hier en daar in te lasfchen. Wy gaan derhalven nu over tot deeze gewigtige Afdeeling van ons Werk, waar by wy dies te meer oplettenheid durven verwachten, dewyl de zaak op zichzelve van een veel algemeener belang is dan al het voorige. —— Mogten wy ook altyd zo gelukkig zyn, om, in de keus der onderwerpen en derzelver voorftel, de goedkeuring van de geenen te verdienen, die zich nog verder zullen aanbieden ons op deezen aangenaamen weg te vergezellen!" —— Wy ftorten met de Schryvers dien wensch uit.

Langs welken weg zy de Leezers in dit Deel brengen om hun den *Mensch* te doen kennen, zal blyken uit de opgave van de drie Hoofdftukken, welke dit Vyfde Deel beflaan. Het *Eerfte*, het XIV in 't vervolg des Werks, is eene *Algemeene Befchouwing van den Mensch*, en handelt over *'s Menfchen Geftalte* —— *Gelaat en Gelaatkunde* —— *Uiterlyke Verfcheidenheden tusfchen byzondere Menfchen* —— *'s Menfchen Lichaamlyke Grootte* —— *Sterkte en Duurzaamheid van 's Menfchen Lichaam.*

Het *Tweede*, of XV, Hoofdftuk voert ten algemeenen opfchrift, *Over de Veranderingen in 's Menfchen Lichaam, door uiterlyke omftandigheden*, en vinden wy hier meer byzonder, —— *Veranderingen voortkomende uit de Lugtsgefteldheid* —— *Veranderingen veroorzaakt door het Voedzel* —— *Veranderingen uit hoofde van de Zeden en Gewoonten* —— *Veranderingen voortkomende uit de Staatsgefteldheid, Regeeringswyze en Godsdienst, van een Volk.*

Het *Derde*, of XVI, Hoofdftuk handelt zeer breedfpraakig over de zo zeer betwistte *Eénheid des Menschlyken Geflachts.*

In de volvoering van de taak der uitwerkinge van de aangeduide ftoffen, welker rykheid zich aan 't oog van elk, des eenigermaate kundig, terftond opdoet, betoonen de Schryvers hunne beleezenheid in de beste Werken die daar over handelen; en zullen zommigen de Aanhaalingen uit FORSTER's *Waarneemingen op zyne Reis om de Wereld*, en ZIMMERMAN's *Natuurlyke Historie van den Mensch*, die foms, fchaars van eenige Aanmerkingen vergezeld, ettelyke bladzyden beflaan, misfchien wat te lang oordeelen, althans moeten zy zo voorkomen aan de Bezitters dier Werken. Men wil 'er den geest wel van opgegeeven, maar ze niet voluit afgefchreeven, hebben. Dat men geheele brokken geeft uit fchaars voorkomende

 Schrif-

Schriften kan te passe komen, maar uit Boeken, om zo te spreeken, in aller handen, heeft dien voeg niet.

Wel hadden wy gewenscht, dat de Schryvers het *verklaaren* van een en ander Verschynzel, in de Beschouwing van den Mensch, en 't geen tot zynen toestand betrekking heeft, 't welk nog aan veel geschils onderhevig is, of geheel agtergelaaten, of, zonder zich van eene onderstelling ter *Verklaaringe* te bedienen, zulks met een woord aangestipt hadden. Het luidt vreemd, naa deeze geleezen te hebben, aan den voet des blads te vinden: „ Eenige jaaren geleden heeft CRAWFORD eene geheel „ andere Theorie van de Warmte uitgedacht, waar door „ veele van de aangehaalde *Verschynzelen nog beter kun-* „ *nen verklaard worden.* Doch de ontwikkeling deezer „ Theorie onderstelt te veele kennis met opzicht tot ze- „ kere natuur- en scheikundige grondbeginzelen, dan ik „ hoopen kan, door alle myne Leezeren verstaan te wor- „ den, zo ik dezelve alhier zou willen plaatzen." —— Immers, gaat de Theorie van CRAWFORD, die, naar hun betuiging, de *Verschynzels beter verklaart*, door, dan hebben zy eene *gebrekkige* zo geene *verkeerde Verklaaring* in den Text opgegeeven.

Meer dusdanige Aanmerkingen zouden op eene en andere byzonderheid in dit Deel te maaken weezen; doch over 't geheel zal de Leezer veel ophelderings en voldoenings vinden. Behoedzaamheid en Voorzigtigheid geleiden doorgaans de Schryvers. Te recht merken zy, onder anderen, aan, over den Invloed van de Lugtsgesteldheid spreekende: „ Wy kennen over 't algemeen nog zeer weinig ten aanzien van de hoedanigheid der Lucht, van weezenlyke deelen die daarin ontbonden zyn, en van haaren invloed op ons Lichaam. De meeste ontdekkingen, door eenige Natuurkundigen in deezen gedaan, zyn nog te nieuw, en de meeste Reisbeschryvers hebben te weinige gelegenheid gehad om alle de hiertoe betrekkelyke Waarneemingen met de noodige zorgvuldigheid in het werk te stellen, dan dat men over deeze gewigtige en zeer uitgebreide stoffe, met volkomen zekerheid, in alle opzichten, een beslissend oordeel zou kunnen vellen. Slegts zo verre hebben wy zekerheid als de Natuur ons door groote in 't oog loopende verrichtingen leidt; doch daar by ontmoeten wy nog dikwyls genoeg raadzelen, duisterheden en twyfelingen."

In de opgave der Hoofdstukken hebben wy reeds aange-

geduid dat het laatste in dit Deel zeer breedspraakig is; hier van geeven zy reden, die hun tot eere strekt, en willen wy dit gedeelte ten besluite deezes Berigts nog afschryven.

„ Hadden wy by deeze zaak, de Eénheid des Menschlyken Geslachts, geen ander belang dan de verdediging van MOSES verhaal, dat GOD door één paar Menschen den aardbodem hadt bevolkt, dan zou het genoeg weezen, om de Leezers op de Schriften onzer beste Godgeleerden te verwyzen. Doch, *eensdeels*, doen zich by dit onderzoek zo veele gelegenheden op, met onze gedachten in de Natuur en de bestemming van het Menschdom dieper in te dringen, het welk eene voldingende reden is, het zelve in myn plan te moeten opneemen; *anderdeels* is ook de vraag over onzen gemeenschaplyken oorsprong, in veele meerdere opzichten, gewigtig voor het Menschdom.

„ Staat de waarheid vast, dat het geheele menschlyke Geslacht slegts één enkele talryke Familie is, dan verkrygen de geheiligde rechten van ieder afzonderlyk Mensch, zonder het uiterlyk onderscheid in aanmerking te neemen, daar door een nieuwen steun, welke niet om verre geworpen kan worden, zonder rede en menschen-gevoel te verzaaken; of veel meer, dan is het belangryk Leerstuk van de weezenlyke gelykheid aller Menschen tegen alle aanranding beveiligd; want in dit geval alleen is de gelykheid onzer rechten, voortspruitende uit de gelykheid van onze natuur en verordening, aan geene verdere tegenspraak onderworpen. Wanneer aldus de Europeër zyne Africaansche Broederen, gelyk het vee, verkoopt, en nog erger behandelt, kan hy ten minsten zyne onmenschlykheid niet verdedigen, en men heeft altoos nog meerder hoop, dat de stem der Natuur en der Rede, eindelyk, de baatzugt zelve eenmaal beschaamen zal, dan wanneer deeze het gevoel nog onderdrukken kan door de onzekerheid, of deeze Slaaven ook dezelfde weezenlyke menschlyke rechten met hunne Heeren gemeen hebben.

„ Hebben de Menschen eenen gemeenschaplyken oorsprong, dan word alle trotschheid, waarmede de een, uit hoofde van eenige ingebeelde voorrechten, zich boven den anderen verheft, op eene belachlyke wyze ten toon gesteld. Men kan het, derhalven, de oude volken, aan welken de gedenkschriften van MOSES onbekend waren, en die by gevolge over dezelve niet konden nadenken,

geenzins kwalyk noemen, wanneer zy waanden, dat de aarde alleen voor hun geschaapen was, en alle overige Menschen slegts de lucht inademden, om dat zy, als eigenlyke Heeren van dezelve, die van Goden of halve Goden afstamden, zulks aan hun vergunden. Die nationaale hoogmoed zal, nogthans, in onze tyden met verachting moeten beschouwd worden by zodanige volken, die de gronden van het onderscheid onder de Menschen niet meer van eenen verdichten of geheel verborgen oorsprong afleiden. In eenige gewesten van het Oosten zal men het den Geestelyken en Grooten niet verdenken, wanneer zy den Burger en Boer met de uiterste minachting aanzien, alzo BRAHMIN en SITTRI, van welke zy waanen af te stammen, voortreffelyker en magtiger waren, dan BEISE en SUDUS, uit welken, naar men zegt, de twee laatstgenoemde standen zyn voortgesprooten. In *Europa* ten minsten zou het gemaklyk vallen om het onbetaamelyke deezer verwaandheid aan te toonen, wanneer men zich, uit hoofde van zyne afkomst, boven anderen verheft, zonder te bedenken, dat, eenige Geslachten te rug gerekend, dit onderscheid in geenen deele plaats hadde.

„ Nog moet de waarheid, dat het geheele Menschdom aan elkanderen vermaagschapt is, op elk onbedorven gevoel dien heilzamen invloed hebben, dat men ieder Mensch broederlyke genegenheid toedraagt, op het gezicht van noodlydenden zich verplicht acht dezelven by te staan, en zich ontziet om eenig Mensch te vernederen; dewyl zulks niet geschieden kan zonder zyne eigene waardy te verzaaken."

Vaderlandsch Woordenboek, oorspronglyk verzameld door J. KOK. *XXVIIIste Deel. Met Kaarten, Plaaten en Pourtraiten. Te Amsterdam, by* J. Allart. *In gr. 8vo.* 327 *bl.*

Is eenig Werk vatbaar voor Toevoegzelen en Verbeteringen, het is een *Woordenboek* van dien aart als waar van het XXVIIIste Deel thans voor ons ligt. Wy hebben, in eene en andere onzer Aankondigingen der laatstvoorgaande Deelen, Uitlaatingen en Gebreken daar in aangeweezen. De Verzamelaar en Uitgeever der Stukken door den Heere J. KOK byeengebragt, die zyne eigene Waarneemingen daar byvoegt, (zie, onder anderen, het

Ar-

Artykel *Texel* in dit Deel) en wat meer tot voltooijing van deezen waarlyk moeilyken arbeid kan ſtrekken, hem door anderen verſchaft, doet, in eene Aantekening by de Geſlachtlyst van het oude *Hollandſche* Geſlacht van VAN STRYEN, waar eene gaaping zich vertoont, aanzoek aan de nog leevenden van dat aanzienlyk Geſlacht, om die gaapinge aan te vullen, als mede het vervolg der Afſtammelingen, tot op den tegenwoordigen tyd, te ſchenken; te welker gelegenheid hy verklaart: „ In een *Aanhangzel*, „ 't geen noodzaaklyk aan dit Werk gehegt zal moeten „ worden, van de toegezondene Berigten een getrouw ge- „ bruik te zullen maaken;" en doet een dergelyk verzoek aan allen, die met eenige nadere opgave, wegens hunne Familien, hem willen vereeren.

Hoe veel zulks ter voltooijinge kan bydraagen, zien wy in het Artykel deezes Deels; WILLEM BLOYS VAN TRESLONG betreffende. Immers de aanvang van 't zelve luidt: „ In het Zesde Deel deezes *Woordenboeks*, op bl. 698, „ beloofden wy een uitvoeriger leevensberigt, wegens dee- „ zen verdienstlyken Vaderlandſchen Held. Thans gaan „ wy ons van deeze belofte kwyten. Wy doen zulks „ met te meer genoegen voor ons zelven, zints het ons „ heeft mogen gebeuren, door de edelmoedigheid en het „ vertrouwen van eenen nog leevenden aanzienlyken Af- „ ſtammeling des Doorlugtigen Admiraals, met echte en „ oorſpronglyke aantekeningen begiftigd te worden, waar „ door wy in ſtaat geſteld zyn, eenige nadere veelal on- „ bekende byzonderheden, het hoogloflyk Geſlacht be- „ treffende, aan het licht te brengen, en tevens den volg- „ reeks der Nakomelingen, tot op den tegenwoordigen „ tyd, te vermelden. De aanzienlyke Zender, wiens naam „ is CORNELIS JOHANNES BLOYS VAN TRESLONG, Oud- „ Burgemeester en Theſaurier der Stad en Landen van „ *Steenbergen*, thans in den *Haage* woonende, ontvange „ by deezen onze opregte dankbetuiging voor de betoon- „ de edelmoedigheid. Mogten de Leden van nog andere „ aloude Vaderlandſche Geſlachten, door dit voorbeeld, „ ter even gulhartige mededeeling worden uitgelokt.

„ Wanneer in ons *Woordenboek* eenige misſlag ingeſloopen, „ of eenige onnaauwkeurigheid begaan, is, rekenen wy „ ons verpligt, en zyn zelfs overboodig genegen, het on- „ naauwkeurige, of kwaalyk geſtelde, te verbeteren. Dus „ zullen wy in het tegenwoordige geval handelen. Toen „ het bovengemelde Artykel in het Zesde Deel geſteld

„ wierd,

„ wierd, hadden wy niet den toegang tot de bronnen, welke „ nu voor ons geopend zyn." In de daad, dit veel verbeterd Artykel verschaft ons veele byzonderheden wegens dien Vlootvoogd, welke wy, liet ons bestek zulks toe, zouden overneemen.

Wy wenschen, dat Verzamelaar en Uitgeever in hunne gedaane Uitnoodigingen mogen slaagen; en zou het hun geraaden weezen, by de vervaardiging des *Aanhangzels*, het geheele Werk na te gaan. Ongetwyfeld zullen zy nog onvoldaane beloften aantreffen, en gelegenheid vinden om die te vervullen, gelyk thans geschiedt, in het breede Artykel, WILLEM VAN OLDENBARNEVELD, *Heer van Stoutenburg*, waar zy ten aanvange schryven: „ 't Is hier eene voegzaame plaats om verslag te doen „ van den befaamden Aanslag op het Leeven van Prins „ MAURITS. De Heer VAN STOUTENBURG was daarvan „ de Hoofd-Aanleider; doch hadt in het heilloos plan „ mede betrokken zyn ouder Broeder REINIER, *Heer van* „ *Groeneveld*, Luitenant Houtvester van *Holland*, en Heem- „ raad van *Delfland*. Op het Artykel GROENEVELD „ beloofden wy 's Mans leevensloop op zynen Doopnaam „ te zullen verhaalen. Dit hebben wy verzuimd. 't Welk „ ons ligt ten goede gehouden zal worden, die bedenkt, „ hoe het bykans bovenmenschlyk zy, in een Werk als „ het onze, zich voor misslagen te behoeden. Van de „ beide Broeders, met opzigt tot hun aandeel in de Za- „ menzweering en den uitslag des verfoeilyken bedryfs, „ verkiezen wy derhalven, om tevens het bovenge- „ meld verzuim te vergoeden, in dit Artykel verslag te „ doen."

Voorts maaken *Suriname* en het *Synode van Dordrecht* geene kleine Artykels in dit Deel uit. En neemen wy van 't zelve afscheid met het korte Artykel TILEMAN, „ Gaarne vermelden wy de Naamen van Persoonen, die, „ reeds vóór het opgaan van het licht der Kerkhervor- „ minge, de diepe duisternis bemerkten, in welke zy her- „ om dwaalden, en uit dien hoofde verlangden na betere „ tyden, in welke de verstanden der Christenen van den „ klaaren glans des Euangeliums zouden bestraald worden. „ Zulk een beter onderrigt Geestlyke was TILEMAN. „ Hy leefde in 't laatst der Vyftiende Eeuwe, wanneer „ hy eenen zeer hoogen ouderdom bereikt hadt. Zyne „ woonplaats was de Stad *Groningen*, en hy aldaar Mon- „ nik onder de Orde der Minderbroederen. Hoe wel, „ veel-

„ veelligt ook by andere gelegenheden, bleek zyne denk-
„ wyze op een tyd als zeker Burger, JAN LUDEK ge-
„ naamd, by hem ter biegt kwam. Want als deeze zy-
„ zen Geestlyken Vader klaagde, dat men zyn gemoed
„ met allerlei ik weet niet welke menschlyke inzettingen
„ bezwaarde en verstrikt hieldt, gaf hy zynen Biegteling
„ tot antwoord. —— „ „ Dat tegen die menschlyke in-
„ „ zettingen veel te zeggen viel; maar dat het vrymoe-
„ „ dig voordraagen van zyne begrippen, daaromtrent, niet
„ „ vrystondt; alzo hy, die de waarheid sprak, groot
„ „ gevaar liep; dat hy, wat aangaat de voorwaarden
„ „ van de eeuwige behoudenisse, de zaak aldus moest
„ „ begrypen; te weeten, dat CHRISTUS voor ons gestor-
„ „ ven, en alleen onze Zaligmaaker is, op welken men
„ „ zyn vertrouwen moest stellen; dat alle andere dingen,
„ „ als Aflaaten en dergelyken, niets meer of anders dan
„ „ loutere beuzelingen waren, van welke men, derhal-
„ „ ven, wat het weezen der zaake aanbelangde, geen
„ „ werk moest maaken." "

Staetsstukken uit de pen van Mr. JOHAN DE WITT, *in leven Raadpensionaris van Holland. Te Dordrecht, by* de Leeuw en Krap, 1794. *In gr. 8vo.* 460 *bl.*

De Stelling, *dat hoe meer waare Verdiensten van groote Mannen by hun leeven miskend zyn, des te meer een verlicht Nageslacht gehouden is dezelve te waardeeren en te eerbiedigen*, oordeelen de Uitgeevers, in hun *Voorberigt*, rede genoeg, om de Staatsstukken, welke hunnen oorsprong aan de pen van den grooten JOHAN DE WITT verschuldigd zyn, thans publiek te maaken. Terwyl zy, daarenboven, veel lichts verspreiden over de Vaderlandsche Historie van den tyd, waarin dit kundige en verstandige hoofd arbeidde.

Zy voegen 'er by, dat de Leezer, in den tegenwoordigen Bundel, behalven de echte Stukken, welke gemelde Staatsdienaar gesteld heeft, ook eenige andere zal vinden, die van zyne hand niet kunnen zyn; maar die noodzaaklyk hier by moesten gedrukt worden, om dat dezelve in zyne Papieren worden aangehaald, en dat alles, wat *van wegen de Heeren Staaten van Holland* hier voorkomt, op de beste gronden aan den Raadpensionaris DE WITT wordt toegeschreeven.

Het eerste Stuk, 't welk hier voorkomt, voert ten tytel: „ *Deductie ofte Declaratie van Staten van Holland* „ *ende West-Vriesland:* behelzende een waerachtich ende „ grondich bericht van de Fondamenten der Regieringe „ van de vrye Vereenichde *Nederlanden;* ende specialick „ van 't recht competeerende de respective Staten van „ de gheunieerde Provincien yder apart, soo ten reguarde „ van saecken op andere Rycken, Republycken, Staten „ en Landen reflectie hebbende, ende met, ofte ter con„ templatie van de Overichheden in de selve te verhan„ delen, als ten opsichte van saecken binnen hare respec„ tive Provincien voorvallende; met behoorlicke destinctie „ van die saecken, die by 't Verbondt van Unie, in den „ Jaare 1579 binnen *Utrecht* gemaeckt, ofte by eenige „ particuliere overgifte van de voorsz. gheunieerde Pro„ vincien aen de Generaliteyt, ofte aen de dispositie van „ de gesamentlycke Bondsgenooten zyn gedefereert; inge„ stelt en dienende tot JUSTIFICATIE van 't verleenen „ van seeckere ACTE VAN SECLUSIE, raeckende 't employ „ van den Heere PRINCE VAN ORAIGNE, by de hooch„ melte Heeren Staten van *Holland ende West-Vriesland*, „ op den vierden Mey 1654 ghepasseert; mitsgaders van „ de proceduren by deselve daer omtrent ghehouden; „ met grondige *Refutatie* van 't gene daer jegens by, „ ofte van wegen eenige Provincien, is voortgebragt."

Hier op volgen „ Resolutien, Acten, Stucken en Mu„ nimenten, dienende tot beter verstant van de boven„ staende Deductie, mitsgaders tot bewys van ver„ scheide Factien, ende Omstandigheden, daer inne ver„ haelt."

Onuitgegeevene of onbekende Stukken tot deeze zo zeer bekende en vaak beschreevene Gebeurtenis in den Lande hebben wy hier niet aangetroffen; wy kunnen 'er alleen van zeggen, dat men ze hier, in éénen Bundel, by den anderen vindt.

A-

Adres en Aanbod der Amsterdamsche Burgerye aan Prins WILLEM DEN III, *en aan Heeren Burgemeesteren van Amsterdam, van eene groote Burgerwapening van honderd duizend Man tegen de Franschen, in het Jaar* 1673. *Ten betooge van de denkwyze onzer Voorvaderen, en heldhaftige Standvastigheid in het verdedigen tegen 's Lands Vyanden, ter naavolging voorgesteld. Te Amsterdam, by* W. Brave, 1794. 36 *bl.*

Een oude vermolzemde Zwavelstok kan geen Vuur ontsteeken!

Reis langs den Rhyn, van Maintz tot Dusseldorp, behelzende eene zo naauwkeurige als belangryke Beschryving der Steden, Dorpen en Vlekken, aan den oever des Rhyns gelegen. Benevens een zeer omstandig Bericht van den Wynbouw, als ook van den geheelen Houthandel, toestel en bestuuring der Houtvlotten; als mede eene uitvoerige Beschryving der voornaamste Tafereelen in de Gallery van Dusseldorp. Met Plaaten en Kaarten. Tweede Deel. Andernach —— Dusseldorp. Te Haarlem, by F. Bohn, 1793. *In gr.* 8vo. 244 *bl.*

Genoeg hebben wy van den aart deezes Werks gezegd, in onze Beoordeeling des Eersten Deels (*), om, zonder iets dergelyks, daar dit Tweede Deel, ten dien opzigte, met het voorige volkomen gelyk staat, by te brengen, terstond over te gaan tot de opgave van den Hoofdinhoud van 't geen dit Tweede en laatste Deel ons aanbiedt. Alleen nog dit, met een enkel woord, dat de Schryver, schoon nog schilderagtig genoeg blyvende, min sterk gloeiende kleuren bezigt —— over 't algemeen bezigt; want van het overdreeven schilderagtige zal men niet wel vry kunnen pleiten de beschryving van zyn gezigt op den *Veitsberg*, bl. 52, enz. Dan het was „ een betoverend Gezigt! Eene plegtige stilte, alleen „ door het gezang der Nachtegaalen en 't getjilp van „ on-

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 't Jaar 1794, bl. 423.

„ ontelbaare vogeltjes verleevendigd, maakte hem deeze „ woestyn ten tempel. —— Een heilige verrukking hieldt „ zyne leden opgetoogen; een Goddelyke waasem der „ van alle zyden gecierde en welriekende Natuur omwolkte zyne Ziele!"

Doch dit in 't voorbygaan. Stak, in het Eerfte Deel, het Bericht van den *Wynbouw* uit, de Befchryving van den *Houthandel* en de *Houtvlotten* maakt dit Deel niet min opmerkenswaardig. Ons ftaat niet voor ergens iets zo uitvoerigs en naauwkeurigs, deezen voornaamen Handeltak betreffende, aangetroffen te hebben. Komt onze Reiziger tot de opgave van Kleinigheden; deeze waren onvermydelyk om 'er den Leezer een zo uitvoerig en verftaanbaar verflag van te geeven; en zullen de twee Plaaten, 'er bygevoegd, gewis, den Houthandelaaren behaagen. —— Wy kunnen 'er alleen uit overneemen de befchryving van de Provianthutten. „ Het kwam my," fchryft hy, „ ongelooflyk voor, dat 'er, in zulk een „ korten tyd, zo veel zou kunnen gebruikt worden; „ doch myn Geleider verzekerde my oprecht, dat op „ zulk een reis wel 40 tot 50,000 pond brood —— 15 „ of 20,000 pond vleesch, 10 a 15,000 pond kaas, —— „ 10 a 15 Centenaars boter —— 8 à 10 Centenaars gerookt vleesch —— 30 of 40 Mudden erwten en boo„ nen —— 8 à 10 Mudden zout, —— 5 à 600 vaten „ bier —— 3 à 4 ftukken wyn, en even zo veel van „ eene mindere foort voor het Volk, die, in gevalle van „ nood, of by aanhoudenden arbeid, uitgedeeld wordt, — „ zonder de overige fpecery- en andere waaren in aan„ merking te neemen, gebruikt werden."

Te recht mag de Schryver aantekenen: „ Onder alle „ groote en ftoute onderneemingen, ken ik 'er geen, die „ aanmerkelyker en bewonderenswaardiger is, dan de „ bouw en behandeling van zulk een vervaarlyk beweeg„ lyk werktuig, van 't welk men zich op den *Rhyn* voor„ al, boven alle Rivieren van *Europa*, en welligt in de „ gansche Waereld, tot den Houthandel bedient. Ze zyn „ de reuzen onder onze Vaartuigen. Men verbeelde „ zich een dryvend houten Eiland, van omtrent duizend „ voeten in de lengte, en negentig voeten in de breedte, „ in welkers midden van tien tot dertien ruime hutten, „ van planken zamengevoegd, geplaatst zyn, en waarop „ een taamlyk dorp zou kunnen ftaan; vier of vyfhon„ derd roeijers en arbeiders bewoonen dezelve."

De

De eer der uitvindinge van dit Vlotgevaarte kent de Reiziger aan de *Hollanders* toe; en ten bewyze daarvan ſtrekt, dat de gebruiklyke Kunstwoorden, of zogenoemde Vlottermen, meest uit de *Nederduitſche* taal haare afkomst hebben. —— Men zal met genoegen den Reiziger op dit Houtvlot vergezellen van *Andernach* tot *Dordrecht*, en wegens den Houthandel byzonderheden, niet algemeen bekend, aantreffen. Wy neemen alleen eene der Aantekeningen over. „ Men zegt in het algemeen, in de bovenſte Rhynſtreeken, dat tot den Vlothandel ten minſten 300,000 Ryksdaalders Capitaal vereischt worden, 100,000 Ryksdaalders in het Bosch, 100,000 op het Water, en 100,000 voor de daar toe vereischte onkosten. —— Een ſchoone Som! —— om deeze reden is de Vlothandel gewoonlyk het werk van een ganſche Handelmaatſchappy. —— Men wil dat de *Hollanders* voor een cubiek voet hout in de doorſneede een Dukaat betaalen; daar uit kan men ligtlyk opmaaken, dat het hout, dat van den *Boven-Rhyn*, van den *Main* en *Rhyn*, aangevoerd wordt, den *Hollanderen* jaarlyks de uitgave van eenige Millioenen kost. Men rekene ſlegts de vertolling van een eenig Vlot, welke van *Maintz* tot aan *Dordrecht* 35,000 Gulden bedraagt, en dan zal het bewys zig klaar genoeg opdoen."

De eerſte Stad, van welke men hier eene breede Beſchryving aantreft, is *Bonn*. Onder de byzonderheden vinden wy: „ Reeds ſints eenige jaaren is hier een *Leesgezelſchap*, dat ſedert korten tyd zeer toegenomen is. —— Eenige Liefhebbers van letterkunde en weetenſchappen, die elkander de Journaalen, periodike Werken, en andere voortbrengzelen van ſmaak en letterkunde, die zy voor eigen rekening hadden, mededeelden, namen het beſluit, om zig tot een vast gezelſchap te verzamelen, een vergaderplaats te huuren, en om hunne Werken bekend en algemeener nuttig te maaken. —— Verſcheide anderen kwamen daar by; de Keurvorst zelve tekende daar op in. Het is reeds werklyk over de honderd leden ſterk, en gebruikt een ſchoon en wel ingericht vertrek, op de derde verdieping van het ſchoone Raadhuis. — Ieder vreemdeling kan en mag, op zekere uuren, die opgenoemd zyn, by de lyst, die men hem voorlegt, en waarop hy zyn naam

„ ſchryft,

„ ſchryft, dien hy telkens by zyne intrede aanwyst, „ geduurende zyn verblyf alhier, hetzelve bezoeken."

Bruhl krygt haare beurt; doch *Keulen* een grooter, en teffens een gunſtiger getuigenis dan veele Reizigers daar aan geeven. Ouze Reiziger werd het tegendeel gewaar, by zyne eerſte wandeling, van 't geen verſcheide Reisbeſchryvingen van *Keulen* zeggen; naamlyk, „ dat ze de „ onaangenaamſte Stad van gansch *Duitschland* is, en „ dat men, in heur wyden omtrek van drie uuren, niet „ één bezienswaardig huis aantreft." Naar zyne ervaarenis „ is *Keulen* eene Stad, waar men meer beziens- dan „ wenſchenswaardigs vindt; waar men eer lust heeft om „ door te reizen dan te woonen."

De Regeering te *Keulen*, en byzonder de ouderwetſche en ſtaatlyke vertooning, welke de regeerende Burgemeester maakt, beſchreeven hebbende, laat hy volgen: „ Wil „ men deeze Heeren in hun vollen glans zien, dan weet ik „ geen bekwaamer tyd daartoe dan den dag op welken de „ zogenoemde *Godsdragt* gehouden wordt. —— Eene „ Proceſſie, die op den tweeden Vrydag naa Paaſchen „ alle jaaren door den ganſchen Raad, het hooge Domkapittel, de Stiften en Kloosters, en de overige Gegregten in de Stad, gehouden wordt. Alles verſchynt „ dan in zyne Amptskleeding, in volle pragt en waardigheid. Nog voor weinige jaaren verzelde een mensch „ in Masquerade als Arlequin, tot ergernis van alle verſtandigen, deeze Proceſſie, welken de *Keulenaars* het „ *Gekken Beuchen* (*) noemden, en die aanhoudend voor „ het *Venerabile* uit danſen moest. Dit moest, naamlyk, „ in naavolging van David geſchieden, die voor de Arke „ danſte. Maar waarom dan een Arlequin, en niet een „ David met een harp? Doch thans is deeze zotheid, tot „ roem eener beter denkende Magiſtraat, en tot minder „ ergernis, geheel afgeſchaft."

De

(*) Eigenlyk het *Zotte Bernardjen*. 't welk de Keulſche ſpraak in *Gekke Beuchen* veranderde. Welligt heette de zotte mensch, die zich eerst tot deeze klugt gebruiken liet, *Bernard*. —— Dat diergelyke Narren in de domſte Monnikeneeuwen, meer by gelegenheid van openbaaren Kerkdienst gebezigd zyn, blykt aan verſcheidene Narrenbeelden, welke men in de Gothiſche Colommen der oude Kerken, als ook in zommige houten Kerkgeſtoelten van de Monnikentyden, aantreft.

De *Domkerk* ontgaat 's Reizigers opmerking niet, noch de *Kapelle der drie Koningen;* doch wy zullen 'er ons niet by ophouden, en liever met hem treeden in het Vryadelyk Vrouwen-Stift, *St. Urfula.* „ Dit Vrouwen Stift," vermeldt hy, „ welkers Jongvrouwen allen uit ouden „ Graaflyken ftand moeten zyn, is inzonderheid door *St.* „ *Urfula* met heure *Elfduizend Maagden* merkwaardig. „ De gansche Kerk byna is met beenderen vervuld, en „ zulks allen van haar die tot dit gezelfchap behoorden, „ zo als blykt uit het grafteken van een Kind, dat, on„ der in de Kerk, een weinig boven den grond, gevonden „ werdt, het welk door de aarde, geduurende de marte„ ling dier maagden, met het zuiverfte maagdlyke bloed „ bevogtigd, weder zou uitgeworpen zyn. Beneden, ter „ rechter zyde, by den ingang der Kerk, toont men de „ *Gouden Kamer*, in welke de ontelbaare Koppen, bene„ vens honderd andere Reliquien, gelyk boeken in een „ Bibliotheek, gerangfchikt ftaan. De Koster, die my „ dit heiligdom liet zien, haalde met een ftok verfcheide „ Koppen na beneden, die hy dan met de handen opving. „ Hy zeide daarby, zonder adem te haalen, de gansche „ martelgefchiedenis en genealogie van iederen Kop, op; „ tot dat 'er een half dozyn afgeloopen waren; waar „ naa hy weder op nieuw, met dezelfde gefchiedenis „ des eerften, by den zevenden voortging, en dit met „ zulk een yver, als of hy 'er zelve by ware geweest; „ ik zag den goeden man verfcheide maalen fterk in de „ oogen, om hem aan 't geen hy reeds gezegd hadt te „ herinneren, doch ik merkte, dat hy zig in 't geheel „ niet van zyn ftuk liet afbrengen.

„ Dat de heilige URSULA een gezelfchap, 't welk haar „ vergezelde, by zich kan gehad hebben, daar aan zal „ mogelyk niemand twyfelen; doch welk verftandig „ mensch zou zig laaten wysmaaken, dat dit gezelfchap „ uit een getal van 11000 zou beftaan hebben? Ik wil „ liever, met zommige Gefchiedfchryvers, gelooven, dat „ een van heur gezelfchap XIMILLA mag geheeten heb„ ben, waar uit een affchryvende Monnik, in de toen„ maalige onnaauwkeurige tyden, in welke bovendien de „ abbreviatien in de Monnikfchriften menigvuldig voorko„ men, ligt Elfduizend maaken kon.

„ Wonderlyk en gansch tegenftrydig moet het ieder „ voorkomen, die in het choor deezer Kerke de Gefchie„ denis gefchilderd ziet, waar de H. URSULA met heur tal-

„ ryk

„ ryk gezelfchap op een groot Oorlogfchip te *Keulen* „ aanlandt, daar nauwlyks een middelmaatig Koopvaar„ dyfchip tot daar den Rhyn opkomen kan."

Wy herinneren ons, dit fchryvende, in de Groote Kerk te *Haarlem*, eene foortgelyke zeer belachlyke vertooning gezien te hebben, die verlichter tyden behoorden te weeren; te weeten, het Fabelagtig Zaagfchip, dat de Havenketen te Damiate ftukken zaagde, verbeeld door een Oorlogfchip, met Kanon ruim en ryklyk voorzien, en van maakzel als die der laatstverloopene Eeuwe. Dit in 't voorbygaan.

Veele andere byzonderheden van *Keulen* vindt men vermeld, en bovenal, tot afwisfeling, het Naturalien-Kabinet van den Vryheer VAN HABSCH befchreeven. Van *Deutz*, of *Duits*, als mede *Mulheim* en *Nuis*, treft men keurige berigten aan. *Dusfeldorp* trok bovenal de opmerking des Reizigers: en, onder de bezienswaardige voorwerpen, vergeet hy de onfchatbaare *Gallery* van Schilderftukken niet; ten welken opzigte hy aanmerkt: „ De oprigting dier Gallery is onbetwistbaar eene „ weezenlyke weldaad voor alle tyden, voor ieder Kunst„ vriend zonder onderfcheid; men vindt hier, als 't wa„ re, in één punt vereenigd al het fchoone wat de Schil„ derkunst federt eeuwen heeft voortgebragt, en ik zou „ te veel onderneemen, wanneer ik my in eene befchryving „ van dit ganfche Heiligdom wilde inlaaten, en in hoe „ veel zou ik niet te kort komen. —— Gefchilderd, en „ befchreeven, is fchier zo ver van elkander onderfchei„ den als de hemel van de aarde. —— Zelfs de befchry„ vingen van eenen WINKELMAN, eenen MENGS, zyn flegts „ gefleepen glazen, en wel glazen voor een zeker foort „ van oogen. —— Woorden zyn geen verwen, en ik „ wanhoop byna, of zo iets kan befchreeven worden. „ Weshalven ik flegts het een en ander ftuk oppervlak„ kig aanhaalen zal, zo als ik het zag en gevoelde; wyl „ ik te zeer overtuigd ben, dat al het andere met eigen „ oogen moet gezien worden."

't Geen hy 'er van zegt, zal den Kunstvriend behaagen; wy moeten hem derwaards verzenden, en maar alleen nog optekenen, dat de Keurvorst JOHAN WILLEM, de Oprigter, „ geen kosten ontzag om de vlyt der Kunftenaars „ aan te moedigen. Onder hem werd de kunst, naar ver„ dienften, grootmoedig beloond, waar van ons de ryke „ befoldingen, die hy aan den Ridder VAN DER WERF,

„ zan BELLUCCI, PELLIGRINI, ZANETTI, MILNESE, „ SCHOONSANT, den Ridder VAN DOUVEN, WEENIX, „ SCHALKEN, VAN DER NEER, RACHEL RUISCH, VAN „ NIKELE, en meer anderen, om zo te zeggen als verkwistte, de duidelykſte en ſpreekendſte bewyzen zyn. — „ VAN DER WERF kreeg alleen een jaarlyks inkomen van „ 20,000 Guldens; waar voor hy echter ſlegts een half jaar „ in dienst van den Keurvorst behoefde te zyn. Zyne Stukken werden hem nog boven dien, de kleine met 10,000, „ en de grootere met 20,000, Guldens, betaald."

Geſchiedkundig Verhaal van het Gedrag der Nederlandſche Gemeenebestgezinden, geduurende den tegenwoordigen Oorlog, door de Franſche Republiek aan den Stadhouder en zynen Aanhang verklaard, op den 1 *February* 1793; *dienende om met de daad aan te toonen, dat het Bataafſche Volk, onaangezien de ſtaat van Verdrukking, waarin hetzelve zich bevondt, de Wapenen der Franſche Republiek op alle mogelyke wyzen heeft onderſteund, om de bovengemelde Factie te onder te brengen. Te Leyden, by* A. en J. Honkoop, —— *te Amſterdam, by* D. M. Langeveld, —— *te Haarlem, by* J. Tetmans, —— *te Rotterdam, by* D. Vis.

De Tytel van dit Boeksken en bovenal de Naamen die 't zelve onderſchreeven hebben, BLAUW en VAN IRHOVEN VAN DAM, moeten het gezogt maaken by elk die begeerig is den toedragt te weeten van 't geen, in het op den tytel gemelde Tydperk, heimlyk hier te Lande gedaan is, om *Frankryk* te begunſtigen, en den Stadhouder, met diens Aanhang, tegen te werken. 't Zelve is door gemelde Heeren gedagtekend: *Parys*, 15 *Nivoſe, het 3de Jaar der éêne en onverdeelbaare Franſche Republiek.* (4 *Dec.* 1794.)

Wy kreegen geen der veelvuldige Afdrukken, [die elkander gelyk zyn, uitgenomen de zindelyker uitvoering van de eene boven de andere, en dat die by TETMANS, te *Haarlem*, eene *Nederduitſche* Vertaaling geeft van een en ander Stuk, anders alleen in het oorſpronglyk *Fransch* te leezen (*),] in handen, of wy doorlazen

(*) Men heeft ook in andere Drukken, zo als wy in de Advertisſementen gezien hebben, deeze Stukken vertaald.

zen het met die zelfde greetigheid, als wy, voorheen, veele Stukken, uit de pen van den laatsten Ondertekenaar gevloeid, geleezen hadden. Op veele bladzyden hebben wy ons moeten verbaazen, en wy twyfelen geen oogenblik, of dit zal het geval weezen der meesten, die dit veel ontdekkend kleine Stukje met eenige opmerking doorloopen.

Van een Werkje, zo bekend, zo wyd en zyd verspreid, en van zo weinige bladzyden, zullen wy ons der moeite eens Uittrekzels bespaaren, en alleen de geringe moeite neemen, om, ten dienste van de zodanigen onzer Leezeren die het niet mogten kennen, of, uit het reeds aangeduide, niet op de rechte waarde schatten, af te schryven, 't geen de Heeren BLAUW en VAN IRHOVEN VAN DAM, ten slot, zeggen. Zy laaten zich dus hooren:

„ Het bovenstaand *Geschiedkundig Verhaal* zal, zo men hoopt, eenigzins kunnen dienen om het *Fransch* Gouvernement te doen zien:

„ 1. Dat de Gemeenebestgezinde Party in *Nederland*, onveranderlyk, en ten allen tyde, de groote zaak der Vryheid, met al haar vermogen, heeft bevorderd en voorgestaan.

„ 2. Dat dezelve in 't byzonder, op de ontwyfelbaare gronden van wederzydsch belang, onveranderbaar de belangen der *Fransche* Natie zyn toegedaan geweest, en dezelve altoos heeft aangemerkt als haar éénige natuurlyke Vriendin en Bondgenoot.

„ 3. Dat, zy het Slagtoffer geworden zynde van haare trouw voor deeze Natie, onder het verraaderlyk Bestuur der Staatsdienaars van den laatsten Dwingeland der *Franschen*, het *Fransche* Volk, naa zichzelven van deeze Verraaders openlyk regt verschaft te hebben, het ongelyk grootmoedig behoort te herstellen, het welk door dezelven aan zyne *Bataafsche Vrienden* en *Broeders* aangedaan is geworden.

„ 4. Dat de Gemeenebestgezinden, van het oogenblik der Oorlogsverklaaring door de Nationaale Conventie aan den Stadhouder en zynen Aanhang, deeze Verklaaring met al hun vermogen hebben onderfteund en agtervolgd, en deezen Oorlog van binnen met geen minderen yver voortgezet, dan dezelve van buiten is bewerkstelligd geworden.

„ 5. Dat zy aan alle de uitnoodigingen der Represen-

tan-

tanten van het *Fransche* Volk, om het juk hunner Overheersching af te werpen, daadelyk, en ten kosten van alles, hebben tragten te voldoen, in zo verre zelf, dat zy, geduurende den ruimsten tyd, en by herhaaling, gereed gestaan hebben den doodlyken slag aan hunne Dwingelanden toe te brengen; doch hier in telkens, en by aanhoudenheid, alleen verhinderd en te rug gehouden zyn geworden door het langduurig en eindeloos vertraagen van de hulp en den bystand der *Fransche* Wapenen, zonder welke het ten eenemaale roekeloos en onverantwoordelyk geweest zou zyn, het Zwaard binnen 's lands openlyk uit de scheede te hebben gerukt.

„ 6. Dat zy intusschen daadlyk op de kragtdaadigste wyze medegewerkt hebben, tot den voorspoed der *Fransche* Wapenen, door een aanzienlyk gedeelte der Legermagt van hunne Dwingelanden binnen 's lands bezig te houden, en langs dien weg te beletten om tegen hunne *Fransche* Broeders openlyk te velde te kunnen trekken.

„ 7. Dat de Gemeenebestgezinden voorts in alle hunne onderneemingen op de regelmaatigste en hunner Party waardige wyze te werk zyn gegaan, en zichzelven eene Representatie gegeeven hebben, op de éénigste wettige wyze welke in hunne omstandigheden mogelyk was, en welke daadlyk haaren oorsprong alleen uit den boezem van het onderdrukte Volk genomen heeft.

„ Uit hoofde van welk alles zy dan ook vermeenen bevoegd te zyn om van de Edelmoedigheid der *Fransche* Natie, en haar doorlugtig Bewind, te verwagten, dat het *Bataafsche* Volk, als de Vriend en oude Bondgenoot der *Fransche* Republiek, zal worden aangemerkt en erkend; dat men een billyk onderscheid zal weeten te maaken tusschen het aanzienlyk Lichaam eener geweldig onderdrukte Natie, en den kleenen Slaavenhoop, die, aan den throon des Stadhouders vastgeketend, tot hier toe nog voortgaat haar in de jammerlykste slaaverny te doen zugten; dat men regtvaardig zyn zal in het overweegen van het geen de *Nederlandsche* Gemeenebestgezinden, tot hier toe, daadlyk hebben gedaan, en wat zy waarlyk hebben kunnen doen, en uit dien hoofde een billyk onderscheid maaken tusschen hun genoeg gebleekene begeerten en hunne geringe vermogens, tusschen hunnen pligt en de mogelykheid om aan denzelven te voldoen, en eindelyk, dat men, zich herinnerende de menigvuldige en langduurige verongelykingen, welke het *Bataafsche* Volk, uit hoofde

zyner verkogtheid aan de belangen der *Fransche* Natie, heeft moeten ondervinden, en zich geduldiglyk getroosten, grootmoedig en regtvaardig genoeg zal zyn, om dit edelmoedig en getrouwe Volk, openlyk, als een Genootschap van Broeders, in zyne armen te ontvangen, en hetzelve onbepaald te doen deelen in alle die zegeningen, welke de Grondbeginzelen der *Fransche* Revolutie niet konnen naalaaten over het algemeene Menschdom uit te storten.

„ Op alle deeze gronden is het, dat de *Nederlandsche* Gemeenebestgezinden zich daarenboven vleijen eene wettige aanspraak te hebben op de Hulp, door de *Fransche* Natie, in de onuitwischbaare besluiten van haare Vertegenwoordigers, aan alle Volkeren toegezegd, die bereid zyn om met haar de Dwingelanden allerwegen te bestryden, en de Vryheid van het Menschdom te doen zegevieren. —— Het is dit grootmoedig Grondbeginzel, het welk het *Fransche* Volk dan ook den Oorlog aan hunnen Stadhouder, maar geenzins aan hunne onderdrukte Landgenooten, heeft doen verklaaren: waar op zy dus, zo wel als op hunne menigvuldig aangewende poogingen, om eene gemeene zaak met de groote Handhaavers der Regten van het Menschdom te maaken, hunnen eisch durven gronden, om, by de Inrukking der *Fransche* Troepen in hun Gemeenebest, als een vry en onafhangelyk Volk behandeld en aangemerkt te worden, welks Regten men verpligt is in allen opzigte te eerbiedigen, welks Leden men als zyne waare Vrienden en Broeders beschouwt, en van welks gelukkige en allernaauwste vereeniging men zich de grootste voordeelen en het onwrikbaarst wederzyds geluk der beide Gemeenebesten moet voorspellen."

Dag-register van al het voorgevallene, met betrekking tot het Request der Amsterdamsche Burgery, met de gevolgen van dien, tot op deezen tyd; waarby gevoegd is een Verhaal der Gevangenen, wegens hunne Detentie, door JACOBUS KONING. *Te Amsterdam, by* J. Koning; 1795. *In gr. 8vo. 43 bl.*

Het verklaarde oogmerk van den Schryver deezes *Dag-registers* is, zyne Stadgenooten voor het oog van allen te regtvaardigen en te zuiveren van de op hun geworpen blaam, als of de Ingezetenen van *Amsterdam* zich

al te lastigartig hebben laaten onderdrukken. —— Hy oordeelt het tyd, den Landgenooten en de *Fransche* Natie te doen zien, met welke rampen *Amstels* Burgers een tyd lang hebben moeten stryden; als mede dat het openbaar moet worden, dat men het gebeurde niet aan hun, maar eensdeels aan de waakzaamheid hunner Vyanden, en anderdeels aan de geheime Verraaders, die het in zyn eigen boezem kweekte, moet wyten. Het is verre van hem te willen gissen, veel min zeggen, *wie* de geenen waren, die het Volk bedroogen; nog minder schryft hy het toe aan de eerste Voorgangeren. —— Alleen draagt hy de Gebeurtenissen voor zo als hy die meest zelve heeft bygewoond —— waar toe hy gelegenheid hadt door langen tyd Lid geweest te zyn van een Leesgezelschap, en wel bepaald van Letter Z; uit welken hoofde hy meer bepaald spreekt van 't geen het voorgevallene in die Letter betreft. —— Uit een *Dagregister*, van tyd tot tyd gehouden, is dit Stukje opgemaakt, en vermeldt, onder andere, die *kleinigheden* der Geschiedenisse, welke soms de zaaden van groote Gebeurtenissen in zich bevatten. —— Het is daarom waardig, by andere Stukjes van dien aart, bewaard te worden, daar de Schryver veelal als oor- en ooggetuigen spreekt, en het *Verhaal* van 't geen de wel bekende Gevangenen, wegens het indienen van het Request, aan welken hy dit *Geschiedverhaal* opdraagt, in de Gevangenis overkwam, en hoe zy daar in behandeld werden, door hun zelven is opgesteld.

Request aan Neerlands vertrokken Stadhouder, en Triumphzang voor zyne ten dienste van het Vaderland bedreevene Heldendaaden. In Holland. In gr. 8vo. 48 bl.

Wy geeven deezen Tytel zo als wy denzelven vinden, schoon eenige *omgekeerde* Woorden, waarin de Steller van dit *Request*, blykens zyn *Een enkel woord vooraf aan zyne waarde Landgenooten*, nog al smaak schynt te scheppen, ons niet behaagen. Iemand moet van het doorsteekende zyner *Ironie* geringe gedagten hebben, als hy dit hulpmiddel noodig keurde om dezelve aan te wyzen; en hoe veele, iets *Ironisch* beoogende, Schryvers zouden, dit naavolgende, bykans een geheel Boek *omgekeerd* in 't licht moeten brengen. Wy herinneren ons, ten tyde dat *Lisabon*, door den geweldigen Aardschok, in den

den Jaare MDCCLV, grootendeels in asch en puin bedolven lag, een en andermaal *het verwoeste Lisſabon* voorbedagtlyk zeer hobbelig gedrukt gezien te hebben, zonder dat die hobbeligheid der Letteren iets toebragt om ons denkbeeld van de Verwoesting te vergrooten.

De Opſteller van het Request, die zich tekent een Nederlandsch Burger, merkt op, „ dat dit Stukje, het welk „ uit den Tytel, in den eerſten oogopſlag, ſchynen zou „ Vygen naa Paaſchen, of te laat gekomen, te zyn. Doch „ ik behoef niet veel woorden om te doen verſtaan, dat „ het niet geſchikt was om geduurende de Slaaverny van „ Oranje onder het oog gebragt, veel min aangeboden „ te worden."

Des Stadhouders Propoſitie, den 14 van July in de Vergadering van hunne thans *Ex-Hoog-Mogenden* gedaan, (dit is des Schryvers bewoording,) ſtrekt ter ſcheering van dit Request; „ als in welke Propoſitie met ronde woor- „ den verklaard wordt, niet ſlegts dat de *Franſche* Natie „ den Oorlog aan Ons gedeclareerd hadt, het geen men „ nooit verzuimd heeft, in Bededags Brieven en an- „ dere Publyke Stukken, ons te vertellen; maar 't geen „ nog erger is, en de maat van de Ongeregtigheid der „ *Franſchen* in het oog des Volks moest volmeeten, *dat* „ *de Staat geen Oorzaak tot Oorlog aan* Frankryk *ge-* „ *geeven heeft*. Verder konde men de Onbeſchaamdheid „ niet dryven, lieve Medeburgers! om, ware het moge- „ lyk, het Volk te bedriegen, en het haalde my over, „ om eenige van die valſche, geweeten verkragtende, „ Volksbedriegende argumenten, welke in die Propoſitie „ gevonden worden, by malkanderen te trekken, by wyze „ van een Request, niet geſchikt om te preſenteeren, dat „ begrypt een iegelyk, maar om dat ik meende, dat het „ zo wel op die Propoſitie en het daarby gedaane aanbod „ paste."

Ziet daar des Requeſtrants oogmerk met zyne eigene woorden. Aan zyn oogmerk voldoet hy eerst in 't algemeen, en telt vervolgens twaalf *daadzaaken* op, om te bewyzen, dat „ wel degelyk van deeze zyde oorzaak tot „ den Oorlog met de *Franſchen* gegeeven is; daadzaaken, „ welke te algemeen bekend zyn, dan dat dezelve zou- „ den kunnen tegengeſprooken worden, of daar aan een „ draai gegeeven worden, die dezelve in een ander licht „ zouden doen voorkomen."

Dit afgehandeld hebbende, neemt hy de vryheid, om

nog

nog eenige Aanmerkingen te maaken op zommige uit-drukkingen, welke in de Propositie voorkomen.

In een en ander gedeelte ontbreekt het niet aan een geestigen trek, veel min aan een scherpen zet, en zal dit Request, uit dien hoofde, door veelen nog al met genoegen geleezen worden.

Doch weinigen, gelooven wy, zullen voldaan weezen over den *Triumph-zang* voor WILLEM DEN V, of het moest alleen weezen over de kortheid; want dezelve beslaat maar ééne bladzyde, en het slot luidt:

—— 'k Zie u by GEORGE *zitten,*
Den wakkren Koning van de Britten.
Toeft hier nu, Lafaart! met die snooden
Die met u hunne straf ontvloden,
Tot dat de Gallen en de Belgen
U eerlang met King GEORG *verdelgen.*

Jaarboeken der Bataafsche Republiek. No. I. *Te Amsterdam en Haarlem, by* Wesfing en van der Hey *en* A. Loosjes, Pz. *In gr.* 8*vo.* 64 *bl.*

Eene Omwenteling, hoedanig wy in Louwmaand deezes Jaars eenen aanvang zagen neemen, maakt een Nieuw Tydperk in 's Lands Geschiedenissen, en het van aangelegenheid, de Bouwstoffen, welke tot het vervaardigen van dezelve vervolgens moeten dienen, te verzamelen.

Van dus eene Verzameling hebben wy den Aanvang voor oogen in de *Jaarboeken der Bataafsche Republiek*, No. I. Zy behelzen, volgens de Opgave der Verzamelaars, in het Voorberigt —— gedeeltlyk zodanige *Originecle Stukken*, als naa de heuchelyke Omwending van zaaken in ons Vaderland, door de Representanten des Volks, of Committes Revolutionair in de onderscheidene Steden en Plaatzen in deeze Republiek zyn gepubliceerd —— gedeeltlyk zodanige *Authentyke Stukken*, als den Uitgeeveren uit de Registers en Resolutien van deeze en geene hooge Collegien zyn bekend geworden —— en eindelyk zodanige merkwaardige *Aanspraaken*, van verschillenden aart, en op onderscheiden tyden gedaan, als den Uitgeeveren van tyd tot tyd worden ter hand gesteld.

Deeze *Jaarboeken* heeft men ten oogmerke, om de *veertien dagen*, met een No. van gelyke dikte als dit eer-

 ste,

ſte, te vervolgen; zes No. zullen één Deel uitmaaken; en elk Deel met een behoorelyk Register voorzien worden.

De Uitgeevers verzoeken alle hunne Landgenooten, en in 't byzonder de Secretarisſen van de reſpective Repreſentanten des Volks, Committes Revolutionair, of andere Collegien in deeze Republiek, benevens allen, die zich in de gelegenheid bevinden, om hunne *Jaarboeken* met origineele en belangryke Stukken te verryken, dezelve aan het Adres van een hunner te zenden.

Niemand, die weet, hoe keurlyke Bydraagen tot de *Vaderlandſche Historie* vervat zyn in de *Zaaken van Staat en Oorlog*, by J. ALLART, in de *Verzameling van Placaaten, Reſolutien, en andere authentyke Stukken, betrekking hebbende tot de gewigtige Gebeurtenisſen; in de Maand September* MDCCLXXXVII, *en vervolgens, in 't Gemeenebest der Vereenigde Nederlanden voorgevallen*, by J. A. DE CHALMOT, of hy zal de Onderneeming deezer *Jaarboeken der Bataafſche Republiek* pryzen.

Derzelver waarde zal grootlyks afhangen van de verkryging des verzogten byſtands, van de naauwkeurigheid bovenal in de opgave van Eigen-naamen, van de Schikking der Stukken, zodanig, dat te groote eentoonigheid, aan de eene zyde, vermyd, en het geheel eener zaake; zo veel de aart des Werks toelaate, aan de andere zyde, bewaard worde; als mede van eene oordeelkundige keuze der zodanigen, die niet onmiddelyk behooren tot de *Origineele* en *Authentyke* Stukken; van welke beide geene moeten worden overgeſlaagen. De andere zyn van eene min noodwendigheid in eene *Verzameling* tot welke men de toevlugt neemt, om op te zoeken wat, gedeeltlyk althans, in de Dagpapieren van onderſcheiden aart verſpreid is: tot welk opzoeken het beloofde Zesmaandlyks Register zeer behulpzaam zal weezen; en kan de Aanwyzing van den *Inhoud* op ieder omſlag reeds by voorraad daar toe dienen.

Onder het ſchryven van deeze Aankondiging ontvangen wy No. 2. en zyn in die twee No. reeds CV Stukken begreepen. Wy zien, met genoegen, den voortgang deezes Werks, en dat het aan de Vereischten, boven gemeld, goeddeels beantwoordt. Hoe gansch aanmerkelyk kunnen deeze *Jaarboeken* worden! Hoe zeer wenſchen wy dezelve vervuld te zien met Stukken, die waare Vryheidsmin, opregte Vaderlandsliefde, ademen; en ons den geluk-

ki-

kigen Voortgang vermelden van de beste poogingen, aangewend om de Grondslagen te leggen tot den opbouw van een Gemeenebest, zo deerlyk vervallen.

Levensgeschiedenis van den Heer Constant, Koopman te Richmanshauzen, door C. G. SALZMAN. *Uit het Hoogduitsch vertaald. IIde Deel. Te Amsterdam, by* G. ROOS *en* J. TEN BRINK GZ. 1794. *In 8vo.*

Onder deezen Titel komt, volgens belofte der Uitgeevers, het Vyfde Deel van den *Bode uit Thuringen* thans afzonderlyk, voor de geenen die gemelden *Bode* niet bezitten, in het licht. Toen wy het voorgaande Deel aankondigden (*), lieten wy hem op reize, met den Heer Asfof, na America. In dit Deel land hy aldaar aan, door een gelukkige Schipbreuk; gelukkige, zeggen wy, om dat dezelve hem bragt onder een Volk, waarby wel eene zeer zonderlinge Regeerings- en Levenswyze plaats had, doch welks Gewoonten volmaakt met het Verbeterings-plan, dat de Heer SALZMAN, in deezen *T. Bode*, het Menschdom, en vooral zyne Landgenooten, aanpryst en smaaklyk tracht te maaken, en 't welk hy onder dit omkleedzel voordraagt, op zyne gewoone, dat is, gemeenzaame en vervrolykende, wyze. Hy beschryft dit Land, en de Zeden van deszelfs Inwooners, op eene wyze, die iederen Wereldbewooner byna zoude doen watertanden, om onder zulk eenen gunstigen Regeerings-Vorm te mogen leeven; doch, om zyne Leezers niet te vergeefsch naar dit Eutopia te doen zoeken, heeft hy blz. 16 de volgende Noot goedgunstiglyk geplaatst: „ Hier is een *groote* Aanmerking nodig. Heer Constant komt thans in een Land, alwaar alles beter ingericht is, als in Duitschland. Hier by is nu het volgende op te merken; eerstelyk: dat men daarom niet op zyn Predikant, Amptman, Edelman, Vorst, enz. te onvreden moet worden, wanneer het by hen niet gaat, zo als het wel gaan moet. Dewyl *iedereen*, zelf onze waardige en edeldenkende Keizer (JOSEPHUS) op eene zekere wyze als geketend is, dat hy zo veel goed niet doen kan als hy wel wil. Zo dra men iets verbeteren wil, zo stellen 'er zich daadelyk een menigte menschen tegen, welke, door die verbetering, een Gulden of twee van hunne inkomsten zouden verliezen." (Zou dit wel alleen in Duitschland plaats hebben??)

„ Ten tweeden, moet men in 't oog houden, dat het Land, waarvan nu zal gesprooken worden, op de Kaart van America in 't geheel niet aangetekend staat, en de weg daar heen dus

(*) *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1794. bl. 195.

dus zeer bezwaarlyk te vinden zy. Dit herinner ik, om dat de een of ander zich, door de vleiende Verhaalen, die nu zullen voorkomen, niet daadelyk zal laaten verleiden zyn Vaderland te verlaaten, en naar America te gaan om daar die gouden eeuw te vinden."

Salzman is genoeg by onzen Landgenoot bekend, om iets van zyn Voordragt te zeggen; maar den Vertaaler willen wy by deezen wel vermaanen, om zich meer op het Nederduitsch toe te leggen, om zo veele onverantwoordlyke fouten, tegen de geslagten, naambuiging, als anderszins, niet meer te begaan.

Justus, Graaf van Ortenburg —— *een Tafereel van Menschelyk Geluk.* —— *Als een Tegenstuk van* SALTZMAN's *Karel van Karelsberg.* —— *Eerste Deel. Uit het Hoogduitsch. Te Utrecht, by* J. de Waal Sz., 1794. *In 8vo, 296 bl.*

De Graaf van Ortenburg is, volgends de hier opgegeevene afscherzing, een man van een alleruitmuntendst Character; genegen om de Ingezetenen van de Plaats, over welke hy 't bewind voerde, dat is, getrouwelyk uit het Hoogduitsch overgezet, zyne *Onderdaanen*, gelukkig te maaken, had hy het geluk en genoegen, aan dezelven twee waardige voorwerpen, den Heer Lindendaal, als Leeraar, en den Heer Hubsman, (die zich tot het Predikambt bekwaam gemaakt had, doch als zodanig niet te regt konde raaken,) als Schoolmeester, te kunnen bezorgen: beide deeze waardige mannen beyverden zich ook, ieder in hun vak, om aan het oogmerk des Graaven te beantwoorden, en hervormden de Gemeente van Wiefenbach, met de daad. De Graaf van Ortenburg word, in nog meer onderscheiden gevallen, die wy niet allen kunnen opnoemen, getekend als een man, die, zo wel in 't Huishoudelyke als Staatkundige, voorbeeldig goed en braaf was, en handelde. —— In zo verre is dit Stuksken, in allen opzichte, leezenswaardig. Doch om welke reden het, op den titel, als een Tegenstuk tegen SALZMAN word opgegeeven, verklaaren wy niet te kunnen bevroeden; het kan veeleer als aan de zyde van *Karel van Karelsberg* gaande worden aangemerkt; immers ook in dit Stuk ontmoet men, zo wel als by SALZMAN, voorbeelden van verregaande verbastering, verkeerdheid en ondeugden, die 't menschelyk hart tot schande strekken; maar by SALZMAN vind men ook edele Characters, zo wel als hier, die de eerbied, verwondering en navolging, van elk eenen tot zich trekken en verdienen: mooglyk is dit Byvoegzel op den titel alleen dienende om het Werksken zo veel meer aftrek te bezorgen.

Ju

Julia van Roubigné, eene Geschiedenis in Brieven. Twee Deelen. Met Plaaten. Naar het Engelsch. Te Amsterdam, by de Wed. J. DÓll, 1795. *In gr. 8vo. 292 bl.*

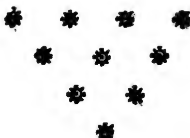
By 't leezen van de eerste woorden van de Voorreden: *Deeze waarlyk sentimentele Brieven*, schrikten wy, en dachten, zyn wy weêr veroordeeld, om een party laffe, weinig of niets betekenende, Woorden en Uitroepingen te leezen; een party streepjes en uitroepings-tekenen, enz. die alleen dienen om papier te vermorsen, te moeten overzien? Maar wy herstelden ons, toen wy, in 't vervolg dier Voorreden, bemerkten, dat het waar gevoelige (sentimentele) van het zotte, door den Steller van dezelve, wel duidelyk onderscheiden word. —— Dit bemoedigde ons; en wy vonden ons in onze, daar op gegronde, verwachting niet bedroogen. —— Sentimenteel toch is, in den zin die 'er de verdwaasdheid aan gehegt heeft, en die overmaat van rampen 'er aan hegten moet, oneindig van elkander verschillend: in de laatsten ongevoelig te zyn, is even zo laakbaar en onnatuurlyk, als het moderne, zo genaamde, sentimentele zot, en de menschheid en 't waar menschelyk gevoel onteerend, is.

Julia Roubigné, de Heldin van deezen Roman, is (zo als dergelyke Heldinnen doorgaans zyn) eene zeer beminnelyke Dame; doch by uitstek ongelukkig, zo door de omstandigheden, waartoe haare Ouders vernederd waren, als door haar Huwelyk. Zy gedraagt zich, in 't eerste geval, met eene gelaatenheid, die haare jaaren en eerste opvoeding schynt te overtreffen; doch de beweeggronden daar toe, die zy opgeeft, zyn verstandig en leerzaam. Zy trouwt met eenen Man dien zy niet bemint, uit edelmoedige erkentenis, en, schoon zy aan haare verbindtenis getrouw blyft, eene in haare jeugd opgevatte liefde, waarvan haar Man noodlottig kennis krygt, vervult deezen met eene woedende yverzugt, en brengt hem tot den stap, om, op enkel, hoewel niet onschynbaar, vermoeden, zonder haar te hooren, haar door vergif van kant te helpen; en, te laat zyne dwaaling ziende, neemt hy *Laudanum*, die hem insgelyks den dood aanbrengt. Alles word in deeze Brieven levendig en natuurlyk afgemaald, en is doorvlogten met nuttige Zedelessen. Onder allen zyn die over den plicht eener Vrouwe jegens haaren Egtgenoot, in den 24sten Brief, bl. 150, enz. voorgedraagen, dubbel der leezing en overdenking waardig.

Henry en Louize, eene Nederlandsche Geschiedenis, in gemeenzaame Brieven, door C. L. VAN DER WEYDE. (*Niet vertaald.*) *Tweede Deel. Te Leyden, by* D. du Mortier en Zoon, 1794. *In gr. 8vo.* 444 *bl.*

By het geen wy, by de melding van het eerste Deel van deezen vermaakenden en nuttigen Roman, gezegd hebben (*), hebben wy, ten aanzien van dit tweede Deel, niets te voegen, dan alleen, dat de daar in voorkomende Characters met dezelfde eigenaartige trekken worden geschetst; dat de ontwikkeling der Hoofdgeschiedenis, en der in 't Werk niet ongelukkig ingevlochten Episoden, zeer natuurlyk afloopt, en alles tot een gewenscht einde gebragt word: waarom wy de leezing van deeze Geschiedenis, zo wel tot vermaak als leering strekkende, kunnen aanpryzen.

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1794, bl. 385.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Bybel der Natuur; ontworpen door den beroemden J. J. SCHEUCHZER, *in leven Hoogleeraar der Genees- en Wiskunde te Zurich, enz. In 't Nederduitsch overgezet; en met bygevoegde Aanmerkingen, uit de beste Uitleggeren, nieuwste Natuur- en Oudheidkundige, Historische Schriften, Reisbeschryvingen en Toegiften vermeerderd, door* LAURENTIUS MEYER, *S. Th. Doct. en Professor Ordinarius, aan 's Lands Hooge School te Franeker, enz. Twaalfde Deel. Te Amsterdam, by* M. de Bruyn, 1792. *In gr. 8vo. met de Voorreden 707 bl.*

Door een of ander toeval is dit *Twaalfde Deel* van het vermaarde Werk van den arbeidzaamen SCHEUCHZER onzer opmerkinge ontglipt. In den zelfden vorm als de voorgaande Deelen, behelst het 's Mans Aanmerkingen, te gader met de Byvoegzels van den vlytigen Hoogleeraar MEYER, over de nog overschietende Boeken des N. Testaments. Deeze zyn de *Handelingen der Apostelen* tot aan het einde der gewyde Verzamelinge; Registers zyn, by een Werk van zulk eenen aanleg en uitgebreidheid, eene onöntbeerlyke vereischte. Men ontmoet hier een drietal van die nutte byvoegzels, allen met de noodige uitvoerigheid vervaardigd. Het eerste Register behelst eene lyst van opgehelderde Schriftuurplaatzen; daar na volgt een Register der *Hebreeuwsche Woorden*, en eindelyk een derde van de *voornaamste Zaaken.* Te zamen beslaan zy drie honderd vyf-en-veertig bladzyden, gevolglyk ruim de helft deezes Deels, en zyn alzo van eene uitvoerigheid, aan de uitgebreidheid des Werks evenredig. De Voorrede behelst eenige byzonderheden, de Schriften van het O. Verbond betreffende, overgenomen uit Schryvers, welke, zints de uitgave deezes Werks, hunne ontdekkingen door den druk hebben gemeen gemaakt.

Uit die Voorrede lust het ons, het een en ander ter proeve mede te deelen. Bekend, en in het Werk, ter behoorlyke plaatze, vermeld, zyn de verschynzels en uit-

werkzels van den berugten wind *Samum*, of *Samiël*. Een geleerde *Zweed* hadt, naa de uitgave van SCHEUCHZER, een Werk doen drukken, waarin hy de bekende verſchynzels van den ſchrikwekkenden wind ter verklaaringe van eenige Schriftuurtexten aanvoert. In onze taal doet de Hoogleeraar MEYER den Uitlander aldus ſpreeken: „ Ik ben 'er niet vreemd van, of die geduchte nederlage, die het heirleger van den Aſſyriſchen Koning Sanherib voor Jeruſalem geleden heeft, en 2 KON. XIX: 35. 2 CHRON. XXXII: 21. en JESAJ. XXXVII: 36. beſchreven word, toen 'er 185000 in éénen nacht ſneuvelden, moete ook van dit verſchynſel afgeleid worden. Wanneer 'er gezegd word, dat een *Engel des Heeren* deeze wraak hebbe uitgevoerd, dat is naar de Hebreeuwſche manier van denken en zich uittedrukken te verſtaan, en niet onbeſtaanbaar met onze mening.

„ Dat men deezen allerſchielykſten en algemeenen ondergang aan eene pest zoude toeſchryven, dat ſchynt zich met de gewoone, alhoewel ook allerſchielykst doorbrekende, werkingen van deeze kwaal niet te kunnen laaten overeenbrengen —— Byaldien deeze nederlaage in dat dal, het geene men nog hedendaags in Palestina voor de plaats van deeze gebeurenis houdt en aanwyst, ware voorgevallen, dan is het klaar, dat Sanherib, op den tocht van Egypte, zynen weg niet over Rama, maar meer zuidelyk na de gewesten van Bethlehem, tegen Jeruſalem opgetrokken zy. Een weg, dien de Karavanen ook nog zomtyds nemen, wanneer ze over land na Egypte de reis doen —— En het is zeer waarſchynlyk, dat een ſtreek van den *Samum* aldaar, op de Godlyke toelaating, dit heirleger overvallen en nedergeploft hebbe.

„ Ik ben echter niet van mening, dat *het vuur van God*, waarvan zomtyds in de beſchryving van de reize der Israëlleren door de woestyne gemeld word, van deezen *Samum* moete verklaard worden —— Of dat het *vuur van God*, waardoor de Zoonen van Job gedood wierden, JOB I: 16. op dit verſchynzel kan toegepast worden; dewyl uit die plaatſen blykt, dat men door die uitdrukkingen meer eigenlyk den blikſem verſtaan kan —— Ook gaat men te verre, wanneer men alle brandende oostelyke winden op den *Samum* wil t'huis brengen. Die zwoele en ſtekende hitte, met een ſtillen oostenwind verzeld, daartegen Jonas onder

„ zy-

„ zynen Wonder-boom schuil vond, JON. IV: 6, 8. die
„ takken en wortels doet verdorren, JES. XL: 24. die
„ oostenwind, die uit de woestyne opkomt, en de bron-
„ nen en fonteinen uitdroogt, HOS. XIII: 15. die gras en
„ bloemen verteert, PSALM CIII: 15, 16. die de vruch-
„ ten der boomen verdroogt, EZECH. XIX: 12. en de
„ planten vernielt, EZECH. XVII: 10. met nog meer andere
„ dergelyke gebeurenissen en verschynselen, kunnen op ee-
„ ne voldoende wyze van die brandende heete winden in het
„ Oosten verklaard worden, zonder dat men daarby den
„ *Samum* en deszelfs zwavel-dampen behoeve te baat te
„ nemen —— Deeze winden komen in Palestina zoo wel
„ uit het Oosten, als uit het Zuiden. Waar ze heenen
„ stryken, word het loof op de boomen vaal, het sap van
„ het gras verdroogt, en de velden zien 'er uit als of
„ ze verbrand waren.

„ Dan (dus vervolgt de geleerde *Zweed*) by de vol-
„ gende Schriftuurplaatsen kan de oordeelkundige Uit-
„ legger met grond aan den eigenlyken *Samum* den-
„ ken —— PSALM XI. 6. *Hy zal op de godloozen rege-*
„ *nen strikken vuur en zwavel, en een geweldige stormwind*
„ *zal het deel hunnes bekers zyn* —— Men vindt by de
„ Arabische Schryvers ook trekken, die dergelyke sterke
„ verwenschingen uitdrukken.

„ ZACH. IX: 14 word gezegd: *De* HEERE *zal over*
„ *hun verschynen, en zyne pylen zullen uitvaaren als een*
„ *blikſem: de* HEERE *zal met de bazuine blaazen, en*
„ *Hy zal voorttreeden met stormen uit het Zuiden.* ——

„ JESAJ. IV: 4. zegt de Profeet: *De* HEERE *zal de*
„ *bloed-schulden van Jerusalem verdryven, wegvaagen door*
„ *het uitvoeren van zyne wraak en oordeelen,* —— *door*
„ *brandende stormen, verteerende winden.* Alhoewel ook
„ een *verteerende yver* of *toorn* aan de mening van den
„ Profeet schynt te kunnen voldoen.

„ JESAJ. XXVIII: 2. word het oordeel over Efraïm
„ uitgebeeld als *een hagel-bui, eene poort des verderfs,*
„ liever, als *een doodende dwarrel-wind.* ——

„ JEREM. IV: 11, word *een dorre wind van de hooge*
„ *plaatsen in de woestyne, niet om te wannen, noch om te zui-*
„ *veren;* vertoond, רוח צח, *ventus nitens.* —— *Een glan-*
„ *sige wind* schynt op die roodachtige kleur te zien, die de
„ aankomst van den *Samum* by de kimmen voorspelt;
„ hoewel ik 'er niet zeer op staan kan, dat deeze Ver-
„ klaaring noodzaaklyk zou zyn. En men verbeelde zich

„ tog niet, overal blyken van deezen geduchten wind „ optedoen."

Om uit het Werk zelve iets voor te draagen, valt onze keuze op het geen wy aldaar vermeld vinden, raakende de uitwerkzels van den *geneezenden Zweetdoek* van den Apostel *Paulus*, door LUKAS verhaald, HAND. XIX: 11—13. „ In de eerste tyden van het Kristendom (dus luiden de Aanmerkingen) moest niet alleen de leer van Kristus met nadruk gepredikt, maar „ ook door Wonderen bevestigd en verzegeld worden: „ ten einde de Apostelen daardoor als Godsgezanten „ zich ingang verworven. Hier was nu *Paulus Zweetdoek en Gordel* een wonderbaarlyk middel ter genezing van Zieken, gelyk wel eer *Petrus schaduw*, K. V: 15. En in zeker opzicht nog krachtiger; want de „ schaduw kon niet, ten zy Petrus tegenwoordig was, „ werken, maar deeze doeken en gordels konden gedraagen worden, daar Paulus niet was."

By deeze paragraaf ontmoeten wy de volgende Aanmerking: „ Zulke genezingen kan THOM. CHUBB niet „ verduwen, maar meent dat een verhaal daarvan meer „ naar goochelaary en snood bygeloof zweeme, dan voor „ het Opperwezen betaamend, en dus in een Bybelboek „ geenzins betaamend zy. *Posth. Works*, *Vol.* II. p. 214. „ Maar in eene plaats, daar men zoo veel werks maakte „ van toverkunsten, bezweeringen, en bygeloovigheden, „ gelyk Efesen vernoemd was, en ook uit vs. 19 blykt, „ vond de Godlyke Wysheid het niet ontydig, door „ Wonderwerken, juist geschikt naar den aart, de denk- en handelwyze, van die lieden, de Godlyke Zending „ der Apostelen, de waarheid en geloofwaardigheid van „ derzelver leer, en de achting, die men hun schuldig „ was, plechtig te handhaaven —— En heeft 'er al „ eenige bygeloovigheid by zommige hieromtrent plaats „ gehad, de uitwerkselen ofte genezingen van Zieken, „ door zulke, op zich zelve gansch niet geschikte, „ middelen, beweezen echter, dat God hier, om het belang van zynen gezandt, wonderen deed, zelf buiten „ het weeten van hem, die ook aan zulk bygeloof het „ minste deel niet had — Het geloof, dat Jesus, dien „ Paulus predikte, de Messias was, werkte hier krachtig, „ alhoewel het ook nog met zyne zwakheden verzeld „ was. En zoodanig mag men ook het verhaal nopens

„ Pe-

„ Petrus genezende schaduw aanmerken, K. V: 15.
„ — Ook bewyst het geval, dat hierop verhaald word,
„ aangaande die bezweerers, welken hunne genomen proe-
„ ven zoo deerlyk mislukten, dat hier geen bygeloof de
„ zaak uitmaakte, of om wonderen en genezingen te
„ doen toereikende was. J. G. ALTMAN *Meletem. Phi-*
„ *lol. Crit.* T. II. p. 72 seqq. LILIENTHAL, HAMELS-
„ VELD."

't Geen SCHEUCHZER, raakende *het onderscheid der Dierelyke Lichaamen*, over I KOR. XV: 39, aantekent, te gader met het byvoegzel van Professor MEYER, zullen wy hier nog overneemen. De woorden van PAULUS zyn deeze: *Al het vleesch is niet eenerlei vleesch; maar een ander is het vleesch der menschen, en een ander is het vleesch der beesten — visschen — en der vogelen:* „ Wan-
„ neer men (schryft SCHEUCHZER) het kennelyk groote
„ onderscheid tusschen de planten en de dieren be-
„ schouwt, kan men lichtelyk nagaan, dat ze ook, ten
„ aanziene van hunne kleinste deelen, uit welken ze be-
„ staan, in hoedanigheid verschillen. Hiervan kan ons de
„ Scheikunde overtuigen, die, door middel van het vuur,
„ of andere kunstbehandelingen, de zamengestelde lichaa-
„ men in hunne eerste beginzelen weet te ontbinden —
„ Maar in de natuur zelve heeft men ook zeldzaame ver-
„ anderingen; zoo dat men met grond beweeren kan,
„ dat iedere plant, en ieder dier, als eene scheikundige
„ Werkplaats mag worden aangemerkt. Iedere plant
„ trekt haar voedsel, het geene voor haar dienstig is, uit
„ de aarde; dit bereidt en bewerkt ze in haare Vaten,
„ voert het in alle de deelen, die haar lichaam uitmaa-
„ ken, en verandert het in haare eigene zelfstandigheid
„ — De dieren nu leven meest van de planten; dan
„ hierby heeft wederom eene sterke verandering plaats,
„ waardoor de planten in eene dierelyke zelfstandigheid
„ overgaan. Het vleesch is, volgens de uitkomsten der
„ scheikundige proeven en behandelingen, wat anders,
„ dan de zelfstandigheid — De menschen leven ge-
„ deeltelyk van planten, gedeeltelyk van dieren; dog
„ hun vleesch is wederom geheel onderscheiden van de
„ zelfstandigheid der planten en van het vleesch der die-
„ ren. Het voedsel moet eene evenredigheid hebben met
„ het geene gevoed wordt, en echter is het geene door
„ de voeding ontstaat onderscheiden van het geene tot
„ voedsel dient — Dewyl nu de mensch van de aard-

„ gewasſen en dieren leeft, kan men deszelfs lichaam „ wel beſchouwen als oorſprongelyk uit gewasſen beſtaan- „ de, en door veele veranderingen en wegen eene geheel „ andere hoedanigheid verkregen hebbende."

Door de volgende aanmerking wordt het hier voorgedragene nader opgehelderd. „ GROTIUS heeft, 't geene „ hier ter zaake dient, aangemerkt, dat, hoe zeer ook „ het vleesch in ſoorten verſchille, het echter vleesch „ zy en blyve." Dus zyn ook de lichaamen, by al het „ onderſcheid, waardoor ze onderling verſchillen, echter „ lichaamen. En deeze ſtelling gebruikt de Apostel, om „ te bewyzen, dat het lichaam, het welke wy hier omdra- „ gen, 't welke ſterft en verderft, tot aarde wederkeert, „ en het geene na de opſtandig zyn zal, hoewel zeer in hoe- „ danigheden veranderd, veel voortreflyker en heerlyker, „ vs. 42–44, echter niet ophouden zal een waar mensch- „ lyk lichaam te zyn —— hier by moeten wy het ge- „ zegde vs. 39. in het oog houden, dat God naar zy- „ ne wyze beſtelling alle de byzondere lichaamen ge- „ ſchikt en bekwaam gemaakt heeft, om in hunnen ſtaat, „ omſtandigheden en betrekkingen, aan die byzondere „ oogmerken te dienen, welken Hy door hun beſtaan be- „ doelde —— voorts mag men by deeze woorden ook „ denken aan het onoverzienlyk ruime en menigvuldige „ onderſcheid, 't geene tusſchen de dierelyke lichaa- „ men naar hunne menigvuldige onderſcheidingen in „ klasſen, geſlachten en ſoorten, en allen naar de on- „ derſcheidene Klimaaten, Landen en Plaatſen, welken „ de Schepper hun ter wooning had aangewezen, plaats „ heeft —— dus wil nu de Apostel zeggen, zal ook „ God het lichaam van menſchen, wanneer ze in ede- „ ler en voortreflyker gewesten, om die te bewoonen, „ zullen overgaan, zoodanig weeten te veranderen, dat „ ze voor die gindſche gewesten gepast zyn zullen."

De geordende en gelukkige Huishouding, aangeweezen en aangepreezen in agt Zeedenkundige Leerredenen, door HERMAN GERHARD VAN BREUGEL, *Oudsten, doch rustenden, Predikant te Dordrecht, en Curator der Latynsche en andere Schoolen aldaar. Te Dordrecht, by* A. Blussé en Zoon, 1794. *In gr. 8vo., zonder de Voorrede van XXXI,* 310 *bl.*

Allerbelangrykst, hoe dikmaals zy ook het verstand en de pen van Zedeschryvers bezig hielden, zyn de onderwerpen, welke hier behandeld worden. Byzondere Huisgezinnen tog moeten als zo veele afzonderlyke Maatschappyen worden aangemerkt, op alle welker leden onderscheidene pligten rusten, die op den welstand en het geluk des kleinen lichaams een onmiddelyken invloed hebben. Huislyk geluk is het zuiverst, het redelykst, genoegen, welk een verstandig mensch kan smaaken. Ontbreekt hem dit, en moet hy elders zyn vermaak zoeken, hoe zeer hy ook, in zyne uithuizige uitspanningen, een bly gelaat vertoone, een heimelyke worm knaagt aan dezelve, en doet hem, terwyl het gelaat schynt te lachen, in zyn gemoed een snerpend leed gevoelen.

Gelyk dus de Eerw. VAN BREUGEL, met regt, zyne *Dordrechtsche* Gemeente onderhield over onderwerpen, van zo veel gewigts ter bevorderinge van het geluk zyner Natuurgenooten; dank verdient insgelyks zyn Eerw. dat hy zich wel heeft willen verledigen, om een gedeelte van zynen rusttyd te besteeden tot het meer algemeen verspreiden van zyne eertyds uitgesprokene belangryke Redevoeringen. In de Voorrede ontmoeten wy eenige aanmerkingen over de *Orde* in 't algemeen, zo als dezelve in de Werken der Scheppinge plaats heeft, en, met opzigt tot de menschlyke bedryven, van wegen het onveranderlyk onderscheid tusschen *orde* en *wanorde*, *regt* en *onregt*, *goed* en *kwaad*, tot een regelmaat voor het zedelyk gedrag moet verstrekken. Voorts heeft de Eerw. VAN BREUGEL noodig geoordeeld, het vooroordeel van zommigen te keer te gaan, die, veelligt, om den bynaam van *Zeedenkundige*, omtrent zyne *Leerredenen* min gunstige gedagten mogten voeden. „ Is (vraagt hy) „ de Zeedenleer niet een voornaam en gewigtig stuk van

 „ en-

„ onzen Euangelifchen Godsdienst? Wie mag, wie
„ kan zulks loochenen?" —— „ Immers (gelyk hy ver-
„ der fchryft) de waare, eenige, en volkoomene Midde-
„ laar Gods en der menfchen, onze Heer *Jefus Christus*,
„ die de menfchen verloste door zyne *Leer*, van onwee-
„ tenheid en dwaaling; door zyn *voorbeeld*, van de on-
„ deugd; door zyn gehoorzaam *lyden en fterven*, van de
„ gevolgen der zonden en knaaging des geweetens; en
„ door zyne *opftanding*, van de onzekerheid noopens het
„ toekoomende leeven, 't welk Hy, Hy alleen en vol-
„ koomenlyk, voor ons heeft verdiend; is ons van Gode
„ zo wel geworden tot *wysheid* en *heiligmaaking*, als tot
„ *rechtvaardigheid*, en alzo tot volkoomene *verlosfing*.
„ 1 Kor. I: 30. Hierom zig roekeloos op *Jefus* verdienften
„ te verlaaten, zonder acht, of behoorlyke acht te gee-
„ ven, op- en zonder zig veel te bekommeren omtrent
„ zyne *Wetten*, en zyn *Voorbeeld*, was voorzeker eene
„ Godsdienftigheid vol leemtens en gebreken, die geen-
„ zins aan zyn heilzaam doelwit en hoogen wil beant-
„ woorden zou."

Het gevolg, welk de Eerw. VAN BREUGEL uit dit alles afleidt, zullen wy insgelyks overfchryven. „ Waarlyk het
„ is laf; 't is onverftandig; ja onchristelyk, het prediken
„ der Zeedenkunde te beftempelen met den naam van
„ *Heidenfche Zeedenleer*. Hebben dan Christus en zyne
„ Afgezanten niet zo wél, niet zo uitdruklyk en beften-
„ dig, de *Zeedenleer* gepreedikt, als de *Geloofsftukken*,
„ of befpiegelende Waarheeden, gelyk men die, maar te
„ onrecht, noemt? Of kan 'er een echt en recht Chris-
„ ten, zelfs in onze verbeelding, zonder in- en uitwen-
„ dig *goede Zeeden* beftaan? Neen! gelyk wy voor ons
„ zelven moeten onderhouden, zo moeten wy ook de
„ menfchen *leeren onderhouden*, niet dit of dat, maar
„ *alles*, wat *Christus Jefus*, de Heer, of zelf aan hun,
„ of door hen *aan ons bevoolen heeft*. En hen tot het
„ yverig en dankbaar betragten, en tot het blymoedig
„ vervullen van hunne pligten aan te zetten, moet tot
„ derzelver navolging, een groot deel, en het groote doel
„ van alle die Voorftellen zyn, die men onze *Predikatien*
„ noemt."

Overneemenswaardig oordeelden wy deeze brokken uit de *Voorrede*. Indien wy onze eigen manier van denken als eenen maatftok volgen, toonen zy dat de Eerw. VAN BREUGEL evenmaatige, gezonde en redelyke, begrippen aan-

aangaande den Christlyken Godsdienst voedt. Wy voegen 'er nevens, dat het wenschlyk ware, dat alle openbaare Leeraars van het Euangelie de zaak uit zulk een oogpunt beschouwden, en hunne meening deswegen openlyk aan den dag leiden. Het Ongeloof, 't welk den Christlyken Godsdienst en de gevoelens van deszelfs gewaande belyders dikmaals verwart, zou daardoor veel steuns verliezen. Een ander allerheilzaamst gevolg zou daar uit voortvloeien. De Leeraars, dus gezind, zouden langwylige, niets afdoende, verklaaringen, dorre bespiegelingen, uit hunne Predikatien verbannen. Op den aandrang op een rein gemoed en geregelden wandel, zouden zy zich met meer yvers, toeleggen. De Grondwaarheden van het Euangelie zouden zy in een helder en bevallig licht plaatzen. Alle 't welk op de verlichting van het verstand, en de vermeerdering van godsvrugt en deugd, eene heilzaame uitwerking zoude hebben.

Om nu nog iets aangaande de Leerredenen zelve te melden, zy voeren de volgende Opschriften: Aanpryzing eener kinderlyke, maar reedelyke gehoorzaamheid aan God; de echte en rechte liefde des Mans jeegens zyne Vrouwe; de pligt der Vrouwe omtrent haaren eigen Man; de pligt der Ouders omtrent hunne Kinderen; de schuldpligt der Kinderen omtrent hunne Ouders; de pligt der Dienstelingen omtrent hunne Heeren, of Meesters en Vrouwen; de pligt der Heeren en Vrouwen omtrent hunne Dienstelingen; hoe de welstand van een Huisgezin door een verstandig- godvrugtig bestuur van hetzelve te bevorderen zy? De eerste Leerrede, dienende tot eene Inleiding op de volgende Verhandelingen, bevat verscheiden Aanmerkingen, volmaakt overeenstemmende met des Schryvers aangekondigd gevoelen in de *Voorrede*, omtrent de Zedeleer, als de hoofdbedoeling des Euangeliums. Niet alleen tragt zyn Eerw. te doen zien, dat, volgens den Text, Besnydenis noch Voorhuid, geenerhande uitwendige Godsdienstige Voorregten of Belydenissen, iets is, maar de Onderhouding van Gods Geboden; maar hy verledigt zich daarenboven, opzettelyk, om de wanbegrippen der zulken te keer te gaan, die waanen, als of de Leere wegens de verdiensten van Christus, geloof en bekeering, op de verpligting tot de gehoorzaamheid aan Gods geboden eenigen inbreuk zouden maaken. Veelen, die het stuk anders inzien, zullen wél doen, om vooral het laatste deel deezer Leerrede met

aandagt te leezen. „ Christus en zyne Apostelen
„ (schryft hy, onder anderen) roepen Zondaars tot be-
„ keering. Maar nu, wat is het zig te bekeeren? 't Is,
„ buiten den algemeenen zin, van uit het Jood- of Hei-
„ dendom over te gaan tot den Christlyken Godsdienst,
„ en voor zo veel ons de bekeering nog noodig is, *niet*
„ eenig ligt berouw over dit, of dat bedreeven kwaad
„ te hebben, 't Is *niet* eenige traanen te storten over
„ onzen zondelyken aart, en ons bekende, en onbe-
„ kende, overtreedingen van Gods Wet; en zelfs niet
„ een gevoelige smart daar over te hebben en te hou-
„ den. Maar het is op te houden een moedwillig Zon-
„ daar of Zondares te zyn. 't Is af te laaten van
„ kwaad te doen, en te leeren goed doen. 't Is te veran-
„ ren van hart, van neiging, van hebbelykheid, van
„ weg, van staat en gedrag. Kort af, 't is in alle deeze
„ opzigten een nieuw schepzel, en ander mensch, te wor-
„ den, die een ernstig voorneemen heeft en betoont, om
„ voortaan niet alleen na zommige, maar na alle, Geboden
„ Gods te leeven."

Wat voorts aangaat den inhoud der Leerredenen, in welke de Eerw. VAN BREUGEL de hoofdzaak behandelt; wy hebben daarin verscheide aanmerkingen gevonden, de pligten der onderscheidene leevensstanden betreffende, die, hoewel elders ook voorhanden, hier met eene juiste klaarheid ontvouwd worden, en met eene bescheidenheid en aandrang, die zich eenen weg tot het hart baanen, en alzo den Leeraar den kans schoon doen staan, om, nevens de overtuiging des verstands, de daadelyke beoefening uit te werken. De Toepassingen hebben iets van dat ernstig welmeenende, 't welk ons, omtrent het hart en de inzigten des Leeraars, de gunstigste vermoedens doet opvatten.

In de Leerrede, behelzende den *pligt der Dienstelingen omtrent hunne Heeren en Meesters*, wordt de Eerw. VAN BREUGEL natuurlyk geleid op het vermaarde onderwerp, betreffende de *Gelykheid der Menschen*. Schoon 's Mans ontwerp niet medebragt, dit stuk opzettelyk te behandelen, en hoewel zyne denkwyze, hier en daar, niet onduidelyk blyke, meenen wy, egter, dat het voor den anders, veelal, rond spreekenden Leeraar niet kwalyk zou gevoegd hebben, in eene algemeene aanmerking, deswegen zyn gevoelen te melden. Nu heeft zyn schry-

ven

ven het voorkomen van bedugtheid, alsof de erkentenis, *oorſpronklyk zyn de menſchen volmaakt gelyk aan elkander*, tot nadeelige gevolgtrekkingen aanleiding zoude kunnen geeven. „ De toepasſing (ſchryft zyn Eerw.) van dit „ Beginzel (te weeten, der *oorſpronklyke Gelykheid*) voor- „ naamlyk op de *Burgerlyke Vryheid*, en de afleiding „ van de daarin opgeſlootene *rechten* en *pligten*, is by „ ſpreekers en ſchryvers op eene zo zeer verſchillende, „ en wyd uit elkander loopende, wyze beginnen begree- „ pen, en voorgedraagen te worden, dat het, helaas! aan- „ leiding heeft gegeeven tot het bot vieren van heevige „ driften en hartstochten, naar maate men door min ede- „ le, zuivre en belanglooze, beweegredenen gedreeven „ word in het verdeedigen, of beſtryden, van deeze of „ geene begrippen, daaromtrent aangenomen." Wy gelooven, met den Heere VAN BREUGEL, dat een beginzel of waarheid, in zich zelve onlochenbaar, wel eens, door onverſtand, tot uiterſten gedreeven of misbruikt kan worden. Doch, met opzigt tot het gemelde onderwerp, hebben wy, immers in openbaaren Geſchrifte, hier te Lande, nimmer eenig Opſtel ontmoet, 't welk, openlyk en met opzet, zulk eene heilllooze ſtrekking aankondigde, als de *Dordrechtſche* Kerkleeraar onderſtelt. Dat zyn Eerw. de ſoort van *ongelykheid*, of liever *ondergeſchiktheid*, verdeedige, welke het onvermydelyk gevolg is der Maatſchappelyke Vereeniginge der menſchen, keuren wy goed, en zyn van de noodzaaklykheid van zulk eene *ongelykheid* volkomen overtuigd. Doch, met dit alles, moet de eeuwige en onveranderlyke grondwaarheid nooit twyfelagtig worden gelaaten; vooral niet, wanneer de tegenwoordige orde der zamenleevinge in zulk een licht wordt voorgedraagen, als zy hier vertoond is.

De laatſte Leerrede behelst eene klaare en ernſtige beſchouwing van den invloed, welken een wys en godsdienſtig beſtuur der hoofden op den welſtand der huisgezinnen heeft. Van deeze, gelyk van alle de overige Leerredenen, kunnen wy de leezing niet te ernſtig aanpryzen. Wy hoopen, dat de Oud-Leeraar de dagen zyner ruste zal beſteeden, om, uit zynen, anders nutteloos liggenden, voorraad, de Landgenooten met eenen en anderen bondel van Leerredenen verder te ſtigten!

J.

J. L. EWALD, *over het Misbruik eeniger Hoofd-Waarheden van den Christelyken Godsdienst. Een Leesboek voor de Vereerers van Christus overeenkomstig de behoeften van onzen tyd. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht, by* J. de Waal, Sz. *In gr. 8vo.* 188 *bl.*

't Geen *à priori*, gelyk men spreekt, bezwaarlyk in iemands hart zou zyn opgeklommen, is, nogthans, eene daadzaak. De Christlyke Godsdienst, niet der Schoolen, maar des Bybels, ademt niets anders dan heiligheid van hart en gedrag, als het alleen noodige om aan deszelfs eisch en voorstellingen te voldoen, en vrugt van de uitwendige belydenisse te plukken. En evenwel, men heeft 'er ontmoet, men ontmoet ze nog heden, die zich gedraagen, alsof zy deeze strekking lochenden, althans miskenden; die zelf hun mangel aan heiligheid en deugd, ondanks de klaare taal des Euangeliums, met redenen bekleeden. Dit bewoog den godvrugtigen EWALD, zich tegen dit kwaad onder de Zonne te verzetten. Hy doet zulks in den vorm van *Overdenkingen*, welke, veelligt, t'eenigen tyde, voor Leerredenen gediend hebben. Uit eene algemeene opgave van den inhoud, zal 's Mans denkwyze, eenigermaate, kunnen blyken. Naa eene Inleidende Overdenking, handelende over Gebruik en Misbruik in 't algemeen, verzet zich EWALD, in elf Overdenkingen, tegen de Misbruiken, welke gemaakt worden van de leere van de Voortreffelykheid der menschelyke Natuure —— van het Verderf van den Mensch —— van de leere der Bekeeringe —— van de Vergeeving der Zonden —— van de leere des Geloofs —— van de leere des Geloofs aan Jezus —— van de bewerking van Gods Geest —— van de werkingen des Duivels —— van de Christelyke Vryheid — van de leere des Avondmaals —— en eindelyk tegen het Misbruik van alle Bybelsche Leerstukken in het algemeen. Vooraf, in ieder Overdenking, ontvouwt EWALD de leere des Euangeliums, zo als hy dezelve inziet, omtrent het voorgestelde onderwerp. Vervolgens toont hy aan, en bestrydt, de Misbruiken, welke daar van gemaakt worden. Allerwege ontmoet men den gemoedlyk-ernstigen Christen; doch wiens Theologische begrippen, naar het ons voorkoomt, ginds en elders, nog al aan bedenkelykheden onderhevig zyn. Hoe kragtig, intusschen, EWALD yvere voor eene redely-

lyke Godsvrugt, ontheven van allen waan en zelfbedrog, zie hier, uit veelen, het volgende ter proeve. Spreekende over het Misbruik, welk van het Leerstuk wegens den bystand van den H. Geest wordt gemaakt: „ Het is," zegt hy, onder anderen, „ een Misbruik van dit leerstuk, „ wanneer men elk licht, dat over de leer des Bybels „ in ons verstand opgaat, zoo maar terstond voor eene „ verlichting van den Geest; elken yver voor het goede „ voor eene opwekking van den Geest; elken Godvruch- „ tigen, of Godvruchtig schynenden, misschien zelfs el- „ ken dweepachtigen, dwaazen, inval voor eene ingeeving „ van den Geest houden wil; of wanneer men zich ver- „ beeldt, niet eerder de kracht van den Geest te bezit- „ ten, voor en al eer men daaden, als die der Aposte- „ len, doen kan, wanneer men naar het doen van Won- „ deren streefde, en men zich nog ellendig en verre van „ Jezus gevoelde, zoo lang men zulk eene kracht noch „ niet ontvangen heeft. In onze dagen (gaat EWALD „ voort) inzonderheid is het noodig, voor zulke uitspat- „ tingen te waarschuwen; daar dweepers en bedriegers „ van allerlei zoort deze leer van den Bybel zoo dikwyls „ misbruiken; daar eene zekere klasse van anderzints „ goedgezinde Christenen zoo gaarne alles tot werkingen „ van den Geest maaken, en daar men de leer van den „ Bybel zelfs dat geen te last legt, het geen echter waar- „ lyk alleen een misbruik dier leer is. En (dus vervolgt „ hy) juist door eene zuivere voorstelling van de Leer „ van den Bybel kan zoo gemakkelyk voor dat misbruik „ gewaarschuwd worden: niettegenstaande zoo veele won- „ derbaare gebeurtenissen, niettegenstaande zoo veele in- „ vloeden van hoogere krachten, waarvan in den Bybel „ melding gemaakt wordt, zoo is 'er echter geen Boek, „ dat den mensch zoo sterk voor dweepery bewaart, als „ dit Boek."

De

De Omwenteling, zo gelukkig als spoedig, in Amsteldam en in andere Steden en Plaatsen van Holland, sedert den 18den January, 1795, dáár gesteld, aan het byzonder bestuur der Voorzienigheid toegekend, in eene Leerrede over Psalm CXVIII. *vs.* 23, 24 *en* 25, *op den* 25*sten dier maand; nevens twee Redevoeringen op Bedestonden, de eene over de Christelyk-Burgerlyke Verdraagzaamheid —— de andere over de Vaderlandliefde, enz. Door* A. H. VAN GELDER, *Leeraar onder die Christenen, welken men noemt Doopsgezinden, vergaderende in de Kerk de Zon, te Amsteldam. Te Amsteldam, by* M. Schalekamp, 1795. *In gr. 8vo. 96 bl.*

Aan den naam van yverig Patriot, welke den Burger-Leeraar VAN GELDER al lang heeft naagegaan, beantwoordt de inhoud deezer Redevoeringen. Zy ademen eene edele en beredeneerde Vryheidsliefde. Ingenomen met zyn Onderwerp, heeft de verstandige Redenaar zich minder toegelegd op gekunstelde taalsieraaden of schikking van perioden, dan om 't geen hy zelve gevoelde, door gepaste bewoordingen en in de meest belangryke aanmerkingen, in de ziel zyner hoorderen over te storten. Meest, egter, heeft dit plaats omtrent de Leerrede, aan welke de Opsteller inderdaad niet veel tyds kan besteed hebben; doch die daarom met geen minder genoegen, dan de overige meer beschaafde Opstellen, zal geleezen worden. De gevoelens, allerwege voorgedraagen, zyn den Mensch, den Burger, den Christen Leeraar, waardig. Met naame geldt deeze aanmerking omtrent de Omwentelings-Redevoering. 't Geen den Christen betaamt, al het goede, hoewel door tusschenkomst van menschen, of van andere tweede oorzaaken, bewerkt, aan de bestuurende hand der hemelsche Voorzienigheid toe te schryven; deeze verstandig godvrugtige erkentenis wordt ook hier op den voorgrond geplaatst. Indien VAN GELDER's denkwyze den hoofdtoon slaa onder de Leeraars der Doopsgezinden, (zo als ons, van goeder hand, verzekerd is waarlyk het geval te weezen,) niet vreemd is het dan, 't geen tot haare eere moet gezegd worden, dat men onder die Gezinte kundige en verstandige Patriotten aantreft. Men leeze deeze Redevoeringen, men leeze voor-

vooral ook 't geen VAN GELDER wegens de *Vaderlandsliefde* heeft in 't midden gebragt, en men zal onzer aanmerkinge gereedlyk toevallen.

Verhandeling over de Onzekerheid des Doods, en het eenig en zeker middel, om zich van zyne waarheid te overtuigen, en het levendig begraven onmogelyk te maaken. Nevens een Bericht wegens de Oprechting van een Lykenhuis te Weimar; door Dr. C. W. HUFELAND, *Hertoglyk-Weimarschen Hofmedicus, thans Hoogleeraar in de Geneeskunde te Jena. Uit het Hoogduitsch. Met eene Plaat. Haarlem, by* E. W. Cramerus, Junior, 1794. *In gr. 8vo. 57 bl.*

'Er kan, ongetwyfeld, niets akeliger, noch vreeslyker, worden uitgedacht, dan de mooglykheid van leevend begraven te kunnen worden. —— In een doodkist te ontwaaken, te bemerken dat men onder de aarde bedolven ligt, en 'er niets anders overschiet, dan in dien akeligen kerker op de jammerlykste wyze te moeten omkomen, zyn omstandigheden, waarvan het denkbeeld den sterksten, den ongevoeligsten, mensch moet doen sidderen. —— Niettemin leert de ervaring, dat zodanige gevallen dadelyk hebben plaats gehad; dat menschen in zulk eene volstrekte onmagt gevallen waren, dat men ze voor dood gehouden en ook werklyk begraven heeft; doch dat zy daarna, wyl het hun onmogelyk was uit het graf te ontkomen, veelligt na 'er nog eenigen tyd in geleefd te hebben, een vreeslyken dood hebben moeten sterven. — BRINKMANN, BRUHIER, en anderen, hebben zulks met onlochenbaare bewyzen gestaafd, en eene menigte voorbeelden daarvan te boek gesteld.

Het is, buiten twyfel, een der dringendste pligten, welken de menschlykheid van ons vordert, om zo wel anderen, als ons zelven, voor dat verschriklyk onheil te bewaaren. —— Onder meer andere verdienstelyke Mannen, welke op de noodzaaklykheid daarvan in Duitschland aangedrongen, en middelen ter verzekering tegens dit gedugt ongeval aan de hand gegeeven hebben, behoort ook de Hoogleeraar HUFELAND. Na zyne gedagten in de Tydschriften deswegens te hebben medegedeeld, gaf hy naderhand eene byzondere Verhandeling, met Byvoegzels en Aanmerkingen, over dit onderwerp in 't licht; en deeze is het, waarvan thans de Vertaaling wordt aangeboden. —

Hy

Hy betoogt in dezelve, dat, daar 'er, ter voorkoming van dit vreeslyk onheil, een zeker en onfaalbaar kenmerk van den dood, zonder welks aanwezen men geene Lyken zoude vermogen te begraaven, dient gevonden te worden, en de ervaring geleerd heeft, dat alle de doodstekens, welke men by de Autheuren geboekt, en als genoegzaam opgegeven, vindt, ten eenemaale onvoldoende en onzeker zyn, één alleen uitgezonderd, de beginzels naamlyk eener blykbaare en algemeene verrotting, hier uit noodwendig volgen moet, dat ook het eenige en natuurlykfte middel, om zich aan deeze onzekerheid te onttrekken, beftaat, in het lichaam zo lang te laaten liggen, tot dat 'er duidelyke fpooren van verrotting zich vertoonen.

Om nu de ongemakken, welke uit het bewaaren der Lyken, aan hunne eigen huizen, of die der nabeftaanden, zouden kunnen ontftaan, voor te komen, raadt hy, de dooden, op eenigen afftand der leevenden, aan een afgezonderd oord, hunne quarantaine te doen houden: en, om in zyn heilzaam oogmerk te beter te flaagen, ftelt hy, op het voetfpoor van FRANK, THIRRY, en anderen, voor, dat men, ter bewaaring der Lyken, een byzonder Doodenhuis, op een afgelegen plaats, ftichte, waarin men het lichaam, nadat het den gewoonen tyd in zyne eigen wooning heeft doorgebragt, ten dage zyner begravenis, met of zonder plechtigheden, in eene ruime en met toereikende luchtgaten voorziene Kist, brengen, en aldaar, met ongedekten aangezichte, zo lang laaten moet, tot dat de tekens van bederf zich vertoonen, om het als dan eerst aan het graf toe te betrouwen. Om het opzicht over de lichaamen, zo lang ze in het Doodenhuis zyn, te houden, wil hy, dat men wél onderwezen Oppasfers aanftelle, die op ieder teken van leven naauwkeurig acht zullen geeven, en daarvan terftond een Arts, of Heelmeester, (aan wien de Schryver het hoofdbeftuur over dit Inftituut wil opdraagen,) verwittigen moeten; terwyl het ten laatften ook van diens uitfpraak zou afhangen, of het Lyk werklyk dood ware, en dus begraaven moest worden, dan niet.

De Stedgenooten des Schryvers vonden dit ontwerp zo aanneemelyk, dat zy terftond een aanvang maakten, om hetzelve aldaar (te *Weimar*) ter uitvoer te brengen; hebbende, by Infchryving, zodanig een Lykenhuis alreeds op het Kerkhof gebouwd, waarvan de Hoogleeraar de in-

inrichting en aftekening, als ook verdere byzonderheden ter aanmoediging van dit Instituut, medegedeelt. —— Ook meldt hy, dat men, op meer andere plaatzen in Duitschland, als *Brunswyk*, *Halle*, *Hamburg*, en elders, werklyk bezig zy dit voorbeeld naar te volgen.

Dat deeze Instelling, ter voorkoming van het verschriklykste aller onheilen, het gevaar van leevend begraaven te worden, alzins voldoende zy, en vooral in Landen waar men gewoon is de Dooden zeer vroeg ter aarde te bestellen aanpryzing en navolging verdiene, lydt geen bedenking: het affnyden immers van den strot, of het openen der halsäderen, 't welk men b. v. in Engeland, ter voorkoming van het opgenoemd geval, heeft aangeraaden, en waartoe aldaar wel eens een zekere som voor den Chirurgyn, die deeze Operatie moet verrichten, by uitersten wil vermaakt wordt, is ten eenemaal ongeöorloofd, dewyl zulks, zo de mensch niet dood is, een werklyke moord zy. Niettemin gelooven wy, dat de noodzaaklykheid van zodanig eene Instelling in ons Nederland minder dringend is, dewyl men aldaar de Dooden der Christenen zelden zo vroeg gewoon is te begraaven, en dezelve ook gaarne zo lang een verblyf in hunne eigene wooningen inwilligt, tot dat 'er zich tekenen van verrotting opdoen; eene voorzorg, die, even zo wel als het geduurig gadeslaan van het lichaam, vooral by menschen welke door eenig onvoorzien toeval, of eene haastige ziekte, schielyk zyn weggerukt, niet genoeg kan aanbevolen worden.

Beknopte Natuurlyke Historie der Zoogende Dieren, door J. D. PASTEUR. *Met Afbeeldingen. Eerste Deel. Te Leyden, by* Honkoop *en* du Mortier, 1793. *Met Privilegie. In* 8vo. 368 *bl.*

Schoon men zeer veele, en zelfs zeer uitgebreide en schoone, Werken heeft, welke de *Natuurlyke Historie*, en daar in ook die der *Zoogende Dieren*, voorstellen, zal men echter, by het doorbladeren deezer beknopte Geschiedenis, het oogmerk van den Heer PASTEUR moeten pryzen, nadien hy, zo door zyne korte beschryvingen als verscheidene Anecdoten en karaktertrekken, den leeslust der jonge Leezeren en Leezeressen zodanig weet te ontvonken en bezig te houden, dat zy, by het vermaa-

kende, het nuttige tevens genieten. Verre zy het echter, dat men dit Boekje enkel als eene *Natuurlyke Historie voor Kinderen* moet houden: neen, veele bejaarde Lieden, die gaerne iets van den aart der Dieren begeeren te weeten, en zich geene uitgebreide Werken kunnen verſchaffen, zullen in dit Werkje zekerlyk hunne begeerte voldaan zien.

Wy hebben te meermaalen proeven uit de Natuurlyke Historie medegedeeld, om het uit deeze beknopte Beſchryving mede te doen. Intusſchen meenen wy het volgend geval, als eene proeve uit zeer veele anderen, onzen Leezer niet te moeten onthouden: kunnende dezelve dan best oordeelen, in hoe verre men de Natuurlyke Historie, door het aanvoeren van gebeurenisſen, bevalliger en zekerder doet worden. —— Het betreft den aart der Wolven, en de onbeſchroomdheid van ſommige Menſchen; welke laatſte wy 'er van afleiden.

„ Het gebeurde over eenige jaaren in de Provintie van *Connecticut*, in *Noord-Amerika*, dat de Wolven, die toen aldaar zeer menigvuldig waren, in de Schaapskooi van den Heer PUTNAM, gewezen Generaal van de Republiek van *Amerika*, inbraken, en zeventig Schaapen en Geiten dood beeten, behalven de jonge Lammertjens en Geitjens, welke zy gekwetst hadden. Deeze verwoesting was geſchied door eene Wolvin, die, verſcheidene jaaren lang, met haare jongen, welke zy jaarlyks voortbragt, in die nabuurſchap gezworven en veel ſchade aangericht hadt. De jongen wierden gewoonlyk door de Jagers geſchoten, maar de oude Wolvin was te listig om onder het bereik van hunne ſnaphaanen te komen; als zy ſterk vervolgd wierdt, vlugtte zy gemeenlyk naar verre afgelegene bosſchen, en kwam den volgenden winter met een nieuw broed van jongen weder. Deeze Wolvin verwoestte eindelyk zoo veel, dat de Heer PUTNAM, met vyf van zyne nabuuren, beſloot, beurtelings twee aan twee te jagen, tot dat zy gedood zoude zyn. Men wist, dat zy, in eene klem, de teenen van eenen poot verlooren hadt, waardoor men haar ſpoor gemaklyk konde kennen. Dit ſpoor volgden de Jagers over de ſneeuw tot aan eene Rivier, wanneer zy bevonden dat zy regtſtreeks te rug was gekeerd, weshalven zy dit ſpoor weder nagingen, tot dat de honden haar opjoegen, en des anderen daags 's morgens ten tien uuren hadden de honden haar gedreven in een gat, in eene rots, omtrent drie vierde uur

gaans

gaans van de wooning van den Generaal PUTNAM. De honden kroopen in het gat, maar kwamen 'er ſterk gewond weder uit, en wilden 'er niet weder in; al het volk uit den omtrek verzamelde voor het gat met ſnaphaanen, honden, vuur, ſtroo, zwavel, om te trachten den vyand te vernielen; doch, ſchoon men brandend ſtroo en den rook van brandende zwavel in het gat bragt, wilde de Wolvin echter haare ſchuilplaats niet verlaaten; dus werkte men te vergeefsch tot des avonds om tien uuren, wanneer de Heer PUTNAM, die moede was van zoo lang vergeefſche poogingen te doen, nog ééns trachtte zynen hond in de ſpelonk te doen gaan; doch hy wilde niet: hy ſtelde daarop zynen zwarten knegt voor, dat deeze 'er in zoude kruipen en de Wolvin ſchieten; doch de Neger weigerde dit gevaarlyk ſtuk te waagen; waarop de Heer PUTNAM verklaarde 'er zelfs in te willen gaan, en het wild dier te zullen ſchieten, op dat hy niet door de een of andere onbekende ſpleet van de rots ontkoomen mogt. Zyne gebuuren vertoonden hem, dat dit te veel gewaagd was; maar hy bleef by zyn voorneemen, en, weetende dat de wilde dieren voor vuur vreezen, voorzag hy zich van verſcheiden ſtreepen van den bast van berkenboomen, de eenigſte brandſtof die toen by de hand was om licht genoeg te geeven in dit diep en duiſter hol, en maakte zich gereed om 'er in te daalen. Hy trok dan zyn rok en kamiſool uit, en bond een lang touw om zyn been vast, waarmede de anderen hem, als hy een teken geeven zoude, moesten te rug haalen; dus kroop hy, met zyn hoofd vooruit, en met de brandende toorts in de hand, het hol in.

„ Het hol, waarin de Wolvin zat, is in de zyde van eene hooge rots, en de opening is ſlechts twee voeten in het vierkant wyd; zoo dat 'er maar even een mensch in kon kruipen; dan loopt het vyftien voeten ſchuinsch naar beneden, vervolgens tien voeten regt uit, en loopt dan weder zestien voeten op, tot daar het eindigt. De wanden van deeze onderaardſche pyp beſtaan uit gladden vasten rotsſteen, die door eene aardbeeving ſchynt geſpleten te zyn; de zolder en de vloer zyn ook van ſteen, en de ingang was zeer glad, naardien hy met ys bezet was; nergens is het hoog genoeg, dat een mensch regt op zou kunnen ſtaan, en het is overal ſlechts drie voeten breed. Na dat de Heer PUTNAM by den tast was gevorderd tot het eind van de eerſte ſchuinte, zag hy, buiten den kring

 van

van licht, welk zyne toorts maakte, niets dan de verſchriklykſte duisternis, en daar was eene groote ſtilte in deeze ſpelonk, waarin nooit andere levende ſchepſels geweest waren dan de wilde dieren uit de wildernis. Hy vorderde voorzigtig voorwaards tot aan de plaats daar het hol naar de hoogte liep, en kroop langzaam op handen en knieën de ſchuinte op, tot dat hy de oogen van de Wolvin zag flikkeren, die aan het eind van de ſpelonk zat, en, op het zien van het vuur, op de tanden knarſte en gramſtoorig begon te brullen. Zoodra de Heer PUTNAM deeze ontdekking gedaan had, trok hy aan het touw, ten teken dat men hem moest te rug trekken; dit deedt het volk, dat met ſmertlyken angst aan de opening geluisterd hadt, en, het gebrul van het dier hoorende, vreesde dat hun vriend in het grootst gevaar was, met zulk eenen haast, dat zyn hemd over zyn hoofd getrokken, en zyn ligchaam ſterk geſchaafd wierdt. Dit ſchrikte hem echter niet af; hy ſchikte zyn hemd weder, laadde zyn ſnaphaan met negen kogeltjens, nam dien in de eene hand en eene toorts in de andere, en kroop dus het hol weder in. Toen hy nader by de Wolvin kwam dan de eerſte reis, dreigde zy hem ook ſterker, en vertoonde zich nog verſchriklyker, huilde, knarſte op de tanden, verdraaide haare oogen, en, den kop tusſchen de voorpooten leggende, was zy op het punt van op hem toe te ſpringen. Op dit hachlyk tydſtip leidde hy op haaren kop aan, en ſchoot. Bedwelmd van den ſlag, en half verſtikt door den rook, vondt hy zich onmiddelyk uit het hol getrokken. Doch, zich wat ververscht hebbende, en den rook wat hebbende laaten verdwynen, begaf hy zich ten derdenmaale naar beneden, en tot by de Wolvin; naardien zy ſtil lag, ſtak hy haar de toorts tegens den neus, wanneer hy bevondt dat zy dood was; hy vatte haar by het oor, trok aan het touw, en wierdt te gelyk met het dier, tot groote blydſchap van de omſtaanders, uit het hol getrokken.

„ Den Wolf gedood hebbende, heeft men ſlechts het land van een ſchadelyk dier bevryd; want de Wolf is van geen het minſte nut; zyn vleesch is niet eetbaar; en noch de Honden, noch andere dieren, willen het nuttigen; alleen de Wolven willen van Wolven eeten; zyne huid kan men echter gebruiken; men maakt 'er grof bont van, dat ſterk is, en tot Moffen, Wanten en Kamiſoolen, verwerkt, of in Muilen voor jichtige lieden gevoerd, wordt.

wordt. Het bont van den zwarten Wolf wordt echter zeer geächt, en is van groote waarde; de tanden der Wolven gebruiken de Boekbinders en Vergulders om hun werk mede te polysten."

Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden. Een-en-twintigste Deels Eerste Stuk; vervattende het Vervolg der Beschryving van Stad en Lande. Te Amsterdam, Leyden, Dord en Harlingen, by J. de Groot, G. Warnars, S. en J. Luchtmans, A. en P. Blussé *en* V. van der Plaats, 1793. *In gr. 8vo.* 236 *bl.*

Goedkeuring en Aanpryzing vloeiden uit onze pen, toen wy het Eerste Deel deezer Beschryvinge van het Zevende der Bondgenootschaplyke Gewesten beoordeelden (*); wy moeten aan dit Eerste Stuk des Tweeden Deels, of het Vervolg, geen mindere maate van Goedkeuring en Aanpryzing toekennen; schoon het min Geschiedkundig en meer Plaatsbeschryvende is, en eigenaartig het drooge, daaraan onvermydelyk vast, aanneemt.

In twee Hoofdstukken is het afgedeeld. —— Het eerste bepaalt zich tot de Stad *Groningen*, en geeft een naar eisch der zaaken omstandig en altoos naauwkeurig berigt van de volgende Hoofdbyzonderheden, tot welke de mindere, in elk vak behoorende, zeer gepast gebragt worden; als de *Gelegenheid der Stad*, by welke de Schryver niet vergeet den roem, welken dezelve op Gezondheid draagt, met de woorden des Hoogleeraars VAN DOEVEREN te vermelden.

Voorts geeft hy op, de *Gedaante*, de *Vestingwerken*, de *Poorten*, *Grootte*, *Bevolking* en *Naamsoorsprong*. Ten aanziene der laatstgemelde byzonderheid tekent de Schryver op. „ De Naam der Stad, thans gewoonlyk *Groningen*, wierd „ in voorige tyden meerendeels geschreeven *Groeningen* of „ *Greuningen*. Zonder ons met de beuzelingen van eenen „ Trojaanschen Stichter GRUNO op te houden, komt ons die „ Naamsafleiding de waarschynlykste voor, waarby men wil, „ dat

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 't Jaar 1794, bl. 451.

„ dat de Stad haaren Naam ontleend hebbe van de *Groene Weiden* (*). Niet zo zeer, om dat die haar omringen: want deeze reden kan niet, daar zy by veele Steden in ons Gemeenebest plaats vindt, als een byzondere voor *Groningen* opgegeeven worden. Maar slaat men gade die zandige hoogte, welke, uit *Munsterland* tot herwaards afgeloopen, en telkens smaller geworden, zich eindelyk tusschen de *Hunze* en de *A* verliest en ophoudt; dan is niets natuurlyker, dan dat die Landrug, uit zynen aart geschikt ter weelige grasdraaging, de Ingezetenen *als eene uitsteekende Groene Weide* in het oog liep. Te meer, daar dezelve, aan drie zyden omringd zynde door drassig land, wegens de geduurige overstroomingen der rivieren, by het vaalgeele van het riet des winters te sterker het groene der hoogte deedt afsteeken. Daar nu *Ing*, *Inge*, oudtyds betekende *eene algemeene Weide* of *Beemd*, moesten de eersten, die zich hier met de woon nederzetteden, van de omliggende wel gezegd worden, „ te woonen op die *Groene Inge* of *Weide*," waar van eerst by verkortinge *Groen'ge*, *Groin'ge*, en naderhand *Groeningen*, gekomen is (†)."

De

(*) U. EMMIUS *de agro Frisiæ inter Amasum & Lavicam deque urbe Groninga*, p. 17. M. ALTING *not. Germ. inf. part.* 2, p. 73.

(†) ED. LYE *in glossario Saxonico & Gothico Latino*, Lond. 1772, zegt. ING, INGE, *pratum*, *pascuum*; quod hodie etiam apud Anglos boreales vocatur *Ing*, & in plurali *the Inges*. Derivatur autem a Gothica *Winga*, unde etiam Islandica *cinge*. Occurrit etiam non raro in fine nominum locorum, ut *Baling*, *Kettering*, &c.

JO. IHRE *in glossario suso Gothico*, Tom. I. col. 990. ING, INGE, terminatio, quam habent nomina propria locorum, quaque nulla fere in Suëcia frequentior est, ut *Baolinge*, *Bjorklinge*, *Haëmringe*, &c. Quid ea denotetur, docere potest Lingua *Cambrica*, in qua ING campum planitiem denotat, ut me docet nupera editio glossarii DU FRESNIANI in v. *in hoc*. Men heeft daarom deezen uitgang van *Ing* by zulke plaatzen, welke aan de oevers der Rivieren, in uitgestrekte Weiden of Beemden, liggen, gelyk, onder anderen, aan den *Donauw* in de *Swabische Kreits*, men agter een volgende heeft *Sigmaringen*, *Gruningen*, *Riedlingen*, *Minderkingen*, *Ehingen*, *Almadingen*, *Opfingen*, *Ettingen*, *Seislingen*, *Dalfingen*, *Jungingen*, *Purlafingen*,

Wei-

De *Oudheid* en *Historie* der Stad laat de Schryver hier op volgen; hy behoort niet tot de zodanigen, die, gelyk veelal, waarde in Oudheid des Voorwerps hunner Beschryvinge stellen, en gereed zyn, wat met den roest der Oudheid omkorst is, voor egte munt aan te neemen. —— Wat de *Stads Historie* betreft, veel deswegen moest in de algemeene Geschiedenis des Gewests, in het voorgaande Deel behandeld, plaats vinden, en wordt hier op geweezen. Dan kwyt zich de Stadsbeschryver van zyne daar gedaane beloften om eenige aanmerkelyke gevallen, de Stad in laateren tyde overgekomen, te boeken, en begint derzelver verslag met den Jaare 1600, en wel met een uitgebreide opgave van de harde behandeling, die zy van de Algemeene Staaten toen moest ondergaan, zo dat ze niet alleen met een talryke Krygsbezetting gedrukt, maar ook met een Kasteel bezwaard, werd. Eene daad, door DE GROOT bestempeld met den naam van *bitter*, en *onder vrye Volken* ongewoon. —— Kleine Gebeurtenissen, meer voor een Kronyk dan eene Geschiedenis, stapt hy stilzwygende voorby, en verhaalt de Oorlogen, waar in zich *Groningen* zints 't gemelde tydvak ingewikkeld vondt; waar onder het zesweeks Beleg, in den Jaare 1672, met zo veel moeds doorgestaan, eene aanzienlyke plaats bekleedt.

Graften, *Bruggen*, *Straaten*, *Markten*, worden beknopt beschreeven. Uitvoeriger, en met de woorden des *Amsterdamschen* Stadsbouwmeesters, J. O. HUSLY, wordt het Stadhuis, met welks bouwen men bezig is, opgegeeven, en alles door eene Plaat, dit meesterstuk der Bouwkunde verbeeldende, opgehelderd. De verdere *openbaare Wereldlyke Gebouwen* en *Kerken* krygen hun aandeel, en de voornaamste gaan met Afbeeldingen vergezeld. —— Hy gedenkt aan de Geleerde Mannen, die hier bloeiden. Dit is wat kort; doch staat die kortheid geboet te worden door een Werk, waarvan de Schryver in eene Aantekening spreekt als te wagten; zeggende: „ Waarschyn„ lyk ziet weleens een *Groninga erudita* het licht."

Koophandel en *Neering* trekken voorts des Schryvers aandagt; en daar wy, by de aankondiging des Eersten Deels,

Weisingen, enz. Ook heeft men, in ons Gemeenebest, *Wageningen*, *Harlingen*, en in deeze Provincie *Wetzing*, *Huizing*, *Theaing*, ja zelf *Hunsinge*, *Fivelinge*.

Deels, wegens den Koophandel deezes Gewests in 't algemeen iets hebben overgenomen, zullen wy ook mededeelen 't geen hy van dien der Stad in 't byzonder zegt. „ De „ *Koophandel* en *Neering* is te *Groningen* in eenen vry bloei- „ jenden toestand; ook is haare Scheepvaart al oud, gelyk „ zy reeds daaromtrent in 1257 binnen *Engeland* vryheden „ genoot (*); zy is ook aanzienlyk geweest, alzo men „ *Groningen* al vroeg vindt onder de *Hanzee Steden* (†). „ Naa de Reductie zogt de Regeering by de Koningin „ ELIZABETH te bewerken, dat de *Engelsche Court* in „ haare Stad geplaatst wierd (‡), maar die pooging liep „ vrugtloos af. De handel in Graanen is de aanmerke- „ lykste; inzonderheid de verzending van Haver na *En-* „ *geland*, werwaards men rekent dat jaarlyks veele dui- „ zenden lasten gescheept worden. Ter bevordering van „ den Handel heeft men alhier *Kommissarien der kleine* „ *Zaaken*, welke alle verschillen over mislevering der „ Graanen, op staal verkogt, *de plano* ontscheiden; ook „ dient daar toe, de zedert eenige jaaren opgerigte Koorn- „ beurs. —— Tot het inwendig vertier behooren mede „ de twee weekelyksche marktdagen op dings- en vrydag, „ de twee vrye Jaarmarkten, de vyf Paardemarkten bui- „ ten de Heerepoort; en de twee markten, des Voorjaars „ en 's Herfsts, van mager en vet Vee. —— Wyders zyn „ in de Stad genoegzaam alle die Fabryken en Trafy- „ ken, welke men elders vindt; hoewel derzelver flyting „ zich meestal tot het inwendige bepaalt, daar zy in „ uitwaardsche verzending moeten zwigten voor de *Frie-* „ *sche*, als niet genietende die belooningen op den Uit- „ voer, en die vermindering van 's Lands lasten op „ de verwerkt wordende stoffen, waar mede men al- „ daar dezelven aanmoedigt. Alleenlyk kan men uit- „ zonderen de Kousfenbreiderijen, die, schoon uiterlyk „ een klein voorwerp, daarom verdienen gemeld te „ worden; wyl zy eene overgroote menigte der scha- „ me-

(*) *Brief van Koning* HENDRIK, *in de Stads Archiven*, O. I. 12.

(†) Zie de Lyst van 1370, by MIERIS *Charterboek*, III D. bl. 251.

(‡) *Missive der Stad Groningen aan* ELIZABETH, 31 Oct. 1567, by RYMER *Acta public. Angliæ* t. 7. p. 195. Wat de *Engelsche Court* zy, kan de des begeerige zien in den *Tegenw. Staat van Zeeland*.

„ mele Gemeente aan den kost helpen; en de *Gronin-*
„ *ger* Kousfen wyd en zyd verzonden en gretig gezogt
„ worden."

Voorts fpreekt hy over de *Gilden*, *Burgervaandelen*, *Bezetting*, *Regeering*, oudtyds, zints den Jaare 1013, en hedendaagsch, zedert 1748 tot 1790, waar in veele byzonderheden, aller opmerking waardig, voorkomen: zo als mede in het verflag der Waardigheden te *Groningen* in de Stads Regeering plaats grypende, en de Mededingingen tusfchen dezelven, van tyd tot tyd, gereezen, die foms zeer hoog liepen tusfchen de *Korfele Groningers*, *onflaafsch gebooren*, gelyk de *Groninger* Dichter L. TRIP zyne Stadgenooten kenfchetst.

Het *Tweede Hoofdftuk* levert ons de Befchryving der *Heerlykheden van de Stad Groningen;* als het Gerigt van *Selwert;* het *Goregt*, met de Dorpen daarin gelegen, — de Regtftoel van *Sappemeer;* dan eer hy ter befchouwinge van de daar in zynde Dorpen treedt, denkt de Schryver veelen zyner Leezeren dienst te zullen doen, door eene korte mededeeling zyner Gedagten over den aart der *Veenen*, en door een Gefchiedkundige Schets van derzelver aanleg hier te lande. Beide onderwerpen, die hier kort, doch voldoende, behandeld worden, en gevolgd van de Befchryving der drie Kerkdorpen der Veenkolonien, het *Hoogezand*, *Windeweer en de Lula*, en *Sappemeer*. Ten flot aanmerkende: „ Tot de Volkrykheid deezer drie Kerkdorpen, waarin by de duizend Huisgezinnen zyn, heeft zeer veel toegebragt de Verdraagzaamheid der Regeeringe, die alle Gezindheden toegelaaten heeft aldaar haare Godsdiensthuizen te hebben. Dus is 'er eene *Lutherfche Kerk* ten Zuiden de Vaart in Sappemeer, eene *Roomfche* in het Kleinemeer, en etlyke Vermaanhuizen voor de onderfcheidene en talryke Gemeenten der *Doopsgezinden*." — Hier op volgt het *Old-Ampt*, eene vermogende Landftreek. Als eene byzonderheid geeft de Schryver op, dat de Predikanten en Kerkvoogden in het *Old-Ampt* het regt hebben om alle Burgerlyke Handelingen van koop, verkoop, huwelyksvoorwaarden, uiterfte willen, enz. op 't francyn te breugen, en met het Kerfpels Zegel te bevestigen. — In *Wold-Old-Ampt* fteeken de Dorpen *Veendam* en de *Wildervank* uit; men telt in beide die Dorpen by de 2000 Huisgezinnen, en vindt 'er, even als in de Stads Veenkolonien, eene *Lutherfche Kerk*, een Vermaanhuis der *Doopsgezinden*,

 welk

welk alles tot de Volkrykheid veel heeft toegebragt. Van de verdere Dorpen daar in, als mede in het *Klei-Old-Ampt* gelegen, zyn de beschryvingen kort, doch voldoende.

Te meermaalen moest de Schryver van den *Dullard* gewaagen, 't welk hem ten slot over den Oorsprong van dit Water doet spreeken, en des een berigt geeven, 't welk der overneeminge waardig zou weezen; doch wy moeten ons bekorten, en alleen melden, dat de zamenvloeijing van een en ander Water, en de grondsgesteltenisse, hoogstnoodig maakte een onafgebrooken en eenpaarig onderhoud der *Eems* en Binnendyken; „ dan daar voor heerschte, „ onder de groote Landbezitteren, nayver, vyandschap, „ en verdeeldheid, en, om die tot hunnen pligt te hou- „ den, ontbrak in die tyden de noodige magt. Zelfs „ verhaalt men van eenen zeer vermogenden, dat die ge- „ zegd zou hebben, liever zyne Landen ter hoogte eener „ speer onder de wateren te willen zien, dan ééne schup „ aarde te besteeden, om daar mede de Dyken zyner na- „ buuren te maaken. Van hier het natuurlyk gevolg, „ dat alles verwaarloosd wierd, hier een gat kwam en „ daar de Dyk zakte. In deezen toestand komt, omtrent „ Kerstyd des Jaars 1277, een Orkaan en Springvloed „ deeze kusten teisteren, en die by *Jensum* en *Wilgum* „ de Dyken doorbrak, waardoor al het laage land, tus- „ schen den hoogeren Zoom van *Reiderland* en de *A-* „ *dyken*, onder water gezet wierd. Door verzuim of on- „ magt, om de gebrookene dykgaten te herstellen, bleef „ dit binnenwater niet alleen een invreetende kanker, „ als het, door gewoone winden in beweeging gebragt, „ de aangelegene laage Landen inkabbelde en verslondt; „ maar rigtte ook telkens, als het by hooge vloeden „ door de Zeewateren op nieuws was opgevuld, ver- „ schriklyke verwoestingen aan." —— „ Tot de vorming „ van deezen boezem deed veel de Watervloed van het „ Jaar 1509; als welke zo hevig was, dat EMMIUS 'er „ van aantekent, hoe een stuk lands, waar op tien of „ twaalf Beesten liepen te weiden, in zyn geheel opge- „ nomen en driftig geworden, door den wind na *Rei-* „ *derland* gedreeven wierd, gelyk ook groote Eikenboo- „ men met den grond opgetild, en op andere plaatzen „ nedergezet wierden, alwaar zy bleeven groeijen; zynde „ daar van in het Jaar 1530 nog een Eikenboom in het „ volle loof tot verwondering der aanschouweren overig." Door herhaalde Overstroomingen heeft de *Dullard* 33

voor-

voornaame Dorpen, en verscheide kleindere Buurschappen, verslonden. — Doch de *Dullard* geeft thans betere Landen weder dan hy genomen hadt, in welker aanwinst het *Old-Ampt* en het Vorstendom *Oostfriesland* deelt.

Het Jaar twee duizend vier honderd en veertig; een Droom, door den Heer MERCIER, *thans Lid van de Nationale Conventie, enz. naar den derden Druk uit het Fransch vertaald. Derde en laatste Deel. Te Haarlem, by* F. Bohn *en* A. Loosjes Pz. *In gr.* 8vo. 256 *bl.*

By de aankondiging van het Eerste Deel deezes langen meest Staatkundigen Drooms, die door de uitkomst in veele opzigten meer bewaarheid is geworden dan de meeste Droomen, hebben wy eene en andere aanmerking op 't geheel toepasselyk bygebragt (*), en vinden dit zo min noodig hier, als by de Beoordeeling van het Tweede Deel (†), te herhaalen; daar heen te wyzen zy voldoende.

Wy hebben, van de voorgaande Deelen, den Inhoud der Hoofdstukken, of derzelver *Opschriften*, opgegeeven; schoon deeze, althans in het *Eerste*, soms eenige duisterheid hadden, zullen die van het tegenwoordige klaarheids genoeg medebrengen; althans de meeste om na den Hoofd-Inhoud niet te raaden, hoewel men by het leezen 'er veel onverwagts zal aantreffen, en in de Aantekeningen bovenal een schat van door- en verre ziende Staatkunde.

Dit Deel maakt een aanvang met het LXIV Hoofdstuk. *Registers* — LXV. *Scheuringen.* — LXVI. *Fabelkunde.* — LXVII. *Van de groote Huislyke Wet.* — LXVIII. *De Nieuwspapieren.* — LXIX. *Lykreden op een Boer.* — LXX. *Gasthuizen.* — LXXI. *Vervolg van den Leeraar in de Staatkunde.* — LXXII. *Vryheid van de Drukpers.* — LXXIII. *Vervolg van het voorgaande.* — LXXIV. *Verteeringen in de groote Steden.* — LXXV. *Weelde.* — LXXVI. *Van zekere Edellieden* — LXXVII. *Hervorming.* — LXXVIII. *Kanaalen.* — LXXIX. *Jooden.* — LXXX. *Legers.* — LXXXI. *Versailles.* — LXXXII. *Naaschrift.*

Niet

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1793. bl. 220.
(†) ——— ——— ——— ——— 1794. bl. 230.

Niet ongepast zullen wy den Leeraar in de Staatkunde de Vraag: „ Hoe zyt gy vry geworden?" hooren beantwoorden. Op 't verzoek, „ zeg my dat eens?" luidt zyne taal: „ Daar is maar een heerschend denkbeeld en „ rypheid toe noodig; daar wordt maar eene natuurlyke „ denkwyze toe vereischt, die zig voortplant, om alle „ Leden van eenen Staat eensklaps aan het gisten te bren- „ gen; hunne gevoeligheid gelykt dan naar die van eenen „ eenigen mensch, die zwaar beledigd is; en alzo ieder „ beledigd meent te zyn, spruit 'er, uit de gevoeligheid „ van alle, een ontwerp van algemeene wraak, welke „ men zo verre dryft als het gaan kan.

„ Als de Souverain eene Natie veragt, gaat de verontwaardiging voort met de kragt en snelheid van het „ electrike vuur; want alle rangen van menschen zyn in- „ een gesmolten in den toestand van menschen, die tot „ vernedering gebragt zyn.

„ *Zwitzerland*, *Holland*, de *Engelsche Amerikaansche* „ Volkplantingen, zyn niet opgestaan dan door de soort van „ veragting, welke de Souvereinen hadden voor hunne „ gewaande zwakheid. In alle groote omwentelingen is „ de denkwyze van den onderdrukten de veerkragtige „ lichaamen gelyk, welker kragt vermeerdert naar even- „ redigheid van het gewigt dat hen nederdrukt. Dan „ tragt men zich slegts te vereenigen; men vertrouwt het „ bestier der openbaare zaaken aan den geenen die zegt: „ *Ik zal u leiden; ik zal u wreeken.* Zoo die geleider „ de behendigheid heeft van het opgestaan volk zoo verre „ te doen voortgaan dat hy het beletten kan te rug te „ wyken, door 't zelve in de noodzaaklykheid te brengen „ van te sterven of te overwinnen. Het hoofd van een „ opgestaan volk moet de menschen, die hunne uiterste „ poogingen aanwenden om de vryheid te herkrygen, aan „ den gang houden. Alle behendige hoofden van party- „ schappen beletten dan dat hunne wonden geneezen voor „ de volvoering van dat groot werk. De staatkunde „ eischt, dat men haar doe bloeden, op dat de spyt en „ de gevoeligheid den tyd niet hebben om te verkoelen. „ De vereeniging van kragten, de gelykheid in de denk- „ wyzen, hangen van eene soort van mededeelbaar medelyden af, dat nooit sterker op den mensch werkt dan „ wanneer hy een gevaar met verscheiden anderen deelt; „ ziet daar onze geschiedenis in weinig woorden, en zy „ is niet zeer oud.

„ GUI-

„ GUISE, CROMWEL, WILLEM VAN NASSAU, de hoof-
„ den der opſtanden, hadden de geesten des volks zoda-
„ nig opgewonden, dat zy zelve niet meer van verzoe-
„ ning konden ſpreeken. Het enkel woord *Wapen-Stil-*
„ *ſtand* zou hun voor verraaders hebben doen ſchelden;
„ naauwlyks zouden zy 's volks woede hebben kunnen
„ ontkomen.

„ De Spanjaards kwamen den verbitterden Batavieren
„ erger voor dan Turken en Mooren. De Verloſſers der
„ Nederlanden zouden de geesten niet weder hebben kun-
„ nen doen bedaaren, noch dezelve weder tot hunne oude
„ meesters hebben kunnen brengen. De Nederlanders
„ zouden zich liever onder de wateren van den Oceaan
„ bedolven hebben, dan zich weder met die ryke en
„ trotſche Natie te vereenigen.

„ Zoo, in het begin van eenen opſtand, de eerſte ge-
„ vegten in ſtraaten en ſteegen voorvallen, zoo voorſpelt
„ egter daar uit niet, dat het een ligte of belachlyke
„ oorlog zal weezen. De *Fronde* zou verder gegaan zyn
„ dan de *Ligue*. De kragt der gevoelens, die alle Bur-
„ gers bezielen, doet hen ſnelle vorderingen maaken.
„ Het Zwitzersch Verbond, de Unie van Utrecht, de
„ verjaaging van den Koning van Engeland, de Ameri-
„ caanſche Confederatie, waren het werk van eenen oo-
„ genblik. Hoe minder die groote ſlagen van te vooren
„ beraamd zyn, hoe ſchielyker en verſchriklyker de uit-
„ barſting is. Somtyds ſtaat een volk op gelyk een leger
„ dat uit elkander loopt. Eene ſchending des grondwetti-
„ gen Regeeringsvorms, en ſomwylen een zwaare hoon,
„ eenen burger aangedaan, vervoert alle geesten naar de
„ zyde der onafhangelykheid: een Vorst, die het volk
„ doet ſtygeren, is een ruiter, die door zyn paard wordt
„ afgeworpen. Voeg daar by, dat een volk, dat poogin-
„ gen doet om tot een Gemeenebest te ſpoeden, nood-
„ wendig belang inboezemt, en dat deszelfs nabuuren het
„ voorſpoed toewenſchen. Zelfs de Souverainen willen in
„ hunne nabuurſchap liever een Gemeenebest dan eene
„ Monarchie hebben: want zy worden minder door vrye
„ Staaten ontrust.

„ De Planten groeijen best na ſtormen en donderſla-
„ gen; dus doen de burgeroorlogen eene Natie herbooren
„ worden, en een volk ontvangt door die nuttige ſchok-
„ ken eene nieuwe kragt. De fierheid der Natie wordt
„ opgewekt, en daar is ſlegts eene laatſte belediging noo-

„ dig

„ dig om eindelyk de gevoeligheid eener edelmoedige
„ Natie te ontwikkelen."

Behalven dat wy, dit leezende, ons herinneren moeten, dat een Leeraar in de Staatkunde van den Jaare *Tweeduizend vierhonderd en veertig* hier het woord voert, is het ook noodig op te merken, dat de Uitgave deezes Drooms van MERCIER van den Jaare 1788 is.

Zeker zullen veelen onzer Leezers nieuwsgierig weezen, hoe een *Droomer*, die drie bekwaame Boekdeelen vol droomde, wakker werd. Het Hoofdſtuk, 't welk *Verſailles* ten opſchrift heeft, leert het ons; wy zullen het, de Aantekeningen agterwege laatende, niet om dat ze ongewigtig, maar voor ons te veel en te lang zyn, geheel geeven.

„ Ik kom te Verſailles, ik zoek met het oog dat trotsch
„ Paleis, waarin het lot van verſcheide Natien beſlist
„ werd. Hoe was ik verwonderd! Ik zag niets dan puin-
„ hoopen, geſcheurde muuren, verminkte beelden; ee-
„ nige galeryen, die half omverre lagen, gaven een ver-
„ ward denkbeeld van deszelfs aloude pragt: ik trad over
„ die puinhoopen, wanneer ik eenen grysaart ontmoetede,
„ die op het kapiteel van eene kolom zat; „ „ ach! zeide
„ „ ik hem, wat is 'er van dat groot Paleis geworden?"" —
„ Het is ingeſtort. „ „ Hoe?"" — Van zelf. „ „ Een
„ „ Mensch heeft hier in zynen onverduldigen hoogmoed
„ „ de natuur willen dwingen; hy heeft gebouwen op
„ „ gebouwen geſtapeld; greetig om zyn grilligen wil te
„ „ genieten heeft hy duizenden zyner onderdaanen afge-
„ „ mat. Hier is al het geld van het Ryk komen ver-
„ „ zinken. Hier is een rivier van traanen geſtort om
„ „ die vyvers te maaken, van welke geen voetſtap meer
„ „ overig is. Zie daar wat overblyft van dien trot-
„ „ ſchen en broozen Kolos, dien een millioen armen
„ „ met zo veel moeite hadden opgerigt. Dat Paleis
„ „ deugde niet in zyne grondvesten, het was het beeld
„ „ van de grootheid des geenen die het gebouwd hadt.—
„ „ De Koningen, zyne Opvolgers, hebben moeten vlug-
„ „ ten, uit vreeze van 'er onder verpletterd te zullen
„ „ worden. Dat deeze welſpreekende puinhoopen alle
„ „ Vorſten toeroepen, dat zy, die een kortſtondige
„ „ magt misbruiken, ſlegts hunne ſchande en zwakheid
„ „ voor het volgend geſlagt bloot leggen! . . ." " Op
„ die woorden vergoot hy een vloed van traanen, en
„ zag met een bedrukt gelaat naar den hemel.... Waarom
„ ſchreit gy? vroeg ik hem, ieder is gelukkig, en deeze

„ puin-

„ puinhoopen kondigen slegts het algemeen geluk aan;
„ hy verhefte zyne stem, en zeide: „ „ Ach! ongeluk-
„ „ kige, weet dat ik LODEWYK DE XV ben! die dit
„ „ treurige Paleis gebouwd heb. De godlyke gerech-
„ „ tigheid heeft de kaars van myn leeven weder ont-
„ „ stooken, om my myn trotsch en beklaaglyk werk
„ „ van nader by te doen zien. . . . Wat zyn de ge-
„ „ denkstukken der trotsheid broos! . . . Ik schrei en
„ „ zal altoos schreien. . . Ach! waarom heb ik niet
„ „ geweeten!...." " Ik meende hem te omarmen, wan-
„ neer een slang, waar van die plaats nog vol was,
„ uit een stuk van een kolom schietende om welke
„ zy zich gekronkeld hadt, my aan den hals stak, en
„ ik ontwaakte.

„ Ik ben ontwaakt, en ik bedroef my, *quando hæc*
„ *erant, Dii visa nostra secundent!*"

Een Droom, die een *Droompje* mag heeten in vergelyking met de dus beslootene, en de *Yzeren Man* getyteld, sluit dit Boekdeel en dit Werk. De Heer MERCIER schetst in denzelven, wat hy, met magt bekleed, tot verbetering en heil des Menschdoms zou uitvoeren, in het weeren van dwaasheden, vooroordeelen en ondeugden. Men zal, daar hy weer gaat *slaapen*, met hem gaarne *droomen*. Wy neemen alleen, daar wy zo ryke keus hebben, ééne Afdeeling over. „ De ontrouwe bewaarers
„ van de openbaare geldmiddelen gevoelden de zwaarte
„ van mynen arm. Daar was een groot getal magtige lie-
„ den, die veel belang hadden, dat de verantwoording
„ der geldmiddelen van het Ryk met duisternis omringd
„ zoude zyn. Groote Amptenaars verspilden het geld in
„ menigte onder den naam van *geheime uitgaven*, van
„ welke zy geene rekening aan hun Departement deeden,
„ het zy om hunne byzondere bezittingen daar mede te
„ vermeerderen, het zy om afhangelingen te maaken.
„ Ik onderzogt met alle gestrengheid het gebruik der
„ gelden, welk elk Minister by elk der Departementen
„ moest verrekenen. Ik verdeedigde 's Konings geld,
„ gelyk eene Leeuwin haare jongen. Ik belettede de wan-
„ orden, de verkwistingen, de onnutte uitgaven, de schel-
„ meryen, de dubbele posten, en myn hoofd hadt al
„ zyne sterkte noodig om in die vreeslyke rekeningen te
„ wroeten. Dit werktuigkundig gedeelte van de bestie-
„ ring der geldmiddelen kostede my het meest. Ik moest
„ eenen hardnekkigen arbeid verrigten; maar ik bragt dat
„ moei-

„ moeilyk en lastig werk ten einde, uit liefde tot de be-
„ langen van den Vorst en het Vaderland, en toen ik
„ dien gewigtigen taak afgedaan hadt, gaf ik alle de
„ fchelmen fcherpfnydende knippen voor den neus, dat
„ de geheele waereld deedt zien, dat zy den Koning en
„ het Land beftoolen hadden —— o! hoe veele platte
„ neuzen!"

Antwoord op de Aantygingen van den Heer BURKE, *tegen de Heeren* COOPER *en* WATT *aangevoerd, in het Huis der Gemeentens, op den* 30 *April* 1792, *door* THOMAS COOPER. *Naar de tweede Uitgave uit het Engelsch vertaald. Te Amfterdam, by* W. Wynands, *met de Bylaagen* 219 *bl. in gr.* 8*vo.*

BURKE, de geflaagen Vyand en heftige Beftryder der *Franfche* Staatsomwenteling, ontmoet, in het vrydenkend en vryfchryvend *Groot-Brittanje*, geftaagen en wakkeren wederftand; en, fchoon BURKE's Aanvallen wel aangekondigd zyn om in 't *Nederduitsch* vertaald te worden, is die Vertaaling, voor zo veel wy weeten, niet verfcheenen, daar wy in handen hebben de Tegenfchriften van eenen vuurigen PAYNE, en eenen diepdenkenden en ftrikt redeneerenden MACKINTOSH (*).

In het Stukje thans voorhanden ontmoeten wy een nieuwen Kampvegter, die, ter beftrydinge van den Heer BURKE, in het ftrydperk treedt, en wel gewapend hem aantast. De gelegenheid welke den Heer COOPER daar toe bewoog was kortlyk deeze. De beide Heeren COOPER en WATT, zich te *Parys* bevindende tot het voortzetten van bezigheden hunnen Handel betreffende, kreegen van de *Conftitutioneele* Societeit van *Manchester* een verzoek, om, uit haaren naam, met de *Patriottifche Societeiten* in *Frankryk* in onderhandeling te treeden; ten einde met dezelve, over de Regten van den Mensch, en het Geluk des Menschdoms, eene onderlinge Verftandhouding aan te gaan: zy voldeeden aan dit verzoek wel gaarne, en het

Voor-

(*) Zie, over het Werk van PAYNE, onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 't Jaar 1791. I Stuk, bl. 572. en voor 't Jaar 1793. bl. 32. Wegens dat van MACKINTOSH, ald. voor 1792. I Stuk, bl. 416.

Voorstel werd door de toen zo veel invloeds hebbende *Club der Jacobynen* te *Parys* even greetig aangenomen. Wat zy verrigt, en welk antwoord zy bekomen, hebben, blykt uit het *Aanhangzel* van dit Werkje, als waarin wy de Aanspraaken, door COOPER en WATT te dier gelegenheid in de *Club der Jacobynen* gedaan, derzelver Beantwoording, als mede de Brieven, tusschen de *Jacobyner* en *Manchester* Societeiten gewisseld, aantreffen.

De Heer COOPER, in *Engeland* terug gekeerd, vernam, met zo veel bevreemdings als ongenoegens, dat het Adres, door hem en zynen Reisgenoot, wegens de *Constitutioneele Societeit* van *Manchester*, aan de *Club* der *Jacobynen* in *Parys* aangeboden, ten voorwerpe van een Parlements-Onderzoek gestrekt hadt, en oordeelde, de Parlements-Handelingen geleezen hebbende, niet te mogen stilzitten, maar zyne zaak tegen de Aantygingen van den Heer BURKE te moeten handhaaven.

BURKE's hoofdbeschuldiging kwam hier op neder: dat 'er zich in *Engeland* Menschen, Mannen zelfs van eenig aanzien, bevonden, die zich niet ontzagen, met een snoode hoop van de ergste Verraaders en Vorstenmoorders, van welke de Geschiedenissen immer gewaagden, eene Verbintenis aan te gaan; dat men zelfs tot het stout bestaan gekomen was, om Afgevaardigden aan de snoode *Club der Jacobynen* in *Frankryk's* Hoofdstad, de Moeder-Club van zo veele andere even verderflyke, toe te schikken, om met dezelve eene Verbintenis te bewerken; dat zich tot dit wraakbaar bedryf verledigd hadden de Heeren COOPER en WATT, die gevolglyk met de snoodste Menschen in het gansche Ryk zich zeker moesten vereenigd hebben.

Aantygingen, welke de Heer COOPER, op eenen zeer vrymoedigen trant, met het vuur der verontwaardiginge vervuld, wederlegt; den Heer BURKE niet spaart, maar hem van lomp bedrog en tastbaare valschheid beschuldigt; met bygevoegde uitdaaging van dien Aanvaller, om zyne stellingen openlyk te bewyzen, of te herroepen. Hy verheelt zyn oogmerk niet, om de Parlements-Vergadering van *Groot-Brittanje*, vol van verkeerdheid, in dier voege te hervormen, dat het Volk niet meer bedroogen worde, maar eene wel zekere waarborge hebbe, dat zyne Gevoelens altoos en geregeld door het Huis der Gemeenten gesprooken en uitgebragt worden.

Veel is 'er in, en dit volgt uit den aart des Werks onvermydelyk voort, 't geen op dit Geschil, en *Engeland*,

land, meer byzonder pasſe; dan de nadruk waar mede alles aangevoerd wordt, en de ſchryfwyze, houdt des Leezers aandagt leevendig; en vindt zich dezelve opgewakkert, als de Heer COOPER, door zyn Onderwerp daar toe geleid, algemeener ſtukken van den dag behandelt, en in een Onderzoek treedt van de *Erflyke Opvolging*, *van de ongerymdheid der bevoorregte Standen*, *van de ſchadelykheid der ſtaande Legermagten*, *van de noodzaaklykheid eener Algemeene Hervorming*, en *de Verlichting van den gemeenen Man*, met het geen aan deeze Onderwerpen paalt. Een kloek verſtand en een geest van vrymoedigheid vertoonen zich allenthalven in de wyze van voordragt, en wy twyfelen geen oogenblik, of allen, die dit Stukje doorleezen, zullen 'er trekken in vinden, ook elders toepaslyk, die, althans in dat licht, by geene andere Schryvers voorkomen.

Wy vergenoegen ons ten ſtaale alleen op te geeven. „ De waereld begint reeds in het vermoeden te geraaken, „ of die teedere zorg, welke men voor de Britſche Con„ ſtitutie ſchynt te hebben, niet tot eene onverantwoor„ delyke ten minſte tot eene onvoorzigtige buitenſpoo„ righeid gedreeven wordt. In het gewoon gebruiklyk „ ſystema van Staatkundige Botanie der groote en fat„ zoenlyke waereld wordt de Conſtitutie gehouden, als „ een met gevoel bezielde plant, die daadelyk ſchrenkt „ en zich ſamentrekt by het geringſte windje van onder„ zoek, en diensvolgens ten ſterkſten diende omheind, en „ voor de beſchouwing van naby door de doorns en „ braamſtruiken der wetten afgeſchut te worden, terwyl „ intusſchen de Procureur Generaal, even als de ſtraf„ fende Engel aan de deur van het Paradys, den ingang „ naar dien heiligen grond bewaart, en met zyn vlam„ mend *ex officio* Informatie-zwaard rondom zwaait, om „ ſchrik en verbaazing in het hart van iederen ſtouten en „ ongenoodigden gast te jaagen. —— Men vordert ſlechts „ de *Verborgenheden* van deeze wydberoemde Conſtitutie „ ter goeder geloof aan te neemen; de Staatkundige On„ feilbaarheid te onderſchryven, niet alleen van de Staats„ dienaars deezes tyds, maar ook van die der Voorvade„ ren, zelfs van de onheugbaarſte tyden der Menſchen, „ en vooral hier niet tegen aan te druiſchen. Dan, hoe „ uitzinnig en talloos de ongerymdheden ook zyn, die „ wy gelooven moeten, hoe grooter (zegt men ons) ook „ de verdienſten, die wy daar door hebben; en ons wordt

„ ge-

„ geleerd dat in Staat en Kerk het Geloof begint wan-
„ neer en waar de Rede eindigt.

„ *Maar Ketters zyn ze* (de Heer BURKE noemt hun
„ Atheisten) *zo wel in het Staatkundige als in den Gods-*
„ *dienst.* Die op overtuiging alleen willen gelooven —
„ en ook alleen willen overtuigd worden door behoorelyk
„ onderzoek — die denken dat het algemeen recht heeft
„ tot het volle genot van navorsching en onderzoek in
„ zaaken, die het algemeen zo hoogst en nadruklyk be-
„ treffen. Voor zodanige Mannen, ook voor de gansche
„ waereld, is 'er iets meerder, en gegronder Bewysgron-
„ den, noodig dan verbitterde Manuscripten eener Infor-
„ matie in cas van Libellen. Dit heeft en zal geen an-
„ der uitwerkzel hebben, als alleen maar het kwaad ver-
„ grooten, het onderzoek aanwakkerende, en, even als de
„ gronden en bewyzen der oude Geestlyken, brandsta-
„ pels en takkebosschen, nimmer slaagende, maar ook
„ nimmer nalaatende het getal der kettersche ongeloovi-
„ gen te vermeerderen. Wat my betreft, ik kan niet be-
„ grypen waar een Constitutie goed voor is en toe dient,
„ welkers beginzels de proef van onderzoek niet kun-
„ nen doorstaan; noch ook hoe men dat Land vry kan
„ noemen, daar de Menschen gestraft worden, die op
„ eene vreedzaame wyze de misslagen en gebreken der
„ Regeering, waar onder zy leeven, aan hunne Mede-
„ burgeren aantoonen. Ik kan niet begrypen, hoe 'er
„ immer eenige verbetering hadt kunnen plaats gegree-
„ pen hebben, zoo dit Systema van Staats-Inquisitie
„ voormaals en altoos ten strengsten was opgevolgd ge-
„ worden, of hoe dat 'er ooit in 't vervolg eenige ver-
„ betering tot stand zoude kunnen gebragt worden, zoo
„ alle bronnen van onderzoek op die wyze voor eeuwig
„ en altyd gestopt of afgesneeden worden.

„ Iemant, die zyn medeburger aanzet tot oproer, moet
„ de gevolgen zyner stoutheid of roekloosheid draagen;
„ maar indien hy hem blootlyk aanspoort tot navorsching
„ en onderzoek, is het Despotismus, is het de Despoot,
„ en niemant anders, die hem als schuldig kan verklaa-
„ ren. Ja! zelfs offchoon hy al eens van de misslagen
„ en gebreken met eene eerlyke verontwaardiging, en
„ overeenkomstig derzelver ysselykheden mogt spreeken,
„ zoo komt het my voor, dat hy niets meer doet dan
„ een zekere opregter geloofsbelydenis der gewaarwor-
„ ding, die de blykende bezwaaren in hem verwekken,

 „ af-

„ af te leggen, en daar hy de vreedzaame middelen van
„ hervorming, die de Wetten en de Constitutie geregeld
„ toestaan, aan de hand geeft en aanbeveelt; vraag ik,
„ wie hem zyn Patriotismus ten misdaad kan rekenen, en
„ hem beschuldigen? Die, en die alleen zyn Oproer-
„ kraaijers, deeze zyn de *Libelmaakers* der Constitutie,
„ die het verhandelen van zaaken verbieden; die onder-
„ zoek en naavorschingen straffen; die daadzaaken door
„ breuken en beboetingen, en gronden en bewyzen door
„ het schavot, wederleggen; en die als waare en afgerigte
„ Slaavendryvers van het Despotismus steeds klaar en
„ met de roede der Wet gereed staan om de stoute Kin-
„ deren van onderzoek te geesselen, en tot de doodlykste
„ gevoelloosheid en stilste onderwerping en vernedering
„ te brengen."

Schoon een Werkje van deezen aart geen cierlykheid van Styl en Taal vordert, heeft het egter eisch op klaarheid en duidlykheid; dat het daar aan den Vertaaler ('t geen zeer te bejammeren is,) niet zelden ontbreeke, kan het afgeschreevene gedeelte uitwyzen, schoon 't zelve geenzins onder de meest wraakbaare, ten deezen opzigte, behoore.

HENR. JOAN. ARNTZENII, Icti & Antecessoris, Oratio, de eo, quod ex Vetustatis Usurpatione, in quibusdam Belgarum Legibus, Usuque Forensi, nimium esse videatur. Habita Trajecti Batavorum, in majori Academiæ auditorio. Prid. Kal. Aprilis MDCCXCIV, cum Magistratu Academico se abdicaret. Trajecti ad Rhenum. Ex Officina *W. ab Yzerworst*, Acad. Typographi. In 4to. f. m. 95 pag.

Geen afgezaagd Onderwerp koos de Regtskundige Hoogleeraar ARNTZENIUS, toen hy, by het onlangs nederleggen der Waardigheid van *Rector Magnificus* aan *Utrechts* Hoogeschoole, de Toehoorders onderhieldt met eene Redenvoering *Over 't geen uit het Gebruik der Ouden in zommige Nederlandsche Wetten en Praktyk ongepast schynt;* en heeft hy in de behandeling zich weeten te onthouden van dat verveelend drooge, 't welk menigvoud der Regtsgeleerden Redenvoeringen aankleeft; en zullen deskundigen zyn *Latynschen* Styl roemen.

Met

Met den aanvange hangt hy eene Schildery op van onze vroegere en laatere Voorvaderen, en ſtelt met reden vast, dat men in derzelver Wetten en Regtsgebruiken veel zal aantreffen, 't geen aan den Tyd, het Staatsbeſtuur, den Godsdienst, en het Burgerlyk leeven, toen voegde; doch weinig geſchikt is naar den veranderden Regeeringsvorm onzer Gewesten: veel, 't geen aan de meer gemaatigde en beſchaafde Zeden onzer Landzaaten hard en wreed voorkomt; veel, eindelyk, 't geen tegen de natuurlyke Billykheid aanloopt, en 't welk men hadt dienen af te ſchaffen toen men de Wetten meer overeenkomſtig naar de voorſchriften der Billykheid maakte.

In de breedere ontvouwing zyns aangeduiden ryken Onderwerps, 't geen door ſpreekende Voorbeelden diende opgehelderd, en in klaaren dag gehaald te worden, ontleent hy dezelve eerst uit het *Kerklyk Regt*, en toont het ongepaste, 't welk in de Huwelyks-Wetten, veelzins, is overgebleeven uit het oude denkbeeld, dat men het Huwelyk voor een *Sacrament* hieldt. Zyne aanmerkingen desbetreffende zyn zeer bondig, en verdienen in de Redenvoering zelve nagegaan te worden.

Vervolgens verſchaft het *Burgerlyk Regt* den Hoogleeraar geen min ſterk ſpreekende Voorbeelden ten bewyze zyner Stellinge: hy kiest 'er eenige uit de gewigtige en voor zo veel verbeterings vatbaare ſtoffe, de Erfeniſſen door Verſterf en by Uiterſten Wille; het onbillyke van niet weinige nog heerſchende Vastſtellingen, uit oude Gebruiken overgebleeven, aantoonende. Wie moet met den Redenaar den wensch niet uitboezemen, dat, daar men thans zo veele verſchillende wyzen en vormen heeft, om een Uiterſten Wil wettig en voldingend te maaken, als men Gewesten telt, meestendeels voortſpruitende uit aankleeving van oude Gebruiken, de tyd mogt gebooren worden, dat men voor geheel *Nederland* in het Stuk der Uiterſte Willen een en dezelfde Wet vastſtelde. —— Hoe groot is, gelyk hy, onder anderen, aantoont, het verſchil niet tuſſchen den Ouderdom, op welken in onderſcheide Gewesten iemand bevoegd is om over zyne Nalaatenſchap te beſchikken! Als mede wanneer men in ſtaat gekeurd wordt tot beheer zyner zaaken. Men leeze de Redenvoering, die zo veel ongerymds als in één gezigtpunt onder 't oog brengt.

Schoon 'er in oude tyden eene billyke reden kon gegeeven worden voor het betaalen van den tienden, vyftienden of

twintigften, Penning der Goederen, die men in een ander Gewest by Erfenisfe beurt, houdt, volgens de gegronde bedenkingen onzes Redenaars, die rede thans op. —— Het Regt van *Naasten* ontgaat zyne afkeurende aanmerkingen niet.

Dan, niettegenftaande de aanwyzing der veelvuldige Gebreken, uit het *Oude* herkomftig, hier met groote bedreevenheid in de Vaderlandfche Wetten en Regtsgebruiken voorgefteld, is de Hoogleeraar ARNTZENIUS, daar hy zyne Redenvoering ten einde ftuurt, vry fchroomagtig om dezelve te verbeteren.

By de aanvoering van twee Voorbeelden, ten bewyze ftrekkende, hoe uit het Gebruik van het oude ook eene verkeerde Uitlegging van het *Romeinfche Regt* voortvloeit, konden wy niet nalaaten ons te herinneren de taal van den Heere JEAN TREMBLEY, in zyne Verhandeling, by de *Haarlemfche Maatfchappy* met een Gouden Eerprys bekroond, over de *Nuttigheid der Ziel kunde*. Wy floegen ze na, en oordeelen het affchryven van dezelve niet ongepast ten flot deezer Aankundiginge. „ Het zou zekerlyk niet moeilyk geweest zyn, uit de *Roomfche* Regtsgeleerdheid de beste ftukken, de nutte Grondftellingen, te kiezen, en dezelve naar de tegenwoordige omftandigheden en behoeften der Maatfchappy te verfchikken. Doch het Lichaam der Regten (*Corpus Juris*) wierd gevonden in de tyden der duisterheid en domme onweetenheid; het diende eenigzins om den lust tot de Letteroefeningen weder op te wekken; doch de Uitleggers, aan hunne eigene grondbeginzelen onaffcheidelyk gehegt blyvende, maakten hetzelve eerlang tot een geheiligd werk, waar aan niet geoorlofd was iets te veranderen. De onweetenheid en lafheid der diestyds regeerende Vorften wettigden dit misbruik; en men vergenoegde zich met flegts van tyd tot tyd die Inftellingen 'er by te voegen, welke de voorkomende gelegenheden noodwendig eischten; en hier door vermeerderde men flegts de wanorde en de verwarringen. Eén zo mislyk zamenmengzel van oude en hedendaagfche Inrigtingen moest noodzaaklyk dit gevolg voortbrengen. Dus is de Beoefening der Wetten een doolhof geworden, waar uit het byna onmogelyk is zich te redden. De uitvoering der Wetten is aan duizenderlei moeilykheden onderhevig. Telkens vindt men zich geftuit door afwykende uitzonderingen en onzekerheden. In één woord, „ het

„ het is oneindig moeilyker geworden die Wetten uit te
„ leggen, dan het zyn zou nieuwe in te voeren, overeen-
„ komstig met de vastgestelde Grondbeginzelen des Natuur-
„ lyken Regts. De Pleitzaal is de schuilplaats geworden
„ der vitterye en der looze streeken, en de Bezittingen der
„ Ingezetenen worden uitgeput door de schikkingen zel-
„ ve, welke men voorgeeft tot derzelver bewaaring uit-
„ gedagt te zyn (*).”

(*) *Verhandelingen van de Holl. Maatsch. der Weetenschappen te Haarlem*, XXste Deels 1ste Stuk, bl. 178.

Bydrage tot Verlichting van het Algemeen, en byzonder voor de Vrienden van het voormalige Bestuur, door een Verdrukten van 't zelve. Waar by eene exacte Lyst der gevangen geweest zynde Burgers op het Blokhuis, in Vriesland; met derzelver Beschuldigingen en Sententien. Het eerste Jaar der Bataafsche Vryheid. Alom te bekomen. In gr. 8vo. 24 bl.

In het ophelderend Voorberigt, aan 't hoofd van dit kleine Boeksken geplaatst, vinden wy dit verslag van den oorsprong. —— „ Het Fragment, of Proeve van Verdediging
„ voor de zulken, welke, zedert September 1787, uit order
„ van het Hof, op last van de Meerderheid der Staaten van
„ *Vriesland*, in 's Lands algemeene Gevangenis, het Blokhuis
„ genaamd, gevangen gezet, en van de zogenaamde Amnestie
„ uitgesloten zyn —— welke ik u hier ter leezinge aanbiede,
„ is door een welmeenenden *Vrieschen Patriot* C. S. in rubriek
„ gesteld —— althans zodanig is het my op 's Lands Blok-
„ huis ter hand gekomen; om daar uit in myne en myner Lot-
„ genooten Verdediging zodanig een gebruik te maaken, als
„ ik oordeelde, met voorzigtigheid, en tot ons weezenlyk
„ nut, 'er uit haalen konde.” Van 't zelve heeft ook de Uitgeever W. C. (vry zeker, zo als wy, uit de agtergevoegde Lyst der Gevangenen op het Blokhuis, kunnen opmaaken, WOPKO CNOOP,) gebruik gemaakt.

„ Naa myne Ontslaaking,” vaart hy voort, „ uit dit akelig
„ Verblyf, in 't welk wy door de nukken van eenen schraap-
„ zugtigen Cipier dikwerf geplaagd wierden, zou ik, gedurende
„ rende myne Ballingschap, deeze Proeve wel hebben willen in
„ het licht geeven; maar dit heb ik nagelaaten ——
„ eensdeels om dat het toen niet dan bedektlyk had kun-
„ nen geschieden, en ten anderen genoegzaam alleen on-
„ der het oog zoude gekomen zyn van de zulken, wel-
„ ken, uit hoofde van hunne kunde aan soortgelyke natuur-
„ lyke verdediging van de handelwyze der Patriotten, hunne

 „ Vrien-

„ Vrienden —— deeze niet noodig hadden. Ik heb het daar, „ om liever willen laaten rusten tot een gelegener tyd, om 'er „ dan meer nut mede te bewerken."

Dit gunftiger oogenblik fpoediger opgedaagd zynde dan de Schryver zich hadt durven voorftellen, neemt hy 't zelve waar.

Het *Fragment*, of *Ontwerp van Verdediging voor de zulken; welken in eene Staatsfcheuringe deel hebben genomen en overwonnen zyn*, vangt aan met eene overweeging van de moeilykheid voor den Burger, om, te midden van de tegen elkander aanhortende Staatsinrigtingen en Staatsbefluiten, niet te dwaalen.

Vervolgens zet zich de Opfteller, om de Vraag, wat *Oproer* is? te beantwoorden. Dit gedaan, en het alzins wraakbaare daar van getoond hebbende, komt hy tot de moeilyker bepaaling van 't geen *Opftand* is, in onderfcheiding van *Oproer* (*), met byvoeging van eene bepaaling, in welke gevallen een *Opftand* rechtmaatig mag heeten. Hier ftelt hy de vier volgende gevallen. —— „ 1. Wanneer de hooge Overheid, wie „ die moge verbeelden, tegen haare Inftructie zodanig handelt, „ dat de Burgerftaat of Maatfchappye hier door zichtbaarlyk „ in lyden geraakt, of derzelver Rechten verkort worden, en „ wanneer deeze verkeerde handelwyze die Overheid, langs „ conftitutioneele wegen, *in behoorlyke termen*, *by herhaalinge*, te vergeefsch onder 't oog zyn gebragt, door hen, die „ dit lyden onmiddelyk of by gevolgtrekking ondergaan. —— „ 2. Wanneer de Wetgeevende Macht zodanige Wetten vastftelt, waar by deszelfs macht en onafhanglykheid vergroot „ wordt, tegen het belang en welvaaren des Volks, die dezelve eerbiedigen moeten, naa dat dit Volk alle wettige „ middelen te vergeefsch heeft aangewend om de invoering „ dier Wetten te voorkomen, of derzelver fchadelyke uitvoering af te wenden. —— 3. Wanneer de Wethouderfchap alle zulke Wetten verwaarloost, welke ingericht zyn om hun „ zelven te bepaalen in willekeurige handelingen, ter hunner „ verheffinge en ter vernedering van de overige Leden der „ Maatfchappye, wanneer deezen te vergeefsch hunne billyke „ klagten behoorlyk hebben ingebragt. —— 4. Wanneer de „ Overheid de raadgeevingen en ontwerpen, ter verbeteringe „ der Staatsgefteldheid, op eene behoorlyke en decente manier, door de Meerderheid van *het waare belangryke en deelneemende Volk* ingebragt, by aanhoudenheid verfmaadt „ en verwaarloost, zonder *dat Volk* voldoende reden te „ gee-

(*) Wy hebben, hier boven, bl. 31, de *Tafereelen van de Staatsomwenteling in Frankryk* beoordeelende, bl. 34 de Onderfcheiding van *Oproer* en *Opftand*, daar breeder ontwikkeld, opgegeeven, en wyzen onzen Lezer derwaards, of liever tot de zo meesterlyk gefchreevene *Inleiding*.

„ geeven, waarom zy in die Voordragten niet konden be„ willigen."

Hier aan hegt de Opfteller de Voordragt van een twintigtal Staatkundige Vraagen, tot dit einde, in den Jaare 1788, *gedaan*. Te regt merkt de Opfteller van het Voorberigt op. „ Hoewel nu, door de groote verandering van zaken, en „ de gefteldheid der tegenwoordige provifioneele Regeering, 'er „ Stellingen en Vraagen in voorkomen, welke thans van zo „ veel aangelegenheids niet zyn als onder de voorige Organifatie „ van Regeering; zo blyven 'er egter nog al een genoegzaam „ aantal over, welke nu en ten allen tyde nuttig, en daarom „ de aandagt van Burgers en Beftuurders wel waardig zyn, „ en uit dien hoofde de Publiciteit nog verdienen; al ware „ het dan ook voornaamlyk, om te doen zien, dat *alle* de voo„ rige Staaten, en inzonderheid die van *Vriesland*, de verne„ derde Patriotten meer hebben vervolgd, om haar eigen „ *Hoogmoed* en *Wraakzugt* te voldoen, dan om de rust, vre„ de en eensgezindheid, te doen herleeven, welke zo hoog „ noodig is om ons Land te beveiligen voor buitenlandsch ge„ weld, en inwendig te doen bloeijen."

Het bepaald oogpunt, waar uit alle die Staatkundige Vraagen moeten befchouwd worden, met alle befcheidenheid aangeweezen hebbende, hegt de Uitgeever aan dit *Fragment* eene *Lyst der Gevangenen, welke, om vermoede Misdaaden tegen den Staat, op het Blokhuis te Leeuwarden zyn gezet, en, naa van de Amnestie uitgeflooten te zyn, aldaar Proces tegen den Procureur Generaal hebben gevoerd* —— *benevens derzelver Befchuldigingen, en de daar op gevolgde Sententien, na de orde des tyds.*

Ons ftaat voor, dergelyk eene losfe gedrukte Lyst gezien te hebben. Deeze Lyst komt ons egter veel Exacter voor, en is zeer eigenaartig hier bygevoegd, om te beter bewaard te worden.

Vrymoedige Aanfpraak van eenen Bataaffchen Wysgeer aan het verlicht en denkend gedeelte zyner Landgenooten. Symb. Non omnibus dormio. *Te Rotterdam, by* J. Holfteyn, 1795. *In gr. 8vo. 24 bl.*

Dees Wysgeer, zo als hy zich noemt, toont in dit Stuksken veel Gematigdheid en Welmeenendheid; en, eigenlyk niet voorhebbende de Natie zelf te verlichten, tracht hy, volgends den titel, het reeds verlicht en denkend gedeelte derzelve aan te fpooren om Verlichting te verfpreiden, en daar door eendragt en eensgezindheid, als uitmaakende het geluk der Maatfchappye, en de fterkte van het Land, te bevorderen. Een waarlyk pryslyk oogmerk; doch wy hebben in deeze Aanfpraak niets gevonden dat nieuw, maar veel dat by veelen te vinden is.

Het

Het waare Wezen van het. Kristendom, volgens de uitspraaken van Jezus en zyne Apostelen, door CORNELIS ROGGE, *Leeraar der Remonstranten, te Berckel* (thans te *Leiden*). *Te Rotterdam, by* J. Meyer, 1794. *In gr. 8vo.* 221 *bl.*

Indien wy ons niet bedriegen, heeft, flegts voor weinige jaaren, de zeer verdienstelyke Nederlandsche Maatschappy: *Tot Nut van het Algemeen*, eene Prysvraag uitgeschreeven, over het volwigtig Onderwerp, in den titel deezes Boeks vermeld; doch, om redenen, haar daar toe beweegende, aan geene der ingekoomene Antwoorden den Eereprys toegeweezen. Sints dien tyd wierdt meer dan één Verhandeling in 't licht gegeeven, door derzelver Opstellers, met aankondiging dat zy na den Prys gedongen hadden. Waarschynlyk is dit insgelyks het geval ten opzigte van het Geschrift van den Leeraar ROGGE, hoewel hy, zo min in de Inleiding als elders, des geene melding maake. De Vraag na het waare Weezen van het Christendom is eenigzins duister, althans dubbelzinnig, en aan verschillende opvattingen onderhevig. En dit, veelligt, zal de reden geweest zyn, waarom de Keurmeesters der Maatschappye, om het wyd uit een loopende in de Antwoorden, geraaden hebben geoordeeld, het Eeregoud en Zilver te rug te houden. Naar ons oordeel, zo als wy de Vraag begrypen, hebben de Uitschryvers alleenlyk verlangd te weeten, wat het zy, 't geen in een Christlyken Godsdienst den boventoon slaa; dat geen, waarop CHRISTUS en de Apostelen hebben aangedrongen, als iets, 't welk in eenen belyder, derwyze wordt vereischt, dat hy, hetzelve bezittende, een *Christen* mag genoemd worden, doch, daar van ontbloot zynde, op dien naam geene aanspraak heeft; terwyl, zonder die aanspraak te verliezen, hem de vryheid wordt gelaaten, om, in zommige stukken, op deeze of op geene wyze te denken of te handelen. Het Geschrift van den Burger-Leeraar ROGGE wykt eenigzins af van deeze onderstelde bedoelinge; kunnende hetzelve meer den naam voeren van een ontwerp of kort begrip van Christlyke Godgeleerdheid en Zedekunde, dan van een onderzoek omtrent die ééne groote en voornaame hoofdbedoeling. Met dit alles beschouwen wy het Werkje als nuttig, en ten hoogsten leezenswaardig, voor de zodanigen, die hunne begrippen omtrent de leere van 't Euangelium op de eigen woorden der eerste Verkondigers wenschen te bouwen; en in de redekavelinge, daar uit afgeleid, gezond verstand, met gemaatigdheid en bescheidenheid gepaard, verlangen. Vuurig wenschen wy, dat veelen onzer Landgenooten met den afgegeeven arbeid des Leidschen Leeraars hun voordeel mogen doen; 't welk, by eene onpartydige en aandagtige leezing, niet zal kunnen uitblyven.

Re-

Redevoering ter weering van allen nadeeligen invloed eener zwaarmoedige denkwyze over het werkelyk Nut der Maatschappy tot Nut van 't Algemeen, *uitgesproken by gelegenheid der derde Verjaaring van derzelver Utrechtsche Departement, gevierd den 17den van Bloeimaand 1793, door den daar toe benoemden Voorzitter* M. STUART. *Uitgegeven door het Utrechtsche Departement. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1795. *In gr. 8vo. 46 bl.*

De kundige Burger STUART, onzen Landgenooten, door zyne zo wel bewerkte *Romeinsche Geschiedenis*, zo gunstig bekend, beredeneert, in deeze Redevoering, de volgende drie stukken. 1.) Wyst hy aan, dat het onzekere het kenmerk van al het toekomende is; dat echter 2.) niets zonder uitwerking blyft, en dat 3.) onze verplichtingen geenszins afhangen van onze gebrekkige berekeningen van derzelver nuttige gevolgen. Deeze stellingen gebruikt hy, met toepassing op de Maatschappy tot Nut van 't Algemeen, om den moed der Leden van dat Genootschap op te beuren en te verlevendigen, door hen op den zeer waarschynlyken goeden uitslag hunner poogingen te doen hoopen, daar hy hen tot het reeds gestichte nut terugge wyst. —— Waarom STUART, die deeze Verhandeling aan de beoordeeling der Maatschappye had onderworpen, goedgevonden heeft, dezelve niet door deeze, maar door het Utrechtsche Departement, te laaten uitgeeven, weeten wy niet. Genoeg is het, voor alle Voorstanderen dier Maatschappye, dat deeze Redevoering het licht ziet; dewyl ze, zo wel in als buiten dezelve, niets anders dan goed kan doen.

Verhandeling over de Vraag: Welke zyn de best geschikte middelen om het nog heerschend Vooroordeel tegen de Maatschappy, tot Nut van 't Algemeen, *weg te neemen? Met eene Voorrede aan alle Nederlanders, byzonder aan alle Leden der gemelde Maatschappy, onder de Zinspreuk:* ten Nutte van 't Algemeen. *Te Amsterdam, by* H. Keyzer, 1795. *In gr. 8vo. 87 bl. behalven de Voorrede.*

De zich niet noemende Schryver, (schoon hy zich wel wil bekend maaken aan des belangneemenden,) deezer Verhandeling berigt ons, in de Voorrede, (die 21 bl. beslaat,) dat hy op de bovengemelde opgegeevene Vraag der Maatschappy, *tot Nut van 't Algemeen*, een Antwoord had ingeleverd, het welk, schoon het *geoordeeld werd veele goede zaaken te bevatten, die eene loffelyke melding verdienden*, echter niet bekroond werd. Evenwel oordeelde hy deeze Verhandeling zo belangryk te zyn, dat hy besloot, dezelve het licht

te

te doen zien. Wy zullen de Voorrede daar laaten, (die veelen mooglyk vry knorrig zal voorkomen,) als meest byzonderheden en critiques bevattende, die 't beter ware geweest, in eene Departements-Vergadering, (daar ieder Lid niet alleen vryheid heeft, maar zelfs verzogt word, zyne aanmerkingen, vooral op de punten van beschryving, en dus ook van Prysvraagen, voor te stellen,) voor te draagen, dan ze door den Druk, byzonder als men de Vooroordeelen weg wil neemen, gemeen te maaken. —— De Verhandeling zelve is zeer wel opgesteld, hoewel ons het laatste gedeelte, over de Wegneeming der Vooroordeelen, niet zo wel voldoet, als de Opgave der Vooroordeelen zelve, en de Ongegrondheid daar van. Wy zouden, uit dien hoofde, met den Schryver, gaarne gezien hebben, dat, by den welverdienden lof, aan deeze Verhandeling, op de Algemeene Vergadering, gegeeven, gevoegd waren geworden nadere bepaalingen, ophelderingen en aanwyzingen van en omtrend het gebreklyke, dat men, in deeze Verhandeling, meende te vinden: dan had de Schryver mooglyk gelegenheid gehad, zich daar naar te richten; en wy hadden dus eene vollediger Verhandeling, over dit belangryk onderwerp, mogen verwagten. Ten minsten, indien deeze Redevoering door de Maatschappy ware uitgegeeven, zoude men een meer zuiveren styl en mindere drukfouten ontvangen hebben.

Vaderlandsche Kindervreugd, vertoond in agt Kunstplaaten, met toepaslyke Gedichtjes. Te Amsterdam, by Kuiper, van Vliet *en* ten Brink, 1794. *In 8vo. 25 bl.*

Een niet onaangenaam Geschenk voor de Jeugd. —— In zulke Stukjes moet men niet veel Dichtkunst verwagten; genoeg is het, als zy den Kinderen geene kwaade indrukken geeven, hun tydkorting en vermaak, en den Autheur en Boekverkooper eenig voordeel, verschaffen. —— Dan beantwoorden zy immers aan hunne bestemming?

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Aardrykskunde des Bybels, *door* YSBRAND VAN HAMELSVELD. *Vyfde Deel. Te Amsterdam*, *by* J. Allart, 1794. *In gr.* 8*vo.* 490 *bl.*

De geleerde en yverige VAN HAMELSVELD, deeze *Bybelsche Aardrykskunde* met het *Zesde Deel* willende sluiten, deelt, in dit *Vyfde Deel*, 1) de Beschryving of Lyst van eenige Steden des Joodschen Lands mede, die in de *Apokryfe* boeken, JOSEFUS, enz. voorkomen. 2) *Een kort bericht* van de laatere veranderingen in de landverdeeling van *Palæstina*, en *Schets* van den *tegenwoordigen toestand* van dat Land, en deszelfs bewooners. 3) *Een onderzoek* naar de ligging van het *Paradys*. 4) De eerste Woonplaatsen der *Aardsvaderen*, na den *Zondvloed*. 5) De *Oorsprong der Volken*, volgens MOSES. 6) De *Woonplaatsen* van ABRAHAM en zyne Voorvaderen, vóór 's mans komste in *Kanaän*. Eindelyk, in vyf byzondere Hoofdstukken, een gedeelte der *uitheemsche Aardrykskunde* van den Bybel, in het byzonder, als 1) *Fenicië*. 2) *Syrië*. 3) *Ammoniten*, *Moabiten*, en de *Zwervende Stammen* in de *Woestyn* van *Syrië*. 4) De Volken, welken ten Zuiden van *Palæstina*, in het *Steenachtig Arabië*, de nabuuren der *Israëliten* geweest zyn, *Edomiten*, *Amalekiten*, enz., en 5) De *Filistynen*, woonende ten Westen der *Israëliten*. Dit Deel verdient dezelfde goedkeuring, met welke wy meermaalen van dit Werk gesproken hebben; ten bewyze daar van zullen wy 'er eenige berichten uit overneemen wegens *Tyrus*, weleer het Tooneel van een onmeetelyken Handel en Scheepvaart, de Wieg der Kunsten en Weetenschappen, en het Vaderland van misschien het nyvrigst en werkzaamst Volk, dat ooit op den aardbodem geleefd heeft.

„ De naam *Tyrus* is duidlyk dezelfde met dien van *Zor*, gelyk hy in het Hebreeuwsch luidt, en *Sur* of *Sor* of *Sour*, die nog heden in gebruik is, trouwens, de ouden hebben dien ook *Sara* of *Sarra* uitgedrukt. *Zor* betekent by de Hebreën eene rots of steenklip, en deze

naam is aan de Stad gegeeven, om de rotzen of klippen, die men daar op de kust in menigte vindt. EZECHIEL doelt 'er op met eene woordspeeling, *Ezech.* XXVI. 4. *Ik zal* Tyrus *tot eene gladde Steenrotze maaken.* —— Andere naamsafleidingen vindt men by BACHIENE, III *Deel.* II *Stuk. bl.* 378.

„ De Stad was, van de zyde van *Palæstina*, de eerste Stad van *Fenicië;* gelegen aan den voet van den *Antilibanon*, niet verre van de plaats, waar de rivier *Kasimir* in Zee valt. In de oude Landkaarten van *Palæstina* ziet men ze verschillende geplaatst, in sommigen op het vaste Land, in anderen op een Eiland, en weder in anderen op een Schier-eiland, het welk door eene landëngte aan de vaste kust verbonden is. De reden hier van is in de geschiedenis van *Tyrus* te zoeken, volgens welke men *Palæ-Tyrus*, of *Oud-Tyrus*, wel moet onderscheiden van het jongere *Tyrus*. Men is wel niet eens, of de Stad op het Eiland niet in de daad de oudste zy, maar dat derzelver inwooners, toen zy hun te klein werdt, de Stad op het vaste Land, tegen over het Eiland, hebben aangelegd, en derwaards alle pracht en vermogen overgebragt hebben; doch hoe dit zy, *Palæ-Tyrus*, of het *Oude Tyrus*, is de naam der Stad op het vaste Land; doch deze van NEBUCADNEZAR belegerd wordende, weeken de inwooners naar het Eiland, het welk die Vorst, schoon hy de Stad op het vaste Land innam en verwoestte, niet kon vermeesteren; en nu werdt de Stad op het Eiland *Nieuw-Tyrus* genoemd, of enkel *Tyrus*, tot dat ALEXANDER de Groote, deze willende te onderbrengen, de zeeëngte, welke het Eiland van het vaste Land scheidde, gevuld heeft met eenen dam, gemaakt van de puinhoopen van het *Oude Tyrus*, waar door die Zeeëngte in eene Landëngte is veranderd geworden. Dus ziet men, hoe *Tyrus* op de Kaarten kan vertoond worden als eene Stad op het vaste Land, op het Eiland, en op een Schier-eiland.

„ Wanneer *Tyrus* gesticht zy, en door wien, is onbekend; zy is zeker eene oude Stad, *Jes.* XXIII. 7. en men heeft eenigen tyd getwist, of aan haar, dan aan *Zidon*, de eer der oudheid moest worden toegekend. — Doch deze twist is thans lang uitgemaakt; wy weeten met genoegzaame zekerheid, dat *Tyrus* eene Volkplanting is der *Zidoniërs*. —— Van de *Zidoniërs* gewaagt reeds HOMERUS, die komen ook in de boeken van MOSES voor, maar geen van beide deze aêloude Schryvers maakt

ee-

eenig gewag van *Tyrus;* een bewys, dat deze Stad in hunnen tyd nog geen bestaan hadt. Volgends de rekening van JOSEFUS (*) is *Tyrus* gesticht 240 jaaren vóór den Tempelbouw van SALOMO, het welk omtrent overeenkomt met de tyden van den Richter GIDEÖN. Ook wordt *Tyrus* uitdruklyk *Zidons Dochter*, dat is, eene Volkplanting van *Zidon*, genoemd, *Jes.* XXIII: 12. Het is waar, dat 'er, *Jos.* XIX: 29, onder de Steden van *Aser* voorkomt eene met den naam, in de gewoone vertaaling, van *de vaste Stad Tyrus;* doch deze is niet de Stad *Tyrus*, die naderhand zoo vermaard is geworden, zelve, maar eene bergvesting, op eene rots.

„ *Tyrus* zelve behoorde, zoo min als *Zidon*, tot de plaatsen, welke de *Israëliten* bemagtigd hebben, als zynde buiten de grenzen van het eigenlyke *Kanaän* gelegen; doch de Stad en haare Inwooners hebben doorgaands eene goede nabuurschap onderhouden met de *Israëliten*, schoon nu en dan deze vriendschap schynt afgebroken geweest te zyn, ten minsten *Ps.* LXXXIII: 8. worden de inwooners van *Tyrus* ook genoemd onder de Volken van het groot Bondgenootschap, het welk zich tegen DAVID, in het begin zyner regeering, vereënigde, op het welk toch de inhoud van dezen *Psalm*, naar alle waarschynlykheid, behoort. —— Doch, na de overwinningen, door DAVID behaald, schynt de goede nabuurschap hersteld te zyn, en veränderde dra in eene byzondere vriendschap tusschen DAVID en HIRAM, Koning van *Tyrus.* —— Wy moeten ons hier over te min verwonderen, dewyl de belangen der beide Volken zulke goede nabuurschap en verstandhouding vorderden; wy vinden dit opgehelderd door een merkwaardig voorbeeld, *Hand.* XII: 20: HERODES ANTIPAS, Koning der Jooden, was ten hoogsten misnoegd op de *Tyriërs* en *Zidoniërs*, welke van hunnen kant alles aanwendden, om dien Vorst te bevreedigen, en voldoening te bezorgen, overmids, zegt de geschiedenis, hun land uit het Joodsche land gespysd werdt. —— Te weeten, de smalle Zeekust van *Fenicië* leverde geen genoegzaame levensmiddelen op voor de talryke inwooners der handelsteden *Tyrus* en *Zidon*, terwyl de *Israëliten* de vruchten van hunnen Vee- en Landbouw daar tegen aan hun het best slyten konden. —— Dus zien wy ook, waaröm het leveren van Bouwstoffen tot den Tempel,

(*) *Ant. Jud.* VIII. 3. 1.

pel, welke die van *Tyrus* van *Libanons* gebergte, enz. aanvoerden, door SALOMO met eenen goeden voorraad van Koorn en Olie vergolden werdt, 1 *Kon.* V. Ook leverden die van *Tyrus* en *Zidon* de bouwstoffen tot den tweeden Tempel, *Ezra* III: 7. Insgelyks bragten de *Tyriërs* Visch en andere Koopwaaren op de Markten te *Jerusalem*, *Neh.* XIII: 16.

„Het is algemeen bekend, hoe grooten en uitgestrekten Koophandel die van *Tyrus* gedreven hebben; daar was de *Markt* der Volken; de algemeene Stapelplaats van de Kooplieden der geheele toen bekende Waereld, *Ezech.* XXVII: 3, welk geheele hoofdstuk ons een denkbeeld geeft van alle de voornaamste Volken en Plaatzen, op en met welken de *Tyriërs* handelden.

„ Hoe magtig *Tyrus* op de *Middelandsche Zee* en in het Westen geweest 'zy, is genoeg bekend. *Karthago*, *Utica* en *Kadix*, Volkplantingen der *Tyriërs*, zyn 'er beroemde gedenktekenen van. Men weet, dat die Stad haare Scheepvaart tot in den Oceaan, ten Noorden tot voorby *Engeland*, en ten Zuiden tot voorby de *Kanarische* Eilanden, uitstrekte. Haare gemeenschap met het Oosten, schoon minder bekend, was niet min aanmerklyk (*); de Eilanden *Tyrus* en *Aradus* (thans *Barhain*, in de Persische golf) de Steden *Faran* en *Phœnicum Oppidum*, aan de *Roode Zee*, die reeds ten tyde der Grieken vernield waren, bewyzen, dat de *Tyriërs* zedert langen tyd de *Arabische* en *Indische* Zeeën bevoeren, enz.

„ Byzonder heeft de uitvinding der purperkleur de *Tyriërs* vermaard gemaakt, met welken zy Lakens en zyden Stoffen plagten te verwen, het welk in oude dagen eene Koninglyke dragt was. Deze verw werdt bereid uit het bloed der purperslak, die eeniglyk in de Zee by *Tyrus* gevonden werdt; de wyze dezer bereiding beschryft LUNDIUS (*Joodsche Heiligd. I Deel, bl.* 16 *en* 17.) die ook meent, dat het *Scharlaken*, naar ditzelfde *Tyrus*, *Sarra* benoemd is, zoo veel als Laken van *Sarra*, of

(*) De reden daar van vindt men in ROBERTSON's *Geschiedkundig Onderzoek*, *wegens de kennis die de Ouden van Indië hadden*, bl. 14; welk Werk by den Uitgeever deezer Letteroefeningen, J. YNTEMA, en A. LOOSJES PZ., te bekomen is.

of *Tyrus*, hebbende men de beide kleuren, *Purper* en *Scharlaken*, somtyds by de Ouden verwisseld.

„ Door dezen Koophandel werdt *Tyrus* ryk en magtig; de huizen der Stad waren groot en schoon, en hadden, volgens STRABO, 3 en 4 verdiepingen: *Zach.* IX: 3. zegt, „ dat *Tyrus* het zilver vergaderd hadt, als het „ stof, en het goud, als het slyk der straaten." De Dochter, dat is, de Burgery van *Tyrus*, heet *de rykste der Volken*, *Ps.* XLV: 13. „ Haare Kooplieden waren Vorsten, en haare Handelaaren de heerlykste in den lande," *Jes.* XXIII: 8. Zy beroemde zich, met één woord, te recht: *ik ben volmaakt in Schoonheid*, *Ezech.* XXVII: 3. Zodanige voorspoed bragt, gelyk het gaat, weelde en dartelheid te wege, gepaard met trotschheid en hoogmoed, welk één en ander door de Profeeten haar te last gelegd wordt, maar ook, in vervolg van tyd, eene bedreiging van Godlyke oordeelen. Men heeft meer dan éénc voorzegging nopens de lotgevallen van deze beroemde Koopstad, by de Profeeten. *Jer.* XXVIII: 3. voorzeide, dat deze Stad zich aan NEBUCADNEZAR, den Koning van *Babel*, zou moeten onderwerpen. *Jes.* XXIII. voorspelt haaren ganschen ondergang, en *Ezech.* XXIX: 18. heeft zelfs deze byzonderheid, dat de belegering ongemeen lang zou duuren, zonder dat de *Babyloniërs* eenigen loon zouden hebben van hunnen dienst. Dit is gebeurd. JOSEFUS (*) verhaalt, uit FILOSTRATUS, „ dat NEBUCAD„ NEZAR de Stad *Tyrus* belegerd heeft, geduurende den „ tyd van dertien jaaren: als daar de Koning ITHOBAAL „ regeerde." —— Doch hier in schynen JESAIA en EZECHIËL te verschillen, dat volgens JESAIA, na een tydsverloop van 70 jaaren, de Stad uit haare verwoesting weder zal herryzen, *Jes.* XXIII: 15, terwyl *Ezech.* XXVI: 14, 21, haar eene eeuwige verwoesting bedreigt. —— De geschiedenis heeft dit opgehelderd, en den schynstryd weggenomen. *Palæ-Tyrus*, door NEBUCADNEZAR verwoest, is nooit weder opgekomen, maar de Inwooners hadden, gelyk men verhaalt, geduurende de belegering, hunne beste goederen op het Eiland geborgen, en lieten eindelyk de ledige huizen en gebeukte Stad aan de *Babyloniërs*. —— Dit Nieuwe *Tyrus* op het Eiland herhaalde zich in de daad, onder de *Persische* alleenheersching, tot dat

(*) *Ant. Jud.* X. 11. 1.

dat ALEXANDER de Groote, na, met ongelooflyke moeite en kosten, door eenen dam, het Eiland met het vaste land vereenigd te hebben, zich, na eene belegering van 7 maanden, ook van *Tyrus* op het Eiland meester maakte, en dus den ondergang der Stad voltooide. Evenwel, de voordeelige gelegenheid der Stad, de Scheepvaart en de Visschery der purperslakken, deedt nogmaals de Inwooners van *Tyrus* het hoofd boven haalen, en weder eenen aanmerkelyken bloeistand herneemen, welken zy nog eeuwen naderhand genoten heeft.

„ In het *Nieuwe Testament* is de Stad ook bekend; en schoon de Heiland der Waereld niet gelezen wordt haar ooit bezogt te hebben, is hy evenwel in haare nabuurschap geweest, en heeft daar dat wonder verricht aan de Dochter eener *Fenicische* of *Kananeesche* Vrouw, het welk wy *Matth.* XV: 21, en *Marc.* VII: 24, lezen. EUGESIPPUS verhaalt, dat, in zynen tyd (Ao. 1040.) even buiten de Stad, een Marmersteen vertoond werdt, op welken JESUS, ten dien tyde, zou gezeten hebben; doch dien de Franken, geduurende den Heiligen Oorlog, hebben weggevoerd. —— Hoe het zy, reeds vroeg vinden wy Christenen in *Tyrus*, *Handel.* XXI: 3–6, die in de vervolgingen der Heidenen tegen de Christenen gedeeld hebben, volgens EUSEBIUS. In volgende Eeuwen was zy een Bisdom, daarna een Aardsbisdom.

„ De Stad werdt, in 't Jaar 636, door de Arabieren veröverd; in het Jaar 1112 werdt zy door den Christen Koning van *Jerusalem*, BOUDEWYN, vyf maanden lang vergeefs belegerd; maar twaalf jaaren daarna, in het Jaar 1124, bemagtigd, en zoo verdeeld, dat de Koning van *Jerusalem* twee derde, maar de Republiek *Venetië* een derde deel bezitten zou. Toen werdt de Stad ook tot een Aardsbisdom verheven, welks Zetel, onder meer anderen, bekleed heeft WILHELMUS, daarom TYRIUS gebynaamd, de vermaarde Schryver van de zogenaamde Heilige Oorlogen. Ingevolge het bericht van dezen Schryver, aangaande den toestand der Stad, in zynen tyd, was dezelve aan den Zeekant genoegzaam natuurlyker wyze beveiligd, door de menigte der blinde klippen, die ze schier ongenaakbaar maakten, voor die, welke van het vaarwater geene genoegzaame kennisse hadden; doch zy was, daar benevens, aan die zyde, met eenen dubbelen muur omringd; van afstand tot afstand versterkt

ſterkt met toorens; en aan de landzyde, ten Oosten, met eenen drie dubbelen muur, voorzien van toorens, van eene verwonderingswaardige hoogte en dikte, zeer digt by elkanderen geplaatst. Aan de Noordzyde was de Haven binnen de Stads muur beſloten; hebbende eene naauwe opening, tusſchen twee toorens, waarin de Schepen zeer veilig waren. In het Jaar 1187 belegerde SALADIN de Stad, maar kon ze niet veroveren; maar in het Jaar 1287 gelukte het den Sultan van *Egypte* haar te bemagtigen, wanneer zy ook geheel verwoest is geworden. —— Zy heeft onder de *Osmanniſche* heerſchappy wel gepoogd zich te herſtellen; de Druſiſche Emir FAKHREDDIN hadt 'er zelfs een Paleis voor zich gebouwd; maar zy is in dat verval verzonken gebleven, waarin zy thans ligt. —— MAUNDRELL zegt, dat 'er thans byna geen één geheel huis te vinden is; dat de Inwooners zeer arm zyn, en van den Vischvangst leven. KORN. DE BRUIN vondt aldaar nog 12 of 14 ſlegte huizen, door *Turken* en *Arabieren* bewoond, die geen ander beſtaan hadden dan van den Vischvangst: deze en andere Reizigers merken te recht aan, dat hier in een tastbaar bewys ligt, dat God zyn geſproken woord over *Tyrus* vervuld hebbe; zeggende: *Ik zal u maaken tot eene gladde Steenrotze: gy zult zyn tot uitſpreidinge der netten.* —— „ Geene beroemde Stad der Oudheid, ſchryft HASSELQUIST, (in zyne *Reize*, *D. I. bl.* 219.) uitgezonderd *Troye*, is zoo ten eenemaale verwoest als deze; want deze voormaals koopryke en bloeijende Stad, die de Koningin der Steden heeten mogt, is nu in een ellendig Dorp van eenige geringe hutten veränderd; waarin naauwelyks tien, zoo *Turkſche* als *Christen*, Inwooners zyn, die ſlechts van den Vischvangst leven. Daar zyn hier en daar nog ſtukken van gebroken muuren overgebleven, tot gedenktekenen, dat zy voormaals zeer prachtige gebouwen geweest zyn." Hy zag 'er verſcheidene zeer ſchoone Marmeren Porfier- en Graniet-Steenen onder. En ten opzichte van den Tyriſchen Handel, meld een der nieuwſte Reizigers, wiens beſchryving deezer plaatze de Heer VAN HAMELSVELD geheel opgeeft, namenlyk VOLNEY: „ In plaats van dien ouden, zoo werkzaamen en zoo uitgeſtrekten handel, dryft *Sour*, tot den ſtaat van een ellendig Dorp vernederd, thans geenen handel meer, dan alleen den uitvoer van eenige Zakken Graanen en Katoenen Lynwaden, en heeft tot eenig-

ſten handelaar eenen Griekſchen Factoor, in dienst der Franſchen van *Saide*, die naauwlyks zoo veel wint, dat hy zyn gezin kan doen beſtaan." Intusſchen zoeken de Franſche Koopvaardyſchepen des Winters hier eene veilige Haven, die zy te *Akra* noch *Saide* kunnen vinden.

Nagelaten Leerredenen van G. J. ZOLLIKOFER, *Predikant der Euangelisch-Hervormde Gemeente te Leipzig. In het Nederduitsch vertaald. Agtſte Stuk. Te Amſterdam, by de Erven* P. Meyer en G. Warnars, 1794. *In gr. 8vo. 271 bl.*

ZOLLIKOFER's Leerredenen, hier afgegeeven, zyn volkomen gelykſoortig met de voorafgegaane. Niets anders, dan het reeds meermaalen gezegde herhaalen, zouden wy doen, indien wy van nieuws een oordeel gingen vellen. Elf Leerredenen zyn in deezen bondel begreepen. Ten blyke voor de bezitters van de voorgaande Stukken, dat ook dit Agtſte koopens- en leezenswaardig is, willen wy ons de moeite der overſchryvinge van de Opſchriften getroosten; zy zyn de volgende: Bepaaling der denkbeelden van het Menſchelyk geluk. Naauwkeuriger bepaaling der denkbeelden van 't geen gewoonlyk verheven en gering, groot en klein, genoemd wordt. Het onderſcheid tusſchen welvaart en geluk. Beſchouwing der bronnen van het Menſchelyk geluk. De geneugten der Deugd. Oorzaaken, waarom veele deugdzaame Menſchen zo weinig genoegen genieten. Het gedrag van een vroom Mensch in voorſpoed en in tegenſpoed. Waarom heeft 'er niet meerder geluk onder ons plaats? Oorzaaken van het gebrek aan geluk onder de Menſchen, in twee Leerredenen. Het Heilig Avondmaal een Christelyk Vreugdemaal. — Zo wel als de onze, twyfelen wy niet, of ook des Leezers aandagt zal, by het doorloopen van deeze Lyst, ſtraks by de derde Leerrede zich bepaalen. Gegrond is de opmerking, waar mede de Redenaar zyn Vertoog over dit onderwerp aanvangt. „ Indien ik," ſchryft hy, „ het onderſcheid van eenige weinige woor„ den en der zaaken, daar mede aangeduid, die in alle „ taalen meer of min verwisſelen, en als van eenerlei „ betekenis gebruikt worden, voor u zeer duidelyk en „ gewigtig maaken kan; zou ik, myns oordeels, zeer veel „ tot

„ tot uwe zedelyke verbetering en tot uw geluk toege„ bragt hebben." De woorden, door ZOLLIKOFER bedoeld, zyn *Voorspoed* en *Geluk*, *Tegenspoed* en *Ongeluk*, *Voorspoedig* en *Gelukkig*, *Rampspoedig* en *Ellendig*. Niet ongevallig, verbeelden wy ons, zal veelen onzer Leezeren zyn, eene korte opgave van de wyze, op welke de waardige Leeraar zyne toehoorders over het volwigtig onderwerp onderhouden hebbe, om een schadelyk wanbegrip in veeler gemoederen te keer te gaan.

Voorspoed is het ruim bezit en genot van alle zodanige goederen, welke op het Lichaam een genoeglyken invloed kunnen oefenen. *Rampspoed* is het tegengestelde van zulk een bezit of genot. — *Geluk* en *Ellende* is de staat van genoegen of van ongenoegen, van tevredenheid of ontevredenheid, in welken zich de Mensch naar de Ziel bevindt. Op deeze bepaaling bouwt ZOLLIKOFER de volgende Stellingen: Voorspoed en Rampspoed is iets, dat buiten ons; Geluk en Ellende iets, dat in ons is. Voorspoed en Rampspoed hangen niet altoos, en nooit gantschelyk, van ons zelven, van ons eigen willen en poogen, maar van duizend toevallige dingen en omstandigheden, buiten ons, af: Geluk en Ongeluk daarentegen hangen grootdeels, hangen eenigermaate gantschelyk, van ons zelven af. Voorspoed en Rampspoed zyn iets voorbygaande, iets hoogstveranderlyk en vergankelyk: Geluk en Ongeluk daarentegen zyn veel duurzaamer en bestendiger. Voorspoed en Rampspoed zyn van eene bepaalde grootte: het Geluk daarentegen kent geene grenzen; het is voor vermeerdering en verhooging tot in het oneindige vatbaar. Voorspoed, eindelyk, is het middel; Geluk is het eindöogmerk. Uit deeze gronden, welke breeder beredeneerd worden, leidt ZOLLIKOFER de volgende nutte leeringen of gevolgen af: *Niet ieder een kan voorspoedig, maar ieder een kan gelukkig zyn.* „ Niet ieder een kan „ gezond, sterk, schoon, ryk, magtig, groot worden; „ maar ieder een kan naauwkeurig en redelyk leeren den„ ken en oordeelen: ieder een kan de beste dingen leeren „ willen en zoeken." Voorts: de voorspoedige is niet altoos gelukkig, en de rampspoedige niet altoos ongelukkig. Wyders: de voorspoedige kan wel te gelyk gelukkig zyn, maar hy wordt en is zulks niet eeniglyk door de bezitting van zynen voorspoed; de gelukkige daarentegen heeft den voorspoed niet noodig tot zyn geluk; hy kan ook zonder denzelven gelukkig zyn. Eindelyk: niet

de voorſpoed, maar geluk, is het doelwit, naar 't welk de Mensch moet ſtreeven; niet de tegenſpoed, maar de ellende, is het kwaad, dat hy met alle zorgvuldigheid moet vermyden en ontvlieden. Deeze is de hoofdinhoud van het belangryk Vertoog. Opmerkzaame Leezers zullen daarin ſtoffe tot veel naadenken vinden.

Wy wenschten wel, dat wy van de Vertaaling even gunſtig konden ſpreeken.

Gedachten over het Predikampt in de Gereformeerde Kerk, en deszelfs rechte waarneeming, naar de geſteldheid van dezen tyd, doormengd met Aanmerkingen over verſchillende Onderwerpen. Behalven de Voorrede, 355 bl. Te bekomen by verſcheiden Boekverkopers. In gr. 8vo.

Het is reeds voorlang tyd geweest, dat wy deeze Verhandelingen, of *Gedachten*, over dit zo gewichtig Onderwerp, onzen Leezeren aankondigden; maar onvoorziene beletzelen hebben ons hier in verhinderd. Thans doen wy dit, met zo veel te meer genoegen, om dat eene herhaalde leezing ons dit Stuk, als zeer belangryk, niet alleen voor de Gezindheid der Gereformeerden, en haare Leeraaren, maar ook voor alle andere Christlyke Genootſchappen, heeft doen hoogſchatten. —— De Schryver, zelf een Leeraar, toont, dat hy zyn Ambt, door ernſtige en gemoedelyke opmerkingen, in zyn geheelen omvang heeft leeren kennen; dat onpartydige vrymoedigheid, in 't voorſchryven van pligten voor den Leeraar en zyne Gemeente, en het beoordeelen van wederzydſche gebreken en verkeerde opvattingen, zyne pen beſtuurd heeft; en tevens geeft hy blyken van menschlievendheid, en Christelyke zucht tot weering van het gebreklyke, en in plaats ſtelling van het noodzaaklyke, om het Leeraarambt, in zyne Gezindheid, van wezenlyk nut te doen zyn. Het Werk is verdeeld in de volgende dertien Afdeelingen: 1.) Over de Waardigheid van het Predikambt en derzelver gronden. 2.) Over de Zwarigheden van het Predikambt. 3.) Over de Vereischten van eenen Leeraar. 4.) De Leeraar moet achting en vertrouwen hebben by het Volk. 5.) Over de Bezigheden van eenen Leeraar. 6.) Aanmerkingen over het Prediken. 7.) Over het Catechismus-prediken. 8.) Het prediken over 's Heilands Lyden. 9.) Over het Catechiſeeren. 10.) Over de

de nuttigheid van het leezen. 11.) Over de Huisbezoekingen. 12.) Over de Verkeering met de Gemeente; en 13.) Over de verstandige Behoedzaamheid. — Alle gewichtige Onderwerpen, die, met de grootste naauwkeurigheid, op eene verstandige wyze hier worden behandeld, en verdienen, van alle Leeraaren niet alleen, maar zelfs van alle Leeken, die zich het onderwys van, en de verkeering met, hunne Leeraaren wenschen ten nutte te maaken, overwoogen te worden. Gaarne zouden wy een doorloopend bericht van ieder deezer Verhandelingen geeven; maar wy vreezen, dat dit voor ons bestek (want wy zouden niet gaarne iets van all' het fraaije, dat ons hier voorkomt, willen voorbygaan) te uitgebreid zoude worden. De Schryver heeft ons ook van deeze moeite ontlast, door zelf den Inhoud van iedere Afdeeling vry breedvoerig en naauwkeurig op te geeven; werwaards wy onzen Leezer wyzen. Zo verlegen wy somtyds zyn, om, uit andere Boeken, die ons ter recensie worden aangeboden, iets te kiezen dat wy belangryk genoeg achten, om het, ten dienste van het leezend Publiek, uit te trekken; zo verlegen zyn wy, om uit dit schoon bewerkt Stuk iets ter proeve van 's Autheurs schryf- en denkwyze uit te kippen. Wy laaten het Boek openvallen, en zie hier wat de Schryver opgeeft omtrent de Verbetering van het Catechetisch Onderwys.

„ Om onze Catechizatien op eenen beteren voet te brengen, moet het Vraagboek „ dat men in dezelve tot een leidraad gebruikt, hervorming ondergaan. Verstandige Leeraars zoeken wel, by het volgen van het een of ander boekje, hunne Leerlingen Godsdienst te leeren — alles, dat 'er in voorkomt, tot deszelfs waare eenvoudigheid brengende, het duistere en onnodige overslaande, en het noodzaakelyke en gewigtige naar de vatbaarheid van gemeene verstanden schikkende; maar van hoe veel beter uitwerking zouden hunne poogingen zyn, wanneer het Vraagboek, dat zy gebruikten, de gronden daartoe legde? Heeft de Leerling een Onderwysboek in handen, dat theologisch is, hy gewend aan deszelfs klanken, ook, zo veel hy 'er van verstaat, aan de denkbeelden, die daarin worden opgegeeven. Zet de Onderwyzer alles om, vertoont hy het zelve in eene andere gedaante, zoekt hy, met voorbygaan van scholastyke en te wysgeerige dingen, de aandagt by het gewigtige alleen te bepaalen, —— hy heeft altoos het Vraagboek, dat des Leerlings tweede Bybel

bel is, tegen zig. Hy zou veel meer nut kunnen doen, wanneer zyne Leerlingen een Vraagboek in handen hadden, waarin de waarheid zo wierd voorgesteld, als hy hun dezelve wenscht te leeren. Welk een verbaazend getal van Chatechizeerboekjes hebben wy in onze Kerk? Hoe veele men doorbladert, men vindt ze, wat het weezen betreft, op dezelfde leest geschoeid. De inhoud van alle is de theologie. Alle zyn het uittrekzels uit het systhema, naar het welk de Schryver zyne theologie op de Hooge Schoole geleerd heeft. In plaats van deeze moesten wy korte en duidelyke Opstellen hebben, waarin de leere van het Christendom, op eene wyze, die voor ieder bevattelyk is, wierdt voorgedraagen. Eene al te verre gedrevene regtzinnigheid is eene voornaame oorzaak, waar door de verbetering van het leerboek, vooral deszelfs bekorting, merkelyk wordt belet. Daar door blyven 'er veele dingen in die 'er uit moesten. Naar maate iemand streng regtzinnig is; naar maate hy gezet is op de leerstukken, welke de meerderheid in de Kerk gelooft, naar die maate is hy ook tegen de verkorting van het Vraagboek, naar die maate is hy 'er op gezet, dat het Volk in alles, wat tot onze belydenis behoort, worde onderweezen. 'Er zyn, die ook in hun systhema regtzinnig zyn, maar die te gelyk het daar voor houden — dat veele van die dingen, die in het leerstelsel van onze Kerk begreepen zyn, tot de leere van den Godsdienst niet behooren, en daarom voor den gemeenen man niet zyn: maar andere begrypen, dat de geheele keten der Godgeleerdheid de gemeene Leerlingen moet worden voorgelegt, en daarom in het Vraagboek, dat voor de zulken is geschikt, begreepen. Een Vraagboek, waar uit het hoofddeel van Gods besluiten en prædestinatie mist, is by hen niet volledig, niet bevattende de geheele Euangelieleer. Wanneer het werkverbond en de onmiddelyke toerekening 'er niet in voorkwamen, zouden zy het niet willen gebruiken. Zo behouden de Vraagboeken, hoe beknopt ook zamengetrokken, in den grond haare grootte. Daar men, met dezelve te verkorten, ze zo veel geschikter ter onderwyzing van het grootst getal van Leerlingen konde maaken. Die verbetering is vooral in onze Vraagboeken noodig, dat 'er in dezelve een behoorlyke plaats aan de Christelyke Zedekunde worde gegeeven. Is het Vraagboek, waar van men by de Leerlingen zig bedient, hun Handboek, tot welks nader verstand zy, door oplettenheid, nadenken, en het

het gebruik van andere hulpmiddelen, zig oefenen, daarom moet het niet alleen de stellige waarheid, maar ook de Zedekunde, bevatten. Zonder dat word dezelve geen voorwerp van hunne oplettenheid en onderzoek. Het is niet genoeg, dat in een enkel hoofddeel eenige aanleiding worde gegeeven, om ook aan de Zedeleer te denken; maar dezelve moet in het Vraagboek zo veel plaats beslaan, dat de Onderwyzer gelegenheid heeft, om, naar het gewigt van het onderwerp, daar over te handelen; dat de Leerlingen bezef van deszelfs aanbelang worde gegeeven; dat zy daar door aanleiding krygen om geen minder tyd aan de beoefening der Zedeleer, als aan die des Geloofs, te besteeden. Zulke Vraagboeken beginnen 'er te komen; dat van den Heer TILANUS, b. v., verdient allen lof. Wordt het veroordeeld van zulken, die alles voor even noodzaakelyk houden, en geene Menschkunde in hun Onderwys gebruiken; zy, die de leere van Jesus en het systhema behoorlyk weeten te onderscheiden, danken daar voor den Opsteller, en hoopen, dat de tyd haast komen zal, op welken men meer dergelyke Opstellen zal zien te voorschyn komen. Was de kragt der vooroordeelen nog maar niet zo groot, dat veele, die anders wel zouden willen, zulk een boek in hunne Catechizatien niet durven gebruiken, om niet voor onverschillig omtrent verscheidene Stukken van de leere der Kerk te worden aangezien. Ook heeft men zedert eenigen tyd aan een zoort van Vraagboeken beginnen te denken, die, naar myne gedagten, ter onderwyzing der Eenvoudigen zeer geschikt zouden zyn; zulke namelyk, waarin de waarheden en pligten van het Christendom uit de Bybelsche Historien worden afgeleid. De Eerwaarde VAN DEN BERG heeft aan die taak de eerste hand gelegd. Het is te wenschen, dat hy van anderen gevolgd zal worden. Gelyk kinderen best door beelden worden onderweezen, zo zou men hen, die kinderen zyn in het verstand, met de minste moeite de waarheden en pligten van het Christendom kunnen leeren, wanneer men hun dezelve in Geschiedenissen en Voorbeelden vertoonde."

Geen menschelyk werk is volmaakt; dit moet men daarom in dit anders zo fraai geschreeven Stuk niet verwagten. Langwyligheid, uit al te groote naauwkeurigheid spruitende, is het voornaamste gebrek, dat ons in deeze Verhandeling ontmoet is; doch dit word, door de nuttigheid en aangelegenheid der behandelde Onderwerpen, ryklyk vergoed.

De

De Leer der Doopsgezinden, vooral omtrend den Eed, uit eerbied voor Jesus gehandhaafd, en Euangelielievend opgehelderd, in zes Brieven van Philo-biblos *aan* Mennophilus. *Te Amsterdam, by* J. van der Burgh en Zoon, 1794. *In gr. 8vo.* 109 *bl.*

Dit Stukje is met zo veel bescheidenheid als oordeel geschreeven; — als ingericht tegen eene Verhandeling over den Eed, te vinden in de Bydraagen van het Tydschrift, getiteld: *De Gereformeerde Godsdienst ongedwongen gehandhaafd, en menschkundig opgehelderd, enz. te Leyden by Honkoop*, is het een Geschilschrift; doch het kan, dit voorbygezien, voor eene Verhandeling, op zich zelf, zeer wel beschouwd worden, en verdient de aandachtige leezing en overweeging van allen, dien het om waarheid te doen is. De Brieven behelzen het volgende: 1.) Iets over den Doop en de verbindende Belydenissen. 2.) Onderzoek wat by den Regter en hedendaagsch door een Eed verstaan word, en van waar die zyn Oorsprong had in voorige Bedeelingen. 3.) Verklaaring van het Bevel des Heilands, Matth. 5: 33-37. en der Lesse van Jacobus, Hoofdst. 5: 12. 4.) De redenen ter Verdediging van den Eed overwogen en beoordeeld. 5.) Besluit uit het voorige tot de Ongeoorloofdheid van den Eed, en de daar uit volgende Verpligtingen; en eindelyk, 6.) Nog iets over den Doop, en Onderzoek over de Oorzaaken van het Verval der Doopsgezinden, en in aantal, en in het zedelyke. — Dit alles word op zulk eene wyze behandeld, dat, hoe veel weerzin wy ook hebben tegen alle Geschilschriften in 't gemeen, en Godsdienstige in 't byzonder, wy dit Stukje, wat het *hoofdzaaklyke* betreft, met het uiterst genoegen geleezen en herleezen hebben; en wy twyffelen niet, of onze Leezers zullen hetzelve, even als wy, gunstig beoordeelen, als voortgevloeid uit de pen van een kundig en ernstig over den Godsdienst denkend Schryver.

PS. Wy zyn zedert in 't zekere onderrigt, dat de Schryver is de Eerw. D. HOVENS, in leeven *Rustend Predikant te Leyden.*

De

De Godsdienst afgezonderd van den Staat, of Proeve over de noodzaaklykheid der vernietiging van alle heerschappy van den Godsdienst in eene vrye Burger-Maatschappy. Opgedragen aan de aanstaande Nationaale Conventie der Nederlandsche Republiek. Door een Vriend van Vryheid, Gelykheid en Godsdienst. Te Leyden, by D. du Mortier en Zoon, 1795. *In gr.* 8*vo*. 54 *bl.*

Hy zy wie hy zy, een Man van gezonde harsenen, een Voorstander van Vryheid, Gelykheid en Godsdienst, heeft zyne pen te werk gesteld tot het schryven deezer beknopte Verhandelinge, welke de Opsteller, zyne aangevoerde denkbeelden verder ontwikkelende, zonder veele moeite tot een boekdeel van merkelyke dikte zou hebben kunnen doen uitdyen. Schriften van soortgelyken inhoud beschouwen wy, in den tegenwoordigen tyd, als eene onöntbeerlyke behoefte. De woorden *Vryheid* en *Gelykheid* zyn veelen als in den mond bestorven; wier denkbeelden, intusschen, wanneer het om de toepasting dier woorden te doen is, nog zeer verward en bekrompen zyn; die noode hunne toestemming geeven aan de gevolgen, welke in die woorden onmiddelyk liggen opgesloten. Vooral heeft die bekrompenheid van denkwyze plaats, by veelen, omtrent den invloed van den Godsdienst op den Staat, en het noodzaaklyk verband tusschen beiden: zodat zy met eene zekere huiverige vreeze zyn aangedaan, omtrent de mogelykheid des voortduurens van den eerstgemelden, indien de, dus genoemde, Heerschende Godsdienst worde afgeschaft. „ Nog," zegt de Schryver, in zyne Opdragt aan de aanstaande Nationaale Conventie der Nederlandsche Republiek, „ nog zyn, „ by veele verblinden, misleiden, Oranje en Godsdienst „ naamen van dezelfde betekenis; voorwerpen van de„ zelfde waarde. — Nog, zo lang Kerk en Staat ver„ eenigd zyn, smeult het gevaar, onder de halfgedoofde „ assche, van dweepzucht zich te zien wapenen, om „ Oranje, en, in hem, het oude geestlyke despotismus op „ den voorvaderlyken troon te herstellen. Rukt (zo schryft „ hy verder) den blinddoek van de oogen, toont, door „ Kerk en Staat van elkander te scheiden, dat het ge„ heele denkbeeld van de noodzaaklykheid dier vereeni„ ging eene bygeloovige hersenschim is, geboren in het „ brein van schrandere en menschlievende Staatsmannen,"

„ maar

„ maar schandelyk gemisbruikt door schynheilige Dwinge-
„ landen en staatzuchtige Priesters." Het hoofddenkbeeld, welk de Schryver zoekt te betoogen, en waarin hy, deels op Wysgeerige, deels op Historische, gronden, naar ons inzien, niet ongelukkig geslaagd is, om het met 's Mans eigen woorden voor te draagen, koomt hier op neder: „ Het eenig middel, om den Godsdienst in zyne
„ oorspronglyke zuiverheid te herstellen, te bewaaren,
„ allen tot ééne kudde, tot éénen herder te vereenigen,
„ de leer van het Kristendom tot het beginsel van alle
„ onze werkzaamheden te stellen, en daar door haar een
„ weldaadigen invloed op de welvaart des Staats te ver-
„ schaffen, *is*, niet alleen Godsdienstige verdraagzaam-
„ heid, maar vryheid, in den uitgestrektsten zin, die
„ door den Staat wel beschermd, maar niet bepaald
„ wordt; *is*, niet alleen geen heerschende Godsdienst,
„ maar zelfs geene bemoeijing, hoe genaamd, van den
„ Staat met denzelven, verder dan de bescherming be-
„ treft." —— Leezer, wie gy zyt, bestudeer dit klein geschrift, met die onpartydigheid en waarheidsliefde, welke het belangryk onderwerp verdient. Zyt gy het voorshands eens met den Schryver, uwe denkbeelden zullen versterkt worden. Doch zyt gy van een tegengesteld gevoelen, gy zult 'er nog al 't een en ander aantreffen, welk, indien het uwe volkomene overtuiging niet bewerke, ten minste u tot een nader onderzoek zal aansporen.

Leerboek der Apothekerskunst. Uit het Hoogduitsch, naar de Vierde verbeterde Uitgave van KAREL GODEFRIED HAGEN, *Doctor der Geneeskunde en Professor aan de Hooge School te Koningsberg, Koninglyk-Pruisfische Hof-Apotheker, Assessor van 't Collegium Sanitatis, Lid der Roomsch Keizerlyke Academie der Natuuronderzoekeren. Tweede Deel. Te Utrecht, by* J. de Waal Samz., 1794. *In gr. 8vo. 558 bl.*

By de beöordeeling van het Eerste Deel dezes Leerboeks, hebben wy onze gedagten wegens deszelfs waarde te kennen gegeven; en wy hebben geen reden altoos, om, by de aankondiging van dit Tweede Deel, van onze voorheen gegevene aanpryzing iets terug te nemen. Het gewigtigste gedeelte der Apothekerskunst, de Pharmaceutische en Chemische Bewerkingen, wordt

in hetzelve voorgedragen, op eene wyze, welke men te vergeefsch in eenig ander Nederduitsch Werk van dien aart zoeken zoude, en die volmaakt beantwoordt aan het oogmerk, 't welk de Schryver zich by deszelfs vervaardiging had voorgesteld. —— Vooral verdient dit Deel onze goedkeuring, omdat de Autheur daarin niet slegts de verschillende wyzen van bewerkingen, zo als zy door onderscheidene Schryvers zyn opgegeven, heeft voorgesteld, maar ook tevens den uitslag zyner eigene Proefneemingen zorgvuldig optekent, de voor- of nadeelen, die hy, by het beproeven dier onderscheidene *methoden*, ondervonden heeft, nauwkeurig mededeelt, en daar uit eindelyk opmaakt, welk eene manier men, by het toestellen van dit soort van hulpmiddelen, met het meeste voordeel, en tot de grootste volkomenheid dier bereidingen, hebbe op te volgen. —— De Hoofdstukken, welke in dit Deel voorkomen, zyn de volgende: Van de Pharmaceutische Bewerkingen in het algemeen. Van de Werktuiglyke Operatien. Van de Scheikundige Bewerkingen. Van de Pharmaceutische Bereidingen. Van de Zouten. Van de Zuure-Zouten. Van de Loog-Zouten. Van de Middel-Zouten. Van de Aardachtige Middel-Zouten. Van de Metaalachtige Middel-Zouten. Van de *Species*. Van de Poeders. Van den Wyngeest. Van de verzoete Zuuren en *Naphthæ*. Van de Tinctuuren, Esfentien en Elixers. Van de Staaltinctuuren. Van de Loogzoutige Tinctuuren. Van de Harsen. Van de dunne Plantsappen. Van de Infusien. Van de Afkooksels. Van de Extracten. Van de Pillen. Van het Kalkwater. Van de gedestilleerde Wateren. Van de Oliën. Van de Zaadmelken. Van de Zeepen. Van de Zalven. Van de Plaasters. Van de Syroopen. Van de saamgestelde Conserven. Van de *Morsuli* en *Rotulæ*. Van de *Trochisci*. Van de *Sublimata*. Van de *Præcipitata*. Van de Koningen. Van de Metaalkalken. Van het Metaalglas.

Jammer is het, dat de Vertaaler van dit Werk, die voor het overige in zyn arbeid zeer wel geslaagd is, zich de moeite niet gegeven heeft, een goeden bladwyzer by hetzelve te leveren; alzo die by zodanig een boek, welk tot het naslaan van de eene of andere bereiding dikwyls moet gebezigd worden, eene onöntbeerlyke behoefte is: gelyk 'er ook in de Hoogduitsche uitgave een zeer uitvoerig Register tot dit einde gevonden wordt.

Vervolg op M. N. CHOMEL'S *Algemeen*, *Huishoudelyk*, *Natuur-*, *Zedekundig en Konst-Woordenboek. Door* J. A. DE CHALMOT. *Verrykt met Kunst-Plaaten. XVIIIde of laatste Stuk. Te Campen*, *by* J. A. de Chalmot, *en te Amsterdam*, *by* J. Yntema, 1794. *In gr. 4to.*

Met de Afgifte van dit Stuk, ziet de werkzaame CHALMOT een einde aan den veelvuldigen arbeid, besteed in het vervaardigen van dit noodige *Vervolg* op het zeer geagte en gezogte *Woordenboek* van CHOMEL. Wy wenschen hem geluk met dien volvoerden arbeid, en den *Nederlander* met het bezit eens Werks, 't welk zo veel aanpryzenswaardigs bevat, als wy by de Aankondiging der voorgaande Deelen vermeld hebben niet alleen, maar, door het bybrengen van veele stukken, beweezen.

Het is veel, zeer veel, een Werk van zo langen adem, en zo vol verscheidenheids, uit te voeren op eene wyze dat het nergens bezwyke. In zekeren zin mogen wy dit, met ruimte, verklaaren van deezen gemengden arbeid. Niet dat wy willen zeggen, elk *Artykel* is eene volmaaktheid, een afgewerkt stuk, op zich zelven; dit zou in het overgedreevene loopen, en geene Beoordeeling, maar Vleitaal, weezen. Dan de zwakkere gedeelten worden door de sterkere zo ruim en ryklyk opgewoogen, dat men de eerstgemelde ligt verschoone, in een Werk, niet alleen van die uitgestrektheid, maar opgevuld, gelyk de aart van 't zelve medebragt, met Artykelen van zo onderscheiden en wydverschillenden aart; doch die in het wydstrekkend plan van dit *Woordenboek* vielen.

Uit den verbaazend ruimen voorraad van Artykelen, die hier, gelyk in de voorgaande Stukken, om den voorrang dingen, valt onze keuze op het Artykel *Zee*, waar over de Opsteller zich in deezer voege laat hooren:

„ ZEE verstaat men die uitgestrekte verzameling van zoute wateren door, welke van alle kanten het aardryk omringen, en verschillende naamen draagen, ingevolge de landstreeken waar in zy worden gevonden. —— Wy zullen ons niet ophouden, met de verschillende benaamingen der *Zeeën*, die over de oppervlakte der aarde verspreid zyn, op te noemen, maar veel liever de bespiegelingen van een godvrugtig Wysgeer, over dit wonderstuk der Scheppinge, aan onze Leezers mededeelen.

„ Be-

„ Beschouw eens het t' samenstel der aarde; meet den omtrek, dien de vier Werelddeelen beslaan; en gy zult bevinden, dat al het vaste land in grootte niet half kan evenaaren tegen den geweldigen omvang der wateren, die zyne boorden kabbelende bespoelen, of met eenen vlietenden stroom over zyn rotzig oppervlak storten, of ook met sterke aderen zyne gantsche dikte of korst doorweeven en doorwoelen. Het is geenzints by toeval, dat de aarde en het water in zulk eene ongelykheid tegen elkanderen staan. De natuur heeft 'er eene evenredigheid in waargenomen, die gelyk is aan den dienst, welken beide Elementen aan het menschdom te bewyzen hadden: en deeze is het meesterstuk, 't welk zynen Godlyken Maaker heerlyk maakt.

„ Hoe ongeschikt zoude de Aardkloot zyn, indien wy denzelven zonder de aanvullinge der wateren betrachten? Eene onverdraagelyke zwaarte der Aarddeelen, die van de middellyn af, tot aan het noorder aspunt, ter ruimte van twee derde des omtreks, den kogel bezwaaren, zoude dien grooten bal een duikend gewigt en eene zwaarkantigheid geeven, die hem onbekwaam maakte tot de hoogstnoodzaakelyke en evenredige wenteling om zyne spil, indien niet het geweld der wateren van de tegenovergestelde zyde het wonderbaarlyke tegenwigt hielde. Maar hoe schielyk zoude eene naauwkeurige berekening van dit gewigt en wederwigt ons, by de beschouwing van de geduurige wenteling der aarde om haar aspunt, in de grootste zwaarigheid brengen, indien niet de wonderbaare eb en vloed deezen knoop ontwarde, en toonde, hoe de ongelyke balance van eenen zwaarachtigen kogel, die by deszelfs wenteling op ieder vierdepart een andere evenredigheid der zwaarte ontvangt, tot verbaazens toe hersteld wordt. Gewisselyk, dit is de vinger der Almacht: en het geheele menschelyk geslacht woont en zweeft dus in en door het bestier van dit evenwigt, het welk door de aantrekking der zonne, door de drukkinge der maane en door den leevendigen omloop der wateren, bestendig onderhouden wordt.

„ Laat eb en vloed stil staan, zo zal ook de noodzaakelyke wenteling der aarde om haar aspunt, die ons beurtelings het licht der zonne schenkt, en de Elementen in hunne beweeginge houdt, ophouden. Stuit den leevendigen omloop der wateren, zo zal alles vervuilen en bederven.

ven. Neemt dit natte Element gantschlyk weg, zo zult gy onafmeetelyke diepten en dalen hebben, die alle ſtraalen der zonne verſlokken, dat het oppervlak der aarde, in vergelyking tegen deeze diepten, als dan in eene onafmeetelyke hoogte liggende, met een eeuwigduurend ys bedekt zy, onvrugtbaar om iets voort te brengen, en van een veel te ruuw luchtsgeſtel, om 'er ons menſchen op te laaten woonen. En hoe, wanneer ons de *Zee* ontbrak, wie zoude in ſtaat zyn, zo veel duizend vrugtbaare Eilanden te beklimmen, die als rotsſteenen naalden gelykzaam op den afgrond ſtaan, en nu hunne kruinen, uit eene ſteile en onpeilbaare diepte, maar zo veel boven de wateren verheffen, dat zy kunnen bebouwd en bewoond worden? Zonder behulp van den *Oceaan*, die ons nu tot derzelver toppunt draagt, waren wy buiten bezit van hunne natuurlyke ſchatten en rykdommen. Zonder deezen *Oceaan*, die nu de zonneſtraalen ſtuit, en ze over het oppervlak der aarde verſpreidt, waren wy beroofd van alle vrugtbaare kalmte. Zonder deezen *Oceaan*, die nu onzen Aardkloot, door het gegeeven evenwigt, vaardig doet draaijen, waren wy verſteeken van het aangenaame zonnelicht. Zonder deezen *Oceaan* keerden nimmermeer de beeken en rivieren, die zich in denzelven uitgieten, door onderaardſche gangen weder tot hunne fonteinen gezuiverd en gelouterd te rug, om voedzel aan menſchen, en wasdom aan de planten, te geeven. Zonder deezen *Oceaan*, die eene onbegrypelyke menigte wateren uitwaasſemt, en ze onder het uitſpanzel der hemelen vergadert, zouden wy nimmer genoegzaamen regen hebben, om het dorre Aardryk te verkwikken. Zonder deezen *Oceaan* ontbrak ons het zout, het behoud van alles wat leeven heeft, het geen nu zo rykelyk, het zy onmiddelyk uit denzelven, of door onderaardſche gangen uit fonteinen en gebergten, verkreegen wordt.

„ Wie ſtaat nog in beraad om de Almacht van GOD in dit Element te erkennen? Wie durft nog ſpreeken van een gevallig ontſtaan, of van een onveranderlyk eeuwig aanwezen deezer Wereld, in welker bouworde zo veel beleid en oogmerk, en in welker wenteling zo veele veranderlykheid, te vinden is? Is het niet de *Zee*, aan welke wy de beruchtſte veranderingen des Aardkloots te wyten hebben? Draagen niet dagelyks haare bruiſchende golven geheele ſtrooken lands naar elders? Hoe worden

niet

niet weinige Landſtreeken aan haaren zoom beknibbeld, daar anderen merklyk vergroot worden? Hier wordt een Eiland geſloopt, en ginds een ander opgeworpen. Hier zag men voor honderd jaaren Steden, Dorpen en Wouden, waar nu wilde baaren ſchuimen; en daar pleeg men in de diepten te viſſchen, waar nu de aangenaamſte Hofſteden en Tuinen liggen. Zo heeft het onophoudelyk gewoel der wateren, die door de diepten der aarde doorgaan, dan eens hier eenen draaikolk gevormd, en ginds een onderaardsch rioel verſtopt, waar door de Wereld oneindige veranderingen aan bronnen, putten en rivieren, ondergaat. Welk een trein van Eilanden, die nu niet meer te vinden zyn, hebben voormaals de groote Werelddeelen aan elkanderen geknoopt, om derzelver bevolking te bevorderen; en hoeveel verſcheelt nu de geſteltenis van veele kaapen, baaijen en uitſteekende hoeken van het vaste land, tegen de waarneemingen van oude tyden gedaan? My dunkt, ik zie hier uit, dat de *Zee* een bewys van de eindigheid der Wereld, en te gelyk een ſpreekende getuige van GODS almachtige regeeringe is. Eene zichtbaare Voorzienigheid heeft het aldus geſchikt, dat dit Element de aarde draagt, en zo veel tot haare behoudeniſſe en onderhoudinge bybrengen moest. Uit dit Element ontſtond het Aardryk; en mooglyk ſtrekt het eerlang tot een middel om de beſtaandeelen der aarde, gepaard met een onderaardsch vuur, weder op te losſen, te ontbinden, en met zich zelve dus te vermengen, dat de bewoonbaare plaatzen der Wereld verdwynen, en in haaren kolk nederdaalen, uit welken zy eertyds op GODS Almachtig bevel zo prachtig en zo trotsch opreezen.

„ Wie is ondertusſchen in ſtaat, om dit Element naar waarde te verheffen? en wie kan zich over de menigvuldige gedaanten, waar in het verſchynt, genoeg verwonderen? Nu ſtaat het oppervlak der wateren in rust, en blinkt gelyk eenen ſpiegel; dan ſpeelen zagte winden met derzelver buigzaame deeltjes, en brengen ze al langzaamerhand in eene beevende trilling, waar op een zoet gekabbel van rollende golven volgt. Het is lieflyk om aan te zien, zo lang geen groot geweld dien uitgeſtrekten waterplas ontrust. Maar wie beeft niet, wanneer NEPTUIN, vergramd, den hemel ſchynt te beſtormen? Laat ZEPHYR, door VULKAAN gebelgd en opgeſtookt, met volle kaaken

blaazen, terstond maaken de speelende golven jacht; zy vereenigen zich tot groote baaren, en ryzen tot een woest en steil gebergte, het welk zich met een onweerstaanbaar geweld door elkander wentelt. Nu zyn de onderste diepten reeds beroerd: NEPTUIN roept zyn Element uit de onafmeetelykste kolken te hulp, en schaart den eenen waterberg achter den anderen. Het helpt niet, dat ZEPHYR de opgetoorende golven voor zich in den afgrond stort; 'er staan onmiddelyk weder anderen op, die tot aan den hemel reiken: de eene overgüist de andere; het huilende gegons der rukwinden wordt maar verdoofd door het bruisschende schuimen en bulderende storten der wateren. Nu is geen menschelyke macht in staat dit Element te temmen; de verbolgen *Zee* zoude door alle dyken woelen, en het vaste land overstroomen, indien de Almacht haar geen paalen gesteld hadde. Gaat slegts aan het strand, en staat verbaasd over de schynbaare hoogte van den *Oceaan*, wiens rollende stroom, nog na den storm, zelfs de duinen schynt te zullen verstooren: en die zich evenwel op eenen verren afstand wonderbaarlyk voor uwe voeten nederligt. De stormende winden hadden de gepakte lucht in de tusschenruimten der wateren gedreeven, en zich in de diepten zelve uitgebreid, zo dat dit natte Element ginds en weder genoodzaakt is geworden zich op te zetten en uit te wyken. Stelt dan, dat de vliegende buijen bedaaren, zo zoekt toch de in het midden der wateren verstopte en t'samengedrongen lucht wederom ruimte, en tracht haare voorige standplaats boven de wateren te bereiken. Dus dryven de onder water zynde winden het oppervlak der *Zee* geweldig op, en verguizen in het doorbreeken de geweldige golven, die aan het strand, alwaar voor de gepakte lucht onder de wateren geen ruimte meer te vinden is, zich binnen hun natuurlyk perk, gelyk te vooren, verliezen.

„ Geheel anders ziet het om den Noordpool uit. De strenge koude verdikt dit Element, en verandert de baaren in velden. De eene ysschots schuift op de andere; en de eene krystallen waterrots wordt op de punten van de andere geworpen. Het geweld der zwaarte doet hier tegen den hardsten storm bestand. De verschrikkelyke Ysbergen, die van onderen meer dan de helft van de diepte der *Zee*, waar in zy nedergezonken zyn, uitvullen, en van boven bykans tot aan de wolken

ken schynen te reiken, kunnen door den sterksten wind nauwlyks aan het wiegen en dobberen geraaken; en ginds en weder jaagt de vloed eenen zwaaren stroom, midden door de Ysvaleijen heen, die, wegens zyne snelle drift, geen tyd behoudt om zich door de koude te verstyven, zo dat aan den Zeeman toch de mooglykheid overig blyft, om in het hart der Ysvelden te stevenen, en de belangen der Visscherye waar te neemen.

„Mooglyk verwondert gy u, dat men van het merkelyk daalen van het oppervlak der *Zee* spreekt, daar zich egter zulk eene ontallyke menigte van Rivieren en Beeken, zulk eene uitgebreide verzameling van wilde Wateren, en zo veele onbegrypelyke Waterwolken door den regen in den *Oceaan* nederstort. Hoe wordt dan de *Zee* niet veel eerder daar van eindelyk voller en hooger? Neen: dit is het wonderwerk van den geduurigen omloop, dit is het onnaspoorlyke voordeel, dat de *Zee* aan onzen Aardkloot te wege brengt.

„Ziet hier ginds en weder de maalstroomen en draaikolken, die in de *Zee* ieder veel meer water inzwelgen, en naar den onpeilbaaren afgrond dryven, dan verscheiden zwaare Rivieren uitstorten kunnen. Het zyn de destilleerketels, die de Voorzienigheid bereid heeft, om de wateren, door de onderaardsche gangen weder gezuiverd, op de toppunten der bergen uit klaare fonteinen te laaten springen. Ziet ginds die geweldige waterzuilen, die in zwaare kolommen uit het midden der *Zee* in de hoogte spuiten, ten bewyze dat een onderaardsche parssing de wateren, die in het hol der aarde vergaderd zyn, uit naauwe kokeren in de hoogte dryft. Doch mooglyk waren deeze verborgen rioelen in lange niet genoegzaam om de menigte der wateren in te zwelgen, indien hun de ontzachlyke uitwaasseming niet te hulp kwam; en deeze, zal ze genoegzaam zyn, om de overtollige wateren uit de *Zee* te draagen, vereischte noodwendig een veel grooter oppervlak der *Zee* dan van het vaste land. Dus vergaderen zich weder genoegzaame wolken, om de aarde te bevogtigen; en zo staat dit Element niet stil, onophoudelyk in dit ons Wereldgestel te draaijen. Hy, die de Bouwmeester der Natuure is, heeft haar wetten voorgeschreeven, naar welken zich de vergaderde wateren weder heen wenden moeten, om het gebrek te herstellen, of

het gevaar lydende evenwigt daar te brengen, waar het in den tyd noodig is.

„Geene nieuwe waterdeelen worden 'er geschapen; geen oude worden vernietigd; zy blyven in de Wereld, en worden maar verplaatst. Wy kennen geen *Zeeën* in de lucht, geen *Oceaan* tusschen het gesternte; en onze wateren dienen niet om andere planeeten te voorzien: spreekt men dus van een daalen van het oppervlak der *Zee*, zo is het een misverstand in de zaak, of eene kwaalyk gebruikte uitdrukking. De aangegeeven vermindering van de hoogte der *Zee*, zedert eenige jaaren, bevat zo eene onbegrypelyke menigte wateren, dat ze onze lucht niet als wolken draagen kan: waar zal dan dit water gebleeven zyn? Is 't uitgewaasfemd? Dat kunnen wy niet aan de wolken zien, die op deeze wyze veel grooter en zwaarder zyn moesten, dan ooit; behalven dat ze als dan ten laatsten toch nederstorten. Is 't in de holten der aarde gedrongen? Waar is dan de lucht gebleeven, die de gansche aarde doorstrykt, en, schoon uitwykende, zich geenzins geheel verdringen laat, zonder aan onzen Aardkloot het grootste ongeluk te brouwen? Zoude het niet veel waarschynlyker zyn, dat zich de bewoonbaare schors des Aardryks verheven, en geenzins het oppervlak der *Zee* op zich zelve verlaagd hebbe; en dat dus die vermindering der wateren slegts maar schynbaar zy?

„Edoch, waar geraak ik heen? De Aardbol is geen appel, dien wy, naar eigen goeddunken, in een waterton kunnen doen dobberen, en wentelen naar ons welgevallen. Wy staaken ons oordeel, daar de Voorzienigheid zelve het voorhangzel toegeschooven heeft.

„Het lust my, nu eens met myne gedachten onder dit Element te duiken, en deszelfs diepten in den geest te doorwandelen. Hier zie ik, dunkt my, eenen onder water zynde tuin, dien de vinger der Godlyke almogendheid geplant, en de arbeidzaame Natuur op eene verbaazende wyze gebouwd heeft. Uit het midden der Steenrotsen stygen de aanzienlykste hoorngewassen op, die zich, schoon zonder blad en bloeizel of vrugt te vertoonen, op eene verborgen wyze voortplanten, en voor het oog van eenen liefhebber de verrukkendste oogenweide verschaffen. Hier breidt zich het gewas als een konstig geweeven net uit; en daar staat het gelyk een kreupelbosch; hier zweeven lange ranken in den vloed der golven ginds en weder; daar staat het koraalgewas gelyk ee-

eenen ftaak, of is gelyk eene flang in gieren omgedraaid; eene ontelbaare menigte van foorten verfchaffen aan myn gezigt een beftendig verfchiet; en ik ftaa verwonderd over deszelfs onderlinge afwyking van verwen: dan zie ik ze bruin, dan zwart, dan graauw; van maakzel, dan netvormig geweeven, of ftruikachtig uitgebreid, of met tanden, het zy rond of plat gedrukt, met of zonder doornen en ftekels, zonder kwasten of vol van rys, in grove ftompen of dunne takjes of haairvormige draaden en vezeltjes uitloopende; en zulks wel met of zonder korst en fteenachtige of ziltige fchors, het zy van witte, geele, roode, graauwe of groene, kleur, die wederom of knopjes of duizend ingeboorde gaatjes draagen, welke in een of twee, of in dubbelde, ryën gefchaard ftaan, en dus deeze zeldzaame gewasfen kennelyk van elkanderen onderfcheiden.

„ Doe ik eenen tred verder, zo ftaa ik nog meer verbaasd over fteen- en koraalgewasfen, welke onder de klippen uitfteeken, die my in de grootfte verwondering opgetoogen houden. Hier pronkt eene koolzwarte fteenplant tusfchen bloedroode koraalen, en daar kyken muisvaale fteengewasfen, tusfchen eene geheele boschaadje van witte en geele planten, uit de reeten en holten der rotfen. Ja ik zie den ganfchen klomp der rotfe tot aan den grond en bodem der *Zee* vrugtbaar, en als bezaaid met fteenen fponsjes en paddeftoelen, die, of fchilverachtig en met blaadjes, of gelyk een hoed of koker of dak, of als een trechter, gevormd zyn; en het zy met kronkelende gangen, gelyk de hersfenen der menfchen, of met fterretjes of buisjes, en duizenden van oogjes, vercierd zyn. Laat een groote Natuurkenner deeze gewasfen onder het geflacht der dieren ftellen, en die planten voor de behuizingen der polypen houden, die zo kunftig van dit gewormte opgebouwd zyn; ik voor my heb meer vermaak, *de beeldende kracht der zou'e vogten*, gemengd met fyne aardfche deelen, in deeze fteengewasfen te zoeken, en de bewooning der polypen als iets toevalligs aan te zien, gelyk het ook toevallig is, wanneer onze boomen en gewasfen op het veld met rupfen als bezaaid zyn, zonder dat het noodig is op den inval te geraaken, dat dezelve van de rupfen gebouwd, en als fchaalen deezer dieren aan te zien zyn.

„ Hoe veelerlei Zee-mos en gras? hoe veelerlei foorten van biezen en riet? hoe veele Zee- en waterbloemen ver-

cieren deezen onder water zynde tuin? En hoe veel is ons nog onbekend gebleven, dewyl dit natte Element ons den toegang tot zo veele zeldzaamheden ontzegt heeft?

„ Geen grotwerk, geen terras, door de kunst gebouwd, praalt beter in onze hoven en tuinen, dan de mengeling van veelerhande gekleurd zand, dat met wonderlyk gebouwde hoorns en schulpen als bezaaid is, en den bodem der diepste wateren verciert. De opgerechte velden met den bonten regel van honderderlei klipklevers en bonte klipkousfen, welkers heerlykheid geen fyn penseel genoegzaam uitdrukken kan, pronken beter in deezen met water bedekten hof, dan de marmeren ſtatuën en konſtige beelden in de lustpriëelen der Vorſten.

„ Het is waar, hier ſchynt de geurige uitwaasſeming van zo veele bloemen, die men in onze tuinen vindt, te ontbreeken; maar de onderaardſche gangen laaten daarentegen eenen ryken ſtroom van edele olie en amber vlieten. En welk een ſchat van paarlen en zeldzaame geſteenten, of hoe veel goud en zilver, dat van metaalryke ſtroomen en rivieren daar in gedraagen is, ligt nog in de ondoorgrondelyke diepten der *Zee* verborgen? Zo blyft ons de *Oceaan* een ſchatkamer, die niet te ſloopen, en altyd onuitputtelyk is.

„ Het ſtomme ryk der Dieren, die dit Element bewoonen, is niet minder geſchikt, om ons eene onnaſpoorlyke wysheid van GOD te toonen, en ons zyne voetſtappen in de diepten te doen zien. Het ontelbaare heir der Polypen met hunne duizenderlei veranderingen in grootte en geſtalte, van de kleinſte wormpjes af, tot aan die Zeegedrochten der polypen toe, die geheele velden bedekken, wanneer zy 'er zich over uitgebreid hebben, moeten ons in eene geſtadige verwondering houden. Hoe zeldzaam is het leeven van het Meduſenhoofd, wanneer het zich met zyne ontelbaare armen beweegt? hoe wonderlyk het beſtaan der Zeeſtarren, die, zo in menigte van ſtraalen als in geſtalte, zo zeer van elkanderen onderſcheiden zyn? Wie ſpoort de huishouding der Zee-appelen met hunne ſtekels na; en wie toch heeft het getal van hunne menigvuldige ſoorten kunnen bepaalen? Wie kan de pracht der Schaalviſſchen naar vereisch beſchryven? Wie kent den geregelden oorſprong van hunne overéénſtemmige ſchildering? Wie vorscht den glans van het Paarlemoerhoorn? of dien van de zilvere- en goudmonden? of de golfachtige tekening der bonte Tritonshoorns? of het dunne weefzel

van

van de Doekehuif? of de spikkeling en schakeering der Klipkousfen? of de banden der Admiraals? of de bouwkunde van het Wenteltrapje? of de prachtige kamers van den Nautilus, uit? Ik twyfel geenzints, of de beeldende kracht der zouten draagt meer tot deeze mengeling van verwen by, dan men gelooven zoude.

„ Welke gedrochten brengt zelv' dit ryk der Schaaldieten voort, die niet dan met verbaazen over de vrugtbaarheid der natuure te betrachten zyn. Welke ontzachgelyke Noachsschulpen? welke wanschapen Laphoorns, of welke groote Ammonshoorns, bedekken de ongenaakbaare diepten? en tot welken ouderdom klimmen hunne jaaren?

„ Ik wil niet uitweiden in het wydloopige geslacht der kreeften, van den garnaal af tot aan den Molaksche kreeft toe, noch in de ontelbaare menigte der Visschen, die zo wonderbaarlyk gevormd, en zo verscheiden gewapend zyn, met schubben, gebit en vinnen, of met stekels, pylen en zaagen. Ik zoude nimmermeer vaardig worden met de betrachting van dit wydloopige ryk. Het is genoeg, de ysselyke Zeehonden der *Middelandsche Zee*, de prachtige Zeeleeuwen der wateren van *Chyli*, de groote Zeekoeijen der zuidelyke gewesten, de Zeepaarden en gedrochten by *Kamtschatka*, of de Walvisschen der noorder gewesten, te noemen. Hoe leevendig wentelen zich deeze, voor het uiterlyke aanzien zo logge, gedrochten in den waterplas om, en speelen zo dartel met elkander, dat men ze schaarsgewyze aan de Ysvelden over elkander ziet buitelen en tuimelen.

„ Met recht en reden ziet de sterveling den *Oceaan* als een groot en wonderbaar geschenk van GOD aan. Men tekene slegts de voordeelen, die 'er de menschen door neering en handteering uit trekken. Hoe veele millioenen worden 'er over den geheelen Aardkloot door de Visscheryen gewonnen? Hoe veel tonnen gouds brengen zo menigvuldige Zoutkeeten op? Hoe groote schatten worden 'er door behulp der *Zee* met gemak van het eene wingewest tot aan het andere, en van het eene einde der Wereld tot aan het andere einde, gevoerd? De verre afgelegen Landen konden ons van geenen dienst zyn, indien ons de Voorzienigheid niet den *Oceaan* geschonken had; maar door denzelven staat de geheele Wereld voor alle Volkeren open.

„ Laat het zyn, dat hier en daar dit magtige Element, wanneer het van GOD als eene tuchtroede gebruikt word, ge-

geheele Landſtreeken verwoest, en veel duizend menſchen om have en goed, ja om hun leeven, brengt; deeze ſchade is egter niet noemenswaardig tegen die voordeelen, die zo veele millioenen menſchen, ja die de geheele Wereld uit dit Element trekt. Onze Aardkloot is tot geen grooter volmaaktheid te brengen: althans wy hebben niet eens die volmaaktheid te eiſchen, die denzelven door de goedheid van GOD geſchonken is. Immers de ſchade, die ons het Aardryk toebrengt, is naar maate veel grooter dan die, welke het menschdom uit den *Oceaan* te vreezen heeft. Wie hier aan twyfelt, die berekene het ongeluk dat van Aardbeevingen over den geheelen Aardkloot ontſtaat, tegen het verlies op *Zee* van menſchen en ſchepen: hy overwege, hoe veele menſchen op het vaste land enkeld en ginds en weder verongelukken, verarmen, verhongeren en verderven, tegen die, die op *Zee* zyn? Hy rekene, hoe veel ſchade misgewas, hagel, koude en droogte, aan het Aardryk doet? Of, wien het lust, die vergelyke in tyd van oorlog de verwoesting van Land en *Zee* tegen elkanderen. En daarom: *Wy zyn overal in Gods handen.*"

Ter

Ter Nagedagtenis van PIETER NIEUWLAND, *door* J. W. VAN SONSBEECK *en* D. J. VAN LENNEP.

Daphnin ad astra feremus; amavit nos quoque Daphnis.

VIRGIL.

Te Leyden, *by* J. Meerburg, 1794. *In* 8*vo*. 45 *bl*.

Iets ter Nagedachtenis van PIETER NIEUWLAND, *door zynen Vriend* J. P. MICHELL.

Dignum laude virum Musa vetat mori.

HORAT.

Te Amsterdam, *by de Wed*. J. Döll, 1794. *In gr*. 8*vo*. 41 *bl*.

Lykreden op PIETER NIEUWLAND, *op den* 24 *van Wintermaand* 1794 *uitgesprooken*, *te Amsterdam*, *in de Maatschappy*: Felix Meritis, *door* J. H. VAN SWINDEN.

Semper honos, nomenque tuum, laudesque manebunt.

VIRGIL.

Te Amsterdam, *by* P. den Hengst, 1795. *In gr*. 8*vo*. 172 *bl*.

Eene zamenvoeging, Leezers! te meermaalen gebruikt in onze *Letteroefeningen;* doch meest met een oogmerk, van welks verdenking de met groote letteren gespelde Naamen, zo des Voorwerps van deeze Schriften als die der Schryveren, deeze zamenvoeging vrypleiten.

Wy geeven deeze Stukjes in Tydorde. De beide eerste werden, den 24 November 1794, in de groote Gehoorzaal der *Leydsche* Hoogeschoole, uitgesprooken, door de Opstellers. —— Het tweede, den 2 December 1794, in het Genootschap *Concordia & Libertate*, voorgeleezen. —— En het derde, ten dage en plaatze op den Tytel vermeld, voorgedraagen.

Elk deezer heeft ongetwyfeld zyne Verdiensten; elk deezer doet den onsterflyken Naam van NIEUWLAND eer aan: en wy doen den Opstelleren geen onregt, als wy hier eene Opklimming erkennen; eene erkenning, die de Opstellers der twee eerste, zo wy vertrouwen, gaarne zullen onderschryven.

Lof-

Loflyke vermelding van den Lykpligt, door die twee Leerlingen des, helaas! zo vroeg weggerukten Hoogleeraars, vinden wy in de *Nieuwe Algemeene Konst- en Letterbode* van den 28 Nov. 1794 (*); en beantwoordt daar aan, ten vollen, de leezing dier beide Stukjes, in welke het gevoelig en diep getroffen hart der Leerlingen fpreekt, en die, zyns gedenkende, zich zelven een Eerzuil gefticht hebben. —— In beide hebben wy zeer fchoone trekken van Hartetaal gevonden. Zulk een Leermeester op die wyze te vereeren, is zich zelven een Tempel ftichten. De korte Aantekeningen, aan den voet der bladzyden, draagen iets by tot de Leevensgefchiedenis des zo hartlyk en regtmaatig betreurden. Wy neemen alleen deeze byzonderheid over, welke den Overledenen zo veel eers in zyn Zedelyk Character aandoet.

„ NIEUWLAND's Grondbeginzelen hadden maar één „ rigtfnoer —— de Menschlykheid; maar één doel — de „ Deugd. —— Uit de voldoening over zichzelven fproot „ die kalmte zyner ziele voort, die zyn aardsch verblyf „ verhemelde. —— Durf ik verder gaan? Durf ik die „ bekentenis van zyn hart openbaaren, die hy in het „ diepst vertrouwen aan één zyner Vrienden —— en ook „ flegts aan éénen —— aflei? Of zou ik ook de zedig„ heid van mynen afgeftorven Vriend hier mede kwet„ zen? —— Neen zeker! na den dood mag zomwylen „ de vriendfchap, zonder fchroom van heiligfchennis, „ het zegel van het haar toevertrouwde afrukken, en de „ deugdenrol van den geftorvenen openleggen. — Weet „ dan, myne Metgezellen! dat onze deugdzaame NIEUW„ LAND, niet lang voor zynen dood, in den boezem van „ zynen weldoener de bekentenis heeft uitgeftort, van „ nimmer berouw over eenige daad van aanbelang in zyn „ leeven gehad te hebben."

De Latynfche Klaag- en Loftoonen des Heeren VAN LENNEP doen den Overledenen en den Dichter beide eere aan.

Wel te recht mogt MICHELL van deeze twee Gedagtenisftukken zeggen: „ De traanen der Academiejeugd in „ 't

(*) In dit Weekwerk is voorhanden, eene Leevensöpgave van NIEUWLAND, van den Hoogleeraar BRUGMANS, bl. 178, enz. des Tweeden Deels.

„ 't algemeen, en van U VAN LENNEP en SONSBEECK in 't „ byzonder, die de eersten de verdiensten van uwen voortreffelyken Leermeester, na zyn afsterven, hulde gedaan „ hebt, strekken voor hem het prachtigste Gedenkteken „ te zyner gedachtenisse." Zeer gepast heeft Dr. MICHELL zyn *Iets ter Nagedachtenis van* PIETER NIEUWLAND toegewyd *aan de ontluikende Vermogens der uitmuntende Jongelingen* D. J. VAN LENNEP *en* J. W. VAN SONSBEECK, *die zich de eersten, omtrent de Nagedachtenis van hunnen voortreffelyken Meester, hebben verdiend gemaakt.*

MICHELL schat zyn Werkje op den rechten prys, als hy den geëerden Leezer berigt: „ Zie hier de taal van „ het hart, van iemand, die den overledenen PIETER „ NIEUWLAND hartlyk bemind heeft. —— Deeze taal „ heeft geene verdiensten dan voor gevoelige Stervelin- „ gen." —— Zulke Stervelingen zullen zich diep getroffen voelen door een Vriend, weenende by de assche zyns Vriends, en hulde doende aan diens veelvoudige Verdiensten. —— „ Myn gevoel," schryft de Redenaar te recht, „ myn gevoel zyner verdiensten zal de gaapingen vervul- „ len, die het gebrek van eene kiesche taal en dichter- „ lyken styl zullen overlaaten. —— Ik heb hem gekend „ van zyne lentejaaren tot zyn einde, en wy zyn met- „ gezellen geweest in de loopbaane van onzen besten „ leeftyd. —— Ik heb zyne gezondheid gade geslaagen; „ ik heb hem in ziekten ondersteund; ik heb hem, in de „ ongelukkige omstandigheden van zyne lieve zalige Echt- „ genoote, bygestaan; ik ben zyn Arts, zyn Vriend, ge- „ weest. —— Zie daar of ik bevoegd ben om zyn ka- „ rakter, zyne deugden, te schetzen!"

Ja, MICHELL! gy toont die bevoegdheid, door hem als *Mensch*, als *Dichter*, als *Wysgeer*, te schetzen. Een ieder zal uwe vinding ter zyner Naagedagtenisse goedkeuren, bewonderen. „ Laat ons, overtuigd van 's Mans ver- „ diensten, eenen Steen, die eenigzins verheven is boven „ den zerk die de assche zyner Natuurgenooten dekt, „ op zyne overblyfzelen oprichten. Laat die Steen een „ Gedenkzuil zyn, die de Vriendschap, zo ter nage- „ dachtenisse van onzen NIEUWLAND, als ter navol- „ ging van zynen voorbeeldigen wil, die zyne assche in „ de vrye lucht, om zyne Natuurgenooten na zyn dood „ niet te schaden, doet rusten, opricht. Het Gedenkte- „ ken, waar onder zyne assche rust, behoeft de pracht

„ niet

„ niet van eene Egyptifche Pyramide. Het moet even „ eenvoudig zyn als zyn hart, en, zo de Steen, die on- „ zen NIEUWLAND dekt, eenig cierfel behoeft, dat het „ dan de NATUUR verbeelde, WEENENDE OM HAAR „ KIND (*)!"

Te recht zegt Dr. MICHELL: „ De vorderingen, door „ NIEUWLAND in de Wiskunde gemaakt, zouden beter „ uit den mond van eenen VAN SWINDEN, AENEAE en „ VON ZACH, aan de geleerde Waereld kunnen wor- „ den voorgedraagen, dan van my, die naauwlyks de „ eerfte beginzelen dier Weetenfchap van verre getoetst „ heb."

De eerstgemelde dier Mannen is ook niet in gebreke gebleeven om den Lykpligt af te leggen aan zynen Leerling, aan zyn Vriend, aan zyn Amptgenoot. „Ik heb," gelyk hy zich uitdrukt, „ te veele en te naauwe be- „ trekkingen met wylen mynen dierbaaren Vriend PIE- „ TER NIEUWLAND gehad, en hy was een te groot „ Man, dat ik zyne Nagedachtenis niet zoude gevierd „ hebben. Acht dagen na zyn overlyden gaf ik kennis „ van myne begeerte, om eene Lykreden over hem uit „ te fpreeken, aan Directeuren van het Departement der „ Letterkunde in de Maatfchappy *Felix Meritis*, waar „ van NIEUWLAND een verdienstlyk Lid geweest was, en „ tot welke ik ook het genoegen heb te behooren." —— Een voorftel, 't welk gereeden ingang vondt, en tot welks ftaatlyke volvoering men alle aanftalte maakte, en Uitnoodigingen deedt, om aan welke te beantwoorden de ftrenge Winterkoude voor 's Overledens Amptgenooten op *Leyden's* Hoogefchool een beletzel was. —— Een gedeelte van het ontworpen plan, om NIEUWLAND ftaatlyk te gedenken, bleef onuitgevoerd; waar van wy deeze melding vinden, met eene zagtheid opgefteld, die blyk draagt, dat dit in 't Jaar 1794 gefchreeven is.

„ De Maatfchappy," (leezen wy bl. 112, in de 5de *Aant.*)

(*) Het Lyk van NIEUWLAND is, volgens het berigt des Hoogleeraars VAN SWINDEN op het nieuw Kerkhof te *Diemen* ter aarde befteld. Het moge anderen ter navolging ftrekken. Zyne Vrienden hebben eene Infchryving geopend, om een eenvoudig doch toepasfelyk Gedenkteeken op zyn Graf te laaten vervaardigen; iets waar van Doctor MICHELL de eerfte gedachten geopperd heeft. —— Eene Concept-Afbeelding is in het *Iets* diens Geneesheers te vinden.

Aant.) „ hadt het plan gemaakt, om de Redevoering te
„ laaten voorafgaan door een gepast Treur-muzyk, het
„ welk door den Heer RULOFS opzettelyk *gecomponeerd*,
„ en door bekwaame meesters uitgevoerd geworden zou
„ *zyn*; vervolgends den Redenaar in zyne zwakheid te
„ gemoet te komen, met hem, in 't midden der Rede-
„ voering, eene poos te vergunnen, geduurende welke
„ een gepast Muzykſtuk de aandagt der toehoorders zou
„ verligt hebben; en eindelyk na de Redevoering de
„ Muzyk te hervatten, als wanneer men de Gezangen,
„ die achter deeze Redevoering geplaatst, en door een
„ der Leden van de Maatſchappy, den Heer PIETER JO-
„ HANNES UYLENBROEK, opgeſteld zyn, zoude uitgevoerd
„ hebben. Doch *Myne Heeren van den Gerechte*, die, by
„ *appointement* van den vyfden December, „ „de Werk-
„ „ zaamheden van het Departement der Muzyk, of het
„ „ *Concert*, voor het tegenwoordige, en by *proviſie*, hadden
„ „ *geïnterdiceerd*," " hebben ook het ontworpen Treur-
„ muzyk verboden; zo dat de Maatſchappy geene der
„ daar toe genomene maatregelen heeft kunnen uitvoeren."
—— Wy wederhouden de by ons hier opwellende aanmerkingen!! en gaan over tot ons Verſlag van dit Meesterſtuk.

Welk een gelukkig gekoozene Inleiding, uit CICERO ontleend; de zo toepaslyke woorden, waar mede LAELIUS zyne droefheid over den dood van zynen Vriend SCIPIO, den tweeden *Africaaner*, uitdrukt!

„ Wie uwer," zegt de Redenaar te recht, „ heeft in
„ iederen trek van dit Tafereel den Man niet herkend,
„ wiens ontydig affterven wy thans betreuren? NIEUW-
„ LAND! een der cieraaden van de geleerde Wereld,
„ een zuil van 's Lands Hoogeſchool, een voortreffelyk
„ Lid van deeze Maatſchappy; een Man! die zich, door
„ zynen geletterden arbeid, den grootſten roem hadt ver-
„ worven; —— die door allen, die hem kenden, werd
„ bemind, geëerbiedigd, bewonderd; en wiens dood door
„ allen hartlyk wordt betreurd. —— Wie uwer heeft ook
„ niet, in de taal van LAELIUS, die gevoelens onderſchei-
„ den, welke my zelven thans zo geweldig ontroeren?
„ Daar ik treur over het verlies van een Man, dien ik zelf
„ tot de Weetenſchappen heb helpen aankweeken; die, van
„ mynen leerling, myn boezemvriend, myn medehelper,
„ myn amptgenoot, myn raadsman, is geworden; dien ik
„ als een zoon beminde, met wien ik als een huisgenoot

„ verkeerde; in wien ik met onuitſpreeklyk genoegen
„ den vriend, den broeder, myner kinderen ontwaarde;
„ wiens gemeenzaame omgang ons telkens zoo veel nut, zoo
„ veele weezenlyke aangenaamheden, zoo veel vermaak,
„ bezorgde. —— Helaas! dit alles is voor ons niet meer;
„ die bronnen van tydlyk geluk zyn voor altoos geſtopt.
„ Hy, die in een kort leeven lang heeft geleefd; —
„ Hy, die nimmer éénen dag, één oogenblik, liet voor-
„ bygaan zonder nuttig te zyn; —— Hy, die de ſchoo-
„ ne gaven, hem door het aanbiddelyk Opperweezen ge-
„ ſchonken, zoo heerlyk heeft gebruikt; —— Hy, die
„ veele takken van weetenſchap zoo grondig heeft bear-
„ beid, ſommige tot meerdere volmaaktheid gebragt; —
„ Hy, die in zich alléén, en in eenen zeldzaamen trap
„ van volmaaktheid, een aantal gaven vereenigde, die men,
„ zelfs afzonderlyk, en in eenen minderen graad, by an-
„ deren maar enkel aantreft; —— Hy, van wiens vol-
„ komene gezondheid, ongekrenkte krachten, jeugdige
„ jaaren, beſtendige kalmte van geest, de geleerde We-
„ reld nog veel kon verwachten, 's Lands Hoogeſchool
„ zich een talryk kroost van uitmuntende Leerlingen, ge-
„ lyk aan die, welke Hy reeds vormde, mogt belooven;
„ en wy allen, in onze verſchillende betrekkingen met
„ Hem, eenen zeer ruimen zegen van uitgezogte genie-
„ tingen mogten te gemoet zien; — Hy, Hy is niet
„ meer! Gelyk in 't midden van den ſchoonſten dag,
„ waarin de geheele Natuur als 't ware ons toelacht, en
„ wy, met een blymoedig hart, uitzichten op uitzichten hoo-
„ pen, een ylings opgekomen onweer het teder en pas
„ ontlooken bloempjen van zynen ſteel afrukt, en alle
„ verwachting op een ryken oogst van vruchten eens-
„ klaps doet verdwynen; gelyk een felle noordſche
„ ſtorm den ſterkſten boom, die eeuwen ſcheen te
„ zullen verduuren, plotſeling ter nedervelt; zoo ook
„ heeft de onverwachte ziekte, die NIEUWLAND aan-
„ greep, in één oogenblik NIEUWLAND, welk eene
„ bittere herinnering! in de lente zyner dagen, voor al-
„ toos weggerukt; zyn koud gebeente ligt in het graf be-
„ dolven; Hem, dien wy beminden, Hem zullen wy, in
„ deezen kring, nimmer weder zien. —— Maar zyne
„ Ziel leeft! —— Ja, zyne Ziel, die reeds op Aarde
„ zoo zuiver, zoo deugdzaam, zoo vol eerbied voor het
„ Opperweezen, zoo doordrongen was van Godvrugtige
„ gevoelens, zoo gelaaten in kommer en druk, zoo er-

„ ken-

„ kentelyk, en altoos even zedig, in voorſpoed en in „ glorie, leeft niet alleen, maar zy is in die hemelſche „ Gewesten overgebragt, waar wy ook wenſchen eenmaal „ in te treeden. —— Zyne Ziel, die hier op Aarde on- „ ophoudelyk tot haare vordering in kennis arbeidde, „ verkrygt nu zeker alle die volmaaktheid, waar voor zy „ vatbaar is. —— Zyne Ziel" —— —— Doch waar zouden wy met uitſchryven ophouden, indien wy door het ſchoone ons daartoe lieten verrukken. Welk eene ſpraakwending, die de zalige Ziel de ſchoonſte taal in den mond legt! Wie gevoel heeft voor het ſchoone, het waarlyk verhevene, het treffende — — — Wy moeten ons bedwingen en voortgaan.

De Lykredenaar noodigt zyne Toehoorders uit, „ om, „ in NIEUWLAND, den grooten Man, den verdienstlyken „ Wysgeer, den eerlyken en godvrugtigen Burger, den „ trouwen, den gullen Vriend, den beminnelyken Mensch, „ te herkennen." Hoe ſterk, en tevens hoe kiesch, zyn de kleuren, welke hy bezigt, om dit Pronkbeeld der Menschheid te ſchilderen, hem aan alle die zyden met het helderst licht omſcheenen te vertoonen.

Zyne Kindschheid verſchaft den Redenaar wonderen, voorgeſteld zonder ophef, daar het Voorwerp in zich zelven groot is. Zyn vroegtydig Dichtvermogen, zyne vroege vatbaarheid voor de Wiskunst, verbaazen, en alles is Natuur; 't zy wy hem, by eene Godvrugtige Moeder, MARRETJE KLINKERT, de Kinderversjes van LUIKEN hooren ſtamelen; 't zy wy hem vervolgens zyn onverzaadelyke leeszugt in 's Vaders Boekery, en bovenal zeer vroegtydig in den Bybel, zien boeten, kinderlyke Versjes opſtellen, die reeds zyne aanſtaande grootheid aankundigden; 't zy wy hem, door zyn' Vader geleid, de eerſte Beginzelen der Wiskunde zien behandelen.

Welk eene vroegtydige ontwikkeling van de grootſte Vermogens, zo zeldzaam gepaard! Die veel beloovende Plant groeide niet onbekend op, ſchoon in een vergeeten hoek opſchietende. De kennis aan de Heeren ÆNEÆ, JERONIMO en BERNARDUS DE BOSCH, deed hem eene Opvoeding krygen, geſchikt om de zaaden, die zo veel grootheids in zich bevatten, te ontwikkelen.

Hoe treffend, hoe uitgewerkt, is het Tafereel van de Vermogens aan NIEUWLAND geſchonken, hier opgehangen! Leert van zynen Lykredenaar zyn doordringend Verſtand, zyn verbaazend Geheugen en groote Vatbaarheid, ken-

kennen en bewonderen; ſtaat ſtil by zyne gaaf om Taalen te leeren, NIEUWLAND byzonder eigen; by zyne verbaazende Verbeeldingskragt, die hem ten Dichter vormde; by de buigzaamheid van zynen geest, die hem veroorlofde zich op de meest verſchillende zaaken toe te leggen; terwyl hy, welk een zeldzaam verſchynzel! by eenen leevendigen geest, een vlug verſtand, eene onbegrypelyke vaardigheid, een taai geduld voegde. Die Vermogens, door de beste Meesters ontwikkeld, en geleid op eene wyze met derzelver grootheid overeenkomſtig, vormden den verwonderlyken NIEUWLAND! die door zyne Schriften den naam van een groot Man verdient; 't zy men hem als Dichter, Letterkundige, maar bovenal als Wis-, Natuur- en Starrekundige, beſchouwe: uit alle welke oogpunten de Lykredenaar hem aan ons voorſtelt, met eene kieschheid en tusſchen gevlogten aanmerkingen, die alleen uit de pen kunnen vloeijen van een Man, deezer zaaken door en door kundig. — In dit alles weidt de Heer VAN SWINDEN uit, en merkt te recht op: „ Denkt niet, myne „ Heeren! dat myne Vriendſchap voor NIEUWLAND my „ hier grootſpraak doet gebruiken; zy doet my ſlegts „ uitvoeriger zyn!" — Uitvoeriger om NIEUWLAND in zyne waarde te doen kennen, en zyner verdienſten hulde te doen bewyzen.

De eerſte ſtap ter bevordering van NIEUWLAND was zyne benoeming, door den *Amſterdamſchen Zeeraad*, tot Lid eener *Commisſie tot de zaaken, het bepaalen der Lengte op Zee, en de verbetering der Zeekaarten, betreffende*, waarin hy met den Lykredenaar, en den Heer VAN KEULEN, arbeidde. — Zyn Beroep tot Hoogleeraar op *Utrecht's* Hoogeſchoole werd door de Staatsömwenteling des Jaars 1787 omver geworpen. „ Eene te leurſtelling, die," gelyk onze Redenaar zich uitdrukt, „ NIEUWLAND bedroef- „ de, en wel te meer, daar hy zich nooit in Staatsgeſchil- „ len hadt ingelaaten, geene betrekkingen in de Provincie „ *Utrecht*, en geene beweegingen gemaakt hadt om dit „ Ampt te bekomen." — Twee Jaaren laater werd en zyne werkzaamheid en zyne kunde beloond, toen Burgemeesters van *Amſterdam* hem tot Leeraar in de Wis-, Starre- en Zeevaardkunde aanſtelden. In welke post hy zich verdienstlyk kweet, en intusſchen als Lid van een Scheidkundig Gezelſchap zich deed uitmunten.

Dit alles geregtigde hem tot de Eerepost, hem opgedraagen, op 's Lands Hoogeſchool te *Leyden*, waar men den

den verdienstlyken Man beriep tot Hoogleeraar in de Wysbegeerte, Wis-, Starre- en Natuurkunde. In welke post hy zich als een NIEUWLAND kweet, en de grootfche verwagtingen, van hem gevormd, overtrof.

„ Welk een fchoon tooneel," mogt, met vollen regte, de Lykredenaar uitroepen, „ levert een groot Man „ niet op, wanneer hy teffens een verdienstlyk Mensch „ is! en wie treurt niet, wanneer hy groote Mannen, „ fchrandere Vernuften, tot grove ondeugden van hart of „ zeden ziet vervallen? Iets, waar van de Gefchiedenis „ der geleerde Wereld, helaas! maar al te veel voorbeel- „ den oplevert. Gode zy dank! NIEUWLAND kan de „ proef van een eerlyken en godvrugtigen Burger, zoo „ wel als die van een groot Man, van een verdienst- „ lyken Wysgeer, doorftaan; het zy men het algemeen „ grondbeginzel van alle zyne handelingen in agt neemt; „ het zy men zyn oog vestige op zyne perfoonlyke en „ huislyke deugden; het zy men de deugden, die hy als „ openbaar Amptenaar bezat, nagaat."

Wy kunnen niet meer doen dan hier aanftippen wat de Lykredenaar vermeldt van zyne Godsdienftigheid, Nederigheid, Zedigheid, Menschliefde, Geduld onder leed, Beminnelykheid en Gezelligheid; doch moeten het volgende affchryven. —— „ NIEUWLAND beminde de Weereld; doch zo als een *Christen* betaamt haar te beminnen. Zyn hoofdoogmerk was, zich voor den toekomenden Staat te bereiden; en daar hy ten vollen overtuigd „ was, dat wy des te gefchikter voor dien Staat zullen „ zyn, in denzelven een des te volmaakter geluk zullen „ genieten, naar maate wy hier op aarde onze ziel tot „ eene meerdere volmaaktheid zullen hebben gebragt, „ onze genoegens meer in de volmaaking van het verftand, en van het hart, dan in zinnelyke geneugten, „ zullen hebben gezogt; in één woord, naar maate wy „ ons voor het toekomend leeven, daar tog geene zinnelyke vermaaken, deezen, welke wy hier op aarde genieten, gelykvormig, plaats zullen hebben, beter bereiden, ontleende hy uit die overtuiging ook redenen, om „ zynen geest allengskens te volmaaken, zyne verftandlyke vermogens te fcherpen, de geneigdheden van „ zyn hart te zuiveren, en dikwyls op het toekomende te „ denken."

Aan zulk een' Wandel beantwoordde zyn Uiteinde. „ Hy ftierf," zegt de Redenaar, „ bedaard en te vreden,

„ omringd van schreijende Vrienden en Leerlingen, na
„ dat hy voor weinige dagen het dertigste Jaar van zyn
„ leeven hadt volbragt!"

Deeze Lykrede, van welke wy zo noode kunnen afstappen, gaat vergezeld van eene menigte *Aantekeningen*, ter staaving dienende van het daar in gezegde. Dan wy kunnen ons niet inlaaten om uit dien ryken voorraad eenige opleezing te doen.

Naauwkeurig Bericht van het Volksfeest te Franeker, op den 5 Maart 1795, *by gelegenheid van het verbreeken der Ketenen en het herstellen van de Poorten aldaar. Voorafgegaan door een kort Betoog van de redenen, welke de Ingezetenen van Franeker bewoogen, om hunne blydschap, over de gewichtige verandering van zaaken, op eene byzondere wyze aan den dag te leggen. Door* JACOBUS SCHELTEMA. *Derde Druk. Te Franeker, by* D. Romar *en* D. v. d. Sluis, 1795. *In gr. 8vo.* 32 *bl.*

Deelde *Frieslands* Academiestad diep, zeer diep, in het leed der Omwentelinge des Jaars 1787, het is, by eene zeer eigenaartige tegenwerking, dat dezelve een groot aandeel neemt in de Tegenömwenteling deezer dagen. —— Mogt men ergens, daar mogt men wagten een Vryheidsfeest van eenen uitsteekenden en byzonderen aart. —— De uitkomst heeft aan deeze verwagting beantwoord, gelyk de Nieuwsmaaren ons vermeld hebben, en zulks met een bepaalder oogmerk, en breedvoeriger, in het stukje voorhanden beschreeven wordt.

De Burger JACOBUS SCHELTEMA, door de Provisioneele Vertegenwoordigers verzogt om een Verhaal op te stellen van de Plegtigheden by het verbreeken van de Ketenen der Burgery van *Franeker*, voldeedt aan dit verzoek, en oordeelde zich verpligt om de Geschiedenis van die Ketenen, die hy, met regt, de Geschiedenis van de Deugden dier Burgeren noemt, vooraf te laaten gaan.

Het eerste gedeelte vervat dus eene zeer korte aanduiding van het groot aandeel, 't welk de Stad *Franeker* nam om de Grondwettige Herstelling in *Friesland* te bewerken; en welk een schok die Stad by de Omwenteling onderging; van het Gedenkteken haarer vernederinge, door de Poorten weg te neemen, en, ten aandenken, aan Ketenen te kluisteren.

By deeze gelegenheid," opdat wy die treffende byzonderheid, zo zeer tot eere der Burgeren strekkende, overneemen, „ betoonde het behoeftigste gedeelte der Burgery van *Franeker* de waare Republicainsche grootheid te kennen, en „ voldeedt aan derzelver vereischten op het uitsteekendst.

„ Schoon de meesten in 't Wintersaisoen, by gebrek aan
„ werk,

„ werk, veroorzaakt door het afzyn van 34 der voornaamste „ Burgeren, hooger leeden, en 'er dubbele en hooger dag„ loonen werden aangeboden, weigerden allen, om tot dit „ verägtlyk werk mede te werken. —— Drie Smeden weiger„ den, zonder dat de een iets van den anderen wist, om hunne „ gereedschappen tot hetzelve te leenen, of te verhuuren, en „ hier door was 's Lands Bouwmeester genoodzaakt, de Sol„ daaten van het Guarnisoen te gebruiken, die met moeite dit „ werk verrigteden. Men bragt de deuren, hekken en boo„ men, in de Kerk, liet ze aldaar, ten spyt der Burgers, ten „ toon liggen, en, uit vrees dat dezelve zouden worden weg„ gehaald, koppelde men ze aan elkander met zwaare kettin„ gen en overgrootste sloten.

„ Dit behoeftig gedeelte der Burgery verdient in alle op„ zigten den meesten lof. Hadt hetzelve zo gemaklyk tot plun„ dering en geweld te verleiden geweest, als in andere plaat„ zen, zoude het met het overige gedeelte der Burgery 'er „ deerlyk hebben uitgezien, daar het hen aan geene aanmoe„ digingen daar toe ontbrak.

„ Zy sloegen dergelyke uitnoodigingen met verägting af, en „ zo men, op zogenoemde Vreugdedagen, aan hen sterken „ drank en bier zondt, namen zy zulks aan; maar, in plaats „ van *Oranje boven!* te roepen, dronken zy op de terug„ komst hunner gevluchte en gevangene (*) Medeburgers."

Eene beknopte, maar treffende, Beschryving van het ongelyk en leed, den Burgeren van *Franeker*-aangedaan, treffen wy vervolgens aan. *Naamsvermelding* van de Verongelykers en de Verongelykten hadden wy hier verwagt; doch deeze is door den Schryver, om welke reden weeten wy niet, agtergelaaten: alleen noemt hy twee Burgers, Leden van het Hof van Justitie, te weeten, AHASUERUS VEGELIN VAN CLAERBERGEN en AREND AULUS VAN HAERSMA, die altoos ten voordeele der ongelukkige Patriotten, en ter verzagting van hun akelig kerkerlot, werkten.

Het beknopt berigt deezer Verdrukkinge oordeelt de Schryver genoegzaam, om elk te overtuigen, dat de Burgers van *Franeker* de grootste redenen hadden, om in den voor- en tegenspoed der Fransche Wapenen een deelneemend belang te stellen, weetende dat van deeze hunne Vryheid of Slaverny afhing.

De komst der *Franschen* bragt het vernietigen der Bloedplakaaten, gevelde Sententiën en Fletrisures, te wege; als mede het ontslag der Regeeringe, het aanstellen eener Provisioneele Municipaliteit, het planten der Vryheidsboom. —— Doch dit mogt

(*) Men vindt een exacte *Lyst* der laatsten geplaatst agter een Stukje, getiteld: *Bydrage*, enz. Zie boven, bl. 219.

mogt voor andere Steden genoeg zyn; niet genoeg was het voor *Franeker*. „ Eenige Burgers begreepen, dat het ontee-
„ rende voor de Burgery zou zyn, indien men de Kluisters,
„ waarin *Franeker* zeven jaaren was geketend geweest, langer
„ liet blyven bestaan, nu men zich in zyne oorspronglyke Reg-
„ ten hersteld hadt: zy oordeelden, dat men, by het openlyk
„ verbryzelen van deeze Ketenen, een nuttig en tot Burgerdeug-
„ den opwekkend Volksfeest kon doen plaats hebben, en ver-
„ vaardigden hier toe een provisioneel Plan." Welks inrigting en uitvoering het treffendst gedeelte van dit klein Gedenkschrift uitmaakt: een Plan, waarin de Commandant der *Franschen*, LOY, genoegen en deel nam.

Wie leest zonder hartlyke deelneeming de beschryving van den welgeregelden Train, opdat wy 'er dit uit aanstippen:

„ De Burger DIRK WAARDENBURG, met een stok, waar aan
„ een zwaar touw, en een aan driekleurige linten hangend
„ Schild, in de gedaante van een Romeinsche Legervaan, met
„ het opschrift:

„ *Met zulke touwen was ik aan myn' Zoon gebonden!*

„ Zestien kleine Kinderen van geweezene Gevangenen, on-
„ der de tien jaaren; draagende de verbrookene Boeijen, waar-
„ in hunne Vaders waren gekneld geweest; voorafgegaan
„ door een paar lieve kleine Tweelingen, elk met een stuk
„ van een boei in de hand.

„ Vyftien grootere Kinderen van dezelven, waar van de
„ oudsten twee Ketenen met Sloten droegen, waar aan de
„ Deuren waren gekluisterd geweest: waar by een ander Jon-
„ geling het Slot droeg, 't welk alle de Ketenen vereenigd
„ hadt.

„ Zeventien Vrouwen en Moeders van gevangene en ge-
„ vluchte Burgers; ééne derzelven droeg een Banier, met het
„ opschrift:

„ *Wy deelden in de droefheid, nu deelen wy in ae vreugde!*"

Naa dat alles in orde geschaard was, hieldt de aangeheeven Muzyk stil. „ De President der Municipaliteit gaf den wenk
„ aan de Draagers, om de Ketenen en het Slot op den grond
„ te werpen. Deezen volbragten die order op het treffendst,
„ en smeeten die tekenen der Slaaverny, met de zigtbaarste
„ blyken van afkeuring, op den grond, terwyl de kleine Kin-
„ deren met de gebrooken boeijen rammelden. —— Een ys-
„ koude huivering overviel alle de omstanders, eene doodlyke
„ stilte, en de traanen van de meesten, waren de beste getui-
„ gen van de algemeene aandoening; tot dat aan de Smeden
„ den wenk gegeeven werd om de Ketens te verbryzelen, 't
„ welk

„ welk onder een onbefchryfelyk vreugdegejuich, het luiden „ van alle Klokken en het losfen van het Gefchut, gefchiedde."

De Schryver zelve beklom, naa bekomen ftilte, een Stoel, die op de Deuren geplaatst was, en riep de Burgery tot het Gezang op, door een fchoon Recitatief. Waarop de Jonge Burgeresfen een Lied aanhieven; een Lied, door de Jonge Burgers beantwoord: terwyl alle de aanweezigen een derde Zangftuk zongen. Welgepast en treffend zyn deeze Dichtftukjes.

De Franfche Commandant DUMAINE beklom den Stoel, deedt eene Aanfpraak, en hief, met zyne Medeöfficieren, een Vryheidademend Zangftuk aan. De Burger A CAUDOIR, Hoogleeraar, deedt eene Dankbetuiging in de *Franfche* Taal aan de *Franfche Natie*.

Hierop volgde de weder terugbrenging en inhanging der Stadspoorten, in een ftaatlyken Optocht. „ Onder deezen was „ de Zoon van een der Gevluchten, draagende het groot ver„ brooken Slot, en eene Banier, met het opfchrift:

„ *De Kluisters zyn verbrooken, Franeker is vry!*"

De Burger J. VAN VOORST, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, deedt, naa het weder inhangen der Poorten, eene Aanfpraak, hier vermeld. Waarop de Burger B. VAN REES een welpaafend Dichtftukje voorlas, hem door eene ongetrouwde Burgeres ter hand gefteld.

Naa dat dit alles met de goedkeurende toejuiching der Burgery vereerd was deedt de Burger JAN SCHELTEMA eene Aanfpraak, waarby hy eene aanmoediging voegde om de Carmagnole te danfen. —— Eer de Dans aanving, las de Burger SICCO ROORDA nog een Dichtftuk voor. Naa het eindigen van den Dans, verzogt de Municipaliteit den Schryver om alle de aanweezigen te bedanken.

„ Spoedig bragt men een der grootfte Ketens, met het Slot van „ de Poorten, na den Tooren, en hechtte dezelve aldaar vast, „ tot gedagtenis van den tyd der Slaaverny, en plaatfte een „ bord by dezelve, met het opfchrift:

„ GESMEED IN 1787.

„ VERBROOKEN IN 1795."

Re-

Redenvoering ter gelegenheid van de Uitdeeling der Pryzen aan de Kinderen van min vermogenden, die te Nieuwkoop en Noorden in het Spellen, Lezen, Schryven en Rekenen, onderweezen worden uit het Fonds te Bodegraven opgericht: den 14 Augustus 1794, op de Zaal van het Raadhuis te Nieuwkoop, uitgesprooken, door J. ROEMER, *Leeraar der Remonstranten. Te Amsterdam, by* G. Roos. *In gr. 8vo. 26 bl.*

In deeze by uitstek wel gestelde Redevoering, bepaalt zich de Schryver, om 1.) de Nuttigheid en Noodzaaklykheid van het welbekende *Instituut*, te Bodegraven, enz. aan te wyzen, en 2.) de Vooroordeelen, welke op de plaats, waar deeze Redevoering is uitgesprooken, voornaamlyk heerschen, tegen te gaan. Hy beweert met regt, dat de op den titel gemelde Weetenschappen niet alleen zeer veel toebrengen om de Kinderen tot nutte Leden der Maatschappye voor te bereiden en te vormen; maar ook dat de onkunde hierin hen buiten de mooglykheid stelle, om in de samenleeving van 't vereischte nut te zyn. De Vooroordeelen; dat de Kinderen van den gezuiverden Godsdienst afgetrokken, en dat hun verkeerde denkbeelden omtrend het Vaderland ingeboezemd worden; dat het Bodegraaffche Fonds eene Nieuwigheid zy, gaat de Burger ROEMER, met kragt, te keer, en voldingt dus zyne taak, met de Ongegrondheid deezer Vooroordeelen aan te wyzen, om zyne Medeburgers, zo tot ondersteuning in, als gebruikmaaking van, dit *Instituut*, door afzonderlyke Aanspraaken op te wekken en aan te moedigen.

Korte Verhaalen voor Kinderen van zes tot tien Jaaren. Naar 't Hoogduitsch. Te Amsterdam, by P. E. Briët, 1794. *In 8vo.* 203 *bl.*

De Eerw. PIETER BEETS, FZ., *Leeraar der Doopsgezinden te Westzaandam*, vond dit Werkjen zo belangryk, dat hy het, voor zyn eigen Kinderen, van het grootste nut rekende, deeze Verhaalen, ook voor hen, over te zetten, en aan hen op te draagen. Dit geeft ten minsten een gunstig denkbeeld van het nuttige van een Geschrift, dat een Vader, dien het zedelyk welzyn zyner Kinderen ter harte gaat, voor hen zulk een Stuksken vertaalt. —— De Overzetter bericht ons, dat het oorspronglyke meer gevolgd is, dan letterlyk vertaald: en hy vleit zich, dat deeze Verhaalen, voor de vroeg opkomende Jeugd, leerzaam zullen zyn, om dat één derzelven, aan een Kind, tusschen de zeven en agt jaaren, voorgeleezen, door hetzelve zeer wel verstaan werd: eene proef waar-

waarlyk, die vry goed steek houd! —— Men oordeele hier over uit de volgende Vertelling, die de eerste is in dit bundelken.

„ HET GEHOORZAAM KIND.

„ De Moeder van JULIA zou op zekeren namiddag ééne haarer vriendinnen een bezoek geven. „ Mogen wy naderhand „ niet wel eens in den tuin wandelen?" vroeg THEODOOR aan zyne Moeder by het uitgaan. —— „ Zeer wel," was het antwoord, „ mids niet verder dan tot aan de breede laan; — „ onze buurman heeft my laten weten, dat een gezelschap „ dezen namiddag in zyn tuin naar een vogel zou schieten. „ 'Er mogt misschien een flits te rug vliegen, en u beschadi- „ gen. Zyt daarom voorzigtig." —— Dit beloofden zy beide, en Moeder gaf hem den sleutel tot den tuin.

„ Toen de leertyd verstreeken en de Onderwyzer vertrokken was, bedienden zy zich van de vryheid, welke Moeder hun verleend hadt, en gingen in den tuin; daar dezelve zeer groot was, hadden zy overvloedig ruimte om daar in te kunnen speelen en wandelen, hoewel zy niet verder dan tot de breede laan mogten gaan. Reeds waren zy meer dan een uur in den tuin geweest, toen THEODOOR onder een boom zeer veele Appelen zag liggen. —— „ Ei lieve JULIA, zie eens hoe veel „ Appels daar liggen!" Ja! maar ziet gy niet dat die boom aan de andere zyde van de laan staat? „ 't Is waar; maar heeft „ Moeder ons niet bevolen om het afgevallen Ooft op te za- „ melen, wanneer wy in den tuin waren?" Ja, maar Moeder heeft ons heden volstrekt verboden, om aan de overzyde van de breede laan te gaan. „ Dat is wel zo, maar zou nu „ juist op dit oogenblik ons een flits treffen; dat moest al „ toevallig uitkomen!" Foei THEODOOR, zeide JULIA, gy wilt dan uw Moeder niet gehoorzamen? Naauwlyks hadt zy dit gezegd, of 'er valt een flits met veel geweld neer onder den Appelboom, en kwetst de voorste poot van een klein hondjen, 't welk onder dien boom gelopen was. —— Beide kinders ontstelden 'er van, het arme diertje kermde geweldig, JULIA lokte het naar zich toe, en, de gekwetste poot ziende, zeide zy tegen haar broeder: —— „ Daar ziet gy nu, wat het gevolg „ zou geweest zyn, indien gy ook onder dien boom waard „ geloopen: dan hadt de flits u ook kunnen treffen. Wat is „ dat diertjen te beklaagen; wanneer gy my niet herwaards ge- „ roepen hadt, zou het waarschynlyk niet gekwetst zyn." THEODOOR zag terstond zyn misslag; vol medelyden met het arme beest, bragt hy het by een oud man, om het te laten verbinden, en dus de ramp, waar van hy de aanleidende oorzaak was, zo veel mogelyk te vergoeden.

„ Toen

„Toen nu de Moeder 's avonds t'huis kwam, was hy de eerste, die het geval verhaalde, en zyn eigen fout beleedt. De Moeder prees hem over deeze opregtheid, maar berispte hem over zyn misstap. JULIA verheugde zich, dat zy van Moeder een braaf gehoorzaam Kind wierd genoemd, en beide zagen zy, dat gehoorzaamheid aan de bevelen der Ouderen zich altyd zelf beloont."

Spiegel voor 't Menschdom, of Tafereel van byzondere Charaèters en Lotgevallen, enz. Iste Deels 2de Stuk. Te Amsterdam, by H. Molenyzer, 1794. *In gr. 8vo.*

Wy hebben geene reden om onze gezegden by de aankondiging van 't 1ste Stuk van deezen *Spiegel* (*) in te trekken. De inhoud van dit 2de is ons niet belangryker voorgekomen; hetzelve bevat de volgende Verhandelingen, (indien wy die zo mogen noemen.) 1) *De verdrukte Burger:* niet NEOCLES groote Zoon, die en wiens mishandelingen het onderwerp zyn der Inleiding, maar JAN KROL, *weleer Schoolmeester, Koster en Voorleezer, te Niervaart* (gezegd) *de Klundert, nu Schoolmeester te Dordrecht.* Dees man stelt hier al klaagende, ter zyner verdediging, de verdrukkingen, hem aangedaan, voor: of het Menschdom, in deezen brok van den Spiegel, iets tot zyn vermaak of leering zal te kyken vinden, zullen wy niet beslissen. 2) *Bedrog of onmedogenheid voegt vooral den Leeraar niet.* Een geval, waarin zeker Predikant V....., te Amsterdam geïmprobeerd, een zeer slegte rol speelt met een Roefbriefje, in de Goudsche Trekschuit, dat wy niet zien kunnen voor 't Menschdom van eenig gewicht te zyn. 3) *Wat waagt een Moeder niet voor de eer van haar Dogter?* Eene Spaansche Vertelling, uit het Hoogduitsch, van alloy als de bovenstaanden. Doch wy kunnen ons in de beoordeeling van alle de in dit Stuk voorkomende Verhandelingen, op deezen voet, niet verder inlaaten: zie hier dan slegts de Opschriften; want uit den klauw zal men den Leeuw reeds kennen. 4) CHARLOTTE *aan* DORIMONT. 5) *Het leven van een Burgerman kan wel waardig zyn geleezen te worden.* 6) *God regeert.* 7) *Aan den Leezer*, en 8) *Briefwisseling tusschen twee verstandige Vrouwen.* —— Wy hoopen, met den Uitgeever, dat, indien hy meer van deezen *Spiegel* wil in 't licht brengen, het volgende beter behaagen zal dan dit en het voorgaande.

(*) Zie *Letteroef.* voor 1794, No. 7, bl. 340.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Nieuwe Leerredenen, door J. VAN LOO, *Predikant te Ootmarsum. Eerste Deel. Te Utrecht, by* W. van Yzerworst, 1794. *In gr. 8vo. 380 bl.*

De gunstige bejegening, welke de Leerredenen, voorheen door VAN LOO in 't licht gegeeven, ontmoet hebben, gunstiger zelf, schryft hy, *dan zy waerdig waren*, deedt hem besluiten, deezen arbeid voort te zetten, en eene nieuwe verzameling door den druk gemeen te maaken. En, inderdaad, wanneer wy 's Mans Leerredenen met veele andere soortgelyke Opstellen vergelyken, verwonderen wy ons geenzins over die gunstige bejegening. In bevalligheid van styl, en in zuiverheid van taal, overtreft hy veelen zyner Amptsbroederen, welke van tyd tot tyd goedvinden, hunne Opstellen aan het leezende Publiek mede te deelen. Zyne denkwyze, over 't geheel genomen, is verstandig en schriftmaatig. De inhoud zyner Leerredenen pryst zich aan, by allen, die het weezen van allen Godsdienst zoeken in zuiverheid van hart en gedrag, door een ernstigen aandrang op het werkdaadig beleeven der Christlyke belydenisse. Alleenlyk moeten wy aanmerken, dat de schryfstyl, zomtyds, te naby aan het winderige grenst, en men, ginds en elders, plaatzen aantreft, naar het ons voorkoomt, te zwellende of te bloemryk voor den agtbaaren en deftigen kanzelstyl. De overtuiging van het Verstand is de groote zaak, waarop een Leeraar zich inzonderheid moet toeleggen. Verstaat hy de kunst, om in een bevalligen voordragt dit oogmerk te bereiken, zo veel te beter. Maar, hoe zeer wy, over 't geheel genomen, over VAN LOO's Opstellen voldaan zyn, wy vreezen, egter, dat hy, naar 't oordeel van bezadigd denkende Leezers, zich nu en dan, door eene verhitte verbeelding, te verre heeft laaten voortsleepen.

Acht Leerredenen bevat dit Deel, allen van een zeer gewigtigen inhoud. Zie hier de Opschriften: *Het vermanen van Ongeregelden. Het vertroosten van Bedroefden.*

Beschouwing van de Vergangelykheid van alles. De dood van Jezus Christus. De Christelyke Blydschap. Het aanhoudend bidden. De Belydenis van Koning Agrippa. De Zaligheid van hun, die in den Heere sterven.

By manier van proeve van 's Burger-Leeraars manier van voordragt, zullen wy, ginds en elders, eenige trekken opzamelen. In de Leerrede *over de Vergangelykheid van alles*, onder andere de bedenking, raakende de Onbestendigheid der waereldsche dingen, aanvoerende: „ Ik vergroot niets (schryft VAN LOO), ik overdryf niets. Gy „ kunt op nieuw daarvan duizendmaal-duizend bewyzen „ inzamelen, zo gy na buiten gaan, en de tegenwoordige „ gedaante der Natuur vergelyken wilt met die zy had „ voor eenigen tyd, en die zy hebben zal, na verloop „ van korte dagen. Hoe bekoorend was het, toen de „ allesbezielende, allesbeleevende, allesvervrolykende, „ Lente was aangebroken, en over de zigtbare schepping „ heerschte, bosch en veld, akker en hof, beemden en „ valeien, bergen en heuvels, te beschouwen! Welk een „ menigte van bloemen en bloesfems ontsloten voor ons „ humne ryke schatten van verkwikkende geuren en schoone „ verwen! Hoe verlevendigend was de morgenstond, hoe „ lavend de avond! Hoe leefden, en huppelden, en dartelden, alle levendige schepselen in het woud, en op „ het veld, in het water en de lucht; zig verheugende in „ hun daarzyn! Hoe verjongd, hoe verfrischt, was onze „ eigen levenskragt! Hoe doortintelde lenteleven, lentevreugd, ons gansche wezen! —— Zoo was het toen, „ en hoe is het nu? De milde hand van den Zomer reikt „ ons nu een deel der vrugten toe, die de Lente ons beloofde. Wy vergaderen ze, wy genieten ze, wy verblyden ons, en wy hopen op de volgende, maar — „ ô onbestendigheid! —— aan het korten der dagen, aan „ het lengen der nachten, aan het afnemen der Zomerwarmte, aan de verdwynende Zomervogelen, aan het „ verflenste groen van bosch en veld, aan het verwelken „ der schoonste bloemen, aan de dorre dodigheid, die „ zich over boomen en weiden begint te verspreiden, „ aan het rypworden, het maaien, het inzamelen van het „ koorn, aan de ontledigde akkers, aan de nieuwe bezigheden en bestellingen van den landman, aan dit alles „ bespeuren wy, dat de Herfst nadert. —— En dan, als „ de winden heftig loeien, als de regenvlagen met verdubbelde onstuimigheid vallen, als de velden eenzaam,

„ de

„ de dalen verlaten worden, en geen vogel ons meer met „ zyn gezang vervrolykt; dan, als de boomen treurig „ hun ontbladerd hoofd om hoog heffen, en van tyd tot „ tyd, door een herfstwind gegeesseld, hun rammelend „ geel loof met kragt op den grond schudden, en den „ denkenden wandelaar verwelking tegenhuilen; dan, als „ de Zon, aan den bewolkten hemel hangende, slegts „ flaauwe glanzen geeft, of zeer helder schynt, maar „ kort, en de neerslagtige waereld haast aan een langen, „ kouden, nacht overgeeft; dan kondigt zig de Winter „ aan — de Winter met zyn mist en nevel, zyne koude „ en vorst; de Winter, de gevreesde Winter, die van „ trap tot trap zig van het nog overgebleven leven der „ Natuur meester maakt, tot dat hy alles onderworpen „ heeft aan zynen vernielenden scepter. Hoe geheel dood „ ligt dan het ryk der planten! hoe verstomd zyn de „ vrolyke zangers! hoe verschuilen zig de dieren! hoe „ vreesselyk giert de storm door de kaale wouden! hoe „ woest, en verstorven, is het gelaat der Natuur! ô! waar „ is dan de bloeiende Lente, de vrugtdragende Zomer, „ de voedende Herfst, gebleeven? Zy zyn voorbygegaan, „ verdweenen; zy zyn voorbygegaan, gelyk een gedagte, „ en met hen alle menschelyke ontwerpen, plans, zorgen, „ vermaken, droefenissen, dromen van genot en verwag- „ ting. In elk van zyne verschynselen predikt dit ern- „ stige Jaargety, met tiendubbelden nadruk, dat de ge- „ daante dezer waereld voorbygaat, en de mensch, de zoo „ veranderlyke, zoo wisselvallige, mensch, *in een beeld*, „ in een schaduw, *wandelt.*" Dat, intusschen, ondanks de onbestendigheid en verganklykheid der waereld, VAN LOO niet op de lyst van stroeve Zedenmeesters moet worden aangeschreeven, blykt uit de lessen, welke hy ten slotte van zyn betoog voordraagt. Zy zyn: *vry alles te genie- ten, wat wy genieten kunnen; maar aan geen ding ons te verslaven —— niemand te benyden, die meer heeft dan wy —— en een hoger goed vooral te zoeken.*

Niet minder leevende, dan de bovenstaande, is de schil- dery, in welke VAN LOO den Apostel PAULUS voor AGRIPPA doet verschynen. Naa de Verhoorzaal met een aantal perso- nen, van allerlei rang, en van beide sexen, gestoffeerd te hebben: „ Verbeeldt u (schryft hy) deze Vergadering. „ Paulus wordt uit den Kerker gehaald, en voor den „ rigterstoel geplaatst. Festus opent de zitting. Aller „ oogen zyn op den aangeklaagden man gevestigd. Daar

„ ſtaat de edele, de beſchuldigde, de gelasterde Pau-
„ lus; in zyne ziel is kalmte, in zyne houding vrymoe-
„ digheid, op zyn gelaat zweeft onſchuld, en zyn vaste
„ blik verbreidt eerbiedige ſtilte onder den ſtarenden, luis-
„ terenden, hoop van toehoorers, die, door allerlei beweeg-
„ redenen gedreven, gekomen waren, om dit merkwaar-
„ dig verhoor bytewoonen. —— Daar ſtaat hy. De
„ ſchitterende pragt, die rontom hem blinkt, verblindt,
„ verſchrikt, hem niet; de laffe ſpotterny, die hy op de
„ aangezigten, in de gebaarden van dezen en genen har-
„ tenloozen hoveling leest, verbittert hem niet; de nyd,
„ de haat, de wraakgierigheid, die zyne beſchuldigers
„ en hunne aanhangers hem toeblikken, maakt hem niet
„ vervaard. —— Daar ſtaat hy. Hy gevoelt de verſter-
„ kende tegenwoordigheid van Hem, wiens naam hy ver-
„ kondigde, voor wiens roem hy geboeid was, en wiens
„ majeſteit en grootheid hy zoo gaarn erkend zag van
„ allen, die hem nu omringden. —— Daar ſtaat hy.
„ Bezield door yver voor Jezus, brandende van zugt tot
„ behoudenis zyner toehoorers, doortrokken van het le-
„ vendigſte gevoel der waarheid, ſtelt hy zyne verdedi-
„ ging voor, het woord tot Agrippa rigtende."

Als eene laatſte proeve, zullen wy, met VAN LOO's woorden, den waaren Christen op zyn Sterfbedde afmaalen. „ Stelt u, M. G. (verzoekt de Leezer zyne
„ toehoorders) in uwe gedagten by het ſterfbed van een
„ regt Christen. Het kan zyn, dat hy de blydſchap
„ zynes geloofs, en de vreugd zyner hope, niet zoo roe-
„ rend, niet zoo levendig en ſterk, kan uiten, als hy
„ gaarn wenschte. Zyne ziel is mogelyk te bedwelmd,
„ te afgemat door ziekte of rampſpoed, om over de
„ Waarheden van het Euangelie, die hy geloofd heeft,
„ en welker zekerheid hy haast op eene Hemelſche wy-
„ ze zal gevoelen, te ſpreken. Eene langſaam verzwak-
„ kende krankheid heeft hem misſchien uitgeput, of hy
„ worſtelt met zwaare pynen, die de vryheid van zyn
„ geest kluisteren, of zyn ſpraak is belemmerd, of hy
„ ſterft plotſelyk. Op den bodem van zyn hart is ge-
„ rustheid, de wensch naar ontbinding is zyn eenigſte
„ wensch, maar niets blyft hem overig om dat te ken-
„ nen te geven, dan een ten Hemel opgeſlagen dankblik,
„ een teken met de hand of vinger, eene zagtlagchende
„ beweging met den mond. Alles rontom hem weent,
„ maar hy alleen niet. Het laatſte vaarwel zugt of
„ wenkt

„ wenkt hy hun toe, met ſtille onderwerping aan des „ Heeren wil. Dit (vervolgt VAN LOO) gebeurt ſomtyds, maar het gebeurt ook wel, dat de ſtervende „ Christen ſpreken kan, en wat meent gy wel, dat zyn „ ſtervende mond in deze laatſte oogenblikken zeggen zal? „ My dunkt, ik hoor hem. —— , Weent niet over my, „ geliefden! weent niet over my. Myn lot is niet beweenenswaardig. Ik heb, door 's Heeren genade, in hem geloofd, „ en nu zal ik in hem vreedſaam heengaan. ô, Dat ik niet „ ſiddere voor den dood, heb ik alleen aan Jezus te danken. „ Ja, myn Heer en myn God! myn Heiland en myn Broeder! gy kwaamt, om Zondaars zalig te maken. My, „ den grootſten van allen, is barmhartigheid geſchied —— „ ô! hoe zal ik u genoeg pryzen, loven, danken —— „ hoe zal ik u, zelfs daar, waar het loven en danken „ volmaakt geſchiedt, genoeg pryzen, genoeg danken. — „ Heil my, dat ik eeuwig ben! De eeuwigheid zelve kan „ myne lofzingende aanbiddingen niet bevatten. —— Eeuwig zal ik uitroepen: ik was te gering alle de liefde, „ die gy aan my bewezen hebt, myn Heiland! te onwaardig de genade, die gy aan my verheerlykt hebt. —— „ Ontvang nu myn laatſten ſterfelyken dank voor alles — „ alles goeds, wat gy aan my op deze aarde gaaft —— „ het is te veel, om het op te noemen — ontvang mynen „ laatſten dank, en verlaat my in den dood niet. Neen, „ myn Heiland! dat zult gy niet — dat kunt gy niet — „ ô! ik gevoel, dat myn lichaam en geest bezwykt, maar „ ik gevoel tevens, dat gy de troost van myn hart, en „ myn eeuwig deel, zyt! —— —— ô, Myne lieven! hoe „ verlang ik naar de ontbinding — mogt ik u allen daar „ maar wedervinden! —— In het aangezigt des doods „ betuig ik u, dat Jezus Christus, gelyk hy myn alles „ was in het leven, nu myn alles is in het ſterven. Ik „ bid u, hoort en volgt hem. De Waereld, die vergaat „ terwyl zy misleidt, heeft in het oog van een ſtervenden geene waarde. Het geen de ligtzinnigheid vergeet, „ of beſpot door haare beguigcheling, is alleen gewigtig „ voor den mensch. ô, Vergeet niet, wat Jezus heeft „ gezegd, wat baat het een mensch, zoo hy ook de geheele Waereld gewon, en aan zyne Ziele ſchade leed! vergeet het niet, en zorgt voor uwe waare gelukzaligheid! „ De liefderyke Jezus, die my dit geleerd heeft, wil het „ ook u leeren. Wie zig aan hem houdt, kan niet dwalen. —— Wat zal het zyn, als ik Hem zie, in wien „ ik hier geloofd, over wien ik my verblyd heb, naar

„ wien myn Ziele smagt! —— Het lyden, dat ik gedra-
„ gen heb, — waarlyk, het was my nuttig, ik wenschte
„ nu niet, daarvan verschoond te zyn gebleeven — ô!
„ hoe zal ik het vergoed vinden, als ik by Hem ben! —
„ Schreit dan niet meer over my, myne lieven! maar zoekt
„ uwe zaligheid uit te werken door zyne kragt, gelyk ik.
„ —— ô, Waart gy allen, uitgezonderd myne talloze ge-
„ breken, zoo als ik —— dan was het scheiden, hoe bit-
„ ter ook, maar voor een korten tyd —— dan wagtte ik
„ u op in den Hemel —— dan zouden wy, voor het aange-
„ zigt van onzen Verlosser, onze liefde en vriendschap
„ volmaakt, en zonder stoornis, voortzetten! —— ——
„ Heere Jezus! op uwe zaligheid hoop ik —— staar
„ ik met een brekend oog —— haast, haast geniet ik
„ die.'

Eenvoudig Onderwys in den Godsdienst, voor Kinderen; door J. G. ROSENMULLER. *Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam en Utrecht, by* van Vliet *en* van Mariënhoff, 142 *bl. met een Voorrede van XXIV bl. in* 8vo.

In een-en-twintig Hoofddeelen, die de volgende opschriften hebben, is dit Onderwys verdeeld: 1. Al het goede komt van God. 2. God weet alles. 3. God kan alles doen, wat Hy wil. 4. Kinders moeten hunne Ouders lief hebben, en hun gehoorzaam zyn. 5. Hebt uwen naasten lief, als u zelven. 6. Wacht u voor dievery, bedrog en logen. 7. Zyt nederig en bescheiden. 8. De verscheidenheid der standen en leevenswyzen onder de menschen is eene Goddelyke schikking, die wy dankbaar erkennen moeten. 9. Zyt vergenoegd en leert vlytig. 10. Zyt vreedelievend en toegeevend. 11. Hebt uwe vyanden lief. 12. Draagt zorg voor uwe gezondheid. 13. Onze ziel is onsterflyk. 14. 'Er is belooning en vergelding na dit leven te wachten. 15. Iets uit de geschiedenisse van Jesus. 16. Jesus is onze Verlosser en onze Heer. 17. De zonde maakt ons ongelukkig. 18. 't Geloof in Jesus zaligt ons. 19. Waar geloof en echte deugd zyn onafscheidbaar. 20. Jesus is onze Voorganger en ons Voorbeeld. 21. De Bybel is het boek van den Godsdienst der Kristenen.—De 16 eerste Afdeelingen zyn van den Schryver, de vyf overige van den Vertaaler; hy rekende dezelven *voor Kinderen en eerstbeginnenden van*

geen

geen minder gewigt, dan de vorigen, en hy zegt, daar in niets geschreven te hebben, dan het geen met de denkbeelden van den Heer ROSENMÜLLER, in zyne andere Schriften voorkomende, overeenstemt.

Om den Lezer over de wyze van uitvoering, en over het gebruik, dat van dit boekje gemaakt kan worden, genoegzaam te doen oordeelen, zyn wy verplicht, éénе Afdeeling geheel af te schryven, waar toe wy echter eene der kortste kiezen; zynde de tweede:

„ GOD WEET ALLES.

„ Wy kunnen wel God niet zien, maar Hy is toch altyd by en rondom ons. Hy is overäl in den Hemel en op de Aarde, by ons even zo wel als by andere menschen. —— Hy weet alles, wat wy verrigten en spreeken, Hy ziet ons, schoon wy ons in de verborgenste schuilhoeken verbergen, zelfs daar, waar het stikduister is. Ja Hy weet zelfs alle onze gedachten. —— Gy wenscht toch wel, lieve Kinders! dat gy Gods welgevallen moogt wechdraagen. Indien gy dit wenscht, dient gy ook liefderyk, vroom, en opregt te zyn. Want, daar God hoogst goed is, wil Hy ook, dat zyne redenlyke schepsels, zyne menschen goed, deugdzaam, en braaf zyn zullen. —— Aan den goeden alleen heeft God een welgevallen. —— Maar aan booshartige menschen heeft Hy een regtmaatig mishaagen. —— Voor uwe Ouders, Leeraars, en andere menschen, kunt gy het eene en andere verbergen; maar voor God kunt gy niets verheelen. Hy ziet u, schoon uwe Ouders u niet zien, en schoon zelfs geen eenig mensch op de wereld u zien kan. Hy weet alles, wat gy denkt, spreekt en doet. —— Het zal u niets helpen, wanneer gy het kwaade, 't welk gy gedaan hebt, voor uwe Ouderen en anderen over u gestelden, bedekt, of ontkent. —— God toch weet het, en wanneer Hy een mishaagen aan u heeft, zyt gy ongelukkige Kinders. —— Schaamt u dierhalve niet alleen voor de menschen, maar schaamt u voornaamlyk voor God, en wacht u van met uw weeten iets kwaads te doen. Het ware ja de grootste ondankbaarheid en schande, wanneer gy uwen God, die u dagelyks zo veel goed bewyst, beledigen zoudet.

„ VRAAGEN.

„ *Waar* is God? —— Zoude God dan ook wel weeten *wat* wy *doen*, *spreeken*, en *denken?* —— Is het niet uw wensch, *dat God een welgevallen* aan *u* hebben mag?—— Aan *welke menschen* heeft *God* een *welbehaagen?* —— Aan *welke menschen* heeft hy een *mishaagen?* —— *Kunt* gy wel het eene of andere voor *God* verbergen? —— *Zoude* het *u dierhalve* wel *iets* helpen, wanneer gy uwen Ouderen iets bedektet, of voor hun ontkendet? — *Waarom niet?* — Voor *wien* moet gy u dierhalven voornaamlyk schaamen?

„ BYBELSPREUKEN.

„ Zoude zich iemand in verborgen plaatzen kunnen verbergen, zo dat ik hem niet zien zoude? spreekt de HEER: vervul ik niet den Hemel en de Aarde? spreekt de HEER. Jer. XXIII: 24.

„ HEER! gy weet alle dingen, gy weet, dat ik u lief hebbe. Joh. XXI: 17.

„ HEER! gy doorgrondt my, en kent my. Gy weet myn zitten en myn opstaan. Gy verstaat van verre myne gedachten. Gy omringt myn gaan en myn liggen: gy zyt aan alle myne wegen gewend. Als 'er nog geen woord op myne tong is, zie HEER! gy weet het alles. Ps. CXXXIX: 1—4.

„ Zoude Hy, die het oor plant, niet hooren? Zoude Hy, die het oog formt, niet aanschouwen? Ps. XCIV: 9.

„ God slaat zyne oogen
Van 's Hemels boogen
Op my, en ja op al het schepsel neêr:
Wat leeft en zweeft op 't aardryk heinde en veêr,
Zelfs 't menschlyk hart,
In vreugd en smart
Met stoflyk vleesch omtoogen,
't Is al voor Hem ontbloot, ontdekt. —
Kunt gy myn hart doorgronden?
ô God! Bewaar my dan voor 't geen uw gramschap wekt!
Voor snood bedryf van zonden!"

Zoo-

Zoodanige versjens ſtaan achter de meeste Hoofdſtukken; zy zyn ten deele oorſpronglyk, ten deele gevolgd naar de Hoogduitſchen van den Schryver, doch op een geheel vryën trant; gelyk de vertaaling van het geheele boekje vry is, zynde ook hier en daar verſchikkingen gemaakt, en de opſchriften der Hoofdſtukken veranderd. —— Wat nu het gebruik van dit Onderwys betreft, hieromtrent vermaant de Vertaaler het volgende: „ De onderwyzer leeze den Kinderen een enkel ſtuk op éénmaal, overluid en duidlyk, voor; of laat het de Kinders zelven, den een' na den anderen, met eene hoorbaare ſtem leezen. Hy handele hier in naar de vorderingen, die zyne leerlingen in de leeskonst gemaakt hebben: en wanneer het Hoofdſtuk te lang gerekt is, deele hy het, en maake 'er twee of drie lesſen van. —— Na dat hy het zelfde Hoofdſtuk eenige maalen voorgeleezen, of het den Kinderen te leezen gegeeven heeft, neeme hy 'er door het voorſtel der achtergevoegde Vraagen de proef van, of zy alles wel verſtaan en begreepen hebben. Ieder andwoord is afgeſtreept en ſlaat op de vraag, die ook door eene ſtreep afgeſcheiden is. —— De Bybelſpreuken en Versjens kunnen door de Kinderen van buiten geleerd worden. Eer zy beginnen te leezen, kan men hun de Bybelſpreuken voorzeggen. Doch, wanneer zy vaardig in het ſpellen zyn, of reeds wel leezen kunnen, laate de onderwyzer de opgegeeven bybelſpreuk en het aangeweezen versjen van ieder Kind eerst ſpellen of leezen, en dan als eene voorgeſchreven les by zich zelf volkomen van buiten leeren."

De redenen, waarom de Vertaaler het groot getal van Leerboekjes, die onze natie reeds bezit, nog met dit ééne vergrootte, zyn volgens hem voornamelyk de volgende twee: 1°. dat die geene, die 'er thans zyn, *alle* kleine Systemata zyn; dat ze *allen* veele Schoolſche ſpitsvindigheden, en Akademiſche onderſcheidingen, behelzen; dat ze *allen* dorre Stelzels van betwiste Leerbegrippen uitmaaken, enz. en 2°. dat ze *allen* opgeſteld zyn in vraagen en andwoorden, welke leerwyze hy met regt niet zeer geſchikt voor de jeugd en den gemeenen man houdt. Schoon wy van oordeel zyn, dat de uitſpraaken van den Vertaaler veel te onbepaald zyn, en menige uitzonderingen toelaaten; ſchoon wy het onbillyk rekenen, dat hy alleen het uit veele Gemeenten reeds verbannen boekje van HELLENBROEK noemt, van andere, veel ge-

 ſchik-

ſchikter, onderwyzingen zwygt, en zich daar door de overwinning, die hem anders betwist kon worden, wanneer hy zich met betere medeyveraars vergeleken had, gemakkelyk maakt: zoo houden wy echter nieuwe proeven van een beter onderwys voor Kinderen geenszins voor overtollig, en meenen ook, dat dit, het welk wy thans beoordeelen, wat de form betreft, wel in aanmerking genomen mag worden, door hem, die in dit vak eens iets volmaakters mogt willen leveren. Doch tevens ſchynt het ons toe, dat op hetzelve nog een aantal gegronde bedenkingen te maaken zyn, waar van wy 'er hem eenige beſcheidenlyk zullen voorſtellen. 1°. Nergens is door Schryver of Vertaaler beſtemd opgegeven, voor welken ouderdom zy dit Onderwys geſchikt achtten; maar echter blykt uit de boven aangehaalde plaats uit de Voorreden van den laatſten, dat hy hetzelve ook voor zulke Kinderen bruikbaar rekende, die nog niet leezen, ja voor de zulken, die nog niet eens vaardig ſpellen kunnen. Wy geloven, dat voor zoo jonge Kinderen alle Godsdienſtig onderwys niet alleen nutteloos, maar zelfs ſchadelyk is; maar, indien men ook hier over anders denken mogt, zal men dan echter niet moeten toeſtaan, dat op de boven opgegeven lyst van de hier verhandelde onderwerpen verſcheiden gevonden worden, die althans voor dien tederen leeftyd volſtrekt niet voegen? —— 2°. Is het niet een zeer ongeſchikte orde, reeds van de eerſte Afdeeling af, zyne gezegden met Bybelſpreuken te bevestigen, en, eerst in de laatſte Afdeeling, van dezen Bybel, deszelfs oorſprong, Goddelykheid, en verſtaanbaarheid te ſpreeken? —— 3°. Zyn niet eene menigte der hier aangevoerde Bybelplaatzen voor jonge Kinderen volſtrekt onverſtaanbaar? en leeren de Kinderen, die men wil dat dezelven van buiten leeren zullen, dan niet ydele klanken, die hun volſtrekt geen nut aanbrengen, naklappen? — 4°. Heeft de Vertaaler wel zorgvuldig de waarheid van alle in dit boekje voorgedraagene Stellingen getoetst? Kan het, b. v., de proef uithouden, het geen in de achtſte Afdeeling beweerd wordt, dat „ de verſcheidenheid van „ Standen —— onder de menſchen eene Godlyke ſchik„ king is, die wy dankbaar erkennen moeten?" *Schikking* zal hier toch meer dan *toelaating* betekenen. En is dan dat onderſcheid van Standen werkelyk een gevolg van den wil van God, en aan hem welbehaaglyk; of is het door de verkeerde inrigtingen en gedraagingen der menſchen

ſchen veroorzaakt? —— Eindelyk, om hier geene bedenkingen meer by te voegen, heeft de Vertaaler, die 'er zoo zeer tegen yvert, dat aan Kinderen Godgeleerde Systemata in handen gegeven worden, in plaats van Godsdienſtige Onderwyzingen, niet in dit boekje zelve, en vooral in zommige der door hem daar by gevoegde Hoofdſtukken, een zeker Systema aan zyne landgenooten gegeven? en gaat hy daar in niet verder dan de *Apostoliſche Vaderen*, die, zoo als hy zelf zegt, geene andere leerſtukken gewoon waren voor te draagen, dan die, welke in het zoogenaamd *Symbolum Apostolorum* gevonden worden; een onderwys, dat hy zelf *eenvoudig*, *bevattelyk*, *treffend* en *krachtig*, noemt, en het welk hy wenscht, dat, van alle Leeraars van het Christendom, door alle eeuwen heen, by Kinderen en eenvouwigen nagevolgd ware?

Grondbeginzelen der Zedelyke Wetenſchappen, door JAMES BEATTIE, LL. D. *Hoogleeraar in de Zedelyke Wysgeerte en Redenkunde in Mariſchal-College, te Aberdeen. Met Byvoegzels vermeerderd door* JOH. FRED. HENNERT, *Hoogleeraar in de Wiskunde. Uit het Engelsch. Eerſte Deel, Eerſte en Tweede Stuk. Te Utrecht, by* W. van Yzerworst. *In gr. 8vo. 229 en 344 bl.*

Al ware de naam van den ſchranderen BEATTIE niet reeds van elders, hier te Lande, met lof bekend, daar de Utrechtſche Hoogleeraar HENNERT zich wel heeft willen verledigen, het thans aangekondigde Werk met Byvoegzels te vermeerderen, moet zulks eigenaartig, ten behoeve van hetzelve, een zeker gunſtig vooroordeel inboezemen. Want, hoewel de Wiskunde meer onmiddelyk 's Mans zaak is, mag men, egter, van de proeven van zeer veel meer dan gemeene bekwaamheid, in dat Vak der Weetenſchappen gegeeven, niet t' onregt tot genoegzaame vordering in de hier behandelde Onderwerpen beſluiten, om, uit hoofde zyner aanpryzinge, het Geſchrift van den Schotſchen Hoogleeraar, als leezenswaardig en nuttig, by onze landgenooten te doen bekend worden. 't Is, intusſchen, niet het Profesſoraal gezag, (want gezag, op zich zelve genomen, doet by ons niets af,) 't welk ons BEATTIE's Werk doet hoogwaardeeren. Orde, volledigheid en klaarheid: deeze zyn de hoofdvereischten, welke inzonderheid gevorderd worden in de behande-

deling van Onderwerpen, zomtyds droog, althans voor de eerstbeginnenden, en die, gevolglyk, om de beoeffening van dezelven smaaklyk te maaken, door de manier van uitvoeringe, en de wyze van behandelinge, moeten veraangenaamd worden. Gerust durven wy verzekeren, dat al wie, met voegzaame belangneeming, en met de noodige oplettendheid, zich tot het leezen deezer *Grondbeginzelen* nederzet, omtrent de gestelde vereischten zich zal voldaan vinden.

Niet meer dan één Hoofdstuk bevat het *Eerste Stuk*. Het handelt over de *Zielkunde*. Naa vooraf eenige kunstwoorden, van welke de Schryver, in 't vervolg, zich zal bedienen, verklaard te hebben, handelt hy, in de eerste plaats, over het Spraakvermogen, en over de weezenlyke deelen der Taale. Het gewaarworden, *Perceptio*, en het bewust zyn of overweegen, *Reflection*, vervangen die beschouwing, om vervolgens dezelve te vestigen op het Geheugen, de Verbeeldingskragt en de Droomen. Met een tafereel van eenige min voornaame gewaarwordingen, van de Sympathie en van den Smaak, wordt het Eerste Stuk des Eersten Deels besloten. *Voorstellings-Vermogens* hadt de Heer BEATTIE alle de bovengemelde eigenschappen of werkzaamheden der menschlyke Ziele genoemd. In het Tweede Stuk gaat hy voort tot andere hoedanigheden, welke hy, omdat ze zich meer uitwendig vertoonen, met den naam van *Werkzaame Vermogens* betitelt. 's Menschen vrye handelingen, en de beginzels van dezelve; Natuurdrift, Hebbelykheid, Begeerte; Hartstogten en Gemoedsbeweegingen, met naame ook zo als deeze zich in de gelaatstrekken en gebaaren vertoonen: deeze zyn de Onderwerpen, welke BEATTIE onder die klasse rangschikt. Met nog twee Hoofdstukken, en een Aanhangzel, onder den titel van *Natuurlyke Godgeleerdheid*, de eerste handelende over het bestaan en de eigenschappen van God, —— het ander over de onlichaamlyke natuur en de onsterflykheid der menschlyke Ziele, wordt de Verhandeling van den Heere BEATTIE in dit Tweede Stuk besloten. De Byvoegzels van Professor HENNERT, agter dit Deel geplaatst, behelzen deels eenige nadere ontwikkelingen der denkbeelden van den Schryver, deels eene aanwyzing van Geschriften, in welke, 't geen door BEATTIE slegts kort, en in de grondbeginzelen, kon worden aangeweezen, uitvoerig en opzettelyk is behandeld: eene moeite, die zekerlyk haa-

haare nuttigheid heeft voor de zulken, die eenig hier behandeld Onderwerp dieper wenfchen naa te fpooren.

Ligt begrypt de Leezer, dat het Werk van den Heere BEATTIE, van welks hoofdzaaklyken inhoud wy eene opgave niet ondienftig oordeelden, voor een doorloopend berigt niet wel vatbaar is. Het naauw beftek, waaraan wy bepaald zyn, verbiedt zulks. De Verhandeling over de weezenlyke deelen der Taale beveelen wy ter aandagtige leezinge van alle de zodanigen, die met een wysgeerig oog tragten in te zien, hoe veelerlei foorten van woorden 'er vereischt worden om eene Taal te vormen; als mede, welke de natuur van elk deezer foorten in 't byzonder zy, en hoedanig een gebruik van dezelve moet gemaakt worden.

Over het *Geheugen* handelende, en over de verbetering of te hulpkominge van hetzelve, fchryft BEATTIE, onder andere, het volgende: „ Onze gedachten hebben meestal „ verband en famenhang; zodat die gedachte, welke thans „ juist in de ziel is, voor een gedeelte afhangt van die, „ welke voorafgegaan is, en gedeeltelyk dient, om de „ volgende voort te brengen. Daar door herdenken wy „ het best die dingen, wier deelen in zekere orde op elkander volgen, en die onderling in verband ftaan. Een „ famenhangend en geregeld gefprek maakt een duurzaamer indruk op den hoorer, dan een reeks van afzonderlyke fpreuken, en geeft aan zyne redelyke vermogens een heilzamer oefening. Dit kan ons toonen, hoe „ nuttig het voor ons is, onze letter-oefeningen, en alle „ onze zaaken, overëenkomftig een geregeld ontwerp of „ leerwyze in te richten. Wanneer dit niet gefchiedt, „ geraaken onze gedachten en bezigheden, byzonder indien zy in zekeren trap wat ingewikkeld zyn, heel ligt „ in verwarring."

Elders geeft BEATTIE den volgenden raad: „ Het geen „ wy door twee zinnen te gelyk waarnemen, kunnen wy „ te gemaklyker ons herinneren. Van hier brengt overluid, langzaam, en met juistheid, lezen, als men 'er „ aan gewoon is, zeer veel toe aan het geheugen. En „ het geen wy met eene goede hand, zonder verkortingen, met goeden zwarten inkt, nauwkeurig gefpeld en „ met de onderfcheidings-tekens getekend, fchryven, als „ wy rechte regels maaken, met behoorlyke tusfchenruimte tusfchen dezelve, en netjens verdeeld in zinfnydingen, zoo als het onderwerp kan vereifchen, dit

„ kan

„ kan beter herdagt worden, dan het geen wy verward „ onder een werpen. Want, door alle deze omſtandig„ heden, wordt de aandacht bepaald, en het geſchre„ vene maakt, dewyl het beter verſtaan wordt, een die„ per indruk. Ook die dingen, welke in twee of meer „ opzichten betrekking op elkander hebben, kan men „ zich ligter herïnneren, dan die ſlechts in één opzicht „ op elkander betreklyk zyn.

„ Daarom kunnen de meeste menſchen gemaklyker verzen „ dan onrym in 't geheugen houden, uit hoofde, dat de „ woorden zoo wel in de maat als in den zin onderling „ betrekking hebben; verders ligter rymende verzen, „ dan zulken, die niet rymen, dewyl de woorden niet „ alleen in zin en maat, maar ook door gelyke klanken, „ en het einde der regels, onderling betreklyk zyn."

In de Afdeeling, handelende van den *Smaak*, beſchryft BEATTIE denzelven als een vermogen, waar door de menſchen in ſtaat zyn, om vermaak te ſcheppen in het geen ſchoon, ſierlyk of uitmuntend is, in de Werken van Natuur en Kunst. Die in dit alles geen vermaak vindt, heet een man *zonder ſmaak;* zulk een, die ingenomen is met het geen gebrekkig is in de Werken van Natuur en Kunst, is een man van een *ſlegten ſmaak;* hy, eindelyk, die, naar maate van uitmuntendheid of van ſlegtheid, genoegen of misnoegen ondervindt, is een man van *goeden ſmaak.* De volgende zyn, volgens BEATTIE, de vereischten of kenmerken van een *goeden ſmaak.* Eene *leevendige verbeeldingskragt*, als eene geſchiktheid geevende, om de meening van eenen Schryver of Kunſtenaar gereedelyk te bevatten, „ het verband van zyne gedagten op te ſpoo„ ren, en de dingen uit het zelfde gezichtpunt te be„ ſchouwen, waar uit deze ze beſchouwd heeft." Een klaar en onderſcheiden begrip van zaaken is eene andere, en eene derde vereischte van een goeden ſmaak is „ eene „ ſchielyke gewaarwording of eene geſchiktheid, om ligt „ en vermaaklyk aangedaan te worden door zulke voor„ werpen, die de inwendige zinnen ſtreelen, byzonder „ door verhevenheid, ſchoonheid, harmonie en navolging." Als een middel ter verkryginge of aankweekinge van deeze vereischte, pryst de Hoogleeraar aan, „ het beſtudee„ ren der Natuur en der beste Werken van Kunst; de „ Deugd zich meer en meer eigen te maaken; en zich op „ eenen afſtand te houden van al wat ruw en onwel„ voeglyk is in boeken en verkeering, in zeden en in taal."

De

De *Sympathie*, of eene fpoedige verplaatzing van ons zelven in den toeftand van onze Natuurgenooten, 't zy dezelve aangenaam of fmartlyk zy, wordt als eene vierde, en daarnaa als eene vyfde vereischte van den goeden fmaak vermeld een *goed natuurlyk Verftand*, als de hoofdzaak en alle het voorgaande in zich bevattende. Voorts is deeze fmaak, volgens BEATTIE, algemeen, by kinderen zo wel als by volwasfenen; gelyk blykt „ uit „ het vermaak dat zy vinden in zingen, vertellingen, ver- „ nuft en boert, prenten en andere navolgingen." Doch dezelve kan door verfcheide middelen tot volkomenheid gebragt worden. Hier toe behooren, het beoefenen der Gefchiedkunde en Geometrie, en van die deelen der Wysbegeerte, welke klaare denkbeelden verwekken, en met genoegzaame duidelykheid verbonden zyn; voorts het beftudeeren der Natuur, en der beste Werken van Kunst: waar mede naauw verknogt is het leezen der fraaifte Schriften, zo van vroegere als van laatere tyden; en eindelyk, „ de onderhouding en vermeerdering van alle edel- „ moedige, welwillende en Godvruchtige gemoeds-aandoe- „ ningen, en het onderdrukken van hovaardy, boosheid, „ nydigheid, en alle andere eigenbatige en fnoode harts- „ togten. Deugd (gelyk 'er wordt nevens gevoegd) is de „ volmaaking der fchoonheid; en de liefde tot de deugd „ kan en moet misfchien, als weezenlyk voor waaren „ fmaak, gemeld zyn." In zyne *Aantekening* op deeze Afdeeling noemt HENNERT eenige Schryvers, die, ter verbeteringe van den fmaak, verder kunnen geraadpleegd worden.

Tot hier toe van de *Verftandlyke Vermogens* der Ziele hebbende gefproken, gaat BEATTIE over tot de behandeling van 't geen men meer bepaaldlyk *Werkzaame Vermogens* noemt: waaromtrent, volgens HENNERT, hier alles is gezegd, wat tot 's menfchen zedelyke natuur betrekking heeft. 't Geen BEATTIE hier voordraagt aangaande de *beweeggronden*, en in hoe verre dezelve 's menfchen wil bepaalen, oordeelen wy der overneeminge niet onwaardig. „ 248. Onze Ziel en Lichaam (dus „ fchryft hy) worden in beweging gebracht door den wil; „ en de Wysgeeren hebben gezegd, dat de wil bepaald „ wordt door beweeggronden, voornemens, oogmerken, „ of redenen. Alhoewel ik nu aanneme, dat dit waar- „ heid is, kan ik echter niet toegeven, dat de wil door „ zoodanige beweeggronden of oogmerken *noodzaaklyk* be-

„ paald

„ paald wordt. Het is de wil, of het zelf-bepaalend vermo-
„ gen der Ziel, zelf, die aan beweeggronden dat gewigt
„ en invloed geeft, waardoor de wil bepaald wordt; met
„ andere woorden, het hangt van ons zelven af, of wy
„ handelen willen uit hoofde van dezen of van eenen an-
„ deren beweeggrond. By voorbeeld, iemand komt in
„ verzoeking, om te fteelen. Zyn beweeggrond, om de-
„ ze misdaad te begaan, is in dat geval liefde tot geld;
„ maar aan den anderen kant is de befchouwing van zy-
„ nen pligt voor hem een beweeggrond, om de misdaad
„ niet te begaan. Wanneer hy nu zich zelven door
„ den eerstgemelden beweeggrond laat bepaalen, is hy een
„ dief, en verdient ftraf; maar luistert hy naar den laat-
„ ften, dan doet hy wel. Nu weet en gelooft de gehee-
„ le Wereld, en de Wetten van alle Landen onderftellen
„ het, dat hy het in zyn vermogen heeft, om overëen-
„ komftig den éénen of den anderen beweeggrond te han-
„ delen; dat is, dat hy het in zyn vermogen heeft, om
„ aan éénen van dezelven den invloed te geven, welke
„ zyn gedrag kan bepaalen.

„ 249. Laat ons (dus vervolgt BEATTIE) deze zaak nog
„ in een ander licht befchouwen. Alle handeling onder-
„ ftelt beweging; waar derhalven geen vermogen is,
„ om een begin aan de beweging te geven, daar kan
„ geene handeling, maar daar moet altyd rust, wezen. Maar
„ nu, alhoewel de beweging, eens begonnen zynde, van
„ het ééne lichaam aan het ander kan medegedeeld
„ worden, kan echter, zoo ver wy kunnen nagaan, geene
„ beweging eenen aanvang nemen, zonder de Ziel. In-
„ dien, gevolglyk, beweeggronden of voornemens in zich
„ zelven een vermogen hadden, om de Ziel noodzaaklyk
„ tot handelen te bepalen, zoo moesten zy in zich zel-
„ ven het vermogen bezitten, om eene beweging te be-
„ ginnen of mede te deelen; dat is, zy moesten of Zie-
„ len of Lichaamen zyn. Doch een beweeggrond, gelyk, by
„ voorbeeld, liefde tot geld, of gevoel van pligt, is noch
„ een Ziel, noch een Lichaam, en kan derhalven geene
„ beweging doen aanvangen, noch, by gevolg, op zich
„ zelven de onmidlyke en noodzaaklyke oorzaak eener
„ handeling zyn.

„ 250. Een beweeggrond (fchryft BEATTIE verder) kan
„ wel een zeker verlangen of afkeer in ons verwekken,
„ of dit verwekte verlangen of afkeer zelf zyn; maar ver-
„ langen en afkeer is zoo verre van dat men daar door

„ han-

„ handelingen zou kunnen verſtaan, dat zy, in alle taa-
„ len, welke wy kennen, met een' naam genoemd wor-
„ den, die overëenkomt met het Engelsch woord *pas-*
„ *ſions* [by ons *hartstogten*, letterlyk *lydingen*] en dat niet
„ iet doende, maar iet lydende, en waar omtrent eene
„ handeling gaat, betekent. Wy kunnen wel handelen,
„ overëenkomſtig den aandrift van afkeer of verlan-
„ gen; maar ook dan blyft het, dat *wy* het zyn, die
„ handelen; en het blyft van onzen wil, van ons vermo-
„ gen van zelfbepaaling, afhangen, of wy al dan niet
„ handelen overëenkomſtig dien aandrift. Een hongerig
„ mensch heeft groot verlangen om te eten; doch on-
„ der zynen voorraad kunnen ſpyzen zyn, welker ge-
„ not, hoewel hy weet, dat zy eetbaar zyn, hy zich
„ echter niet veröorlooft; alhoewel hy, te gelyker tyd,
„ zich bewust is, dat het in zyn vermogen ſtaat, om te
„ eten, evenwel noodzaakt hem een of andere beweeg-
„ grond, by voorbeeld de overweging zyner gezond-
„ heid, om 'er zich van te onthouden. Ieder mensch
„ heeft een afkeer van ſmert en van den dood; doch
„ of nu een ſoldaat beiden vlieden, of dapper voor zyn
„ Vaderland aan beiden het hoofd wil bieden, hangt ge-
„ heellyk van hem zelven af; —— zoo lang ten min-
„ ſten, als hy het gebruik zyner rede, en het vermogen
„ om zyne leden te ſpaaren, behoudt, dat is, zoo lang
„ hy een wezen is, dat rekenſchap van zich zelven ver-
„ ſchuldigd is."

Gaarne wilden wy nog verdere bedenkingen, 'smenſchen vryheid betreffende, als mede de overige werkzaame vermogens der Ziele, voordraagen; doch ons bepaald beſtek verbiedt dit.

De Verhandeling over de *Natuurlyke Godgeleerdheid*, aan het einde deezes *Tweeden Stuks* geplaatst, is zekerlyk zeer beknopt. De Heer HENNERT geeft, van die beknoptheid, reden, in eene Aantekening, met vermelding der voornaamſte en meest bekende Schryvers, ten dienſte der zulken, welke in de beoefening van het gewigtig Onderwerp dieper wenſchen door te dringen.

Geneeskundige Verhandeling over de Engelsche Ziekte, Door J. F. ACKERMANN, *M. D. Medelid van het Geneeskundig Genootschap te Mentz. Te Utrecht, by* J. de Waal Sz., 1794. *In gr.* 8*vo.* 188 *bl.*

Onder deezen titel, wordt eene Prysverhandeling, door het Utrechtsch Genootschap, in het Jaar 1792, met een *Accesjit.* bekroond, thans ook afzonderlyk, in het Latyn en Nederduitsch, uitgegeeven. — De Schryver heeft dus, by het opstellen van dit Geschrift, de onderscheiden Vraagen, welke in het opgegeeven *Problema* voorkomen, in het oog moeten houden, en naar dezelve zyn Antwoord inrichten; die echter zodanig waren voorgesteld, dat derzelver beantwoording eene volledige Verhandeling over de Engelsche Ziekte moest uitmaaken. — Met veel genoegen hebben wy dit Stuk van den schranderen Mentzer Arts doorgeleezen; hetzelve heeft zeer veele verdiensten, en, zo het al niet alle de deelen der Vraag even voldoende oplost, is echter het grootste gedeelte zeer naauwkeurig behandeld, en inzonderheid van de gewoone Prysverhandelingen hierdoor onderscheiden, dat 'er zeer veele aanmerkingen in voorkomen, die den Schryver eigen zyn, en by geene andere Autheuren gevonden worden; gelyk ook het Ontleedkundig onderzoek van Kinderen, aan de Engelsche Ziekte overleden, verscheiden byzonderheden bevat, welke men te vergeefsch elders zoeken zoude. — In de eerste Afdeeling, die over den aart der Engelsche Ziekte handelt, beschryft de Doctor eerst de toevallen, die dezelve vergezellen, vervolgens de verschynzelen, door hem zelven by het openen der Lyken waargenomen, vooral opmerklyk door de byzondere afwykingen der Werktuigen, die in de verschillende holligheden des lichaams gevonden worden, als ook inzonderheid ten aanzien van het maakzel der Beenderen, waarna hy, eenige algemeene physiologische Stellingen over de voeding en de afscheiding der vochten, volgens de nieuwste ontdekkingen der Natuurkundigen, hebbende laaten voorafgaan, eindelyk uit de vergelyking van het een en ander den waaren aart der Engelsche Ziekte tracht af te leiden. Deeze nu meent hy te bestaan in een zuure ontaarting der Chyl, waardoor de Aarddeelen, die met het voedzel in 't lichaam komen, tot de voeding onbekwaam wor-

worden; om dat het Plant- en Melkzuur, ('t welk zo zeer de overhand in deeze Ziekte heeft) zich met de Kalkaarde ligtelyk vereenigt, en daarmede een middenzout maakt, 't welk gemaklyk in water gesmolten wordt, en dus ook, in de bloedwey ontbonden zynde, ongeschikt wordt om aan de beenige Celletjes vast te kleeven, of tot het famenstel der overige werktuiglyke deelen te kunnen dienen, waarom het door de opslurpende Vaten in het bloed te rug gevoerd, en door de ontlastende Werktuigen des lichaams geloosd, wordt. —— Het Phosphorzuur, 't welk in het lichaam van een gezond mensch bereid wordt, en dat zich met de Kalkaarde wel vereenigd, maar dan in water onöplosbaar is, en de stoffe der Beenderen uitmaakt, wordt, naar zyne meening, in deeze Kinderen niet gevormd, en 't gemis hiervan geeft dus ook aanleiding tot de verweeking der Beenderen en andere vaste deelen.

In de tweede Afdeeling worden de oorzaaken der Engelsche Ziekte behandeld. —— De algemeene oorzaak meent hy te vinden in het niet veranderen der Plant- en rauwe Dierzuuren in het Phosphorzuur. —— Hy is naamlyk van oordeel, dat de voornaamste werking der Spysverteering tot dit einde geschikt is, om deeze Zuuren tot voeding bekwaam te maaken, en in Phosphorzuur te veranderen; zodanig een vermogen zou vooral in de Gal huisvesten, welke, in eene groote maate met *phlogiston* bezwangerd, dit beginzel aan de Plantzuuren mededeelt, en daardoor het Phosphorisch zuur doet geboren worden. Dewyl nu, in Kinderen aan Engelsche Ziekte gestorven, de Lever altoos zeer groot en de Galblaas met bedorven kragten smaaklooze Gal gevuld wordt gevonden, moet men hierin de naaste oorzaak der Ziekte, het niet veranderen van het Plantzuur in Phosphorisch zuur, en de daaruit voortspruitende gevolgen, die wy straks hebben opgeteld, afgeleid worden. — De redenen, echter, waar mede de Schryver dit gevoelen tragt te staaven, zyn ten uitersten zwak, en toonen, dat de Scheikunde, zelfs naar de oude Stahliaansche leer, de Hoofdstudie van den Schryver niet geweest is: zo zegt hy, b. v., dat het door Scheikundige proeven blykt, dat het Phosphorisch zuur met zeer veel *phlogiston* verzadigd is, om dat onderscheiden lichaamen aan de lugt blootgesteld door Phosphorus verbranden — maar, volgends de oude leer, wist men immers zeer wel, dat Phosphorus en Phosphorzuur zo veel

verschillen als Zwavel en Zwavelzuur. —— Het zogenaamd *Sal microcosmicus* der pis zegt hy saamgesteld uit Phosphorzuur en Wynsteenzout, (*Sal Tartari;*) wy meenden dat het uit vlug en mineraal Loogzout, met dit Zuur, bestond. — De verwyderde oorzaaken der Ziekte telt de Schryver op, zo als ze by de meeste Autheuren voorkomen; derzelver werking echter altoos verklaarende op het verzwakken der Lever, en het bederven der Gal. — De gesteldheid van het lichaam na het geneezen der Engelsche Ziekte, en de wyze, waarop deeze Ziekte den dood veroorzaakt, worden vervolgens zeer naauwkeurig en uit ervaring beschreeven; terwyl, eindelyk, in de derde Afdeeling, de geneezing deezer Ziekte behandeld wordt; in welk stuk hy zodanig te werk gaat, dat hy vooraf eene optelling doet van de meeste middelen, ter geneezing deezer Ziekte aangepreezen, vervolgens deeze geheele lyst doorloopt, de waarde van elk derzelve beöordeelt, en ten laatsten zyne eigene Geneeswyze, welke hy zo ter voorbehoeding als geneezing der *Rhachitis* met het meeste nut gebezigd heeft, doet volgen. — Het een en ander tekent den man van oordeel en ondervinding, welks aanmerkingen en raadgeevingen de oplettendheid der Geneeskundigen alzins verdienen aanbevolen te worden. — Nog is dit Werkje met een *Plaat* voorzien, ter opheldering dienende van het geen de Schryver nopens het maakzel der Beenderen, in Kinderen door de Engelsche Ziekte aangetast, heeft opgemerkt, en Waarneemingen betreft, welke zo belangryk, als nieuw, zyn.

Verhandeling over het Verband tusschen de Zede- en Staatkunde, of eenige Bedenkingen over de Vraag: In hoe verre is het mogelyk, de Zedelyke Pligten van het Gezellig Leeven, in de Bestiering eener Volksmaatschappy, te betragten? Door CHRISTIAAN GARVE. *Uit het Hoogduitsch vertaald door Mr.* C. T. ELOUT. *Te Haarlem, by* F. Bohn *en* A. Loosjes Pz., 1794. *In gr. 8vo.* 156 *bl.*

Soortgelyke Twyfelingen als den Vertaaler van het boven aangeduide Stukje bevingen; soortgelyke Vraagen als hy zich zelven, naar luid des Voorberigts, deedt, kunnen niet nalaaten op te komen by allen, die de Geschiedenissen aandagtig leezen, of de Gebeurtenissen huns ei-

eigen tyds met een eenigzins gevestigd oog beschouwen. Zy verlangen nevens hem voldoening. Aanleiding om deeze te verkrygen vinden zy in het Antwoord van den Heer GARVE; of zy die zo volop zullen erlangen als de Vertaaler betuigt voor zich zelven genooten te hebben, mag, met reden, eenigen twyfel lyden. Allen worden niet even ras, of op dezelfde wyze, voldaan. —— Dit bezefte ook de Heer ELOUT, als hy, de Verhandeling boven zynen lof verheven geschat hebbende, 'er op laat volgen: „ 'Er zyn zekerlyk wel hier en daar gegronde „ aanmerkingen, vooral op de keuze van sommige voor- „ beelden, te maaken; maar zulks kan aan de weezenlyke „ waarde van dit Stuk niets beneemen: ja al zyn 'er mis- „ schien wel eenige zwaarigheden tegen de uitbreiding en „ toepasfing van de eene of de andere Stelling te oppe- „ ren; ik heb echter niet van my kunnen verkrygen, „ deeze Verhandeling met myne aanmerkingen te ver- „ meerderen. —— De geringe ondervinding, die ik in „ veele opzigten heb kunnen verkrygen, de groote „ moeilykheid der Staatsbestiering, waar door men zo „ ligt van verre de zaaken uit een verkeerd oogpunt kan „ beschouwen, duldde zulks, naar myn oordeel, niet."

De Heer ELOUT, die, zo wy verneemen, nog jong is, doch zyne Academiejaaren wél besteed, en vervolgens met lof zich in de Regtszaaken bevlytigd heeft, en zeer onlangs tot Bailjuw van den Eilande *Texel* aangesteld werd, hebbe zyne keuze vry; maar wy hadden wel gewenscht, dat dit nederig denken van zich zelven hem niet wederhouden hadt van eenige Aanmerkingen aan deeze Verhandeling toe te voegen, waar toe hy de gelegenheden zo wel schynt bemerkt te hebben. En, in de daad, een *Nederlander* ontmoet ze veelvuldig in een Stuk dat een *Duitschen* Landsmaak heeft. Doch met dat alles dubbel leezens- en overweegenswaardig blyft.

Laaten wy het eenigzins van nader by beschouwen. Rechtmaatig is GARVE's grondstelling, dat alle Maatschappyelyke Verpligtingen ontstaan uit de omstandigheden der betrekking, dat een verschil in deeze omstandigheden de paalen van deeze verpligting kunne veranderen; en dat het, derhalven, om de Vraag, welker oplosfing hy zich hadt voorgesteld, wél te beantwoorden, noodig is, „ dat men voor alles zich een duidelyk denkbeeld „ vorme van het onderscheid, 't welk 'er is tusschen

„ den ſtand van een Regent en dien van elk byzonder
„ Burger."

Dit onderſcheid, zegt hy, is tweeledig, en levert den grond op van de geheele Verhandeling. *Vooreerst:* „ De „ Overheid van eene Burgerlyke Maatſchappy is jegens „ die van eene andere in den Staat der Nature geplaatst, waar elk alleen zyn eigen beſchermer is, en „ beide in hunne oneenigheden zich zelven alleen tot „ Rechters hebben. —— De Burger, daartegen, ſtaat „ met zynen Medeburger in zodanig eene verbintenis, „ uit kragt van welke hy door eene hoogere beſcherming voor beledigingen beveiligd, en hem ter beſlisſing zyner geſchillen een Rechter aangeweezen wordt." *Ten anderen:* „ De Overheid moet voor de behoudenis en het welzyn eener ganſche Maatſchappy zorgen; „ aan haar is eene ontleende Magt toebetrouwd; zy is „ door een aanzienlyk lichaam met de waarneeming zyner „ belangens belast. —— De Burger behoeft alleen voor „ zyn eigen welzyn, en dat der zynen — voor een, of „ voor weinigen, te zorgen."

In het ontleeden van de eerstgemelde deezer omſtandigheden, weidt de Heer GARVE veel breeder uit, dan, onzes oordeels, de aart zyns onderwerps vordert. Dan hy bekent zelve, dit ſtuk wydloopiger behandeld te hebben, dan tot zyn tegenwoordig beſtek noodig was, en het gedaan te hebben om eenige uitdrukkingen, in eene voorige Verhandeling voorkomende, uit te leggen (*).

Kortbondigheid is, met dit al, de eigenſchap niet, welke in GARVE's geheele Verhandeling doorſtraalt, en zouden 'er zeker niet weinige aanmerkingen vallen op de Stellingen en Gevolgtrekkingen ten aanziene van het eerſte Lid. — Deeze vermenigvuldigen by het leezen zyner ontvouwing van het tweede, dat naamlyk de Overheid uit naam der Maatſchappye handelt. De Magtsvergunningen, hier den Regenten toegekend, loopen tot die hoogte, dat de Schryver het bezwaarende 'er van gevoelt, als hy ſchryft: „ Deeze grond, egter, op welken de Staatkunde ſomtyds „ ver-

(*) Hy oogt op zyne Aanmerkingen op het Werk van CICERO — de *Pligten.* Van welk Werk wy eene *Nederduitſche* Vertaaling verſchuldigd zyn aan ELIZABETH WOLF, geb. BEKKER. Zie onze *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* V D. 1 St. bl. 110.

„ veroorloft 't geen de Zedekunde den Mensch ver-
„ biedt, 't gewigtige naamlyk van het aanzyn eens
„ Volks en deszelfs welstand; deeze grond, hoe zeer
„ dezelve in veele opzigten geldig is, geeft nog oneindig
„ meer gelegenheid ter bewimpeling en verschooning van
„ onregtvaardigheden — niet alleen in de oogen der
„ Wereld; maar zelfs in de harten der Overheden en
„ hunne Staatsdienaaren. — De overdenkingen, die hier
„ by vereischt worden, zyn dikwyls zeer ingewikkeld,
„ en de driften, die zich hier in mengen, overweldigen
„ menigwerf de denkbeelden. — Maar waar zyn de mid-
„ delen te vinden, om daar dwaalingen, hier ongereg-
„ tigheden, te verhoeden? Waar anders dan in de har-
„ ten en gemoedsgesteldheid der Vorsten en hunne Raads-
„ lieden?" — De middelen, hier door den Heer GARVE aangeweezen, zyn by de daadlyk bestaande Vorsten en hunne Raadslieden waarlyk al te zeldzaam te vinden om 'er zich op te verlaaten. Een denkbeeldig Vorst, hoedanig hy, in 't slot deezer Verhandelinge, bl. 141, enz. schetst, zou het vry verre brengen, en zeer gelyken naar den Koning, van welken MERCIER, in 't Jaar MMCCCCXL, droomt; terwyl zy anders meer overeenkomsts hebben met die door deezen vernuftigen Droomer beschreeven worden als hunne rol op het tooneel deezer Wereld speelende. Hoe zy deeze Leer van Magtsverleening, die den invloed der Staatkunde boven dien der Zedekunde verheft, omhelzen, heeft ons de laatst overleden Koning van *Pruissen* getoond, als hy, in het Voorberigt van zyne *Nagelaaten Werken*, de Stelling verdedigt: *Het belang van den Staat moet den Vorsten ten regel verstrekken.* Dan men leeze daarby de zeer bondige aantekening des keurigen Vertaalers, die kort, maar kragtig, het gevaarlyke en verkeerde van deezen Stelregel aantoont (*).

Dan verder hier over uit te weiden duldt ons bestek niet. Ook verbiedt het ons stil te staan ter wederlegginge van eene andere Stelling, hier door den Heer GARVE aangevoerd: „ dat het welvaaren van een groo-
„ ten Staat van meer aanbelangs is dan dat van een
„ kleinder; en dat overzulks de laatste aan de eerste mag
„ op-

(*) Zie de *Nagelaaten Werken* van FREDERIK DEN II; Voorberigt des Schryvers, bl. XLII en XLVII.

„ opgeofferd worden;" en hy 'er byvoegt: „ Wanneer „ de Vorsten zich in besluiten van deezen aart bedriegen, dan ligt de grond hunner mistastinge niet in 't „ verkeerde van den Stelregel, naar welken zy handelen; maar in de verkeerde begrippen, die zy zich van „ den welvaart van den Staat vormen. Deeze Regel is „ ontegenzeggelyk waar: het overwigt van grootere Maatschappyen, boven kleindere, is niet alleen natuurlyk, „ maar ook zedelyk; niet alleen hunne Kragten, maar „ ook hunne Rechten, zyn ongelyk." — Zulk een Stelregel zou de verdrukking van kleine Staaten als regtmaatig verdedigen. Dan heeft *Rusland*, de *Keizer*, en *Pruisfen*, welgedaan met de Verdeeling van *Poolen*.

Vreemd is het ons voorgekomen, dat de Heer GARVE, van *Volksgeluk* spreekende, geen woord rept van de *Vryheid*, als een daar toe noodwendig vereischte. — Dat hy het belang der bevoorregte Standen als het hoofdbelang van den Staat voordraagt, zal den Voorstanderen eener welbegreepene Gelykheid niet smaaken; en even min den engen kring, waarin hy den byzonderen Burger omheint: zie bl. 50 en 59.

En wat zullen wy zeggen van des Schryvers vooringenomenheid met Vorsten, als hy tragt te beweeren, dat deeze Grooten der Aarde ontslaagen gerekend mogen worden van de gehoudenheid om zich strikt aan Regelen en Voorschriften der Zedekunde te houden; om dat zy Onderregeerders zyn van de Godheid, wier bedeelingen, zo als dezelve in de Schriften der Openbaaringe voorkomen, niet altoos overeenstemmen met onze bekrompene denkbeelden van 't geen regt en goed is, en daar volgens niet moeten afgemeeten worden? —— Hy erkent, 't is waar, dat deeze Onderregenten de kennis en wysheid des Opperregeerders derven; doch hy beweert teffens, dat zy, door hun hoogverheven Stand en wydstrekkend overzigt, gelegenheid hebben om meer dan anderen te weeten van de roerzels die het Menschdom in beweeging brengen, van de oorzaaken der gebeurtenisfen, en derzelver waarschynlyke gevolgen; en dat wy daarom, in het beoordeelen van hunne maatregelen, niet zo zeer te letten hebben op de regtmaatigheid der gebezigde middelen dan wel op de grootheid van het bedoelde oogmerk. —— Men leeze de voorbeelden door den Schryver aangehaald, en men zal teffens overtuigd worden, hoe dit ten dekmantel van de grootste boosheden konne dienen, en be-

bezwaarlyk kunnen instemmen met den Heer GARVE, „ dat, zo dra de Volksbestierders deeze stappen doen, „ zy zo dra handelen als door de Voorzienigheid daar „ gesteld, tot Scheidslieden en Bestierders der We- „ reld."

Geen wonder, dat hy de gevolgen voorzag, welke uit de aangevoerde Leer konden getrokken worden; hy wraakt ze; en zou men derhalven hem ongelyk doen met dezelve hem op te dringen. Immers hy schryft: „ Maar wordt „ hier door niet te veel overgelaaten aan de willekeur „ der Vorsten? wordt hier door voor hunne onbepaalde eer- „ zugt geen wyde deur geopend? waar toe zullen niet hun- „ ne driften hun vervoeren, wanneer de Zedemeesters zelfs „ in hunne Stellingen hun zo veel toestaan? zal de nood, „ of ook het voorwendzel om Volkeren, die aan hunne „ zorge niet zyn toebetrouwd, gelukkig te willen maa- „ ken, alles by hun verontschuldigen? zal ook dan niet „ hy, die de grootste verwoestingen in andere Landen aan- „ rigt, nog vry te spreeken zyn? zal de enkele toeleg, „ om verbeteringen in te voeren, vryheid geeven, dat „ men op de stellige Rechten van anderen inbreuk maa- „ ke? —— Dan kan aan den Despoot geen perk gesteld „ worden, om niet, onder dit voorwendzel, de Vryheid en „ Voorregten van braave Volkeren met den voet te ver- „ treeden; noch aan den Veroveraar, om niet zyne „ Magt over zyne zwakke Nabuuren te doen gelden. —— „ Zullen dan geene bepaalingen vast, geene eigendom- „ men zeker, geene verbintenissen meer heilig zyn? — „ GOD bewaare ons, dat wy zulke afschuwelyke lessen „ zouden daar stellen; zy zyn even zo verwyderd van de „ meeningen van myn hart, als zy het zyn van de Stel- „ lingen die ik hier voordraage." — Men leeze de Be- paalingen en Waarneemingen, welke hy daarop bybrengt, om het misbruik der toegekende Magt te voorkomen, en zal 'er veel verzagtings in vinden; doch deeze schynen ons meer op *Voorzigtigheid* gegrond, dan van *Zedekunde* ontleend, en zullen daarom mogelyk van te meer invloeds zyn, dewyl de Regenten veelal een meer geopend oor hebben voor de eerst- dan de laatstgemelde.

„ Mogelyk," zegt hy, en hier in stemmen wy volmaakt met den Schryver overeen, „ heeft men in de „ Staatkunde in lang na den graad van volmaaktheid „ niet bereikt; men erkent egter, en gelooft, dat de „ menschlyke zaaken naar zeker ontwerp afloopen; dat

„ daar toe alles voorbereid wordt: en wy hebben reden
„ om te hoopen, dat dezelfde strenge Rechtvaardigheid,
„ en die zelfde eerbied voor Eigendommen en Verdragen,
„ die nu in het gezellig leeven heerscht, ook tot de Ver-
„ bintenissen der Volkeren zullen overgaan, zo dra gelyk
„ Welvaaren, gelyke Verlichting en Beschaaving, der
„ meeste Volken van ons Werelddeel geene schynbaare
„ voorwendzels aan de Eerzugt hunner Bestierderen, en
„ geene beweegredenen tot eigendunklyke stappen aan
„ goedgezinde Vorsten, meer zullen opleveren!"

Voorts zal men niet zonder vrugt met den Heer GARVE de drie onderscheidene Tydperken nagaan, in welken ook de maatregelen van eene Overheid onderscheiden zyn moeten.

Het *eerste* is. „ De staat van algemeene rust en vre-
„ de, wanneer noch de veiligheid van een Land, door
„ aanslagen van anderen, in gevaar is, noch elders Om-
„ wentelingen voorvallen, of Oorlogen gevoerd worden,
„ welke eenen nadeeligen invloed op dat Land doen vree-
„ zen; in 't kort, wanneer de Staatkundige Wereld
„ kalmte en heldere dagen geniet. —— In deezen staat
„ mag geen goed en menschlievend Vorst de eerste, en
„ uit vrye beweeging, eenige stoorenis toebrengen."

Het *tweede* is. „ Wanneer tegen een Land aanvallen
„ ontworpen en verbintenissen gemaakt worden, of al-
„ lerwaarschynlykst te vreezen zyn. —— Het eerste ver-
„ onderstelt daaden, van welke de beledigde Staat ge-
„ noegzaam moet onderricht zyn, zullen de maatregelen,
„ die dienshalven genomen worden, rechtvaardig zyn;
„ het tweede kan ook somtyds uit de neigingen der Vol-
„ keren en hunne Bestierders met taamlyke zekerheid be-
„ slooten worden. —— In zodanige omstandigheden ver-
„ meerdert met het gevaar ook de zwaarigheid, om, 't
„ geen de pligt van Zelfbehoud, en 't geen de Trouw
„ en Rechtvaardigheid, van ons vordert, naauwkeurig te
„ onderscheiden. Hier zyn voornaamlyk twee gevaarlyke
„ plaatzen, waar men ligt van den rechten weg afdwaalt,
„ en, 't zy tot dwaasheid, 't zy tot onrechtvaardigheid,
„ overslaat: vooreerst met opzigt tot de wyze, op welke
„ men onderricht wordt van de aanslagen zyner tegen-
„ standers; ten tweeden met opzigt tot de middelen,
„ welke men aanwendt om dezelve te verydelen."

Het *derde* geval is. „ Wanneer een Staat wel niet zelf
„ bedreigd wordt, maar wanneer by andere Volken

„ groo-

„ groote veranderingen ontſtaan; wanneer hy die in bur-
„ gerlyke oneenigheden, of buitenlandſche oorlogen, in-
„ gewikkeld ziet, welke in verwyderde gevolgen ook
„ hem zelv kunnen ſchaden, of nuttig zyn: welk een deel
„ mag hy daar aan neemen? welk eene rol daar by ſpee-
„ len? —— Deeze vraag is mogelyk de gewigtigſte van
„ allen, daar de gevallen, in welke haare beantwoor-
„ ding vereischt wordt, 't meest voorkomen, en het ge-
„ vaar, om onrechtvaardigheden van dien aart te begaan,
„ het grootst is. —— De Europiſche Mogenheden wor-
„ den oneindig meer in oorlogen van anderen ingewik-
„ keld, dan dat zy zelve die behoeven te voeren: om 't
„ belang van één of twee draait zich dikwyls het ge-
„ heele Staatkundig Werktuig van *Europa:* de meeste
„ verſchillen worden dan eerst verward en langdraadig,
„ wanneer anderen zich in dezelve mengen: daarenboven
„ is het hoogſte doel van de Koninglyke Eerzugt (gelyk
„ men gewoonlyk zegt) een groote rol op het tooneel
„ der wereld te ſpeelen; dat is, met andere woorden, op
„ zaaken van anderen invloed te hebben, by hunne ont-
„ werpen geraadpleegd te worden, of by hunne handelin-
„ gen, 't zy als ſcheidslieden, 't zy als beſchermers van
„ de eene party, de zaak te beſlisſen."

Bovenal verdient dit gedeelte de aandagt, daar de Heer GARVE het vóór den tegenwoordigen Oorlog geſchreeven heeft. Wy kunnen hem, daar ons Berigt reeds breed geworden is, niet volgen; en alleen, zonder in zyne Uitzonderingen te treeden, waar op nog al eene en andere aanmerking zou vallen, den Regel naar gronden van Regt en Rede opgeeven: deeze is —— „ De Souve-
„ rain vindt zyne bezigheden bepaald binnen de grenzen
„ van zyn Land: daar toe bepaalt zich ook zyn gezag:
„ daaden van andere Volkeren behooren niet onder zyne
„ rechterlyke Magt, even zo min als 't geen by deezen
„ voorvalt zyne zorg vereischt: by alles 't geen de vei-
„ ligheid of welvaart van zyn Land niet ſtoort moet hy
„ alleen aanſchouwer blyven, ten zy hy van de belang-
„ hebbende partyen als deelneemer wordt ingeroepen. ——
„ Even gelyk, in 't gezellig leeven, de niet verzogte
„ vredemaakers dikwyls de twisten vergrooten, en zy,
„ welken zich als herſtellers opwerpen, de verdorvene
„ zaaken nog meer in de war ſtuuren, zo brengen ook
„ eerzugtige Vorſten, indien zy zich aanmaatigen den
„ weegſchaal van *Europa* in hunne handen te houden, de
„ din-

„ dingen nog meer uit het evenwigt, en stooken het „ vuur van tweedragt eerst recht aan, wanneer zy door „ hunne tusschenkomst strydige Rechten beslissen wil- „ len!"

Wy herdagten, by het leezen en beoordeelen deezer Verhandelinge, aan een Stukje, 't welk wy niet kunnen nalaaten onze Leezers te herinneren, in ons *Mengelwerk*, eenige jaaren geleden, geplaatst: *Bedenkingen over de Verwantschap tusschen de Zede- en Staatkunde*, door den Baron CAREL VAN DAHLBERG (*).

(*) *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* III Deels 2 Stuk, bl. 115 en 163, enz.

De Rechten van den Mensch in Frankryk, geen gewaande Rechten in Nederland, of Betoog, dat die Rechten by het Volk van Nederland in volle kragt genooten worden, en iets over de Vryheid en het Patriotismus, door een Patriot. Te Amsterdam, by W. Brave, 1793. *In gr.* 8*vo.* 452 *bl.*

Iets over den Engelschen Oorlog, met de Republiek, en over Neerlands Koophandel, deszelfs Bloei, en middelen van Herstel, door A. KLUIT, *Professor te Leyden, en Schryver van de Rechten van den Mensch in Frankryk, geen gewaande Rechten in Nederland. Te Amsterdam, by* W. Brave, 1794. *In gr.* 8*vo.* 360 *bl.*

De Jaartekeningen deezer twee Werken wyzen uit, dat ze geschreeven zyn in een tyd, toen het verre was voor den *Nederlander*, van die *tyden van zeldzaam geluk* te beleeven, *waarin het vrystaat te gevoelen wat men wil, en te zeggen wat men gevoelt;* dagen, door den Geschiedboeker TACITUS als zo hoogst wenschlyk geroemd. In het *laatste* echt de tegenwoordig Ex-Professor KLUIT het *eerste*, als het zyne: en in de daad het is zyns waardig. Indien de dagen mogten gebooren worden, waarin men Hoogleeraarschappen voor Drogredenaars aanstelde, zou de Schryver deezer twee Werken, ter bekleeding van die Waardigheid, zeer in aanmerking moeten komen, al ware het dat hy geene andere verdiensten tot die Post hadt, dan de twee Stukken, hier voor ons liggende; en hoe veele heeft hy buiten dat?

Wel

Wel bekroop ons, by de ontvangst en het doorleezen, de lust, om onze pen te versnyden tot het ontdekken der Drogredenaarye, waar mede een en ander Werk doorzaaid is; doch het voldoen aan dien lust zou ons zeker zeer kwalyk bekomen zyn: wy bedwongen dien. Thans zyn, door de jongste Omwenteling, de zaaken zodanig veranderd, dat wy denzelven vry zouden mogen botvieren, die beide Werken ontleeden, en ons deswegen met volle vryheid uitlaaten.

Eene hervatte leezing —— dan de lust, om aan deeze eerst opgekomene begeerte te voldoen, verging ons daarop te eenemaal. Eene geheele ontleeding van het eerstgemelde Werk zou daar toe noodig geweest zyn; naardemaal het, van den beginne tot het einde, van drogredenen zamenhangt. Terwyl de Heer KLUIT, in het eerstgenoemde Werk, zonder zynen Naam in 't licht gegeeven, zich zelven onophoudelyk bewierookt, en daar door dikwyls duizelig wordt. Men zie bl. 26. 28. 68. 114. 200. 358.

Om zyn plan te voltooijen, gaat hy de Artykelen van de *Regten van den Mensch*, in *Frankryk* vastgesteld, na, en weet, op den trant der Drogredenaaren, te bewyzen, dat elk deezer, die de eer heeft van hem te behaagen, in ons Vaderland daadlyk genooten wordt. Te midden van deezen arbeid vaart hy uit tegen de Schriften van eenen PRICE, PRIESTLEY, en, gelyk hy ze noemt, „ andere *Politieke Vrygeesten* of *Politieke Dweepers*," en heft ten Hemel wat een VAN DE SPIEGEL deswegen schreef, in zyne *Historie der Satisfactie van de Stad Goes*, waarin die Ex-Raadpensionaris zeker zeer veel fraais gezegd heeft, doch 't geen hier flinksch wordt bygebragt; uitbundig is hy in zynen lof toe te zwaaijen aan den Heer MEERMAN, over zyn onlangs uitgegeeven Werkje: *De Burgerlyke Vryheid in haare heilzaame, de Volksvryheid in haare schadelyke, gevolgen voorgesteld, inzonderheid met betrekking tot ons Gemeenebest* (*). Hoe groot

(*) Wy hebben, in onze *Letteroef.* voor den Jaare 1794, bl. 176, dit Werkje met zo veel vrymoedigheids behandeld als de toenmaalige tyden gehengden, en getoond, dat de Heer MEERMAN zich aan Drogredenkunst, en wat daar toe behoort, schuldig maakt; schoon hy zo verre daarin niet gevorderd is, of hy zou by den Ex-Hoogleeraar nog wel eene les kunnen haalen.

groot is de koelheid, met welke hy, bl. 25, gewaagt van de Meesterstukken, over de *Gelykheid*, van CRAS en BROWN.

Met hoe veel ophefs, om dit aan te stippen, vermeldt de Heer KLUIT het openlyk behandelen, en schielyk in druk geeven, der *Nouvelles*, *Memorien* en *Resolutien!* Is hem onbekend, of vergeeten, of diende het niet in zyn kraam, het Verbod, naa de Omwenteling in 1787 gegeeven, om Staatsstukken in de Couranten te plaatzen? Weet hy niet, hoe een onzer voornaamste Boekverkooperen te *Amsterdam* heeft moeten boven komen, en zich verantwoorden wegens de uitgave van zommige Staatsstukken? —— En de openbaarmaaking heden ten dage beschaamt, met vollen dag, de hier zo breed uitgemeetene openbaare behandeling der Lands- en Staatszaaken.

Bezwaarlyk kunnen wy hem geloof geeven, als hy schryft, bl. 205: „ Ik had, by den aanvang deezer Ver„ handeling, my niets minder voorgesteld, dan om, van „ onze Landzaaken spreekende, de vroegere gebeurtenis„ sen op te haalen; de loop myner denkbeelden brengt „ my dieper in 't voorledene; met dit alles ben ik niet „ voorneemens hier eenig verhaal, zelfs geene schets, te „ geeven van 't geen, onder den naam van *Vaderlandsch*„ *liefde* en van *Vryheid*, in onze Republiek, tot aan *Sep*„ *tember* 1787, gebeurd is." Men zal hem, naa de leezing zyner Aanmerkingen ten opzigte van veele, de woorden kunnen terug kaatzen: „ men schikke dat ge„ beurde zo fraai op, als men kan; men verschoone; „ men plooie; men verdonkere," enz. Beurtlings greep ons lachen en verontwaardiging aan, op het leezen van dit verdraaide gedeelte des Geschryfs.

Op hoe veele plaatzen zou men 's Schryvers „ Magt„ spreuken, indien zy iets afdeeden, kunnen omkeeren:" bl. 351.

Hoe rustig beantwoordt de Heer KLUIT, naa dat hy het afschudden van het *Graaflyk Juk* onder de buitengewoone gevallen gerangschikt, en op zyne wyze goedgekeurd, hadt, de Vraagen: „ Zyn de Burgers, in eene „ geregelde Constitutie, zo als de onze is, bevoegd hunne „ Regenten af te zetten? Kunnen zy dit laaten doen door „ nieuw aangestelde Committées? Kunnen die de Vroed„ schappen afzetten, die Collegien vernietigen? de Staats„ vergaderingen afschaffen? Kortom, kunnen de Onder„ daanen zelf, zonder medewerking hunner Overheden,

„ zon-

„ zonder toestemming der Staaten, by eenpaarige beslui-„ ten van alle de leden, en zonder overstemming, de „ eenmaal vastgestelde Staatsregeering, met een Stadhou-„ der aan het hoofd, veranderen? —— Welaan dan Bur-„ gers! als hier kans toe is, te wapen! Wapent u Bur-„ gers! Uwe Rechten, uwe verlooren Rechten, terug ge-„ haald! Gy zyt zelve de Souverain. Uwe Souveraini-„ teit is maar *representatief*. En uwe *Souveraine Volks-„ representanten* zullen dan uwe *nederige*, maar *gewa-„ pende*, verzoekschriften en aanmaatigingen wel involgen. „ Zo stondt de zaak in 't Jaar 1787." —— Zo schreef KLUIT in 1793. Hoe hy denkt in 1795, laaten wy aan zyne plaats; maar hy kan niet wel nalaaten zich deeze Aanmaaningen, zo uitjouwend voorgesteld, te herinneren. Wy laaten de toepassing aan hem en zyne Soortgenooten over.

Neemt de Heer KLUIT „ het nimmer kwalyk, dat ie-„ mand van hem verschille;" schoon wy, het gansche Werk door, blyken van die kwalykneeming gevonden hebben; wy hebben zo min als hy „ kunnen nalaaten ern-„ *stig* te worden, als wy zo stout en opzettelyk Onwaar-„ heden hooren voordraagen." —— Onwaarheden, van welke dit Boekdeel krielt, en 't geen wy ter zyde leggen, om het tweede, hier boven aangeduide, dat met 's Schryvers Naam pronkt, op te vatten.

Een brokkeliger, en op een vreemder trant geschreeven, Werk is ons, in den langen loop onzer *Letteroefeningen*, zo veel ons voorstaat, uit geen op schryven afgerigte pen onder het ooge gekomen. Dan de Schryver geeft 'er reden van op, in zyn Voorberigt aan den Leezer; of ze voldoende zyn, laaten wy hem over te beoordeelen, en slaan den vreemd ingerigten Schryfärbeid open, tot welks uitgave de Schryver zich aangemoedigd vondt, door de groote graagte, waar mede het zo even door ons ingeziene Werk ontvangen en geleezen was by den *Nederlander* —— by die van zekeren stempel; die ook ongetwyfeld hier vergast zullen worden, al is het een *Mengelmoes:* waarin *Engelschgezindheid* het hoofdinmengzel uitmaakt. Het *Americaansche Vryheids-euvel*, bl. 145, wordt als een besmetlyke kwaal tegengegaan —— *Frankryk* gedoemd —— *Engeland* hemelhoog gepreezen —— de Stadhouder gevleid: en vinden wy diens Vrouwe, bl. 33, met den tytel van *Vorstinne* en *Stadhouderesse*, door de pen der vleijerye, vereerd. Geene woorden zyn den

den Schryver te vergald om *Frankryk*, geene te gezuikerd om *Engeland*, te beschryven.

Des Schryvers pen, diep gedoopt in den inkt der *Oranje vleijerye*, zoekt door te schrappen wat zelfs in vroegeren tyde de Geschiedenis niet gunstig voor dat Huis boekte. Het zeggen wegens ANNA de Gouvernante, door haaren Geheimraad, *dat het voor de Gouvernante een point d'honneur geworden was, niet te bewilligen in de Equipagie ter Zee, zonder eene vermeerdering van Troepen*, wordt als een *Vertelzeltje*, door den Schryver van 't *Vervolg op* WAGENAAR's *Vaderlandsche Historie* in zyn Werk ingeslansd, gebrandtekend. Doch, behalven dat men dit *Vertelzeltje* in de *Jaarboeken* gemeld vindt, zou men nog leevende Persoonen deezer Commissie by den Ex-Hoogleeraar kunnen brengen, die het met eigen ooren hoorden. Hier gelden 's Schryvers eigene woorden, ten opzigte van iets anders, bl. 103, gebezigd: *De zaak is toch waar en kan nagevraagd worden!* Welk eene waarheidsliefde! Doch hy schynt zeer gebeten op den Schryver van dit *Vervolg;* 't welk hy, onder andere, om het niet vermelden van eene byzonderheid in de by hem zeer geliefkoosde *Memorien* van RENDORP, als *veel te vroegtydig en voorbaarig uitgegeeven* aanmerkt: doch het schuilt daar niet. Wy laaten het aan dien in dit Werk zo dikwyls beledigden Schryver over, om zich tegen deezen Kamper te verdedigen; doch gelooven niet, dat hy des lust zal hebben: anders, 'er is veel vats op zulk een Tegenwryter.

Zo veel in 't algemeen gezegd hebbende, moeten wy een staaltje van den styl en de schikking deezes Werks bybrengen. Opgehaald hebbende, welke gouden bergen men zich uit den Oorlog met *Engeland* dorst belooven, of zich laaten wysmaaken, vervolgt hy: „ Schoone woorden voorzeker! waar door de Gemeentens misleid werden; dan die by blaauwboekjes en schriften greetig geloofd werden! Kostlyke vooruitzichten, in een Land, waarin Schepen en Wapentuig en Volk ontbraken, en alles in de uiterste tweespalt verzonken lag, en niets gespaard werd, om de klem der zaaken, die in zulk een tyd in 't *Eminent Hoofd* der Republiek moet gesteld en gezogt worden, Hem uit de hand te wringen, de Stadhoudersgezinden te ontmoedigen, en het bestier los te maaken, 't welk die party, die zich den naam van *Patriotten* by uitstek toeschreef, meesterlyk gelukte.

„ En

„ En zie daar den oorsprong en aanvang van alle de verdere gevolgde rampen, onheilen, en verliezen der Republiek overgekomen. Had men toen door het Americaansche Vryheidseuvel, of liefst door de Philosophische denkbeelden van overdreevene *Volksregeering* niet besmet, naar het voorbeeld onzer Voorvaderen handen in een geslagen, daar was mogelyk nog iets goeds gewrocht; ten minsten *Engeland* schynt ras tot zich zelf gekeerd te zyn. Maar de stap was daar gedaan.

„ AANM. Immers als *de Regenten* zelfs ééns zyn, kan onze Republiek wonderen verrichten. En dan eerst kan 'er *Activiteit* zyn.

„ [AANM. 1793. En dit bleek in 't Jaar 1793. *Een Jaar van wonderen van Activiteit*, toen alle Regenten één ziel en zin, een' enkele aandrift hadden, om, met den Stadhouder, handen in een te slaan, en toen alle de voorstellen, om het Land tegen een verwoestenden inval van *Fransche* rooversbenden te beschermen, zo haast *gedaan*, zo haast *toegestemd*, zo haast *uitgevoerd* wierden: waar door de vyand met den hemeltergenden DU MOURIEZ aan 't hoofd, tegen zyne verwachting, klakkeloos werd afgeslaagen, en zulks door *Wapeningen* en *Inundatien*. Eene Verlossing zo zigtbaar door de Godlyke Voorzienigheid begunstigd, dat zelfs sommige zogenaamde *Patriotten* en onder hen de zodanigen, die den *Franschman* gaarne in het Land gezien hadden, geene andere oorzaak van den verhaasten aftocht van DU MOURIEZ hebben weeten op te geeven, of willen erkennen, dan dat DU MOURIEZ, door kragt van *Hollandsch goud* herwaards gelokt, ook nu door *Engelsch* of *Stadhouderlyk goud* zoude omgekogt zyn om van de Republiek af en weêr terug te trekken, en zyne overwinningen eensklaps te laaten vaaren; welke ongerymdheden zy zelfs onder de hand aan oprechte, doch onkundige of ligtgeloovige, Vaderlanders, ook aan de zulken, die de *Constitutie* oprecht zyn toegedaan, trachteden in te boezemen: terwyl andere braave Nederlanders, en wy met hun, daar in erkennen en eerbiedigen de zichtbaare hand van Gods goedheid, dat hy de middelen van Verdediging heeft willen zegenen. De uitgegeeven Brieven van de *Correspondentie tusschen den Generaal* MIRANDA *met* DU MOURIEZ, *enz.* over de Verovering van Holland, toonen de zaak klaar genoeg aan. Indien 'er toen zodanige *Verdeeldheden* in de Republiek geweest waren, als 'er

1780 en 1781 in alle de *Raadzaalen*, *Staatsvergaderingen*, *Vroedschaps-Collegien*, plaats hadden, die destyds tot langduurige *Deliberatien*, *strydige Advisen*, *Remonstrantien*, *Protestatien*, en daar uit gereezene *Resolutien* aanleiding en oorzaak gaven; gewis! de Republiek ware onherstelbaar verlooren geweest: eenige kwaadwilligen hadden hun zin gehad; en duizenden andere, doorzichtige, *Patriotten*, goeden en kwaaden, zouden gedeeld hebben in de algemeene rampen en onheilen. —— Ik weet wel dat men in zekere aanzienlyke Stad der Republiek eenige Leden noemt, die, by de *Deliberatien* over de Verdediging en *Inundatie*, den moed zodanig hebben laaten zakken, dat zy van gedachten waren, en zulks by *Protesten* verklaarden, dat men zich maar zo goed mogelyk, door opofferingen, 't zy van geld, of goed, of eer .... met den vyand verdraagen moest, en die daarom tegen de middelen ter Verdediging stemden; doch ik ben verzekerd dat zy thans tot betere gedachten gekomen zyn; dat zy mede God danken, dat de vyand is tegengehouden, en ik vertrouw, dat zy de zaak zelve zo kwalyk niet gemeend hebben, en die *Protesten* terug zullen neemen]."

Wy oordeelen het onnoodig, in 1795, deezen Text van 1793 te commentarieeren. 't Is alleen ten staal van 's Mans schryfwyze in dit vreemd geschikte Boek.

Wat 's Heeren KLUIT's Aanmerkingen betreft over 's Lands Koophandel, ten aanziene zo van deszelfs aanmerklyke *Opkomst*, toeneemend *Verval*, en de aangewende middelen van *Herstel*; het goede, 't welk daarin voorkomt, is breeder en beter te vinden in de twee bekroonde en bekende Verhandelingen over dit gewigtig Onderwerp, door de Heeren VAN DEN HEUVEL en ROGGE, in de Werken der *Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen te Haarlem.* —— Wy zullen geene stukken bybrengen, geene Aanmerkingen maaken; tot welke laatste dit laatste gedeelte zo veel aanleidings geeft. Toont hy zich alzins ook hier een Leerstoel in de Drogredenkunst waardig, de plaats van Hoogleeraar in den Koophandel, zo immer in ons Land daar voor een Hoogleeraar worde aangesteld, verdient hy door dit Geschryf niet.

Reizen van GEORGE FORSTER, *in den Jaare MDCCXC. Uit het Hoogduitsch vertaald. Tweede Deel. Te Haarlem, by* C. Plaat. *In gr. 8vo.* 174 *bl.*

Tusschenbeide komende Werken, die wy oordeelden dat een spoediger plaatzing verdienden, dan het *Vervolg* der *Reize* van den Heere FORSTER, welker *Eerste Deel* wy reeds aangekondigd en beoordeeld hebben (*), wederhielden ons tot nog, deezen Reiziger op nieuw te vergezellen.

Wy deeden zulks, dit Stukje opvattende, met dat genoegen, 't geen wy betuigden te scheppen in het Eerste Deel. Wy vonden dit Tweede zo zeer in denzelfden smaak, dat het toen gezegde 'er ook op pasfe.

Aken, met *Burscheid* en *Vaals*, levert de stoffe tot de twee eerste Brieven in dit Boekdeeltje. Het Verval der Fabricken te eerstgemelde Stede, en de Bloei derzelven op de laatstgemelde plaatzen, steekt geweldig by elkander af, en geeft den Reiziger aanleiding tot zeer gepaste Bedenkingen de Fabrieken betreffende, welke, door alle daar by belang hebbenden, met toepasfing verdienen geleezen te worden. — De ligt uitweidende en zich daarin niet begrenzende Geest des Heeren FORSTER vertoont zich in de Gedagten over den toekomstigen staat van *Europa*. Het veelvuldig gebruik der Brandstoffen tot het stooken in de Fabrieken te *Vaals*, en het dreigend gebrek daar aan, doet hem schryven: „ Zedert lang zyn de velden hier omstreeks, en in de *Nederlanden* in 't gemeen, door den sterken Landbouw en de wasfende Volksmenigte verslonden. Intusschen heeft de Natuur, door onderaardsche Velden, ik meen de aanmerkelyke Steenkoolmynen, voor de behoeften der Ingezetenen ryklyk gezorgd. Men ziet ze hier, overal, in schoorsteenen en ovens gebruiken, zonder dat iemand met hout stookt. Maar hoe dan, wanneer ook deeze groeven eindelyk uitgeput en geen nieuwe brandstof wordt uitgevonden, tot welke wy in den winter onze toevlugt neemen, en waarby wy onze spyzen bereiden kunnen? Wat onze Scheikunst en Natuurkunde, met vereenigde kragten, in staat zyn al of niet uit te werken, durf ik niet beslisfen; mogelyk vinden

(*) Zie onze *Alg. Vaderl. Letteroef.* voor 1793, bl. 492.

den wy een net uit, waarin zich de zagte hoofdſtof van het vuur laat vangen en verdikken, zoo dat het ons, op het oogenblik dat wy het zyne vryheid geeven, warmte mededeelt; doch dit is, in allen gevalle, niet meer dan een zeer onzeker uitzigt. My komt het waarſchynlyker voor, dat de Mensch eindlyk de ys- en benevelde landen, gelyk ook die der zoogenoemde gemaatigde lugtſtreek, welke geheel zonder bosſchen zyn, ten eenigen tyde als onbewoonbaar zal moeten verlaaten. Wy vraagen onophoudelyk, wanneer toch het *Europisch* zoo wel als *Aſiatisch Turkyen* zich in het helder licht der zedenlyke beſchaaving wederom zal verheugen; wanneer *Africa* op nieuw door beſchaafde Volken zal bewoond worden? Het antwoord dunkt my is zeer gereed. Honger en koude zullen éénmaal veel geweldiger en onweerſtaanbaarder werken, dan vóór de tyden des bygeloofs en der heerschzugt, om de *Europiſche* Volken by menigte naar de barbaarſche Werelddeelen te doen toeſtroomen. Wy zullen de wouden van *Hæmus*, den *Taurus* en *Amanus*, ja zelfs van den *Kaukaſus* en *Emaus*, beſtormen, de Barbaaren dier Landſtreeken te onderbrengen of verjaagen, en de fakkel der Weetenſchap aldaar weder overbrengen, waar zy den mensch eerst in handen kwam. Dunkt het u ligtvaardig, dat ik op deeze wyze in het toekomſtige doordringe? Wat kan ik het helpen, dat myne verbeelding my waarſchynlykheden ſchetst, waar uit eindelyk een mogelyk beeld te voorſchyn komt?

„ Tegenwoordig, het is waar, bepaalt zich alles tot zyne Noordlyke Gewesten; onder ons zyn alle de ſchoone lentebloezems in menigte geopend; menige voortreflyke vrucht van den geest is tot rypheid gekomen; het menschlyk geſlacht heeft hier eene beſchaving gekreegen, welke het, wanneer wy alles byeen rekenen, nergends bezit: wy wandelen op eenen zoo ſchoonen weg al verder voort; alles ſchynt onzen tegenwoordigen vorm van kennis en weetenſchap, en aan onze Staatkundige betrekkingen, eenen beſtendigen duur te belooven! Uwe redeneering, ik moet het ronduit bekennen, ſchynt my niet veel beter toe, dan de hoop op een lang leeven, waar mede de hooge ouderdom zich vleit, die, hoe meer hy tot het graf nadert, zoo veel te ſterker aan het leeven gehecht wordt. Hy verzekert de vergangIykheid van al het ondermaanſche, dat, hoe ouder eene menschlyke inrichting wordt, zy ook zoo veel te nader by haar einde is.

is. Wy kunnen het menschlyk geslacht alleen met zich zelf vergelyken, en alhoewel dat gedeelte zyner geschiedenis, welk wy kennen, als 't ware, eerst van gisteren is, behelst hetzelve reeds voorvallen genoeg, die ons kunnen leeren, onder gelyke omstandigheden, eene gelyke uitkomst te verwagten. De algemeene ontwikkeling en vorming onzer krachten kan gewis niet hooger klimmen. Kunnen wy den boog nog sterker spannen, zonder dat hy breekt? Kan ons verstand nog scherpzinniger getoetst, kunnen onze gewigtiger en geringer, onze openbaare en huislyke, betrekkingen, nog juister berekend worden? Zyn wy niet naby het hoogste toppunt van verfyning? —— Wanneer men nu deezen berg beklommen heeft, dan blyft 'er, in deeze *Ixions*-wereld, niets anders overig, dan, hol over bol, het rad in de diepte te rollen, en, van onderen af, naar een nieuw gebergte voort te kruipen.

„ Dwaas zou het zeker zyn, eene algemeene Omwenteling in *Europa*, welke den val van alle Staatkundige, zedenlyke en kunstmaatige, vormen met zich zou sleepen, in weezenlyken ernst *alleen* van het gebrek aan Hout af te leiden, 't welk *my* tot deeze beschouwing gebragt heeft. Doch dit neemt daarom niet weg, dat het, als eene medewerkende oorzaak, zeer wel bestaan kan, hoe zeer anders het onoverzienbaar zamenstel onzer kundigheden, de rigting van gewoonte en zeden, de onëvenredige betrekking der Godsdienstige begrippen en regeeringsvormen, tot de rypheid der tegenwoordige eeuw, het verval der Kerklyke dwinglandy, het gebrooken evenwigt der Mogenheden, de trouwloosheid der Staatkunde, de veranderingen in het stelzel van Koophandel, de naderende lentetyd van den vryen *Americaanschen Staat*, en andere dergelyke gewigtige oorzaaken meer, nog ongelyk sneller en krachtiger tot dat zelfde oogmerk zamenloopen. Voor het overige —— dit zy ten troost van alle arme zondaaren, zoo die *op* als die *onder* den troon zyn —— zyn 'er mogelyk nog duizend jaaren noodig, eer zoodanig eene Omwenteling gebooren wordt."

Dat een Reisbeschryver van dien uitweidenden Geest, als waar van het bygebragte ten voldingenden bewyze kan strekken, zich vervolgens te *Luik* bevindende ten tyde dat 'er alles in de grootste Staatkundige gisting was,

naa een kort Berigt van de Stad en de Inwoonders, het van zich niet kan verkrygen, gelyk hy 't zelve uitdrukt, „ om „ niet het een en ander mede te deelen van die denkbeel- „ den, welke hem in menigte toeſtroomden als hy den „ tegenwoordigen ſtaat van *Luik* nadagt," zal niemand bevreemden, en dus ook niet dat de Brief, van daar geſchreeven, opgevuld is met Staatkundige Beſpiegelingen van veelerlei aart, meestal op eenen zeer vryen en ſterken trant uitgedrukt. Wy ſchryven ſlegts twee plaatzen over. —— „ Het geheim van alle heerschzugtige Regenten, op welks onbedrieglykheid zy getrouwlyk voortzondigen, ligt alleen in de proefondervindelyke grondſtelling, dat de mensch, die éénmaal een onvervreemdbaar regt uit de handen heeft gegeeven, zich ongelooflyk veel laat bieden, voor het geen hy, als vry man, nimmer zou gedoogd hebben. Hy gevoelt zich onbeſtand tegen het heerſchend geweld. Werwaards hy het oog ſlaat, overal ziet hy zyne broeders vernederd als zichzelf, door vooroordeel, door ſlaafſche vrees, en gehechtheid aan hunne leefwys, mogelyk reeds buiten ſtaat om te hunner verlosſing mede te werken; eindlyk zinkt hy, door de verlochening zyns verſtands, in zyne eigen oogen neder, of hy twyfelt, dat zyne eigene gewaarwording en doorzicht hem behoorlyk leiden; wanneer hy, aan zichzelven overgelaaten, niemand op zynen weg ontmoet, die hem verſtaat."

„ De veruitziende loosheid der gewoone Dwingelanden loopt daar op uit, om het verſtand des Volks ſlechts zoo veel ſpeeling te vergunnen, als ter bevordering van hun eigenbaatig genot noodig ſchynt; doch het voor het overige met een beſtendigen nevel te hullen, door vreeslyke bedreigingen te beperken; het Volk zelf door allerlei openbaare vermaaken te verſtrooijen, en door allerlei ſpookverſchynzels een ſchrik op 't lyf te jaagen. —— Deeze armhartige Staatkunde ſpeelt haare onbeſtaanbaare rol zoo lang het gaan kan. Gelukkig, wanneer zy het weezenlyke van het ongewigtige weet af te zonderen, en het Volk niet enkel te vermaaken, maar ook te voeden. By mangel van Onderhoud wordt eindlyk alle verdrukking ondraaglyk; zy vormt dien trap van ſmertlyke gewaarwording, welke zelfs het leeven in de waagſchaal ſtelt, om eenmaal van die ſmart bevryd te worden; en, wanneer dan alle gemoederen ryp en gevoelig zyn, dan is 'er

ſlegts

flegts één eenig mensch noodig, die in het *Palais Royal* te *Parys* op den bank klimt, en het Volk toefchreeuwt: *Ik weet, myne Heeren! men zal my ophangen: maar ik waag 'er myn kop aan, en beveel u, loopt te wapen!*"

Met veel genoegen zal men den reizenden FORSTER van *Luik* na *Leuven* vergezellen; de Characters zyner Reisgenooten geeven hem ftoffe tot eenen geestigen voordragt van waarlyk vreemde Characters. Te *Leuven* zelve maakte hy geene kennisfen, en zyne aanmerkingen „ bepaalen zich meestal," gelyk hy het uitdrukt, „ tot „ het uitwendige en leevenlooze." De Hoogefchool trekt byzonder zyne aandagt. Deerlyk was het verloop der Studenten ten dien dage. „ 't Was om te lachen," fchryft hy, „ hoe zeer zich ons begrip, wegens het aan„ tal der Studenten, geheel moest veranderen. Te *Luik* „ hadt men ons gezegd, dat wy 'er omtrent *drie duizend* „ zouden vinden; hier, integendeel, hoorden wy, dat 'er „ naauwlyks *drie honderd*, en de Pedél toonde ons, uit „ zyne Lysten, dat 'er nog geen *vyftig* waren. De oor„ zaak van dit klein getal was, dat, by het uitbarften der „ Onlusten, een groot gedeelte der Studenten, die zich „ toen te *Brusfel* bevonden, zich voor den Keizer ver„ klaard en voor hem de wapenen opgevat hadden, en, „ by de verjaaging der Keizerlyke Troupen, hunne vei„ ligheid in de vlugt moesten zoeken."

De poogingen van Keizer JOSEPHUS, om eene betere, en ter Staatshervorming gefchikte, gedaante aan de Opvoedings-geftichten te geeven, vermeld hebbende, laat hy volgen: „ Ongelukkig waren het alleen bliksems, welker fchel licht enkel diende om het akelige van den nagt in alle zyne kracht te doen gevoelen. Hier en daar zengde een enkele ftraal; hier en daar glinfterde de ontvlamming; hier en daar ontftondt verwoesting en vernietiging; doch het geheel bleef nogthans even woest en onvrugtbaar als te vooren. De gewigtige grondftelling, dat al het goede langzaam en trapswyze gefchiedt; dat niet een verteerend vuur, maar eene zagt verwarmende zon, weldaadig verlicht, de dampen verdryft, en den fchoonen wasdom der werktuiglyke weezens bevordert, fchynt aan JOSEPH's verftand en hart beide even vreemd geweest te zyn, en dit gebrek van een weezenlyk grondbeginzel wierp alle zyne groote en vorstlyk uitgedachte ontwerpen, op éénmaal, in duigen. — *Leuven*, dat door JOSEPH verbeterd

 al-

algemeen Kweekſchool, heeft in waare verlichting, eigenlyk geſprooken, weinig of niets gewonnen, en zal thans wederom het zelfde leeren, wat het, by de ſtichting der Univerſiteit, in den Jaare 1431, leerde!!!"

Met de gemaklyke Jaagſchuit van *Leuven* na *Mechelen* gevoerd, is deeze ſtille Stad het onderwerp van een volgenden Brief. De Schilderſtukken, hier voorhanden, van *Nederlandſche* Meesters ondergaan de beriſpingen van dien aart als wy in het voorgaande Deel aantroffen, en waaromtrent wy onze aanmerkingen, niet noodig te herhaalen, maar aan te wyzen, hebben opgegeeven. Terwyl wy de gegrondheid erkennen zyner bedenking, door voorbeelden geſtaafd, dat de verbeeldingskragt des Kunſtenaars, in dit zo diep in bygeloof verzonken Land, zich grootendeels met voorwerpen uit de Legende heeft bezig gehouden, die zelden groot of treffend genoeg zyn om de moeite van verhaal en afſchetzing te verdienen.

Bruſſel maakt het onderwerp des laatſten Briefs uit. RUBENS en andere Schilders ontmoeten hier eene gunſtiger bejegening dan te *Mechelen*. Deeze Stad wordt, met derzelver Verbeteringen en Bewoonders, beſchreeven, en zal in een volgend Deel ons nog meer ten opzigte van dit laatſte bekend worden. — Wy tekenen 'er alleen eene byzonderheid uit op, Czaar PETER betreffende, die zeker meer dan eene *Anecdote* is. By het Park zag de Reiziger een Grot met een Fontein, die egter op dat pas geen water gaf. „ De vierkante Steenen Kom onder de nis (waarin een leezend Vrouwenbeeld van Marmer ligt) heeft op zyn rand het volgend merkwaardig Opſchrift: PETRUS ALEXIOWITZ, *Czar Moscoviæ*, *Magnus Dux*, *margine hujus fontis inſidens*, *illius aquam nobilitavit libato vino*, *hora post meridiem tertia*, *die XVI Aprilis anni* 1717 (*). De groote Stichter van het *Rusſisch* Ryk hadt, naamlyk, op een maaltyd, dien men te zyner eere gaf, een weinig te diep in het glas gezien. Vervolgens, alhier wandelende, om de dampen van den wyn in de friſſe lugt te laaten uitwaaſemen, viel hy in dit Waterbekken; en 'er ge-

(*) De Groot-Hertog PETER ALEXIOWITZ, Czaar van *Moscovien*, op den rand deezer Fontein zittende, veredelde derzelver water, door geplengden wyn, des namiddags ten drie uuren, van den zestienden April des Jaars 1717.

geschiedde dus 't geen het Opschrift, zeer fyn en sierlyk, met den *libato vino* uitdrukt." — De Heer van WACKERBARTH, dagten wy, dit leezende, zou bezwaarlyk, in 't Leeven van CAREL DEN GROOTEN, eene gebeurtenis hebben kunnen vinden, die tot een wedergaa van deeze, dus vereeuwigde, Dronkenschap des Czaars kon dienen. Doch wy hebben gezien, dat hy tot alles raad wist; en zou hy zich hier ook wel gered hebben (*).

(*) Zie onze Beoordeeling deezer *Vergelyking*, in de *Lett.* van 1794, bl. 472.

Bydragen tot de Levensgeschiedenis en Karakterschets van J. D. MICHAËLIS, *door hem en andere beschreven. Byeengezameld door* J. D. HASSENKAMP. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* P. BEETS, PZ., *Leeraar der Doopsgezinden te Westzaandam. Te Haarlem, by* C. Plaat, 1794. *In gr. 8vo.* 228 *bl.*

De hier byeengezamelde Stukken zyn: 1.) De Levensgeschiedenis van MICHAËLIS, door *hem zelf* beschreeven. 2.) MICHAËLIS geschetst als Letterkundige, door den Generaal Superintendent SCHULZ, te *Giessen*, en is ontleend uit het slot van het derde Stuk zyner *Aanmerkingen op de Bybel-Vertaaling en bygevoegde Aanmerkingen van* MICHAËLIS. 3.) Bespiegelingen van een Leek, by den dood van MICHAËLIS. Uit het elfde Stuk van het *Journal von und fur Deutschland*, 1791, *p.* 947—953. 4.) En eindelyk het *Elogium* op J. D. MICHAËLIS, van den Hofraad HEYNE. Dit Stuk is in het Latyn geschreeven, en in die taal in de Verzameling van HASSENKAMP geplaatst. —— Een Man als MICHAËLIS verdient zeker byzonder gekend te worden, en de Heer HASSENKAMP als Uitgeever, en de Eerw. BEETS als Vertaaler, verdienen derhalven allen dank, dat zy ons daar toe, door hunnen arbeid, gelegenheid hebben willen geeven. —— Men kan in de Levensbeschryving, door MICHAËLIS zelf geschreeven, gewisselyk de beste en naauwkeurigste berichten verwagten; doch dezelve kwam ons echter zo belangryk niet voor, als wy ons hadden voorgesteld. —— De schets van MICHAËLIS door SCHULZ behelst, wel is waar, veel tot lof van dien geleerden Man; maar is ondertusschen doorvlogten met aanmerkingen en byzonderheden, zelfs tot kleinigheden toe, die 's Mans nagedagtenis niet zeer tot eer strekken: 't welk den Vertaaler, die een hoogachter is van denzelven, bewoogen en als genoodzaakt heeft, eenige Aantekeningen, op de beschuldigende gezegden van SCHULZ, te maaken en te plaat-

plaatzen. — De beschouwingen van een Leek, enz. zyn van eenen Man, die de waarde van MICHAËLIS kende en hoogschatte, en dien de onaandoenlykheid, die hy by 't bericht van 's Mans overlyden meende te bespeuren, aanzette, om iets, tot het in stand houden van deszelfs nagedagtenis, by te draagen. —— Het *Elogium* van HEYNE is, in den waaren zin des woords, eene lofspraak: de Vertaaler heeft dien meer van verre gevolgd, dan woordelyk overgezet.

Lykreden op den vermoedelyken dood van eenen weleer zeer beroemden Fransche (n) Kostschoolhouder in verscheiden Steden van Nederland, gevolgd van eene korte Levensschets van denzelven, en twee Verhandelingen over de Opvoeding van de Jeugd. Voorgeleezen in het Genootschap te Weesp, onder de Spreuk: Voor het Menschdom. *Alles beschreeven door* ERNST ZEYDELAAR, *laatst Kostschoolhouder te Weesp, en uitgegeeven door een Jongeling. Te bekomen by verscheiden Boekverkoopers. In gr.* 8*vo.* 172 *bl.*

Dees lange en raadzelagtige Titel zal de nieuwsgierige Leezer, mooglyk, met geen minder verveeling leezen, dan de Recensent dien heeft geschreeven: evenwel kan dezelve het verlangen gaande maaken na het zonderlinge dat men verwagt. De Lykrede en Levensbeschryving behelzen verscheidene niet ongeestige satyricque pennestreeken, die, in een ledig of droefgeestig uur, met genoegen, en zonder schade voor de Zeden, kunnen geleezen worden: de Verhandeling over de Opvoeding verdient zekerlyk, onder de veelvuldige Geschriften over dit onderwerp, de minste plaats niet; schoon niets nieuws behelzende, beveelt zy zich der leezinge zeer aan, door den duidelyken en bevattelyken styl, waarin dezelve gesteld is.

Geschiedenis van de Freule Julia van Roozenboom. Naar 't Hoogduitsch, door J. W. C. *Te Amsterdam, by* H. Gartman *en* W. Vermandel. *II Deelen, in* 8*vo. samen* 554 *bl.*

Wy hebben deezen Roman met genoegen geleezen, schoon wy geen rede konden vinden, waarom juist JULIA VAN ROOZENBOOM, en niet haare Vriendin EMILIA VAN REICH, haaren naam aan den titel moest leenen, daar de lotgevallen van de laatstgenoemde ons meer belangryk dan die der eerste voorkomen, en ook grooter vak in het Werkje beslaan. —— Behalven dat wy van gedagten zyn, dat tot het

re-

recenseeren van een Roman, of soortgelyk Stuk, niet behoort, dat de draad der gebeurenissen geregeld worde opgegeeven; dewyl alleen te beoordeelen staat of 'er aan de voorkomende Characters is genoeg gedaan dan niet: behalven dit, zeggen wy, komen in deeze Geschiedenis zo veele onderscheidene en verscheidene persoonen en werkzaamheden, die nochthans allen, met elkander, een schoon geheel uitmaaken, samen, dat het ons ondoenlyk is, zonder buiten ons bestek te treeden, het geheele plan van deezen Roman voor onze Leezeren open te leggen. Indien verwarring en ontknooping vereischt worden in een welgeschreeven Roman, kunnen wy verzekeren, dat beiden hier zeer natuurlyk zyn, en afloopen; dat Deugd en Ondeugd in haaren aart geschetst zyn, en de gevolgen juist zo zyn als men verwagten zou, en de Leezer, onder het rekken zyner nieuwsgierigheid, niet nalaaten kan te wenschen, en zyne deelneeming zal door de uitkomst niet te loor gesteld worden.

Het Lyden der Ortenbergsche Familie, *door* A. VAN KOTZEBUE. *Uit het Hoogduitsch. Met Plaaten. IIde Deel. Te Utrecht en Amsterdam*, *by* G. T. van Paddenburg en Zoon, *en* M. Schalekamp, 1794. *In gr. 8vo. 276 bl.*

Het geen wy, by de aankondiging van het Iste Deel deezes Romans, gezegd hebben (*), herhaalen wy by deeze. Doch schoon wy toen in het denkbeeld waren, van by de mededeeling van dit Tweede Deel vollediger verslag te zullen kunnen geeven van dit den beroemden *Kotzebue* zo zeer waardig Werk, kunnen wy, indien wy in geen wydloopig verhaal willen vallen, 'er niets anders van zeggen, dan dat deeze geheele Familie met eenen zeer ongunstigen samenloop van omstandigheden heeft moeten worstelen. Karel Fredrik van Ortenberg, een zeer braaf man, moest, van den aanbeginne van zyne ontlookene jeugd, armoede en wederwaardigheden, in zyn jongelingschap en gehuwd leven, op eene ongehoorde wyze, ondergaan, en bezweek, na het verlies zyner Huisvrouwe, veroorzaakt door eenen woesten vervolger haarer deugd, en van zyn geluk, onder den overlast zyner smarten; nalaatende een Zoon, die door eenen getrouwen knegt (die met zyne inhaalige en onmedogende huisvrouw, deswegen, zeer veele moeilykheden uit te staan had) op- en in huis genomen werd. De Oom van dit Kind, Nicolaas van Ortenberg, vond hem, in een allerongunstigst tydstip voor dit Kind, en

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* voor 1794, bl. 339.

en nam hem tot zich. Dees Nicolaas was, van zyne jeugd af aan, een liefhebber van het leezen van Avanturiers, en werd, aan zyne drift gehoor geevende, zelf een Gelukzoeker, en begeeft zich naar de Indiën: daar word hy, na 't uitstaan van veele, niet zeer geloofwaardige, gevaaren en moeilykheden, op eene zeer romanesque wyze, door de Liefde, en het Huwelyk (dat verstaat zich) met eene Dogter van een' Bramin, schatryk; deeze verliest hy, en keert met onmeetlyke schatten naar Europa: vind zyn Neef, en, in denzelven, zyn ongeluk; dat is, hy mist het genoegen zyns levens en zyner uitzichten, en kwynt zich geheel en al weg. —— Schoon dit eene zeer treurige Geschiedenis tekent, nochthans is het verhaal, op zyn *Kotzebues*, niet onaangenaam, ja zelfs, zo wel als leerzaam, vermaakend. Mogt nu de goede Schryver, in zyn ballingschap naar Siberien, (waar van ons de Nieuwspapieren bericht hebben,) de vrolyke Invloeden van zyn' Geest genieten, zoude dit ons, en alle Menschenvrienden, een onbedenklyk genoegen geeven!!

De Bybel vertaald, omschreven, en door Aanmerkingen opgehelderd. Tiende Deel. Te Utrecht en Amsterdam, by G. T. van Paddenburg en Zoon *en* J. Allart, 1795. *In gr. 8vo. 610 bl.*

De wensch, met welken wy onze jongstvoorgaande Recensie van VAN VLOTEN's Bybelverklaaringe eindigden, is thans aan het vervullen. Met den voor den Christen meest belangryken arbeid aan de gewyde Schriften is thans een aanvang gemaakt. Eene Vertaaling en Omschryving, met Ophelderingen verzeld, van de drie eerste Euangeliën, beslaan den inhoud van dit Deel; *zy* worden voorafgegaan van eene algemeene Inleiding tot het Nieuwe Testament, en eene *Overeenstemming der Euangeliën.* Van de *Inleiding*, als bevattende eene reeks van gewigtige onderwerpen, tot het rechte verstand der gewyde Schriften van het N. V. betrekkelyk, moeten wy, in de eerste plaats, een kort verslag doen. Zy beslaat 114 bladzyden, en is in 19 Afdeelingen onderscheiden.

In de eerste Afdeeling verzet VAN VLOTEN zich tegen den Naam van *Nieuw Testament*, of *Nieuw Verbond*, aan den bondel der gewyde Schriften gegeeven; doch hy meldt niet, door welke benaaming hy dien wil vervangen hebben. Naa eenige bekende aanmerkingen over de *Echtheid* en *Volledigheid*, belooft VAN VLOTEN een *uitvoeriger* Onderzoek over de Ingeeving der gewyde Schriften. Doch dit *uitvoerig* Onderzoek beslaat niet meer dan drie bladzyden; aanvangende met eenen ophef, aan welken de bewerking geenzins beantwoordt: waardoor het geheel een ingewikkeld duister voorkoomen heeft, 't welk ons althans, omtrent 's Mans meening, in 't onzekere laat. „ De waarheid der Ingeeving (schryft hy elders) staat by my vast, maar zodra wy [men] „ de wyze daarvan heeft durven bepalen, heeft men „ veel schade gedaan aan de goede zaak van het Chris-

„ tendom, en velen ongelukkig in het vermoeden ge-
„ bragt, dat de ingeving zelve maar een uitvinding der
„ Kerkelyken was." Vervolgens de woorden van PAU-
LUS, 1 Kor. II: 13, hebbende aangehaald: „ Wie zal
„ dan nog onbeschaamd genoeg zyn (vraagt hy) om eene
„ woordelyke ingeving te ontkennen? het is waar (voegt
„ VAN VLOTEN 'er nevens) wy ontkennen eene *instru-*
„ *menteele*, eene meer onnatuurlyke, ja Heidensche, ora-
„ kel ingeving; maar pleiten voor eene redelyke, die aan
„ elk zyn eigen denkwyze en styl doet behouden." Hoe
dit met elkander zamenstemme, betuigen wy niet te begry-
pen. In de *beoordeeling der Schriften, die naar den rang dingen*, verwerpt VAN VLOTEN, met de meeste Geleerden, eenige vroegere Opstellen, die eertyds in agting waren, maar zints lang voor ondergestoken zyn aangezien: hoewel hy tevens van oordeel is, dat een oordeelkundig gebruik daar van aan de Bybel-uitlegging aanmerkelyken dienst zou doen. Omtrent de Taal van 't N. T. is VAN VLOTEN van meening, dat, hoewel het waare schoon, 't welk LONGINUS aan den styl toeschryft, te weeten duidelykheid door natuur en geenzins door kunst, aan de gewyde Schriften niet kan geweigerd worden, het nogthans overdreevenheid zyn zoude, indien men wilde beweeren, dat het Grieksch van het N. T. het zuiverste is, welk men ergens vinden kan. De geestlyke zin van het N. T. wordt hier afgekeurd, met de woorden van BEAUSOBRE en L'ENFANT, welke wy des overschryvens wel waardig keuren: „ Men moet hier," te weeten in het behandelen van *parabelen*, *typen* en *allegorien*, „ zeer
„ voorzichtig en matig te werk gaan, anders maakt men
„ de Heilige Schrift tot een speelpop van zyn brein,
„ ten minste tot een raadzel, 't welk zo veel sleutels
„ hebbe, als 'er vrugtbare vernuften gevonden worden;
„ zo stelt men de Schrift ten spot der snoodaards, en
„ ter mishandeling van ketteren; de meeste gebeurte-
„ nissen, waarop de Godsdienst gebouwd is, worden
„ dan in voorschaduwen en profeetien veranderd; de
„ pligten der Zedenkunde worden dan in verborgen-
„ heden verwisseld, en het bedorven hart verkiest dien
„ zin, waarby 't het best zyn rekening vind." *De fouten en mislezingen beoordeeld; het Vaderland der Schryveren; toestand der Waereld, byzonder van het* Romeinsch *Gebied;* en *algemeene hoofd-verdeeling van 't Nieuwe Testament*, maaken den inhoud uit van § 8, 9, 10 en 11.

In

In de volgende Afdeeling handelt VAN VLOTEN over het personeel karakter van JESUS. Beter ware hier aan de hoofdzaak voldaan, indien een onderzoek omtrent het temperament, en het uitwendig voorkoomen, des Zaligmaakers den Schryver minder hadde bezig gehouden. Meer behaagen zullen, vertrouwen wy, de meeste Leezers vinden in 't geen VAN VLOTEN over *het Karakter van* JESUS *als Leeraar* schryft, alwaar hy zyne schets, met de aanhaaling uit een Hoogduitsch geschrift, by zamentrekking, aldus besluit: „ Als JESUS onderwees, „ dan sprak hy gelaaten, zagt, overtuigend, voor dat „ oogmerk het natuurlykste; —— verdedigde hy de eer „ zynes Vaders, dan gebruikte hy macht-spreuken, die „ zyn liefde, eerbied, ernst en yver, het best uitdrukten; dreigt hy, dan spreekt hy, ja, als Richter, maar „ dan doet hy gevoelen, dat hy de macht om te straffen en ook om te vergeven heeft; belooft hy, hoe „ zagt is dan alles, vol liefde en innig vergenoegen! „ klaagt hy, dan is het in den gevoeligsten en medelydenden toon; pryst hy, dan drukt hy zyn deelneeming op de aangenaamste en bedagtzaamste wyze uit; „ klaagt hy over zyn lyden, dan voelt men in zyne „ woorden zyn geduldig onderworpen hart, —— met één „ woord, het is altyd eenvouwig, natuurlyk en kunsteloos beschaafd." Van het verschillend gedrag van JESUS omtrent de Leeraars der Jooden, wordt hier met regt de reden gezogt in derzelver onderscheidene denkwyze en gedraagingen; wordende de *Farizeën* met de meeste gestrengheid door hem behandeld, omdat twee ondeugden, „ de gevaarlykste en ondragelykste voor JESUS „ leertrant," onder hen heerschten, „ trotsheid en de allergevernistste geveinsdheid." „Door de laatste," schryft VAN VLOTEN, „ hadden zy zich de heerschappy over de „ gemoederen van het gemeen weten te verwerven, zo „ dat het gros des volks volstrekt van hunne denkwyze „ en inzichten afhing, en zich blindelings liet leiden; „ hunne trotsheid kon niet anders dan de bitterste haat „ tegen JESUS verwekken: want schoon hy op zich zelfs „ in hunne oogen weinig betekende, en zy ook niet voor „ zyn gezag bedugt waren, kwam zyn gedrag, ten hunnen opzichte gehouden, daar hy hun nergens vierde, „ hen echter zo bedenkelyk voor, dat zy steeds een wakend oog op hem moesten houden. — Een gansch ander gedrag hielden de *Sadduceën*: zy bemoeiden zich

 „ wei-

„ weinig met hem, en van hoe vele grove onregtzinnigheden zy ook verdagt gehouden wierden, by hen, die
„ het gezag des O. T. zeer ſtreng handhaafden; hy,
„ die de onſterflykheid aan het licht bragt, die zich als
„ de beſtryder van het ryk der *Dæmons* uitgaf, ging dit
„ alles, wat het wederleggende betreft, ongemerkt voorby." De aanmerking, welke VAN VLOTEN daar op laat volgen, om reden te geeven van het gedrag des Heilands omtrent de Sadduceeuwen, zal by veelen byval ontmoeten: „ Niemand (zegt hy) zal zich hier over bevreemden, die indenkt, hoe weinig invloed zy hadden
„ op de meeste toehoorders van JESUS; hunne meerdere
„ onverſchilligheid omtrent den Godsdienst heeft den Heiland van allen tegenſtand ten hunnen opzicht bevryd;
„ hunne denkwyze maakte weinig invloed op het burgerlyk gedrag der Jooden, en gaf weinig voedzel aan den
„ muitzugtigen geest der Natie. —— Die onder hen al
„ eens een oplettend oog op JESUS gedrag geſlagen hadden,
„ meenden duidelyk te kunnen ontdekken, dat die *Nazireër* een eenvouwig en braaf mensch ſcheen te zyn,
„ die altans geen toeleg hadde om eenige verwarring in
„ den burgerſtaat aan te richten." Naa eenige korte aanmerkingen over den *Leertrant door Gelykenisſen*, volgt, in § 16, een eenigzins uitvoeriger onderzoek, „ in hoe verre
„ de denkwyze der Jooden toe te geeven is, byzonder omtrent de aanhalingen uit het O. T." Wy zullen, 't geen VAN VLOTEN hieromtrent oppert, tragten te ontwikkelen: want ook hier heerscht de zo dikmaals gegispte duisterheid van voordragt. De vraag is, of JESUS, niet alleen in de *Methode*, maar ook in de denkwyze, zich naar het Volk, waaronder hy leefde, geſchikt hebbe. Op twee byzonderheden wordt deeze vraag toegepast: op de aanhaalingen uit het O. in het N. T., tot bewys van JESUS Mesſiasſchap; en op het aanweezen der Bezeetenen. In 't algemeen denkt VAN VLOTEN, dat, te ontkennen, dat JESUS en zyne Apostelen zich in veele gevallen naar de Volksgevoelens geſchikt hebben, in zaaken, die op 's menſchen zedelyke geſteldheid geenen invloed hadden, „ eene
„ onhandelbare ſtyfzinnigheid zou openbaar maken." Vraagt men, of zulks geſchied zy, alleen uit toegeevendheid, „ om niet *particulier* te willen ſchynen, en tevens
„ voor de hoorderen vatbaarder te zyn;" dan of de gewyde Schryvers „ *ſtudieus* zich daarvan bediend hebben
„ om de hoorders te gewinnen;" wordt het laatſte ontkend,

kend, om dat 'er uit volgen zoude, dat JESUS en zyne Leerlingen dus zo verre zouden gegaan zyn, „ dat zy „ ſyne bedriegers geworden zyn, alleen om hunnen leer„ trant by de Jooden ſmakelyk te maken." Niet ongelukkig, onzes oordeels, voert VAN VLOTEN het volgende voorbeeld aan, om de wyze, op welke JESUS zich naar zyne tydgenooten ſchikte, te doen blyken, en derzelver geoorloſdheid te verdedigen. „ Het was eenmaal," ſchryft hy, „ de ſmaak, om de openbare Leerredenen „ op te vullen met de aanhalingen der Christen-Va„ ders, dan zou iemand van beter ſmaak zich daarna „ kunnen ſchikken, zonder nog in het vermoeden te ge„ raken, dat hy een meerder gezag aan hunnen leer„ trant, dan aan die van het gezond verſtand, wilde toe„ kennen: als men overtuigd is dat zo iemand geene de „ minſte overhelling tot die gevoelens van een berucht „ Kerk-genootſchap heeft, maar met zyne overige leer„ begrippen verre daarvan verwyderd is, dan valt im„ mers dat vermoeden gansch weg."

Naa deeze algemeenheden, bepaalt zich VAN VLOTEN, meer byzonder, by de volgende Vraagen: „ Zyn „ de aanhalingen, die in het N. T. uit het Oude voor„ komen, vooral, wanneer zy betrekking hebben op de „ leere van den MESSIAS, in welk geval zy meest uit „ de profetiſche Schriften genomen zyn, naar het doel „ dier oude Leeraars ingericht? of zyn ze meer naar „ den toeſtand en de denkwyze der Jooden in JESUS „ tyd aangevoerd, om het ongewoone in den leertrant „ van JESUS voor hun te bevatbaarder te maken?" Te regt, naar ons inzien, merkt VAN VLOTEN hierop aan, „ dat 'er verſcheiden aanhalingen in het N. T. voor„ komen, die elk beminnaar der waarheid niet op het „ vermoeden gebragt zou [zouden] hebben, wanneer hy „ die gezegden by de Profeeten gelezen had, om de„ zelve tot den MESSIAS betrekkelyk te maken, zo hy „ die niet in het N. T. gevonden had." De zulken, intusſchen, welke die aanhaalingen als Voorzeggingen beſchouwen, beroepen zich, onder andere, op de gewoone *formule*, „ dan is *vervuld geworden* het geen deze of „ die *geprofeteerd* heeft." Doch, merkt VAN VLOTEN aan, eene aandagtige beoeffening der gewyde Schryvers zal elk doen opmerken, dat zy aan die woorden een anderen zin hegtten, dan wy in 't algemeen gewoon zyn. *Profeteeren* betekent niet altoos voorzeggen, maar „ eene

 „ zaak

„ zaak het levendigfte, het treffendfte, het duidelykfte, te „ omfchryven;" gelyk *vervullen* niet altoos flaat op eene voorafgaande voorfpelling, maar dikmaals te kennen geeft, eene duidelyker en uitvoeriger daarftelling van iet foortgelyks by de Profeeten vermeld. De plaatzen MATTH. XV: 7 en V: 17, worden daar toe aangevoerd.

't Geen VAN VLOTEN tot hiertoe heeft gefchreeven, moet ieder op het denkbeeld brengen, dat hy van de aanhaalingen uit het O. T. alle het eigenlyk profeetifche wil hebben afgefcheiden. Verder voortleezende ontmoetten wy de volgende aanmerking, welke wy geenen kans zien met het voorgaande overeen te brengen. (Is het gemaaktheid, of iet anders, dat een Man van zo veel geleerdheid zich niet duidelyker uitdrukt?) „ Als wy alles „ zamentrekken is dit zeker: de betwiste aanhalingen zyn „ meer dan blote aanhalingen uit het Oude Testament, „ zo als wy op de Predikftoelen de gewoonte hebben; „ men ziet duidelyk genoeg in het gebruik, dat zy in „ den lezer een ftille vergelyking willen opwekken tus„ fchen den perzoon of de omftandigheid, waar van zy „ fchryven, met die welke in de Schriften der Profee„ ten bedoeld worden, en dus niet alleen aangevoerd „ om zich te kragtiger, en in eene meer gewyde fpreek„ maniere, uittedrukken, maar al zeer veel om aante„ toonen dat in den perzoon zelven, waar van een Pro„ feet fpreekt, nooit die omftandigheid zo volkomen is be„ waarheid, dan [als] in den held van hunne gefchiedenis." Intusfchen, hoewel VAN VLOTEN erkent, dat een voorbeeldige, overdragtige of geestlyke, zin der Profeeten, by de Jooden, ten tyde van JESUS, in algemeen gebruik, en van veel gezag, was; ja dat dit gebruik en gezag „ de voorname aanleiding gegeeven hebbe tot de zo „ menigvuldige aanhalingen in het N. T. uit de profe„ tifche Schriften," fchynt hy evenwel te ontkennen, dat de Profeeten die hoogere of dubbele betekenis gekend en bedoeld hebben, die by laatere Jooden in gebruik was. Ja hy is zo gansch afkeerig van den voorbeeldigen of *Typifchen* zin, dat hy daarvan, „ hoe ook „ genaamd, om de, ten uiterfte fchadelyke, gevolgen, „ geen gebruik durve maken." In het flot deezer § meldt VAN VLOTEN eenige redenen, waarom JESUS geen gewag maake van de Voorzeggingen, „ die hem als den

„ ly-

„ lydenden MESSIAS zouden kunnen ſchetzen;” doch zyne redenen zyn veelal ingewikkeld, indien van eenige kragt.

't Geen VAN VLOTEN in eene volgende § aangaande de *bezeetenen* voordraagt, is, naar zyne gewoonte, veelal duister en ingewikkeld. Nu eens beſchouwt hy de bezeetenen als natuurlyk kranken; elders, egter, ſchynt hy niet vreemd van het gevoelen, dat by hen eene ſoort van bovennatuurlyken invloed heeft plaats gehad. „ Ik „ geloof,” ſchryft hy, „ dat wy in den tydkring, waarin „ wy leven, zo wy het ongedrongen doen kunnen, eene „ natuurlyke verklaring mogen geven; maar wy moes„ ten zo verwaand niet zyn om daadzaken van vorige „ eeuwen, omdat wy zoortgelyke verſchynzels in ons „ tydvak niet hebben, te ontkennen, of aan dezelve eene „ uitlegging, met de ervaring van onze eeuw overeen„ ſtemmende, te geven.”

De aanmerkingen, in de 18 §, *over de Wonderwerken van* JESUS, gelyk ook die in de 19 of laatſte, *over de Vertaaling van het N. T.*, behelzen niets byzonders, om het den Leezer onder 't oog te brengen.

Van wegen de uitvoerigheid der bovenſtaande Recenſie ontbreekt ons thans de plaats voor eene proeve uit de Vertaaling en Uitbreiding; by eene andere gelegenheid zullen wy dit mangel aanvullen. Tot ſlot moeten wy nog berigten, dat dit Deel zonder het zegel van Kerkelyke Approbatie in de waereld is verſcheenen. De zulken, welke, op deeze verandering huiverig, gisſen, dat hy *van zyne natuurlyke vryheid zal gebruik maaken*, dat is, indien wy het verſtaan, zich in het uitleggen der Schriftuur aan geen gezag van Synodaale of Kerkelyke Voorſchriften zal binden, verzekert hy, als een man van eer, dat hy, uit overtuiging de leerſtellingen van zyn genootſchap toegedaan, nimmer buiten die grenspaalen zal treeden, „ zonder dit duidelyk en met ronde woorden te „ zeggen.” In den tegenwoordigen toeſtand van ons Gemeenebest verwagten wy dat VAN VLOTEN met 'er daad zal betoonen te zyn, 't geen hy elders betuigt aangaande wylen den geleerden Amſterdamſchen Kerkleeraar SCHUTTE, „ wiens karakter (ſchryft hy) zo wel aan de „ waereld als aan my bekend zou geworden zyn, als „ een vry onderzoeker der waarheid, indien hy onder „ een ruimer dampkring geleefd hadde.”

Godgeleerde, Uitlegkundige en Wysgeerige Verhandelingen, door HERM. JO. KROM, *Predikant en Professor in de Uitlegkundige Godgeleerdheid en Kerklyke Geschiedenis aan de Illustre School te Middelburg, enz. IIde Deels 3de Stuk. Te Middelburg, by* P. Gillissen *en de Wed.* J. P. Gillissen. *In gr. 8vo. 95 bl.*

Van tyd tot tyd hebben wy van deezen Uitlegkundigen Arbeid des *Middelburgschen* Hoogleeraars KROM verslag gegeeven. In het tegenwoordig voorhanden zynde Stukje, dat op den ouden voet voortgaat, zyn voorhanden, drie Uitlegkundige Verhandelingen, ter Ophelderinge van eenige Bybelplaatzen uit het Nieuwe Testament.

De eerste tragt de Bedoeling te ontvouwen van den Zaligmaaker, in de woorden MATTH. V: 21. 22. Het is den Heere KROM, naa een wydloopigen omhaal van 22 bladz., „ op dat hy zyne gedagten kortlyk zegge, „ naa eene herhaalde overweeging, zoo voorgekomen, „ dat deeze onderrichting van den Zaligmaaker niet ge- „ voeglyker, ja niet wel anders, dan door eene niet on- „ geschikte invulling kunne verklaard worden: zo dat „ deeze woorden, *gy hebt gehoord, dat tot de Ouden ge- „ zegd is* —— *maar Ik zegge u*, nog éénmaal uit het „ voorige moeten worden herhaald: op deeze wys; „ „ *en* „ „ *gy hebt gehoord, dat tot de Ouden gezegd is;* zoo wie „ „ tot zynen Broeder zegt RAKA, die zal strafbaar zyn „ „ voor den grooten Raad; *maar ik zegge u:* wie zegt „ „ *gy dwaas* (een scheldwoord dat vry minder te be- „ „ duiden heeft) die zal strafbaar zyn door het helsche „ „ vuur." " Welke opvatting hy tegen daar op gemaakte zwaarigheden verdedigt.

De tweede gaat over den *Minsten in het Koningryk der Hemelen*, of behelst eene Opheldering van MATTH. XI: 11, en LUK. VII: 28, zo uit het Taalgebruik, als voornaamlyk uit het redebeleid en het oogmerk van den Heere CHRISTUS, in dat geheele Voorstel. —— Naa eene voorbereidende ontvouwing van den Zamenhang, die by lange de kortste niet is, en waarin veel voorkomt, onzes oordeels, ter zaake niet dienende, althans niet noodzaaklyk, vraagt de Schryver: „ Welk zal dan „ de waare zin deezer woorden, wat zal met dezelven „ de bedoeling van den Heiland zyn?" Deeze zal, zyns

oor-

oordeels, „ zeer natuurlyk en eenvoudig worden, en „ ons van zelve als in de hand vallen." —— Dan hy doet vooraf opmerken, „ dat 'er in 't Grieksch eigenlyk „ en letterlyk ſtaat; niet *de minſte*, maar *hy die minder* „ of *hy die kleiner is*; en dat dit (volgens 't geen by „ alle Taalkundigen erkend wordt, niet alleen by uit- „ heemſche, zoo wel Griekſche als Latynſche Schry- „ vers, maar ook byzonder in den ſtyl des Bybels) te „ kennen geeft *hy die jonger is.* RACHEL was de *kleinſte* „ of *kleinere*, dat is *jongere*, *Dochter* van LABAN, *Gen.* „ XXIX: 16. 26, alwaar men, in de Griekſche Verta- „ lingen der zoogenaamde LXX, voor *kleine* of *kleinere* „ wel een ander woord, dan hier ter plaatze, gebruikt „ vindt; maar daar echter, ten aanzien van LEA, vers „ 16 en 26, het woord μειζων (*grootere*) vers 16 met „ πρεσβυτερα (*oudere* in geboorte) vers 26 verwisſeld „ wordt. En zoo leezen wy, met dit zelfde woord μικρος „ (het welk wy hier in den Text by MATTHEUS en „ LUCAS vinden) van JACOBUS *den kleinen*, MARC. XV: „ 40. Om in eene bekende zaak geen meerdere voor- „ beelden by te brengen (*).

„ Hy wil dan, volgends deze gebruikelyke betekenis „ der woorden, zeggen *hy die jonger is*, die na hem was „ in het Koningryk der Hemelen. En wie is deeze? Gy „ vat het nu al, eer ik het nader zegge. De Heiland „ ſchynt immers niemand dan zich zelven te bedoelen! „ JESUS was het, die wat jonger was; en wat laater in „ de Waereld, en in de Bediening kwam dan JOANNES. „ —— Die, ten aanhooren van de ſchaaren, tot JOANNES „ *Discipelen* gezegd hadt: Zalig is hy die aan my niet „ zal geërgerd worden; en die, in het onmiddelyk voo- „ rige van deze uitſpraak, JOANNES met duidelyke woor- „ den verklaard hadt, als des Heeren voorlang belooſ- „ den Afgezant, die nu gekomen was om *Zynen* weg, „ voor Hem hene, als voor iemand, die nog aanmer- „ kelyk grooter was, te bereiden."

Deeze Uitlegging tragt de Schryver nog nader te ſtaaven, en van zwaarigheden, daar op ingebragt, te ont- hef-

(*) Verſcheide andere voorbeelden, uit uitheemſche, zoo Griekſche als Latynſche, Schryvers bygebragt, kan men anderzins vinden by den Heer CHRISTOPH. AUGUST. HEUMANN, in zyne *Verkl.* van het N. T. by MATTH. XI: 11.

heffen. Doch wie des begeerig is wyzen wy tot de Verhandeling zelve, welke, met veel omslagtigheids, een gevoelen, dat geenzins *nieuw* is, gelyk de Eerw. KROM zelve erkent, beweert en tragt te staaven.

Het derde en laatste Onderwerp, 't welk wy hier behandeld vinden, is *Een kort Onderzoek omtrent den Heiligen Geest der Belofte*, *Eph.* I: 13; strekkende tevens *tot eene Opheldering van* JESUS *Verklaaring*, MATTH. XII: 28. —— Dit Onderzoek was eigenlyk bestemd, en daarom oorspronglyk in 't *Latyn* geschreeven, (waarom ook de Latynsche Tytel 'er voorgelaaten is,) om, by wyze eener Dissertatie, onder 's Hoogleeraars Voorzittinge openlyk verdedigd te worden; doch hiervan is, om reden, in het Voorbericht gemeld, niet gekomen: en hadt ook, zonder een daadlyk gemis, dit Stukje wel onvertaald onder 's Hoogleeraars Papieren kunnen blyven berusten.

De Heer KROM belooft een volgend Stukje, met welks uitgave dit Tweede Deel *compleet* zal zyn. Wy moeten bekennen de voorgaande Stukjes, blykens onze Beöordeelingen, gewigtiger dan het tegenwoordige gevonden te hebben.

JODOCI HERINGÆ, ELISÆ *Fil.* Oratio de Theologiæ in Scholis Institutione, ad præsentem Reipublicæ Christianæ conditionem prudenter accommodanda, habita d. 5. m. Junii MDCCXCIV, cum Theologiæ, docendæ munus, in Academia Trajectina publice susciperet. Traj. ad Rhen. apud *W. van Yzerworst*, Acad. Typogr. in 4to. f. m. 51 pp.

Wy zeggen niet te veel van deeze Redenvoering, wanneer wy de Keuze der Stoffe, de Bearbeiding van dezelve, alsmede den Styl en Taal, hoogst lof- en pryzenswaardig keuren; en kunnen ons niet wederhouden, *Utrechts* Hoogeschool geluk te wenschen met haaren jongen Hoogleeraar HERINGA, reeds met roem bekend onder onze Landgenooten, en zulk een verheven post, wegens zyne Bekwaamheden en Verdiensten, waardig gekeurd.

De Stoffe zelve, *dat men het Onderwys der Godgeleerdheid, op de Hoogeschoolen, naar den tegenwoordigen staat der Christlyke Kerke omzigtig hebbe in te rigten*, is aller-

ge-

gepastst en tydig gekoozen, en mag gezegd worden zich daar door aan te pryzen boven zo veele afgesleetene Onderwerpen, niet zelden, by dusdanige plegtige Gelegenheden, behandeld.

's Mans wakkere geest, oordeelkunde, en gemaatigdheid, straalt in de Bearbeiding door. Daar hy, naa eene gepaste Inleiding, *eerst* onderzoekt, wat het is, de Godgeleerdheid naar den tegenwoordigen staat der Kerke in te rigten —— en, *ten tweeden*, de wyze naspeurt, op welke zulks aan de Hoogeschoolen geschieden moet.

Allerregtmaatigst is de Onderscheiding, welke hy, by den aanvange, maakt tusschen de Leer van CHRISTUS en diens hoogverlichte Afgezanten, in de egte Gedenkstukken des H. Woords te vinden, zomtyds met den naam van *Godgeleerdheid* benoemd, welke, door haare klaarheid en eenvoudigheid, voor alle menschen, voor alle tyden, en alle staaten der Christlyke Kerke, geschikt is, en geene verandering gedoogt —— en die *Godgeleerdheid*, welke men gewoon is in de Schoolen te onderwyzen, en daar, naar tydsomstandigheden, moet onderweezen worden. Niet alleen bestaande in eene naauwkeurige kennis der Godlyke Waarheid, uit de beginzelen des Gezonden Verstands afgeleid, en bovenal geput uit de bron der H. Schriften; maar ook behelzende die geleerde en fyn gesponne Weetenschap veeler gewigtige zaaken, die met de Hoofdleeringen des *Christendoms* in eenig verband schynen te staan. Waar toe de Taal- en Oordeelkunde, de Wysbegeerte, de Kerklyke Geschiedenis, de bedreevenheid in de Gevoelens der Oudvaderen, der Ketteren, en der Besluiten van de Kerkvergaderingen, te stade komt. Stoffen, die de Godgeleerdheid niet alleen Geschiedkundig vermeldt; maar alle beoordeelt; wat waar of valsch is aantoont, wat duister is opheldert, wat twyfelagtig is onderscheidt, wat in schyn verschilt overeenbrengt, wat moeilyk is oplost; en aantoont hoe de eer der waarheid moet verdedigd, en de dwaaling uitgerooid, worden; het gewigt der Geschillen weegt, de byzondere deelen der Leere voeglyk schikt, derzelver naauw verband aanwyst, en eindelyk tot een zeker Zamenstel vereenigt. —— Eene Godgeleerdheid, die, gelyk de Hoogl. HERINGA te recht opmerkt, tot de Schoolen meest, en niet tot de Kerklyke Voorstellingen, behoort.

Daar

Daar nu deeze Godgeleerde Weetenschap onder den invloed staat van den meerderen of minderen trap van Beschaafdheid, in onderscheide tydperken zo zigtbaar, zo volgt, by de wettigste gevolgtrekking, dat het Onderwys op de Hoogeschoolen, naar gelange hiervan, behoort ingerigt te worden, zal en Onderwyzer en Leerling vrugten, naar tydsgelegenheid, plukken. Ten naderen bewyze brengt hy by, hoe de groote CALVINUS, in zyn *Onderwys van den Christlyken Godsdienst*, breedspraakig handelt over veele zaaken, ten tyde der eerst opdaagende Hervorming betwist, en die, by verandering van tyden, zo zeer niet in aanmerking komen; de dagen van SOCINUS en ARMINIUS bragten andere stukken ter baane, en hunne Tegenstanders richtten daarvolgens hunne Leerwyze in.

Aan het verzuim deezer noodwendige, op den aart der zaake steunende, en door voorbeelden gewettigde, Verandering des Schoolschen Onderwys in de Godgeleerdheid, naar Tydsomstandigheden, schryft de Redenaar toe, de verágting, waarin de *Godgeleerdheid*, bovenal de *Leerstellige* Godgeleerdheid, gekomen is, en ongelukkig aanleiding geeft tot het openlyk bestryden van den Godsdienst. Tegen dit kwaad pryst de Hoogl. de schikking naar de behoeften des tyds, als het beste hulpmiddel, aan.

Dit afgehandeld hebbende, bleef nog verre het zwaarste gedeelte der opgenomene taake aan den Hoogl. over. Hy kwyt zich in de volvoering zodanig, dat het ons moeit slegts de hoofdzaaken te kunnen aanstippen.

Naa de Voorzigtigheid, eenen Godgeleerden zo hoogst noodig, aangepreezen te hebben, wil onze Redenaar, *voor eerst*, dat men eene keuze doe van de min of meer gewigtige deelen dier Weetenschap: dit heldert hy met voorbeelden op.

Als eene volstrekte behoefte, op de tegenwoordige Beschaaving gegrond, pryst de Heer HERINGA, *ten tweeden*, aan, een *naauwkeurig Onderwys* in alles wat de Godgeleerde Weetenschap vordert; zodanig, dat zy putten uit de zuivere bronnen, en niet uit beroerde beeken, en den Leerlingen niets overleveren, dan 't geen zy zelve wel onderzogt hebben. Dit behoedt den Onderwyzer voor gevaarlyke onstandvastigheid; dit brengt den Leerling om te beproeven, niet wien, maar wat, zy hooren, of leezen; waar door zy vervolgens niets den Volke voordraagen,

dan

dan 't geen zy op de proeve goed bevonden hebben; langs deezen weg komt men tot de beminnelyke, en door den Hoogleeraar zo zeer aangepreezene, Eenvoudigheid; welke zich wagt voor hier met den vinger aangeduide misslagen.

De hedendaagsche bloei der fraaije Letteren maakt het voor de Jeugd, die zich op de Godgeleerdheid toelegt, *ten derden*, noodig, dat dezelve tot het vormen van een goeden Smaak en Cierlykheid opgeleid worde. Hier door zal de Kweekeling bevallig leeren spreeken, het Leeraarampt, en de Waarheden welke hy verkondigt, aanpryzen. Zeer gegrond is des Hoogleeraars aanmaaning aan die zich op de Godgeleerdheid toeleggen, om zich met naarstigheid toe te leggen op de beoefening van alle die kundigheden, welke men ten onregte alleen aan de Beoefenaars der *Griekſche* en *Romeinſche* Letteren toekent.

Dewyl de tegenwoordige Eeuw, door de vorderingen in de Oordeel- en Uitlegkunde der Gewyde Schriften, aanspraak heeft op de kennis van alle de hulpmiddelen daar toe dienstig, wil de Heer HERINGA, in de *vierde plaats*, dat de Kweekelingen geleerd worden zich daar van, naar eisch, te bedienen. Hier door zullen zy, aan den eenen kant, vermyden de ligtvaardigheid zommiger *Duitſcheren*, en, aan den anderen kant, behoed blyven voor de verkeerdheid der zodanigen, die de Schoolsche Wysbegeerte averechts in de Heilige Bladen overbrengen.

Eindelyk vordert, in de *vyfde plaatze*, de tegenwoordige staat der Christlyke Kerke, dat, in het verdedigen der Waarheid tegen derzelver Bestryderen, het Onderwys der Godgeleerdheid de oefenende Jeugd opleide tot de hoogste maate van Bescheidenheid omtrent allen, die van hun in Gevoelens verschillen. Wel verre van de oude Geschilstukken onder de Protestanten te verlevendigen, moet men tragten dezelve by te leggen. Alle Bitterheid zy van den Godgeleerden geweerd; hy draage zyn gevoelen vrylyk voor; hy staave 't zelve met de beste bewyzen; hy toone de oorzaaken, de schynbaarheid, en het gewigt, der Dwaalingen; hy losse de Twyfelingen op; en doe, langs deezen weg, die daar toe eeniglyk heenen leidt, de Waarheid en den Godsdienst zegepraalen.

Zo veel schoons en gewigtigs verschaft ons des Hoogleeraars Intree-Redenvoering. Welk een oogst van ry-

rype vrugten zal de Jeugd, op het geleide van deezen *denkenden* Man, niet kunnen inzamelen! —— Te meermaalen is ons, onder het leezen deezer Redenvoeringe, voor den geest gekomen, dat dit eigenste Onderwerp dubbel verdiende uitvoeriger behandeld te worden, dan de paalen eener *Gelegenheids-Redenvoering* toelieten. —— Kon de Hoogleeraar HERINGA goedvinden, deeze stoffe in eene min begrensde *Verhandeling* te bearbeiden, hy zou daardoor dubbelen dienst doen, en dubbelen dank behaalen.

Leerredenen over belangryke Onderwerpen, door ALLAN BUCHANAN, *in zyn leven, Bediënaar van het Euangelie, te Inverkeithing, in Schotland. Uit het Engelsch vertaald. Met een aanpryzend Voorbericht uitgegeeven door* H. H. VIERVANT, *Predikant te Amsterdam.* 1*ste en* 2*de Stukjen. Te Amsterdam, by* M. de Bruyn. *In gr.* 8*vo., te zamen* 222 *bl.*

Niet voor de Drukpers geschikt, maar enkel uitgebreide Aanteekeningen van den Schryver, waren deeze Leerredenen; de Handschriften van welke meer dan veertig jaaren bewaard wierden, vóór dat zy in het licht kwamen. „ JESUS, Gods Eeuwige Zoon —— zyne „ oneindigwaardige Verdiensten —— Jesus Christus, als „ dat Hoofd des Verbonds, in wien alle de beloften „ Gods *Ja* en *Amen* zyn —— in wien de volheid woont „ — in wien wy alleen voor onzen Godlyken Rechter „ kunnen bestaan — uit wien wy alles moeten ontvan„ gen, voor onze heiligmaking en geestlyken stryd — „ door wien wy bewaard worden door 't geloof tot de „ Zaligheid, en eens meer, dan overwinnaars, zullen „ zyn; deze Jesus, en dit alles van hem," zegt VIERVANT, „ is de hoofdinhoud dezer Leerredenen." Het eerste Stukje bevat vyf, het tweede dertien, Leerredenen. De laatstgemelde, loopende allen over de woorden van PAULUS, 2 *Kor.* IV: 6, hebben ten onderwerpe, inzonderheid, het werk der Verlichtinge in 's menschen hart, op zulk eene wyze, als BUCHANAN zich die zaak voorstelt; van welke men zich eenigermaate een denkbeeld zal kunnen vormen, als men den Schotschen Leeraar, onder andere, hoort beweeren, „ dat de toestand der „ ziel, eer dit werk der verlichting aan haar gebeurt, „ niets

„ niets anders is, dan een klomp een bajert van *verwar-„ ring*, *donkerheid* en *verbystering*;" dat deeze Verlichting der ziel eene daad van scheppend Alvermogen is; dat Gods werk in de Verlichting, of Wedergeboorte, onverwinnelyk is; dat de H. Geest, de derde Persoon in de Eeuwiggezegende Drieëenheid, de Werkmeester deezer Verlichtinge is, enz. enz. Over 't geheel genomen, en in haare byzondere deelen, zyn deeze Leerredenen, of liever uitgewerkte Schetzen, zuiver rechtzinnig, in de betekenis van dat woord, volgens de meening der Godgeleerden, die de Uitspraak en Voorschriften der Dordrechtsche Vaderen voor zuivere Euangelieleere aanzien; terwyl anderen, die op het klaare en eenvoudige meer gesteld zyn, ginds en elders, volgens hunne manier van denken, veel onschriftmaatigs zullen aantreffen. In de dagen welken wy beleeven, die meer dan eenige andere met bondig beredeneerde Leerredenen zyn gezegend, twyfelen wy of BUCHANAN's Leerredenen, hoewel met het aanpryzend gezag eens Orthodoxen Amsterdamschen Predikants bekragtigd, wel veel fortuin zullen maaken.

De Zedenleere van Jesus, door Mattheus aangetekent, Cap. V, VI *en* VII, *kort toegelicht, en ter betragting aangedrongen, aan allen die zich Christenen noemen, als de allervoortreffelykste; en voor den zondigen Mensch de allergeschiktste tot zyne groote Bestemming. Met een Voorbericht betrekkelyk* C. W. MUIS, *Catechizeermeester te Groningen. En een Nareeden betrekkelyk deezen tyd. Door* P. VAN CONVENT, *Onderwyzer in den Godsdienst van Jesus Christus. Te Groningen, by* L. S. Hovingh. *In gr. 8vo.* 118 *bl.*

De Onderwyzer VAN CONVENT, door den Catechizeermeester MUIS, in een naamloos Geschrift, in zyne eer, zo als hy zich verbeeldt, aangetast, verdedigt zich daar tegen, en geeft reden van een en ander gezegde, welk hy omtrent zynen Amptgenoot hadt gebezigd. Doch met dit plaatzelyk en personeel geschil zullen wy onze Leezers niet lastig vallen; alleenlyk aanmerkende, ter eere van den Schryver van dit Boekje, dat hy, veel beter dan de Broeder MUIS, den geest des Euangeliums heeft leeren kennen, in het stuk van verdraagzaamheid en liefde, als de hoofdtrekken eens Leerlings van JESUS,

„ Het

„ Het is waare redeloosheid," schryft hy, „iemand daar- „ over te haaten, om dat hy, ten aanzien van den Gods- „ dienst, andere grondbeginsels ingezoogen, ander onder- „ wys genooten, andere voorbeelden voor zig gehad heeft, „ — en dus in Godsdienstzaaken van een ander gevoelen „ is, dan ik ben." Het zelfde beginzel straalt allerwegen door in het Boekje van den Leermeester VAN CONVENT, 't welk wy met volle ruimte een *nuttig Handboekje* mogen noemen, voor lieden, die geene gelegenheid hebben, om over het allergewigtigst gesprek van den onfeilbaaren Leeraar JESUS uitgebreide Opstellen te kunnen raadpleegen. By manier van uitbreidinge of omschryvinge ieder textvers der drie gemelde allerbelangrykste Hoofdstukken hebbende nedergesteld, laat VAN CONVENT telkens eene *Aanmerking* volgen, in welke het oogmerk des Hemelschen Redenaars nader ontvouwd, en zyne Leere ter betragtinge kortelyk wordt aangedrongen, uit de voortreffelykheid haarer natuure, en de heilzaame gevolgen, daar uit voortvloeiende, voor allen, die naar den inhoud der Voorschriften van den Opperleeraar zich gedraagen. Want, gelyk VAN CONVENT elders schryft: „ Niet „ het bloot uiterlyk belyden van JESUS Godsdienst. Niet het „ bloote kennen van deszelvs zaligmakende Leerstukken. „ Niet het roemen op dezen of geenen Godsdienstigen aan- „ hang verwerft ons de achting van God, geeft ons recht „ op den eerwaardigen titel, of maakt ons, tot waare be- „ lyders van JESUS en van zynen Godsdienst, waar door „ wy voor ons zelven hoope op de zaligheid konnen ma- „ ken; maar het doen, het volbrengen van den erkenden „ Godlyken Wil; onvermoeid poogen om God, den bes- „ ten Vader, door edele gezindheden en beoefeninge van „ het goede, dat geboden is, of gemoedelyke opvolging „ der Voorschriften van het Christendom, steeds gelyk- „ vormiger en behaaglyker te worden."

De Naarede behelst eenige Aanmerkingen over de gezegende uitwerkzels der waare kennis van het Christendom, zo voor den Mensch op zich zelven, als in zyne hoedanigheid van Lid der Zamenleevinge. —— Indien het Onderwys van den Broeder VAN CONVENT aan zyne Leerlingen geëvenredigd zy aan zyne Godsdienstige bevattingen, hier voorgedraagen, hoe nuttig onderscheidt hy zich dan van het gros zyner Confraters, die van huis tot huis niets dan Leerstellingen (en ach dat het die van het Euangelie waren!) ronddraagen, en altoos met zekere behoed-

hoedzaamheid van het Zedekundig gedeelte der Euangelieleere gewaagen! Het vermindert de waarde van zyn Geschrift niet, dat hy BERGEN's *Gedenkwaerdigheden uit het openbaer Leven van Jesus*; ten grooten deele, als zynen Leidsman heeft gevolgd.

Geneeskundige Verhandeling over het nut der Watervaten; door GISB. JAC. WOLFF, *Meester der Vrye Kunsten, Doctor in de Wysbegeerte en Geneeskunde, en Vroedmeester te Utrecht. Met een Brief van* S. T. SOEMMERRING; *Hofraad en Hoogleeraar in de Geneeskunde te Mentz. Te Haarlem, by* E. W. Cramerus, Junior, 1794. *In gr. 8vo. 135 bl.*

Blykens de Voorreden van den Schryver, is deeze Verhandeling ingezonden ter beantwoording eener Prysvraag, door het Zeeuwsche Genootschap der Weetenschappen te Vlissingen in het Jaar 1791 opgegeeven. Het *perpetueel Committé* van dit Genootschap dezelve, even zo wel als de overige ingekomen Antwoorden, onvoldoende geoordeeld hebbende, was ook des Auteurs voorneemen niet geweest dit Stuk in het licht te geeven; doch het aanraaden van sommigen zyner Vrienden, en byzonder een Brief van zynen Leermeester, den Hoogl. SOEMMERRING; (aan het hoofd van dit Werkje geplaatst,) deeden hem van besluit veranderen, en hetzelve door den druk gemeen maaken.

In de behandeling van het Vraagstuk, 't welk vereischte de nuttigheid aan te toonen, die de vorderingen der laatere Ontleedkundigen in de kennis van het Samenstel der Watervaten, voor de Geneeskunde, konden aanbrengen, gaat de Auteur op deeze wyze te werk, dat hy alle de byzondere Ziekten, welker aart of geneeswys, door de opgenoemde ontdekkingen, eenigzins toegelicht en verbeterd is, stukswyze doorloopt, en tevens aanwyst, in hoe verre de kennis en behandeling van elk derzelven, in tegenstelling van vroegere tyden, hierdoor gewonnen heeft, en tot grootere volkomenheid gebragt is. —— De Ziekten, welke dus afzonderlyk behandeld worden, zyn de volgende: *Ontsteeking; Bloeduitzettingen; Windgezwel; Waterzucht; het wit Kniegezwel; Venusziekte; Kropkliergezwellen; Geelzucht; Pisvloed; Kanker; Pokken; Mazelen; Pest; Ziekten door Dierlyke Giften; Beenbreuken;*

Beenbederf; Versterving der Beenderen; Engelsche Ziekte; en de *Verweeking der Beenderen:* waarna hy eindelyk ten besluite nog eene algemeene optelling doet van eenige byzondere nuttigheden, die uit de gemelde nasporingen in de Geneeskunde zyn voortgevloeid.

In de bewerking van dit een en ander, spreidt de Auteur veel belezenheid en kunde van de nieuwste en beste Schryvers over dit onderwerp ten toon, en doet daaruit ook zeer duidelyk zien, hoe veel wy boven de vroegere Geneesheeren, ten opzichte van de kennis en geneezing dier Ziekte, gevorderd zyn; en als zodanig verdient dit Werkje, als eene vry volledige verzameling van het geen door de laatere Schryvers omtrent dit Leerstuk gezegd is, onze goedkeuring en aanpryzing: doch, daar 'er een volstrekt gebrek aan eigene waarneemingen en opmerkingen in dit Stukje plaats grypt, en de manier, waarop de Heer WOLFF de behandeling van dit geheele onderwerp heeft ingericht, tot zeer veele gegronde berispingen gelegenheid geeft, gelooven wy, dat de Hoogl. SOEMMERRING de vriendschap voor zyn ouden Leerling wat te ver getrokken heeft, met het oordeel van het Zeeuwsch Genootschap in een ongunstig licht te plaatzen, en het niet toekennen van den gouden Eerprys als een aangedaan ongelyk te doen voorkomen. — Wy althans gelooven, dat deeze zeer gewichtige stoffe voor een veel beter, en met het oogmerk des Genootschaps overëenkomstiger, beärbeiding vatbaar is, en twyfelen geen oogenblik, of de Profesfor SOEMMERRING zelf zal daarvan, in zyne Verhandeling over dit eigen onderwerp, welke door het Utrechtsch Genootschap bekroond is, de duidelykste bewyzen aan den dag leggen.

Natuur- en Zedekundige Beschouwing der Aarde en van haare Bewoonderen. Gevolgd naar het Hoogduitsch van J. F. ZÖLLNER *en* J. S. LANGE. *Zesde Deel. Te Campen, by* J. A. de Chalmot, *en te Amsterdam, by* M. de Bruyn. *In gr. 8vo.* 400 *bl.*

Om niet weder zo lang te wagten met van de voortzetting eens zeer verdienstlyken Werks te spreeken, als wy eens gedaan, en deswegen onszelven meer

of

of min beschuldigd, hebben (*), neemen wy het *Zesde Deel* van den stapel der nog onvermelde Deelen deezes verdienstlyken Werks.

In het laatst voorgaande hadden de Schryvers eenen aanvang gemaakt met ons den *Mensch* in 't algemeen te doen kennen, en dien Hoofdbewooner deezes Aardkloots in zyne veelvuldige en zeer verschillende omstandigheden na te gaan. Met dit Deel beschouwen zy dit Pronkstuk der Natuure van nader by op zichzelven; en bepaalt zich 't zelve, in het XVIIde Hoofdstuk, 't welk dit geheele Deel uitmaakt, —— tot *de Gewaarwordingen in 't algemeen.* —— *Het Gezicht.* —— *Het Gehoor.* —— *Nadere bedenkingen, wegens de voortreffelykheid van het Gezicht en Gehoor, boven de andere Zinnen.* —— *De Reuk.* —— *De Smaak.* —— *Het Gevoel.* —— *Over de versterking der overblyvende Zintuigen, wanneer van dezelven een is verlooren gegaan.* —— *Nuttigheid der Zinnen.* —— *Juiste maat, ten aanziene van de Scherpte en Fynheid der Zinnen.* —— Waarby een tweeledig Aanhangzel gevoegd is: eerst *over het Scheelzien;* voorts *over het Teleskoop.*

Wy zeggen niet te veel, wanneer wy betuigen, in dit Deel het voornaamste en voor allen geschiktste over die Onderwerpen aangetroffen te hebben: gaan de Aantekeningen des *Nederduitschen Vertaalers* soms iets hooger, dan de gezigtëinder der meeste Leezeren toelaat over te zien, hy heeft anderen daar door verpligt.

Om 'er iets uit over te neemen 't welk alle Zintuigen te gelyk raakt, en, op zichzelven, zeer mededeelenswaardig is, bepaalen wy ons tot de laatste Afdeeling; ten tytel voerende: *Juiste maat, ten aanziene van de Scherpte en Fynheid der Zinnen.*

„ De Menschen verschillen onderling zoodanig, met opzicht tot de scherpte en fynheid hunner zinnen, dat men den eigentlyken graad van derzelver natuurlyke gesteldheid in deezen niet bepaalen, en nog minder de voordeelen of nadeelen nauwkeurig berekenen kan, welke ontstaan zouden uit elke geringe vermeerdering of vermindering der scherpte of fynheid van het een of ander zintuig. Zoo veel te duidelyker daar tegen laat zich be-

(*) Zie, hier boven, bl. 153.

betoogen, dat het voor ons, in de daad, nadeelig zoude weezen, indien de zinnen zeer veel ſcherper of ſtomper, fyner of grover, waren, dan zy gemeenlyk zyn.

„ In het *Journal des Savans* wordt het geval verhaald van een man, die, zyn viool ſtemmende, door een afgeſprongen ſnaar zulken geweldigen ſlag in het éene oog ontving, dat hy een tydlang daar mede niet zien kon; waar by zich nog eene zwaare ontſteeking in 't zelve voegde. De middelen, door welke men dit ongemak poogde weg te neemen, hadden allengs die uitwerking, dat hy met zyn gekwetſte oog in het donkere van den nacht, wanneer hy met het gezonde oog niets het minſte zag, de voorwerpen kon onderſcheiden, en zelfs in ſtaat was gedrukte of geſchreeven letters te kunnen leezen. Hy had aldus één oog voor den dag en één voor den nacht; als kunnende in dat oog, 't welk hem by den donkeren te ſtade kwam, het minſte daglicht niet verdraagen; maar hy moest hetzelve altoos zorgvuldig geſlooten houden, zoo draa het om hem heenen helder wierd. Dit ongeval hadt diensvolgens zyn oog zoo buitengemeen aandoenlyk gemaakt, dat het door de zwakſte lichtſtraalen wierd getroffen; doch ook te zelver tyd zoo zwak, dat ſterker ſtraalen 't zelve kwetſten. Na eenigen tyd herſtelde alles weder tot zynen natuurlyken ſtaat.

„ Dikwyls heeft men by lieden, die van de ſtaar geligt waren, iets van denzelfden aart opgemerkt. Deeze konden gemeenlyk kort naa de operatie met neergelaaten venſtergordynen, en dus in een meer dan half donker vertrek, hunne handen, vingers, en andere voorwerpen, duidelyk genoeg zien; zy waren daarentegen blind in een helderder licht, tot de oogen, van tyd tot tyd, ſterker wierden, en zich aan het licht gewenden.

„ Deeze waarneemingen zyn reeds genoeg, ten einde ons te overtuigen, hoe goed het voor ons is, dat onze oogen niet aandoenlyk genoeg zyn, om in den donkeren te kunnen zien. Want hoe aangenaam en nuttig zulks, in veele gevallen, voor ons weezen zoude, moesten 'er nogthans, aan den anderen kant, zeer gewichtige nadeelen uit ontſtaan, indien wy over dag het noodlot hadden van die nachtvogels, welke door het zonnelicht verblind worden. Het is toch duizendmaalen beter, geduurende den nacht, welke voor den mensch tot een tyd van rust beſtemd is, ons met eene zwakke ſchemering te behelpen,

en,

en, des noods, een licht te ontsteeken, of zelfs gelyk de blinden rond te tasten, dan den geheelen dag over volstrekt blind te weezen.

„ Het kon dus maar weinig voordeel aanbrengen, indien ons oog zoodanig was ingericht, dat het veel aandoenlyker dan nu voor een zwakker licht ware. Doch daar tegen zouden, aan den anderen kant, de nadeelen wederom zoo veel grooter zyn, indien de werktuigen des gezichts dien graad van fynheid niet verkreegen hadden, welke zy werklyk bezitten. Konden wy niet duidelyk zien, dan in een volkomen helder zonnelicht, dan immers was voor ons elke betrokken lugt eene schemering, en elke schemering een volkomen nacht. De maanschyn zou ons in dat geval niets baaten, en wy zouden, zelfs by ons gewoon kaarslicht, de voorwerpen, of geheel niet, of ten minsten maar zeer van naby, kunnen onderscheiden.

„ Mogelyk zou my iemand kunnen tegenwerpen, dat, byaldien wy één oog voor den dag, het ander voor den nacht, bezaten, op gelyke manier als met den zoo even gemelden man, die zyne viool stemde, plaats hadde, zulks voor den mensch van zeer veel nut zoude kunnen weezen? —— Doch, om niet te spreeken van de misselyke omstandigheid, dat wy aldus genoodzaakt waren ons nachtoog over dag altoos gesloten te houden, waar door het aangezicht veel van zyne bevalligheid verliezen zoude, en wy ons in het zelfde geval bevonden als menschen die maar één oog hebben, moest het niet alleen zeer pynlyk zyn, wanneer dat oog van slegts een weinig sterker licht wierdt bescheenen, dan het om zyne zwakte kon verdraagen; maar wy zouden ook teffens groot gevaar loopen, door bliksemstraalen, of eenig ander onverhoeds helder licht, waar door het in den donkeren wierd getroffen, aan hetzelve blind te worden. En hoe dan, indien ons dagoog, door het een of ander toeval, wierd beschadigd, of dat wy hetzelve geheel en al kwyt raakten?

„ Ten aanziene van de bekwaamheid des Gezichts, om zoo wel naby zynde als verre afgelegene voorwerpen te beschouwen, is insgelyks de uitneemendste evenredigheid daar by in agt genomen. Dit werktuig moest zeer kunstig en met de hoogste wysheid worden ingericht, ten einde het te gelyker tyd voor afgelegene en nabyzynde voorwerpen in dier voege bekwaam te maaken, als het

 ge-

gemeenlyk in zynen gezonden ſtaat zich bevindt. Kon het den mensch tot een Mikroskoop dienen, dat is, om daar mede de allerkleinſte voorwerpen naauwkeurig waar te neemen, dan moest het volſtrekt onbekwaam zyn, om zich tot verre afgelegene voorwerpen uit te ſtrekken; en was het zoodanig ingericht, dat men deeze laatſte zeer duidelyk kon waarneemen, dan verloor het daar door noodzaaklyk zoo veel te meer van zyne bekwaamheid, om de voorwerpen, die naby ons zyn, naauwkeurig te beſchouwen, naar maate onze gezichtskring aldus verder wierde uitgebreid.

„Dewyl nu het gezicht, met betrekking tot zyne ſcherpte en fynheid, juist als het ware in 't midden ſtaat, tusſchen de twee uiterſte grenzen, welke wy ons daaromtrent kunnen voorſtellen, zoo is het daar door zeer bekwaam gemaakt, om zich te gewennen aan zoodanige omſtandigheden, als waarin de mensch, volgens zynen aart, zich toevallig kan bevinden. Men kent voorbeelden genoeg van lieden, die, langen tyd in donkere kerkers opgeſlooten zynde, zich allengs aanwennen, om in die duistere plaatſen tamelyk goed te zien. Had de natuur hunne oogen, als de werktuigen des gezichts, minder fyn famengeſteld, dan zouden zy ook dat voordeel moeten misſen. Zulke werklieden, in tegendeel, die geſtadig by het vuur arbeiden, en diensvolgens een zeer ſterk licht verdraagen moeten, konden zulks by geene mogelykheid doen, byaldien de natuur aan dezelven veel zwakker of tederder oogen hadt geſchonken. Jaagers, Zeelieden, Schaapherders, enz. die een ſcherp gezicht op zekeren afſtand voor hun beroep en leevenswyze noodig hebben, gewennen zich even gemaklyk aan het verre gezicht, als Miniatuurſchilders, Horlogiemaakers, en diergelyke Kunſtenaaren, aan het beſchouwen van kleine doch nabyzynde voorwerpen, alleen om reden, dat het natuurlyk maakzel van ons oog, tusſchen de twee voorgeſtelde uiterſten, genoegzaam in het midden ſtaat.

„Dezelfde omſtandigheden hebben plaats, ten aanziene van 't *Gehoor*. Konde ons oor geluiden waarneemen, welke zeer veel zwakker zyn dan die wy thans opmerken, dan ware zulks, in menigerlei opzichten, zekerlyk voordeelig. Wy zouden als dan, op ongelyk verderen afſtand, met elkander ſpreeken, misſchien verſcheiden zeer aangenaame muzykaale werktuigen uitvinden, en onze kundigheden, door middel van 't gehoor, verder uitbreiden

den, kunnen; maar onze opmerkzaamheid zou tevens, door het onophoudelyk gedruis, dat dit zintuig van alle kanten bestormde, meer gestoord, het oor zelve, door ieder onverwagt zeer hevig geluid, ligt vernield, en het waarneemen van bepaalde klanken, ter oorzaake van het menigvuldig geraas, veel moeilyker gemaakt, worden. — Dat wy er niets by winnen zouden, indien ons gehoor veel stomper ware, behoeft waarlyk geen bewys: dus is het voor ons, in de daad, van de grootste aangelegenheid, dit zintuig juist in dien graad te bezitten, dat zich de Toonkunstenaar even goed aan het waarneemen der fynste toonen, als de Artillerist aan het donderend geluid der kanonnen, kan gewennen.

„ Niemand zal ligt wenschen met een tederder *Gevoel* begaafd te zyn, naardien zulks, in maar zeer weinige gevallen, van weezenlyken dienst konde weezen; de zoodanige daar tegen, waar in het ons tot eenen ondraaglyken last zou verstrekken, hebben die geenen ondervonden, by welke dit zintuig, door ziekte, zoo bovenmaatig fyn was geworden, dat de minste drukking der kleederen, elke aanraaking, en zelfs de bloote beweeging der lugt, voor hun gevoelig, of wel in eenen hoogen graad pynlyk, was geworden. Doch was daarentegen ons gevoel merkelyk stomper, dan moesten wy zeer veele voordeelen missen, welke ons het tasten aanbrengt: in dat geval zouden wy ook zekere geringe pynlyke aandoeningen, welke, zonder gepaste voorzorge, in eene gevaarlyke ongesteldheid kunnen overslaan, dikwyls niet voelen of gewaar worden.

„ Een fynder *Reuk* kan voor ons, die onze prooi niet op het spoor behoeven te volgen, gelyk de roofdieren, maar, des noods, Honden tot dat einde kunnen africhten, van zeer weinig nut weezen; waar tegen wy alsdan veelerlei ongemakken en onaangenaamheden zouden ondervinden. De reuk van Jasmyn, Kamperfoelie, en meer andere bloemen, veroorzaakt, by menschen van een zeer gevoelig zenuwgestel, dikwyls hoofdpyn, en zommigen vallen zelfs daar van in onmacht. Dit berooft hun immers van menig vermaak in een' aangenaamen tuin. En hoe zouden wy het uithouden in groote Steden, waar veelerlei stank onvermydelyk is, indien onze reukzenuwen voor alle zoodanige indrukken veel aandoenlyker waren? Was de reuk daar tegen minder scherp, dan moest onze gezondheid buiten twyfel daar door lyden, gemerkt wy alsdan

dien veiligen wegwyzer ontbeeren zouden, welke ons thands zoo dikwyls waarschuwt tegen de nadeelige gesteldheid van de lugt, die wy inademen.

„ Lekkerbekken mogen zich misschien een fyner *Smaak* toewenschen, ten einde de allerfynste inmengzels hunner wellustige gerechten zeer nauwkeurig te kunnen proeven. Doch ongelukkig waren dan ook derzelver Koks, zoo deeze niet altoos de juiste maat troffen, om hunnen smaak te streelen! En wee hun zelve, indien zy nu en dan in de noodzaaklykheid kwamen, van met een onbedreeven Kok, of wel met grove, onsmaaklyke, of eenigzins bedorven, Spyzen, zich te moeten vergenoegen!

„ Hoe meer wy over alle deeze omstandigheden nadenken, zoo veel te meer oorzaaken vinden wy, om ook hier de wysheid van den Schepper te bewonderen, die, ten aanziene van de scherpte en fynheid onzer zintuigen, die juiste maat wist te treffen, welke voor de geheele gesteldheid van den mensch, over 't algemeen, best geschikt en voordeeligst is."

Beschryving van de Zaanlandsche Dorpen, Oostzaan, Oostzaandam, Westzaan, Westzaandam, Koog, Zaandyk, Wormerveer, Westknollendam en Nauwerna; uit oorspronglyke Handschriften van wylen den Eerw. Heer ADRIAAN LOOSJES; *in leeven Leeraar der Doopsgezinden te Westzaandam: met Aantekeningen tot deezen tyd vermeerderd door* PETRUS LOOSJES ADZ., *Leeraar der Doopsgezinden te Haarlem. Met Plaaten, en eene Kaart. Te Haarlem, by* F. Bohn *en* A. Loosjes Pz., 1794. *In gr. 8vo. 322 bl.*

De oorsprong deezer Beschryving van de *Zaanlandsche* Dorpen, die zo zeer nader verdienen bekend te worden, vermeldt de Uitgeever, in het Voorberigt; waarin hy, den zeer leezenswaardigen Leevensloop zyns Vaders verhaald, en de Schriften, door dien agtenswaardigen Man vervaardigd, aangeweezen, hebbende, optekent, —— dat de kennis aan, en de verkeering des Schryvers met, den grooten Geschiedschryver J. WAGENAAR, en zyne gemeenzaamheid met den Boekhandelaar TIRION, te wege bragten; dat, wanneer de eerste, met de Beschryving van den *Tegenwoordigen Staat der Vereenigde Nederlanden*, in het beschryven van *Holland*, tot de *Zaan* en *Zaanlandsche* Dorpen gevorderd was, deeze nevens de laat-

laatfte hem verzogten om deswegen eenige Berigten mede te deelen. Die zamelde de Eerw. LOOSJES op, en gaf ze, ter bewerkinge, aan zynen Vriend WAGENAAR, die ook deeze hulpe aan den voet van bl. 345 des VIIIften Deels erkent.

Het opftellen deezer Berigten maakt het Grondwerk uit van de thans aangeboodene *Befchryving dier Dorpen.* Tot ruim het midden deezer Eeuwe heeft de Schryver het Werk befchaafd en vermeerderd, met oogmerk om het in 't licht te geeven. Vervolgens hebben die Papieren berust by des Schryvers oudften, en zyn naderhand gekomen in handen van diens jongften, Zoon, die deeze Uitgave vervaardigde.

Hoe weinig de Uitgeever, gelyk hy verklaart, te fchikken of te veranderen vondt, (want het moest zyns Vaders werk blyven,) deedt 'er zich eene aanmerkelyke zwaarigheid op.

Het verloop van tyd hadt in een aantal byzonderheden zo veele Veranderingen veroorzaakt, dat, zonder deeze aan te tekenen, het als een verouderd Werk zou hebben mogen en moeten aangezien worden. Deeze Veranderingen waren den tegenwoordigen Uitgeever deels bekend, dewyl de nabuurigheid zyner Standplaatze, *Haarlem*, hem veelvuldig te *Zaandam* deedt verkeeren; doch alle niet naauwkeurig genoeg om 'er op af te gaan. Dan, op alle de *Zaanlandfche* Dorpen Vrienden of Bekenden hebbende, van wier welwillendheid om hem te helpen hy zich ten vollen verzekerd hieldt, deedt hy deswegen aanzoek, en by niemand vrugtloos. Hunne meer of min uitvoerige Befcheiden verfchaften hem deels de ftoffe tot veelvuldige Aantekeningen, den tegenwoordigen toeftand betreffende, van die zyns Vaders door kennelyke tekens onderfcheiden.

Dit vertraagen der Uitgave brengt het baarblyklyk voordeel te wege, dat de Berigten van den tegenwoordigen ftaat zeer jong, ja zo jong mogelyk, zyn.

Te recht merkt de Eerw. in 't licht Zender van deezen arbeid zyns zeer werkzaamen Vaders op, dat deeze *Befchryving der Zaanlandfche Dorpen* deelt in de algemeene aanmerking op meest alle Plaatsbefchryvingen gereedlyk te maaken, naamlyk dat 'er *Kleinigheden* in vermeld worden; doch hy vertrouwt, dat de Bewoonders dier Plaatzen, voor welken toch deeze Befchryving meest gefchikt is, daar in behaagen zullen vinden: en

 hadt

hadt hy niet geschroomd anderen, door het bybrengen van meerdere, te verveelen, hy zou, uit byzondere Aantekeningen, tot veel meer *Byzonderheden*, die men gewoonlyk met den naam van *Kleinigheden* bestempelt, hebben kunnen afdaalen.

Dit is hoofdzaaklyk het breeder Verslag van den Oorsprong, den Voortgang en den Afloop, deezer Plaatsbeschryvinge, die dit te weinig te recht, en in deszelfs aanbelang, gewaardeerde gedeelte onzes Vaderlands eere aandoet.

Overeenkomstig met de orde op den Tytel, wordt elk deezer *Zaanlandsche* Dorpen behandeld; naa dat de Schryver van den *Zaanstroom* in 't algemeen, van het Dorp en de Heerlykheid *Zaanden*, het noodige, en zo veel de Oudheid bydraagt, gezegd hadt.

De veelvuldige Werkzaamheden en Handeltakken worden breedvoerig, van derzelver eerste opkomst aan den boord des *Zaanstrooms*, tot den tegenwoordigen tyd, beschreeven. Wy vonden reden om ons te meermaalen over het Verval te bedroeven: wie neemt 'er geen deel in, als hy, van den *Scheepsbouw* leezende, in de Beschryving vindt: „ Doch, gelyk meest alle zaaken haare op„ komst en daaling hebben, zo is 't ook met den Scheeps„ bouw te deezer Plaatze (*Zaandam*) gesteld. In stede „ van meer dan zestig Werven, die hier, weleer, ten „ Scheepsbouw dienden, telt men 'er nu, ten naauwen „ nood, drie- of vier-en-twintig; waar van 'er nog zom„ mige maar alleen tot het herstellen van groote Schepen „ worden gebruikt." Zo schreef de Vader in 't midden deezer Eeuwe, en de Zoon voegt 'er, in eene Aantekening, by: „ Deeze vermindering, reeds zeer treffende, is „ nog veel treffender, als men den tegenwoordigen staat „ van dit voorheen bloeiend en dit Dorp beroemd maa„ kend Scheepstimmeren in overweeging neemt. Ter„ wyl wy dit schryven (1794) zyn 'er slegts twee of drie „ Scheepstimmerbaazen overgebleeven, de overige Wer„ ven zyn geheel vervallen. Vyf-en-twintig jaaren ge„ leden werden 'er doorgaans tusschen de vyftien en „ twintig Schepen, in 't jaar, gebouwd. Meermaals za„ gen wy 'er twee, soms drie, onder handen van een„ zelfden Timmerbaas. De laatste vier jaaren kan het „ getal der gebouwde Schepen, door elkander genomen, „ geen vyf bedraagen. In 't jongst verloopen jaar is 'er „ maar één gebouwd. —— Naar gelange hier van was

„ ook

„ ook de menigte der Schepen, tot herstel te *Zaandam* „ komende, groot, en is thans tot een getal van geene „ beduidenis gedaald. De des bykans ledige kom der „ *Voorzaane*, in onze jeugd daar door opgecierd, strekt „ hier van ten bedroevenden getuige."

Zeer naauw verknogt aan den voormaals bloeienden Scheepsbouw was de Visschery op *Groenland* en *Straat-dayids*, in de *Zaanlandsche* Dorpen. Tafels van beiden, door den Burger JACOB VAN SANTEN den Uitgeever medegedeeld en hier ingevoegd, wyzen den voortgang in vermindering uit. Dezelve was nog in vollen bloei toen de oude LOOSJES schreef; maar zyn Zoon mag 'er met regt by aantekenen: „ Deeze drukte is in sluimerigheid veranderd, welke meer bedroevens dan verwonderings baart „ by den Aanschouwer, die de voorgaande woelige leevendigheid geheugt. Eenigen tyd vulde het vermeerderen van de Schepen ter Koopvaardyvaart dit gebrek „ eenigzins aan; doch ook dit aanvulzel heeft, in deezen „ laatsten tyd, veel afbreuks geleden, en wie ziet beterschap te gemoet."

In de Beschryving van *Wester-Hem*, aan de Oostzyde van *Zaandam*, wordt de woelige drukte op de Scheepstimmerwerven door den Vader beschreeven, als, in zyne jeugd, „ zo vol drukte met den middag en den „ avond, als of het Werkvolk van de Admiraliteits-Werf „ kwam." De Zoon maakt deeze bedroevende Aantekening: „ Een overblyfzel van deeze woeligheid mogt ik, „ even als myn Vader, in myne jeugd beschouwen; en „ moest my daarom te meer bedroeven, wanneer ik, in „ den Zomer des voorleden Jaars 1793, by eene wandeling „ tegen den middag, te deezer plaatze, geen Hamerslag „ hoorde, geen Timmerman zag, en de voorheen digt „ met Scheepstimmerhout bezette Werven schaars voorzien vondt, en weinig zwaare Balken aantrof, en voor „ de steevige Krommers ligt Kromhout, alleen tot kleine „ Vaartuigen geschikt, ontdekte. De schakels van verval „ hangen niet min dan die van welvaard aaneen!"

Andere Fabrieken en Trafieken deezer Dorpen worden, in derzelver Opkomst, Bloei, Verval, of Instandblyving, beschreeven; doch zyn te veelvuldig om ons tot een byzonder verslag in te laaten: en treft men dezelve aan by elk Dorp, waar ze voornaamlyk geweest zyn, of nog bloeijen; grootlyks strekkende ter afwisseling van de veelal dor en droog vallende loutere Plaatsbeschryvingen. By-

zon-

zonder breed is de Beschryving van het overwinden der groote Schepen over den *Dam*, toen deeze in de Binnezaan getimmerd werden, met eene Afbeelding naar een oud Schildery opgehelderd. Voorts is dit Werk vercierd met de meerendeels wél uitgekoozene en uitgevoerde Afbeeldingen van *Oostzaan*, de *Westzaander Kerk* en *Regthuis*, de *Achterzaan*, de *Voorzaan*, *Koog*, *Zaandyk* en *Wormerveer*.

De Uitgeever, tot het in 't licht zenden van den dus aangevulden arbeid zyns Vaders besluitende, hadt zich, gelyk hy schryft, eerst voorgesteld „ dezelve te verbree- „ den, met iets meer *Geschiedkundigs*, wegens deeze Dor- „ pen, daar aan toe te voegen, ter gemoetkoming van het „ dorre, 't welk aan *Plaatsbeschryvingen*, die geen schil- „ deragtige tooneelen opleveren, onafscheidelyk vast is, „ zal men geene vreemde kleuren, ten dikmaal wanvoeg- „ lyken cieraade, gebruiken.

„ Stoffe, ten dien einde, verzamelende, vondt hy de- „ zelve, deels met zo veel onzekerheids, in de vroegste „ tyden, die heugenis van deeze Dorpen draagen, om- „ geeven, en deels van zo weinig weezenlyk aanbelangs, „ buiten 't geen, in de *Plaatsbeschryving*, ten overvloede „ gemeld, of door overwyzing op andere Schryvers aan- „ geduid, was, dat de lust om dezelve te verwerken hem „ ten eenemaale ontging.

„ Tot laater tyden afdaalende, leverde de Geschiede- „ nis, die met een meer vasten tred voortging, zo weinig „ op, bepaald deeze Dorpen betreffende, dat de voor- „ raad gering was, indien hy zich niet veroorloofde daar- „ in 's Lands algemeener Lotgevallen te vermelden; tot „ welk laatste hy niet kon besluiten, aangemerkt de on- „ voegelykheid van Gevallen aan te voeren, tot welke „ deeze Dorpen weinig of geen meer betrekkings had- „ den, dan andere Steden of Plaatzen onzes Vaderlands, „ —— Dagelyksche Voorvallen, die geen eenigzins be- „ stendig uitwerkzel agterlieten, keurde hy der Aandagt „ van den Leezer, en gevolglyk zyner Beschryving, on- „ waardig."

Dit alles bewoog den Uitgeever, van dit eerste Plan af te zien, en het te laaten berusten by de Plaatsbeschryving zelve. Dan gelukkig vondt hy, 't geen de voorafgaande Plaatsbeschryving van de Inwooners zegt, voor een breeder bewerking geschikt, en werd te raade, om het een en ander, der *Zaankanteren Geaartheid*, *Zeden*

en *Leevenswyze*, betreffende, by wyze van Aanhangzel, daar aan toe te voegen. Wat J. LE FRANCQ VAN BERKHEY deswegen vermeldt, in zyne *Natuurlyke Historie van Holland*, en goeddeels het werk is van des Schryvers Broeder, wylen CORNELIS LOOSJES, voor afgedaan werk houdende, treedt hy ter vermelding van andere Byzonderheden, het Character der *Zaankanteren* raakende.

Hy toont dat de Styfheid, welke hun van niet weinigen naagaat, meer *schyn* dan *weezen* is. —— Dat hun, van de zyde des Verstands beschouwd, een denkend en bestendig arbeidzaam Vernuft niet kan ontzegd worden. — Hoe de Opvoeding hun zeer vroeg tot het Koopbedryf, en het daar mede gepaard gaande houden der Fabrieken, vormt. —— De veelvuldige gelegenheden tot Onderwys worden vermeld, met het geen de loflyke Maatschappy *tot Nut van 't Algemeen* daar onlangs aan heeft toegevoegd. —— Men verwondert zich met regt over de vroegtydige Bekwaamheid ten Handel en het bestuuren der Fabrieken; doch het wordt hier opgehelderd. —— De Gilden baaren hier geen belemmering. Gildendwang is 'er onbekend, dan in zo verre Gilden van nabuurige Steden belemmering baaren, gelyk hier met de stukken beweezen, en dit agtervolgd wordt door eene treffende Beschryving van den drukbezigen *Zaandammer* Koopman, en teffens veelal Fabrikeur. —— Van afkeer van Fraaije Letteren worden zy vrygepleit, en met de stukken beweezen dat zy hierin voor andere Landzaaten niet behoeven te wyken. —— Hoe treffend is het voorstel van hunne Verdraagzaamheid in den Godsdienst! —— Uitspanningen en Vermaak ontzegt zich de *Zaankanter* niet, en welke hy neemt vindt men hier afgemaald.

Voorts ontmoet men eene aanduiding van der *Zaankanteren* Rykdom, en de spreekendste bewyzen dat Gierigheid hun ten onregte wordt ten laste gelegd; als mede een Tafereel van de Plaatslyke Vermaakneemingen. — Hulpvaardigheid is een Charactertrek hier breed ontwikkeld. —— Dit alles wordt niet op den toon eens *Lofredenaars* voorgesteld; tusschen beide komende aanmerkingen wraaken het laakbaare 't geen men hier aantreft.

Wy kunnen ons tot geene opgave van veele trekken inlaaten; maar ons niet wederhouden 't volgende af te schryven: —— „ Veelvuldigheid van Beroepsbezigheden, afgewisseld door Vermaaken den *Zaankanteren* „ eigen, brengt natuurlyk te wege, dat zy, Bewoonders „ des

„ des Platten Lands, niet geroepen tot eenig deel in „ Lands- of Staatsbewind, schoon den Lande onvergelyk- „ lyk veel meer opbrengende, dan meenig eene Stemheb- „ bende Stad in *Holland*, zich weinig met Staats- of Re- „ geeringszaaken, buiten den kring hunner Bans- en „ Dorps-Regeeringe, bemoeijen. — Groot ongelyk zou „ men intusschen den *Zaankanteren* aandoen, als zich „ der Algemeene Belangen van het Vaderland niet aan- „ trekkende. In de daad zy hebben te veel Belangs „ by dezelve, en te veel Vryheidsmin, om des onver- „ schillig te weezen. Doch zelden komen zy tot een in „ 't oog loopend betoon hier van, dan in tyden, die zich „ door eene afwyking van het gewoon beloop kenmerken.

„ 't Geen 'er gebeurde, omtrent de bedoelde Opdragt „ der Ambagts-Heerlykheden (aan WILLEM DEN IV.) van „ *Oost-* en *Westzaandam*, in onze Plaatsbeschryving ver- „ meld, kan 'er tot een staal van strekken. En de laatste „ Tydperken onzes Vaderlands leveren 'er meer dan „ genoeg op. Wat wy deswegen in het breede, met „ aanduiding van byzondere Gevallen en Persoonsbenoe- „ ming, zouden kunnen bybrengen, verkiezen wy liever „ door eenige meer algemeene trekken aan te duiden.

„ Niet vreemd, dat, by het ontstaan der Staatsverschil- „ len, ten dage des jongstgevoerden Oorlogs met *En-* „ *geland*, de *Zaankanters*, als Kooplieden en Zeehan- „ delaars, grootendeels de zyde van *Amsterdam* en an- „ dere Koopsteden koozen, en zich, als voorheen (*), „ met dezelve in wenschen en poogingen vereenigden. „ De daar wakkere Leeslust aasde op Vryheid ademende „ Schriften, welke de zaak van het om Vryheid wor- „ stelend *America* ter baane bragt; en hadden deeze op „ veeler gemoederen de bekende uitwerking (†).

„ Ten tyde des gevreesden Keizerlyken Oorlogs, by de „ Looting ter Wapening van den derden Man, in *Hol-* „ *landsch* Zuiderdeel met zo veel misnoegens en op- „ stands vergezeld, ging zulks in het Noorderdeel door- „ gaans geschikter toe." Dit bevestigd hebbende door ee-

(*) Zie *Vaderl. Hist.* ten onmiddelyken Vervolge op WAGENAAR, I D. bl. 400.

(†) Zie *Vaderl. Hist.* ten Vervolge van WAGENAAR. VI D. bl. 196, en de *Verhandel. over de Gelykheid der Menschen*, door M. C. CRAS, in de Voorr. bl. XLII.

eene aanhaaling uit het VIIde Deel der *Vaderl. Hist. ten Vervolge van* WAGENAAR, by ALLART, bl. 308, vervolgt de Schryver:

„ Deeze Wapening en Wapenhandel hadt ten gevolge, „ dat de *Zaankanters* zich, in dit, hun anders zo vreemd, „ bedryf, met onvermoeiden vlyt bezig hielden, en eer- „ lang voor andere Gewapende Burgercorpsen, in den „ Vaderlande toen zo veelvuldig, niet behoefden te wy- „ ken. Vereeringen van Vaandels en Trommen, gepaard „ met Aanspraaken by de overgifte en het ontvangen, „ vielen 'er met veel staatlykheids voor.

„ Sterk deel neemende in de ten dien tyde gezogte „ *Grondwettige Herstelling*, leenden zy ook den Gewa- „ penden Burgerarm om *Utrecht* te hulp te schieten. „ In Zomermaand des Jaars 1787 trokken uit de *Zaan- „ landsche* Dorpen 269 Man derwaards, en stondt 'er een „ gelyk getal gereed om dezelve af te lossen. Deeze „ Manschap, aangevoerd door de Aanzienlyksten, bestondt „ verder meestal uit de beste Arbeidslieden. De Bloem „ der *Zaanlandsche* Dorpen was gewapend. Voornaame „ Kooplieden en Dryvers van Fabrieken togen ten Bur- „ gerkryg, met een gedeelte van die hun anders in het „ voortzetten hunner zaaken ten dienste stonden. — By „ het beurtlings uittrekken en wederkeeren, ontbrak het „ hier zo min als elders aan bemoedigende Aanspraaken; „ niet zelden door den mond der Leeraaren van onder- „ scheidene Gezindheden, ook der *Doopsgezinden*, uitge- „ sprooken. — Gelukkig dat zy tot geen daadlyk Krygs- „ bedryf zich ingewikkeld vonden; want een voor hun „ nadeelig uitloopende Krygskans zou deeze Dorpen een „ zwaaren, zo geen onherstelbaaren, slag hebben toege- „ bragt, uit aanmerking van de belangrykheid der „ Persoonen, die zich daar aan waagden. Een slag, niet „ te vergoeden door de gevraagde schadeloosstellingen der „ Gewapende Burgercorpsen aan en by de *Zaan* gelegen, „ by een Verzoekschrift ter tafel van hun Ed. Gr. Mog. „ ingediend (*).

„ *Burger-Societeiten* hieldt men op veele *Zaanlandsche* „ Dorpen. Men bragt 'er met ruime hand toe aan het „ *Vaderlandsche Fonds*: en traden ook eenigen te voor- „ schyn met *Dank-Adressen* aan Staaten van *Holland*; „ daarin den toon slaande van veele Steden in dit Ge- „ west.

(*) *Resol. van Holland*, 24 July en 11 Aug. 1787.

„ west (*). Te *Westzaandam* ftelde men in Grasmaand „ 1787 negen *Geconftitueerden* aan (†).

„ Verkeerd zou echter het gevolg zyn, als men hieruit „ befloot, dat op alle deeze Dorpen de Ingezetenen dier „ Partye toegedaan waren. Op het eene meer, op het „ andere minder, vondt men Yveraars voor de andere „ Party in den Lande, die by wylen hunne ongezindheid „ tegen de Burger-Societeiten en den Wapenhandel, door „ bedreigingen, lieten blyken; doch in derzelver volvoering „ wederhouden werden door den vaardig betoonden moed „ der Burgeren, die wy eens in grooten getale zagen op- „ komen, om de Burger-Societeit te befchutten voor „ eene gedreigde ftooring en omverhaaling der Her- „ berge, waarin die Societeit aan de *Westzyde* van *Zaan-* „ *dam* vergaderde.

„ Naa de Omwenteling deeden deeze Bedreigers de „ voorheen bovendryvende Party niet weinig onaange- „ naamheden aan, fchoon 'er geene Plundering is voor- „ gevallen. —— Welhaast begreepen de meesten, die „ gisting bedaard zynde, dat het hun belang was, de „ hand, als voorheen, aan den arbeid te flaan, en dien „ te zoeken by de Kooplieden, Fabrikeurs en Trafi- „ canten; verre het grootfte gedeelte bekend ftaande „ voor die men ten dien tyde *Patriotten* noemde (‡)."

Een half jaar verwyls der Uitgave zou den Uitgeever in ftaat gefteld hebben om de Vaderlandsliefde zyner geweezene Medeburgeren in voller dag te haalen. Daar men

(*) *Vaderl. Hist.* ten Vervolge van WAGENAAR, XI D. bl. 242, en *N. Nederl. Jaarb.* 1786, bl. 1580.

(†) *N. Nederl. Jaarb.* 1787, bl. 844.

(‡) Uit het gemelde blykt, hoe verkeerd de Heer FORSTER onderrigt geweest is, als hy, bl. 151 zyner *Reize in den Jaare* 1790, fchryft: „ De Ingezetenen, of het eigenlyk Ge- „ meen van *Zaandam*, beftaan grootendeels uit zoogenoemde „ *Patriotten*, die, geduurende de laatfte Onlusten, geweigerd heb- „ ben voor de Prinsgezinden te arbeiden, en thans, tot ftraf, „ van deezen geen werk krygen." Indien de Heer FORSTER geen Schryver van verdienften was, zouden wy deeze Aanhaaling, zo geheel bezyden de waarheid, niet gedaan hebben. Doch nu oordeelden wy dezelve niet ongepast, om de weigering van arbeid, die mogelyk in een enkel geval plaats gehad heeft, niet als een algemeen gevolg der geheerscht hebbende Onlusten te doen voorkomen.

men aan de *Zaan*, zo als de Dagbladen ons uitweezen, naa de Heromwenteling, welhaast Afgevaardigden, als Volksrepresentanten, na *'s Gravenhage* zondt; die, gelyk men ons verzekerd heeft, daar zeer welkom waren, en, door hunne bedreevenheid in den Handel, licht gaven ten opzigte van den Lande zeer aangelegene onderwerpen. — Dit ondertusschen dient ter staavinge van 't geen hy wegens zyne Dorpsgenooten gezegd heeft.

Met den Uitgeever hebben wy niet zonder gevoelige deelneeming en hartlyk leedweezen de Kwyning en het Verval eeniger Handel- en Welvaardstakken opgegeeven, en vereenigen ons met hem in den wensch: „ Mogt de „ blyde dag eens aanbreeken, waar op die Kwyning en „ dat Verval verwisselden in Bloei en Welstand; waar „ op Koophandel en Zeevaart, de Steunzels niet alleen „ van deeze Dorpen, maar de Zuilen des geheelen Va„ derlands, in 't oog der geheele Wereld praalden als „ in de dagen van Ouds!"

Verhandeling over de waare natuurlyke Gronden eener eigentlyke en eenvoudige Constitutie. Waar in op eene gemakkelyke wyze te vinden zyn, alle die middelen, die tot eene gepaste handleiding kunne verstrekken, om het oude Aristocratiesch Gebouw voor eeuwig te vernietigen, en een duurzaame bestendige en algemeene Volksregeering te vestigen op onwankelbaare Gronden. Door den Schryver van het Concept eener gemakkelyke en minst beswarende Negotiatie. Te Amsterdam, by C. Byl. *Behalven de Voorreden en Opdragten, en eene Plaatsvulling,* 107 *bl. in gr.* 8vo.

Goeddeels zyn, in den laatsten tyd, de Opdragten, althans wydluftige Opdragten, voorheen zo zeer en tot walgens toe in zwang, buiten gebruik geraakt; en hebben wy reden gevonden om ons des te verheugen. Indien een voorbeeld kan strekken om dezelve weder in trein te brengen, zal de Schryver van het voorhanden zynde Werkje, schoon wy zulks noch hoopen, noch eenigzins verwagten, ter kragtdaadige aanmoediging kunnen strekken. 't Zelve is voorzien met een *Voorreden aan 't Algemeen*, die de Schryver ook eene *Algemeene Opdragt* noemt, —— dit is derhalven *een*. Hier op volgt eene *Opdragt aan de Algemeene Provisioneele Volksrepresentan-*

ten in myn Vaderland, —— dat is *twee*. —— *Opdragt aan de Provisioneele Volksrepresentanten van myn Stad*, — dat is *drie*. —— *Opdragt aan het Volk van Nederland*, *zo als dat individueel*, *elk in 't byzonder bestaat*, *als in Volks- Wyk- of andere Vergaderingen*, —— dat is *vier*. —— Zyn u ooit, Leezers! de *Opdragten* voor één Boek dus toegeteld? Neen, geloof ik, dit is geheel nieuw.

En nog meer zoudt gy u verbaazen, als wy u die Opdragten onder 't ooge stelden; doch, 't geen de Schryver van zyn Boek, in de laatste Opdragt, zegt, mag men op de Opdragten zelve toepassen. „ Verbeeld u dat daar „ men een groote Maaltyd aanrecht en nodigt alle om „ in te komen, dat men daar niet kaarig moet zyn in „ het opzette van Spyze, en dat den eene eet Melk den „ anderen vaste Spyze, andere weer alderly vreemde „ dingen, die wy soms nooit gezien of gehoort hebben, „ laat dit u dan niet ergeren dat een Paulus zegt: allen „ ben ik alles geworden, op dat ik immers eenige be- „ houden zouden."

Zonderling, zo iets zonderling kan zyn in een Stukje 't welk van zonderlingheden zamenhangt, is ons zyn schryven, in eene der Opdragten, te weeten die aan de *Algemeene Provisioneele Volksrepresentanten*, voorgekomen: „ Gy alle die belyders van de zuivere en waare „ Godsdienst zyt, zyt ook verplicht, om de *predomineerende Godsdienst* te helpen vestigen en handhaa- „ ven."

In de Voorafspraak, zo raar als de Voorredens, beschryft hy zichzelven, en keert hier toe te meermaalen weder; onder andere heeft hy, bl. 18, de nederigheid om te belyden, dat hy geen *Propheet* is, maar een *bloot Mensch*: en komt hy vervolgens tot de bekentenis van wat *langdraadig* geweest te zyn in zyne voorstelling; doch hier van, naar zyne gedagten, terug gekomen, doet hy *Uitstappen*, en deeze zeer cierlyke Overgang is zyn Bruggetje: „ Zie zo, deeze *driederlei* uitstap heeft al „ wat geholpen, myn *leezers* zullen met open *oogen* „ en gescherpte *ooren* my rustig zien voortgaan; 't is „ wel eens goed een *Snuifje* genoomen, dat houd de vaak „ uit de oogen, en een *tik* aan de *ooren* is zo goed als „ een die in de kuiten gekneepen word, dat wekt de „ leeden op: wel nu begonnen, daar wy waaren uitgescheiden, geeft immers een goed verband, zo denk ik; wat

„ denkt gy?" — — — — En hier begint, bl. 40, de *Toepasfing* van 's Schryvers Tweede Stelling, op bl. 4 vermeldt.

Ter verfcheidenheid wordt dit door een *Droom* vervangen, waaromtrent de Schryver zich dus uitdrukt: „ Maak ik het wat lang, denk die *droom* is nog al de „ moeiten waard, om die te hooren uitleggen, op zyn „ ergst genomen, geef my de naam van *droomer*, als „ men tog *droomt*, zo hoort men niet wat anderen zeg„ gen." —— Maar als men, wakker zynde, naa het vertellen van den *Droom*, zyn gehoor wedergekreegen heeft, hoort men den *Droom* beoordeelen: wy moeten zeggen dat dezelve één ftuk werks maakt met het geen hy anders *waakend* fchryft. Dan in den Droom hadt hy een ftem gehoord: „ dat hy zo veel Curcyf in zyn fchrift niet moest „ brengen."

Zo al *waakende* en *droomende* komt hy, bl. 55, tot de *zaak*, zo 'er *zaak* in 't geheele Boeksken is. —— Met eene foort van Zelfzegepraal ftapt hy 'er van af, bl. 86. „ Daar hebt gy het geheele Stads en Staatsge„ bouw nu opgezet: wat dunkt u 'er nu van?" Dat het *raar* is; en even *raar* zyn de regels, welke hy vervolgens aan de hand geeft, „ om met een gewenschte vrugt zyn „ nieuw Gebouw te bezigtigen." Het befluit, op dat wy dit affchryven, luidt: „ Zie daar myn werk afgedaan: „ merkt en neemt het aan als in oprechtheid, getrouwheid „ en liefde, voor het tegenwoordig geflagte, vaderland en „ voor de posteriteit te hebben voorgeftelt, voor het oog „ der geheele Waereld: zyt niet jalours, dat een uit Naza„ reth u de weg zoude geweezen hebben, myn Meester „ was daar ook van daan, befchouw het niet als ver„ waandheid; want *hy*, *die tot het Noorden zegt geeft*, „ en *tot het Zuiden houwd niet te rugge;* die heeft my „ uit de woestyne dezer Waereld geroepen, om de „ *Zoonen* en *Dochteren* te *brengen van verren:* zyt gy „ recht - geäarde Land- en Stadgenooten, dat is waare „ Christenen dan zult gy met my den Heere groot maa„ ken, dat hy zyn hand heeft willen wenden tot de klei„ ne, en de nederigheid van my heeft willen aan zien: „ *het verhoogen komt immers niet van het oosten of van* „ *het Weste, nog uit de Woestynen.*"

Hier komt de nederige Schryver tot de Toepasfing, die een halve bladzyde lang is. Doch hy verdedigt zich over die kortheid: „ Zie zo; gy zult uit de korte toepas-

 „ fing,

„ fing, over het derden ftuk zeggen, dat is kort en be-
„ knopt, dit maakt gy al te kort; dog ik ben altoos,
„ ['er voor] om de toehoorders zelf de toepasfing
„ te laaten maaken, of ten minfte gelegentheid te geeven,
„ om ook wat mede te werken; derhalve gaat en vraagt
„ u, over al het geen ik u voorgefteld heb, en dan hebt
„ gy wel wat werk, eer gy alles hebt door gedagt, en wilt
„ gy eenige oplosfing hebben, ik ben te fpreeken als een
„ kind; zo gy lust hebt om te verfchynen, tegen my in
„ het openbaar."

Hy hervat zyn Onderwerp, of Gefchryf, en voegt 'er nog een *Geftaltlyke* Toepasfing nevens —— beftrydt de Ketters, en maakt in 't einde zo in 't ronde, dat wy hem niet kunnen volgen. Zyn Overgang tot Affcheid, het Affcheid zelve, en het byzonder Affcheid aan alle waare opregte NATHANAËLS, is alles even zonderling: en komt de Prins met een flingerflag in het laatfte; waar een NATHANAËL betuigt: „ Gy zoud myn gemoed hebben opge-„ beurd, als gy my wat wist te vertellen, waar onze lieve „ en dierbaare Vorst en dat gezeegend Zaad tog is!" —— Hier op volgt eenig voor ons onverftaanbaar mengzel van Staatkundig en Godgeleerd *Gekweezel*, dien zogenaamden NATHANAËL in den mond gelegd; en het flot is een nader Onderhoud met dien Broeder, in denzelfden toon.

Weinig of geen opheldering geeft de Schryver, wie hy is, in zyne nadere Perfoons-aanduiding, bl. 96. Zelfvertrouwen is den Man aangebooren; hy verklaart: „ Myn „ Papier kind dat hier in de waereld komt, dat is „ groot genoeg, het zal u zelf wel antwoorden." —— Naar alle aanduidingen en den inhoud des Werks behoort de Opfteller tot de verwaande Bende der Cathegifeermeesteren, die de rol van Staatsman fpeelt. Op den Tytel noemt hy zich, *de Schryver van het Concept eener gemakkelyke en minst befwarende Negotiatie.* Dit ftuk werks hebben onze Boekverkoopers ons niet toegezonden; het zal waarfchynlyk van eene zelfde gehalte zyn met het geen voor ons ligt, en door ons, indien wy zulk eene *Rubriek* hadden, onder de Prulfchriften zou gerangfchikt weezen: dan wy hebben genoeg bygebragt om die Rangfchikking te regtvaardigen.

Rei-

Reize van den jongen Anacharsis door Griekenland. Uit het Fransch van den Abt BARTHELEMY, *door* M. STUART. *Eerste Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1794. *In gr. 8vo.* 406 *bl.*

Het was een zeer gelukkige inval van den onlangs uit de Fransche Staatsgevangenis verlosten Abt BARTHELEMY (*), eenen Scythischen Jongeling ANACHARSIS, als 't ware, door oud *Griekenland* te laaten reizen, en van die reize eene Beschryving te geeven. Hy wordt onderfteld, in Grasmaand Ao. 363, uit *Scythie* te vertrekken; na eenig verblyf te *Byzantium*, *Lesbos* en *Theben*, komt hy den 13den van Lentemaand te *Athenen*. Den 1sten van Grasmaand, deszelfden Jaars, komt hy van een keer naar *Corinthus* te *Athenen* te rug; welke laatste Stad hy beschryft, geevende bericht van zyne naarspooringen omtrent het Staatsbestuur, de Zeden en den Godsdienst, der *Atheners*. In Grasmaand 361 trekt hy naar *Phocis*; te rug gekomen zynde te *Athenen*, doet hy verslag van eenige gebeurtenissen, welke van het Jaar 361 tot 357 zyn voorgevallen; behandelende tevens verscheidene Stoffen, tot de gebruiken des *Atheners*, de Geschiedenis der Letterkunde, enz. betrekkelyk. Naar *Bæotie* en de noordelyke gewesten van *Griekenland*, vertrekt hy Ao. 357, brengt den Winter tot 356 te *Athenen* door, in welk Jaar hy zich naar de zuidelyke deelen van *Griekenland* begeeft, alwaar hy de *Olympische* spelen in Hooimaand bywoont; komende van daar weder te *Athenen*, verhaalende de aanmerkelykste Gebeurtenissen van *Griekenland* en *Sicilië*, zinds het Jaar 357 tot 354 voorgevallen. In het laatstgemelde Jaar vertrekt hy naar *Egypte* en *Persie*, ontvangende, geduurende zyn afzyn van elf Jaaren, verscheidene brieven uit *Athenen*, die hem de beweegingen in *Griekenland*, de onderneemingen van PHILIPPUS, en veele belangryke feiten, melden. By zyne terugkomst uit *Persie* treft hy ARISTOTELES te *Mitylena* aan, die hem zyne Verhandeling over de Regeeringsvormen mededeelt, en waar van ANACHARSIS een uittrekzel maakt.

(*) Deeze Gryzaard is onlangs, in het 80ste Jaar zyns werkzaamen levens, overleden.

maakt. Hy komt in den Jaare 343 weder te *Athenen*, alwaar hy zich met zyn gewoon Werk bezig houdt. In het volgend Jaar onderneemt hy eene reis langs de kusten van klein *Asie*, en naar verscheidene Eilanden van den *Archipel;* hy woont, Ao. 341, de Feesten te *Delos* by; komt in het zelfde Jaar te *Athenen* te rug, en zet daar zyne onderzoekingen voort; keerende, na den slag van *Charonea*, Ao. 337, weder te rug naar *Scythie*. De reize van den jongen ANACHARSIS beslaat dus een Tydperk van 26 Jaaren, zynde van Ao. 363 tot 337, vóór onze gewoone Jaartelling.

'Er behoort meer toe dan een gelukkige inval, om denzelven behoorlyk uit te werken; en dat meerdere bezat de Abt BARTHELEMY. Hy sleet dertig Jaaren in de verzameling, uit oude en nieuwe Schryveren, van alles, wat hem in staat kon stellen, om niet slechts de *Griekſche* geschiedenisſen volledig te kennen en te beoordeelen, maar om tevens in dat moederland van alle fraaije Kunsten, nuttige Weetenschappen, beschaafde Zeden en heilzaame Wetten, zoo volmaakt bekend te zyn, als maar zelden een burger, in zyn eigen Vaderland, met die onderwerpen behoorde bekend te zyn. Deeze bekwaamheid voltooide zyne stoute onderneeming, welke zyne Leezers met *Griekenland*, en de grootste mannen van dien tyd, als EPAMINONDAS, PHOCION, PLATO, ARISTIDES, DEMOSTHENES, op eene onderhoudende en aangenaame wyze, bekend doet worden.

Dit *Eerste Deel*, dat eigenlyk eene *Inleiding* tot het geheele Werk is, beschryft, [na eene korte *Inleiding*, in welke een kort begrip van de *Griekſche* geschiedenisſen, van de oudste tyden tot aan de verovering van *Athenen*, Ao. 404 vóór J. C., wordt gegeeven:] in de eerste Afdeeling, of het eerste gedeelte, de *Geschiedenisſen* van CECROPS; de *Argonauten*, HERCULES en THESEUS; de twee *Thebaansche* en de *Trojaansche* Oorlogen; de terugkomst der *Heracliden*, de vestiging der *Joniërs* in klein *Asie*, eenige *Aanmerkingen* over de *Heldeneeuwen*, en het leven van HOMERUS. Het tweede gedeelte behelst drie byzondere Afdeelingen, als: 1. *De Eeuw van* SOLON, waar in DRACO, EPIMENIDES, PISISTRATUS; de *wetgeeving van* SOLON, en eenige *Aanmerkingen* op dezelve. 2. *De Eeuw van* THEMISTOCLES en ARISTIDES, waar in de Veldslagen van *Marathon*, de *Thermopylen*, van *Salamis* en *Platæa*, be-

benevens eenige *Aanmerkingen* over deeze Eeuw, voorkomen. 3. *De Eeuw van* PERICLES, in welke PERICLES zelve, en eenige Aanmerkingen op zyne Eeuw, als mede ALCIBIADES, de *Peloponnesische Kryg*, de *Oorlog* der *Atheners* in *Sicilie*, en de verovering van *Athenen*, voorgedraagen worden. Wordende dit Deel door *agt* meestdeels uitgebreide *Aanmerkingen* gesloten, gaande 1.) Over de *Tongvallen*, waar van HOMERUS zich bediend heeft. 2.) Over EPIMENIDES. 3.) Over de *Vaderlyke magt der Atheners*. 4.) Over het *Gezang* van HARMODIUS en ARISTOGITON. 5.) Over de *Schatten* der *Persische* Koningen. 6.) Over de *Schipbruggen*, op last van XERXES over den *Hellespont* geslagen. 7.) Over het getal der *Griekſche* Troepen, die LEONIDAS, by de *Thermopylen*, onder zyn bevel had, en 8.) over den *prys* der gedenkstukken, op last van PERICLES opgericht.

Wy meenden dit Werk, dat in geheel *Europa* met roem bekend is, niet beter aan Nederduitsche Leezers te doen kennen, dan door de bovengeplaatste Schets daar van te geeven; terwyl wy, om tevens over den Styl te kunnen oordeelen, alleen eenige weinige Aanmerkingen zullen overneemen, uit die, welke over de Eeuw van PERICLES, bl. 351, enz. gevonden worden.

„ By het begin van den *Peloponnesischen* Oorlog moeten de *Atheners* wel ten uiterste verbaasd gestaan hebben, dat zy zoo veel van hunne Vaderen verschilden. Al wat de voorige eeuwen ter bewaaring der goede zeden hadden byeen gebragt aan wetten, inrichtingen, grondregelen en voorbeelden, hadden eenige weinige jaaren allen gezag kunnen doen verliezen. Nooit werd die waarheid, dat groote voordeelen even gevaarlyk voor de Overwinnaars, als voor de overwonnen zyn, op eene ontzettender wyze beweezen.

„ Ik heb de rampzalige gevolgen reeds aangetoond, welken de overwinningen en de bloeijende Staat van Zeemagt en Koophandel op de *Atheners* maakten. Men zag eensklaps het grondgebied van het Gemeenebest zich uitbreiden, en in deszelfs schoot den buit van zaamverbondene en te ondergebragte Volkeren uitstorten: van daar de versnelde voortgang eener verderflyke weelde, en de onverzaadbaare begeerte naar Feesten en Schouwspelen. Terwyl de Regeering zich overgaf aan de bedwelming van eenen hoogmoed, die zich alles veroorloft, om

dat hy alles bestaan kan, verwierpen de Burgers, op haar voorbeeld, alle soort van dwang, dien de natuur en de zamenleeving oplegt.

„ Weldra verwierf de verdienste slechts bloote achting, terwyl daadlyke oplettendheid voor het aanzien bewaard werd: alle driften regelden zich naar het zelfbelang, en alle de bronnen des verderfs storteden zich over den ganschen Staat uit. De liefde, welke zich weleer bedekte met den sluier des huwlyks en der schaamte, ontstak nu openlyk onwettige vlammen. De oneerlyke Vrouwluiden vermenigvuldigden zich in *Attica*, en door geheel *Griekenland* (*): zy kwamen uit *Jonie*, van onder eene luchtstreek, alwaar de wellust zyne geboorte kreeg. Zommigen trokken verscheidene aanbidders, dien zy zonder voorkeus beminden, en van wien zy zonder naaryver bemind werden; anderen hielden zich by ééne verovering (†), en verwierven, door dezen schyn van geregeldheid, de oplettendheid en den lof van dat gemaklyke Gemeen, het geen eene groote verdienste vond in haare trouw aan onwettige verbintenissen.

„ PERICLES, een ooggetuigen van deze misbruiken, nam geene proef van verbetering. Hoe strenger hy was in zyne eigene, te meer legde by zich toe op het bederf der *Atheensche*, Zeden, welke hy geheel en al verwyfde door zyne veelvuldige Feesten en Spelen (‡).

„ De vermaarde ASPASIA, te *Milete* in *Jonie* gebooren, bevorderde de oogmerken van PERICLES, wiens meesteresse en echtgenoote zy vervolgends was. Zy bezat op hem zulk een vermogen, dat men haar beschuldigt, van meer dan eens den oorlog verwekt te hebben, om haare persoonlyke beleedigingen te wreeken (§). Zy bestond een gezelschap Hofdames op te richten, wier bevalligheden en gunsten de jonge *Atheners* (**) moesten verbinden aan derzelver oprichtster. Eenige Jaaren vroeger was de gansche Stad opgekomen tegen het bloote denkbeeld van zulk een ontwerp: en by deszelfs uitvoering liet zy slechts eenig gemor hooren. De Blyspeldichters spaarden

(*) *Athen.* L. 13, p. 569.
(†) TERENT. in Heaut. Act. 2. Scen. 3.
(‡) PLUT. in Pericl. p. 158.
(§) ARISTOPH. in Acharn. Act. 2. Sc. 5. V. 527. PLUT. in Pericl. p. 165 & 168.
(**) PLUT. ibid. p. 165.

den ASPASIA niet (*), maar niet te min zag zy het beste gezelſchap van *Athenen* aan haar huis.

„ PERICLES leende gezag aan de ongebondenheid, ASPASIA breidde ze meer en meer uit, ALCIBIADES maakte ze beminnelyk: zyn leeven is geſchandvlekt door allerleie ongeregeldheden, maar dezelven gingen gepaard met zoo veele ſchitterende hoedanigheden, en waren zoo vaak vermengd met edele bedryven, dat het algemeen oordeel geene uitſpraak wist te doen (†). En hoe kon men ook de verleiding van een gif wederſtaan, het geen de Bevalligheden zelve ſcheenen aan te bieden? Hoe kon men eenen mensch veroordeelen, wien niets ontbrak om te behaagen, en tevens niets om te verleiden; die de minſte aanſtootlykheden herſtelde door de treffendſte oplettendheden, en veel min misſlagen ſcheen te begaan, dan ze zich te laaten ontglippen? Men gewende zich die allen te plaatzen onder die jeugdige fouten, welke met den loop der Jaaren verdwynen (‡), en, wyl de inſchiklykheid voor de ondeugd eene zamenzweering tegen de deugd is, werd de geheele Natie, eenige weinige Burgers, die aan de oude grondregelen gehecht bleeven (§), uitgezonderd, door de bevalligheden van ALCIBIADES verleid, en medeplichtig aan zyne losbandigheden, welken zy, na het veelvuldig verſchoonen, eindelyk verdedigde.

„ De jonge *Atheners* hielden hunne oogen op dit gevaarlyke voorbeeld, en deszelfs Schoonheid niet kunnende volgen, meenden zy naar hetzelve te gelyken, door 'er de gebreken niet ſlechts van naar te volgen, maar zelfs te overdryven. Zy werden beuzelaars, om dat hy los was; onbeſchaamd, om dat hy ſtout was; vertreders der Wetten, om dat hy zich aan de Zeden niet bekreunde. Zommigen, die zoo ryk niet waren als hy, maar even verkwistend, voerden eenen Staat, die hun belachlyk (**), en hun gezin ongelukkig, maakte. Deeze ongeregeldheden planteden zy op hunne Afſtammelingen voort, en alzoo duurde de invloed van ALCIBIADES nog lang na zynen dood."

Vier

(*) CRATIN. Eupol. ap. PLUT. p. 165.
(†) PLUT. in Alcib. p. 199.
(‡) Id. ibid.
(§) Id. p. 198.
(**) ARISTOPH. in Nub. Scen. 1.

Vier nette Kaarten, door BARBIE DU BOCAGE, naar de beste en nieuwfte Waarneemingen, ontworpen, en door C. VAN BAARSEL gegraveerd, helderen de Gefchiedenisfen, in dit Deel voorgedragen, op: zy behelzen. 1. *Grieland* en deszelfs *Eilanden*. 2. *Aftekening* der *Thermopylen*, by den inval van XERXES. 3. *Schets* van den *Zeeflag* by *Salamis*, en 4. *Schets* van den *Veldflag* van *Platæa*. —— Van de Vertaaling behoeven wy niets tot aanpryzing te zeggen, daar dezelve in zeer goede handen, in die van den Eerw. STUART, gevallen is.

Magazyn van Gefchiedenisfen, Romans en Verhaalen. IIIde, IVde en Vde Deel. Met Plaaten. Te Rotterdam, by J. Meyer. *In gr. 8vo., famen 1275 bl.*

Deeze drie Deelen, (van de twee voorgaande is verflag gedaan in onze *Letteroefeningen* voor 1792, bl. 440.) behelzen de volgende Gefchiedenisfen:

Huwlyks-Tafreelen.
Het Toverflot, of de Gefchiedenis van den Graaf Tunger.
De Indiaanfche Hut.
De Bouwval, of Gefchiedenis van de Marquifin van Mazzini.
Menzikoff, of de Ballingen.
Het Koffertje.
Alexis, of het Huisje in 't Bosch.

De algemeene Aanmerkingen by de aankondiging der twee eerfte Deelen van dit Werk, blyven in haare volle kragt; weshalven wy 't niet noodig oordeelen die te herhaalen. Wy zullen daarom van de in deeze drie Deelen voorkomende Stukken alleen eenig verflag geeven. — Het eerfte, genaamd *Huwlyks-Tafreelen*, bevat twee Hoogduitfche Gefchiedenisfen; Gevallen, die daaglyksch, in 't gemeen leven, maar al te veel voorkomen: zy behelzen alzo niet veel byzonders; echter laat zich dit Stukje met vermaak, althans zonder verveeling, leezen, om dat de Schryver zyn verhaal op eenen geheel vrolyken, zelfs grappigen, trant voordraagt, 't welk zekerlyk veelen Leezeren behaagen zal. —— *Het Toverflot, of de Gefchiedenis van den Graaf Tunger*. In den tytel van dit Verhaal had het laatfte het eerfte moeten zyn, alzo de Gefchiedenis van den Graaf verre weg het grootfte gedeelte van hetzelve beflaat, en de Historie van het Toverflot in eenige weinige bladzyden begreepen is. De Gefchiedenis van den Graaf TUNGER levert een bericht op van

van een zeer braaf, maar zonderling, man, die, schoon hy de beste oogmerken had, zich door zyne eigene grilligheid veele onaangenaamheden berokkende, en van de ondankbaarheid van zyne door hem beweldaadigde medemenschen veele teleurstellingen en verongelykingen moest ondergaan. De Historie van het Toverslot is zeer romanesk, en niet vry van onwaarschynlykheden; de eenige verdienste van dit Stuk bestaat alleen daar in, (zo dit verdienste kan heeten) dat de nieuwsgierigheid van den Leezer yslyk op de pynbank gelegd en gerekt word. —— *De Indiaansche Hut* heeft veel dat naar eene Satyre gelykt, op een, uit Engeland afgevaardigd, Gezelschap, naar 't Oosten, tot het doen van Ontdekkingen, de Geleerdheid en Letterkunde betreffende. By eenen Paria, een man uit de meest veragte Kaste by de Braminen, vind de reizende Wysgeer, in het zoeken naar waarheid en geluk, veel meer, dan hy door alle zyne geleerde Onderzoekingen had kunnen opdoen. Het resultaat van de opmerkingen des Engelschen Philosoophs is: „ Men moet de waarheid zoeken met een opregt hart; zy is enkel in de Natuur te vinden: en men moet haar niet dan aan regtschaapen lieden mededeelen." Of deeze Grondstellingen altyd, en in allen deele, doorgaan, willen wy onzen Leezer gaarne laaten beslissen. —— *De Bouwval, of Geschiedenis van de Marquisin van Mazzini*, is eene Vertelling, waarin men, volgends het slot derzelve, voorheeft aan te toonen: „ dat hy, die steeds der Deugd getrouw blyft, te midden der wreedste rampen, niets anders, dan slegts eene beproeving, ondervindt; en dat deeze beproeving, wanneer wy dezelve, eenmaal, op de regte wyze hebben doorgestaan, ons eene allerzekerste aanspraak op de belooningen van onzen Schepper geeven kan." Een uitmuntende Stelregel in de daad! maar wy twyfelen zeer, of het wel bereikt kan worden door het Verhaal voorhanden, dat van top tot teen geheel Roman is, en krielt van de onnatuurlykste en tegen alle mogelyke waarschynlykheid aanloopende Gebeurenissen. Jammer is het, dat de Schryver zyn talent om te schryven gebezigd heeft tot het opeenhoopen van tastbaare Verdichtzelen, en niet tot het voordraagen van meer natuurlyke en dus meer regtstreeksch leerzaame Gevallen. —— Van beter alloy is daarom *Menzikoff, of de Ballingen, eene Russische Geschiedenis uit het begin deezer Eeuwe.* Hoewel ook hierin schilderingen, die als bycieraadjen mogen aangemerkt worden, voorkomen, loopt nochthans alles natuurlyk af, en de door tegenspoeden gelouterde, en tot verhevener werkzaamheden opgeleide, personaadjen worden hier spreekende ingevoerd, (want het Verhaal is meest by wyze van Samenspraaken ingericht) en deelen elkander de uitmuntendste lessen mede; weshalven wy erkennen, dat, uit de in deezen bundel vervatte Vertellingen, deeze ons het best van allen voldaan heeft. —— *Het Koffertje, een Fransch Ver-*

Verhaal, hebben wy ook elders geleezen, onder den tytel van *Hortensia* (*). Het behaagt ons mede zeer wel, om dat het volkomen voldoet aan de leering, die by 't slot uit het Verhaal getrokken word; dat, „ zonder het volledigst en innigst vertrouwen, welke geene agterhoudenheid toelaat, 'er geene onwankelbaare achting, zelfs voor de welvereenigdfte harten, te vinden zy." —— *Alexis, of het Huisje in 't Bosch, een Fransche Roman*, is slegts voor een gedeelte in het vyfde Deel opgegeeven, waar van het vervolg in het volgende zesde Deel beloofd word, zo dat men van dit Magazyn nog meer te wagten heeft. Wy zeggen dus van dit gedeelte des Romans alleen, dat het begin niet onbehaaglyk is, en dat, zo het overige daarmede overeenstemt, dit Verhaal onder de leerzaame eene plaats verdient.

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* voor 1794. *Mengelw.*, bl. 434, enz.

Zeïr en Zulica, of Taitiaansche Brieven, door Mevrouw VAN MONBART, *naar het Fransch. Met Plaaten. Te Amsterdam, by* G. ROOS. *In gr. 8vo. 219 bl.*

De eertitel van de Schryfster deezer Brieven wyst reeds een vroeger tydperk van *Frankryk's* Zeden en Gewoonten aan, dan het geen wy in laater dagen aldaar gekenmerkt zien. —— Een door de Natuur gebeelde, van alle kunstmaatige verleidingen onkundige, *Taitiaan*, met de vryere, doch onschuldige, denkbeelden zyner opvoeding vervulde Zuidlander, word in *Frankryk* verplaatst, en daar het doelwit van minzieke Fransche Vrouwen van aanzien; het voorwerp der minnenyd, en daar uit voortgevloeide treeken, ja geweldenaryen, die hy en zyne beminde Landgenoote moest doorstaan. —— Wy zouden byna niet weeten, hoe men zyne eigene Natie meer schandelyk zoude kunnen afschilderen, dan de Fransche hier gedaan word. Dan de menschliefde gebied ons hier te zeggen: *Dat de Party aan 't monster niet voldoet.*

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Het Boek Job, uit het Hebreeuwsch vertaald, met Aanmerkingen, door HENRIK ALBERT SCHULTENS, *na deszelfs dood uitgegeven en voltooid, door* HERMAN MUNTINGHE. *Te Amsterdam, by* J. Allart, 1794. *In gr. 8vo, in alles* 458 *bl.*

Indien de tusfchenkomst eens *Recenfents* noodig of nuttig zy, tot aanpryzinge van dit Werk, by alle hoogfchatters van den Bybel, by alle kenners en vereerders, met naame, van het verhevene en fraaije der aloude Oosterfche Dichtkunde, heeft hy geene andere taak te verrigten dan eenvoudig te melden, dat SCHULTENS hier aanbiedt eene Overzetting en Verklaaring van het boek *Job*, door hem ondernomen en voor een groot gedeelte volvoerd, en 't geen zyn bitter betreurd vroeg fterven ongedaan hadt gelaaten door MUNTINGHE aangevuld. Elk kenner van Oosterfche geleerdheid kent en bewondert die beide naamen, als twee Orakelen in het Gemeenebest der Letterkunde. Meer behoeven wy niet te zeggen, om dit Werk gretig te doen gezogt worden by alle daartoe bevoegde Leezers. Omtrent de wyze van uitvoeringe en behandelinge gaan wy 't een en ander voordraagen.

In de Voorrede berigt ons de Hoogl. MUNTINGHE, hoe hy tot de uitgave hadt befllooten, deels uit hoogagting voor de uitmuntende begaafdheden van zynen zaligen Vriend, en uit overtuiging van het nut van deszelfs arbeid voor het Algemeen; deels door het berigt der Weduwe, dat de Overleedene op zyn doodbedde hadt begeerd, dat, zo men ooit tot de voltooijing en uitgave befloot, 't een en ander aan MUNTINGHE moest worden opgedraagen. SCHULTENS hadt zyne taak begonnen met Hoofdft. III, om dat hy de twee eerfte Hoofdftukken, gelyk ook de tien laatfte Verzen van Hoofdft. XLII, als byvoegzels van eene laatere hand befchouwde. Ten tyde zyns overlydens was hy gevorderd

derd tot aan Hoofdst. XXIX. Tusschen de twee aangeweezene grenzen bepaalt zich dus de arbeid van SCHULTENS; alle het overige is door MUNTINGHE, met een allergelukkigsten uitslag, aangevuld: zo dat niemand, vooraf deswegen niet onderrigt, van eene tweederleie hand eenig vermoeden zoude hebben. SCHULTENS schreef zyne *Aanmerkingen* niet voor eigenlyk dus genoemde Geleerden, maar ten behoeve van de zulken zyner Landgenooten, die, der oorspronklyke taale onkundig, nogthans dit Gedenkstuk der gryze Oudheid hoog waardeeren. Ten dienste van taalkundige Leezers plaatste MUNTINGHE aan den voet des Werks een Aanhangzel van taal- en oordeelkundige Aanmerkingen, behelzende eene aanwyzing van de gronden der nieuwe Uitleggingen, of der verschillende Leezingen, welke in de Overzetting gevolgd zyn. De zulken, voor wien dit Aanhangzel is bestemd, zullen 's Mans arbeid in dank aanneemen en gebruiken, en in de gedagte, welke zy, uit voorgaande Schriften, aangaande zyne uitgebreide Oostersche geleerdheid en gezond verstand hadden opgevat, nog meer bevestigd worden.

Het Werk wordt voorafgegaan van eene *Inleiding*, door SCHULTENS in 't Latyn opgesteld, en onder MUNTINGHE's opzigt vertaald. De Schryver verklaart zich aldaar voor de gedagte, welke het boek *Job* voor het oudste van alle gewyde gedenkstukken aanziet; wordende deeze hooge oudheid door de spraak en den styl zo duidelyk gekenmerkt, „dat men het byna voor ongelooflyk zou hou„den, dat 'er geweest zyn, die hetzelve verschooven „hebben tot na het tydperk der Babylonische gevange„nis. Voorzeker (zegt SCHULTENS met reden) men be„hoeft geene groote oefening in de Hebreeuwsche Dicht„kunde, om het oneindig onderscheid te kennen, het „welk verschil van tyden in dezelve te weeg gebragt „heeft; en het is inzonderheid klaarblyklyk, dat eene „zo hooge kracht van vernuft, zulk eene verhevenheid „van gedachten, zulk eene verwonderlyke schoonheid „van gezegdens, en zo veele andere verstands- en ziels„bekwaamheden, als 'er in dezen Dichter boven an„dere uitblinken, gansch niet voegen in die latere ty„den, die op de Babylonische gevangenis gevolgd zyn, „in welke, wegens 's Volks rampvollen toestand, ge„leerdheid en verstands oefening, in 't byzonder het „Dichtvermogen, onderdrukt werden, ja byna geheel

„ver-

„ verloren gingen." Voorts geeft SCHULTENS reden, waarom hy de Voor- en Naarede, Hoofdst. I, II, en Hoofdst. XLII: 7—17, als het byvoegzel van eene laatere hand beschouwt. Zie hier eene hoofdreden: „ De by- „ zondere vertooning, waarin God verbeeld wordt als op „ de rechtplaats zittende om het recht te wyzen, om- „ ringd door eene groote lyfwagt van hemelbewoo- „ ners, en de Satan wordt ingevoerd als een achterdog- „ tig nasfpoorer en aanbrenger van verborgen misdaaden, „ wien vervolgens door Jehova gelast wordt, om Job, ter „ beproeving van zyne standvastigheid en deugd, met zwaa- „ re onheilen te plagen, zo hy hem slechts het leven spa- „ re; zulk eene verzinning, zeg ik, waarvan geen spoor „ is in de oudste gedenkstukken; vooral ook de uitdruk- „ kelyke zending des Satans, welk wezen in de boeken, „ voor de Babylonische gevangenis geschreeven, niet voor- „ komt, vertoont een klaar merk van later tyd, en is ge- „ heel en al naar derzelver geest ingericht." Van het zelfde gevoelen was ook de Grootvader van onzen Schryver, de vereeuwigde A. SCHULTENS, welke, „ wegens geene an- „ dere reden, deeze in ongebonden Historiestyl geschree- „ ven Voor- en Narede, voor ingevlochten Stukken „ scheen te houden, dan om dat hy derzelver groot ver- „ schil van styl met het overige gedeelte van het boek „ zag." Wie de Schryver of Dichter geweest zy, durft SCHULTENS niet bepaalen. Mozes kan hy daar voor niet erkennen, van wegen het onderscheiden dichterlyk ka- rakter en den verschillenden styl van Mozes en van dit boek. „ Men zal (zegt SCHULTENS) in de gedichten „ van Moses geenzins eenen Dichter als van dit boek „ kunnen ontdekken. Beider poëzie is zeker uitnemend, en „ in haar soort volmaakt; maar dat Moses de Maaker is „ van beide, zal ik niet eer gelooven, dan wanneer ik „ zal kunnen overtuigd worden, dat de Æneïs door HO- „ RATIUS en de Oden van HORATIUS door VIRGILIUS „ kunnen opgesteld zyn." Of, intusschen, het verhaalde omtrent Job een fabel of eene waare gebeurtenis zy, laat SCHULTENS onbeslist; vergenoegende hy zich met de aan- wyzing van het algemeene doel des gedichts, hier op nederkomende: „ 't Kan den goeden in dit leven kwalyk „ gaan: zo dit gebeurt, laat God het om wyze redenen „ toe; doch die zo verborgen zyn, dat geen sterveling ze „ bevatten kan, nog doorzoeken moet."

Thans gaan wy, uit het Werk zelf, 't een en ander

ter proeve voordraagen. Van de bekende plaats, Hoofdst. XIX: 21—28, vinden wy hier deeze Vertaaling:

21. „ Erbarmd u, erbarmd u myner, gy, myne Vrienden!
„ Want Gods hand heeft my geweldig getroffen.
22. „ Waarom vervolgt gy my, even als God,
„ En knaagt onverzadelyk aan myn vleesch.
23. „ Ach wierden nu myne woorden beschreven!
„ Wierden zy opgetekend in een boek!
24. „ Met eene yzere griffie en met lood
„ In eene rotse gehouwen tot een eeuwig gedenk-
„ teken.
25. „ Ja waarlyk ik weet: hy leeft, myn Verlosser!
„ Hy zal zich eindelyk opmaken ter bescherming
„ van dit stof.
26. „ Nadat my deze myne huid geheel zal doorboord
„ zyn;
„ Echter zal ik God met dit myn lichaam aanschou-
„ wen.
27. „ Hem zal ik aanschouwen, als mynen Vriend;
„ Myne oogen zullen hem zien, doch niet als een'
„ vyand.
„ Hier naar smacht myn binnenste ingewand van
„ verlangen.
28. „ Dan zult gy zeggen: waarom vervolgden wy hem?
„ Dan zal de grond der zaak in my ontdekt zyn."

In eene uitvoerige Aanteekening geeft SCHULTENS reden, om welke hy zich, „ na een langduurig en geheel onparty-„ dig onderzoek deezer moeilyke plaats, met het meest aan-„ genomen gevoelen tot nog toe niet kon vereenigen, en „ dezelve betrekkelyk maken tot de bewustheid van een „ toekomend leven." Wy wyzen den onpartydigen Leezer tot de beoordeeling der aangevoerde redenen; welke, onzes oordeels, het stuk beslissen.
Hoofdst. XIV: 13, 14 en 15, worden aldus overgezet:

13. „ Ach dat Gy my onder de dooden wildet versteken?
„ En my verbergen, tot dat Uwe toorn bedaard was?
„ Dat Gy my eenen tyd steldet, en dan weer myner
„ gedacht!
14. „ Zal een man, die gestorven is, wederom leven?
„ Dan bleef ik, met geduld, in mynen zorglyken post,
„ Steeds hopen op het aandagen myner vernieuwing;

15.

15. „ Wanneer Gy zelve naar uw schepsel verlangende,
„ My ter verantwoording voor U zoudt roepen."

Zie hier, wat SCHULTENS, ter ophelderinge van deeze plaats, in verband met het voorgaande, aanmerke: „ Vs. 13. Doorgaans (dus schryft hy) heeft Job een „ zeer sterk vertrouwen, dat God hem nog in dit leven „ uit zynen akeligen toestand verlossen, en dus eene open- „ lyke verklaring zyner onschuld geven zou. Somtyds „ echter wordt hy hopeloos uit aanmerking van de kort- „ stondigheid, en den snellen vlugt dezes levens, waar- „ door hy vreest, dat de tyd zyner redding voorby zal „ gaan. Uit zulk eene aandoening zyner ziele, schynt „ my deze plaats verklaard te moeten worden. Het leven „ van den mensch wordt als een snel vlietende stroom „ voortgedreven, en verdwynt, gelyk een uitgedroogde „ beek. Dus loopt ook myn leven ten einde, zonder „ eenig vooruitzicht op het onderzoek myner zaak, veel „ minder op vryspraak. Heeft dan, ô God, uwe toorn „ meer tyd tot bedaren nodig, dan myn kort leven toe- „ laat; welaan verberg my zolang in het doodenryk, „ die plaats van stille rust, tot dat gy myne zaak onpar- „ tydig genoeg beoordeelen kunt. Bepaal my eenen tyd, „ en laat my dan wederkomen om ons geding af te doen."

Van Professor MUNTINGHE's Vertaalinge en Opheldeeringe zullen wy nu nog een staal aanvoeren. De Overzetting der vermaarde plaatze, Hoofdst. XXXIII: 23, 24, luidt aldus;

23. „ Doch heeft hy een' Godsgezant tot zynen vriend,
„ Een' hemelbode, uit duizenden eenen,
„ Die hem van zynen plicht onderwyst;
24. „ Dan erbarmt God zich zyner, en spreekt:
„ Bevryd hem, dat hy niet dale in het graf;
„ Zyn losgeld heb ik ontvangen."

Naa de reden van zyne Vertaalinge te hebben gegeven: „ Dan wie moeten wy, vraagt hy, door deezen Gezant „ ter deezer plaatse verstaan? Dit te bepaalen, zegt hy, „ is zeer moeilyk. Het is bekend, gaat MUNTINGHE „ voort, dat veele Godgeleerden en Uitleggers hier den- „ ken aan den Heer Jesus Christus, die de Wereld door „ het losgeld, dat hy voor dezelve betaald heeft, van „ den dood en van alle straffe der zonde bevrydt. De

„ spreekwyzen zelve scheenen tot die opvatting eenige
„ aanleiding te geven, als vry wel overeenkomende met
„ eenige uitdrukkingen, waardoor elders de verlossing des
„ menschdoms door Jesus Christus beschreven wordt.
„ Dan (vervolgt MUNTINGHE) hoezeer ik deeze gelyk-
„ heid dier spreekwyzen gevoele; hoezeer ik ook niet be-
„ hore tot het getal der geenen, die met opzet alle aan-
„ duidingen van den Messias uit de schriften van het Oud
„ Verbond wegverklaaren, kan ik echter, na een bedaard
„ en onpartydig onderzoek, myne toestemming aan deeze
„ uitlegging niet geven: immers *vooreerst* komt het my
„ zeer vreemd voor, dat Elihu Job reeds op den Verlos-
„ ser van het menschdom zou wyzen, en dat men echter
„ in de rede van God zelven, Hoofdd. XXXVIII–XLII,
„ niets van denzelven vinden zou. Men zal toch niet
„ kunnen zeggen, dat het onderwys van Elihu volmaak-
„ ter is geweest, dan dat van God zelven. Zelf de na-
„ tuurlyke orde van dit Dichtstuk zou zulks niet gedo-
„ gen. Hier by komt *ten tweeden*, dat wy dergelyke
„ spreekwyzen wel in het Nieuw Verbond, maar geen-
„ zins in die schriften aantreffen, die het naast in tyd by
„ dit boek komen, noch ook in dit boek zelve. *Einde-
„ lyk* wordt hier niet gesproken van de eeuwige verlos-
„ sing door Jesus Christus, maar alleen van de tydlyke
„ uitredding uit eene doodlyke ziekte, gelyk uit het ge-
„ heele beloop, vooral uit vers 27, enz. duidelyk blykt."
De oordeelkundige Hoogl. oppert vervolgens drie onder-
scheidene uitleggingen, aan welker voordragt hy deeze
algemeene aanmerking hegt, met welke wy onze Recensie
zullen besluiten: „ Welke uitlegging, (der drie gemel-
„ den naamlyk,) men kiezen moge, men kan deeze woor-
„ den geenzins als een bewys voor eenig leerstuk aanmer-
„ ken; naardien Elihu hier voorkomt als een man, die,
„ wel verre van door Gods geest gedreven en onfeilbaar
„ te zyn, werkelyk zyne dwalingen had: gelyk men over
„ het geheel met het aanvoeren van bewyzen uit de gesprek-
„ ken van Job en zyne Vrienden, die dikwyls zeer grof
„ dwalen, en, volgens het ontwerp van dit boek, dwalen
„ moeten, zeer voorzichtig zyn moet. Ik voor my
„ (besluit MUNTINGHE) zou zelfs zwaarigheid maken,
„ om regelrecht iets uit dit boek te bewyzen, behal-
„ ven uit de rede van God, Hoofdd. XXXVIII–XLII;
„ terwyl ik uit de overige gesprekken slechts dat geen

„ voor

„ voor een bewys voor deeze of geene leer zou la- „ ten gelden, hetgeen met andere onfaalbaare uitspraken „ van de Heilige Schrift overeenstemt."

Handleiding, ter bevordering van het nuttig leezen des Bybels; door JOH. GEORG ROSENMULLER. *Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, by* Wesfing en van der Hey, 1794. *In gr.* 8vo. 112 *bl. De Voorrede* 31 *bl.*

Hoewel de kundigheden van allerlei aart thans meer algemeen, dan in vroegere dagen, onder de Christenen zyn verspreid, is het, nogthans, by ons eene uitgemaakte waarheid, dat de hedendaagschen, in 't geen men Bybelkennis noemt, by de Voorouders merkelyk ten agter zyn. Over de oorzaaken van dit verschynzel zullen wy hier niet uitweiden; wy gelooven dat de kundige Vertaaler der aangekondigde Verhandelinge van ROSENMULLER daar omtrent vry naauwkeurig het doel zal getroffen hebben, in zyne Voorrede, welker leezing wy wel in goeden gemoede durven aanpryzen, met verzekering van genoegzaame vergelding voor gedaane moeite: terwyl wy het tevens met dien Burger eens zyn, dat de bewerkstelliging der voorgestagene hulpmiddelen, tot het verstand van den Bybel, niet weinig zouden toedraagen. Wy hoopen, ten nutte voor het Algemeen, dat hy gelukkig moge slaagen in de bewerking der aangekondigde *Handleiding voor Christenen, die de openbaare Godsdienstoeffening met nut en stichting willen bywoonen.* Van wegen de onkunde, welke by veelen plaats heeft, zou zulk eene Verhandeling geen gering voordeel, by de groote Gemeente, kunnen aanbrengen. Wat het Werk zelve aangaat, naa alvoorens eenige algemeene regelen, die by het leezen van den Bybel tot stigtinge moeten in agt genomen worden, treedt ROSENMULLER in eenige byzonderheden; meldende afzonderlyk, waarop men in het leezen deels van het Oude, deels van het Nieuwe, Verbond hebbe te letten; doende, ten besluite, eene aanwyzing tot een rechtmaatig en heilzaam gebruik maaken van het woord van God, begreepen in den Bybel. Zie hier de vier algemeene regels, tot het stigtelyk leezen der gewyde Schriften, voorgedraagen. „ Men onderscheide „ zorgvuldig het Godlyk onderwys, hetwelk in den By- „ bel voorkomt, van alles, wat met het wezenlyke van „ den

„ den Godsdienst in geen eigenlyk verband ftaat." — „ Men leeze de verfchillende boeken des Bybels niet in „ eene onäfgebrooken rye achter elkander door, maar „ men neeme hier by eene verftandige keuze in acht." — „ Men leeze de verfchillende boeken van den Bybel in „ dier voege, dat men 'er geduurig by in het oog houde „ de taal, de denkwyze en zeden van die menfchen, „ voor welken zy het naast gefchreeven zyn." —— „ Men leeze de enkelde plaatzen en uitfpraaken van den „ Bybel altyd in derzelver famenhang met het geen 'er „ vooraf gaat of op volgt." ROSENMULLER ontvouwt en verklaart deeze Regels; Voorbeelden aanvoerende, om de noodzaaklykheid, tot het rechte verftand van den Bybel, en alzo tot het wegdraagen van nut en ftigting uit het geleezene, aan te toonen. Niet ernftig genoeg kunnen wy deeze *Handleiding* aanpryzen, vooral ook aan zodanige Huisgezinnen, in welke de heilzaame gewoonte van het leezen van den Bybel nog in billyke waarde en hoogagting wordt gehouden.

De Levens-Gefchiedenis van Jezus, niet overtollig, maar van aangelegenheid, ter overtuiging van de waarheden des Christelyken Godsdienst; en ter zedelyke verbetering van het Menschdom. Te Haarlem, by A. Loosjes, Pz. 1794. *In gr.* 8*vo.* 72 *bl.*

Van goeder hand zyn wy onderrigt, dat de Opfteller deezer Verhandelinge is, de Eerw. WILLEM BRUIN, Leeraar der Doopsgezinden te *Westzaan.* 't Kan, naar ons vermoeden, uit geen ander beginzel, dan dat van zedigheid, ontftaan zyn, dat hy zynen naam heeft verzweegen. Zynen naam noemen wy, om hem, voor 't geen hy is, by de waereld te doen bekend worden: een beredeneerd en verftandig hoogfchatter van den Geopenbaarden Godsdienst, en als bevoegd, om dien Godsdienst, zo als dezelve in de Verhaalen, betreffende JEZUS CHRISTUS, wordt voorgedraagen, by de onpartydigen in een aanneemelyk licht voor te ftellen. Regelrecht, zo als de Eerw. BRUIN, in het Voorberigt, zich uitdrukt, is „ zyn gefchryf" aangekant tegen zodanige „ gefchriften, „ waarin de Levensgefchiedenis, of de daar in voorko- „ mende zonderlinge voorvallen, niet hoog gewaardeerd, „ en ten minfte voor het meestgeoefende en verlichtfte „ ge-

„ gedeelte der menschen, als van geen aangelegenheid, „ ter hunner overtuiging van de Waarheden des Chris- „ telyken Godsdienst, beschouwd worden." Diensvolgens is 's Mans allerloflykst „ oogmerk met het gemeen- „ maken, de hoogachting voor JEZUS Levensgeschiedenis „ en Godsdienst aantekweeken, ter bevordering van waar- „ heid en deugd." Nog iets zullen wy uit het Voorberigt overschryven, als het dienstigst middel om de waare bedoeling deezer Verhandelinge, en het nut, welk uit eene onpartydige leezing daar van kan getrokken worden, kort en duidelyk te doen opmerken. „ Dewyl „ (schryft de Leeraar BRUIN) dit werkje niet is ingerigt, „ om de geloofwaardigheid der Euangelische Geschiede- „ nis te bewyzen, tegen zulken die JEZUS Godlyke Zen- „ ding ontkennen; maar alleen, om de aangelegenheid „ en nuttigen invloed der daar in voorkomende gebeur- „ tenissen op de gemoederen der menschen, ter hunner „ overtuiging en zedelyke verbetering, staande te hou- „ den, tegen hun, die voorgeven, uit de voortreflyk- „ heid der door CHRISTUS geopenbaarde waarheden, van „ zyne Godlyke Zending genoeg overtuigd te zyn; zo „ achte ik my veilig te kunnen bedienen, (gelyk ik, in- „ zonderheid in het eerste Hoofdstuk, gedaan heb,) van „ zodanige onderstellingen, die, schoon niet door de ver- „ werpers der Christelyke Openbaring, nogthans door „ ieder Christen, myns bedunkens, toegestaan moeten „ worden, die, hoedanig hy ook over den persoon van „ JEZUS denkt, hem evenwel, in waarheid, als een „ voortreflyk afgezant van God, eerbiedigt; en alles dat „ door hem, en door zyne Apostelen van zynent wege „ geleerd is, als waaragtig en van een Godlyken oor- „ sprong beschouwt."

Zyne opgenomene taak volvoert de geagte BRUIN in drie Hoofddeelen. Naa eenige voorafgaande aanmerkingen, ontvouwt hy, in het Eerste Hoofdstuk, de onderlinge betrekking der Levensgeschiedenis van JEZUS met de door hem geopenbaarde Waarheden. Dit doet hy deels, door het aanwyzen van dit verband der lotgevallen met die waarheden; deels, door nader te doen blyken, het oogmerk van God met JEZUS daaden en lotgevallen beoogd, en het gebruik, welk JEZUS en zyne Apostelen daar van gemaakt hebben. In het Tweede Hoofdstuk handelt BRUIN over de nuttigheid der Levensgeschiedenis van JEZUS, en de geschiktheid van het Euangelium door

dezelve, naar de zedelyke behoefte der menfchen, zo van meer als min geoeffenden, in den vroegften, en in den tegenwoordigen tyd, tot hunne overtuiging en zedelyke verbetering. Het laatfte Hoofdftuk loopt over het zedelyk nadeel, welk het in onbruik brengen van het onderzoeken en eerbiedigen der Levensgefchiedenis van JEZUS ten gevolge zoude hebben. Het gefchrift loopt af met een ernftig Befluit, welk de agtenswaardige BRUIN, uit de overtuiging des gemoeds, met deeze woorden eindigt: „ En, waarlyk, zo wy onze gelukzaligheid ter „ harte nemen, en ten dien einde, in waaren ernst, onze „ overtuiging en zedelyke verbetering bevorderen willen, „ zo veel ons mooglyk is; dan zullen wy, 't zy tot het „ min- of meer verlichtfte gedeelte des Menschdoms behoorende, ons 'er zeker wel by bevinden, als wy de „ waarheden van JEZUS Godsdienst fteeds met zyne Levensgefchiedenis in verband befchouwen, zo als de„ zelve in het Euangelium voorkomen; en de vrugtgevolgen daar van zullen ons, by ondervinding, leeren, „ dat de Euangelifche bedeeling door JEZUS CHRISTUS, „ ter verbetering van het Menschdom, in alle opzigten „ de Godlyke Wysheid waardig, en dat JEZUS, zo wel „ door zyne daaden en lotgevallen, als door de Leer „ welke hy geopenbaard en verkondigd heeft, onze Leer„ aar, onze Weldoener, en Zaligmaker is." Met volle ruimte kunnen wy dit nuttig boekje der herhaalde leezinge van alle waarheidzoekers aanpryzen.

Leerrede over den overgang van de Overheerfching tot de Vryheid, in Nederland, uitgefproken in de Kristelyke Gemeente van Leyden, den 25 January 1795, het eerfte Jaar der Nederlandfche Vryheid, naar aanleiding van PAULUS *2den Brief aan die van Korinthen, het 5de Hoofdftuk, het laatfte gedeelte van het 17de Vers.* Het oude is voorbygegaan: ziet, het is al nieuw geworden. *Te Leyden, by* D. du Mortier en Zoon, 1795. *In gr. 8vo. 32 bl.*

Hoewel wy, voor ons zelven, den fteller deezer fraaie Leerrede by gisfing meenen te kennen, durven wy, egter, des niets met zekerheid bepaalen. Hy zy wie hy zy, een Man van oordeel en goed verftand, een getrouw liefhebber van zyn Vaderland, heeft hier de pen gevoerd.

Naar

Naar aanleiding der Textwoorden, ontvouwt hy het verkeerde, wederregtelyke en landverdervende, 't welk, vóór de jongste Revolutie, in ons Staatsbestuur hadt plaats gehad. Daar tegen loopt hy, in den geest van opgetogene bespiegelinge, vooruit in die betere dagen, welke, zints de verlossing des deerlyk geschokten en wreed getrapten Vaderlands, over deszelfs bewooners zullen aanbreken. „ Niet meer (schryft de Redenaar, onder an„ dere) zullen braafheid, verdiensten, deugd, in het duis„ ter blyven, in vergetelheid begraven worden, of by het „ verheffen van haare stemmen den kerker of de balling„ schap te duchten hebben. Niet meer zal de onwaar„ dige, de domme booswigt, zo ydel van verstand als „ onrein van hart, de losbandige deugdniet, de verwyfde „ wellusteling, de vergulde dwaas zich in het bewind „ dringen, om dat misschien zyne voorouders, waar van „ hem naauwlyks de naam geheugt, verdienstelyke lie„ den geweest zyn; of het blind geluk hem, zonder „ eenige verdiensten, met schatten overhoopt heeft; of „ om dat hy gewetenloos genoeg geweest is, om, ter „ bereiking zyner Staatzuchtige bedoelingen, den mantel „ van een Godsdienstig genootschap om te hangen; of „ omdat hy zyne waarde als mensch heeft kunnen ver„ geten en in het stof kruipen, om op die hoogte ver„ heven te worden, van waar hy op zyne beurt onkreuk„ baare trouw en braafheid op den nek kan trappen. „ Neen; zy zullen niet meer zich vet mesten met de vruch„ ten van den vlyt der naarstigen, in het zweet des aan„ schyns gewonnen, en eene grootsche vertoöning maa„ ken met het heilig eigendom van weduwen en we„ zen: zy zyn veroordeeld tot die duisternis, die ver„ achting, die vergeting, welke zy alleen verdienen. „ Verdiensten van het hart en van den geest zullen voort„ aan de plaatzen vervullen, die zy ontruimd hebben. „ Zy zullen opgespoord en gezocht worden, offchoon „ zy, afkeerig van zich optedringen, zich in de scha„ duw van nederigheid en bescheidenheid verschuilen. „ Zonder onderscheiding van geboorte, rang, bezittingen „ of godsdienstige gevoelens, zullen niet meer de voor„ spraken van dwingelanden, maar alleen zuivere Vader„ landsliefde, onkreukbaare eerlykheid en de vereischte „ bekwaamheid en talenten, de eenige aanbevelingen zyn „ tot die posten van eere of voordeel, waar op zy bil„ lyke aanspraak kunnen maaken. En of dit nog geen

„ prik-

„ prikkel genoeg ware, zullen zy hunne aanmoediging, „ hunne belooning vinden in de goedkeuring en toejui- „ ching van den onzydigften regter, het algemeen ge- „ voelen."

De moeite des overfchryvens van deeze proeve oordeelden wy verfchuldigd te zyn aan de waarde deezer Kerkrede, welker geheele leezing niemand zich zal beklaagen.

Cardiphonia, derde Deel, of Vervolg van Gemeenzaame Brieven, zynde deezen gefchreeven aan zyne Egtgenoote, geduurende drie Reizen naar Afrika, in de Jaaren 1750 *tot* 1754, *en by volgende afwezigheid in Engeland; benevens een kort Verhaal van haare laatfte Ziekte, en Godvruchtig afflerven. Door* JOHAN NEWTON, *Predikant te Londen. Uit het Engelsch vertaald, door* M. VAN WERKHOVEN, *en uitgegeeven met een Voorbericht, door* CORNELIS BREM. *Te Amfterdam, by* M. de Bruyn, 1794. *Met het Voorwerk, in gr. 8vo.* 494 *bl.*

Zonderling en zeldzaam was de levensloop van den Eerw. JOHAN NEWTON. Eerst bevelhebber van een Schip, tot den Slaavenhandel dienende; vervolgens opziener van het Tol-Komptoir te *Liverpool;* en eindelyk Leeraar te *Olney*. Eerst een perfoon van alle gevoel en kennisfe van den Godsdienst ontbloot; naderhand niet flegts een geoefend Godgeleerde, maar ook een yverig betragter van gemoedelyke godsvrugt. Zulk een was de perfoon, welke deeze *Brieven* heeft gefchreeven, allen gerigt aan zyne Huisvrouwe, zo als de Titel aanduidt. Te zamen zyn ze honderd-een-en-twintig in getal. De eerfte vyf-en-dertig, door NEWTON gefchreeven terwyl hy over eenen Slaavenhaaler het bevel voerde, 't geen men niet zou verwagten, zyn van den meest belangryken inhoud. De overige, hoewel de algemeene karaktertrek van ftigtende gemoedelykheid ook dezelve is ingedrukt, loopen, meer dan de voorgaande, over huislyke of byzondere omftandigheden. Van hier dat de laatstgemelden, door veelen, met een vlugtig oog zullen doorloopen worden; fchoon het tevens waarheid is, dat, van wegen 's Mans ongemeene gefchiktheid tot den Briefftyl, een fnipperuur aan het leezen van dezelve met genoegen zal befteed worden. De zulken onzer Leezeren, die met de overige Schriften van den Eerw. NEWTON bekend

kend zyn, behoeven door ons niet onderrigt te worden, aangaande zyne denkwyze en leiding van gedagten. Zy weeten, dat hy, overeenkomſtig met de beginzels van JAN KALVYN, ſtreng regtzinnig was; en in 't byzonder tot de gevoelens en leerwyze der zulken overhelde, welke men in Engeland *Methodisten* noemt; dat zyn zodanigen, welke met het, dus genoemd, *innig Christendom* ſterk zyn ingenomen. Eene leevendige verbeeldingskragt kenmerkt allerwege zyne *Brieven.* Eene menigte aanmerkingen ontmoet men aldaar, welke men in een gemeenzaam Onderhoud met eene tedergeliefde Echtgenoote niet zou verwagt hebben. Doch het zyn juist deeze aanmerkingen, welke dit Onderhoud tot de waarde van een ſtigtelyk Huisboek verheffen, en die ons geene zwaarigheid doen vinden, om het den zulken, die in hunne lectuure op het ernſtige geſteld zyn, aan te pryzen.

Om NEWTON's denkwyze by de ſtukken eenigzins te doen kennen, zullen wy, ginds en elders, eenige proeven opzamelen. Uit dezelve zal blyken, dat zyn gemoedelyke ernst hem niet tot dweepzucht vervoerde, maar door oordeel en gezond verſtand geleid wierdt. Zyne Huisvrouw, gelyk wy boven meldden, was de perſoone, aan welke hy zyne Brieven rigtte. Van zyne tedere liefde tot dezelve, zie hier, uit veelen, eene betuiging: „Ik vinde," ſchryft hy, „zoo als SALOMON zegt, dat de liefde ſterker „is dan de dood; want myne genegenheid tot u voert „dikwyls myne uitzichten tot aan geene zyde des grafs, „en verligt het denkbeeld, dat wy hier eenmaal zullen „moeten ſcheiden, door de hoop, van hierna weder vereenigd te worden, in veel beteren ſtand. Daar zal onze „liefde gezuiverd en veredeld zyn; en de bewustheid, „van onderling en voor altoos gelukkig te weezen, zal „ons vervullen met eene vreugd, waar van wy thands „geen begrip kunnen hebben." Aan deeze geliefde Wederhelft, zyne hoogagtinge voor de leere des Euangeliums betuigende, ſchryft hy aldus: „De Bybel leert ons, hoe „wy den voorſpoed met den hoogſten ſmaak zullen genieten, door elken zegen aan te merken als een geſchenk en bewys der Godlyke Goedheid, altyd gezind „om ons wel te doen; terwyl het ſmertlyke der tegenſpoeden geleenigd wordt, door de overweeging, dat „onze zwaarſte rampen veel minder zyn, dan wy verdiend hebben — dat onze HEER en ZALIGMAAKER, „om onzen wil, oneindig meer geleden heeft; en door

„de

„ de verzekering, welke ons gegeeven wordt, dat, indien „ wy GOD liefhebben, alle dingen, ook die ons thands „ allerbitterst vallen, ons eindelyk zullen medewerken ten „ goede. —— Het uur des doods, zoo vreeslyk voor an- „ deren, zal den waaren Christen in het bezit ſtellen „ van het eeuwig leeven. Deeze dingen kon de Reden, „ zonder de hulp der Openbaaring, nimmer ontdekt heb- „ ben.

„ De Christlyke Godsdienst (dus gaat NEWTON voort) „ is een zeer redelyk Stelſel, in zich bevattende het waare „ en zedenkundige van elken Aanhang van Wysbegeerte, „ terwyl het de dwaalingen van die allen vermydt. Nu „ zien wy het nut en de voortreffelykheid der hartstog- „ ten, wanneer die behoorlyk geregeld worden; *offchoon* „ ze ons ongelukkig maaken, wanneer ze verkeerdelyk „ worden toegepast, om dat ze als dan haar rechte doel- „ wit misſen. —— Thands kunnen wy zeggen, dat ver- „ maak ons hoogſte geluk is, wanneer wy het woord be- „ zigen in eenen zin, den *Epikureer* onbekend. Wy „ zoeken vermaak, maar het moet van den verhevenſten „ aart, en van de beſtendigſte duurzaamheid zyn. Inge- „ volge van deezen grondregel, verzaaken wy alle te- „ genwoordig vermaak, welk, in deszelfs gevolgen, eene „ ſmert zoude veroorzaaken, grooter en langduuriger, „ dan het voorgeſtelde vermaak; en wy kunnen ons ge- „ willig onderwerpen aan rampen en wederwaardigheden, „ wanneer wy duidelyk bemerken, dat zy ligt en kort- „ ſtondig zyn, vergeleeken met het gantsch zeer uitnee- „ mend eeuwig gewigt van heerlykheid, waar toe zy „ leiden."

In eenen Brief, in Zee geſchreeven, in welken NEWTON zyne Huisvrouw geluk wenscht, met de gelegenheid, welke zy op den volgenden dag zoude hebben, ter vieringe van het Avondmaal, gispt hy het gedrag der zulken, welke, om deeze of geene voorwendzels, zich aan die gewyde Inſtellinge onttrekken. Twee wanbegrippen gaat hy met naame te keer. „ Het eerſte," (dit, als zynde meest algemeen, zullen wy alleen vermelden) „ huisvest by de zulken, die van het Avondmaal afblyven, om dat zy, zoo als ze zeggen, onwaardig zyn. „ —— Indien hunne meening is, dat zy beſlooten hebben, voord te gaan in eene leevenswyze, volſtrekt aanloopende tegen het oogmerk van het Leeven en den „ Dood onzes VERLOSSERS, dan hebben zy voorzeker

„ aan

„ aan zyne Tafel niets te doen. Maar, helaas! wat zullen zy beginnen, indien de dood hen, in deezen verharden toeftand, voor 's HEILANDS rechterftoel daagt. „ Maar wat hun betreft, die treuren over hunne zonden, en tegen dezelven ftryden en bidden; het is eene „ list van den aartsverzoeker, dat hy hen van 's HEEREN „ Tafel affchrikt, om dat zy zondaars zyn, daar het immers zeker is, en eene heerlyke waarheid, dat zondaars juist die geenen zyn, die genodigd worden. Die „ gezond zyn hebben den Geneesheer niet noodig, maar „ die ziek zyn. Alle de Godsdienftige Inftellingen, en „ deeze inzonderheid, zyn verordend, om de zwakken „ te verfterken, de twyfelmoedigen vast te zetten, en „ op te rechten die gevallen zyn. Ongeloof, en eene „ wettifche gemoedsgefteldheid, onteeren het Euangely, „ en ontrusten de ziel door bekommernisfen. En, in de „ daad, de geheele tegenbedenking heeft haaren grond „ in hoogmoed; want zy bekennen, dat, indien zy beter „ waren, zoo als men het noemt, zy gereedlyk zouden naderen. Dan (dus befluit NEWTON) het is best „ voor ons, alle fchynbaar goed in onszelven te verzaaken, en, als hulpelooze en onwaardige zondaars, „ eeniglyk te fteunen op GODS Barmhartigheid, in JESUS „ CHRISTUS."

Ruim naar de Waereld waren geenzins de omftandigheden, in welke NEWTON en zyne Echtgenoote zich bevonden. Zie hier eene der redenen, welke hy aanvoert, om hem zelven en zyne gade tot weltevredenheid en vergenoegdheid aan te fpooren: „ Denken wy (fchryft hy „ in de eerfte plaats) aan de ellenden die ons in de Waereld bekend zyn, of welken wy dagelyks waarneemen. „ Hoeveelen zyn kreupel of verminkt, aan hunne lichamen, of kwalyk gefteld in hunnen geest? Hoeveelen „ zyn, op deezen oogenblik, op het punt van te vergaan, „ door uiterst gebrek aan de gemeene noodwendigheden „ des levens! Hoeveelen zyn, door ziekten en bytende „ pynen, aan hunne legerfteden gekluisterd, en vinden „ geen rust, by dag of by nacht! Om niet te fpreeken „ van het nog beklaagelyker lot der zulken, die zwoegen „ onder de angften van een geprangd gemoed, of van „ een wroegend geweten. Befchouwen wy de jammeren „ en onheilen, welken de geesfel des Oorlogs over Steden, Landfchappen, en geheele Volken brengt. Of „ zyn deeze tooneelen te akelig, om op dezelven te ftaa-

„ ren;

„ ren ; laat ons dan de vergelyking een weinig laager
„ neemen. Laat ons flegts rondom ons zien, binnen den
„ kring onzer bekenden, of, ten verften, binnen de paa-
„ len der Dagpapieren. Van hoeveele ouderlooze Kin-
„ deren —— van hoeveele bedrukte Weduwen hooren wy!
„ Hoe meenig, die zich met de fchoonfte vooruitzichten
„ mogt vleien, wordt eensklaps ongelukkig, door hetgeen
„ wy noodlottigheden noemen! Neem dit alles te faamen,
„ en vraagen wy dan aan ons geweten, of eene aanhou-
„ dende bevryding van zoo meenigerlei rampen , en eene
„ beftendige vervulling van de meenigerlei behoeften,
„ die wy met anderen gemeen hebben, geene weldaaden
„ zyn, welken wy genieten, en welke, betrekkelyk, maar
„ aan weinigen vergund worden?"

't Lust ons, tot flot, hier nog te melden, de wyze, op welke de Godvruchtige NEWTON eenen *Zondag* op Zee gewoon was door te brengen. „ Des *Zondags* morgens
„ (fchryft hy) ftaa ik gewoonlyk ten vier uur op. Myn
„ eerfte werk is, eenen zegen te vraagen over den dag,
„ voor u, en voor my; als ook voor allen, die, gelyk gy,
„ zich fchikken om GOD in het openbaar te dienen, en
„ voor allen, die, gelyk ik, voor eenen tyd, van dat
„ voorrecht verftooken zyn. —— Hier op volgt eene
„ ernftige wandeling op het dek. —— Daar na lees ik
„ twee of drie uitgekipte Hoofdftukken in den Bybel.
„ —— By het ontbyt eet en drink ik meer dan ik
„ fpreek; want ik heb hier niemand, met wien ik zul-
„ ke gefprekken kan houden, als ik dan zoude verkie-
„ zen. —— Op het uur als gy u ter Kerk begeeft, ver-
„ zel ik u, in myne gedachten, met een ander gebed.
„ —— En ten elf uur roept de fcheepsklok myne klei-
„ ne gemeente rondom my. Haar leeze ik den Mor-
„ gendienst voor, volgens de *Liturgy*. —— Na het ein-
„ digen van denzelven, begeef ik my op het dek, om,
„ gelyk wy het noemen, myne waarneeming te doen;
„ dat is, te onderzoeken aan de Zon, op den middag —
„ indien zy fchynt — op wat breedte het Schip zich be-
„ vindt. —— Daar op volgt het middagmaal. —— Na
„ het eeten, neem ik doorgaans een flaapje, voor een
„ half uur, indien niet, dan leeze ik, of fchryf in een
„ Boek, dat ik daar toe houde. —— Des namiddags
„ verzelle ik u wederom ter Kerk, en roep myn fcheeps-
„ volk byeen, gelyk des morgens. —— Ten vier uur
„ drink ik Thee; hetwelk myne geesten verfrischt voor
„ den

„ den avond. —— Dan brengt een tweede Voorstel uit „ de Schrift, en daarna eene wandeling, het uur van zes „ aan; het welk myn vastgesteld uur tot het gebed is; „ (te weeten, geduurende de gantsche week). Ik gedenk „ alsdan wederom aan u, op eene gantsch bezondere wyze, „ en, vertrouwende, dat gy steeds in veiligheid voor my „ bewaard wordt, tracht ik den HEERE te looven voor „ zyne goedheid, dus lang aan ons beweezen."

De aangevoerde Uittrekzels zullen genoeg zyn, om te doen opmerken, dat NEWTON's *Brieven* met nut en tot stigting zullen kunnen gebruikt worden, vooral door die klasse van Leezeren, welke, ten aanzien van Godsdienstige begrippen en leidinge van gedagten, met hem overeenstemmen.

Verhandelingen, bekroond met den Prys van het Legaat van den Heere JOHANNES MONNIKHOFF. *Eerste Stuk. Te Amsterdam, by* Lodewyk van Es, 1794. *In gr. 8vo.* 138 *bl.*

De Bezorgers 'van het Legaat van wylen den verdienstelyken Heel-arts J. MONNIKHOFF, ten oogwit hebbende de kennis en behandeling der Breuken, een in ons Land zo algemeen gebrek, te verbeteren en tot meerder volkomenheid te brengen, gaven tot hunne eerste Prysvraag dit volgend gewigtig Voorstel op: „ Wat „ zyn Breuken? welke eene mooglyke verscheidenheid, „ zo ten aanzien der enkelde als saamgestelde, kan by „ dezelve plaats hebben? en welke Ontleed- en Heel- „ kundige Waarneemingen, aan Lyken en by Breuksny- „ dingen gedaan, strekken ter staaving van zulke eene „ onderscheiding, die den grond moet leggen der nood- „ zaaklyke kunde van een goed Breukmeester, om zich „ dezelve, by eene kunstbewerking, voor den geest te „ kunnen vertegenwoordigen, en 'er zyne behandeling naar „ in te richten?"

De gouden Eerpenning werd daarop toegekend aan de voor ons liggende Verhandeling, die den Inhoud van dit geheele eerste Stuk uitmaakt, van den Heer WILLEM LEURS, Heelmeester in 's Hage; een man, uit wiens wel versneeden pen reeds verscheide bekroonde Verhandelingen gevloeid zyn, die allen zyne bekwaamheden in de zo nuttige Heelkunde reeds voorlang onzen Landgenoo-

ten hebben doen kennen. Ook dit Prysgeschrift draagt kenmerken van 's mans bedrevenheid in dit vak der Weetenschappen, aan welks beoefening hy zich heeft toegewyd; niet zo zeer door eigen ondervindingen en waarneemingen omtrent den aart en 't verschil der Breuken, welke 'er naauwlyks in voorkomen, als wel voornaamlyk door de uitgebreide beleezenheid van oude en nieuwe Schryvers, uit welke alle die verscheidenheden, zo ten aanzien van enkele als saamgestelde Breuken, by openingen van Lyken en Breuksnydingen gedaan, naauwkeurig opgezameld, behoorlyk gerangschikt, en op eene duidelyke en bevatlyke wyze voorgedraagen worden? en waardoor dus het loflyk voorstel van Bezorgeren, die hierdoor den grondslag van hunne volgende Vraagen gelegd wilden hebben, op een alzins voldoende wyze is beantwoord geworden.

Naar aanleiding der Vraag is ook het Antwoord in twee Afdeelingen gesplitst; waarvan de eerste handelt over de bepaaling eener Breuk; de tweede, over de meest mogelyke verscheidenheid der Breuken, en derzelver Ontleed- en Heelkundige bevestiging. Deeze laatste is wederom in drie onderdeelen gescheiden; waarvan in het eerste gesproken wordt over de gewoone Breuken; als de *Lieschbreuk*, de *Dyebreuk* en de *Navelbreuk;* in het tweede, over de minder gewoone Breuken, namentlyk de *Buikbreuk*, de *Breuk van 't Eironde Gat*, de *Bilnaadbreuk* en de *Schedebreuk;* en eindelyk in het derde, over de zeldzaame Breuken, waartoe gebragt worden de *Rugbreuk*, de *Lendebreuk* en de *Breuk door 't Heiligbeen.*

Indien het deeze pryslyke Instelling aan geene ondersteuning van bekwaame Heelkundigen mangelt, twyfelen wy geenzins, of zy zal, ter volmaaking van dit gewigtig gedeelte der Konst, aan de menschlievende inzichten van deszelfs Stichter ten vollen kunnen beäntwoorden.

Va-

Vaderlandsche Historie, vervattende de Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden, zints den aanvang der Noord-Americaansche Onlusten, en den daar uit gevolgden Oorlog tusschen Engeland en deezen Staat, tot op den tegenwoordigen tyd. Uit de geloofwaardigste Schryvers en egte Gedenkstukken zamengesteld. Met Plaaten. Ten Vervolge van WAGENAAR's *Vaderlandsche Historie. XIIde Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1794. *Behalven den Bladwyzer*, 479 *bl. in gr.* 8vo.

„ Een groot veld hebben wy reeds afgeloopen onder de beschouwing der Gebeurtenisfen, Staatsverrigtingen en Bemoeijingen der Ingezetenen, in dit Jaar [1786] voor geen gering gedeelte de Vereenigde Bondgenootschaplyke Gewesten in 't algemeen betreffende, of daar mede eenigermaate verbonden. Wy hebben niet niet kunnen nalaaten, hier en daar aanwyzingen te doen op meer byzondere Gevallen, of dezelve in 't verschiet ontdekt, die bepaalder tot eenig Gewest afzonderlyk behooren. Deeze vorderen eene nadere voordragt. Elk Gewest levert tooneelen op vol woelige bedryven. Deels dezelfde, deels andere; Mannen treeden te voorschyn, en speelen verbaazende Rollen, waar over de Naakomelingschap zal verfteld staan, en nooit vertoond worden, dan in Tydperken van algemeene gisting en geestdrift, onder eenig Volk, en te vreemder by de *Nederlanders*, die, gelyk de Geschiedschryver HOOFDT aanmerkt, *zagtgangers uit den aart zyn, en gewoon hunne zaaken met dubbele zorge te beleggen* (*). Een Charactertrek te meermaalen by onzen Landzaat geheel onkenbaar geworden, of liever met eene tegenovergestelde verwisseld, wanneer het de Vryheid goldt, of men dit dierbaar Pand, 't zy ten regte of ten onregte, in gevaar rekende; wanneer heerschende Partyschappen; uit een verschillend inzien op dit stuk, of andere oorzaaken; gebooren, de gemoederen aanvuurden, en alles in eene rustlooze en bykans ontembaare beweeging bragten. —— De Gebeurtenisfen en Lotgevallen, in byzondere Gewesten, staan ons derhalven te beschryven; ja zullen wy, ter volkome-

(*) HOOFDT, *Nederl. Hist.* I D., bl. 285.

mene vermelding van het gebeurde, ons in veele Steden en Plaatzen bepaald moeten ophouden; naardemaal het daar voorgevallene dikwyls eene vonk was, die, niet ongelyk aan eene der Electriciteit, een schok door het gansche Lichaam van den Staat verwekte."

In deezer voege vangt de Vervolger van WAGENAAR'S *Vaderlandsche Historie* het XII Deel aan, 't geen thans voor ons ligt, of wel het XXXII Boek. Overeenkomstig met dit Plan brengt hy den Leezer eerst in *'s Gravenhaage*, niet zelden het middenpunt der Staatsbeweegenissen, en schetst den Aanslag van MOURAND op GEVAERTS en DE GYZELAAR. Het voorgevallene met de twee onderscheide Wapenhandelende Genootschappen aldaar, en wat 'er te doen viel over Oproer en Leuzen; met het ontslag der Schutterye uit den Eed des Stadhouders. — Voorts hoe men te *Dordrecht* voor eene Grondwettige Herstelling yverde, en veele zaaken daar toe behoorende volvoerde. —— Breedvoerig is 's Schryvers vermelding van het uittrekken eeniger *Haarlemsche* Burgers na *Utrecht*, en de onrust in die Stad verwekt door drie Schepen, die men dagt met Krygsvolk gevuld te zyn. —— De woelingen te *Delft* omtrent het Gewapend Genootschap, en andere gewigtige gebeurtenissen te dier Stede. Het aanstellen der Geconstitueerden te *Leyden*. Het toeneemen des Wapenhandels te *Amsterdam*, de voorzorgen daar gedraagen om die Stad tegen overval te dekken. —— De opgang des Wapenhandels te *Gouda*. Het voorgevallene te *Rotterdam* over de Regeeringsverandering. Het vertrek van de Staatsbezending uit die Stad, met het verslag hunner verrigtingen. Wat verder in de andere Zuid- en Noordhollandsche Steden ten deezen Jaare gebeurde in veelvuldige Onlusten. Terwyl hy dit Boek met deeze algemeene Aanmerking besluit: —— „ Wilden wy van andere Steden en Dorpen in *Holland* en *Westfriesland*, waar iets, ten aanziene der Grondwettige Herstelling en den Wapenhandel, de twee ten deezen tyde heerschende en zo naauwvereenigde voorwerpen, ondernomen, wederstreefd, of tot stand gebragt werd, afzonderlyk spreeken, wy zouden tot eene verveelende langwyligheid vervallen, en op andere kleindere tooneelen, door andere Speelers, dezelfde rollen zien herhaalen, welke wy in grootere Steden zagen. Gehugten, naauwlyks meer dan in naam bekend, namen deel in deeze Beweegenissen; dewyl zy voor zich zelven daar in, hoe klein en ongeagt, hun belang oordeelden

den te vinden, en elk Ingezeten des Lands, in hoe duister een hoek ook woonagtig, waarlyk zyne Regten heeft, voor welke het hem vry ftaat, in een Vry Land, op eene befcheidene wyze, uit te komen. Wy laaten, derhalven, het ophaalen daar van niet agterwege uit kleinagting onzer Medevaderlanderen, die min aanzienlyke plaatzen bewoonen; maar alleen ter vermydinge eener noodlooze breedvoerigheid, en om dat de ons voorgeftelde draad der Gefchiedenisfe ons geleidt tot een ander Gewest."

Dit Gewest is *Gelderland*, „ waar in wy," gelyk de Schryver zich, met den aanvang des XXXIII Boeks, uitdrukt, „de voorgaande Bedryven, om eene Grondwettige Herftelling te bekomen, kragtig zullen agtervolgd zien, en niet min fterk tegengegaan; waar zich eene gebeurtenis zal opdoen, welke het geheele Genootfchaplyke Gemeenebest in rep en roer zette, en in *Holland*, ten deezen Jaare, zo ernftige en veruitziende gevolgen naa zich fleepte als ons laatst voorgaande Boek heeft uitgeweezen. In 't zelve hebben wy niet meer mogen doen dan met den vinger even wyzen op 't geen in *Gelderland* gebeurde; thans moeten wy ons als 't ware ter plaatze zelve vervoegen. Aangenaamer voorwerpen, dan zich daar opdoen, zou onze pen ter Schryfftoffe verkiezen; doch het is buiten haare fchuld, dat de Gefchiedkundige Waarheid van haar deeze taak vordert. Wy zullen 'er ons met alle mogelyke Onzydigheid van kwyten."

Hy doet zulks met de voordragt van 't geen ter *Gelderfche* Staatsvergaderinge voorviel, en wat 'er met de Steden *Hattem* en *Elburg* gebeurde, 't welk niet ter loops, maar uitvoerig, behandeld wordt; terwyl onpartydigheid zyne pen beftuurt. Ten ftaal hier van diene: „ Met de ontzettende tyding der Overgave van *Hattem* fpraken de loopende maaren, door de Nieuwspapieren onderfteund, van een groot getal Dooden en Gekwetften, zo Officieren als Gemeenen, aan de zyde des Krygsvolks; van de wyze waar op dezelve begraaven, of liever, zo veel mogelyk, in ftilte weggeftopt waren; met byvoeging van omftandigheden, die veel agterdenkens van vergrooting baarden. Terwyl men van den anderen kant ftaande hieldt, dat geen een Officier, of Soldaat, by deeze Gebeurtenis het leeven hadt verlooren. Dit laatfte verzekert de bevelvoerende Generaal in zyn Verflag, zo aan zyne Hoogheid als aan Staaten van *Gelderland*; en wordt beweerd, dat de drie-

 maand-

maandlykſche Lysten van de Manſchappen na *Hattem* en *Elburg* afgezonden van geen Geſneuvelden melden. Staaten van *Gelderland* hielden dit mede met ronde woorden ſtaande. De tyd heeft doen zien, dat de meeste Vertellingen, met hoe veel verzekerdheids gedaan, volſtrekte onwaarheden waren; doch dat 'er eenigen van het Krygsvolk zyn gebleven, zeggen zommigen, kon niet in twyfel getrokken worden, uit de ligging der *Zwolſche* Batterye aan de overzyde van het Veer, welke, terwyl het Krygsvolk binnen trok, by aanhoudenheid bleef ſpeelen: dan is ons van zeer goeder hand berigt, dat dit vuuren, by de eerſte ontlaading, eene groote verwarring onder het Krygsvolk te wege bragt, welke, op eenen afſtand gezien, eene ſlachting deedt onderſtellen, die egter geen plaats greep; terwyl het volgend ſchieten, door de onbedrevenheid der geenen, die het beſtuurden, hoe hevig ook, geen doel altoos trof." —— Voorts behelst dit Boek het geen omtrent de uitgeweekene *Hattemmers* en *Elburgers* gebeurde. Het voorgevallene wegens een Plakaat tegen de Vryheid der Drukperſe. Vergeefſche aanhouding op de Herziening van het Regeerings-Reglement van *Gelderland*. Verſcheide Beweegeniſſen in andere Steden van *Gelderland* vervullen dit Boek, en ſchetzen de Worſtelingen der Vryheid met de overheerſchende Dwinglandye. Terwyl het loflyk voorbeeld eener buiten *Thiel* aangelegde Begraafplaats dit Boek beſluit. Een Kerkhof, 't geen, dewyl het den naam droeg van het *Patriottisch Kerkhof*, voor ſchennis niet vry bleef.

Het XXXIV Boek, waar mede dit Deel ſluit, ontvouwt in 't breede de Invoering van het Stads-Regeerings-Reglement binnen *Utrecht*. Een dag, door veelen als een heildag toegejuichd; doch met een min gunſtig oog door verre de meeste Raadsleden van *Utrecht* aangezien. Geſchillen tusſchen de Burgery en Vroedſchap, tot eene bystere hoogte loopende. Het afzetten der Regeeringsleden, en Inhuldiging der nieuwe.

De Staatsvergadering na *Amersfoort* verlegd, een bron van nieuwe Onlusten tusſchen de twee Staatsvergaderingen in één Gewest, tegen elkander overgekant. *Utrecht* vreest voor geweld, zoekt byſtand in *Holland*, en in ſtaat van Verdediging geſteld, met Manſchap uit Burgerbenden voorzien.

Eene afwisſeling in deeze onaangenaame woelingen verſchaft de Beſchryving der Honderd en Vyftigſte Jaardag der

der Hoogeschoole te *Utrecht*, te midden van alle die onaangenaamheden vol luisters gevierd. Aan tegenwoordige onrustige tyden hadt men een verloop van honderd Studenten toegeschreeven; doch by deeze Eeuwfeestviering beliep het getal 208, en evenaarde dus bykans het getal by het voorige Eeuwfeest, wanneer men 223 Studenten telde; en bleek het by eene opneeming in het Najaar gedaan, toen alles op het hevigst woelde, dat 'er nog 183 Studenten gevonden werden.

Naa deezen verlustigenden uitstap keert de Schryver weder tot het verhaal der Staats- en Stadsgebeurtenissen. De eerstgemelde, wat *Amersfoort* betreft, waren reeds in die van *Utrecht* goeddeels ingevlogten. Weshalven het Geschiedkundig berigt zich bepaalt tot eene andere byzonderheid, die Stad meer byzonder betreffende; als daar is het vernietigen des Genootschaps van Wapenhandel, en de Balddaadigheid der Krygsbezetting te dier Stede. —— *Wyk by Duurstede* mogt het tegenbeeld van *Amersfoort* en *Utrecht* in 't klein heeten. De Invoering van het Nieuwe Stads-Regeerings-Reglement aldaar, met de Regeeringsverandering, en de handelwyze der Staaten daaromtrent, wordt in 't breede geboekt; als mede de stryd tusschen Staaten van *Utrecht*, te *Amersfoort* vergaderd, met die van *Wyk*. Zo dat laatstgemelde Stad in staat van tegenweer gesteld wordt, en het zo verre komt, dat Vrouwen en Kinderen bevel krygen om *Wyk* te ruimen.

Deeze byzonderheid vinden wy dus geboekt: „ Wanneer de Staatsvergadering na *Amersfoort* verlegd was, en op deezen stap het inrukken van twee Regimenten op *Stichtschen* bodem volgde, wanneer het gebeurde te *Hattem* en te *Elburg* het gansche Land doorklonk, spelden die van *Wyk* zich een soortgelyk lot. Op de gedaane verzekering der Staaten te *Amersfoort* vergaderd, dat zy geen oogmerk hadden om dit Krygsvolk tegen *Utrecht* of *Wyk* te gebruiken, schynen de *Wykenaars* weinig, of liever geen, vertrouwen gesteld te hebben. Althans de Vroedschap nam een besluit tot een bevel, vervolgens afgekondigd, „ om alle Vrouwen en Kinde-„ ren, oude en gebrekkige Lieden, met de Goederen der „ blyvende Burgeren, de Stad te doen ruimen, en aan „ het Geweld van eenen binnenlandschen Vyand te ont-„ rukken!" —— Een bevel, van hoe ontzettend eenen aart, dat terstond werd nagekomen; want welhaast zag

men eenige Vaartuigen, met Menschen en Goederen belaaden, van den Wal steeken, terwyl anderen bezig waren met zo treurig een last in te scheepen. —— De plaats der zwakke wegtrekkenden werd aangevuld door Gewapenden, die uit *Amersfoort*, *Thiel*, en elders, binnen *Wyk* trokken."

Terwyl dit en meer in *Wyk* voorviel, baarde de Hervorming van het Reglement des geheelen Gewests nieuwe Zwaarigheden. Men was verdeeld in begrip over deeze gewigtige zaak. De onderhandelingen met Persoonen, door den Stadhouder benoemd, werden zonder vrugt afgebrooken. En de voorgeslaagene Bemiddeling der Bondgenooten hadt even weinig vrugts.

Alle deeze aangestipte byzonderheden worden in het laatst des opgemelden Hoofdstuks behandeld, in een onderscheidend licht gezet, en 't zelve in deezer voege besflooten: „ De aangebodene en aanvaarde Bemiddeling hadt, daar de begrippen te wyd uit elkander liepen, dan dat men in eenige Onderhandeling kon treeden, veel min een Vergelyk treffen, geene uitwerking altoos. Geheel andere middelen werden 'er gebezigd om deeze zaak ten einde te brengen; doch derzelver vermelden moeten wy tot de Geschiedenis van het volgend Jaar der Omwentelinge verschuiven, en hier mede afscheid neemen van dit Tooneel, vol beroerings, in het *Sticht* opgeschooven."

Redevoering over de Vryheid, volgens de Natuurlyke Staatkunde. Uit het Fransch vertaald, en in eene der Stigtsche Leesgezelschappen, in 't Nederduitsch, voorgeleezen, weinige weeken voor de Omwenteling van 1795. *Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1795. *In gr.* 8vo. 67 *bl.*

Geduurende den tyd dat de Patriotten hier te Lande onder den druk zaten, hielden zy het Vuur op 't Altaar der Vryheid brandende, en lieten 't zelve, zo veel zy durfden, by wylen schitteren. De Offeranden daartoe gebragt vermenigvuldigden met de aannadering eener langgehoopte Redding. In de *Leesgezelschappen*, ten dien tyde op veele plaatzen gehouden, en die weldra voor Vervolging bloot stonden, stookte men het Vryheidsvuur aan, en bragt 'er Offers toe, meest gehaald uit het Land

van

van waar men redding verwagtte. Of dezelve alle even rein waren, mag met rede getwyfeld worden; doch onder de reine zal men, onzes oordeels, mogen tellen de Redenvoering hier in 't hoofd vermeld.

Dezelve is in XXVI Afdeelingen onderfcheiden, die deeze Opfchriften voeren: —— *Liefde tot de Vryheid.* —— *Bepaalingen van de Vryheid.* —— *Onderfcheiden van Losbandigheid.* —— *Oorzaaken van het Verlies der Vryheid.* —— *Gevaar der Losbandigheid.* —— *Hulpmiddelen daar tegen.* —— *De Vryheid moet gevestigd zyn op Rede en Deugd.* —— *Juiste Denkbeelden van Vryheid.* —— *Voordeelen, welke zy den Oppervorften verfchaft.* —— *Is voordeelig voor alle Burgers.* —— *Over de Veiligheid.* —— *Over de Vrywillige Belastingen.* —— *De Vryheid wekt de Nyverheid op.* —— *Godsdienftige Vryheid.* —— *Dwinglandy der Onverdraagzaamheid.* —— *Over de Vryheid van fchryven.* —— *Over het ftout fchryven.* —— *Vrymoedigheid in 't fchryven.* —— *Alle Volken hebben Regt op Vryheid.* —— *Over de Partyfchappen in vrye Landen.* —— *Over het Nationaal Geluk.* —— *Geen Vaderland zonder Vryheid.* —— *Geene beftendige Magt zonder Vryheid.* —— *Zonder Vryheid geen Deugd.* —— *Van den Volksgeest.* —— *'t Slot.*

Zo veele en zo belangryke zaaken, in een zo gering getal Bladzyden, niet klein gedrukt, begreepen, zal ligt doen denken, dat geen derzelven uitgewerkt kan weezen, en iets fchraals van den Inhoud doen vermoeden. Doch dit oordeel loopt bezyden de waarheid. Deeze weinige bladzyden bevatten veel, en dit voorgedraagen op een zeer bondigen en vloeijenden trant, ontheven van het bittere en bitze, 't geen wy maar al te veel in anders Vryheidädemende Schriften aantreffen. 't Zyn algemeene Waarheden, bondig voorgedraagen, zonder Perfoonen met naamen te noemen; de Toepasfing overlaatende voor den Leezer, die, in dit klein Boeksken, ftoffe tot veelvuldig napeinzen aantreft. Wy neemen een der kortfte Afdeelingen over, getyteld: *Over de Vrywillige Belastingen.*

„ Eene der grootfte voorregten van een vry Volk be„ ftaat in het recht van zichzelven Belastingen op te leg„ gen, welke het ten behoeve van den Staat noodig oor„ deelt; onpartydige fchikkingen verplichten als dan „ ieder burger toe te brengen, volgens juiste evenredig„ heden, tot het onderhoud van het geheel. Willekeu„ rige Belastingen duiden een flecht beftuur aan, het welk

„ zich het recht aanmaatigt zyn eigen aanhangers en „ vrienden te ſpaaren, en den burger te verpletten. On- „ der een dusdanig beſtuur gebeurt het gemeenlyk, dat „ de ryke en vermogende man geſpaard wordt, terwyl „ het gewigt der Belastingen valt op den zwakken en „ elendigen, met wiens belang niemand zich verwaardigt „ te bemoeijen.

„ By eene Natie, welke de waare Vryheid geniet, kan „ de verdeeling der Belastingen niet willekeurig toegaan; „ het gebruik daar van moet bekend zyn; de beſtuur- „ ders, zelve rekenſchap verſchuldigd zynde aan de „ Maatſchappy, zyn de bewindslieden en geenzins de „ eigenaars der openbaare gelden; zo haast van dezelven „ een misbruik gemaakt wordt, geſchiedt zulks om dat „ de wetten daar tegen niet genoegzaam voorzien heb- „ ben; deeze moesten gezorgd hebben, dat het belang en „ de baatzugt, door de loosheid geholpen, zich 'er niet „ van konden bedienen. Door middel van het gedeelte „ der goederen haarer Leden, op het welk de Maat- „ ſchappy zich het recht heeft voorbehouden, verbindt „ zy zich, aan ieder derzelven het bezit van al het ove- „ rige te verzekeren; het is op die voorwaarde alleen, „ dat de onderdaan zyne toeſtemming kan geeven om „ aan de Maatſchappy een gedeelte der vruchten van „ zynen arbeid af te ſtaan. Maar, zal men zeggen, wel- „ ke is de juiste maat van 't geene de Natie tot haar „ eigen behoud moet toebrengen? 't zyn haare weezen- „ lyke behoeftens; 't zyn haare omſtandigheden, en geen- „ zins de grilligheden der Opperhoofden, of de ſchraap- „ zugt van een hof, die daar over beſlisſen moeten."

Doorgaande is de ſtyl van dit Stukje waarlyk verhe- ven, zonder tot winderigheid op te klimmen, en van dien aart als het ſlot, 't welk wy, naa dit klein Boeks- ken der aandagtige en herhaalde leezing aangepreezen te hebben, hier nog byvoegen: „ Schoon alle menſchen „ de Vryheid verlangen, ſchoon niemand ongevoelig is „ voor haare bekoorelykheden, zucht echter het groot- „ ſte gedeelte der aardſche Volken, gelyk wy gezien „ hebben, in de kluisters van het willekeurig gezach. „ Byna overal wordt de ganſche Maatſchappy opgeofferd „ aan de hartstochten van eenige weinige byzonderen.

„ 'Er zyn maar zeer weinige oorden op den aard- „ bol, waar de burger zeggen kan: ik ben meester over „ myn perſoon; ik kan over myn akker beſchikken;

„ geen

„ geen geweld kan my de vruchten van myne nyverheid „ ontneemen; geen magt my de weldaaden ontrooven, „ waar mede de natuur haare kinderen gelyklyk bedeeld „ heeft. In de landen zelf, die de grootste Vryheid ge„ nieten, zyn voor de burgers oneindig veele banden, „ door de behoeftens eener hebzuchtige en nooddruftige „ regeering gelegd, welke niet weinig belemmering toe„ brengen aan de wettigste en natuurlykste middelen, „ welke dienen moesten ter bevordering van hun geluk. „ 'Er zyn duizende knevelaryen, welke de gewoonte, „ het vooroordeel, het begrip, byna ongevoelig gemaakt „ hebben. De wetten, gebruiken en gewoontens, de by„ geloovigheden der volken, dikwyls in oorlog met het „ algemeene heil, onderwerpen de menschen, die zich „ het vryste meenen te zyn, aan duizende knevelaryen, „ waar over zy zich beklaagen, zonder hulpmiddelen „ daar tegen te zoeken, welke zy nogthans in de Rede „ zouden vinden, zoo zy zich verwaardigden daar mede „ liever te raadpleegen dan met oude gebruiken, dan „ met somtyds schadelyke gewoontens, verouderde wet„ ten, kwalyk verduwde tytels, welke byna in alle lan„ den, de verlichtste Natien, en die het na-yverigst we„ gens hunne Vryheid zyn, nog tyrannelyk handelen. — „ Maar om dat de waare Vryheid nog niet bekend is, zoo „ laat ons daar uit niet opmaaken, dat zy enkel een hars„ senschim zy; zy zal de wenschelyke vrucht zyn eener „ staatkunde, al meer en meer verbeterd door de onder„ vinding, door de kennis van het belang der Natien, „ geleid door de Zedekunde en Deugd, zonder welke de „ menschen noch waarlyk vry, noch waarlyk gelukkig, „ kunnen zyn. Indien, even als het geluk, de Staat„ kunde niet volmaakt kan zyn, dat de menschen even„ wel niet nalaaten poogingen te doen om haar beter te „ maaken; zoo zal hun welzyn in denzelfden voortgang „ vermeerderen, als hunne kundigheden, hunne rede en „ hunne Vryheid.

„ Gelukkige Vryheid! geliefkoost voorwerp van alle „ edelaartige harten! Dochter der Billykheid en der Wet„ ten! koom vestig uwe wooning by de bewooners der „ aarde. Verbryzel de ketens der Natien; verban het „ afgryslyk Despotismus, 't welk alle de gaven der na„ tuur voor den mensch nutteloos maakt; ontsteek in „ onze zielen dat vuur, het welk gy voor deezen in zoo „ veele helden deedt branden, dat hunne eerbiedwaardige

„ naa-

„ naamen als nog onzen tederſten eerbied verwekken; „ vorm, in 't midden van ons, menſchen, die hen ge„ lyken. Dat de verlaagde Slaaf over zyne kluisters „ blooze; dat het hart des Burgers op uwe ſtem gloeije, „ en van vreugde opſpringe. Dat de wyze, die over„ denkt en peinst, door u ingeblaazen worde; geef hem „ den moed om uwe rechten in te roepen. Beziel den „ Krygsman met dien edelen yver, welke hy alleen „ aan zyn Vaderland, en niet aan zyne onderdrukkers, „ verſchuldigd is. Beſtuur de tong des Magiſtraats, dat „ hy uwe rechten verdedige tegen de vyanden, die u „ zouden willen vernietigen; eindelyk, dat de rede, de „ vooroordeelen dier Vorſten geneezende, die u vervol„ gen, hen toone, dat zonder u hunne Staaten noch ver„ mogend, noch gelukkig, kunnen zyn; dat hunne magt, „ zonder u, op geenen onwrikbaaren grondſlag kan geves„ tigd worden."

Verhandeling over den Invloed van het Volk op het Beſtuur. Voorgeleezen te Amſterdam, in de Maatſchappy Felix Meritis, *op den* 22 *January* 1795, *door Mr.* J. B. VAN DER MEERSCH, *Practiſeerend Advocaat. Te Leyden, by* A. en J. Honkoop, 1795. *In gr.* 8*vo.*

De Dagtekening van dit Stukje duidt aan, dat het, zeer korten tyd naa de jongſte Omwenteling, der Maatſchappye *Felix Meritis* werd voorgedraagen; en de Tytel drukt voorts uit, dat dezelve loopt over een allerbelangrykst ſtuk, 't geen een gevolg moet weezen dier gunſtige Ommekeer.

Een allerbelangrykst ſtuk, 't geen de gezetſte overweeging en het diepst ſtaatkundig inzigt vereischt. In drie Afdeelingen vervat de Opſteller zyne denkbeelden deswegen. *Vooreerst*, onderzoekt hy, of de Invloed van het Volk op het Beſtuur voor een Land niet voordeelig zy. —— *Ten tweeden*, waarin de Invloed, die het Volk by de *Romeinen* op het Beſtuur gehad heeft, beſtondt. —— *Ten derden*, en dit is de groote Hoofdzaak, op welk eene wyze de Invloed op het Beſtuur kan geregeld worden, dat dezelve voor een Land, 't welk van den Handel beſtaat, niet nadeelig zy, noch deszelfs val veroorzaake.

De Opſteller behandelt deeze drie Hoofddeelen op eene

eene wyze, die opmerking verdient, en niet zal nalaaten dezelve te trekken, in een tydsgewrichte, 't geen wy beleeven, waarin de daar gestelde Regten van den Mensch de Volksstem tot spreeken uitnoodigen, en dezelve, naa lange gesmoord te zyn, eenmaal moet gelden.

Eene zaak, waar op het niet weinig in deezen aankomt, is, wiens Stem onder die der Ingezetenen des Lands zal gehoord worden, en gelden. Ten deezen opzigte loopen de gevoelens wyd uit een; zy kunnen tot zeer ruime, tot meer bepaalde, en tot zeer enge, gebragt worden. De Opsteller deezer Verhandelinge behoort tot de laatsten, blykens zyne bepaaling, dat ter stemminge *niet* geregtigd zyn de zodanigen die geen 300 Gulden Inkomen hebben, en dus geen Koffy- en Theegeld den Lande betaalen. Ook sluit hy uit die geen 300 Gulden in *Holland* verteeren; deeze zyn, zyns oordeels, arme lieden, en uit hoofde hunner armoede ligt om te koopen, en tot *Revolutie* genegen.

In deeze bepaaling straalt, onzes inziens, eene onkunde, of geene genoegzaame bedagtzaamheid op de gesteltenis der by hem *Arme Lieden* in den Vaderlande, door. Wy voor ons kennen 'er veelen, die hun eigen brood eeten, en dus in alle Landslasten draagen, wier Inkomsten den gezetten Tax tot Stemgeregtigdheid niet bereiken, die dus onwaardig worden voor 't hoofd gestooten, en beroofd van een regt, 't geen zy met meer gegoeden, met ryken, in de Maatschappy gemeen hebben. Het te meermaalen aangevoerde denkbeeld, dat de zodanigen *omkoopbaar* zyn, is een bygevoegde smaad aan deeze min van schat voorziene Burgeren. Of is een stuk gelds het eenige, waar door Omkoop gepleegd wordt? Wie iets weet, weet het tegendeel.

Om voorts 's Volks Invloed behoorlyk te doen werkzaam zyn, verdeelt de Schryver het Land in *Departementen*, *Distriĉten* en *Bannen;* eene Verdeeling welke wy meermaalen aantroffen.

Vry-

Vrymoedige Aanmerkingen over de Uitsluiting van allen, die door Publieke Armen-kassen bedeeld worden, als Stemgerechtigden tot het maaken van Kiezers, by het oproepen van het Nederlandsche Volk, tot eene Nationaale Conventie. In Holland, 1795. *In gr.* 8vo. 14 *bl.*

Juist zo als wy de hier boven vermelde Verhandeling des Advocaats VAN DER MEERSCH uit de handen gelegd hadden, komt ons dit kleine Stukje te vooren, ingerigt om het Stemregt der minst vermogendsten, der armsten, der bedeelden, te bepleiten.

Hoe kort ook, draagt het de blyken van een warm voor de Menschheid kloppend hart, en is met veel vuurs geschreeven, schoon de Opsteller de eerste oogenblikken van zyne gevoeligheid, over het hooren uitsluiten der Bedeelden van het Stemregt, hadt laaten voorbygaan.

Kunde en Eerlykheid stelt de onbekende Schryver als de twee voornaame vereischten in eenen Stemgeregtigden, en bewyst dat deeze in genoegzaame maate by de Bedeelden kunnen plaats hebben. Hy gaat het denkbeeld hunner Afhanglykheid en Omkoopbaarheid te keer; en eindelyk de zwaarigheid, dat zeer veelen der publiek Bedeelden het verderflyk Stelzel van *Oranje* en deszelfs Aanhangelingen zyn toegedaan. Wy neemen 'er niets uit over, aangezien de kleinheid van het Stukje het voor elk verkrygbaar, en de klem, waar mede, schoon kort, de redenen aangevoerd worden, het voor allen leezenswaardig maake.

Alleen verdient hier gemeld te worden eene daadzaak, waarop de Schryver zich beroept. „ In *Haarlem* ontbrak het in 1787 niet aan bedeelde Armen van de Protestantsche Gemeenten, die zich vermoeiden om de Burgers, welke het toenmaalig Vaderlandsch Stelzel toegedaan waren, te beledigen, door beschimpingen, enz. 't Getal, schoon niet haalende by dat van andere Steden, was zeer groot, en grooter dan zich eenig Patriot vóór de Omwenteling verbeeldde. Ondertusschen, naa de Omwenteling van dit Jaar, is, by het Provisioneel Regeerings-Reglement van 19 Jan., aan alle Burgers, gealimenteerd of niet gealimenteerd, de Stemgerechtigdheid toegekend. — En tot nog, zo verre ik weet, is 'er niet een bekend Voorstander van het Huis van Oranje Kiezer geweest uit een der Wy-

ken. —— Zelfs, zo verre my bewust is, heeft geen Vriend van Oranje in eenige Wyk een eenigzins beteke-nend aantal ſtemmen gehad. —— 't Stelzel van Menschlyk en Burgerlyk Recht ſtaat op zo wyden afſtand van dat der Overheerſching, dat zich maar weinige Slaaven van Oranje daar mede willen bemoeijen; behalven nog, dat veele der ſchamele Gemeente, die Oranje aangebeden hebben, nu de opgaande Zon der Vryheid aanbidden, in hoop, dat haare Straalen voor hun voordeeliger dan die van Oranje zyn zullen."

Hoort de Schryver van dit Stukje te *Haarlem* t'huis, dan zal hy gelegenheid vinden in de Volksöproeping tot het maaken van Aanmerkingen en Bedenkingen op het *Rapport der Commisſie ter revisie van het Proviſioneele Regeerings-Reglement der Stad Haarlem, van den* 19 *Jan.* 1795, *dienende tot geleide van een Concept-Reglement door dezelve Commisſie ontworpen, beiden gearreſteerd den* 3 *July* 1795. De Stellers van dit *Rapport*, op dat wy dit hier plaats geeven, erkennen, „ dat de vereischte ouderdom van achttien Jaaren het éénige vereischte was, 't welk het Proviſioneele Regeerings-Reglement van 19 Jan. vorderde. In een oogenblik van Revolutie," is hunne taal, „ is het geen tyd om alle onderſcheidingen en bepaalingen op eene naauwkeurige ſchaal te overweegen. Men moet dan alles aanneemen, wat zich byeen wil voegen, om onderdrukking tegen te gaan. En de Ontwerpers eener Revolutie hebben geen het minſte regt om eene of andere Clasſe hunner Medeburgeren met naame uit te ſluiten. Dit was de reden van de onbepaaldheid van het Proviſioneele Regeerings-Reglement in dit opzigt." —— Zy geeven vervolgens reden van eenige bepaling in deezen gemaakt. Eene bepaaling, welke een middelweg houdt, of liever eene onderſcheiding maakt, „ en oor-„ deelt, niet onder de algemeene Clasſe van bedeelden „ te moeten uitſluiten, die geenen, welke geene geduu-„ rige, maar alleen eene, het zy by Winter of by Ziekte, „ tydlyke onderſteuning ontvangen."

Deeze bepaaling, gemaakt door Heeren, die betuigen: „ niets moet in het oog van elk Menſchenvriend eerwaardiger zyn dan een armoedig Huisgezin, 't welk zich zyn eigen onderhoud bezorgt, en 'er met eer tegen aanworſtelt. Deezen verdienen alle Voorregten der Burgers op gelyken voet als die geenen, welke door het fortuin het meest gezegend zyn," zal den Heer VAN DER MEERSCH veel

te

te ruim gezet zyn; en waarschynlyk den Schryver der *Vrymoedige Aanmerkingen* nog te eng voorkomen: terwyl hy misschien niet weinig zal vinden in te brengen tegen de redenen, door de Rapporteurs voor deeze verandering opgegeeven.

Rapport van de Gecommitteerden tot de zaaken van de Oost-Indische Compagnie, aan de Provisioneele Representanten van het Volk van Holland, ingeleverd den 15 Juny 1795. In 's Haage, ter 's Lands Drukkery van Holland, 1795.

Een Brief van den zesden Maart des verstreeken Jaars, van Heeren Gecommitteerden, wegens *Zeeland*, tot de zaaken van de O. I. Compagnie, stelde den toestand van dezelve voor, als, met de Maand July diens Jaars, in zulk een staat van agteruitvaart, dat men de hoop om dezelve staande te houden, als 't ware, moest opgeeven (*). Dezelve is egter nog in stand, doch in eenen zeer wankelen, gelyk dezelve, zints Jaaren, ongelukkig verkeerde, terwyl de vooruitzigten van Herstel hoe langs hoe meer verdonkerden.

Het heeft niet ontbrooken aan voorgeslaagene, en deels aangewende, Redmiddelen; doch dezelve hebben geene baate toegebragt in een steeds toeneemende agteruitvaart (†).

In

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1793, bl. 376.
(†) In dit Rapport, bl. 23, vinden wy deeze ontzettende aangroeiende agteruitvaart:

In 1782	kwam uwe staat ten agteren	20 Millioen.
— 1783	. . .	26 —
— 1784	. .	37 —
— 1785	. . . .	40 —
— 1786	. . .	49 —
— 1787	. . .	59 —
— 1788	. . .	64 —
— 1789	. . . .	74 —
— 1790	. . .	80 —
— 1791	. . .	92 —
— 1792	. . .	100 —
— 1793	. . .	107 —

In het Verslag hier voorhanden, dat alzins de blyken draagt van Kunde, van Vaderlandsliefde, en Zugt voor de *Oost-Indische* Maatschappye, ingediend aan de Provisioneele Representanten van *Holland*, door de Burgers B. VAN DER VELDEN, J. DU TOUR, G. TITSINGH en C. VAN BERESTEIN, aan welken dit Onderzoek was opgedraagen, vinden wy de vier volgende zaaken, op eene treffende wyze behandeld, en ontbloot van een' sluyer, die dezelve deels voorheen dekte, of slegts, met schroom, aan deeze en geene slip werd opgeligt.

De opgave van de taak, welke zy zich voorstellen, geeven zy in deeze woorden op: „ In de eerste plaats, „ Burger-Representanten! zullen wy U doen zien, welk „ een steun deeze Maatschappy is van het Vaderland, „ zelf te midden van haaren tegenspoed, zo wel met op- „ zigt tot 's Lands magt naar buiten, als deszelfs Finan- „ tieel bestaan, en het waare belang der Ingezetenen; en „ by die gelegenheid onderzoeken, of ook die zelfde voor- „ deelen op eene andere wyze zouden kunnen behaald „ en behouden worden.

„ Wy zullen, in de tweede plaats, voor Ulieden niet „ verbergen, maar openleggen, den staat, in welken wy „ deeze voortreflyke Maatschappy (welke, na het door- „ staan van zo veele schokken en schuddingen, geduuren- „ de byna twee Eeuwen, en van zo veele mishandelingen „ van vyand niet alleen maar van vrienden, egter nog niet „ geheel is bezweeken,) tot ons leedweezen bevonden „ hebben, en hoe zeer ook de ondervinding door alle ty- „ den moge geleerd hebben, dat waarheid haat baart, „ verkiezen wy liever, Uw eigen voetspoor, ten opzigte „ van 's Lands toestand, drukkende, met getrouwheid en „ naar waarheid, dien der Comp. opentlyk aan den dag „ te leggen, dan Ulieden te misleiden in het oordeel, 't „ welk Gy zult meenen ten beste van het Vaderland te „ moeten vellen, in vertrouwen, dat onze voorstellen „ daar door te meer ingang zullen vinden by de deugd- „ zaamen en wyzen, welke wy, met voldoening aan „ ons eigen geweeten, alleen zoeken te behaagen.

„ Wy zullen, in de derde plaats, aan Ulieden niet onthou- „ den, wat al in de geduurig toeneemende veragtering van „ de Comp., nopens de oorzaaken daar van, en de mid- „ delen daar tegen, aan het bewind is voorgesteld, welk „ gebruik daar van door 't zelve is gemaakt, en wat wy „ meenen, dat, na dat de zaaken nu tot dat deerlyk verval

 „ ge-

„ gekomen zyn, beproeft zoude kunnen worden, om de-
„ zelve niet alleen daar uit te redden, maar, onder den
„ Godlyken zegen, weder in bloei te brengen, en te doen
„ ſtrekken tot een ſteun voor 't Vaderland, en zegen van
„ deszelfs bewoonders.

„ Eindelyk zullen wy, in de vierde plaats, Ulieden
„ voorſtellen, wat wy noodig oordeelen tot een beter Or-
„ ganiſatie van het Bewind, en de middelen, om het aan-
„ tal van Bedienden, hier benoodigd, tot een naauwkeurige
„ betragting hunner pligten te verbinden."

Het loopt geheel buiten onze taak, alle de ſtukken, hier voorkomende, na te gaan, en te beoordeelen; dan in dezelve valt iets te zeggen van de wyze van voordragt, en mogen wy, ten dien aanziene, dit Rapport voorbeeldlyk noemen. Taal en Styl zyn naar het onderwerp geſchikt; de eerſte is meestal gezuiverd van die zogenaamde *Stadhuiswoorden* en *Spreekwyzen*, welke Staatsſtukken meestal verveelend en ſoms voor veelen onverſtaanbaar maaken; dat 'er een enkele, een zeer enkele, *Latynſche Spreuk* invloeit, welke wel hadt kunnen agterblyven, is, zo 't ons voorkomt, aan te merken als een blyk dat de Steller uit het hart ſchryft, of ſchryft gelyk hy gewoon is te ſpreeken. —— De Styl is naar het onderwerp geſchikt, verre van het laage, en even zeer verwyderd van dat zwellende, welk laatſte wy, van tyd tot tyd, thans in Staatsſtukken aantroffen, en, ten minſten genomen, valſche welſpreekenheid moet heeten.

Hier mede zouden wy onze Aanpryzende Beoordeeling beſluiten, was het niet, dat wy het onverſchoonlyk keurden, eene *Vaderlandſche Daad*, door den Burger VAN DER VELDEN, naa dit Rapport, opgehaald, te verzwygen. Zulke daaden verdienen, zo veel mogelyk, gekend, en ten prikkel van naavolging voorgeſteld, te worden. Het betreft een Man, die zich in veele opzigten verdienstlyk gemaakt heeft by den Vaderlande; die veertig jaaren lang de zaaken der Compagnie, met eene byzondere bevlytiging, behartigd heeft, en daar over geſprooken en geſchreeven toen anderen zweegen. De Burger VAN DER VELDEN ſpreekt de Burger-Repreſentanten dus aan: „ Gy hebt
„ zo even hooren voorleezen, dat de Commisſie niets
„ hadt onbeproefd gelaaten om Penningen tot byſtand
„ van de Compagnie te bezorgen, niets is waarachti-
„ ger, en de Boeken van de Compagnie kunnen het ge-
„ tuigen; maar, daar zy zwygen van de wyze, waar op

„ dit,

„ dit, onder anderen, is geschied, en Gylieden niet on-
„ verschillig zyt over daaden die lof verdienen, mag ik
„ Ulieden niet verbergen, dat ons Medelid, de Burger
„ TITSINGH, by de onophoudelyke werkzaamheid, die hy
„ zich voor het behoud der Maatschappy geduurig blyft
„ geeven, nog heeft gevoegd eene daad van belanglooze
„ Menschlievenheid, wanneer hy naamlyk uit zyn eige
„ middelen, zonder daar voor eenigen Intrest of Pand te
„ vorderen, aan de Compagnie heeft opgeschooten eene
„ aanmerkelyke somme Gelds, zo, om in den guuren
„ Winter het arme Arbeidsvolk, zo lang doenlyk, in
„ het werk te houden, als ter betaaling van eenige be-
„ hoeftige Crediteuren, en zulks voor zo lange als hy
„ die Penningen eenigzins zou kunnen missen, of dat de-
„ zelve aan hem, uit inkomende Penningen, door de
„ Compagnie zouden kunnen worden terug gegeeven."

Verhandeling over den Oorsprong en Lotgevallen van het Liedeken WILHELMUS VAN NASSOUWEN, *gedaan den 2 April* 1793, *in het letterlievend Genootschap* Doctrina & Amicitia, *binnen Amsterdam. Te Amsterdam, by* W. Wynands, 1795. *In gr.* 8*vo.* 26 *bl.*

Een recht satyrische geest straalt in deeze Verhandeling door. De Redenaar, een liefhebber van Spreekwoorden, ontleent zyne Inleiding van het Spreekwoord: *Elk Vogeltje zingt zo als het gebekt is;* en verdeelt zyne Redenvoering, om in dezelve eenige orde te houden, dus, in drie Hoofddeelen: *Vooreerst, zal ik myne Toehoorders het Lied zelve voorleezen. —— Ten tweeden, onderzoeken op wien, by welke gelegenheid, en door wien, het gemaakt is —— en, eindelyk, spreeken over deszelfs gebruik.*

Wat het Iste betreft, hierby zullen wy ons niet ophouden, en verzenden onze Leezers tot de Redenvoering zelve.

In het Onderzoek, voor zyn IIde Deel geschikt, blykt, dat niemand anders het voorwerp van dit Lied kan weezen dan WILLEM DE I; dewyl 'er veele zaaken in voorkomen, die van niemand anders dan van deezen Prins gezegd, en op niemand anders dan op hem kunnen toegepast, worden. —— De gelegenheid lydt even min twyfel; in den twist over den Maaker, wraakt hy het ge-

voelen van BRANDT, die 'et DIRK VOLKERTZ KOORNHERT voor houdt, en denkt liever aan PHILIPPUS VAN MARNIX.

Aller opmerkelykst is het IIIde Lid der Verhandelinge, over het gebruik deezes Lieds. De Redenaar verzoekt zyne Toehoorders verlof om hun mede te deelen wat hy, roerende dit belangryk ſtuk, in zyne huislyke Bydraagen tot de Vaderlandſche Geſchiedenis, van tyd tot tyd, heeft opgetekend.

Wy zullen, zonder onze Leezers verlof te vraagen, hun daar uit het een en ander mededeelen, ter Vaderlandſche Stigtinge. „ Naauwlyks was de Maar der „ heuchlyke Omwenteling van zaaken, in den Jaare 1787, „ den Volke bekend geworden, of ziet, onder alle de „ zigtbaare vreugdetekenen was men aanſtonds gereed „ met het aloude *Wilhelmus;* het geen men vóór dien tyd „ wel hier en daar, doch onder 't kruis, of, gelyk de „ Regtsgeleerden zeggen, by gehengen en gedoogen, ge„ zongen hadt. Maar nu was 'er geen gehugt, geen „ dorp, geen vlek, geen ſtad, of het was overal *Wil„ helmus van Nasſouwen;* de ſtraaten, de graften, de „ ſteegen, de ſloppen, de openbaare wegen en velden, „ grimmelden van Zangers en Zangeresſen; men hoor„ de het opdeunen, van wagens, karren, ſchuiten en „ jachten, allen naar vereisch van zaaken glanzig op„ gecierd; ja, 'er waren geene gezelſchappen, geene by„ eenkomſten van echte Vrienden des doorlugtigen Hui„ zes, of myn *Wilhelmus* ſloeg den boventoon; zo dat „ men van dit Gezang, in eenen Oosterſchen ſentimen„ teelen ſtyl, zeggen kan: *Gelyk eene rooze onder de „ leliën; of gelyk een diamant onder de edele geſteen„ tens; alzo is dit Loſlied onder de Loſliederen van Ne„ derland.*

„ En dit M. H. is nog maar een klein ſtukske der „ zaake, dit is maar het algemeen gebruik geweest, dan „ nu 'kom ik tot byzonderheden, die ons tevens zullen „ leeren, in hoe verre een heilige yver den ſterveling ver„ voeren kan. Want niet alleen werd het gezongen en „ geſpeeld als een Zegezang, maar wy hoorden het, en „ zeer dikwyls hooren wy het nog, gebruiken als een „ Marsch voor den dapperen Militair en den ſtedely„ ken Schutter by het betrekken hunner wagten en pos„ ten; ook in geval van Brand, kondigt de ſchelle Trom-

„ pet

„ pet van den waakzaamen toornwagter, met het ſpee„ len van dit Lied, ons aan wanneer de Brand gebluscht „ is. Zelfs op de danspartyen, die 'er in die dagen van „ vreugde gehouden wierden, danſten onze Jongelingen „ en jonge Dogteren *Wilhelmus van Nasſouwen*, als een „ Contradans.

„ Waant niet M. H. dat het daar by bleef, neen, oir„ ſprongelyk was het geestelyk, en derhalven moest het „ ook nu en dan wederom als een geestelyk ſtuk ten „ voorſchyn treeden. Immers, zo de vernuftige Schry„ ver der Haagſche Nieuwstydingen waarheid meldt, en „ waarom zouden wy hem niet gelooven, zyn geſchryf „ is wel eer te berde gebragt als een ontegenzeggelyk „ bewys van gepleegde vrolykheden. Ik zeg byaldien hy „ waarheid meldt, dan heeft, volgens zyne beſchryving, „ het lang in onbruik geraakte, maar nu wederom in ge„ bruik gebragte, Lied gediend in plaats van eenen „ *Pſalm*, ter gelegenheid dat hunne Hooghedens, in den „ Jaare 1787, hunnen eerſten openbaaren Godsdienst in de „ groote Kerk in *'s Hage* wederom verrichteden; terwyl „ eenige weeken na dien tyd, toen 'er in dit zelfde Tempel„ gebouw een geestlyk Zangſpel, of, gelyk de wereld „ zegt, een Opera, gehouden werd, onder het beſtier van „ een der Heeren Kerkleéraaren, en medewerking der „ eerwaardige Armbezorgers, wel geſtrikt en gekwikt, „ is dit Gezang, zelfs gevarieerd, met zeer veel aandacht „ en aandoening des harten, by het lieflyk geluid van „ verſcheide Inſtrumenten der Muzyk, ter eere van die „ Hooghedens, eenſtemmig opgeheven. Ja, in den Jaare „ 1791, werd het gebezigd als een Inwydingslied voor „ het nieuwe Tempelgeſticht te *Loosduinen*, in de na„ buurſchap van het Vorstlyk *'s Gravenhage*. En einde„ lyk heeft dit zelfde Nieuwspapier ons geleerd, dat, op „ den 16 December van het afgeloopen Jaar, dit Lied, „ binnen de Stad *Venlo*, der Roomſche Kerkgezangen op „ eene plechtige wyze is toegevoegd, by de viering „ der geboorte van den Zoon van den Erfprins van „ Oranje.

„ Voorat wierd 'er eene hooge Miſse, door eenen Bis„ ſchop in *pontificalibus*, gecelebreerd, vervolgens het „ *Te Deum Laudamus*, en, zegt de Couranten-Schryver, „ het zyn 's Mans eigene woorden, dit alles werd be-

„ flooten met het zo verheven Zangftuk *Wilhelmus van* „ *Nasfouwen*, in heerlyk Muzyk gebragt (*)."

In deezer voege het *gebruik* deezes Lieds voorgefteld hebbende, gaat de Redenaar over om het *misbruik* daar van te toonen: dan wy moeten onze Leezers tot het kleine Stukje zelve wyzen, om hunne zeker gaande gemaakte graagte te voldoen.

(*) „ Ter gelegenheid dat ik deeze Verhandeling herhaalde „ in een afzonderlyk Gezelfchap, op den 19 April 1793, liet „ ik hier volgen: —— By dit alles kan ik uwer aandacht „ nog verzekeren, dat, zedert den gedenkwaardigen dag der „ Omwenteling, den 19 Sept. 1787, tot heden deezen avond „ ten half acht uuren, dat ik tot u fpreek, dit Lied telkens „ alle half uuren op de Stadsklok te *Haarlem* is gefpeeld, „ en dus tot dit oogenblik, wel uitgecyfferd, 57815 maa„ len.

„ NB. Van dien tyd heeft dit aangehouden tot in January „ 1794, wanneer de Klok eensklaps ophield. Dit werd by „ de Regeering zo euvel opgenomen, dat zy den Klokkenist „ voor zich ontbooden hebben, en denzelven over die fchen„ nis onderhouden; deeze verontfchuldigde zich, dat, door het „ menigvuldig fpeelen van een en het zelfde Airtje, de pen„ nen waren afgefleeten: en de Refolutie was, om dit gebrek „ aanftonds te doen herftellen, en *Wilhelmus* weder te doen „ fpeelen. Wie weet, geachte Leezer! of dit geen altoosduu„ rend fpel zou geweest zyn, byaldien de jongfte Revolu„ tie de Klok niet, zo ik hoop, voor altyd, had doen „ zwygen?"

De Bataaffche Wysgeer, of menschlievende Bedenkingen over den tegenwoordigen Oorlog, door J. B. RAOUL. *Naar den tweeden Druk uit het Fransch vertaald. 's Haage, by* J. C. Leeuweftyn, 1795. *In gr. 8vo. 204 bl.*

Een Stukje, naar 's Opftellers berigt, niet voor Koningen gefchreeven. „ Ik weet," luidt zyne taal, „ dat de billykfte bedenkingen, de bondigfte redeneeringen, de gegrondfte regten, zwakke wapenen zyn in het Staatkundige, en dat de Staatsbelangen noch door bewysredenen, noch door de Wetten der gerechtigheid, nagefpeurd worden voor de groote STERVELINGEN, die zich verdeelen, door zich wederzydsch de heerfchappy der aarde te benyden.

„ Volken! ik fchryf alleen voor u; het is het welzyn der

Mensch-

Menschheid, het zyn de belangen van myns gelyken, het is hun geluk, —— 't welk ik my voorstel.

„ Ik weet, dat het gevaarlyk is waarheden openbaar te maken, die de voorgeevingen van zekere Persoonaadien tegenstreeven; het geweid in de hand hebbende, gebruiken zy het zonder wroeging, om hen!, die moeds genoeg hebben om hen te ontmaskeren, te onderdrukken. Maar die hunne wraak vreest is ten hoogsten niets anders waardig dan hun slaaf te zyn, en ik kan noch wil het niet weezen, dan van de geregtigheid, van de waarheid en van de reden.

„ Men moet niet verwagten, in dit geschrift den hedendaagschen styl te ontmoeten; ik beroem my niet op spreekwyzen; myne taal zal eenvoudig zyn, om dat ik blyde ben dat men my begrype, zonder dat men zynen geest behoeve te vermoeijen, om den zin myner gedagten te vatten; voor het overige schryf ik niet voor den geleerden; ik schryf voor hen, die onderrigt noodig hebben, en niet de woorden maar de zaaken onderwyzen."

Met dit alles heeft de Schryver, schoon een styl op zichzelven, geen platten, maar een zeer vuurigen, wanneer hy in dit Stukje zich zet ter beantwoording der drie volgende Vraagen: Welke de waare oorzaak van den tegenwoordigen Ooriog is? —— Of deeze Ooriog regtvaardig is? —— En welke de uitslag 'er van zal weezen voor de Volken, het zy dat *Frankryk* zegepraale, het zy dat hetzelve bezwyke?

De Antwoorden op deeze drie gewigtige Vraagstukken, maaken 't geheel beloop van dit Werkje des *Bataafschen Wysgeers* uit; en wy twyfelen niet, of men zal, schoon, in een ander opzigt, van den Schryver in denkwyze en vooruitzigt verschillende, hem den lof moeten toekennen, dat zyne Bespiegelingen, en daar op gegronde veelal vuurige Opwekkingen, harde, maar gegronde, waarheden behelzen. Ook ontmoet de *Nederlandsche* Leezer 'er een en ander in, zyn Vaderland betreffende, 't geen hy met geen onverschillig oog zal beschouwen.

Eene Reize over het Tooneel van den Tegenwoordigen Oorlog, gedaan in de Maanden November 1792 tot January 1793, doormengd met eene menigte van belangryke Byzonderheden, en Militaire Anecdoten; waar by gevoegd is, een naauwkeurig Verslag van den Dood van LODEWYK XVI, *opgemaakt ingevolge de verklaaring van den Bevelhebber der Nationaale Garde, welke het Schavot onmiddelyk omringde, en de eenstemmige getuigenissen der vyf hier by tegenwoordig geweest zynde Scherpregters, door elken der laatstgenoemden in het byzonder in geschrift gesteld. Uit het Engelsch vertaald. Te Gouda, by* H. L. van Buma, 1794. *In gr. 8vo. 140 bl.*

De Vervaardiger deezer Reize, over het Tooneel des tegenwoordigen Oorlogs, doet zich in een kort Voorberigt kennen, als hy vermeldt: „ Het is de aandagt des Schryvers van dit Werkje geenzins ontglipt, dat, in deeze dagen, terwyl men alles op de boosaartigste wyze uitlegt, en naar willekeur allerleie gevolgen uit de gezegden der lieden afleidt, de Staatkundige gevoelens, door hem aan den dag gelegd, hem aan eene menigte van berispingen zullen blootstellen. Hy verzoekt, derhalven, dat men het hem vergunne, zyne Staatkundige Geloofsbelydenis af te leggen. —— Hoe zeer hy ook een vriend van het gewigtig en algemeen aangenomen beginzel der Vryheid zyn moge, is hy egter niet te min een vyand van alle ongebondenheid, van alle wanordes en wreedheden, en schoon hy van alle mogelyke soorten van willekeurig gezag een afkeer voede, blyft hy egter even zeer verkleefd aan den voorspoed en het belang van zyn Vaderland, als mede niet min geneigd om 't zelve in deezen Oorlog ook zyn geringe hulp te bieden. —— Zo 'er intusschen lieden mogten gevonden worden, die onbillyk genoeg waren, om te zeggen, dat deeze laatste gevoelens met de eerst opgegeevene volstrekt onbestaanbaar zyn, zouden deezen gewis het scherpste hekelschrift tegen het Staatsbestuur van *Groot-Brittanje* mede schryven."

Met deeze Staatkundige Geloofsbelydenis steeds voor oogen, hebben wy den Reiziger, in onze doorleezing van dit Werkje, gevolgd, en veelal genoegen gevonden in zyn onderhoud by de veelvuldige ontmoetingen. Bovenal, daar hy als een Krygsman en Krygskundige spreekt, zal men hem met genoegen hooren.

Aandoenlyk is zyne beschryving van het leed, 't welk de *Franschen* in den Winterveldtocht doorstonden. Regt laat hy den

den *Franschen* wedervaaren in het vermelden van de gesteldheid hunner Krygslieden. Men leeze, by voorbeeld: „ Niets „ is algemeener, dan, aan openbaare en byzondere tafels, een „ Grenadier naast zynen Colonel te zien, terwyl deeze ge„ meenzaamheid ook geen van beiden in het allerminst zon„ derling schynt. De een laat niet den geringsten hoogmoed, „ en de andere geene hoegenaamde slaafsche onderdanigheid „ blyken; beiden noemen zy elkander wederzydsch *Burger* of „ *Kameraad*. En, alhoewel dit eenen vreemdeling op het „ eerste gezigt zonderling zoude voorkomen, verdwynt het „ ongemeene van dit verschynzel aanstonds, wanneer wy na„ gaan, dat niet weinigen van deeze Nationaale Vrywilligers „ zeer gegoede lieden zyn, waar van 'er zommigen tien, „ twintig of dertig duizend Livres jaarlyksche Inkomsten be„ zitten. Veelen van deezen, met wien ik gesprooken heb, „ deeden door hunne beschaafdheid het *Fransche* Volk in „ waarheid geen oneer aan, en al die belachlyke gemaaktheid, „ waar van deeze weleer zo algemeen verzeld ging, was by „ dezelve nu gansch en al verdweenen. Zy lieten zich op hun„ nen moed niet het allerminste voorstaan; spraken van hunne „ opoffering van alle gemakken en genoegens van dit leven, „ om daar tegen aan alle de gevaaren en vermoeienissen van „ den oorlog blootgesteld te zyn, als van een pligt, dien zy „ aan hun Vaderland verschuldigd waren, en waar van zy zich „ dan ook werklyk kweeten; terwyl zy zich daar over alleen „ beklaagden, dat hun Vaderland op zulk eene wyze, door „ den oorlog en binnenlandsche oneenigheden, verwoest werd, „ waarby zy dit als hunnen hoogsten wensch uitboezemden, „ dat naamlyk hunne vyanden te ondergebragt, of zy zelve „ hierby omkomen mogten. —— Ik hoorde dit met bewon„ dering, en hoope dat de Hemel en *Master* BURKE het my „ vergeeven zullen, dat ik oordeelde hen te zullen hoonen, „ wanneer ik deeze braave lieden met de thans gansch„ lyk vernietigde Ridderschap van *Frankryk* wilde verge„ lyken.

„ Veelen onder de Officieren, en zelfs van den eersten rang, „ zyn van gemeen Krygsman tot dien stand verheven. Op „ een bal of by een toilet zouden deeze lieden zeker eene „ zeer vreemde vertooning maaken; dan dit is egter gewis, „ dat zy, na alvoorens de konst des oorlogs dus een gerui„ men tyd geleerd te hebben, veel geschikter zyn om een „ Compagnie of Battaillon in het vuur te geleiden, dan me„ nig een verwaande, baardlooze jongen, die slegts nog even „ uit eene militaire Kweekschool is losgebrooken." —— In deezen trant vaart de Reiziger voort met breeder het heldhaftig Character der *Franschen* te schetzen.

Hy onsveinst de gebreken en ongeregeldheden deezer gepree-

ze-

zene *Franschen* niet; dan, laat hy 'er op volgen: „ Het ver-
„ fchilde egter veel, dat deeze handelwyze by de *Franschen*
„ algemeen zou hebben plaats gehad; gelyk deeze fpoor-
„ loosheden dan ook geenzins aangemoedigd of geduld wer-
„ den door derzelver Opperhoofden. In tegendeel werden
„ 'er verfcheide voorbeelden gefteld; en zelfs zag ik een
„ *Fransch* Officier traanen ftorten, terwyl hy ons de fchan-
„ delyke ongeregeldheden zyner Landgenooten verhaalde."

Welvoldaan, over 't algemeen, wegens 't geen hem op zyne Reize in *Frankryk* bejegende, voegt hy 'er by: „ De aan-
„ ftaande vyandlykheden deeden den eerbied, dien zy ons als
„ *Engelfchen* betoonden, in geenen deele verminderen, en
„ zelfs niet alleen deedt men ons geen de minfte beledigin-
„ gen op onzen geheelen tocht; maar in tegendeel onder-
„ vonden wy allerwegen eene ongemeene vriendlykheid en
„ agting. Zy fcheenen zich te beyveren, om ons een gun-
„ ftig denkbeeld van hun te doen opvatten, en verzogten
„ ons, herhaalde reizen, om de misflagen van enkele byzon-
„ dere perfoonen geenzins op rekening van geheel eene Na-
„ tie te ftellen, en om in geenen deele aan hun tegenwoor-
„ dig Staatsbeftuur die wanorders toe te fchryven, welke de
„ zwakke toeftand, waarin het zich nog werklyk bevond, het-
„ zelve verhinderde ten vollen tegen te gaan. —— Ja, in-
„ dien men het waagen kon, zulk een gedugt gezag als dat
„ van Mr. BURKE, en de wysheid van alle Vorften van het
„ Vasteland, tegen te fpreeken, als dan erken ik, dat ik nim-
„ mer zou geoordeeld hebben, dat ik thans onder een ge-
„ heel Volk van Wilden, van Onzinnigen en Moordenaaren,
„ reisde."

Het bygevoegd Verflag van den Dood van LODEWYK DEN XVI is doormengd met 's Reizigers Aanmerkingen over deeze Gebeurtenisfe, geenzins ftrekkende om den veroordeelden en geftraften te verontfchuldigen, fchoon hy het ombrengen des laatften Konings van *Frankryk* wraake.

Brieven over Wysgeerige en andere Onderwerpen; door J. H. DES VILLATES. (*Niet vertaald.*) *In 's Hage, by* J. C. Leeuwefteyn. *In gr. 8vo. 279 bl.*

De Onderwerpen, in deeze Brieven behandeld, zyn: 1.) *Over de Vereischten in 't fchryven van Brieven.* 2.) *Het waare fchoon.* 3.) *De Godsdienst.* 4.) *De Godsdienst en de Wysbegeerte.* 5.) *De Gefchiedenis van den Man met het yzeren Masker.* 6.) *De Gevoeligheid.* 7.) *De Weelde en haare Gevolgen.* 8.) *De Slaavenhandel.* 9.) *Onderzoek, of men recht heeft om Vrye Menfchen tot Slaaven te maaken, en of de Negers*

ters in Slaaverny blyven moeten. 10.) *Over de Jalouzy of Minnenyd, en haare Gevolgen.* Deeze Onderwerpen worden, in die gedeelten der Brieven welke op dezelven regtstreeksch staan, op eene wyze behandeld, die alzins de goedkeuring moet wegdraagen; de aanmerkingen zyn, over het geheel genomen, zeer juist, en gewichtig; de styl is mannelyk, zonder stroefheid, dus geenzins verveelende, maar veeleer uitlokkende en vermaakende: de meeste Brieven worden, om de afwisseling, en tevens om het geleezene te verlevendigen, besllooten met een samenspraak tusschen verschillende persoonen. Twee derzelven, gevoegd achter de twee Brieven over *Godsdienst en Wysbegeerte*, zyn van eenen zodanigen inhoud, dat men oppervlakkig op de gedagte zoude kunnen vallen, dat de Schryver daar door bedoelde, ongeloovigen of spotters in de hand te werken; doch hy betuigt, in de Voorreden, geen ander oogmerk daarin gehad te hebben, dan te toonen, welke zwaarigheden 'er by opregte, maar ongeoefende, Christenen, by het leezen der H. Schrift, wel eens ontstaan, en dat het dus hunne onderwyzers aan te raaden is, zich hier tegen te wapenen. Wy willen dit, naar den aart der liefde, wel gelooven; doch wy zien de rede niet in, waarom, ter bereiking van dit oogmerk, de in die samenspraaken voorkomende Geestelyken zulke platters en eenvouwige zielen moesten zyn, en hunne tegenspreekers, of natuurlyk, of door overdenking, schrandere lieden. —— Over den titel van den laatsten Brief: *de Jalouzy of Minnenyd*, hebben wy alleen deeze aanmerking, dat *Minnenyd* hier niet *geheel* past, alzo in denzelven over allerlei soort van na-yver, zo tusschen byzondere persoonen, als geheele Natien, gehandeld word. —— Het zal den Leezeren, zo wel als ons, zeer vreemd en byzonder schynen, dat deeze Brieven zo ingericht zyn, dat dezelven tevens tot een Liefdesverklaaring, en voortzetting van eenen Minnehandel, moeten dienen; waarlyk het contrasteert wat al te sterk, Wysgeerige Brieven gedeeltelyk op te vullen met somtyds niet weinig overgedreevene vryery. Men zou dit nog eenigzins kunnen dulden, indien 'er, om de leezing te veraangenaamen, met een enkel woord iets van inkwam; maar geheele bladzyden daar aan te besteeden, gaat, dunkt ons, wat te verre. Vooral, indien, gelyk hier, de Schryver zich niet aan zyn eerste grondstelling houd. „ Mejuffer, (zo schryft ZELIDOR aan de schoone ELIANTE, (bl. 3.) onder welke verdigte naamen deeze Brieven zyn geschreeven,) Mejuffer, ik bemin, uwe gantsche persoon behaagt my, doch ik zal geenzins van liefde sterven, indien gy myn verzoek afslaat, en zal dus ook van myne drift niet dan ter loops spreeken: want, zo dra men eens gezegd heeft, ik bemin u en vinde

u

u schoon, dan is de geheele Catechismus der Minnaars afgehandeld, en al wat zy in 't vervolg zeggen kunnen zyn niet dan een herhaaling daar van, of eene verschillende schikking dier woorden." Bravo! maar hoe strookt dit, wy zullen niet zeggen met de veelvuldig herhaalde vuurige uitboezemingen zyner hartedrift; met de tedere benaamingen van *Albekoorster*, *al te bekoorlyke*, *Oppergebiedster over myn Lot*, en dergelyke: maar hoe strookt dit, vraagen wy, met ZELIDOR's verklaaring, (bl. 267.) „ Ik heb my, zedert onze Briefwisseling begon, gevleid met die aangenaame hoop van eens uw hart te zullen winnen; indien my deeze verwagting benoomen wierd, als ik eenzaam omdwaalen moest, dan was my het sterven aangenaam, en de dood een vriendelyke trooster; maar echter wilde ik liever voor ELIANTE leeven; want daar ik het grootste heil, een aardsche zaligheid, in eenen echt met u stelle, zoude ik met verdriet van die blyde uitkomst myne oogen afwenden; ja de eerste tyding uwer weigering kon my veelligt het leven doen uitblaazen." —— Men vind in deezen bundel twee Antwoorden van ELIANTE aan ZELIDOR; het eerste, op de zes eerste Brieven, in 't midden des Werks. Grappig kwam het ons voor, niet alleen, dat ELIANTE aan haaren Minnaar de Onderwerpen voor de volgende Brieven opgeeft, met dit gunstig vooruitzicht geevend gezegde: „ Onderzoek myne opgegeevene Onderwerpen; zo zy, door u in een nieuw licht geplaatst, ook de gewaarwordingen van dit hart evenaaren, dan overwint gy allen tegenstand." Maar 't kwam ons ook meer of min aanstootelyk voor, *in deezen en in den laatsten Brief van deezen bundel, die het tweede Antwoord behelst, zodanig eene goedkeuring, die ons toescheen niet geheel vry te zyn van Zelfsvlyerye, aan te treffen.* —— Doch, zou 'er wel een Autheur zyn, die niet op zyn eigen Geschriften, meer of min, verliefd is?

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Handbybel voor Lydenden, *door* JOHANN CASPAR LAVATER, *Leeraar in de Pieters-Kerk te Zurich. Uit het Hoogduitsch. Met eene aanpryzende Voorrede uitgegeven door* JACOB VAN LOO, *Predikant te Ootmarsum. Twee Deelen. Te Amsterdam, by* M. de Bruyn. *In gr. 8vo. Te zamen* 451 *bl.*

Niet voor alle Leezers is dit Boek berekend. Lieden van een luchtigen inborst, die de waereld van haare schoonste zyde beschouwen, en, door een gelukkig temperament, van de gewoone, hoewel zomtyds onaangenaame, lotgevallen geen zeer drukkend gevoel hebben, zullen, by het eerste inzien en doorbladeren van LAVATER's Geschrift, hetzelve ter zyde leggen. Anderen, van eenen meer ernstigen inborst, zullen de zaak uit een ander oogpunt beschouwen; althans indien zy behooren onder die klasse van Christenen, welke de gewyde Schriften naar verdienste hoogwaardeeren. De persoonen, voor welken dit Boek van LAVATER berekend en geschikt is, kunnen wy niet duidelyker aankondigen, dan met de woorden uit de fraai gestelde aanpryzende Voorrede van den geagten, kundigen Uitgeever. „ Om vatbaar te zyn voor den waaren troost, (dus „ schryft de Eerw. VAN LOO) moet men niet alleen lyden, „ niet alleen zyn lyden pynlyk gevoelen, maar ook eene levendige, diepe overtuiging hebben, dat men iets anders „ ter gerustftelling, ter bemoediging en ter vertroosting „ nodig hebbe, dan de geheele Natuur rondom ons, met „ alle hare zigtbare goederen, in staat is op te leveren. „ Zin voor een hoger goed, dan de aarde geeft, verlangen en behoefte daarnaar, eene zekere smartelyke „ onvoldaanheid over alles, een pynlyk rusteloos streven „ naar rust —— waar dit gevonden wordt, daar zyn „ de ontdekkingen van den Godsdienst welkom; daar „ staart het, door weenen beneveld, oog naar het weldadig, het verkwikkend, licht van het Christendom;

„ daar luistert het oor naar deszelfs bemoedigende, „ vreugdverbreidende leeringen; daar is het hart geöpend „ voor den verzagtenden balsem der vertroosting, dien „ het in de bloedendste wonden giet; daar worden de „ tranen van onrust, van droefheid en hopeloosheid, ver- „ vangen door tranen van dank en stille hope, van be- „ daarde onderwerping en vrede.

„ Zulke menschen (vervolgt VAN LOO) zyn eigenlyk „ bevoegd, en geschikt, om de hoge waarde eener leer „ te gevoelen, die eene geheel eigen, Goddelyke, kragt „ heeft, om lydenden te vertroosten, en de menigvuldige „ wederwaardigheden, die in de korte levensdagen van „ sterflyke menschen zyn ingeweven, verdragelyk te ma- „ ken. Hoe talloos, hoe groot, hoe verschillend ook „ de kwalen zyn, die zy torssen, deze voortreffelyke „ leer ontsluit bronnen, waaruit zy voor alle rampen den „ werkzaamsten, duurzaamsten en versterkendsten, troost „ kunnen putten. —— Dit is geene bloote magtspreuk, „ (schryft VAN LOO verder) maar men weet dit uit de „ ondervinding. 'Er zyn menschen geweest, die, door „ storm op storm belopen, lang rondzworven op eene holle „ zee, en niet eer rust, vrede, kalmte en vermindering „ van alle bezwaarnissen des levens vonden, voor dat zy „ in de haven van het Christendom hun anker lieten val- „ len. 'Er zyn menschen geweest, welker leven eene aan- „ eengeschakelde keten van de grootste, de smartelykste „ wederwaardigheden was, en die dezelve met een onbe- „ zweken moed niet alleen verdroegen, maar zig ook, „ door de verheven vertroostingen dezer Godlyke leer, zoo „ gesterkt gevoelden, dat zy, van onder den nederdruk- „ kenden last hunner lydingen, hunne lydende mede- „ broeders op de roerendste wyze tot geduld vermaanden, „ en troost inspraken."

Om aan dit oogmerk te voldoen, zo veel een Geschrift kan uitwerken, daar het de gepaste gemoedsgestalte aantreft, is voorwaar LAVATER's Boek by uitsteekendheid berekend. Want, om ons nogmaals van des Voorredenaars woorden te bedienen, „ overäl spreekt het warme, „ hartelyke medegevoel van den, met lyden vertrouw- „ den, broeder; die zig in de zwakheid van den zwak- „ ken, de moedeloosheid van den moedelozen, de kom- „ mervolle bangheid van den van God verwyderden, en „ evenwel naar God smagtenden, niet met geweld be- „ hoeft te verplaatsen, om dat hy die toestanden der

„ zie-

„ ziele by ondervinding kent. De lydende vindt overal „ een vriend, die hem verstaat, al kan hy niet spree- „ ken, die hem voorkomt, uitlokt, vertrouwen inboezemt „ door liefdevolle deelneeming in zyn lyden; die met „ hem schreit, met hem klaagt, die met en voor hem „ bidt, en die geen troostmiddelen voorschryft, dan die „ hy zelve beproeft heeft."

In 't geheel bevat dit Werk driehonderd-en-vyftig Overdenkingen. Een Schriftuurtext, aan het hoofd geplaatst, dient tot grondslag of aanleiding van iedere Overdenking. Aan het einde des Tweeden Deels ontmoet men eene Lyst der Schriftuurplaatzen, die ten grondslage der Overdenkingen gelegd, en daardoor zaaklyk zyn opgehelderd; en vervolgens nog eene andere Lyst, behelzende de Opschriften of den korten Inhoud der byzondere Overdenkingen.

Over de manier van uitvoeringe zal de Leezer best kunnen oordeelen uit een en ander staal, welke wy ter proeve zullen aanvoeren.

„ Rom. VIII: 15.
„ *Abba! lieve Vader!*

„ Dit woord: ABBA! LIEVE VADER! is my liever „ dan veel duizend stukken goud of zilver. Zoo dit „ woord niet myne vertroosting ware, moest ik vergaan, „ in myne ellende. —— Vader aller menschen! die u er- „ barmt over alle uwe Werken! ABBA! LIEVE VADER! „ —— Vader van allen, inzonderheid van hun, die in „ den Zoon gelooven, dien gy gezonden hebt! Door hem „ onze Vader, gelyk gy zyn Vader waard en zyt; door „ hem en in hem bemint gy ons; —— bemint gy ons, „ gelyk gy uwen Eenigboren bemindet en bemint! ABBA! „ LIEVE VADER! De Geest des Zoons geve aan mynen „ geest getuigenis, dat ik uw kind zy, alhoewel gy my „ ook tuchtigdet; alhoewel my ook lyden zonder getal „ omgave; alhoewel ook de wereld my bespotte —— „ als of gy my vergeten hadt; alhoewel ook de vyand „ der waarheid my dikwyls poogde te ziften als de tar- „ we, en myne ziel te beangstigen door te zeggen: Zyt „ gy Gods kind, zoo help u zelven! —— Is God uw „ God, zoo toone hy zulks! Dan nog kan uw Geest „ aan mynen geest getuigenis geven, dat ik uw kind ben, „ en dat gy myn lieve Vader zyt! En als ik maar —

„ ABBA! LIEVE VADER! zeggen kan —— zoo ben ik
„ zalig in al myn lyden; want myn lieve Vader weet,
„ wat ik behoef — en zal, boven bidden en denken,
„ zich over my erbarmen. Ach! dat ik alleen eene kin-
„ derlyke gezindheid bezitten moge! —— Voor de open-
„ baarmaking van uwe vaderlyke gezindheid hebbe ik
„ niet te vreezen."

In de 198ste Overdenking, naar aanleiding van *Ps.* LI: 19, peinzende over de Offerande, die Gode behaagt, gaan in het gemoed van den vroomen LAVATER de volgende Alleenspraaken om: „ Keer tot uzelven in, myn
„ harte, en vorsch naauwkeurig uit, of gy geen reden
„ hebt, om u voor uwen God te verootmoedigen, om
„ hem een offer van berouw te brengen, dat hem aan-
„ genaam is, door Jezus Christus; dat hy hoger schat,
„ dan alles wat gy zoudt kunnen onderneemen om hem
„ aan te bieden. Wat mensch, die zyn hart kent,
„ schaamt zich niet over zyn verval, over zyne menig-
„ vuldige afwykingen, van dat geene, dat hy voor recht
„ en goed hield? Wie schaamt zich niet, over zyne mee-
„ nigvuldige wederstreving, tegen de stemme van zyn ge-
„ weten, die elk nadenkende voor de stem van God in zich
„ erkennen moet? —— Wie siddert niet vaak, wanneer
„ hy een opmerkzaam oog op de bron vestigt, waaruit
„ dikwyls zyne beste daden voortvloeien? *ô God! hoe*
„ dikwyls is alleen myn uiterlyke handel zuiver, onbe-
„ rispelyk, Christelyk! Hoe zelden ben ik zoo, dat gy,
„ ô Alwetende! in het binnenste kunt inzien, zonder dat
„ myn hart reden heeft om daar voor te schrikken! En
„ gy begeert reinheid van binnen, en niet slechts van
„ buiten! Gy begeert eenen goeden boom, die goede
„ vruchten voortbrengt, en niet eenen kwaden boom, die
„ alleen bladeren, of vruchten die maar van buiten goed
„ schynen, voortbrengt!

„ Maar hoe gemakkelyk zal het my niet wezen, mynen
„ God een offer aan te bieden, dat hy niet verachten
„ kan? Hoe natuurlyk volgt niet al het overige, wan-
„ neer eens de eerste schrede, de voornaamste, die der
„ zelfkennis, zelfsveroordeeling gedaan is? En hoe wel
„ is het my niet altyd na den eersten stryd! Hoe zeer
„ gevoel ik het niet, dat zulk eene gemoedsaandoening
„ den Erbarmer in den hemel behagen moet, beter beha-
„ gen moet, dan een trotsch zelfsgevoel, dan een fari-
„ zeeuwsch, „„ik danke U, ô God! dat ik niet ben gelyk de-

„„ ze

„ ze en die; dat niet dit en dat kwaad in my tot gewoon-
„ te geworden is."'

„ Neen! Gy veracht het niet, het verbroken en ver-
„ slagen hart. Gy wyst hem niet zonder troost, zonder
„ rust van u weg, den verslagen geest van den ootmoe-
„ digen en rouwvollen Zondaar, die zoo zeer gevoelt wat
„ hy is, en wat hy zyn kon, en zyn moeste. Maar gy
„ begeert evenwel den angst niet, om des angsts wille,
„ maar angst, op dat hy in zuivere vreugde verkeere.
„ Het offer van ootmoed is u aangenaam, om dat de
„ verootmoedigde zich voor uwe verhoogende genade vat-
„ baar maakt."

Kort en in een gedrongen zyn verscheiden van LAVATER's Overdenkingen. Tot een staal daar van zullen wy nog aanvoeren de volgende:

„ 248.
„ *Het eene Noodige.*
„ LUKAS X: 42.
„ *Een ding is noodig.*

„ Het oog op u! De gezindheid voor u! Het geloof in
„ u! Het opzien tot u! De ernstige wil, u niet, gy som-
„ me aller voortreflykheid en aller volmaaktheid, Chris-
„ tus, u niet uit het oog te verliezen! —— Die u heeft,
„ heeft alles. U te erkennen is u te hebben. —— U
„ te erkennen en zich over u in lyden te verblyden, is
„ een en het zelfde. Alles berust op de gelovige erkentenis
„ van uwe eenigheid en algenoegzaamheid, op de een-
„ vouwdigheid van onze gezindheid, op het vereenigen van
„ alle onze krachten en de richting van dezelve op een
„ punt."

Gesprekken over het Werk van Gods Geest, in het Hart van den Mensch. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam, by J. A. Swalm, 1794. *In gr. 8vo, 464 bl.*

De Schryver van dit Werk is, volgens eene aankondiging in het *Journal für Prediger*, de Opper-Consistoriaal-Raad WOLTERSDORF, te Berlyn; een Luthersch Godgeleerde van het Oude Licht, zuiver Orthodox in de Leere der Vaderen; doch, met dit alles, een Man van be-

bescheidenheid, en zeer verdraagzaam jegens de zulken, die van hem in begrippen verschillen. Op meer dan één plaats, in dit Werk, herdagten wy, met verontwaardiging, aan de vinnigheid en scherpheid, met welke veele Godgeleerde Schryvers de geschilstukken eertyds gewoon waren te behandelen; terwyl wy, hoe zeer, in veele opzigten, van den Opper-Consistoriaal-Raad verschillende, niet konden nalaaten, den tol onzer hoogagtinge te betaalen voor eene gantsch tegengestelde wyze van behandelinge, die hem de les des Apostels steeds doet in agt neemen, door het geen hy zelve voor *waarheid* houdt *te betragten in liefde.*

Het Werk verschynt onder de gedaante van Zamenspraaken: EUSEBIUS en PHILALETHES zyn de spreekende persoonen. Niet meer dan *drie* in getal, zyn de Gesprekken van eene onnatuurlyke lengte. Wanneer een Schryver zyn Opstel in zulk eenen vorm verkiest te gieten, is het ons altoos voorgekomen, dat het vermaak en nut des Leezers meest worden bevorderd, door hem, met niet zeer lange tusschenpoozen, van tyd tot tyd, eene rustplaats te geeven. De behandelde onderwerpen laaten zich aldus beter onderscheiden, en, naa volbragte leezing, gemaklyker aan het geheugen vertegenwoordigen.

Daar de bekwaame Vertaaler de moeite heeft genomen, om den inhoud des geheelen Werks in een kort bestek ineen te trekken, vinden wy geen beter middel, ter onderrigtinge van het Publick aangaande de verhandelde zaaken en beweerde stellingen, dan dat wy, op onze beurt, ons de moeite getroosten, om dien inhoud in ons Maandwerk over te brengen. Leezers van onderscheidenen smaak en denktrant zullen hier door worden uitgelokt, om in het Werk zelve de ontvouwing der aangestipte hoofdzaaken te zoeken.

Van het eerste Gesprek, voerende tot algemeen opschrift: *Over de natuur en den oorsprong der bevindingen, benevens het middel, waar door, en de wys, hoe ze gewerkt worden, en over derzelver waardy en oogmerk*, zyn de volgende onderwerpen de hoofdtrekken: „ De Godgeleerde onderzoekingen zyn nuttiger dan de Natuurkundige, door dien dezelve meer onmiddelyk het geluk van den Mensch bedoelen. Men heeft daar by voor geene vervolgingen te vreezen; de *Symbolische Boeken* of *Formulieren* van eenigheid hinderen daar in „ ook

„ ook niet, het geweeten word door dezelve onder geen
„ flaafsch juk gebragt: het is alleen derzelver oogmerk,
„ de eensgezindheid omtrent de Grondwaarheden van den
„ Godsdienst te bewaaren.

„ Deeze Grondwaarheden worden over 't algemeen in
„ de Protestantfche Kerk, op eene nuttige wys, voorge-
„ dragen, — zommigen zeker maaken de waarheden
„ van Geloof en Bekeering enkel *bevindelyk*, maar ande-
„ ren wederom vervallen tot een tegenövergefteld uiter-
„ fte, het geen tot een naauwkeurig onderzoek ver-
„ plicht, wat men door die *bevindingen* te verftaan
„ hebbe.

„ De *bevindingen* of gewaarwordingen, in de Be-
„ keering, kunnen even als alle gewaarwordingen beter
„ ondervonden als befchreeven worden; dit echter is op
„ zich zelven geen bewys haarer Godlykheid. Even
„ zo min maakt de hevigheid eener bevinding in de Be-
„ keering derzelver Godlykheid uit: men moet hier
„ vooral op de bron derzelve letten, om voor zelfsbe-
„ drog bewaard te worden. Om dit zelfbedrog voor te
„ komen, zou het verkeerd zyn, de bevindingen geheel
„ en al uit te fchrappen, en enkel op kennis en daarme-
„ de overeenftemmende daaden te dringen; tusfchen beide
„ moeten noodzaakelyk bevindingen of gewaarwordingen
„ plaats hebben.

„ Deze bevindingen werkt de Geest niet *onmiddelyk*, maar
„ middelyk. Door welke werkende kracht van den Geest,
„ men niet moet verftaan die kracht, welke byzonder aan
„ de Waarheden eigen is, maar eene afzonderlyke werk-
„ zaamheid van den Geest, met die Waarheden verbonden.
„ Deze bepaaling is noodzaakelyk, want was het eerfte
„ waar, dan zoude het ganfche werk der Bekeering in
„ niets anders beftaan, als in het voorhouden der Waar-
„ heden en derzelver beweeggronden; het welk niet ge-
„ noegzaam is om de hinderpaalen tot Bekeering, uit het
„ natuurlyk verderf voortvloeijende, weg te neemen. Dit
„ verderf moet men niet verkleinen, het is zeer groot en
„ beftaat in eene heerfchende zinnelykheid! 'Er is onder-
„ fcheid tusfchen een uitwendig zedig en een openbaar
„ Godloos, en tusfchen een natuurlyk en onbekeerd
„ Mensch. Alle Heidenen kan men van de bewerking
„ van den Geest niet uitfluiten. Deze byzondere werk-
„ zaamheid van den Geest ftrydt niet met de zedelyke

„ Vryheid van den Mensch, noch heft het verband in „ de veränderingen der zedelyke Waereld op.

„ De *wys*, hoe de Geest werkt, is onbegrypelyk. „ Door den invloed van Gods Geest op den mensch, kan „ men het geweeten niet verstaan; en ook even zo min „ kan men stellen, dat de werking van Gods Geest zich „ maar alleen tot dat geweeten bepaale; en dat, door „ dien indruk op het geweeten, alle andere gewaarwor- „ dingen of bevindingen in de Bekeering gewerkt wor- „ den. Van de *Goddelykheid* zyner bevindingen kan men „ uit derzelver aanwezen, en uit den Bybel, overtuigd „ worden.

„ De werkingen van Gods Geest kan men zo wel *in* „ de hoogere als laagere gewaarwordingen der *ziel* van „ derzelver gewoone werkingen onderscheiden. Zynen „ Genadestaat kan men niet alleen uit de bevindingen, „ noch alleen uit de daaden, maar uit beiden, opmaaken.

„ Elke bevinding, die 's Menschen zaligheid maar eenig- „ zints bevordert, is een Werk van Gods Geest, al word „ ze dan uit de beschouwing der natuur geboren; 't geen „ het onderscheid tusschen Natuur en Genade niet weg „ neemt, noch den Christelyken met den natuurlyken „ Godsdienst in eenen gelyken rang plaatst. De Waar- „ heden van den natuurlyken Godsdienst moeten even „ zo wel als die van den Geöpenbaarden voorgesteld wor- „ den; mits men daar by eene heilzaame hartsverände- „ ring van den mensch bedoele, —— welke by de *Leer* „ *der bevindingen* ook vooräl het oogmerk zyn moet; ten „ welken einde men zich voor uiterstens, waar in men by „ dit stuk vervalt, moet wachten."

Het tweede Gesprek, getiteld: *Over die bevindingen in de Bekeering, welke tot zaligheid noodig zyn, en als werkingen van den Geest kunnen gekent worden*, behelst de volgende zaaken: „ In het onderzoek, *welke bevin-* „ *dingen tot zaligheid noodig, en als een Werk van Gods* „ *Geest te kennen zyn*, moet men met voorzigtigheid te „ werk gaan. Vooräf moet bepaald worden, *welke de be-* „ *stemming van den mensch zy:* — deze is het genot „ eener waare zaligheid. Deze zaligheid is alleen te ver- „ krygen langs den weg van *Geloof* en *Bekeering*, om „ welke deelachtig te worden eene leevendige kennis „ der Zonden, en van Gods Genade in Christus moet „ vooräfgaan. Alle bevindingen uit zulk eene kennis

„ en

„ en overtuiging voortvloeijende, zyn Werkingen van „ Gods Geest.

„ De *bevindingen*, *uit de kennis der Zonden* voort„ vloeiende, zyn afkeer, droefheid en gevoel van Gods „ toorn. Waar by men niet aan eene perfoonlyke ver„ bittering van God te denken hebbe. Dit gevoel ver„ dooft nooit de liefde tot God, of het moet uit ver„ keerde bronnen voortvloeijen. Den angst over de Zon„ den moet men niet zoeken te verwekken, door op eene „ gewaarwording van Gods toorn alleen te dringen; maar „ men moet zich ook tot de oorzaaken van dien toorn, „ het bederf van den mensch, bepaalen; welk bederf „ de mensch noodzaakelyk leevendig moet kennen, ech„ ter is die kennis niet altyd even groot. Hier uit volgt, „ dat de bevindingen ook onderfcheiden zyn, naar maate de „ kennis is. Het *oogmerk* dier fmertelyke bevindingen is „ niet, om dezelve tot eene genoegdoening voor de Zon„ den te doen verftrekken; maar om door dezelve den „ mensch tot eene onberouwelyke Bekeering tot zalig„ heid te brengen. Deze fmertelyke bevindingen moe„ ten voortkomen, niet alleen uit een vrees voor Gods „ ftraffende rechtvaardigheid, maar ook tevens uit een „ gevoel van eigen ftrafwaardigheid. Zulk een recht „ gevoel van angst zal den mensch niet wanhoopend maa„ ken. De bevindingen in de Bekeering, zo wel de „ aangenaame als onäangenaame, duuren, zo als alle ge„ waarwordingen, een zekeren tyd, echter zou men te ver „ gaan, als men hier voor vaste regels wilde maaken. „ Om die fmertelyke bevindingen niet noodeloos te ver„ meerderen, moet men de Leer der Verzoening uit het „ rechte oogpunt voorftellen, — en daar by God niet „ befchouwen als zulk een, wiens gramfchap eerst door „ den dood van zyn Zoon geftild is, maar als een Hei„ lig en Rechtvaardig God, die buiten voldoening gee„ ne zonden kon vergeeven.

„ De *aangenaame bevindingen*, *uit eene kennis van* „ *Gods Genade in Christus* voortvloeiende, zyn verlan„ gen naar de zaligheid, en toeëigening derzelve, berus„ ten daarin, en een vrede des gemoeds. Het Geloof „ in Jefus, als Verlosfer, beftaat niet enkel in eene zin„ nelyke liefde, maar in een leevendig toepasfend ver„ trouwen, dat Hy de Verlosfer zy: — welk geloof „ echter, omtrent den Zaligmaaker, niet zonder het ge„ bruik der inbeeldings-kracht kan verkeeren. Een werk-

„ zaam verlangen des Geloofs naar de Gerechtigheid,
„ door Christus aangebragt, is een genoegzaam ken-
„ merk van het waare Geloof; zulk een verlangen ver-
„ zwakt het gevoel van schuld niet, noch beschouwt
„ de Bekeering als min noodzaaklyk; echter is het ver-
„ keerd, eerst na de Heiligmaaking te willen staan,
„ en dan eerst naar die Rechtvaardigheid te verlan-
„ gen: —— om beiden moet een Zondaar ten sterksten
„ aanhouden. De spreekwys *om Genade bedelen*, wel
„ verstaan, is niet verwerpelyk. Het geloof heeft hin-
„ derpaalen, men kan het door eigene kragten niet ver-
„ krygen, maar moet het van God afwachten. God
„ geeft het aan elk, die 'er op de rechte wys om werk-
„ zaam is; echter niet aan elk in de volste maat: de
„ bevinding van vreugd, uit het Geloof voortvloeien-
„ de, is dus by elk niet even groot: —— met die
„ vreugd moet men alleen niet te vreeden zyn. Het
„ kunnen opgeeven van den *dag* en het *uur* zyner Be-
„ keering is geen noodzaakelyk vereischte."

Onder den titel: *Over onderscheidene Stukken*, betrekt onze Schryver, in het laatste Gesprek, de volgende byzonderheden: „ Hun, die van ons verschillen, moet men
„ zo niet terstond Ketternaamen geeven, noch hun boos-
„ aartige oogmerken te last leggen. —— Het vasthou-
„ den aan de Leer der Kerk, het gebruiken van eenige
„ gemoedelyke spreekwyzen, is, op zich zelven genomen,
„ even zo min een bewys van braafheid; als het afwy-
„ ken daar van, een bewys van oordeel en oprecht-
„ heid. —— De Leer der bevindingen te verdedigen,
„ om daar door achting te verkrygen, is even zo ver-
„ foeilyk, als daar van uit vrees te zwygen. — Recht-
„ schapene Leeraars stellen de hoofdzaak van het Chris-
„ tendom niet in de bevindingen alleen; noch zoeken
„ de waare *Euangelische Deugd* in minachting te bren-
„ gen. —— De *Bekeering op een doodsbed*, schoon by
„ uitstek moeilyk, is echter niet onmogelyk. —— 'Er
„ zyn trappen in de zaligheid. —— De goede Wer-
„ ken, schoon allernoodzaakelykst, hebben echter geene
„ verdienende kragt, dezelve staan met het Geloof in
„ het naauwst verband. —— De goede Werken zyn
„ kenmerken van den staat der Genade, mits ze uit
„ het geloof en de liefde tot God, en Christus, voort-
„ vloeijen: —— alle bevindingen, zullen het waare
„ geestelyke zyn, moeten ook uit dat geloof haare oor-

„ sprong

„ ſprong neemen. — Het prediken van Jeſus Christus, „ den gekruisten, moet de hoofdzaak van alle Leerredenen „ zyn: verklaaring, hoe men zulks te verſtaan hebbe. „ — Het verwekken der hartstochten in het Werk der „ Bekeering heeft zyne nuttigheid; mits men zich ten „ dien einde niet van een enkel zinlyk voorſtel, maar „ van weezenlyke Waarheden, bediene. —— De eisch, „ dat men in zyne oogen ſteeds meer en meer een Zon„ daar moet worden, is niet ongerymd." CRITO is in deeze laatſte zamenkomst een derde Zamenſpreeker.

Geenzins twyfelen wy, of deeze opgave zal menig eenen onzer Leezeren uitlokken, om nadere kennis te maaken met een Geſchrift, 't welk, hoe ouwerwetsch een voorkomen het voor veelen ook moge hebben, zich aanpryst door de bevallig-beſcheidene manier van voordragt, en de aanmerkingen, ginds en elders voorgedraagen; welke, zo zeer men ook, in andere opzigten, van den Schryver moge verſchillen, eenen vry algemeenen byval zullen ontmoeten. Ons beſtek gedoogt niet, dit Uittrekzel verder te rekken.

De Overëenſtemming der Euangelisten in de Lydens- en Feestſtoffen, volgens de Orde der Hervormde Kerk te Amſteldam; met eenige Aanmerkingen uitgegeeven door PETRUS HAACK, *Predikant aldaar. Te Amſteldam, by* Wesling en van der Hey, 1795. *In* 8vo. 132 *bladz.*

Alle arbeid, ſtrekkende om licht te verſpreiden over verre weg het belangrykst gedeelte der gewyde Geſchiedenisſen, de Verhaalen der Euangelisten omtrent de Lotgevallen van JEZUS, verdient lof en aanmoediging. Het Boekje van den Leeraar HAACK heeft zulk eene ſtrekking. Met de eigen woorden der Euangelisten, gerangſchikt in eene voegzaame en zamenhangende orde, geeft hy een verhaal van de Geboorte, het Lyden, de Opſtanding, de Hemelvaart, des Heilands, en van de uitſtorting des H. Geests, onder eene reeks van zo veele Afdeelingen, als in de Hervormde Gemeente te *Amſterdam*, over die Onderwerpen, jaar uit jaar in, openbaare Leerredenen gehouden worden. De Aanmerkingen zyn meestal ingerigt om reden te geeven van de aangenomene rangſchikkinge, of ook by wylen om het kwalyk geſtelde in de

de gewoone verdeeling der Lydenstexten, te *Amsterdam*, aan te wyzen. Eene enkele Aanmerking ontmoet men ook, dienende ter weeringe van verwarringe of schynstrydigheid, welke zommigen in de Verhaalen der Euangelieschryveren vermoed hebben. Dit geldt voornaamelyk het Verhaal der Opstandinge. Niet onnut is, derhalven, 's Mans genomene moeite, voor Christenen, die, naar verdienste, prys stellen in het jaarlyksch verhandelen der Geschiedenisse van JEZUS, en aanleiding zoeken om zich dezelve in eene zamenhangende orde aan den geest te kunnen voorstellen.

Gods Vaderlyk Bestuur over Nederland. Ontvouwd en dankbaar gedacht in eene Kerkrede, uitgesproken by gelegenheid der plegtige Dankstonde, op den 17 *van Zomermaand*, 1795, *van wegens de jongste Staatsomwending en het Tractaat van Vrede, Vriendschap en Alliantie, met de Fransche Republiek gesloten. Door* PIETER BEETS, Pietersz. *Leeraar der Doopsgezinden te Westzaandam. Te Westzaandam, by* H. van Aaken, 1795. *In gr.* 8*vo.* 50 *bl.*

Daar de Representanten des Volks van Holland, hoewel, om redenen, hen daar toe beweegende, geen uitdruklyk bevel hebbende afgekondigd, nogthans het voorbeeld hebben gegeeven van eene staatlyke openbaare Gods dienstoefening, ter gelegenheid van het sluiten des bekenden Verbonds met de *Fransche* Republiek, is het niet vreemd, dat hun gedrag zeer veele naavolgers heeft gevonden, onder eene Natie, welke den schoonen naam van *Vryheid* met regt zo hoog waardeert, en reden meent te hebben, van het geslooten Verbond zich alles goeds te belooven. De Westzaandamsche Doopsgezinde Gemeente vondt zich hier toe ook opgewekt; en deedt haar Leeraar BEETS, by die gelegenheid, eene Redevoering, welke den geest eens waaren Vaderlanders ademt, en, zo om de juistheid der keuze van zaaken, als door bevalligheid van voordragt, wel waardig was, door middel der Drukperze, meer algemeen verspreid te worden. Te regt begreep de Eerw. BEETS, dat de herkreegene Vryheid, vergeleeken met den voorgaanden toestand des Lands, zal zy de verlangde vrugten draagen, van de burgers de volvoering der gewigtigste pligten

ten vordert. Met manlyken, en een' Leeraar voegenden, ernst drukt BEETS deeze pligten op de harten zyner toehoorderen. Gelyk wy niet twyfelen, of deeze Kerkrede met genoegen gehoord zy, dus ſtaat het by ons vast, dat zy met de zelfde aandoening zal geleezen worden. Eenvoudige, ongetooide, waarheid vertoont meestal nieuwen luister by eene herhaalde beſchouwing. Aan de Redevoering zyn eenige Aanmerkingen gevlogten, in welke sommige gezegden ontvouwd of verdedigd worden. De uitvoerigſte is de Aanmerking, op het bekende voorgedraagene door den ſchranderen Volksvertegenwoordiger HAHN, raakende het uitſchryven van eenen Dank- of Bededag.

Redevoering, over het werk der Godlyke Voorzienigheid, in Neêrlands gezegende Staatsomwending zigtbaar, eene ſtof van gejuich en lofzangen voor alle Bataven; uitgeſproken op het Feest ter eere van het Opperwezen; (gevierd te Purmerend, na het ſluiten van het Alliantie-Traktaat tusſchen de Franſche en Bataafſche Republieken,) door BERNARDUS BOSCH, *rustend Predikant van Diemen; den 17den van Wiedemaand, 1795, het eerſte Jaar der Bataafſche Vryheid. Te Amſterdam, by* M. de Bruyn, 1795. *In gr. 8vo., met het Voorwerk, 48 bl.*

De Burger BOSCH, gelyk ieder weet, heeft, om zyne Patriotſche gevoelens en gedraagingen, zeer veel uitgeſtaan. Geen wonder, dat hy met de jongſte Omwenteling ſterk is ingenomen. Geen wonder, dat hy, te *Purmerend*, en vervolgens, met eenige kleine veranderingen, te *Buikſloot*, openbaar het woord voerende, in die Omwenteling de kennelyke blyken van een hooger beſtuur zogt te doen opmerken, in de ontvouwing der twee Stellingen: „ De „ Godlyke Voorzienigheid is zigtbaar werkzaam in Neêr„ lands Staatsomwending." En: „ Deze Voorzienigheid, „ in die Staatsomwending doorſtraalende, is voor ons eene „ ruime ſtof van gejuich en lofzangen." Met ſterke kleuren ſchildert BOSCH de rampzaligheden van het voorgaande landverdervende beſtuur. Men oordeele over 's Mans ſchryfſtyl uit de volgende aanhaling. Spreekende van de gevolgen van het berugte Jaar 1787. „ De Stad„ houder (is zyne taal), dien wy ryk gemaakt en in den

„ ſchoot

„ schoot der weelde verdartelend opgekweekt hadden,
„ verzette zich met al de woede van een wraakzuchtig
„ tyran, zoo wel als zyne trotsche en kwaadaardige Vrouw,
„ tegen onze aangebooren rechten. Door *Pruissische* magt
„ ondersteund, hernam hy, zoo doemwaardig als verach-
„ telyk, zyn onwettig gezag. Wie siddert niet, by het
„ herdenken aan dat rampzalig schandjaar? Het gekerm
„ van stervende Nederlanderen, het wanhoopend jamme-
„ ren van wreedmishandelde vrouwen en naaktgeplun-
„ derde kinderen, klom op tot den God der Vryheid,
„ der Liefde en der Onschuld. Jammerende echtgenoo-
„ ten zagen de lievelingen van hun hart, zoo wel als
„ door droefheid bezwykende ouders hun dierbaarste tel-
„ gen, en onnosel weenende kinderen hun geliefdkoosde
„ vaders, hier op hun geboortegrond, door woeste
„ vreemdelingen gekluisterd, naar een rampzalig kerker-
„ hol op vreemden bodem voortsleepen. —— De onder-
„ aardsche gewelven, in het daar door geschandvlekt
„ *Wezel*, weêrgalmden van het gekerm onzer onschuldi-
„ ge landgenooten; die, door honger en kommer afge-
„ mat, den dood te gemoet gilden. —— De weêrgalm
„ der afgeperste doodsnikken zal voor de rechtbank van
„ hemel en aarde nog uit die kerkers donderen, en de
„ wroeging in het geweten der verharde tyrannen tot
„ eindelooze knaaging opwekken." De Dichteres PE-
TRONELLA MOENS heeft, by deeze gelegenheid, ter eere
van haaren *besten Vriend*, hem eenen Lofzang toegezon-
den, aan het hoofd der Redevoeringe gedrukt.

De Wysgeerige Arts, *door* M. A. WEICKARD. *Uit het Hoogduitsch.* I, II *en* III*de Deel. Te Dordrecht*, *by* de Leeuw en Krap, 1792—94. *Te zamen* 812 *bl. in gr.* 8*vo.*

Met vermaak zagen wy van dit zo leerzaam als onderhoudend Geschrift eene Nederduitsche Vertaaling te voorschyn komen, vooral daar dezelve door de bezorging van den Heer PASTEUR in het licht gegeeven werdt, en men dus zo min in de naauwkeurigheid der overzetting, als in de zuiverheid der taal, eene vermindering van het oorspronglyke verwachten kon. —— De Heer WEICKARD, die zich, door onderscheidene, zo Geneeskundige als andere, Schriften, reeds voor lang als een

der

der fraaiste Vernuften van *Duitschland* had doen kennen, gaf de Verhandelingen, die den Wysgeerigen Arts uitmaaken, voor eenige jaaren stukswyze in het licht, en had het genoegen, dat dezelve, onder zyne Landgenooten, een zeer gunstig onthaal ontvingen, en tot vermeerdering van zynen roem niet weinig toebragten. — Omtrent het oogmerk, welk hy door de uitgave deezes Werks trachtte te bereiken, onderricht de Autheur ons in zyne Voorrede.

„ Uit alles blykt klaar," zegt hy, „dat men zig zeer bevlytigen moet om eene naauwkeuriger kennis van den mensch te verkrygen, zoo men hem behoorlyk beoordeelen of behandelen wil. Hiertoe behoort ook het betreklyk verval, de wasdom of de volkomenheid, zyner kragten en bekwaamheden. Hiertoe behoort alles wat in staat is in dit stuk eenige verandering te maaken.

„ Uit dit inzigt ben ik tot de keuze der Verhandelingen gekomen, welke in dit Werk medegedeeld zyn. Ik heb eenige punten, die den mensch betreffen, naar wysgeerige en geneeskundige gronden beproefd en ontleed. Myn hoofdöogmerk is, iets tot de geschiedenis der menschheid, tot verlichting van het menschlyk verstand, en tot de rust en tevredenheid van 's menschen hart, by te draagen. Lieden, die hunne voornaamste inkomsten van de domheid der menschen trekken, voor welken het van aangelegenheid is, het menschlyk geslacht altoos in bygeloovige vrees en neêrslagtigheid te houden; diergelyke lieden zullen misschien myne poogingen verdoemen.

„ Ieder heeft zyn eigen bril, door welken hy de voorwerpen wil naspeuren; daarom komen dezelve den eenen kleiner, den anderen grooter, en den derden mismaakt, voor. Ieder, zegt TRISTRAM, berydt zyn eigen stokpaardjen. De Bovennatuurkundige heeft overal afgetrokkene en geestige verschyningen. De Natuurkundige zou geene waarheid willen laaten gelden, dan die hy zien of voelen kan. BERGASSE wil haat en vriendschap, oorlog en vrede, gezondheid en dood, door MESMER's magnetisch beginzel bestierd hebben.

„ De dryfveêr van wysgeerige onderzoekingen zy waarheidsliefde; de beweeggrond tot derzelver algemeenmaaking zy opregtheid en menschenliefde. Hoe zeer wenschte ik het menschdom, door mynen geringen arbeid, eenen werklyken dienst te kunnen doen! Hoe zeer wenschte ik my oogen, die overal de zuivere waarheid opspooren konden! Ik ben ten minsten overtuigd,

tuigd, dat by mynen arbeid het doel van myn hart redelykst geweest is."

Aan deeze edele inzichten heeft de Schryver in deeze Opstellen zeer wel voldaan, daar hy verscheidene gewigtige onderwerpen, als Arts en Wysgeer, zodanig opheldert, dat 'er een aanmerkelyk licht over de werkingen van 's menschen geest, en de wyzigingen, die zy, door den indruk van verschillende toevallige omstandigheden, ondergaat, door verspreid, en onderscheiden vooroordeelen, die zich nog steeds de vermeerdering van 's menschen geluk in den weg stellen, aangewezen, en, zo in derzelver bronnen als uitwerkingen, tegengegaan, worden. De wyze van behandeling kentekent den Schryver, als een man, die, by eene uitgestrekte kunde en beleezenheid, te gelyk de grootste kennis van 's menschen hart bezit, en die, door zyne levendige voordragt en vernuftige trekken, al dat aangenaame en onderhoudende aan zyne Vertoogen weet by te zetten, 't welk in staat is de aandagt van den Leezer zonder vermoeijing gaande te houden, en zyne voorstellen een diepen indruk op zynen geest te doen maaken. — De uitgebreidheid der stoffen geen uittrekzel in ons Maandwerk toelaatende, moeten wy ons vergenoegen de opschriften der Verhandelingen mede te deelen. —— Iste DEEL. *Uittrekzel uit de Historie van den Mensch. Van Denkbeelden, Verstandskragten, Droomen en Oordeelen. Van het Zamenstel der Gevoelvezelen, en van derzelver wyze van werken. Van het onderscheid tusschen Dieren, Menschen, Gekken. Van de oorspronglyke Verscheidenheid der Bekwaamheden. Of het Liehaam den Geest in den Mensch hinderlyk zy? Van de Voortteeling en andere omstandigheden, die invloed hebben op de Bekwaamheden van den Mensch. Van den Invloed der Lugtstreek. Van den Invloed der Opvoeding. Van dat hetwelk men Geweten noemt. Van de Historie der Ziel, haare Zitplaats en Eigenschappen. Van het Leven, den Ouderdom, den Dood.*

IIde DEEL. *Van den Zelfmoord. Van de Inbeeldingskragt. Van de Hartstogten. Van Heldenmoed. Van het Tweegevegt en point d'Honneur. Van Verveeling. Van den Wysgeerigen Geest. Van Dweepery en Verlichting.*

IIIde DEEL. *Van vuurige Koppen. Van het Karakter en Temperament des Wysgeers. Van Gebreken en Wanorden in Zenuwen, Vogten, Temperamenten. Van de Philosophische Genie.*

De

De Oppermagt des Volks, of de Voortreffelykheid van eenen Vryen Staat; door MARCHAMONT NEEDHAM. *Verrykt met Aantekeningen van* J. J. ROUSSEAU, MABLY, BOSSUET, CONDILLAC, LETROSNE, MONTESQUIEU, RAYNAL, *en anderen. Uit het Fransch vertaald. Eerste Deel. Te Utrecht en Rotterdam, by* G. T. van Paddenburg en Zoon *en* J. Meyer. *In gr. 8vo. 190 bl.*

Menschen, die door het woord *Nieuwigheid* een schrik aangejaagd worden, heeft men, by het ontglimmen van de eerste sprankels der Vryheid in ons Gemeenebest, voor eenige jaaren, met dien schrik zoeken te vervullen, door de Schriften, welke voor de Volksvryheid en Menschenregt yverden, als het werk van *Nieuwigheidzoekers* uit te kryten. —— Men heeft niet nagelaaten dit geschreeuw te herhaalen by derzelver vermenigvuldiging, zo wanneer zy uit Inlandsche pennen vloeiden, als wanneer zy uit het *Fransch*, *Engelsch* of *Hoogduitsch*, in onze taal verscheenen. —— Dan, ter goeder trouwe, die *Nieuwigheid* is slegts een Bullebak om onkundigen en kleinverstandigen, groote Kinderen, te vervaaren; en wanneer, (gelyk dit te meermaalen gebeurd is,) die Bullebak werd voorgehouden door lieden van meerder kunde, gaven zy blyk van een ondeugend hart, blyk dat zy tegen hun beter weeten spraken. Nu eens moest by hun een ROUSSEAU en VOLTAIRE, dan eens een PRICE en PRIESTLEY, voorhouden, om van laateren niet te spreeken, of te gewaagen van de zydlingsche smaadlyke blikken, op TEYLER's *Godgeleerd Genootschap* geworpen, wegens de opgehangene en bekroonde Prysvraage over *'s Menschen Gelykheid*, *Regten* en *Pligten*.

Men scheen niet te weeten wat een MILTON, SIDNEY, een LOCKE, deswegen geschreeven, en in de laatst voorgaande Eeuwe in 't licht gebragt, hadden; of althans men geliet zich zo, om het Schrikbeeld *Nieuwigheid* alle verVaarlykheid te laaten behouden.

Behalven die meer bekende Vryheids-Voorstanders, bloeide en schreef, in den Jaare MDCLVI, M. NEEDHAM; het Eerste Deel van wiens Werk, *de Oppermagt des Volks, of de Voortreflykheid van eenen Vryen Staat*, wy thans aankundigen. Eene *Fransche* Vertaaling, van dit *Engelsche* Werkje vervaardigd, en verrykt met de Aan-

tekeningen der op den Tytel vermelde Schryveren, dagt men den *Nederlander* niet te moeten onthouden, in een tyd (*), dat men zorg droeg om het Vuur van Vryheidsmin, door geweld belet op te blaaken, egter leevendig te houden, met den Vaderlander Schriften, daar toe betrekkelyk, in handen te ſtellen. En, in de daad, het Werk is daar toe recht geſchikt, bovenal voor denkende Leezers, en die niet over de oppervlakte heenenglyen; terwyl de eenigzins dorre ſchryftrant des *Engelschmans* eene verlevendiging krygt door de veelvuldige Aantekeningen, uit de pen der gemelde laatere *Franſche* Schryveren gevloeid, als mede uit die des *Franſchen* Vertaalers, en des *Nederduitſchen* Overzetters.

Wy hebben het met genoegen geleezen, en bewonderd, hoe de *Engelſche* Schryver, in 't midden der voorgaande Eeuwe, meest alle de byzonderheden, nu in zo veele Werken, dit Onderwerp betreffende, voorkomende, aanſtipt of uitwerkt. Aan zyn licht hebben veelen hun licht ontſtooken. —— De wyze van inkleeding der voorgeſtelde begrippen verſchilt wel van de hedendaagſche, voornaamlyk in de bybrenging van voorbeelden uit de oude en laatere Geſchiedenisſen; de begrippen zelve blyven daarom dezelfde.

Kortlyk dit Deel geſchetst.

De Inleiding, die vry breedvoerig is, ſchetst de Lotgevallen der Vryheid.

De *Eerſte Afdeeling* dient om de waarheid te ſtaaven, „ dat het Volk, of liever die geenen, die uit deszelfs „ midden verkooren worden, om hetzelve te verbeelden, „ de beste Bewaarders en Beſchermers der Vryheid „ zyn." Hier toe brengt NEEDHAM de volgende redenen by: —— 1. Het Volk is nimmer bedagt, om op de regten van anderen eenigen inbreuk te doen; het heeft zyne aandagt alleen gevestigd op de middelen, waar door het de zyne kan ſtaande houden. —— 2. Agt hy het Volk den besten bewaarder van deszelfs Vryheid, wyl het dit alleen is, het welk 'er belang by heeft, dat men een waakend oog houde, ten einde het Gezag voor die geenen, die daar mede bekleed zyn, veeleer een last, dan

(*) Het Eerſte Deel werd reeds in 't Jaar 1793 in 't *Nederduitsch* uitgegeeven. De veelheid van ſtoffe heeft ons belet eerder aankundiging te doen.

dan wel een weezenlyk voordeel zy, en dat deezen daar by slegts zulke geringe voorregten genieten, dat deeze geenzins geschikt zyn om immer den nyd gaande te maaken. —— 3. Behoudt het Volk zyne Vryheid, en is in staat dezelve te beveiligen, door middel van eene geduurig herhaalde keuze van deszelfs Plaatsbekleeders in zyne groote Vergaderingen. —— 4. Niet alleen komt de afwisseling van hun, die men het Opperste Gezag heeft aanvertrouwd, allen bederf en omkoopingen voor; maar deeze verhindert tessens de zamenspanningen, die pesten van een Gemeenebest, welke zich afzonderlyke belangen, geheel strydig met die van den ganschen Staat, durven vormen. —— 5. De Vryheid bestaat hier in, dat men het Oppergezag niet vertrouwe dan aan zodanige Plaatsbekleeders, die telkens van nieuws door het Volk verkooren worden; naardien deeze geduurige opvolging een hinderpaal is, die aan de staatzugt van byzondere Persoonen wordt in den weg gelegd, en hun verhindert voornaamlyk hunne eigene belangen te bevorderen. —— 6. Een vrye Staat verdient zeer verre de voorkeuze boven zodanig een, die door deszelfs Grooten of wel door Vorsten bestuurd wordt, en men moet het Volk als den besten Bewaarder van zyne Vryheid beschouwen; wyl het oogmerk van elken Regeeringsvorm geen ander is of weezen moet, dan het heil en de rust der Burgeren, en de zekerheid dat zy by hunne Regten zullen gehandhaafd worden, zonder eenigen dwang of onderdrukking te moeten gevoelen. —— 7. De geduurige Vergaderingen des Volks, by welken het Opperste Gezag berust, zyn de beste middelen om de Vryheid in aanweezen te houden; dewyl, onder andere Regeeringsvormen, die geenen, die tot het behandelen van Staatsbelangen worden toegelaaten, juist de zodanigen zyn, die zich zeer gereedlyk naar den wil, ja zelfs naar de minste grilligheden, des Vorsten voegen; of als mededeelneemers of ondergeschikte Bedienden, tot eenen magtigen aanhang toetreeden. — 8. Niet dan de Volksvergaderingen alleen zyn in staat om de Vryheid staande te houden; naardien het alleen het Volk is dat belang by deszelfs Vryheid heeft. – 9. Een vrye Staat verdient daarom de voorkeur; wyl het Volk onder zodanig een Regeeringsvorm minder aan de Weelde overgegeeven is, dan die Natiën, welke zich onder de heerschappy van Vorsten, of wel van hunne Aanzienlyken, bevinden. — 10. De Volksregeering verdient zeer verre de voorkeur, boven elke an-

andere Staatsgefteldheid; naardien het Volk zelve onder deeze veel meer vlyt en werkzaamheid, veel meer grootheid van ziel, veel meer verhevenheid van gevoelens, en eene veel edeler geaartheid, dan onder eenig ander fteeds voortduurend Gezag, aan den dag legt. — 11. Daar in eenen vryen Staat de Raadsbefluiten geene kragt erlangen, dan alleen door de Toeftemming des Volks, bevindt het zich hier door buiten het bereik der poogingen, welke de Dwinglandy mogt aanwenden, en boven de willekeurige fchikkingen van een aangemaatigd en wetteloos gezag. — 12. De gefteldheid van eenen vryen Staat is meest overeenkomftig met de Menschlyke Natuur en de Rede. — 13. Een vrye Staat verfchaft minder gelegenheid om het Volk te onderdrukken en te mishandelen dan eenige andere Regeeringsvorm. — 14. De Volksregeering, waar by het Gezag aan de hooge Vergaderingen, welker Leden geftadig afwisfelen, wordt toebetrouwd, verdient boven alle andere zeer verre de voorkeur; naardemaal, onder zodanig een Regeeringsvorm, elk een, die deel gehad heeft aan het Staatsbeftuur, zo dra de tyd zyner Bedieninge is ten einde geloopen, voor het Volk aanfpraakelyk is, omtrent het gedrag door hem in zynen post gehouden; en de Gezagvoerder, daar hy dus weldra tot den ftand van een gewoon Burger wederkeert, zich aanftonds van nieuws aan alle mogelyke geftrengheid van de Wetten onderworpen vindt.

Uit deeze oogpunten het ftuk befchouwd, beredeneerd, en met veele voorbeelden opgehelderd, hebbende, tragt de Heer NEEDHAM de Staatsgefteltenisfe, by hem boven alle andere gefteld, te ontheffen van de bezwaarende Tegenwerpingen, daar op ingebragt.

De eerfte is: „ dat zodanig een Regeeringsvorm alle „ Menfchen volkomen aan elkander gelyk ftelt, en dus „ natuurlyk ftrekken moet om alle Standen en Klasfen „ van meer en min vermogenden volftrekt met elkander te „ verwarren.” — De Heer NEEDHAM, deeze Verdraaijing, welke men ook in onzen tyd opgewarmd en weder opgewarmd heeft, tegengaande, merkt op: „ Indien „ wy deeze Uitdrukking — *volkomen aan elkander gelyk gefteld worden*, in eenen al te ruimen zin neemen, „ zal deeze ons even haatlyk fchynen, als zy het dus ook „ in waarheid is. Want als dan maakt zy alle menfchen, „ in de daad, volmaakt gelyk, en wat hunne bezittingen

„ be-

„ betreft, ſtelt zy alles onder allen ten volſten gemeen; „ ja vernietigt het regt van eigendom, en doet een algemeen gebruik van alles, wat elk in het byzonder bezat, „ onder allen, plaats grypen. —— Dan zoude zodanig „ een denkbeeld niet veeleer eene boosaartige en lasterende uitlegging moeten geoordeeld worden; dan dat „ men het als een weezenlyk begrip der zaake beſchouwen konde —— als eene uitlegging, welke om geene „ andere reden daar aan gegeeven wordt, dan, wyl de „ vyanden van deezen Regeeringsvorm, die deeze hebben „ uitgevonden, denzelven veel meer, dan eenige andere „ Staatsgeſteltenis, op het onverzoenlykſte haaten; naardien het Volk, wanneer het eenmaal in het bezit van „ zyne Vryheid herſteld werdt, en alle de voordeelen, „ die daar uit voor het zelve konden voortvloeijen, genoegzaam leerde kennen, alle hoop op eenige verdere „ voorregten aan de begunſtigers der Dwinglandy natuurlyk gansch en al ontrukken moest? De Gelykheid zeker, ware het kragtdaadigſte middel, om zich tegen de „ wederinvoering van het eenhoofdig gezag te verzetten; „ daar elk, die op de Gelykheid eenige aanſpraak maakte, nimmer de minſte poogingen zoude in het werk „ ſtellen, om zich een belang te vormen, het welk van „ het algemeene welzyn ſlegts eenigzins onderſcheiden „ was, waar door deeze vyanden der Vryheid, dus ganschlyk ontwapend, ja, in een eeuwig ſtilzwygen, met „ hoon en ſchande bedekt, zich zouden moeten verbergen.

„ Dan, een Vrye Staat van dien aart, of weezenlyke „ Volksregeering, waar by het gezag in de algemeene Vergaderingen berust, wel verre van eene haatlyke Gemeenſchap van goederen in te voeren, moet, in tegendeel, als het eenige middel, om het Regt van Eigendom ongeſchonden te bewaaren, worden aangemerkt. „ De rede hier van is zeer eenvoudig. Het is niets „ minder dan waarſchynlyk, dat een zo wel gekoozen „ lichaam, als dat der Perſoonsverbeelders van een Volk, „ immer zouden willen zamenſpannen, om de Belangen „ en Regten hunner Natie geheel en al het onderst boven „ te keeren, te vernietigen. Dan, daar, aan de andere „ zyde, alle de Raadsbeſluiten van geen de minſte uitwerking zyn, dan in zo verre zy door de algemeene „ toeſtemming bekragtigd werden, kan het dus niet an-

 „ ders

„ ders weezen, of het algemeen belang moet noowendig „ tegen alle willekeurige ſchikkingen op de beste wyze „ verdedigd zyn." Breedſpraakiger is deeze wederlegging; doch wy kunnen, uit plaatsgebrek, niets meer overſchryven.

Eene tweede Tegenwerping, hier bygebragt, is: „ dat „ eene Volksregeering altoos een Oorzaak van Onrust en „ Verwarringen kan genaamd worden, ter oorzaake van „ het Regt, dat elke Burger bezit, om zyne ſtem in de „ groote Vergaderingen des Volks te mogen uitbrengen, „ en teffens door dat van zelve op zyne beurt tot alle „ Ampten van Staat verkiesbaar te zyn." — Eer de Heer NEEDHAM hier op antwoordt, maakt hy eene onderſcheiding die opmerking verdient, te weeten, of een Regeeringsvorm wel ingerigt zy, en beſtaat uit welgezinde Leden: dan of een Gemeenebest, naa het eindigen van eenen Burgeroorlog, nog in zyne opkomst zy; of de puinhoopen der voorige Staatsinrigting nog werkelyk te vinden zyn; en, eindelyk, of men nog eene menigte van Burgers aantreft, die zich als Vyanden van deezen ſlegts even ingevoerden Regeeringsvorm verklaaren. In het eerſte geval lydt het Regt van te *mogen kiezen* en *verkiesbaar* te zyn geen tegenſpraak — dan in het tweede oordeelt hy, „ dat men niet alleen eenen zeer grooven misſlag „ tegen de goede Staatkunde zou begaan; maar tevens „ zyn toevlugt neemen tot het allerzekerst middel om dit „ Gemeenebest te verwoesten; ja zou men door eene „ gedrogtelyke vermenging van de tegenſtrydigſte belangen de verwarring, welke uit de regeeringloosheid geboren wordt, doen voortduuren, en de oneenigheden, „ welke de Dwingelandy zo zeer begunſtigen, nog geſtadig vermeerderen, wanneer men, zonder eenige uitzondering te maaken, ook tevens dat gedeelte des „ Volks, het welk zich ſlegts nog onlangs en met weêrzin „ onderwierp, het ſtemmen by het verkiezen zyner „ Plaatsbekleederen, en te gelyk ook dat, van zelfs verkiesbaar te zyn, wilde toeſtaan."

Eene derde beantwoordde Tegenwerping komt hier op neder: „ dat 'er tot het behandelen van zaaken een geſleepen oordeel en groote ondervinding vereischt worden; dan dat men deeze van die nieuwe Leden, „ die telkens by iedere verkiezing de groote Vergaderingen uitmaaken, met geene mogelykheid verwagten „ kan."

De

De ongegrondheid hier van aangeweezen hebbende, komt hy tot de vierde Tegenwerping: „ dat in een „ Vryen Staat het algemeen zich het meest aan de ver- „ schriklykste onheilen, aan Opschuddingen, aan Burger- „ twisten en Oneenigheden, ziet blootgesteld.” —— Om den klem aan deeze te ontleggen, gaat onze Schryver de oorzaaken deezer Beroerten naa, en vindt 'er de ontknooping.

Hy schroomt niet, eene vyfde Tegenwerping, waarin men zeer veel stelt, onder de oogen te zien: „ dat 'er „ naamlyk onder eene Volksregeering weinig waare Vei- „ ligheid voor den meest gegoeden rang van Burgeren „ te vinden zy, uit aanmerking der vryheid, welke het „ Volk by dusdanig eene Staatsgesteltenis heeft, om hun „ te beschuldigen en haatlyk te maaken.”

Aan de wederlegging hier van hegt hy eindelyk die van eene zesde Tegenwerping, daar aan zeer na verwant: „ dat het Volk gewoonlyk oproerig, wispeltuurig, en tevens ondankbaar van aart is.”

Door deeze Opgave des Inhouds zullen onze Leezers, gelooven wy, zien, wat de Heer NEEDHAM reeds omtrent dit gewigtig stuk opmerkte en doorzag. —— De Vertaaling heeft ons maar zeer maatig bevallen, en het Werk is vol Drukfeilen, bovenal in eigen Naamen en de Latynsche Aanhaalingen.

De *Nederduitsche* Overzetter heeft, op voorgang des *Franschen*, ten *Aanhangzel*, uit hoofde van zekere aanhaaling, 'er bygevoegd, het Zevende en Achtste Hoofdstuk uit het Werk van NICOLAAS MACHIAVEL, getyteld: *de Vorst*.

Redevoering over de waare kracht van den Burger-wensch: Heil en Broederschap; *door* ARENT JOHANNES VAN SOELEN. *Te Amsterdam*, *by* F. Drayer, 1795, *in gr.* 8*vo.* 38 *bl.*

Redevoering over de Gelykheid der Menschen, beschouwd als dat algemeen Beginsel, het welk den vryen Nederlander tot Gids behoort te strekken in het vestigen zyner Politiecque en Burgerlyke Vryheid; door Mr. ABRAHAM VEREUL, *uitgesproken in de Maatschappy* Felix Meritis, *den* 11*den van February* 1795. *Te Amsterdam*, *by* P. J. Uylenbroek. *In gr.* 8*vo.* 40 *bl.*

Tot de zamenvoeging deezer twee Redenvoeringen, — welker eerst geplaatste, den tweeden van February deezes Jaars, in de Vergadering van *Amsterdamsch* Eerste Departement der *Nederlandsche* Maatschappy *tot Nut van 't Algemeen*, door den Schryver, werd uitgesprooken — en de tweede gerangschikte, op den dag dien de tytel vermeldt, in de daar genoemde andere luisterryke Maatschappy, *Felix Meritis*, te dier zelfde Stede, — geeft ons de Tydsgelegenheid van beide aanleiding; schoon zy anders, en in Stoffe, en in wyze van Behandeling, zeer wyd verschillen.

De Burger VAN SOELEN, de eerste voortreedende, na de Staats-Omwenteling in deezen Winter, om eene Redenvoering in 't gezegde Departement te houden, koos, zeer eigenaartig, ten onderwerpe zyner Verhandelinge, den wensch, die de wensch van den Dag mag genaamd worden: *Heil en Broederschap!* en stelde zich voor, de *waare kracht van dien Burger-wensch* te ontvouwen.

In de ontvouwing zyner stoffe, welke één geheel oplevert, schryft hy zich deeze volgorde voor, welke hem *eerst* iets doet zeggen van de kundigheden *Heil en Broederschap* in 't gemeen; *dan* derzelver waare betekenis, met betrekking tot een geheel Volk, doet nasporen; en 'er *eindelyk* den samengetrokken inhoud, wenschende voorgedraagen; van doet te berde brengen.

Wy moeten bekennen, dat de Burger VAN SOELEN zyne taak geregeld afdoet. Dan, schoon het eenen Redenaar, doorgaande wel voege, eerst zyn Onderwerp, door vorglyke Bepaalingen en uitbreidende Ophelderingen, in

een

een onderscheiden licht te zetten, is deeze handelwyze, in het tegenwoordige geval, wat te langdraadig in agt genomen. De Redenaar neemt vervolgens een eenigzins hooger vlugt, en besluit met de geheele aanhaaling van het schoone Dichtstuk van *Haarlemsch* Burger en Volksvertegenwoordiger P. L. VAN DE KASTEELE, getyteld: *De waare Voortreflykheid van den Mensch*: wegens welks plaatzing, als niet rechtstreeks genoeg op den aart zyner behandelde stoffe passende, de Redenaar zich in zyn Voorberigt verdedigt.

Behalven de gemaakte aanmerking op de wyze van behandeling, hebben wy deeze Redenvoering met genoegen geleezen, en daarin ontdekt zyn yver voor den *Christlyken Godsdienst*, als begreepen in dien heilwensch. „ Neemt eens," opdat wy dit ten staal plaatzen uit een gedeelte waar de Redenaar zich boven het eenigzins kwynende van den aanvang zyner Redenvoering verheft, — „ neemt eens al den indruk, alle de schatting van die „ Godsdienstige bezeffingen weg, wat zal 'er dan by een „ Volk overblyven van deugd en braafheid? Wie voor- „ ziet dan niet losbandigheid in plaats van Vryheid; ver- „ warring en verwoesting in stede van Gelykheid; ge- „ veinsdheid, huichelaary en verraadery in plaats van „ Broederschap? Wie schrikt dan niet tegen al de wan- „ orde, verwaarloozing, onverschilligheid en trouwloos- „ heid? Wie ducht dan niet een gewis verderf, eenen „ geheelen ondergang? —— Zalige Godsdienst! Aanbid- „ delyk Christendom! derhalven; Gy zet aan alle andere „ voorrechten den rechten smaak, de sterkste kracht, de „ meeste vastheid by! Ja, die Godsdienst moet strekken, „ niet ter begocheling eener niet nadenkende menigte, ten „ steun en stut eener helsche Staatkunde, of ter bemanteling „ van zwaare ongerechtigheden; maar ter verwakkering van „ liefde voor het algemeene welzyn, en ter handhaaving „ van alles wat eerlyk, betamenlyk en welluidend is! „ Deszelfs beminnaar beschouwt alles wat hy goeds ge- „ niet, of goeds sticht, in verband met de uitzichten „ hem daar door in de toekomst geopend; en, terwyl hy „ getrouw blyft aan zyne verplichtingen hier beneden, „ weet hy tevens wat het zeggen wil, een vreemdeling „ hier op aarde te zyn, en een veel beter Vaderland naa „ dit leeven te verwagten."

De andere Redenvoering, van welke wy, in deeze Afdeeling, spreeken moeten, neemt een hooger vlugt. — Zints wy, in het Weekblad van onzen Medeburger, den Re-

dacteur der *Nieuwe Algemene Konst- en Letterbode*, No. 61 (*), het Verslag lazen van het houden der Redenvoeringe, thans voor ons liggende, haakten wy na de gelegenheid, om dit Stuk, welks in 't licht koming wy daar beloofd vonden, te kunnen bekomen; en het leezen heeft aan onze verwagting geheel voldaan.

Hoort den aanhef: „ Lang genoeg had de ongeluk-
„ kige uit het eenzaam duister zyne klaagstem ten hemel
„ opgezonden — lang genoeg had de menschenvriend,
„ die, te midden van 't algemeen bederf, den adel eener
„ vrye ziel durfde behouden; die de wonden zag, waar
„ aan het lieve Vaderland zieltoogde, traanen — hee-
„ te traanen om deszelfs kommervollen toestand geweend,
„ en redding van den Erbarmer afgebeden. — De
„ Erbarmer zag die traanen; de Beslisser van het lot
„ der Volken hoorde die klaagstem. Hy wenkte, —
„ de duisternis was niet meer! Hy wenkte, en de ster-
„ ke muuren, waar achter de luide Hozannas van eigen-
„ dunkelyk gezag reezen, vielen in 't stof — de na-
„ tuur wapende zich met het vrye Volk tegen de on-
„ rechtvaardigheid; de stroomen van het zo diep verne-
„ derd Nederland werden effen paden, waar langs de
„ vryheid, aan de hand van een grootmoedig Volk, op
„ den grond der Batavieren te rug keerde. Alles juicht;
„ alles herhaalt haaren heiligen naam. De menschen-
„ vriend wykt na de stille wooning, knielt, en stamelt
„ lofzangen, de grootheid van den Almagtigen altyd
„ onwaardig; de stem van 't vernuft, welke voor 't
„ geluk der Volken waakt, verheft zich weder, en de
„ Nederlander is gelyk aan den wandelaar, die, langen
„ tyd ten prooije aan kommer en ellende, op we-
„ gen, die geen uitkomst lieten hoopen, ronddoolde,
„ maar op éénmaal de dorre woesteny verwisseld ziet
„ met weelige landsdouwen, in welker verschiet voor
„ hem nog verrukkender tooneelen schemeren.

„ Ook deeze Maatschappy nam altyd een hartlyk deel
„ in alles wat het lieve Vaderland betrof; zy leedt en
„ juichte met hetzelve; hier bleef men, geduurende de
„ zevenjaarige ballingschap der vryheid, aan haar den-
„ ken,

(*) Op dit Berigt beroept zich de Redenaar, in eene Aantekening; weshalven wy daartoe, als geheel echt, onzen Leezer mogen wyzen.

„ ken, van haar ſpreeken; hier hieldt men zich ſteeds „ bezig met het hooge ideaal van Volksgeluk; hier „ leerde men, niet 't geen was, maar 't geen zyn „ *moest*; hier, door geen ſchynſchoon beguicheld, door „ geene vooroordeelen, waaraan het merk van heilige „ onfeilbaarheid werd opgedrongen, afgeſchrikt, waren „ koude wysgeeren, om de waarheid te zoeken, „ redenaars en dichters, om de gevonden waarheid aan „ te pryzen, en, wie ook kruipen en vleijen mogt, „ hier is door de algemeene ſtem geen ſillabe vleijery „ geſprooken. —— Geen wonder dan, dat zodanige „ Maatſchappy de eer genoot, verdacht te zyn by „ de vyanden der waarheid, welker ooren meest ge„ ſtreeld worden door de ſtilte des Volks, en die, „ gelyk aan den dood, liefst over ongevoelige werktui„ gen regeeren, om dat zy alles vreezen; om dat zy „ ſidderen, dat eene Natie, welke vry denkt, eindelyk „ wél denken moet, dat, wie zyne rechten kent, die „ rechten zal willen genieten (*)."

Zodanig eene Maatſchappy was waardig een Feest der Vryheid te houden; en heeft zy, in den Burger VEREUL, den rechten Man gekoozen om de wederkomst van haare lang betreurde Lieveling te vieren, en de Burgers geluk te wenſchen met deeze belangryke Omwenteling; met welke hy, met een warm hart, de Maatſchappy geluk wenscht, en daar op laat volgen:

„ Dus is de groote opſtand van vryheid en gelykheid „ volbragt —— dus zyn de eerſte beſlisſende ſtappen „ gedaan. Een nieuw Vaderland vertoont zich voor on„ ze, nog verbaasde, oogen; maar dat Vaderland moet „ bloeijen; de keten is gebrooken —— maar haare „ ſchakels blyven knellen, en hebben nog niet kun„ nen gebrooken worden; Holland is nog maar ſints wei„ nige dagen uit den langen ſlaap verreezen, het moet „ zich nog tot de hoogte zyner nieuwe beſtemming ver-

„ hef-

(*) Wy herinneren ons hier het Verbod des *Treurmuzyks* by de Lykreden op PIETER NIEUWLAND, door J. H. VAN SWINDEN, op den 24 van Wintermaand des laatstverloopen Jaars; zie No. 5 der *Aantekeningen* op die Redenvoering, bl. 111; en men vergelyke daar mede het gebruik des Muzyks te deezer gelegenheid, en de Toonen te dier gelegenheid aangeheeven, volgens het hier boven aangeduid Berigt in de *Letterbode*, waartoe wy andermaal onze Leezers wyzen.

„ heffen; het geen verricht is blyft een waarborg voor „ 't geen zal kunnen verricht worden; maar niet „ te min wacht u nog het groote ſtrydperk; Burgers! „ Burgers! nog moet de toekomst deeze groote vraa- „ gen beantwoorden: „ „ Zult gy vry —— zult gy „ ſlaaven zyn? zult gy altyd de ſpeelballen van gril- „ ligheden, de ſlachtoffers van eigendunkelyk gezag bly- „ ven, of zullen uwe perſoonen, uwe goederen, on- „ ſchendbaar door wyze en onveranderlyke wetten ver- „ dedigd worden?" " —— Hoe nadrukkelyk moeten „ deeze groote belangens uwe geheele aandacht boei- „ jen! —— Het oog der Volken is op u gevestigd; „ uwe vyanden ſtaan gereed, om ieder uwer verkeerde „ ſtappen toe te juichen, om dat zy daarin de wen- „ ken tot hunne herſchepping zullen meenen te zien; ie- „ der disſonant zal daarom, in hunne ooren, de ſchoonſte „ harmonie zyn. —— Burgers! aan uw tegenwoordig „ gedrag is gehecht het belang, niet van één dag, niet „ van één jaar, maar van eeuwen; het nageſlacht zal „ gevoel hebben van de wyze, waar op wy deeze om- „ wenteling zullen voltooijen; de minſte ſmet op dezel- „ ve zou gelyk zyn aan fyne trekjes, op de zachte bast „ van een jongen boom geſneeden; zy groeijen op met „ den boom, en komen, als groote trekken, onder 't „ oog van 't richtend nageſlacht."

Wat voelt men niet, Leezers! by zulk een voordragt? Kan men zich van uitſchryven zulker plaatzen weder- houden? Dan wy moeten meer ter zaak komen. „ Hoe „ zouden wy", vaart de Redenaar, naa eene tusſchen- ſpraak wegens het belang der op handen zynde verrig- tingen, voort, „ het Feest, den Vaderlande heilig, „ waardiger kunnen vieren, dan met over deeze duure „ belangens te ſpreeken? hoe plegtiger bloemen voor de „ voeten der vryheid werpen, dan met op haare verhe- „ vene beſtemming te ſtaroogen? Ik dacht dus, dat in „ dit uur voor u niet geheel zonder belang zou kunnen „ zyn, de korte aanpryzing *van één algemeen Beginſel,* „ *het welk den vryen Nederlander ten Gids behoort te* „ *ſtrekken in het vestigen zyner Politiecque en Burger-* „ *lyke Vryheid.*"

„ Wy moeten poogen", vaart de Redenaar, naa eeni- ge tusſchenkomende treffende bedenkingen, op hem als Redenaar zelve pasſende, voort, „ deeze tweederlei ſoort „ van vryheid, te dikwerf door veele ſchryveren ver-

„ mengd,

„ mengd, naauwkeurig te onderfcheiden; en te meer zal „ deeze duidelyke onderfcheiding voor den Nederlander niet „ zonder belang zyn, naa dat men, niet lang geleden, „ met de fophistifche pen van eenen BURKE, opzette- „ lyk heeft willen bewyzen, dat de eerfte, de Politiec- „ que Vryheid naamlyk, vooral met betrekking tot „ dit Gemeenebest, ten uiterften nadeelig zou zyn (*).

„ De Burgerlyke Vryheid is het deel van ieder Bur- „ ger; de Politiecque Vryheid dat van alle de Burgers te „ famen, van de Natie.

„ De Burgerlyke Vryheid is de waarborg der Rechten „ van ieder Burger; de Politiecque Vryheid die van de „ Rechten der Natie.

„ De Burgerlyke Vryheid bindt de handen des Burgers, „ en belet hem zynen medeburger te benadeelen; de „ Politiecque Vryheid bindt de handen der Regenten, en „ belet hen de Natie te benadeelen.

„ De Vryheid des Burgers beftaat daar in, dat hy „ niets dan de Wet gehoorzaame; dat hy niet den „ Mensch, maar de Wet, vreeze. —— De Vryheid der „ Natie beftaat daar in, dat zy alléén de Wet van haar „ Geluk gehoorzaame; dat zy de verdrukking niet vree- „ ze; dat zy de magt hebbe dezelve tegen te gaan, te „ ontzenuwen, te ftraffen."

Welke verlichte punten, Leezers! — Op dezelve het ftaarend oog gevestigd, en ze wel in aanfchouw genomen, hebbende, zullen wy den Redenaar toevallen, als hy vervolgt:

„ Ik kan niet zien, dat, gelyk men gezegd heeft, En- „ gelen onder ons zouden moeten nederdaalen, en dan nog „ tot onderdaanen Engelen uit den hemel medevoeren, „ om ons van die Politiecque zo wel als Burgerlyke „ Vryheid een wys genot te doen hebben —— neen, „ dat flechts de Engel des verderfs onder ons niet neder- „ daale; dat flechts de burger niet vertrapt worde, ge- „ lyk wy den worm vertrappen, die aan onze voeten „ we-

(*) In eene Aantekening wyst de Redenaar ons op het Stukje van Mr. JOHAN MEERMAN. 't Geen wy in onze *A. Vaderl. Letteroef.* voor 't Jaar 1794, bl. 176, onder handen namen, en waarover wy ons gevoelen toen geuit hebben, met zo veel vryheids als de toenmaalige tydsomftandigheden gedoogden — met zo veel vryheids, dat fchroom om 't zelve *zo* te plaatzen onze Drukkers beving.

„ wemelt; dat flechts het volk niet gedoemd zy, gelyk
„ te weezen aan die dieren, welke ginds gehecht zyn, om
„ ftraks naar willekeur ter flachtbank gefleept te wor-
„ den, en ons Vaderland zal het heiligdom dier dubbele
„ Vryheid kunnen zyn; ons Vaderland, Burgers! zal dat
„ heiligdom weezen, en de eerfte pylaar, waar op 't
„ zelve rust, het opfchrift draagen: GELYKHEID."

Hier beroept zich de Burger VEREUL op de welbekende en met regt hooggepreezene Verhandelingen van CRAS en PAULUS, over dit Onderwerp; en hy tekent de grenzen af, binnen welke hy de Gelykheid wilde bepaalen; en dan zullen wy, gelyk hy zich uitdrukt,
„ in alle onze wetten, in alle onze inrichtingen, de
„ Gelykheid tot een algemeene gids neemen; zy is het
„ meest vruchtbaar, meest in deszelfs gevolgen heilzaam,
„ beginfel; zy ftrekt zich uit tot alle de raderen en be-
„ trekkingen der Maatfchappy; zy is de bron van het
„ welzyn der Volken, van de vrede en de eendragt
„ tusfchen Burgers en Regenten, tusfchen Burgers en
„ Burgers."

Dit zegt de Redenaar niet alleen, maar hy bewyst het op eenen meesterlyken trant, in een verheeven ftyl; eerst ten aanziene der *Politiecque Vryheid*, en geeft de heilzaamfte maatregelen op om dezelve te bewaaren. Wy kunnen hem hier niet volgen, maar niet nalaaten eene raadgeeving af te fchryven, die, by zo veele Volkshandelingen, als thans van dag tot dag in den Vaderlande plaats grypen, nooit uit het oog moet verlooren worden. — „By alle deeze en andere maatregelen ter bevesti-
„ ging der Politiecque Vryheid van de beste, de edelmoe-
„ digfte Natie, zult gy in de keuze uwer *Vertegenwoor-*
„ *digers* wys zyn; gy zult den man van het beftier ver-
„ wyderen, die by ANTONIUS de vleijer van CÆSAR is, en
„ zyn vyand by BRUTUS; gy zult zorgen dat 's Volks
„ belangens niet in onzuivere handen komen; de deugd-
„ zaame Man alléén, alléén hy, die de waarde der
„ menschheid gevoelt, verdient de eer, een vry Volk te
„ vertegenwoordigen. —— 't Is omdat de Zedekunde zo
„ zeer by ons miskend werd, dat wy zo diep ongeluk-
„ kig zyn —— wy hebben daar over bitter geweend —
„ ô, dat onze kinderen daar over niet weenen! — zonder
„ Zedekunde is 'er geen waare Staatkunde, geen Regee-
„ ringsvorm, geen Natie; zonder Zedekunde wordt de
„ Staatkunde weldra misdaadig —— de beste Regee-
„ rings-

„ ringsvorm weldra niet anders dan het wapen van den
„ sterken tegen den zwakken."

Een beklaagenswaardige toestand, beweezen door het gebeurde in ons Vaderland in de jongste tyden der Overheersching, gemaald in een treffend tafereel, welks laatste trekken zyn: „ Vaderland! heb ik u geschilderd!
„ Vryheid! heb ik uw treurig lot gemaald!.... Ker-
„ kers van Wezel! Graf van Capellen! verwoest Gel-
„ derland! . . . rechtvaardig God! . . . ."

Dit is het treffend slot der eerste Afdeeling. Waarop hy de tweede met deeze betuiging aanvangt: „ Wy her-
„ innerden u tot dus verre, dat de duurzaamheid uwer
„ Politiecque Vryheid uit de weldaadige bron eener wy-
„ ze Gelykheid moet voortvloeijen; maar dit is niet ge-
„ noeg —— wilt gy, dat Nederland nog iets blyve bete-
„ kenen op de Staatkundige kaart, waar op deszelfs vyan-
„ den het reeds niet meer zagen, dan moet gy ook op dien
„ zelfden grondslag uwe Burgerlyke Vryheid bouwen;
„ dan moeten ook uwe Burgerlyke Wetten, voor het
„ heilig oog der Gelykheid, zuiver bevonden worden,
„ en zo wel hy, die meer, als hy die minder heeft, ge-
„ noodzaakt zyn met den Wetgeever te zeggen —— *dat*
„ *is recht!*"

Met geen min kragts en vuurs behandelt de Redenaar, zyn Onderwerp zo volkomen meester, dit gedeelte. Veel schoons daar uit af te schryven zou ons niet vermoeijen; maar wy hebben het bestek, ons gezet, reeds overschreeden, en kunnen te ligter van dit Werkje afstappen, daar de geringe prys, waar op dit Meesterstuk gesteld is, het in aller handen moet doen komen. —— Welk een klem van tegenoverstelling doet hier *Burgerlyke Vryheid* en *Burgerslaaverny* by elkander afsteeken! welke afschuwelyke trekken maalen de laatste, welke schoone de eerste! Mogten wy de eerste eenmaal met de daad aanschouwen; en inzonderheid bewaarheid zien deeze twee trekken: —— „ De openbaare bedieningen verslinden
„ niet meer de onmaatige jaarwedden, waar door dom-
„ me ledigloopers, ten kosten van het algemeen, groot
„ worden.

„ Dezelfde man vereenigt niet meer in zyn persoon
„ *verscheide kostbaare bedieningen*, welker waarneeming
„ hy weder aan anderen vertrouwt" —— [of, dit is ons byvoegzel, zelve gebrekkig waarneemt.]

De Burger VEREUL betoont zich ten slot den recht-

schaa-

ſchaapen Godsdienstvriend; dit is 'er een gedeelte van:
„ Laat ons, der verwoestinge ontſnapt, op den Gods-
„ dienst, als op eene onwrikbaare zuil, rusten; en,
„ indien onze ſtandvastigheid, onder den moeilyken taak,
„ welke ons nog overig blyft, wankelt —— indien het
„ vuur van onzen yver verflaauwt — zullen wy denzelven
„ weder aan dien heiligen fakkel ontſteeken! —— Dus
„ word het groot werk, onder de duidelyke kenmerken
„ van den Godlyken wil aangevangen, onder den God-
„ lyken zegen blymoedig voleind. —— En, wat dan onze
„ vyanden meenen te kunnen —— Hy, voor wien zy ſtof
„ zyn, kan nog meer! Troonen zinken, ſcepters breeken,
„ maar God is eeuwig, en de waarheid met Hem."

Aanſpraaken, aan de Vertegenwoordigers des *Franſchen* Volks (*) —— aan de Proviſioneele Vertegenwoordigers van het Volk van *Amſterdam* —— aan de Leden der Maatſchappy —— aan de Medeburgers, —— niet op den gewoonen leest geſchoeid, volgen; en eenige couppletten uit 's Redenaars eigen Dichtſtuk: *De Lof der Naarſtigheid*, door hem, vier jaaren geleden, in deeze zelfde Maatſchappy, uitgeſprooken, den grooten Zeevoogd DE RUITER betreffende, dienen ter gepaste aanſpooring tot Standvastigheid.

Verhandeling over de Oorzaaken van het Verval, en Opgaave van Middelen ter Verbeetering, van onzen algemeenen Welvaart. Te Amſterdam, by A. Mens, Jansz. 1795. *In gr. 8vo. 96 bl.*

In deeze Verhandeling zyn gegronde bedenkingen, welke de aandagt der hooge Regeering dubbel waardig zyn: onder anderen komen byzonder in aanmerking:

1. Het betaalen en vooruitſchieten van Wisſels aan Buitenlanders.

2. Het voorby den Lande doen vaaren van goederen voor rekening zo van Vreemden als van Inlanders, welke goederen reeds betaald zyn, volgens § 1, door de Kooplieden alhier.

3. Het

(*) In het *Fransch* voorgedraagen; doch hier verduitscht: de oorſpronglyke *Franſche Aanſpraak* zal plaats vinden in de *Franſche* Uitgave deezer Redenvoeringe, welke de Schryver verklaart dat eerlang gereed zal zyn.

3. Het Geld verſtrekken in vreemde Negotiatien.

Nopens het 1ſte kan een wél uitgedagt Verbod van dienst zyn, om dat daar door § 2 zal voorgekomen en verhinderd worden, dewyl 't laatſte als dan niet zal konnen geſchieden, en men verpligt zal zyn om de goederen hier te brengen, en van hier te verzenden. Betreffende het 3de, dit behoort geweerd te worden, en, was het nooit gedaan geweest, de buitenlandſche Potentaaten zouden geene gelegenheid gehad hebben om zich door Land- en Zeemagt zo gedugt te maaken, nadien zy de penningen, daar toe benoodigd, van hunne Ingezetenen nimmer hadden konnen bekomen, waar mede zy ons tans beoorlogen en benauwen.

Om dit kwaad te weeren, en den Lande voordeel toe te brengen, heeſt de Autheur zeer wel uitgedagt eene belasting op die vreemde Negotiatien van den een en een half 100 p^n. Deeze zou naastdenkelyk 9 millioenen, jaarlyks, aan den Lande opbrengen. Want men begroot het beloop der buitenlandſche Negotiatien, voor zo ver 'er onze Inwoonders in participeeren, op 600 Millioenen guldens.

Een groot nadeel voor ons Land is, dat wy het grootſte gedeelte onzer natuurlyke Leevensmiddelen (als Rogge en Tarw) van de Buitenlanders moeten koopen; dit komt ons op verſcheidene millioenen te ſtaan, die na buiten gaan, en waar door 't Land jaarlyks zo veel armer wordt. Men zal hier tegen inbrengen 't groote voordeel der Lands producten die na buiten gaan, 't geen egter, zo niet geheel, ten minſten voornaamlyk, aan de Kaasnegotie moet toegeſchreeven worden: doch al ware het dat zulks dat kon opweegen, 't geen wy niet gelooven, zo kan eene duurte in de Graanen zo nadeelig en ruïneus voor 't Land zyn, dat verſcheidene jaaren voordeels op de Kaasnegotie 't zelve niet zal konnen opweegen, 't geen tans zeer blykbaar is. —— De onbebouwde gronden, en nutteloozé en kostlyke Meiren, zouden met voordeel daar toe konnen worden geapproprieerd, en al die kosten zouden in 't Land blyven, en de duurte van 't Graan voorgekomen worden. Ik gaa voorby de Agiotatien der Kooplieden, en verdere verderflyke Machinatien.

Byvoegfels en Aanmerkingen voor het Elfde Deel der Vaderlandfche Historie van JAN WAGENAAR. *Door Mr.* H. VAN WYN, *Mr.* N. C. LAMBRECHTSEN, *Mr.* ANT. MARTINI, E. M. ENGELBERTS, *en anderen. Te Amfterdam, by* J. Allart, 1793. *In groot* 8*vo.* 116 *bladz.* —— *Dezelfde voor het Twaalfde Deel*, 126 *bl.*

Wy behoeven niet te herhaalen hetgeen wy, meer dan eens, betreffende deezen nuttigen en loflyken arbeid van den kundigen Burger VAN WYN, en deszelfs Medegenooten, gezegd hebben. Wy volharden in dezelfde gevoelens, raakende den dank, welken de Liefhebbers van de Gefchiedenisfen des Vaderlands aan de fchranderheid en onvermoeide vlyt deezer Mannen verfchuldigd zyn, en achten het juist om deeze reden onnoodig, uit dit Elfde en de volgende Stukjes breedvoerige uittrekfels te geeven. Hierendaar iets aan te ftippen van hetgeene ons byzonder merkwaardig is voorgekomen zal voldoende zyn om den Leezer tot het doorbladeren en beoefenen van het Werk zelve aan te moedigen.

Het Elfde Stukje beantwoordt, naar gewoonte, aan het Elfde Deel van WAGENAAR's Historie, en loopt dus van het Jaar 1625, in welks Lente FREDERIK HENRIK, *in plaatze* van zynen overleden Broeder MAURITS, tot *Stadhouder*, Kapitein- en Admiraal-Generaal van Holland en van Zeeland, en, door de Algemeene Staaten, tot Kapitein- en Admiraal-Generaal over het krygsvolk van den Staat, werd aangefteld, tot op het fluiten en bekrachtigen van den Munfterfchen Vrede, op den 15den van Bloeimaand des Jaars 1648.

Wy zouden hier wel eenige aanmerkingen kunnen maaken op den ontydigen yver van fommige Hollandfche, Stichtfche en Overysfelfche, Predikanten, tegen de hulp, welke de Staaten goedvonden den Koning van Frankryk te verleenen, ter veroveringe van Rochelle, waarvan in dit Stukje bl. 12 en 14 gefproken wordt. Diergelyke voorvallen zyn in onze Gefchiedenisfen verre van zeldzaam; de preekftoel en het character van Leeraar menigmaalen misbruikt tot oogmerken, welke van den dienst der Predikanten geheel vreemd waren. Indien eenig Land, ten minften waar de Proteftanten het

roer

roer van Staat in handen hadden, ooit den schadelyken invloed van of muitzuchtige of ten minsten onverstandiglyk yverende Kerkelyken heeft ondervonden, het is gewisselyk het onze geweest. Doch het is hier de plaats niet om daarover uit te weiden, of de noodzaaklykheid te toonen van het beteugelen zulker onderneemingen.

Wagenaar had geschreven, dat het Staatsche Leger, in den Jaare 1631, na Vlaanderen gevoerd zynde, om, ware het mogelyk, zich van Duinkerken meester te maaken, op de onvoorziene nadering van den vyand, tusschen Gend en Brugge, tot den terugtocht wierd besloten, tegen het gevoelen van FREDERIK HENRIK. Hy ontleende zyn verhaal uit de *Memoires de* FREDR. HENRI, een Werk van veel gezachs, als zynde, waarschynlyk, door eenen der kundigste Officieren van dien tyd opgesteld, en door den Vorst zelven, ten minsten gedeeltelyk, nagezien. En, evenwel, schynt uit laater uitgegeven stukken te blyken, dat de Prins zelve den voorslag deed, „ of het niet beter soude wesen, een honorable retraicte „ te maken, als de macht van 't Land in hasard te stel„ len," en dat „ de meeste stemmen hebbende gezien „ d'inclinatie van syne Excell. hebben geresolveert tot de „ retraicte." Over dit verschil vinden wy hier eene breedvoerige aantekening, van bladz. 58 tot 67. De Schryver betuigt, bl. 60, „ geen doorzigt genoeg te hebben, om tus„ schen de bovengemelde berigten der Schryveren te be„ slissen; waartoe hem ook de Staatsstukken geen ge„ noegzaamen grond en alles uitdoende redenen aan de „ hand gaven." Hy geeft vervolgens het voornaamste op, dat hem is voorgekomen, en laat het oordeel over aan meer kundigen. Wy zullen ons wel wachten van die meerdere kundigheid ons aan te maatigen, of eene beslissende uitspraak te doen: dan het komt ons evenwel voor, dat de Prins, zowel als de Afgevaardigden te velde, niet tegen den hertocht was, wanneer hy den onverwachten tegenstand der Spanjaarden ontmoette. Het kan wel zyn, dat hy dit gedeelte der *Memoires*, welke zynen naam draagen, niet heeft nagezien, en dat de opsteller gedacht heeft, hem meer te zullen vereeren, indien hy hem deed voorkomen als afkeerig van eenen aftocht, die, met hoeveel beleids volvoerd, toch van het mislukken des aanslags getuigde. Ondertusschen is uit zulke strydige berichten wel eens aanleiding genomen om de ge-

geloofwaardigheid van geheele verhaalen in twyffel te trekken, en alle historische waarheid als onzeker te doen voorkomen. Onzes bedunkens, zeer te onrecht. Schoon 'er somtyds eenige duisterheid door ontsta; wanneer het strydige der verhaalen niet het weezenlyke, maar alleen eenige omstandigheden, der zaaken aangaat, wordt de zekerheid van het eerste 'er geheel niet door verzwakt. Indien de zo even gemelde gissing eenigen grond had, zoude wel de Opsteller dier Gedenkschriften daardoor niet in geloofwaardigheid winnen, maar de grondzaak, de tocht na, en de aftocht uit, Vlaanderen, onbewogen blyven. En wat wonder ware het zelfs, dat FREDERIK HENRIK eens van gevoelen veranderd, eerst van den aftocht afkeerig ware geweest, en denzelven evenwel naderhand had goedgekeurd? Dat de eene Schryver het eerste, de andere het laatste, verhaalde?

Verscheiden aanmerkelyke byvoegsels tot WAGENAAR's verhaal, en etlyke verbeteringen op hetzelve, levert ons dit Elfde Stukje. Wanneer dus de gemelde Schryver spreekt van den slechten uitslag des Veldtochts van het Jaar 1635, vinden wy hier, bl. 82 env., aangemerkt, dat men te water, in dat jaar, niet gelukkiger was geweest, waarvan verscheiden blyken aangevoerd worden. Onder de verbeteringen zyn de voornaamste, dat men by WAGENAAR, bl. 147. reg. 5, in plaatze van „ zaaken van *Staat* of „ Regeeringe," moet leezen, „ punten van *beschryvinge*:" waarover etlyke Steden van Holland, in het Jaar 1631, weigerden te handelen, zo lang men den braaven en verdienstelyken H. DE GROOT ongemoeid liet (*). —— Zo wordt ook bl. 89 getoond, dat het Werk van SELDEN, *Mare clausum* genoemd, eigenlyk niet gericht was tegen het *Mare liberum* van DE GROOT, zo als WAGENAAR heeft, bl. 259, schoon zekerlyk de gedachten der beide Schryveren tegen elkander aanliepen. —— In de *Vaderl. Hist.*, bl. 444, leest men: „ Het Hof trok zig deeze „ zaak" [t. w. de opschuddingen te Dordrecht, in het Jaar 1647] „ alleen aan, die anders ook tot den Stadhouder „ scheen te behooren, om dat .... Prins WILLEM nog „ niet in de Stadhouderlyke waardigheid bevestigd was." Doch hier wordt, bl. 105, duidelyk getoond, dat het Hof

(*) Bl. 70.

Hof wel degelyk den Stadhouder erkende en met denzelven de zaak overleide.

In het Twaalfde Stukje, dat, gelyk WAGENAAR's Twaalfde Deel, begint na het fluiten van den Munsterschen Vrede, in 't Jaar 1648, en eindigt met den Vrede in 't Noorden, in 't Jaar 1660, vinden wy verscheidene gewigtige aantekeningen, betreffende den vermetelen aanslag van WILLEM DEN II tegens 's Lands Vryheid, in het doen gevangen neemen der zes bekende Heeren, en in de beruchte onderneeming op Amsterdam — en niet minder betreffende de groote Vergadering der Vereenigde Gewesten, in den Jaare 1651, in den Haag gehouden. By deeze gelegenheid wordt bl. 74, env. gesproken van de gemaatigdheid der Staaten van Holland jegens de Remonstranten, en andere van de Hervormde Kerke verschillende Gezindheden. Die gemaatigdheid was zekerlyk veel grooter dan die van andere Mogendheden of Vorsten, ja zelfs dan die der Staaten van de overige Provintien. Zy was evenwel verre van hetgeen zy behoorde te zyn. Zy onderstelde, bl. 85, dat andere Secten en Gezindheden uitgesloten waren van de openbaare bescherminge, en ontstond, naar het schynt, meer uit het belang van den koophandel, dan wel uit eene rechtmaatige bezeffinge der menschelyke rechten. —— Merkwaardig is ook het bericht, raakende de Vertaaling van het *Nieuwe Testament* uit de oude Griekfche Taale in de hedendaagsche, door eenen MAXIMUS van Calliopolis, onder opzicht van eenige Hoogleeraaren, en op last der Algemeene Staaten, gedaan, (zie bl. 77.) Van minder gewigt voor de uitbreiding van de Christelyke Leere was eene diergelyke Overzetting van de *Geloofsbelydenis*, *Catechismus* en *Liturgie*, der Hervormde Kerke, door HIEROTHEUS (of, zo als hy in een byvoegsel op dit Stukje (bl. 122) genoemd wordt, PHILETHEUS (*)) van Cephalonie. —— Naauwlyks kunnen wy ons wederhouden van eene aanmerking over te schryven, raakende de meening van het eerste Artikel der Utrechtsche Unie, omtrent het beslissen van geschillen, welke tusschen de onderscheiden Leden van dat Verbond ontstaan mogten. Doch daar zy in het Werk zelve na genoeg vier bladzyden beslaat, (van bl. 81—85) en voor gee-

(*) Dit is misschien eene drukfeil voor PHILOTHEUS.

geene verkorting vatbaar is, moeten wy den Leezer derwaards wyzen. —— Op bl. 95, env. zyn nog verfcheidene zeer leezenswaardige Aantekeningen over den oorlog, door de Engelfchen, in het Jaar 1652, den Nederlanden, zo onrechtvaardiglyk, aangedaan; welken men, misfchien, op rekening van den onderdrukker der Engelfche Vryheid, OLIVIER CROMWEL, zoude kunnen ftellen, indien niet en voorgaande en vooral volgende tyden, maar al te duidelyk, geleerd hadden, welke behandeling ons Gemeenebest van die Natie te wachten heeft, door welke hoofden zy ook moge beftuurd worden, wanneer zy haar belang meent te kunnen bevorderen door het plonderen van haare Nabuuren. —— Op bl. 91 wordt aangetoond, dat WAGENAAR zich vergiste, wanneer hy in zyne *Vaderl. Historie* fchreef, „ dat de gewoone Vergadering der Al-„ gemeene Staaten niet gezeten had, zo lang de groote „ Vergadering by een was."

De kundige Schryver, op bl. 95, van eenen misflag van den Engelfchen Gefchiedenisfchryver HUME gewaagende, geeft denzelven den naam van den *uitmuntenden*. Wy erkennen gaarne de kundigheid en welfpreekenden fchryftrant (welken laatften men uit de jammerlyk uitgevoerde Nederduitfche Vertaaling niet moet beoordeelen) van deezen Schryver. Maar met dit alles twyffelen wy zeer, of zyne blykbaare partydigheid voor het Huis van STUART niet al te zeer ftryde tegen een der allervoornaamfte vereischten van eenen Gefchiedenisfchryver, om hem op deezen eernaam rechtmaatige aanfpraak te laaten in de gemelde hoedanigheid.

Uit de vergelyking van het getal der bladzyden, welke dit Stukje uitmaaken, met de plaatzen van WAGENAAR, waartoe de aangehaalde byzonderheden behooren, kan men ligtelyk opmaaken, dat de Aantekeningen over de laatfte helft van het XIIde Deel der *Vaderl. Historie* veel fchaarfer zyn, dan over de eerfte. Misfchien is den geachten Schryveren omtrent de eerstgemelde minder van gewigt voorgekomen. En, inderdaad, de eerfte helft bevat een der woeligfte en belangrykfte tydperken van onze Gefchiedenis, het korte, maar geweldige, Stadhouderfchap van WILLEM DEN II, en de groote Vergadering, waarin Holland inzonderheid toeleide om een Ariftocratisch bewind te vestigen op de puinhoopen van het Stadhouderlyke: eene pooging, welke toen voor eenen geruimen tyd gelukte, en daar de denkbeelden van echte

Volks-

Volksvryheid by verre de meesten geheel fcheenen verloren, of nimmer opgekomen te zyn, misfchien, het beste was, dat, in die omftandigheden, konde gedaan worden. Doch, gewisfelyk, zoude men veel beter geflaagd zyn, en, waarfchynlyk, het Vaderland veele volgende rampen befpaard hebben, indien men het Volk zyne waare rechten had leeren kennen en laaten oefenen.

In de getalen der aangehaalde bladzyden van WAGENAAR's Werk zyn ons verfcheidene drukfeilen in deeze twee Stukjes voorgekomen, gelyk ook in fommige andere getalen. Zo moet men bl. 72 van het Elfde Stukje, reg. 3, voor 175 leezen 173 — bl. 87, reg. 10 v. o. voor 16 waarfchynlyk 6 — bl. 93, reg. 6, voor *zeventiende* (zie Bylaage, Letter A.) *vyftiende*. —— In het Twaalfde Stukje, bl. 55, reg 11, ftaat *op de lengte van flechts een half uur gaans na*, allerwaarfchynlykst is dit eene fchryffeil door verhaastinge ontftaan, waarvoor men ftellen moet *op flechts een half uur graavens na*. Zie WAGEN. *Befchr. v. Amfterdam, I Stuk, bl.* 565 van den druk in folio — bl. 64, reg. 12, ftaat *Kornelis*, lees *Jan*. —— Op bl. 90, reg. 11, env. wordt een vermeende druk- of fchryffeil in WAGENAAR's Werk aangeftipt. Maar die Schryver gebruikte waarfchynlyk de druk van *den Hollandfchen Mercurius* van het Jaar 1657, alwaar duidelyk ftaat, dat de Griffier MUSCH overleed op den 26ften van Wintermaand des Jaars 1650. —— Doch het lust ons niet fproeten in een fchoon aangezicht te zoeken.

Plakkaaten van de Provifioneele Reprefentanten van het Volk van Amfterdam, uitgegeeven door G. BRENDER A BRANDIS, *Secretaris van voornoemde Reprefentanten. Te Amfterdam, by* J. Allart, 1795. *In gr.* 8vo. 236 *bl.*

In éénen bundel zamengevoegd te zien de veelvuldige en belangryke daaden, welke in de Wereldftad *Amfterdam*, *by* en onmiddelyk *naa* de groote Omwenteling deezes Jaars, plaats hadden, en welke voorzorgen men tot behoud der Rust en ter vermyding van Verwarring, in die dagen, genomen heeft, moet elken *Amfterdammer* een aangenaam gefchenk weezen, en den liefhebberen der Vaderlandfche Historie dierbaar. Niet minder dan

67 oorspronglyke Stukken, tot dit laatste betrekkelyk, levert dit Boekdeel; en staan deeze, om aan het eerste te voldoen, eerlang gevolgd te worden door eene *Geschiedenis van Amsterdam*, *van den 19 January tot den 19 Juny deezes Jaars*, *het Tydperk van het Provisioneel Bestuur der Amstelstad.*

De hand, uit welke dit Stuk komt, en die het volgende belooft, de Burger BRENDER A BRANDIS, is recht geschikt om dien schat van Geschiedkundige Byzonderheden, in een zo klein, maar zo gewigtig, Tydvak voorgevallen, der Naakomelingschap over te leveren.

Uit het voor ons liggend Stuk zal niemand wagten dat wy iets zullen ontleenen, wat de *Plakkaaten*, enz. betreft. Alleen moeten wy nog berigten, dat eene korte *Voorreden* het Tydstip der Omwentelinge schetst, in zo verre de Aanstelling der *Provisioneele Representanten van het Volk van Amsterdam* aangaat. Zeer gepast is hier de Aanmerking des Schryvers, naa het opgeeven der Naamlyst: „ Niemand onzer Medeburgers — maar „ welligt een of ander uit het, van onzen toenmaaligen „ toestand, geheel onkundig naageslacht, zal met reden „ kunnen vraagen; namen die verkoozene Leden deezen „ last maar zo daadlyk op zich? —— Was eene toe„ juiching van eene menigte voor het Raadhuis vergader„ de Burgers voor hun wettig of voldoende genoeg, „ om zulk een gewigtigen post te aanvaarden? —— Wy „ herhaalen opzettelyk, dat een of ander, uit het volgend „ geslachte alleen, deeze of soortgelyke vraagen zal kun„ nen doen; nadien aan elk Amsterdamsch Ingezeten, „ die weet wat 'er gebeurd is, volkomen bekend moet „ zyn, dat het oogenblik, waarin deeze Commissie aan „ die Burgers, (door het *Committé Revolutionair der* „ *Stad Amsterdam*.) werd opgedraagen, volstrekt geene „ weigering konde dulden.

„ Dat niemand zich derhalven verbeelde, dat men „ dien opgedraagen last, zonder eenige tegenbedenking „ of huivering, aanvaardde. Het tegendeel is waar. Doch „ alle persoonlyke zwaarigheden vervielen; alle tegen„ bedenkingen, hoe gewigtig dan dezelve ook waren, „ hielden op; zo dra men het oog sloeg op den toestand „ der zaaken, in dat tydstip. Het vreeslyk vooruitzicht „ op alle de yslyke gevolgen eener Regeeringloosheid, „ en wel in eene Stad als *Amsterdam*, en in een tyd van

„ Om-

„ Omwending; het leevendig bezef van de onvermyde-
„ lyke verwarring, onzekerheid en wanhoop, die uit
„ zulk eene Regeeringloosheid moesten geboorcn worden:
„ deeze beiden waren reeds genoeg in ſtaat, om, buiten
„ andere overweegingen, het opgedraagen beſtuur te doen
„ aanvaarden; en geenzins op zich zelven, maar alleen
„ op den toeſtand der Stad en het welzyn haarer Burge-
„ rye, te zien; en aan beider belang hunne rust, hunne
„ huislyke genoegens, en gewoone bezigheden, voor eeni-
„ gen tyd op te offeren."

Tot ſtaaving van deeze welgegronde Aanmerkingen kan dienen de Aanſpraak van den Burger RUTGER JAN SCHIMMELPENNINCK, die, tot den post van Voorzitter verkoozen, dezelve aanving met de volgende Aanſpraak, zo als ze ons nagenoeg woordlyk wordt opgegeeven, en den Man tekent tot dien post bekwaam. Dus liet hy zich hooren:
„ Burgers! — Men moet of minder gevoel, of oneindig
„ meer welſpreekenheid, hebben, dan ik bezit, om, op dit
„ oogenblik, de aandoeningen, die zich in myn hart opeen
„ ſtapelen, op eene waardige wyze uit te drukken. Ik
„ zie my, op het onverwagtst, met ulieden ter deezer
„ Raadzaale geroepen, om de teugels van het bewind op
„ te vatten, in een tydſtip, in 't welk, als 't ware, alle de
„ banden der voorige Maatſchappylyke Orde plotsling zyn
„ van een gereeten. — Uwlieder vertrouwen draagt
„ my den post op om in deeze oogenblikken uw Voor-
„ zitter te zyn. In het midden deezer aandoeningen, Bur-
„ gers! heb ik kalmte van geest genoeg om al het moei-
„ lyke van die taak te overzien. Zo ik al gelukkig genoeg
„ mag zyn, om aan uwe verwagting te beantwoorden, ô
„ Burgers! zal ik, zullen wy allen, gelukkig genoeg zyn,
„ om aan de verwagting van onze Stadgenooten te vol-
„ doen? Ik durf my, Burgers! eene zekere maate van
„ menſchenkennis, eene zekere maate van kennis van den
„ aart van ons Volk, aanmaatigen. Vleit ulieden
„ niet van aan allen te zullen behaagen. Dezelfde toe-
„ juichingen, waar van het Volk, by het hooren onzer
„ Naamen, de lucht heeft doen weêrgalmen, kunnen door
„ de taal van gemor, verachting en ontevredenheid, ver-
„ vangen worden. Duizenderleye tegenſtrydige belangen
„ zullen dagelyks, by afwisſeling, beſluiten van ulieden
„ trachten af te perſen, welken uwer onwaardig zouden
„ zyn. Maar, Burgers! hoe ongunſtig ook dat Tafreel

„ moge zyn, alles wordt eenvoudig, alles wordt gemaklyk, voor den man, die, eens vooral, voorgenomen heeft, om, het koste wat het wil, zyn pligt, zyn geweeten, te voldoen. Ziet daar, Burgers! den eenigen weg, welke ons met eer aan het einde van deezen loopbaan kan brengen, of ons met eere op denzelven kan doen vallen. Als uwen Voorzitter verklaar ik, —— en ik eisch dezelfde Verklaaring van u allen, —— dat billykheid, rechtvaardigheid, en grootmoedigheid, myne handelingen zullen regelen. Dat geene gevaaren, van wat natuur, of hoe groot ook, immer in ſtaat zullen zyn, om my tot iets mede te doen werken, het welk van deeze regelen zou afwyken. En het is, na deeze uitſtorting van de gevoelens van myn hart, *dat ik*, ter uwer begeerte, den post van Voorzitter op my neeme; in de uitvoering van welken post ik uliever goedgunſtige onderſteuning en toegeevenheid verzoeke.''

Hierin ſtemden alle de Leden, met eene onbegrypelyke verrukking, toe. —— De Stukken, hier voorhanden, leveren bewyzen by bewyzen op, hoe zy zich manlyk op hunnen post gekweeten hebben; en de beloofde Geſchiedenis, welke wy reikhalzende te gemoete zien, zal dit, ongetwyfeld, nog meer aan den dag leggen.

Reflexien over 't Noord-Americaansch Beſtier, van 't Judicieele Departement, in 't Civiele en Crimineele, gevolgd van eenige zeer belangryke Aanmerkingen van een geacht Amſterdamsch Regtsgeleerden, betrekkelyk tot 't zelve Onderwerp. Te Amſterdam, by W. Holtrop. *In gr. 8vo.* 24 *bl.*

De eerſte der *Aanmerkingen* van den op den Tytel aangeduidden Regtsgeleerden, bl. 22 geplaatst, kan men als een Voorberigt aanmerken; en luidt dezelve in deezervoege: „ Daar alle Wysgeeren niet alleen; maar ieder weezen, met een gezond denkvermogen begunſtigd, innerlyk overtuigd moet zyn, dat het geluk, de veiligheid en zekerheid der Maatſchappy voor het grootſte gedeelte gelegen is in de daarſtelling van welgeorganiſeerde, verlichte en van niets als van de Wetten onafhankelyke regtbanken: zo heeft men gemeend het publiek geen ondienst te zul-

„ len

„ len doen, met aan onze Landgenooten gelegenheid te geeven, „ om daar over de denkbeelden der beste denkers der Americaansche Natie te leeren kennen —— men heeft geoordeeld, „ ten dien einde, met vrugt, deeze Reflexien, in onze taal „ overgebragt, door den druk gemeen te kunnen maaken. Dezelve zyn getrokken uit het uitmuntend Americaansch Werk „ *The Federalist*; een Werk, het welk in twee Deelen, in „ klein 8vo., meer gezond verstand, en opgeklaarde denkbeelden over Vryheid en Regeeringsvorm, bevat, als uit verscheide Quarto's of Folio's van oude Publicisten, en „ uit duizende pakken hedendaagsche Declamatien, te haalen „ zyn."

Wy kennen het Werk *The Federalist* niet, dan alleen uit het aanpryzende, 't geen de Burger DUMBAR 'er van gegeeven heeft in het Voorbericht van het IIte Deel zyns hoogstlofwaardigen Werks, *de Oude en Nieuwe Constitutien der Vereenigde Staaten van America*, bl. VIII, die, by een Verslag van den oorsprong en inhoud deezes Tydschrifts, mede een zeer voordeelig getuigenis geeft van het Werk, waar uit de *Reflexien* voorhanden ontleend zyn. De Burger DUMBAR schryft: „ wy schroomen niet, omtrent *The Federalist* te zeggen, dat zy, die niet verkiezen in de gewesten der „ verbeelding om te zwerven, maar egte prakticaale, op „ ondervinding en menschenkennis, zo wel als op de beginzelen van het Regt, gegronde, Staatkunde verlangen, „ onzes oordeels, vergeefsch naar iets beters zullen zoeken."

Uit dit van zo goeder en bekende hand aangepreezen *Americaansch* Tydschrift, zyn de hier medegedeelde *Reflexien* betreklyk het gemelde gewigtige onderwerp ontleend. Wy pryzen ze der leezinge aan, terwyl de Leezer aan de *zeer belangryke Aanmerkingen van een geagt Amsterdamsch Regtsgeleerden, betreklyk tot het zelfde onderwerp*, hier bygevoegd, welke vier in getal zyn, en nog geen drie volle bladzyden beslaan, niet veel tyds zal behoeven te besteeden: de eerste deezer vier Aanmerkingen hebben wy in den Aanvange onzer Aankundiginge geheel geplaatst; en kan dezelve tot een staal dienen.

De

De waarde der Horoscoopkunst, of zedig Onderzoek over het bestaan en de nuttigheid der Astrologie, of Sterrenvoorzegkunde; door HERM. JO. KROM, *Professor en Predikant te Middelburg, Lid van het Zeeuwsche en andere Genootschappen. Te Middelburg, by* P. Gillissen, *en de* Wed. J. P. Gillissen, 1795. *In gr. 8vo. Behalven het Voorberigt*, 179 *bl.*

De Hoog Eerw. KROM, zo niet een der werkzaamste Leden van het Natuurkundige Gezelschap te *Middelburg*, is althans onder hun de mildste met de vrugten van zynen arbeid den Landgenooten mede te deelen, gelyk onze Aankundigingen van 's Mans veelvuldigen arbeid uitwyzen. —— Arbeidzaamen in het vak der Letteren en Weetenschappen kunnen bezwaarlyk zeggen: ik zal nooit over deeze of geene stoffe pen op 't papier zetten. Eene leiding van omstandigheden brengt ons in eenen stand, die een anders niet verkiesbaar voorwerp verkieslyk doet schynen. Dit is 't geval geweest onzes Hoogleeraars, blykens zyn Voorberigt en den Aanvang deezes zedigen Onderzoeks. 't Welk volgens deezen leiddraad is ingerigt.

Een kort Berigt van de Geschiedenis der Astrologie, en opheldering van 't geen men door de *Astrologie* of *Sterrenvoorzegkunde* te verstaan, en in het stellen van den Globe ten dien einde waar te neemen, hebbe. —— In de Heilige Schrift is geen grond voor de beoefening van deeze Kunst; veeleer wordt dezelve daar in veroordeeld. Een uitvlugt hieromtrent beantwoord. —— Gewigtige bedenkingen, welke het Gezond Verstand tegen de Astrologie aan de hand geeft. —— Dezelve nader wederlegd uit het Leerstuk van Gods byzondere Voorzienigheid; — uitweiding over dit voor den Mensch en Christen troostryke Leerstuk —— op dit onderwerp toegepast, ter omverwerping van zekeren bepaalden Invloed, welken de Sterren op de lotgevallen der Menschen hebben zouden. —— Ook heeft men geen grond, om, buiten zulk een invloed, de Sterren voor Moniteurs of Aanwyzers van onze Lotgevallen te houden, uit hoofde van zekere *Harmonia Praestabilita*, of *voorafgestelde Overeenstemming*, van het eene met het andere.

Twee zwaarigheden brengt de Hoogleeraar voorts by, en ruimt ze uit den weg — de eene ontleend uit de verbaazende moeite, welke door de grootste Geleerden, waarschynlyk niet zonder vrugt, aan de beoefening van die kunst besteed is —— de andere uit de ondervinding van zo veele welgelukte Horoscoopen, —— welke hy geheel uit den weg ruimt, en 'er by gevolge uit besluit tot de volslaagene ongegrond-

grondheid der Horoscoopkunst. —— Verder toont hy den invloed, welke de voordeelen, van ouds aan de beoefening der Aſtrologie verbonden, natuurlykerwyze kunnen gehad hebben; ſchoon egter verſcheiden der grootſte Sterrekundigen met die kunst niets ophadden; maar dezelve veeleer als ongegrond verachtten. —— Voorts voert de Schryver eenige Bedenkingen aan tegen de laatere en hedendaagſche Aſtrologisten of Horoscooptrekkers, inzonderheid omtrent de Voorſpellingen in de Brieven van Meester FRANCISCUS, enz. of Spiegel der Waereld, op naam van LUDEMAN uitgegeeven, en wat de vooroordeelen en geneigdheid voor zulk eene gewaande Kunst, ook in deeze verlichte Eeuwe, ſomtyds zelfs by kundige Lieden, nog leevendig houdt.

Hier aan hegt de Hoogl. een Betoog over de Schadelykheid voor den Mensch (niet tegenſtaande men van GODS zyde de Leer eener Prædeſtinatie erkent.) om zyn Lot vooraf te weeten. En leidt uit alles deeze gevolgen af: dat de Horoscoopkunst geenen grond heeft van beſtaan; en, al beſtondt 'er zulk een kunst, dat het voor het Menschdom wenschlyk zou zyn dat dezelve nimmer beoefend werd.

Ziet daar de grondſchets eener Verhandelinge, by Afdeelingen gedaan, waar wy zo veel weetenswaardigs, zo veel welberedeneerds, in aantroffen, dat dit ryklyk kan opweegen tegen Uitweidingen, die ſoms vry groot, en door den Schryver hier en daar zelve gevoeld en erkend zyn (zie bl. 70 en 146.) —— tegen het *louter Theologiſche*, 't welk de Schryver daar in gemengd heeft, en ons min, dan het overige, ſmaakte.

Te recht neemt hy in aanmerking, op dat wy het een en ander aanſtippen, hoe de Ontdekking der nieuwe Planeet *Uranus* door HERSCHEL de Aſtrologisten moet in verlegenheid gebragt hebben. Het antwoord, 't welk hy vermeldt dat daar op kan gegeeven worden, naamlyk „ dat mogelyk wel gebrek aan kunde en waarneeming van deeze *Planeet* oorzaak geweest ware van het misſen van zommige Voorzeggingen, en van het gebrek, het welk daar door in zeer veele getrokkene Horoscoopen moet plaats gehad hebben;" dit antwoord hebben wy, met de daad, door een Voorſtander van die Kunst hooren geeven; die zyne blydſchap over deeze Ontdekking betuigde, en daar in grond meende te vinden, om veele tot nog begaane misſlagen te zullen verbeteren. Een niet ongeestig redmiddel in de verlegenheid, waar in hy zich ten opzigte zyner vermeende Kunst gebragt vondt.

Wel te recht logenſtraft de Schryver de Voorſpellingen uit den Sterrenſtand opgemaakt, door het voorbeeld van den wereldberoemden *Mathematicus* en *Aſtrologist* STÖFLER, die ten tyde van CAREL DEN V leefde, en in den Jaare 1524 de Rout-

ftoutheid hadt eene Voorzegging te doen van eene fchriklyke verwoesting, welke, in 't gemelde jaar, als door een anderen Zondvloed, over de Wereld komen moest. Eene Voorfpelling die grooten fchrik door *Europa* verfpreidde, en veel geloofs vondt; dan fchoon de Conjunctie van *Saturnus*, *Jupiter* en *Mars*, in het teken van de *Visfchen*, in 't gemelde jaar gefchiedde, en die deerlyke verwoesting niet alleen door STÖFLER, maar ook door andere Sterrekundigen, in *Afia*, *Africa* en *Europa*, voorfpeld was, niet kwam; maar dat dit eigenfte jaar een der fchoonfte en vrugtbaarfte was, ooit beleefd.

Dit wel uitgekoozen voorbeeld leezende, verwonderde het ons, dat de Verhandelaar, die, blykens zyne veelvuldige Aantekeningen, eene zeer uitgebreide Beleezenheid bezit, daar niet byvoegde een nog zeer jong geval van dien aart, *in ons* Vaderland gebeurd. En 't geen wy niet ongepast oordeelen hier te herinneren. De Sterrekundigen hadden in den Jaare 1774 waargenomen, dat de Planeeten *Mercurius* en *Mars* in dit jaar zeer na voorby onzen Aardbol zouden loopen: zommigen hadden zich uitgelaaten over de mogelykheid, dat de nabyheid van een deezer Dwaalfterren aan onze Aarde op dezelve eenigen invloed zou kunnen hebben. Dit ontrustend gerugt waaide uit *Frankryk* welhaast in andere Ryken, en ook in ons Vaderland, over, 'er ontftondt veel bekommerings onder 't Gemeen, 't welk den achtften van Bloeimaand met fchrik zag naderen als 's Aardbols jongften Dag. Dan nergens in onze Gewesten liep die benardheid tot zulk een uiterften als in *Friesland*, waar een dweepend Schoolmeester den Propheet fpeelde, en de akeligfte gebeurtenisfen voorfpelde. Zo veel geloofs vondt het by zommigen, dat zy hunne Broodwinningen lieten ftilftaan, in het denkbeeld, dat zy, na den achtften van Bloeimaand, des niet zouden behoeven. De Hooge Regeering van dat Gewest oordeelde het noodig, ter bedaaringe van de zo zeer ontrustte gemoederen, en ter voorkominge van meerder verwarringe, een Berigt te laaten opftellen en wereldkundig maaken. —— Deeze Verklaaring veroorzaakte wel eenige gerustheid in de gemoederen; doch de vrees verliet de beklemdfte harten niet te eenemaal, dan naa dat de angftig te gemoet geziene achtfte van Bloeimaand, zonder dat 'er op denzelven iets zonderlings door de werking der Dwaalfterren veroorzaakt werd, ten einde geloopen was, wanneer het Bygeloof, naar gewoonte, zweeg, en het gegrond belachen van kloeker verftanden, met geduld, moest verdraagen. Wy tekenen dit over uit de *Vaderl. Hist. ten onmiddelyken Vervolge op* WAGENAAR, XXIV Deel, bl. 364, enz. waar men ook het van Staatswegen gerustftellend Gefchrift vindt; dat ook in de *Nieuwe Nederl. Jaarb.* van dat Jaar voorkomt.

In

In het dubbel verdiende veragtlyk licht plaatst de Verhandelaar den *Spiegel der Waereld*, op naam van Dr. LUDEMAN, door Dr. KERSTEMAN, uitgegeeven. Een Werk, 't welk tot schande van onze Eeuw en van ons Vaderland getuigt, daar van dit lompe Prulschrift vol Voorzeggingen, binnen vier maanden tyds, een eerste druk, van 2200 Exemplaaren, niet alleen vertierd werd; maar welk Werk, in laateren tyd, zulk een onnoemlyken aftrek hadt, dat het nog zesmaal is herdrukt en uitverkogt geworden.

De sterke gezogtheid van zulk een Werk, in onzen tyd en in ons Land, toont genoegzaam, hoe verdwaasd onze Landgenooten over 't algemeen nog zyn, en hoe zeer zy noodig hebben tegen dit schadelyk Vooroordeel met allen ernst gewaarschuwd, en afgemaand te worden van eene Dwaasheid, om het met geen erger naam te bestempelen, die wy, tot ons leedweezen, ondervonden hebben, dat niet alleen heerscht by het zogenaamd *Gemeen*, maar ook lieden van eenen anderen Stand aankleeft, en waarvan men de spooren aantreft by menschen, die men anderzins zou verongelyken, als men ze voor kleinverstandig hieldt. Voor deeze laatstgemelden kan het *Onderzoek*, hier voorhanden, dienen; en ware het te wenschen, dat iemand zich verledigde, om, meer in den *Volkstoon*, een Stukje te vervaardigen, ter bestrydinge en ontkragtiging der des nog zo algemeen heerschende Vooroordeelen, welke men allerwegen aantreft. Om deeze uit te rooijen, moet de straal der algemeene Verlichting schynen, en de dageraad der Kundigheden opgaan voor mingeoefende Verstanden. Deeze zorge zy der *Maatschappye tot Nut van 't Algemeen* aanbevolen. Terwyl hier toe kragtdaadig kunnen medewerken de Leesboekeryen, ten dienste van mingeoefende en behoeftige Burgers, hier en daar in ons Vaderland geopend; het openbaar Volksonderwys, 't geen men te *Haarlem* heeft aangevangen, en waar op men van 's Landswegen bedagt is. Een ontwerp van het grootste aanbelang, en 't geen wy hoopen, dat, naa de volvoering van nog meer dringende Vaderlandsche Behoeften, met allen ernst zal worden ter hand geslaagen.

Magazyn van Nieuwe Reisbeschryvingen, uit onderscheide Taalen. No. 1. *Te Dordrecht, by* de Leeuw en Krap, 1795. *In gr.* 8*vo.* 176 *bl.*

Het begin eens Werks, klein in den oorsprong, misschien groot in de volvoering, kundigen wy hier aan. 't Voorberigt, dat zeer kort is, zal den aart en 't oogmerk best ontdekken. Wy vinden daarin vermeld: „ Voor zo verre wy

„ be-

„ bewust zyn, is 'er tot nog toe in onze taal geene Verza-
„ meling van vreemde Reisbeſchryvingen voorhanden. Daar
„ nu de nuttigheid, zo wel als het aangenaam onderhoud
„ derzelven, algemeen erkend wordt, hebben wy, het voet-
„ ſpoor van andere Natien volgende, niet onvoegzaam ge-
„ oordeeld, om een nieuw Werk, onder den titel: *Magazyn*
„ *van Nieuwe Reisbeſchryvingen*, aan het licht te geeven. Dit
„ eerſte Stukje zal ſpoedig door een tweede gevolgd worden,
„ en men zal voor alles zorgen, dat 'er geen Reisverhaalen
„ in deezen bundel voorkomen, die alreede in onze taal het
„ licht zien.

„ Drie Stukjes na genoeg van gelyke grootte als het te-
„ genwoordige, zullen een Deel uitmaaken, en by elk Deel
„ zal een algemeenen Inhoud geleverd worden."

Dit Eerſte Stukje vervat de zeven volgende Reizen. —— Reize van den Heer GORANI door de Republiek *Genua* —— Reize door de Landen aan den *Rhyn*, in de Lente des Jaars 1793, door den Heer VAN KNOBLAUCH —— Nieuwe Reize na de *Pelew-Eilanden* —— Reize van den Major HOUGHTON door de Binnenlanden van *Africa* —— Reize van de buitengewoone Gezanten des Konings van *Engeland* na den Keizer van *China* —— Waarneemingen op eene Reize na *Maintz*, in een Brief aan een Vriend, door C. MEINERS —— Reize van een *Lyflander* na *Warſchauw*, in 1793.

In een Werk van deezen aart komt het en op *Keuze* en op de *Volvoering* aan. In beide ſchenkt dit aanvanglyk Stukje geene ongelukkige Proeve. De *Nieuwheid* en de *Verſcheidenheid*, twee zeer gewigtige vereischten in eene Verzameling van deezen aart, zyn beide in agt genomen, en de Vertaaling, zo verre de oorſpronglyke Stukken ons bekend zyn, is gelukkig volvoerd.

Thans laaten wy het by deeze bykans bloote Aankundiging berusten. Volgende Stukjes zullen ons wel gelegenheid aanbieden tot eene breedvoeriger opgave.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Boeken Ezra, Nehemia *en* Esther; *naar het Hebreeuwsch: met korte Aanmerkingen voor Ongeleerden: door* YSBRAND VAN HAMELSVELD. *Te Amsterdam*, *by* M. de Bruyn. 120 *en* 108 *bl. in gr.* 8*vo.*

J. D. MICHAËLIS, *Nieuwe Overzetting des Ouden Testaments*, *met Aanmerkingen voor Ongeleerden. In het Nederduitsch overgebragt. XIVde Deel; behelzende de Boeken* Ezra, Nehemia *en* Esther. *Te Dordrecht*, *by* A. Blussé en Zoon, *en* de Leeuw en Krap. X *en* 291 *bl. in gr.* 8*vo.*

Schoon VAN HAMELSVELD toeftemme, dat de reden der benaaming van het Boek *Ezra* zou kunnen zyn, om dat deze Joodfche Geleerde en Priester, en zyne inrigtingen een voornaam gedeelte van het onderwerp en den inhoud van hetzelve uitmaaken, voegt hy 'er echter met regt by, dat het den naam van EZRA daarom *kan* verkregen hebben, om dat hy 'er de Schryver van geweest zal zyn. Hy houdt dit laatfte zelfs voor „ ten hoogften waarfchynlyk, ja, met betrekking tot de laatfte Hoofdftukken, genoegzaam zeker, alzoo hy daar in van zich zelven meestal in de eerfte perfoon fpreekt, ééne of andere keer uitgezonderd, wanneer hy de derde perfoon gebruikt, het geen ook by de beste Schryveren niet ongewoon is. —— Wat de eerfte zes Hoofdftukken betreft, (voegt hy 'er by) deze bevatten gebeurenisfen vóór zynen tyd, welke hy uit aantekeningen, door ooggetuigen en tydgenoten opgefteld, fchynt ontleend te hebben." Hoofdzaaklyk komt hier mede het gevoelen van MICHAËLIS overëen, alleen met dit onderfcheid, dat HAMELSVELD fchynt te ftellen, dat EZRA, fchoon by de zes eerfte Hoofdftukken zich van vroegere Aantekeningen bedienende, echter daar aan derzelver tegenwoordige gedaante gegeven hebbe; terwyl MICHAËLIS, deze zes Hoofdftukken, en een gedeelte van het zevende, voor

Jaarboeken, door gelyktydige Schryveren opgesteld, houdende, van oordeel schynt te zyn, dat EZRA dezelven gelaaten hebbe zoo als zy waren, en daar by slechts een Byvoegzel hebbe geschreven, dat met het 27ste vers van het zevende Hoofddeel aanvangt.

Laat ons de gedachten van onze Uitleggers over eenige byzondere plaatzen opgeven.

Hoofdst. I: 11, waar de lyst der tempelgereedschappen, die in de voorige versen opgenoemd waren, opgetrokken wordt, lezen wy: *alle de gereedschappen bedroegen een getal van* 5,400; en ondertusschen, wanneer men de getallen vs. 9 en 10 optelt, vindt men 'er niet meer dan 2,499. „ Dus moeten 'er dan (zegt HAMELSVELD) „ nog andere vaten en gereedschappen, behalven de op„ genoemden, geweest zyn, zoo dat het geheele getal „ 5,400 beliep; of men moet stellen, dat hier in de ge„ tallen een misslag, of dat 'er in de opgave iet overge„ slagen zy. — In het Apokryfe Boek van Ezra II: 12, „ 13, vindt men de getallen ook anders opgegeven." Aldaar, naamelyk, vinden wy de volgende opgave:

Gouden schaalen	1000
Zilveren schaalen	1000
Vaten om uit te schenken . .	29
Gouden dekzels van schaalen .	30
Zilveren dekzels	2410
Andere vaten	1000
samen	5469

En deze opgave houdt MICHAËLIS, met groot regt, voor veel waarschynlyker.

Kap. IV: 2. MICHAËLIS vertaalt het slot van dit vers: *en zedert den tyd van Assarhaddon — hebben wy geene offers*; HAMELSVELD: *en hebben hem offerhanden geöfferd van den tyd van Esarhaddon — af*, enz. 'Er zyn, naamelyk, hier twee lezingen in het Hebreeuwsch. HAMELSVELD houdt het voor zeer waarschynlyk, dat zy van ouds beide in den tekst gestaan hebben, en dan vraagender wyze vertaald moesten worden: *Hebben wy hem niet geöfferd?* in eenen bevestigenden zin. MICHAËLIS schynt tusschen de beide lezingen in twyfel te staan; van die, welke hy gevolgd heeft, zegt hy, onder anderen: „ dit

„ zou

„ zou een' heel goeden zin geven, alleen dat het, volgends de geschiedenis, dit eenige hier geheel verschoonlyk gebrek zou hebben, van eene groote leugen der Samaritanen te zyn." Van de andere lezing zegt hy, dat ze misschien meer waarheid in deze bedrieglyke verzoekers om deelgenootschap aan den tempel wezen kon. „ Zy konden heel wel, zedert Asfarhaddons tyd, den waaren God geöfferd hebben, misschien „ niet hem alleen, niet hem als den eenigen waaren God, „ maar naar de heidensche denkwyze, als den God des „ Israëlitischen Lands, in het welk Asfarhaddon hen gebragt had."

Kap. VII: 6. Dewyl EZRA hier *een handig Schriftgeleerde*, of, gelyk MICHAËLIS het vertaalt, *een groote Geleerde*, genoemd wordt, zoo meent deze hier in een bewys te vinden, dat EZRA dit gedeelte des Boeks niet geschreven hebbe. HAMELSVELD vindt deze lofverheffing in EZRA's eigen mond niet berispelyk. „ Daar wordt immers alleen gemeld (zegt hy) dat EZRA in MOSES Wetboek wel ervaaren was: en dit moest hy aantekenen, op dat zyne Lezers de reden zouden inzien, waarom de Koning van *Perfië* juist hem na *Jerusalem* gezonden hadt, om den kerklyken toestand der Jooden te onderzoeken, en dien, daar hy gebrekkig bevonden werdt, naauwkeurig, naar de Wet van MOSES, te herstellen."

Kap. IX: 1. „ EZRA (zegt MICHAËLIS) is hier strenger dan MOSES, en heeft vermoedelyk zelf iets in de Wetboeken van MOSES kwalyk verstaan. — Doch mogelyk is de zaak zo te beslegten, dat Egyptische Vrouwen met Priesters, en de Israëliten met Canaanitische Vrouwen getrouwd waren; en dan ware dit zeker tegen de Mosaïsche Wet." HAMELSVELD meent, dat de schuld daar nog door verzwaard was, dat men 'er niet eens na gezien hadt, of deze Vrouwen afgodisch bleven; dat dit voorbeeld te gevaarlyker was in 't begin der herstelling van den Staat; en dat deze heidensche Volken, ten dien tyde, kwalyk gezind waren, en geneigd tot oproer tegen de *Perfen*, de weldoeners en beschermers der Jooden.

Het Boek *Nehemia* houdt HAMELSVELD voor geschreven door den man, wiens naam het aan het hoofd draagt. Op de twyfelingen, door MICHAËLIS en anderen voorgesteld, of ten minsten Hoofdst. VIII–X wel van NEHE-

MIA's hand zyn, en of zy niet tot het Boek *Ezra* behooren, geeft hy antwoorden en oplossingen, die verdienen overwoogen te worden. Het sterkste bewys voor het gevoelen, dat deze Hoofdstukken hier op de regte plaats staan, en van NEHEMIA's hand zyn, is dit, dat van hem, Kap. VIII: 8 en X: 2, als *Landvoogd* gewag gemaakt wordt. MICHAËLIS zelf noemt dit bewys onoverwinnelyk, indien de lezing echt is: doch hy geeft tevens zyn vermoeden op, dat de naam NEHEMIA in beide plaatzen onecht, en eene inlassing van eene laatere hand, zou zyn; en hy brengt redenen by, die geenszins verwerpelyk zyn. —— Uit de oplossingen, welke HAMELSVELD geeft op eene andere twyfeling, die uit Kap. XII: 11, 12, 22, ontleend wordt, is zekerlyk die de verkieslykste, welke aan Byvoegzels van laateren tyd denkt.

De lyst der geenen, die het eerst na Jerusalem en Juda te rug gingen, staat op drie plaatzen, Ezra II, Nehem. VII: 6-69, en in het Apocryphe Boek Ezra, Kap. V: 8, en vervolgens; doch met veele verscheidenheden. HAMELSVELD meent, dat in deze lysten dit onderscheid kan geweest zyn, dat de éëne is opgesteld, zoo als de familiën en persoonen in Babel zich hebben aangegeven, om den togt mede te doen; terwyl de andere lyst is van de geenen, die den togt daadlyk mede hebben gedaan: dat sommige van gedachten veranderd waren, en anderen 'er nog by kwamen, na dat de eerste lyst reeds was opgemaakt. Waarschynlyker echter is het gevoelen van MICHAËLIS, dat het verschil in deze lysten blootelyk aan de Afschryvers te wyten zy, die eenige getallen uitgelaaten of verkeerd geplaatst hebben. Want de som is in alle drie de lysten dezelfde, naamelyk 42360; maar in geene van de drie komt de som uit, wanneer men de getallen addeert.

„ Of het Boek *Esther* canoniek zy, (zegt MICHAËLIS) zo als men gemeenlyk gelooft, of apocryph, ja zelfs, of het egt, en eene waare geschiedenis, of een verdigtzel, zy, moet elk een zelf beproeven (want zonder beproeving moet men het ook niet verwerpen); en daar by heb ik in de Aanmerkingen, door eene openhartige aanwyzing der zwaarigheden, der geene zo wel, welke ik beantwoorden,

den, als die ik niet beantwoorden konde, toegebragt, wat in myn vermogen was. Wie het goed vind, die mag ook nog daar mede vergelyken het geen ik in de *Oosterfche Bibliotheek* (*) heb gefchreeven. Vind men het Boek niet egt, dan verliest 'er de Godsdienst niets by dan tegenwerpingen, die uit hetzelve tegen denzelven gemaakt zyn."

HAMELSVELD, ondertusfchen, die reeds te vooren, in zynen *Bybel verdeedigd* (†), breedvoerig over de waarheid der Gefchiedenis, in dit Boek vervat, gehandeld had, en die aldaar gepoogd had aan te toonen, dat men dezelve tegen alle bedenkingen en tegenwerpingen genoegzaam kan handhaaven, verkeert nog in dezelfde gedachte, en zoekt dezelve, door het aanvoeren zyner bewyzen, en het oplosfen der zwaarigheden, te ftaaven.

„ Het bevreemdt eenen Lezer van dit Boek (zegt hy in de Inleiding) terftond, by den eerften opflag, dat hy in hetzelve, daar het eene merkwaardige verlosfing der Jooden befchryft, nogthans niets leest van het Joodfche Land, niets van *Jerufalem*, niets van den Tempel, ja, dat hy den naam van *God*, of *Jehova*, in dit gantfche Boek, niet ontmoet. Duidlyk is de naaste bedoeling van dit Boek, om de aanleidende gelegenheid van het Feest *Purim*, het welk nog tot den tegenwoordigen tyd door de Jooden gevierd wordt, te verhaalen, en evenwel is 'er in hetzelve geen gewag van Priesters, of *Leviten*, geen Hoogenpriester wordt 'er genoemd, niettegenftaande de waarneming der Feesten en Hoogtyden tot de Priesters byzonder behoorde. Doch deze bedenkingen verdwynen allen, wanneer men flechts een rechtmatig begrip van den tyd en plaats, wanneer en waar deze gebeurenisfen zyn voorgevallen, en van derzelver eigenlyke gefteldheid en famenhang, verkregen heeft."

Hy poogt vervolgens te bewyzen, dat de gebeurenisfen van dit Boek zyn voorgevallen geduurende de *Babylonifche* gevangenis in het *Medo-Perfisch* Ryk; dat de AHASUEROS van dit Boek dezelfde is met die, welke Dan. IX: 1 voorkomt, welke de ASTYAGES der ongewyde gefchiedenis is, de Vader van KYÄXARES I, of DARIUS den

(*) II D. bl. 12—38. VI D. bl. 144—151. Hoogd. uitg.
(†) D. VII, bl. 134—184.

den *Meder*, en de Grootvader van CYRUS, welke uit zyne Dochter MANDANE geboren was.

„ De Vader van dezen ASTYAGES KYÄXARES I was een bondgenoot van NEBUKADNEZAR, en hadt denzelven het *Assyrisch* Keizerryk helpen sloopen en te onderbrengen, vervolgends hadden zy de Landschappen van dit Keizerryk met elkanderen gedeeld, in dit *Assyrisch* ryk waren veele Jooden verstrooid en ballingen, zoo uit de eerste verstooring van het ryk der X Stammen door de *Assyriërs*, als vervolgends na de verwoesting van *Jerusalem*, uit de Stammen *Juda* en *Benjamin*, welke in de Landen der bondgenoten NEBUKADNEZAR en KYÄXARES waren overgevoerd.

„ Derhalven, geduurende de *Babylonische* ballingschap, is deze gebeurenis voorgevallen, en bepaaldelyk met de Jooden, niet die in het ryk van *Babel* waren, maar die zich in het ryk van *Medië* en *Persië* bevonden. *Jerusalem* lag thans verwoest, de Tempel was verbrand, ja het Joodsche Land was by de verdeeling aan NEBUKADNEZAR's ryk gehecht, dus natuurlyk geen gewag van dat alles in dit Boek. De meeste Jooden uit de Stammen *Juda* en *Benjamin*, ook de Stam *Levi* en de Priesters, waren ballingen in *Babel*, gevolglyk kunnen wy van dezen ook geene melding vermoeden.

„ Dit dus ondersteld zynde, dat de geschiedenis, geduurende de *Babylonische* gevangenis, is voorgevallen, moeten wy ten tweeden opmerken, dat aan het Hof van AHASUEROS of ASTYAGES, een vadzig Koning, zoo als zelfs de ongewyde geschiedenis hem aan ons vertoont, geduurige kuiperyën van de Staatsdienaaren en Hovelingen plaats hadden, om elkanderen den voet te ligten, waar by dan ook de Koninglyke Vrouwen en Bywyven in het spel kwamen, en waarlyk, even dus vertoont zich de toestand van zaaken in deze tegenwoordige geschiedenis, welke hier medegedeeld wordt, als een uittrekzel van, of ontleend uit, de Jaarboeken der *Meden* en *Persen*, en dus als een echt stuk, in het welk men zich derhalven niet moet verwonderen, den naam *Jehova*, of *God*, niet uitdrukkelyk genoemd te vinden.

„ Na deze aanmerkingen, bekomt deze geschiedenis alle kracht van echtheid en geloofwaardigheid."

In den loop der korte Aantekeningen worden vervolgens de byzondere bedenkingen tegen de echtheid en geloofwaardigheid van dit Boek opgelost; doch dit uittrekzel

zel is reeds te uitvoerig geworden, om ook daar van nog proeven op te geven.

Dit alleen moeten wy 'er nog byvoegen, dat MICHAËLIS, by zyne Overzetting der Boeken *Ezra* en *Esther*, ook de Vertaaling gegeven heeft van de afwykingen en byvoegzels der apocryphe Griekſche Boeken; maar dat HAMELSVELD dezelven niet vertaald heeft, oordeelende, dat dezelven niet alleen de blyken van onëchtheid medebrengen, maar ook aan de Geſchiedenis weinig of geene opheldering geven.

De Bybel, door beknopte Uitbreidingen, en ophelderende Aenmerkingen, verklaerd; door J. VAN NUYS KLINKENBERG, *A. L. M. Theol. & Phil. Doctor, Hoogleeraer in de H. Godgeleerdheid en Kerkelyke Geſchiedenis, aen het Illuſtre Athenæum, en Predikant in de Gemeente te Amſterdam; mitsgaders Lid van het Zeeuwsch Genootſchap der Weetenſchappen, te Vlisſingen. Zes-en-twintigſte Deel. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1794. *Met Privilegie van de Ed. Gr. Mog. Heeren Staaten van Holland en Westfriesland. CLXX en* 441 *bl. in gr. 8vo.*

Dit Boekdeel bevat eene Uitbreiding van, en Aanmerkingen op, de zeven eerſte Hoofddeelen der *Openbaaringe van* JOANNES, en eene Inleiding tot het gantſche Boek. In deze Inleiding handelt de Schryver over het opſchrivt van het Boek —— over deszelfs Schryver, echtheid, en Goddelyk gezag —— over den tyd wanneer de Openbaering geſchreven is —— over derzelver uitgaeven —— over de nuttigheid van dit Boek —— over den ſtyl en de tael van hetzelve —— over de verſchillende uitleggingen, die daer van gegeven zyn —— over de verdeeling van hetzelve, en de ontleeding van het eerſte gedeelte — en eindelyk over de uitlegkundige Schrivten in onze tael, die men 'er by kan raedpleegen.

Omtrent alle deze byzonderheden omhelst de Schryver het meest algemeen aangenomen gevoelen, en poogt hetzelve uitvoerig te ſtaaven. Alleen omtrent de uitlegging van het Boek verſchilt hy van zyne Voorgangers, en betreedt zyn eigen weg, echter al twyffelende, en

en met eene befcheidene onderwerping van zyne meeningen aan het beter oordeel van anderen.

Hy beftrydt, naamelyk, niet alleen het gevoelen van GROTIUS, LIGTFOOT, HAMMOND, en anderen, die deze geheimzinnige Voorzeggingen, immers meerendeels, te huis brengen op de Verwoesting van Jerufalem door de Romeinen; maar ook dat van COCCEJUS, VITRINGA, en een aantal hunner Navolgeren, die alles volgens de zoogenaamde *zeven Perioden* verklaaren, en in de *Openbaaring* de geheele Kerkelyke Gefchiedenis, vooral die der Westerfche Kerk, in eene Prophetifche gedaante voorgedraagen, meenen te vinden. Hy is van oordeel, dat de vervulling dezer Voorfpellingen te vinden zy in de geduchte oordeelen, welke de verhoogde Middelaar, over de vyanden der Christenen, heeft uitgeoefend, en nog verder zal uitoefenen; en dat 'er van de lotgevallen der Christen Kerk niet rechtftreeks gefproken worde, maar alleen in zo verre, als zy met de ftraffen der vyanden in verband ftaan, en daar op betrekking hebben. Hy verklaart dus de geheimzinnige vertooningen, welke JOANNES, by het openen der *zes* eerfte *Zegelen*, gezien heeft, van de oordeelen, over de vyanden van CHRISTUS Koningryk, tot den tyd van CONSTANTYN *den Grooten*; terwyl de *zeven Bazuinen*, volgens hem, den inhoud van het zevende of laatfte deel des verzegelden boeks uitmaaken.

Wy vermeeten ons niet, de gegrondheid of ongegrondheid dezer onderftelling, of van de daar op gebouwde verklaaringen van byzondere plaatzen, te toetzen. De bedoeling van de zoogenaamde *Openbaaring* blyft voor ons raadzelachtig, en wy zien geene mogelykheid om door den donkeren nevel, welke dezelve bedekt, heenen te dringen. En even dit, wy moeten dit vrymoedig bekennen, wekt by ons geen gunftig vooroordeel voor het Godlyk gezag van dit Boek. Onze Schryver zegt op bl. CXXXIX: „ Zelvs behoort men de Goddelyke Wysheid daer in te eerbiedigen, dat 'er, in „ de Heilige Schrivten, byzonder in de Openbaering, „ veele dingen gevonden worden, welke zwaer zyn om „ te verftaen, zo dat zy den kundigften Uitlegger niet al- „ leen ftof tot een moeilyk onderzoek geeven, maer hem „ zelvs verleegen maeken, zonder te weeten, wat hy „ zal kiefen en vastftellen. Immers was alles zo dui- „ delyk, dat elk eene byzonderheid terftond, by de „ eer-

„ eerste leesing, konde begreepen worden, zou het on-
„ derzoek der Schrivten den verstandigen zeer spoe-
„ dig verveelen." Wy kunnen niet nalaaten te verklaaren, dat wy deze redeneering zeer scheef en ongegrond vinden. Geen *verstandige*, maar wel een waanwys geleerde, of halfgeleerde, zal zich verveelen by de lezing van een eenvouwig en algemeen-verstaanbaar Geschrift, wanneer hetzelve algemeen-nuttige waarheden behelst; te minder, wanneer die waarheden van zulk een oneindig belang voor iederen mensch zyn, als alles, wat eene Goddelyke Openbaaring bevat, dient te weezen. En het is niet te onderstellen, dat de Goddelyke Wysheid, in het geven haarer Openbaaringen, zich meer zou geschikt hebben naar de waanwyze praalzucht van hun, voor welken het geheimzinnigst daarom het behaaglykst is, om dat zy daar door gelegenheid meenen te hebben, om zich door wonder-doorzichtige gissingen den roem van een diep vernuft te verwerven, dan naar de behoeften van den eenvouwigen waarheids-vorscher, die, met een hart dat naar de kennis van den weg des waaren geluks dorst, vol verrukking en gretigheid ieder Boek aangrypt, waar in hem Godlyk onderwys belooft wordt. Of moeten niet *alle* Schriften, van welken men met grond zal kunnen onderstellen dat zy door God zyn ingegeven, voor *alle* menschen zonder onderscheid, voor den eenvouwigsten zo wel als voor den geleerdsten, verstaanbaar wezen, indien zy, overeenkomstig derzelver oogmerk, waarlyk dienen zullen tot leering, waarschuwing, vermaaning, en vertroosting van *allen?*

's Menschen Ingang tot Heerlykheid, om, in het toekomende leven, Gods Beeld in volkomenheid te wezen. Door C. C. H. VAN DER AA, *in leven Bedienaar des H. Euangelies, in de Gemeente toegedaan de Onveranderde Augsburgsche Geloofsbelydenisse; Lid en Secretaris van de Hollandsche Maatschappy der Wetenschappen te Haarlem. Tweede Stuk. Te Haarlem, by* C. Plaat, 1794. *In gr.* 8vo. 256 *bl.*

Wylen de met regt by veelen hooggeschatte V. D. AA vervolgt thans de opgevatte taak, van welke wy het oogmerk en algemeen beloop, by eene andere ge-

legenheid, met goedkeuring, hebben aangekondigd. De gegrondheid van de verwagtinge der Vroomen, omtrent eene zalige Verryzenis, is het onderwerp, welk thans wordt behandeld. Op de schriftuurlyke bewyzen, welke ten dien einde worden aangevoerd, bouwt de Leeraar die verwagting, met nevensgaande ontvouwing van den zin, in welken die bewyzen, naar zyn begrip, moeten worden opgevat. Daar een doorloopend verslag van den inhoud des geheelen Werks met ons plan niet strookt, zullen wy, ginds en elders, iets opzamelen, en ter proeve mededeelen. Onder de stellige bewyzen voor de Opstanding der Vroomen, meldt de Eerw. V. D. AA, in de eerste plaats, het naauw verband, waarin die toekoomende gebeurtenis staat met de Verryzenis van CHRISTUS, als welken de Apostel PAULUS noemt den *Eersteling van de geenen, die slaapen*, of *ontslaapen zyn*. Naa verscheidene uitleggingen van de benaaminge *Eersteling* genoemd en verworpen te hebben, meent hy dat alles duidelyk is, en de zwaarigheden zyn weggenomen, indien men het woord opvatte in den zin van de *eerste* te zyn, niet in *tyd*, maar in *waardigheid*, het *hoofd* en die de *oorzaak* is en grond, dat ook anderen tot het eeuwig leven zullen worden opgewekt; zullende dus 's Apostels meening in den behandelden Text (1 Kor. XV: 20) deeze zyn: „ Is Jezus (gelyk ik beweezen heb) waarlyk van de dooden opgestaan, dan is beweezen, dan is „ gebleeken, dan is openlyk verklaard, dat Hy het Hoofd „ is van de gestorvene Heiligen; dat Hy het is die hen „ mede zal opwekken, die hunne opstanding niet alleen „ mogelyk, maar ook zeker, heeft gemaakt."

In eene andere Verhandeling, loopende over 1 Kor. XV: 21, 22, daar PAULUS, onder andere, zegt, *dat de dood door eenen mensch is, en alle menschen in Adam sterven*, verklaart zich V. D. AA voor een gevoelen, waaromtrent hy, by veelen, geenen byval zal ontmoeten. „ Dit onderstelt, schryft hy, dat de menschen van God, „ by hunne schepping, niet tot den dood bestemd zyn, „ jaa dat zy gemaakt zyn met eene bekwaamheid om „ altoos te kunnen leeven; maar dat het gedrag van „ Adam gemaakt heeft, dat zy nu allen den dood onderworpen zyn, zoo veelen naamlyk als 'er in Hem zyn, en „ daarom, omdat zy in Hem zyn." VAN DER AA meent dus, dat, volgens PAULUS, de mensch *onsterflyk* is geschapen. Niet in den zin, dat het sterven voor hem *onme-*

mogelyk was, want hiervan heeft de ondervinding het tegendeel geleerd; „ maar dat de mensch van zoodanige „ krachten en famenftel van ligchaam voorzien was, „ dat *Hy kon beftendig leeven*, —— jaa niets *in zich* „ had, waaruit natuurlyk de dood zoude vloeijen, wan„ neer 'er niets vreemds bykwam; en dat God niet al„ leen ze niet zelf zou van 't leven berooid hebben, „ maar ook dat Gods byzondere *Voorzienigheid* zou zorg „ gedraagen hebben, dat *niets* ofte *niemand* (buiten hem) „ den mensch zou hebben doen fterven, wanneer de „ mensch in den ftaat der onfchuld ftandvastig ware ge„ bleeven." Voor deeze onfterflykheid beroept zich de Schryver op Gods *oogmerk* met de fchepping van den mensch; 't welk was, „ om, door denzelven zoo vol„ komen en gelukkig te maaken als mogelyk was, de „ volkomenheden, die 'er in Hem waren, op de duide„ lykfte wyze aan den dag te leggen;" waaruit hy befluit, „ dat God den mensch niet zoo zal gefchapen „ hebben, dat door zynen dood de voortgang van zyne „ volmaaking en geluk natuurlyk geftoord zou worden." Brengt men daar tegen in, dat *een onfterfelyk ligchaam onmogelyk is*, of dat de Ontleedkunde leert, dat het menschlyk ligchaam nooit *onfterflyk* kan weezen; V. D. AA meent deeze bedenking te kunnen wegruimen, met de vraag, of men dan niet geloove, dat de opgewekten niet wederom zullen fterven? iets, meent hy, 't welk op den gemelden grondflag insgelyks voor onmogelyk zou moeten gehouden worden. Ook zou, volgens V. D. AA, uit de *tegenwoordige* gefteldheid van ons ligchaam niet volgen, „ dat het ligchaam van *den eerften* mensch niet anders „ geweest is, ofte niet anders gemaakt heeft kunnen wor„ den, en wel zoo, dat het hart altoos zyne kracht be„ hield, om allen wederftand te overwinnen, en de vloei„ baarheid der fappen, in ons ligchaam, en de deelen, „ dewelken zy doorloopen moeten, voor verdikking, en „ de deelen zelve, voor verftyving, bewaard wierden. „ Dit (gaat hy voort) kan in hunne krachten, verbinte„ nisfen, of in meerdere ofte mindere aandoenlykheid om „ ze in beweeging te brengen ofte te houden, jaa daar „ boven in byzonder van God daartoe beftemde midde„ len, gelegen zyn geweest. *Kan* (vraagt V. D. AA) „ hun dit alles niet door het eeten van de vrucht des „ booms der kennisfe, enz. benomen zyn? Is het wel *on„ waarfchynlyk*, daar God, op het eeten van de vrucht „ des

„ des booms, den dood dreigt, en God niet willekeu-
„ rig is in zyn ſtraffen? Is het *vreemd* dat 'er nog
„ iets door de Godlyke ſchikking is bygekoomen,
„ byzonder terwyl Hy ons naa den val den boom des lee-
„ vens heeft ontnomen, van denwelken God zelf zegt, dat
„ Hy bekwaam geweest was om den mensch eeuwig te
„ doen leeven?" In eenen Man als V. D. AA was, zullen veelen, met ons, over deeze letterlyke opvatting zich verwonderen.

Handelende over de onderwerping van den Zoone aan den Vader ten jongſten dage, is onze Schryver van oordeel, dat daar mede niets anders bedoeld wordt, dan
„ dat de Heer J. C. het ryk der genade" (dat wil zeggen, de ſchikkingen, welke hy ten beste en tot nut der Geloovigen beraamd, het gebied, welk hy over hen in deeze waereld heeft uitgeoeffend) „ gewillig en met genoegen zal neder-
„ leggen, ofte dat dit beſtier des Heeren, met op-
„ zicht tot het Ryk der genade, met zyn hoogſte genoe-
„ gen en toeſtemminge, *terwyl het aan zyn oogmerk be-*
„ *antwoord heeft*, zal een einde neemen, en plaats maa-
„ ken voor eene andere huishouding, *waarby* God alles
„ in allen zyn zal."

Van de moeilyke plaats, 1 Kor. XV: 29, ontmoeten wy hier eene uitlegging, welke, indien zy al geenen algemeenen byval ontmoete, van allen ſchyn der *aanneemelykheid* niet geheel ontbloot is. V. D. AA, *naamelyk*, is van oordeel, dat men eenen gezonden zin aan deeze plaatze zoude geeven, indien men dezelve op de volgende wyze konde opvatten: „ dat *het doopen over* (dus ver-
„ taalt hy in plaats van *voor*) *de dooden* betekende, dat
„ ſommigen door het Godvruchtig gedrag van ſommige
„ Christenen, die, ſtervende, met de hoop op eene ge-
„ lukzalige eeuwigheid in den mond ſtierven, en daardoor
„ blymoedig alles over het hoofd zagen, zich lieten be-
„ weegen om zich te laaten doopen; wegens de groote ver-
„ wachting van eene toekomende gelukzaligheid, dewel-
„ ke ſommige Godvruchtige Christenen ſtervende heb-
„ ben doen blyken." De gronden, op welke deeze uitlegging wordt gebouwd, zyn deeze: dat de zaak, *het doopen over de dooden*, waar en algemeen bekend was; zynde dezelve, daarenboven, zeer biſlyk en pryswaardig, en ſtrookende met het oogmerk van PAULUS, die onderſtelt dat dit doopen eene hoop op het eeuwig

le-

leven te kennen gaf: terwyl, eindelyk, de woorden van PAULUS hierdoor in hunne natuurlyke beteekenisse worden opgevat.

De toestand van Neêrlands Volk met dien van Israël in de Woestyn vergeleeken, in eene Leerreden over Num. XIV: 2—4. *Door* GERBRAND BRUINING. *Te Rotterdam, by* J. Meyer *en* A. Danserweg Wz. 1795. *In gr.* 8*vo.* 24 *bl.*

Uitvoerig schetst hier de Burger-Leeraar BRUINING de diep vernederde en aan de slaaverny geboeide geestgesteldheid der Hebreeuwen, ten tyde van hunnen uittogt uit Egypte, en vermeldt tevens de bronnen, uit welke die vernedering haaren oorsprong hadt genomen; geevende in dit alles doorslaande blyken van zyne kennisse van het menschlyk hart, en van den weg, langs welken de verbastering der edelste beginzelen, van lieverlede, binnensluipt. In de overbrenging op Neêrlands Volk zyne bezorgdheid te kennen geevende, dat de slaaverny, onder welke het gezucht heeft, den grond van het natuurlyk Vryheidminnend hart mogt bedorven hebben, voert hy de taal eens Vaderlanders, wiens gemoed van waare zucht voor het algemeene welzyn blaakt. Mogten zyne redenen ter waarschuwinge tegen wederinstorten by alle onze Landgenooten gehoor vinden! Hoewel op de zaak zelve minder regelrecht aandringende, dan verscheiden andere Redevoeringen, zyne Verhandeling verdient evenwel eene eerlyke plaats onder de zulken, welke ter gelegenheid der jongste, met regt genoemd *gezegende*, Omwentelinge zyn uitgesproken.

Ratio disciplinae unitatis Fratrum A. C. *of Grondschets van de Inrigtingen der Euangelische Broeder-gemeenten. Uit het Hoogduitsch vertaald, en uitgegeeven met goedkeuring der directie van de Broeder-Uniteit. Vooraf gaat eene Voorrede van* HERM. JO. KROM, *Hoogleeraar en Predikant te Middelburg. Te Dordrecht, by* A. Blussé en Zoon. *CXX en* 314 *bl. in gr.* 8*vo.*

Het Genootschap van Christenen, hier te Lande meest onder den naam van *Hernhutters* bekend, doch die zich zel-

zelven liefst met den naam van *Broeders*, of de Gemeente der *Broeder-Uniteit*, benoemd zien, verdient, om verscheidene redenen, nader en gegronder gekend te worden; en elke goede aanleiding, die wy daartoe ontvangen, moeten wy dierhalven dankbaar aannemen. Zederd onlangs zyn twee Werken in het licht verscheenen, die, by eene gezette beoordeeling van hetzelve, vooral ten grondslage gelegd moeten worden. Het ééne betreft de leere van dit Genootschap, is getiteld: *Idea fidei Fratrum*, of *kort begrip der Christelyke leer*, enz. (*), geschreven door A. G. SPANGENBERG, Bisschop der Euangelische Broeder-gemeente, die onlangs gestorven is, en van wiens achtingwaardig character men de beste getuigenissen heeft (†). Het andere, welks titel aan het hoofd dezer aankondiging staat, betreft hoofdzaaklyk de gewoonten en instellingen der Broeder-Uniteit, en is geschreven door JOHANNES LORETZ, een' der Dienaaren dezer Gemeente, welks Voorrede gedagtekend is *Gnadenfrey, den 6 April* 1789.

Het Boek is in XIV Hoofdstukken afgedeeld; waar van het eerste eene korte Inleiding bevat: het tweede eene korte Geschiedenis van de oude Broeder-gemeenten, voornaamelyk ontleend uit de *Republiek der Bohemen*, door PAUL STRANSKY; uit de Schriften van COMENIUS, CAMERARIUS, REGENWOLZ (REGENVOLSC), DUBRAV, FREHER, KRUGER, ZITTE, en VAN FRIESE: het derde de Geschiedenis van de herstelling der Broeder-Uniteit, genomen uit de Historie der Broederen, door DAVID CRANZ, en andere oorkonden: terwyl de elf overige de beschryving behelzen van de tegenwoordige inrigtingen der Broeder-gemeente, zoo als van haare *tropen*, dat is onderdeelen of classen van de Gemeente, die, schoon in de hoofdzaak overeenstemmende, echter in zommige byzonderheden niet op dezelfde wyze denken: (zy hebben drie

(*) Het is in het Nederduitsch vertaald uitgegeven te *Utrecht*, by *H. van Otterloo*, 1782, in 8vo. Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* Deel V, No. 4, bl. 151, 152.

(†) Zyne Levensbeschryving is, onder den volgenden titel: *Leben* AUGUST GOTTLIEB SPANGENBERGS, *Bischoffs der Euangelischen Brüderkirche, beschrieben von* JEREMIAS RISLER, uitgegeven te *Barby*, 1794, in 8vo. Zie *Göttingische Anzeigen*, 1794, 117 Stück, f. 1171.

drie zulke *tropen*, de Moravifche, de Lutherfche, en de Hervormde; tot de Moravifche worden ook gebragt de leden der Uniteit, die uit andere gezindheden, behalven de Lutherfchen en Hervormden, zich by haar gevoegd hebben) —— van de leerwyze, de kerktucht, de Godsdienftige vergaderingen, den kerkendienst, de choorafdeelingen, en andere vastgeftelde verordeningen in de Broeder-gemeente —— van het gebruik van het lot in dezelve, en andere huishoudelyke inrigtingen —— van de opvoeding en fchoolen der jeugd onder haar —— en eindelyk van haare zendelingfchappen onder de Heidenen.

Deze befchryving rust op de Synodaale overeenkomften en befluiten, „ en heeft dus (zegt de Schryver) duizenden van leevende getuigen, die haare waarheid kunnen bevestigen." Zy draagt in de daad alle tekenen van waarheid en opregtheid mede, en is in een' klaaren, eenvouwigen, en niet onbevalligen, ftyl gefchreven, zoo dat zy aan te pryzen is aan iederen beminnaar der Kerkelyke Gefchiedenis, en in het gemeen aan allen, die aangaande dit zoo verfchillend en dikwyls zoo partydig beoordeeld Genootfchap gegrondet onderrigt verlangen.

De uitvoerige Voorrede van den Hoogleeraar KROM dient niet alleen ter aanpryzing van het Werkje, maar vooral ook ter voorbereidinge van een gunftiger oordeel over de Broeder-Uniteit zelve, aan welke hy eene zeer warme liefde fchynt toe te draagen. Hy verheft haar overal met uitbundigen lof, fpoort de bronnen op der verdenkingen en befchuldigingen tegen haar ingebragt, en poogt dezelven te ftoppen door het aanvoeren van betere berigten en gunftiger oordeelvellingen, dikwyls ook door het aanhaalen van gedrukte ftukken, door de Gemeente, of zommigen van haare Leden en Voorftanders, uitgegeven. Onder de bronnen der befchuldigingen en vervolgingen der Gemeente wordt onder anderen het volgende vermeld, het welk tevens een voorbeeld kan opleveren van des Hoogleeraars periodieken ftyl. „ Als wy verder in het oog houden de groote uitzichten, welke God had met die herftelde Broeder-gemeente ter uitbreiding van des Heilands Koningryk, en afbreuk van dat des Satans, en fnuiking van zyn macht, en invloed onder zoo veele blinde Heidenen, die nog nimmer beftraald met het licht van het heilryk Euangelie, in de dikfte duisternis der onweetenheid zaten, waar toe al vroeg in de herftelde Broeder-kerk eene gepaste gelegenheid zich opdeed,

deed, is het dan wel te bewonderen, dat de Satan, die, schoon geenzins alweetend, echter eene aangeschapene schranderheid bezit, en zyn vernuft door de ondervinding van zoo veele eeuwen heeft geoefend, is 't dan wel vreemd te denken, zegge ik, dat die booze geest, die wel voorzien kon, wat afbreuk zyn ryk ondergaan kon, en waarschynlyk ondergaan zou, door de prediking van het Euangelie onder de Heidenen, ingericht naar die de eerste verkondigers van 't zelve aan zulke volken, alle zyne krachten hebbe ingespannen, en alle listen in 't werk gesteld, om dat werk in de beginsels, en ook in den voortgang te stremmen, deels door onkruid in dien akker zelve (ik meen de Broeder-kerk) te werpen, zoodanig dat het de overhand neemen, en het goede zaad daar in verstikken mogt, deels door de Broeder-gemeenten ook daar door by de wereld zoo zeer gehaat, en veracht, en zelfs by waare vrienden van JESUS van dwaling, ondeugd, en geveinsdheid verdacht te maken." —— Zoo vermoeijend deze periode voor long en ooren is, zoo verveelend is het, na zoo veele erinneringen der waare Wysbegeerte, nog telkens weder te moeten leezen, dat daaden en gebeurenissen, welker oorzaaken voor onze voeten liggen, en aan niemand anders zyn toe te schryven dan aan de menschen zelven, nog altyd worden aangetygd aan zeker onzichtbaar Wezen, het welk, indien men deszelfs bestaan op onwrikbaare gronden bewyzen kon, *en indien* alles, wat van hem in den Bybel staat, naar den letter moest worden opgevat, dan immers nog gerekend moest worden in den afgrond, als in een duisteren kerker, opgesloten te zyn, en aldaar tot de uitvoering van het strafgericht bewaard te worden (*), en dus althands nu niet meer in staat te zyn om kwaad op de aarde te pleegen.

(*) 2 Pet. II: 4.

Sa-

Samenstel van Heelkunde, door BENJAMIN BELL, *Lid van het Koninglyk Genootschap van Heelkundigen in Ierland en te Edinburg, als ook van de Koninglyke Maatschappy te Edinburg, en Heelmeester van het Koninglyk Hospitaal aldaar. Uit het Engelsch vertaald, met Aantekeningen verrykt, en vermeerderd met de Aanmerkingen en Byvoegzelen, die in de Hoogduitsche Uitgave van dit Werk gevonden worden. —— Eerste Deel, derde Stuk. Met Plaaten. Te Utrecht en Amsterdam, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, M. Schalekamp *en* W. Holtrop, 1795. *in gr. 4to.*

Ondanks de meenigte Stelsels van Heelkunde, die 'er, 't zy uit andere Taalen overgezet, of oorspronkelyk geschreeven, alreeds voorhanden zyn, moet men echter de onderneeming, om van het Samenstel, 't welk wy thands voor ons hebben, eene Nederlandsche Vertaaling te vervaardigen, alzins billyken, en geenzins voor overtollig rekenen. Immers is de Schryver daarvan niet slegts als een der bekwaamste Heelkundigen van Groot-Brittanje, door verscheide Geschriften, reeds voorlang bekend; maar vooral heeft dit Samenstel by den Uit- en Inländer een algemeenen roem verworven, en den naam van deszelfs Opsteller niet weinig doen vergrooten.

Het behelst de vruchten eener langduurige en door uitgestrekte konstoefening veelvuldige ondervinding, gebouwd op de gronden van eene gezonde *Theorie*, en gepaard met eene uitgestrekte kennis van alles, wat door de beroemdste Heelkundigen omtrent de behandeling der uitwendige ongesteldheden van 't menschlyk lighaam is te boek gesteld. De Schryver bevlytigt zich vooral om de verschillende Geneeswyzen, welke zyne Voorgangers hebben opgegeven, aan de ervaring te toetsen, hunne aangeprezen uit- en inwendige Geneesmiddelen te beproeven, en voornaamlyk de wyzen van Konstbewerkingen, die zy hebben voorgesteld, naar te volgen, en door herhaalde ondervindingen de waarde te bepaalen, welke men aan dezelve behoort toe te kennen, en de verbeteringen, waarvoor zy vatbaar zyn, naauwkeurig op te tekenen.

Het derde Stuk, 't welk wy thands voor ons hebben, behelst de volgende Hoofddeelen: *Van de Verstoppingen in den Pisweg. Van de Pypzweer in den Bilnaad. Van de Aam-*

Aambijen. Van de Uitwasfen aan den Aars. Van het uitzakken van den Aars. Van den gefloten Aars. Van den Aarsfistel. Van de Water-aftapping. Van de Borstöpening. Van de Strotfnede. Van het openen des Slokdarms. Van het afzetten eener Kankeragtige Borst. De Vertaaling van dit Stuk is wederom zeer wel uitgevallen, en de bygevoegde Aantekeningen zyn zeer gefchikt om tot opheldering, of verbetering, der voorgedraagen Leerftellingen te dienen.

Gefchiedenis van de Noord-Amerikaanfche Staats-omwenteling. Door DAVID RAMSAY, *M. D. Uit het Engelsch vertaald. Te Campen, by* J. A. de Chalmot. *Vier Deelen; ieder ruim* 300 *bl. in gr.* 8*vo.* 1792—1794.

Vroeger dan nu hadden wy van dit Werk moeten fpreeken; de Tytel van welks Eerfte Deel, met het Jaar 1792 gemerkt, tegen ons getuigt: doch, om geene blaauwe verfchooningen by te brengen, het is ons niet dan naa de Uitgave des IV Deels ter Beoordeelinge in handen gekomen. Wy kenden het reeds uit een en ander Buitenlandsch Tydfchrift, die 'er voordeelige getuigenisfen van gaven: met deeze op te haalen zullen wy ons niet ophouden; doch kunnen niet voorby hier te melden wat 'er onze Landgenoot G. DUMBAR van zegt, in zyn Voorbericht voor het Eerfte Deel zyns hoogfchatbaaren Werks: *De Oude en Nieuwe Conftitutie der Vereenigde Staaten van America, uit de beste Schriften in haare gronden ontvouwd.* Van de Bronnen fpreekende, uit welke hy geput heeft, zegt hy: „ Onder deeze heb„ ben wy mede gebruik gemaakt van D. RAMSAY's *His„ tory of the American Revolution*; eene omftandigheid, „ welke geheel niet verdienen zoude byzonderlyk vermeld „ te worden, indien zy geene aanleiding gaf, om mynen „ Landgenooten met de Overzetting van dat Werk geluk „ te wenfchen." —— Deeze korte betuiging eens Mans, die, ter vervaardiging zyns meesterlyken Werks, alle Schriften van aangelegenheid, tot de *Americaanfche* Staatsomwenteling betrekkelyk, geleezen, met oordeel geleezen, hadt, doet veel af om 't zelve den Liefhebberen der Gefchiedenisfe aan te pryzen.

De korte Voorreden des Heeren RAMSAY zelve geeft ons allen verlangenswaardigen licht, om de herkomst dee-

deezes Werks, en den aanleg 'er van, te zien. Hy schryft:
„ De bouwstoffen voor de volgende bladen werden by-
„ eenverzameld in de Jaaren 1782, 1783, 1785 en 1786,
„ wanneer ik, als Lid van het Congres, den vryen toe-
„ gang had tot alle de Staatspapieren der Vereenigde
„ Staaten. Ik heb alle de Brieven, welke de Generaal
„ WASHINGTON, van den dag dat hy het Opperbevel over
„ het Leger op zich nam, tot dat hy daarvan afstand
„ deedt, aan het Congres schreef, zorgvuldig naagelee-
„ zen, en derzelver inhoud opgetekend. — Even zo ben
„ ik te werk gegaan met de Brieven van de andere Op-
„ perbevelhebbers, van de Staatsdienaaren van het Con-
„ gres, en van andere publieke Amptenaaren. Myn voor-
„ neemen was eerst dit Werk te vergrooten, door het by-
„ voegen van Staatsstukken, die tot opheldering en staa-
„ ving myner gezegdens konden dienen; het welk ik ge-
„ makkelyk had kunnen doen, en, wanneer het Publiek
„ dit vordert, ook in het vervolg doen zal; doch in een
„ afzonderlyk Werk. Voor het tegenwoordige dacht het
„ my voorzichtiger, weinig meer in 't licht geeven dan
„ een eenvoudig verhaal der gebeurtenissen, zonder eenig
„ gezag daar voor by te brengen; terwyl verschei-
„ dene stukken reeds in myne *Geschiedenis van de*
„ *Staats-Omwenteling van Zuid-Carolina* gevonden wor-
„ den, en de overige gedrukt en in de tydschriften van
„ die dagen voorhanden zyn. — Voorts heb ik myn
„ best gedaan, om, voor een geringen prys, veel oorsprong-
„ lyks te leveren, en daar ik over versche gebeurtenis-
„ sen schryve, welke aan duizenden met my bekend
„ zyn, waren de bewyzen thands minder noodzaaklyk
„ dan in toekomende tyden.

„ Ondertusschen beroep ik my, ten aanzien van de
„ waarheid, op allen die eene rol gehad hebben in de
„ voornaamste bedryven, welke ik beschreeven hebbe;
„ met opzet heb ik gewisselyk geene misslagen begaan;
„ en zo 'er uit andere oorzaaken eenige zyn ingesloo-
„ pen, durve ik gerustlyk verzekeren, dat men die in
„ kleine omstandigheden zal aantreffen, welke in het
„ weezen der zaake geene verandering maaken."

Van eenen dus onderleiden en gezinden Schryver mag men Geschiedkundige Waarheid wagten; en treft men die dikwyls zo schaars gevondene schat in de voor ons liggende vier Boekdeelen aan.

De Inhoud van het Eerste Deel is in de volgende vyf

Hoofdstukken begreepen: I. *De Oprichting der Engelsche Volkplantingen, en de toestand der Ingezetenen, met betrekking tot de Regeering.* —— II. *De oorsprong der Geschillen tusschen Groot-Brittanje en deszelfs Volkplantingen, in 't Jaar 1764, en derzelver voortgang tot 1773.* —— III. *De Oost-Indische Maatschappy zendt Thee naar America, welke de Volkplantelingen weigeren te ontvangen, of vernielen. Haven-Akte van Boston.* —— IV. *Het gehoudene gedrag der Volkplantingen in het Jaar 1774, in gevolge van de Haven-Akte van Boston.* —— V. *Verrichtingen in Groot-Brittanje, ten gevolge van de Handelingen van het Congres, in 1774.*

Het Tweede Deel biedt ons de volgende Hoofdstukken aan: —— VI. *De gevolgen, welke de voorverhaalde Parlements-Besluiten in America te wege bragten, met den aanvang der vyandlykheden.* —— VII. *Byeenkomst van het tweede Congres. Inrichting van eene geregelde algemeene Krygsmagt. Veelerhande opentlyke Vertoogen en Verzoekschriften aan den Koning. Verrichtingen in Massachusetts.* —— VIII. *Het inneemen van Ticonderoga, en de invallen in Canada.* —— IX. *Verrichtingen in Virginie, de Carolinas en Georgie, benevens de algemeene staat der publieke zaaken in de Volkplantingen.* —— X. *Verrichtingen in Massachusetts, benevens de Ontruiming van Boston.* —— XI. *Veldtocht in Canada, geduurende het Jaar 1776.* —— XII. *Handelingen en Besluiten van het Parlement tegen de Volkplantingen, in de Jaaren 1775 en 1776. Krygsbedryven in Zuid-Carolina, Nieuw York, en Nieuw Jersey.* — XIII. *Over de Onafhanglykheid, den Regeeringsvorm der byzondere Staaten, en het Bondgenootschap.*

In het Derde Deel vinden wy, in het XIV Hoofdstuk, *Den Veldtocht van het Jaar 1777, in de middenste Staaten.* — In het XV. *Den Veldtocht van het Jaar 1777, op de Noordlyke Grenzen.* — XVI. *Het Verbond tusschen Frankryk en de Vereenigde Staaten, benevens den Veldtocht van het Jaar 1778.* —— XVII. *Den Veldtocht van 1779.* —— XVIII. *Handelingen der Indiaanen, en Krygstochten in derzelver Landen.* —— XIX. *Veldtocht van het Jaar 1780, in de Zuidlyke Staaten.*

Het Vierde Deel beschryft, in het XX Hoofdstuk, *Den Veldtocht van het Jaar 1780, in de Noordlyke Staaten; en het Verraad van* ARNOLD. —— XXI. *Verslag van de buitenlandsche zaaken, welke op de Americaansche Staats-*

Staatsomwenteling betrekking hebben, in de Jaaren 1780 *en* 1781. —— XXII. *De Muitery van de Penſylvaniſche, en van een gedeelte der Jernſeyſche, Troepen; ellendige toeſtand van het Americaanſche Leger; en den inval van* ARNOLD *in Virginie.* —— XXIII. *Den Veldtocht van het Jaar* 1781, *betreffende de Krygsverrichtingen in de beide Carolinas en Georgie.* — XXIV. *Den Veldtocht van* 1781, *met betrekking tot de Krygsbedryven in Virginie. Het gevangen neemen van* CORNWALLIS; *en het verbranden van New-London.* —— XXV. *Raakende de behandeling der Krygsgevangenen, en de rampen der Ingezetenen.* —— XXVI. *Den Veldtocht van 't Jaar* 1782. *Buitenlandſche Gebeurtenisſen, en Onderhandelingen. Vrede van het Jaar* 1782. —— XXVII. *Betreffende de geſteldheid der verſchillende Partyen; de Voor- en Nadeelen der Omwenteling, en haaren Invloed op de Denkwyze en Zeden der Ingezetenen.* — XXVIII. *Het afdanken van het Americaanſche Leger. De Ontruiming van Nieuw York. De Afſtand van den Generaal* WASHINGTON. *Schikkingen van het Congres, betreffende de Westlyke Landen, en het afdoen der Staatsſchulden. Kommerlyke toeſtand der Vereenigde Staaten naa den Vrede. Kragtloosheid van de inrichting van het Bondgenootſchap. Groote Vergadering ter verbetering van de Regeeringswyze. De nieuwe Staatsinrichting.* WASHINGTON *tot Preſident aangeſteld. Aanſpraak aan het Volk der Vereenigde Staaten.*

De Inhoud des geheelen Werks, uit deeze opgave blykbaar, herinnert veelen onzer Leezeren aan de Gebeurtenisſen van dien tyd, welke, zo kortbondig hoofdzaaklyk opgenoemd, veelligt alle of de meeste door veelen als bekend veronderſteld worden; doch zy zullen zich der leezinge deezes Werks niet beklaagen, als waarin die eigenſte Gebeurtenisſen op het best aaneengeſchakeld verhaald, en in eenen ſchoonen dag gezet, worden, en niet zelden doormengd met Aanmerkingen, die met veel vrugts kunnen geleezen en overdagt worden, door den Nederlander, in de tegenwoordige tydsomſtandigheden.

Liep het niet te breed uit voor ons beſtek, wy zouden, ten betoone hier van, het geheele XXVII Hoofdſtuk overneemen; dan eenige byzonderheden willen wy onzen Leezeren niet onthouden, daar zy teffens den ſtyl des Heeren RAMSAY, of zyne wyze van voordragt, als hy niet louter verhaalt, wanneer dezelve de vereischte eenvoudigheid

heeft, doen kennen. Wy zullen dan uit het gemelde Hoofdstuk eene en andere byzonderheid aanstippen.

„ De Americaansche Omwenteling was, aan den eenen „ kant, eene bron van groote ondeugden;" (van deeze hadt hy voorheen gesprooken;) „ maar bragt ook, aan „ den anderen kant, veele deugden aan het licht, en gaf „ gelegenheid tot het voortbrengen en uitoefenen van be- „ kwaamheden, welke, zonder deeze gebeurtenis, voor „ de wereld verlooren geweest hadden. Toen de oor- „ log begon, waren de Americaanen een mengzel van „ landbouwers, kooplieden, handwerkslieden, en vis- „ schers; maar de nood des Vaderlands wekte de verstand- „ lyke vermogens der Ingezetenen op, en leerde hun den- „ ken, spreeken en doen, verre boven den kring, waar „ in zy tot dus verre gewoon waren. Het verschil tus- „ schen de Natien is niet zo zeer toe te schryven aan „ de natuur, dan wel aan de opvoeding en de omstan- „ digheden. Zo lang de Americaanen door het moeder- „ land aan de leidebanden gehouden wierden, hadden zy „ geen uitzicht noch aanmoediging om hunne vermogens „ in 't werk te stellen; daar het Staatsbestuur, in alle „ zyne vakken, voor hun geregeld en uitgeoefend wierd; „ doch niet door hun. Maar toen het Land, in de Jaa- „ ren 1775 en 1776, eensklaps in omstandigheden ge- „ bragt wierd, dat het de begaafdheden van alle zyne „ zoonen behoefde, namen deeze ook algemeen hunne „ plaatzen in, naar maate elks neigingen tot het eene of „ het andere overhelden; en daar zy allen zich met hart „ en ziel op hunne taak toeleiden, zag men, metterhaast, „ de groote uitgebreidheid van het menschlyk vernuft. „ Dit vertoonde zich op allerhande wyzen. Men onder- „ vond, dat de talenten tot groote dingen niet verschil- „ len in soort, maar alleen in trap, van de zulken, wel- „ ke tot het wel waarneemen van de dagelyksche zaaken „ des burgerlyken leevens vereischt worden. In het ge- „ woel en de drukke bezigheden, welke de oorlog ver- „ oorzaakte, kon men weinige voorbeelden van menschen „ bybrengen, die vertooning gemaakt of weezenlyke „ diensten beweezen hadden, dan alleen onder de „ zulken, die, elk in hun byzonder beroep, blyken „ van even groote talenten gegeeven hadden. Zy, die, „ uit loomheid of losbandigheid, in vredestyd weinig „ dienst aan den Burgerstaat beweezen hadden, werden „ even onbruikbaar bevonden in den oorlog. Enkele

„ jon-

„ jonge lieden maakten eene uitzondering op deezen alge-
„ meenen regel; als die, zich in de dwaasheden der jeugd
„ toegegeeven hebbende, op de noodkreet des Vaderlands
„ den loopbaan der ondeugd verlieten, en nuttige dien-
„ ften aan de gemeene zaak beweezen: maar de groote
„ hoop der geenen, die de voornaame werktuigen ge-
„ weest zyn om de Omwenteling tot ftand te brengen,
„ waren eigen gevormde naarftige menfchen. Ook wer-
„ den die geenen, die, door eigen vlyt, een onafhanglyk
„ beftaan verkreegen, of den grond daar toe geleid had-
„ den, over het algemeen het meeste vertrouwd, en
„ met het meeste voordeel gebruikt, om de onafhan-
„ gelykheid huns Vaderlands te vestigen. In deeze wer-
„ kelyke en bedryfvolle tyden bevondt men dat 'er min-
„ der dienst te trekken was van eene geletterde op-
„ voeding, dan uit goede natuurlyke vermogens, wel-
„ ke door gezond verftand, en goed oordeel, beftierd
„ werden."

Vertoogd hebbende hoe veel men gedaan hadt om van tyd tot tyd de Weetenfchappen in *America* aan te kweeken, en wat deeze uitwrogten, vervolgt de Schryver:
„ Uit deezen invloed der Weetenfchappen op het bewaa-
„ ren en verzekeren van de vryheden van *America* kan
„ het tegenwoordige geflacht opmaaken, hoe wyslyk
„ hunne Voorvaders gehandeld hebben met het oprich-
„ ten van Schoolen en Collegien, en 'er tevens uit lee-
„ ren, dat het hun pligt is, alle dergelyke Inftellingen
„ behoorlyk te onderhouden, en 'er nieuwe by te voe-
„ gen. Immers zonder de voordeelen, welke deeze lich-
„ ten der nieuwe Wereld aanbragten, waren de Veree-
„ nigde Staaten in den ongelyken twist met *Groot-Brit-*
„ *tanje* gewisfelyk te kort gefchooten. Hoe zoude 'er
„ eene eenftemmigheid van maatregelen, een zo weezen-
„ lyk vereischte tot het welgelukken van hunnen tegen-
„ ftand, kunnen plaats gehad hebben, onder eene onkun-
„ dige menigte? Hoe veel minder zou men by eene on-
„ verlichte Natie wyze raadflagen, een eenpaarig ftelzel,
„ ftandvastigheid en zelfverlochening, in het voortzetten
„ van eenen langwyligen oorlog, kunnen verwagten? Het
„ is ook eene bekende zaak, dat de menfchen, die on-
„ gunftig over de Omwenteling dachten, altyd in het
„ grootfte getal gevonden zyn in die oorden der Veree-
„ nigde Staaten, welke door de ftraalen der Weetenfchap
„ of geheel niet verlicht, of flegts oppervlakkig ver-

„ warmd waren; terwyl de onkundigen en kwalyk onder-
„ richten den grootsten hoop dier Americaanen uitmaak-
„ ten, welke liever, met inkrimping hunner vryheden,
„ aan de leidebanden van het Moederland wilden loopen,
„ dan onder de eigen Regeering van hunne Landgenooten
„ en Medeburgeren leeven."

Te breed zouden wy worden, wilden wy uitschryven het geen de Heer RAMSAY bybrengt, ten betooge, dat, gelyk de Geleerdheid by den aanvang de Omwenteling begunstigd hadt, de Omwenteling op haare beurt ook de Geleerdheid bevorderde; hoe, zedert de laatste tydperken der Omwentelinge, de Schoolen, Collegien, Maatschappyen, en andere Instellingen ter bevordering van Geleerdheid, Konsten, Handwerken en Landbouw, en ter vermeerdering en uitbreiding van 's menschen geluk, toegenomen zyn, verre boven alles, wat immer vóór de Verklaaring der Onafhanglykheid plaats hadt.

„ Dan de Omwenteling," op dat wy dit nog boeken,
„ is niet vry van alle nadeelig inmengzel geweest. Door
„ een gevestigd Staatsbestuur omver te werpen, worden
„ veele der grondbeginzelen ontwrikt, welke de men-
„ schen onderling aan elkanderen verbinden; en zal 'er een
„ geruimen tyd en vry veel voorzichtigheid vereischt wor-
„ den, om een geest van eensgezindheid, en dien eerbied
„ voor de Regeering, wederom voort te brengen, zonder
„ welke de Maatschappy als drooge zandkorlen zamenhangt.
„ Het regt des Volks, om zich tegen zyne Regenten te ver-
„ zetten, wanneer deeze 's Volks vryheden aantasten,
„ maakt den hoeksteen uit aan het Gebouw der Gemee-
„ nebesten van *America*. Dit grondbeginzel, schoon
„ waarachtig en recht op zich zelf, is niet gunstig voor
„ de rust der werklyke Regeeringen. De grondstellin-
„ gen en maatregelen, welke, in de Jaaren 1774 en 1775,
„ met eenen gewenschten uitslag, door de Americaanen
„ omhelsd en by de hand genomen werden, om de vast-
„ gestelde Regeering overhoop te stooten, zullen mis-
„ schien wederom aan dat einde beantwoorden, wanneer
„ woelzieke Volksverleiders zich daar van poogen te
„ bedienen, om de Vryheidlievendste Staatsinrichtingen,
„ welke men immer heeft uitgedacht, te beroeren en
„ omver te stooten.

„ Oorlog mist nimmer nadeel toe te brengen aan de
„ Zeden van het Volk, waar onder die woedt; en de
„ Americaansche oorlog had inzonderheid dien heilloo-

„ zen

„ zen invloed. Zonder Fondſen of een regelmaatig „ Krygsweezen begonnen zynde, kon dezelve niet gevoerd „ worden, zonder de rechten van byzondere lieden te „ ſchenden; en maakte het by verder vervolg noodzaak- „ lyk, plegtige beloften te verbreeken, en het gegeeven „ woord van den Staat te overtreeden. De gekreukte „ rechtvaardigheid der Natie, welke eenigermaate onver- „ mydelyk was, maakte het voldoen aan byzondere ver- „ bintenisſen nog bezwaarlyker, en verzwakte dat leevendi- „ ge bezef van elks verplichting ter handhaaving van zyne „ en 's Lands Eer, het welk anderzins eene waarborge „ is voor de ſtipte naleeving der aangegaane verdragen.

„ Door de gevolgen van den oorlog zyn de Inſtellingen „ van den Godsdienst verwaarloosd, de openbaare Eer- „ dienst van het Opperweezen nagelaaten, en eene me- „ nigte van Ingezetenen verſtooken geworden van de „ gewoone middelen ter verkryging van die Godsdienſtige „ kundigheden, waar door de woestheid der menschlyke „ driften en zeden getemd, en haare ruuwheid verzagt „ word. Veele Tempelen, aan den dienst des Allerhoog- „ ſten geheiligd, werden verwoest, en deeze zyn, by „ gebrek van vermogen of lust, nog niet herbouwd. De „ Geestlykheid werd zonder behoorlyke onderſteuning „ aan hun lyden overgelaaten. Niemand leedt grooter „ ſchade by de daaling van het papieren-geld dan zy; „ daar hunne jaarwedden daar door tot eene nietigheid „ gebragt wierden, zo min toereikende tot hun beſtaan, „ dat 'er in menigte genoodzaakt wierden hun beroep te „ laaten vaaren, en eene andere kostwinning te zoeken. „ De openbaare Godsdienstoefening, waarvan veele Ingeze- „ tenen dus verſtooken wierden, miste echter zelden der „ Maatſchappye eenen weezenlyken dienst toe te bren- „ gen, door de menigte te beſchaaven en tot burgerlyke „ eendragt te vormen. Geene klasſe van Burgers heeft „ tot de Omwenteling meer toegebragt dan de Geest- „ lykheid, en geene heeft tot hiertoe ingevolge van „ dezelve meer geleden; terwyl het Staatsbeſtuur, door „ de vermindering van derzelver getal, en de armoede, „ waar onder zy gezucht hebben, veele voordeelen ver- „ looren heeft, welke zy voorheen uit het openbaar „ onderwys van deeze nuttige klasſe van Menſchen ge- „ trokken hadt.

„ Alles te zamengenomen, zyn de talenten van de Bur- „ gers der Vereenigde Staaten met opzicht tot Geleerd-

„ heid, Staatsbestuur en Krygskunde, door de Omwente-
„ ling vermeerderd geworden; doch derzelver Zedelyk
„ Character is minder braaf dan te vooren, en zelf zo
„ zeer ten kwaade ontaard, dat het de Vrienden van
„ Zedenlykheid en algemeene Orde ten sterksten moet
„ aanspooren om alle hunne krachten in te spannen tot
„ het uitrooijen dier verkeerde grondbeginzelen en slegte
„ gewoonten, welke geduurende de jongste onlusten diepe
„ wortelen geschooten hebben."

Dus schreef de Heer RAMSAY op 't einde des Jaars 1789. Wy hebben gronden om vast te stellen, dat, de Staatsomwenteling, in dit Zusterland, meer stevig- en vastigheids gekreegen hebbende, die nadeelen, waar over hy, met zo veel regts, klaagt, grootendeels geweerd, althans verminderd, zyn.

Aanmerkingen der Commissie, tot dat einde aangesteld, over het voorbereiden der noodige Wetten om de Constitutie in werking te brengen. Benevens eene Verklaaring der wezendlyke Grondbeginselen van de Maatschappyelyke orde, en van de Republiek. Zeer dienstig tot Voorlichting voor het Volk van Nederland, in het maaken zyner Wetten, tot het invoeren van eene Nieuwe Republiekeinsche Constitutie. Uit het Fransch vertaald. Te Amsterdam, by M. de Bruyn, 1795. *In gr.* 8vo. 55 *bl.*

Het eerste gedeelte van deezen Tytel was ons duister; eenigzins werd die duisterheid opgeklaard door eene andere leezing van denzelven, aan het hoofd van het Werkje zelve geplaatst; aldaar leezen wy: *Aanmerkingen der Commissie, daar toe aangesteld, om de wyze van de bewerktuigende Wetten der Constitutie, en de middelen om ze gedeeltelyk, en opvolgelyk, in werking te brengen, voor te draagen* —— iets helderder dan de Tytel zelve; doch niet vry van duisterheid. Deeze blyft door de geheele Vertaaling van dit Stukje heerschen, misschien om dat men alles heeft willen vertaalen.

Behalven die duisterheid, uit de Vertaaling oorspronglyk, veronderstellen deeze *Aanmerkingen* eene kundigheid van de *Fransche* Constitutie steeds leevendig voor 's Leezers geest. Hierom wil de Vertaaler, te recht, in eene aanwyzing aan 't slot der Voorrede, dat men 't zelve ver-

vergelyke met de *Fransche* Constitutie, van welke wy eene *Nederduitsche* Vertaaling hebben. Van eenig nut, willen wy bekennen, kunnen deeze *Aanmerkingen* weezen om de *Bataafsche* Burgers voor te lichten in het regelen hunner gedagten, zo ten aanziene van het formeeren en ontwerpen, als van het daadlyk invoeren, eener nieuwe en waarlyk Republikeinsche Constitutie: *van eenig* nut schryven wy; doch de *zeer veele nuttigheid*, waarvan de Voorredenschryver deezer Vertaalinge spreekt, kunnen wy niet zien, juist om die zelfde reden, welke hy optelt, en meer andere, welke daar nevens zouden kunnen gevoegd worden.

Eene meerdere klaarheid heeft, en meer op zichzelven staat, het tweede Stukje [in dit Boekdeeltje voorhanden: *De Verklaaring der weezenlyke Grondbeginzelen van de Maatschappyelyke Orde en van de Republiek*, door MERLIN VAN DOUAI; waar van wy ook elders eene Vertaaling in een onzer Nieuwspapieren aantroffen. Veel schoons, veel toepasselyks, veel naavolgenswaardigs, is 'er in dit Stukje: omtrent 't welk de Nationaale Byeenkomst bevolen heeft, dat het op elken Tienden Dag (*Decade*) in de Schoolen der Kinderen, als mede in alle de wettige Vergaderingen, zal geleezen worden; en in alle plaatzen der Zittingen van het Wetgeevend Lichaam, van de Bestieringen der Vierschaaren, en der wettige Vergaderingen, aangeplakt blyven. —— Ook beval de Nationaale Byeenkomst, dat deeze Verklaaring zou gedrukt, terstond aangeplakt en verzonden worden aan de Bestuuringen der Departementen en der Landstreeken, aan de Stedelyke Regeeringen, aan de Wyken van *Parys*, aan de Legers te Lande, aan de Schepen, om plegtig geleezen, bekend gemaakt en afgekondigd, te worden.

Dit kleine Stukje verdient ook hier te lande alle bekendheid; en houden wy 't zelve voor het weezenlykste van dit Boeksken. Wy neemen niets uit een reeds zo bekend Stukje over, dan ééne Aanmerking, welke nooit te veel kan herinnerd worden. „ Zy, die de luiheid of de wanorde begunstigen, door aan menschen „ zonder waare behoefte en zonder zeden onderstand te „ doen geeven; door de onnutte bedieningen te vermenigvuldigen, of onbekwaame menschen daar in te „ plaatzen; door den arbeid niet aan te moedigen, met „ voordeelige tractementen toe te wyzen aan ledige of „ niet bezige posten; zullen gehouden worden voor ver-

„ kwis-

„ kwisters der openbaare gelden, en verantwoordelyk „ voor hunne valſche beſteeding." —— Dit is de éénige plaats waar de *Nederduitſche* Vertaaler zich in eene Aanmerking uitlaat, welke wy gereedlyk onderſchryven. *Dit Grondbeginzel*, zegt hy, *is van de alleruiterſte noodzaaklykheid, en moet by het vormen onzer Republiekeinſche Regeering vooral in 't oog gehouden worden; dewyl het verwaarloozen daarvan een van de grootſte misbruiken, en de onverantwoordelykſte Verkwistingen, by het voorgaande Beſtuur van ons Land, veroorzaakt heeft.*

Republikeinſche Catechismus, of eerſte Grondregelen van Republikeinſche Zedekunde voor de Opvoeding der Jeugd van beiderlei Geſlacht, in de Huisgezinnen en in de Schoolen. Te Amſterdam, by W. Holtrop, 1795. *In 8vo. 44 bl.*

Een Leerboekje, 't welk niet ontkend kan worden veel goeds in zich te bevatten; doch of het al bevat, 't geen men met rede zou verlangen in een Werkje, ten op den Tytel aangeduiden einde geſchikt, is ons onder het doorleezen te meermaalen in den zin geſchooten. Veel wordt 'er in veronderſteld en als beweezen aangenomen, 't geen, ſchoon waarheid, niet begreepen wordt door Kinderlyke Verſtanden. Niet weinig mag voor luttel doordagt en gebrekkig geſchikt gehouden worden. Men leeze, ten ſtaal, de geheele IIIde Afdeeling, welke ten Opſchrift voert: *Van den Godsdienst.*

V. *Wat verſtaat gy door Godsdienst?*

A. Door Godsdienst verſtaa ik het verheven denkbeeld, welk de Mensch van zyn Beſtaan heeft, en de erkentenis, die hy aan het Opperweezen verſchuldigd is, voor de weldaaden, met welke Hy hem overlaaden heeft.

V. *Welk is een der voornaamſte pligten door den Godsdienst voorgeſchreeven?*

A. Die van een' eerlyk' Man te zyn.

V. *Aan welke trekken kent gy een eerlyk Man?*

A. Aan deezen: dat hy zorgvuldig gehoorzaamt aan de Wetten van zyn Land; en dat hy anderen niet doe, dan het geen hy zou wenſchen dat aan hem geſchiedde. De zoodanige is zeker een eerlyk Man.

V. *Welke openbaare Eerdienst kan der Godheid het meest behaagen?*

A. De

A. De Arbeid; want Ledigheid is van alle ondeugden die, welke het Opperweezen meest mishaagt.

V. *Geloof gy dat 'er een God zy?*

A. Ja, zeker! en zoo 'er iemand ware die zyn Beſtaan zoude durven loogchenen, dat hy zyne oogen wende naar den Hemel, naar de Aarde, naar de Zee, naar alles wat hem omringe; en dat hy uitſpraak doe.

V. *Welke Godsdienst is voor den Mensch het meest geſchikt?*

A. Alle Godsdienſten zyn, in de oogen van den Wyzen, gelyk; mits dat derzelver Leer en Zedekunde overeenkomſtig zyn met de Wetten van den Staat.

De Rhyn, of Reis van Utrecht na Frankfort, hoofdzaaklyk langs de Oevers van den Rhyn. Door T. COGAN. *In gemeenzaame Brieven. Uit het Engelsch. 1ſte Stuk. Te Haarlem, by* A. Loosjes, Pz., 1795. *In gr.* 8vo. 115 *bl.*

Al wederom eene Reis na den *Rhynſtroom!* Ja, vaak wordt die Rivier bezogt, en haare oevers, vol van de verrukkendſte tooneelen, beſchreeven; en elke Reiziger, die niet uitſchryft, maar zyn eigen oogen en oordeel gebruikt, en geſchiktheid heeft om te zien en te oordeelen, volgen wy met greetigheid na een oord, 't welk zo veel verluſtigings aanbiedt; bovenal vinden wy ons daar toe uitgelokt, wanneer de Reisbeſchryver van den gewoonen trant afwykt, en zich daar door in een uitlokkend licht voordoet.

Dit is het geval met de voor ons liggende Reis van COGAN, welker eerſte Stuk wy geleezen hebben, en waar van wy thans eenig verſlag zullen doen. Schoon de Heer COGAN geen *Nederlander* is, heeft hy egter eenige jaaren, blykens verſcheide plaatzen in dit eerſte Stuk, in ons Land gewoond: ja ſchryft hy zomtyds als een *Hollander;* zich uitdrukkende: *Wy Hollanders*, bl. 56. Aan een Vriend in *Engeland* zyn de Brieven, deeze Reis bevattende, ingerigt. Schoon niet geſchreeven met oogmerk om die aan het Algemeen mede te deelen, hebben zy daar door misſchien eene meerdere waardye, en in *Engeland* eene zeer groote goedkeuring weggedraagen, blykens de zeer gunſtige, welberedeneerde, oordeelvelling der Schry-

Schryveren van het *Analitical Review*, in het Voorberigt deezer Vertaalinge te vinden. Deeze omstandigheid, dat ze oorspronglyk niet voor de Drukpers geschreeven zyn, is zeer natuurlyk oorzaak van de openhartige vrymoedigheid, met welke hy zich over Persoonen en Zaaken uitdrukt. „ Deeze zelfde vrymoedigheid," *gelyk* de Schryver des Voorberigts aanmerkt, „ heeft den Vertaaler hier en daar genoodzaakt, eenige trekken te verzagten, of 'er geheel uit te laaten, die wel in het nabuurig *Engeland*, zonder byzondere opmerking, 'er konden doorloopen; doch hier veelligt, by deezen en geenen, eene ergernis zouden veroorzaakt hebben, die den Uitgeever geen genoegen of voordeel zou bezorgen. 'Er zyn alleen egter zulke trekken uitgelaaten, die onmiddelyk op eenige tedere punten van het Staatkundig Stelzel deezer Landen betrekking hadden, en over welker gemis het kleinste getal der *Nederlandsche* Leezers zich bedroeven zal." Wy houden ons verzekerd, dat, was de Vertaaling eenigen tyd laater geschied, deeze voorbehoedzels agterwege zouden gebleeven zyn.

Men heeft het egter op het kantje durven waagen; immers, welke verzagtingen 'er ook gebruikt zyn, vinden wy deeze Characterschets van WILLEM DEN V: „ In 't Jaar 1788 werd deeze Stad [*Nymegen*] onderscheiden, en genoot een groot voordeel, door het verblyf van de Stadhouderlyke Familie. De Prins, en zyn *Gezin*, als 't ware door het geweld der tegenparty uit den *Haag* verdreeven, wagtte hier met geduld de uitwerkingen van onderhandelingen af, die egter vrugtloos afliepen. Laat my u even in 't oor luisteren, dat deeze zeer goede *Man* een traag besluitloos *Vorst* is. Zyne vredelievenheid en vroome vrees van menschenbloed te spillen hebben meer leevens doen verliezen, dan 'er slagtoffers zouden gevallen zyn door sterke poogingen. Zyne naauwgezette vrees van kwalyk te doen heeft hem geduurig wederhouden van goed te doen. Hy is lydelyk geweest in eenen toestand, die een wys en goed Man zou hebben kunnen doen gedyen tot voorspoed van zyn Land, en tot het winnen van de Volksliefde op eene eerlyke wyze, en die een wys en eerzugtig Man tot vergrooting van zyne eigene magt zoude hebben kunnen gebruiken." —— Wy bezitten het *Engelsch* Werk niet; anders zouden wy deeze plaats, zo als die in het oorspronglyke gevonden wordt, hier invoegen. 't Was reeds

veel,

veel, vóór de Omwenteling zo verre te gaan in eene *Nederduitsche* beschryving van het Character des Prinsen van *Oranje*.

Dan, om tot de Reisbeschryving zelve te komen. De eerste der XIII Brieven, waar uit dit eerste Stukje bestaat, bevat eenige keurige Aanmerkingen over het Reizen en het beoordeelen der Characters. En meldt hy zyn Vriend: „ Geduurende het Reisjen, dat gy my verzoekt te be- „ schryven, hebben dikwyls overeenkomstigheden en „ strydigheden my andere tooneelen en denkbeelden her- „ innerd, welke ik niet zal aarselen neder te schryven in „ de orde waar in ze my te binnen kwamen; ook zal ik „ andere, die in den loop myner briefwisselinge my „ mogten te binnen schieten, niet verwerpen. Op deeze „ wyze zal 'er misschien een vreemd en grappig mengel- „ moes voor den dag komen, en het staat aan u te „ beslissen of myne berichten 'er te beter of te slegter „ door zullen zyn. Zo het laatste, dan hebt gy slegts „ te zeggen *basta*, en ik heb gedaan; want ik ben wel „ verzekerd, dat zy zonder deeze hulp niet waardig zul- „ len zyn van u aangenomen te worden, welk dan niet „ dezelve hun lot ook weezen mag."

Dit geeft eene losheid en verscheidenheid aan deeze Brieven, welke den leeslust uitlokt, en ons bezwaarlyk het Boek deedt ter zyde leggen.

De Reis vangt aan in den Zomer des Jaars 1790. En, daar dezelve den *Rhynstroom* ten hoofdvoorwerpe heeft, schetst hy de veranderingen, die deeze Stroom in ons Land ondergaan heeft, op eene geestige wyze, af. Over *Utrecht* gaat hy na *Nymegen*, en beschryft *Zeist* in het voorbygaan, als mede *Wyk by Duurstede*. Keurlyk is zyne Characterschets der *Betuwenaaren*. *Nymegen* wordt beschreeven, en zeer breedvoerig *Cleef*; met welks Mineraalwater hy niet veel opheeft. Regtmaatig gevoel werkt steeds in den Reiziger. De veelvuldige rampspoedige lotgevallen van *Cleef* opgehaald hebbende, laat hy zich in deezervoege uit:

„ Dus, ô *Cleef!* schoon gy als in den schoot van het „ Paradys gelegen zyt —— schoon gy tot rust en land- „ genoegens gevormd zyt —— schoon de overvloed u „ van rondsomme toelacht —— schoon uwe rivier eenen „ rykdom van visch oplevert, en allerlei gerieflykheden van „ verre landen op haare wateren aanvoert —— schoon „ uwe velden den nyveren Landman gras en koorn ver- „ schaf-

„ ſchaffen, ſchoon uw gevogelte onder de koesterende zorg „ van zyn huishoudend wyf vermenigvuldigt, ſchoon uwe „ boomgaarden met vrugten belaaden zyn; uwe tuinen „ met gezonde groente bepoot, en uwe bosſchen verſchei- „ denheid van wild opleveren —— evenwel is, door de „ onbuigzaame eerzugt der Vorſten, de geſchiedenis „ van uwe vervloogene jaaren ſlegts de geſchiedenis „ van uwe rampen! De historie van uwen arbeid is als „ de arbeid van de nyvere bye en de bekwaame ſpin; „ elk oogenblik moet de ſchade verholpen worden, „ welke hun vreedzaam werk van ruwe handen geleden „ heeft!"

Aan de Gezigten, welke *Cleef* den oogen biedt, wordt hier regt gedaan, zo verre de pen zulks doen kan. „ De „ Rhyn," laat hy daar op volgen, „ is hier zeer breed. „ De overvloedige ſchattingen van ontallyke rivieren, die „ haare wateren in denzelven uitgieten, en de mindere „ giften van beekjes, die van de aangrenzende bergen „ vloeijen, ontvangen hebbende, zwelt hy trotschlyk, „ daar hy na *Schenkenſchans* vloeit, alwaar hy, als on- „ magtig om zyne grootheid te draagen, zich in twee „ groote takken verdeelt.

„ Uit het aanzien van het land is 'er veel reden om „ te beſluiten, dat de groote Oceaan eenmaal tot aan de „ twee uitſteekende punten van *Eltenberg* en *Nymegen* „ kwam, en dat de valey tusſchen de twee ryen bergen een „ inham van de zee was; dat de *Betuwe* en het gantſche „ land ten Noorden en ten Westen van dezelve voor- „ heen het bed van den Oceaan waren. Eene naauw- „ keuriger beſchryving zou verveelende worden; maar zo „ gy het zelf konde waarneemen, en voor u zelven oor- „ deelen, gy zoudt met my beſluiten, dat 'er geene ſter- „ kere bewyzen in het voorkomen der natuur zyn, dat de „ Rhyn zyn voorig kanaal verlaaten heeft, dan dat deeze „ ſtreeken weleer tot het Ryk van *Neptunus* behoord „ hebben.

„ Ik zal van deeze aanmerkingen geen ander gebruik „ maaken, dan dat dit denkbeeld de grootheid en deftig- „ heid van het tooneel zeer ſterk vermeerderde. De me- „ nigvuldige veranderingen, die baarblyklyk op den aard- „ bodem voorgevallen zyn, boezemen, terwyl zy den Wys- „ geer ſtof tot redelyke nieuwsgierigheid opleveren, den „ Zedekundigen nederigheid in, die niet onaangenaam, en

„ met

„ met eene zekere verheffing van ziel verbonden, is. —— „ Hy verwondert zich even zeer over 't geen geweest is, „ en 't geen nog komen zal! Op deeze smalle engte van „ aanweezen geplaatst, bewondert hy in stille aanbidding „ het voorledene, en stelt zyn vertrouwen omtrent het „ toekomende in die werkoorzaak, die zo alwys, als ver„ borgen en onwederstaanbaar, is!"

Ernst wordt afgewisseld met boert; waar toe, in eenen volgenden Brieve, de Lievevrouw te *Kevelaar*, in tegenoverstelling van het Crucifix te *Kraanenburg*, den Heer COGAN ruime stoffe verschaft.

Voorige bezoeken, in die zelfde streeken afgelegd, herinnert zich de Reiziger, met de toenmaalige voorvallen; van dien aart is het pleit eener Abtdisse voor het Kloosterleeven, ter gelegenheid dat hy het Klooster van den *Berg Sion* thans bezogt. —— Alsmede de ontmoeting des Konings van *Pruissen* en het *Oranjegezin*, te *Cleef*, in den Jaare 1788, doormengd met bedenkingen over Vorstlyke Persoonen en Characters. Van zyne *Pruissische* Majesteit spreekende, heeft hy deeze Aanmerking: „ Zyn persoon was van eene voordeelige groot„ te voor de aanschouweren. Hy is lang, en edel van „ gestalte. Het tydstip was zeer gunstig voor zyn ge„ laat. De glimlach op zyn aangezigt sproot baarblyk„ lyk uit inwendig genoegen en blydschap, en was geen „ van die gemaakte glimlachen, met welke groote per„ soonadien gemeenlyk het *hoezee* van 't gemeen beant„ woorden. Ik beken vrylyk, dat de *Lettres secretes de* „ *la Cour de Berlin* my geen vleiend denkbeeld van zyne „ tegenwoordige Majesteit gegeeven hadden; want, schoon „ ik de uiterste verontwaardiging gevoelde by het doorbla„ deren van een *Galimatias*, die baarblyklyk berekend was „ om eene schatting op de ligtgeloovigheid van het alge„ meen te ligten door middel van eenen verlokkenden styl, „ dagt ik egter, dat 'er eenige grond kon zyn voor een „ zo zeer overdreeven *carricatuur* (*). Het gelaat van „ den

(*) Hier en daar maakt de Vertaaler eene Aanmerking van zyn eigen: doch schynt hy deeze Vertaaling met medeweeten en medewerking van den Heer COGAN ondernomen en volvoerd te hebben. Althans hier leezen wy deeze Aanteekening: „ De bovenstaande aanmerking is in te stellige woorden „ uitgedrukt. De Schryver is zedert onderrigt geworden, dat „ die Brieven door den Hertog DE VERGENNES zyn uitgegee„ ven, uit gevoeligheid dat MIRABEAU de Volksparty om„ helsd hadt."

„ den Koning beantwoordde," op dit tydstip, niet aan de
„ beschryving van deezen Schimpschryver."

De ontmoeting van een *Deïstisch* Officier geeft stoffe tot twee leezenswaardige Brieven: en wordt dit Deeltje beslooten met de Reis van *Cleef* na *Xanten*; waar de ontmoeting van den Waard gelegenheid geeft tot Characteristieke aanmerkingen, van welke de geheele Reis vol is. —— Wy zullen niet verwylen met het vervolg deezer onderhoudende, leerzaame en vermaakende, Reize onzen Leezeren te doen kennen.

Het Leeven van Keizer Juliaan. Naar het Fransch van den Abt DE LA BLETERIE. *Te Utrecht en te Rotterdam, by* G. T. v. Paddenburg en Zoon *en* J. Meyer. *In gr. 8vo. 274 bl.*

Het Werk van den Abt DE LA BLETERIE, waar van wy de *Nederduitsche* Vertaaling voor ons hebben, is reeds Jaaren geleden in 't *Fransch* uitgegeeven, en met roem geteld onder de veelvuldige Schriften over Keizer JULIAAN: „ een Vorst, in wien," volgens de aanmerking van den Heer FLURY, „ zodanig eene menge-
„ ling van goede en slegte hoedanigheden plaats hadt,
„ dat het gemaklyk viel hem te pryzen en te laaken, zon-
„ der de waarheid te kort te doen." —— Deeze Abt, eenige stukken van de Schriften diens Keizers vertaald hebbende, was eerst van voorneemen geweest, in eene Voorreden, eene kortbondige beschryving te geeven van het Character en de Daaden van JULIAAN, om ter Inleiding tot diens Schriften te dienen; doch, vreezende daarin te weinig te zullen zeggen van een onderwerp dat wel waardig was grondig nagespoord te worden, kwam hy tot het besluit, om dit Leeven vollediger te beschryven: 't welk dit afzonderlyk Stuk voortbragt. 't Geen, met eene voeglyke afdeeling in zes Boeken, de onderscheide Leefperken van dien Vorst, in den bloei zyner Jaaren gesneuveld, voordraagt.

Zeer juist is de aanmerking van DE LA BLETERIE, in zyn Voorberigt: „ 'Er zyn weinig Vorsten over wie wy meer
„ Gedenkschriften hebben; maar dat men my vergunne te
„ zeggen, de meeste dier Gedenkschriften zyn niet koelzinnig
„ genoeg geschreeven. 't Is het lot van ongemeene Man-
„ nen, te zeer ingenomen bewonderaars en berispers te

„ heb-

„ hebben, vooral als belangens zo heftig als die van den
„ Godsdienst beletten met elkanderen overeen te ſtemmen; de billyke verontwaardiging der Christenen tegen eenen afvalligen, tegen eenen vervolger, vergunde hen niet altoos acht te geeven op 't geen eenigzins in hem verdiende geacht te worden. De blinde erkentenis, welke de Heidenen toedroegen aan den herſteller der Afgodery, heeft hen de oogen doen ſluiten voor zyne weezenlyke gebreken; zonder te ſpreeken van de Redenaars, van wie men geenzins bevoegd is eene zo ſchroomagtige naauwkeurigheid te verwagten, houden de Geſchiedſchryvers zelfs op Geſchiedſchryvers te zyn zo haast zy van JULIAAN gewaagen, en worden of beſchuldigers of loftuiters: eenige wederzydſche Schryvers, die hem vry onzydig behandeld hebben, moet men evenwel hier van uitzonderen."

Een Leevensbeſchryver van dien laatſten ſtempel zou men, naa deeze aanmerking, in den Abt DE LA BLETERIE verwagten aan te treffen. Doch een Aantekenaar, die als ANONYMUS te voorſchyn treedt, toont, dat de Abt het zwak te meermaalen gehad hebbe van eenzydig, en JULIAAN gansch onguntig, te weezen. Deeze Aantekeningen vangen met het Voorberigt aan, en loopen 't geheele Werk door. Schoon men derzelver juistheid veelmaalen zal moeten bekennen, kan men ze niet leezen zonder nu en dan te ontdekken, dat eene meerdere bitsheid en ſcherpheid, dan de aart der zaake vorderde, uit de pen van ANONYMUS vloeide. – In de daad, wanneer de Abt, ten ſlot zyner Leevensbeſchryvinge, gelyk zulks niet kwalyk zou gevoegd hebben, eene verzameling van Charactertrekken hadt opgegeeven, om ons, in eens, de Beeldtenis des Keizers voor oogen te houden, en de Aantekenaar by dezelve was gaan nederzitten, om die Charactertrekken na te gaan, wy gelooven dat hy ze meest alle zou uitgewischt, of zodanig veranderd hebben, dat de eene JULIAAN den anderen niet geleek. Ten bewyze hier van zouden wy een aantal voorbeelden kunnen aanvoeren: wy laaten het berusten by één, en wel het allereerſte, 't welk wy in het Voorberigt ontmoeten. De Abt met den aanvange gerept hebbende van den billyken afſchrik, dien 's Keizers *Afvalligheid* hem inboezemde, maakt ANONYMUS op dit woord deeze Aantekening: „ 't Blyft
„ onder de Geleerden eene vraag, of Keizer JULIAAN in de daad een *Afvallige*, en of hy ooit waarlyk een

„ *Chris-*

„ *Christen* geweest zy? Hy was nog geen zes jaaren
„ oud, toen Keizer CONSTANTIUS, barbaarſcher nog dan
„ CONSTANTYN, zyn Vader, zyn Broeder, en zeven
„ zyner volle Neeven, deedt om hals brengen. Naauwlyks
„ ontkwam hy met zyn Broeder GALLUS dien moord.
„ Ook werd hy geſtadig hard behandeld door CONSTAN-
„ TIUS. Zyn leeven werd langen tyd bedreigd, en het
„ leedt niet lang dat hy den Broeder, dien hem over-
„ bleef, op bevel des Dwingelands, zag van 't leeven
„ berooven. De Letteroefening was JULIAAN's eenige
„ troost, van deszelfs eerſte jeugd af aan. Hy hieldt
„ heimlyk verkeering met de voornaamſte Wysgeeren,
„ die van den ouden Godsdienst van *Rome* waren. 't Is
„ zeer waarſchynlyk dat hy dien van deszelfs Oom CON-
„ STANTIUS volgde, eeniglyk om te vermyden van niet
„ door hem omgebragt te worden. JULIAAN was zelfs ver-
„ pligt deszelfs [dit moet *zyn* weezen] Godsdienst te verber-
„ gen, even als BRUTUS onder TARQUYN gedaan hadt. Hy
„ moest des te minder *Christen* zyn om dat zyn Oom
„ hem gedwongen hadt Monnik te worden, en den dienst
„ van Voorleezer in de Kerk waar te neemen. Men is
„ zeldzaam van den Godsdienst des geenen die ons ver-
„ volgt, vooral wanneer de Vervolger over het geweten
„ tracht te heerſchen."

Te midden van de ſtrydigheid der berigtgeevingen en daar op gebouwde oordeelvellingen, zo van DE LA BLETERIE als van den Aantekenaar, zal men wél doen met zich vaak te herinneren de in den aanvang reeds bygebragte aanmerking van FLURY; en dat in JULIAAN's gedrag veele tegenſtrydigheden plaats hadden, die, naar maate men hem uit onderſcheide gezigtpunten beſchouwde, door de beſchouwers en beoordeelaars zeer vergroot zyn. Men maakte wederzyds *Carricatuuren* van Keizer JULIAAN.

Uit de byzondere Gebeurtenisſen, in dit *Leeven* vermeld, bepaalen wy ons tot de opgave van het veel gerugts maakend, en zo onderſcheiden beoordeeld, Voorval, de mislukte Herbouwing van den Tempel te *Jeruſalem*. Wat daar toe aanleiding gaf in 't breede verhaald hebbende, gaat de Abt dus voort: „ Men wilde de nieuwe
„ grondſlagen gaan leggen, toen op dezelfde plaats ver-
„ ſchriklyke Vuubollen uit den grond opſteegen, waar
„ van de geduchte vlammen de Werklieden verteerden.
„ Het zelfde gebeurde verſcheide keeren by herhaaling,

„ en

„ en de onweerstaanlykheid van het vuur de plaats ongenaakbaar maakende, noodzaakte voor altoos van het werk af te zien. Dit zyn de eigen woorden van AMMIANUS MARCELLINUS, een oordeelkundig en getrouw Geschiedschryver van dien tyd, een Heiden van [dit moet *aan* zyn] JULIAAN verknogt. De Christen-Schryvers zyn nog omstandiger, en verhaalen nog verscheide andere wonderdaaden. Ik sla die over, om dat ik geen Kerklyke Geschiedenis beschryf. Alleen zal ik aanmerken, dat in de gansche oudheid geene gebeurtenis beter bevestigd is. Zonder RUFINUS, THEODORETUS, SOZOMENES, SOCRATES en PHILOSTORGUS te rekenen, wordt dezelve voor echt verklaard door GREGORIUS VAN NAZIANZE, ST. CHRYSOSTOMUS en ST. AMBROSIUS, alle drie Kerkvaders van dien tyd. De eerste verhaalt dezelve in zyne Redenvoeringen tegen JULIAAN, in het zelfde jaar opgesteld; de tweede twintig jaaren daar naa voor de gansche Stad van *Antiochie*; en de derde spreekt 'er van kort naa den tweeden, als van eene bekende zaak, in een Brief aan Keizer THEODOSIUS. Indien men by hunne getuigenissen dat van AMMIAAN voegt, kan men de daad niet tegenspreeken, zonder de onzinnigste twyfeling in de Geschiedenis in te voeren."

Aan die *onzinnigheid*, als het een zo streng vonnis verdiene, 't geen ons op verre na niet regtmaatig toeschynt, maakt zich de Aantekenaar schuldig, als hy schryft: „ 't Is zeer waarschynlyk dat JULIAAN, toen hy besloot den Oorlog in *Persie* te voeren, geld benoodigd hadt, 't is mede zeer waarschynlyk dat de *Jooden* hem geld aanbooden om verlof te verwerven tot het herbouwen van den Tempel, gedeeltlyk door TITUS verwoest, en waar van de grondslagen, een geheele muur en de tooren *Antonia*, nog overig waren; maar is het wel zo waarschynlyk dat de Vuurbollen de Werklieden verteerden, en de onderneeming deeden staaken? Is 'er niet eene tastbaare tegenstrydigheid in het verhaal der Historieschryveren? — Voor I. Hoe is het mogelyk, dat de *Jooden* begonnen hebben met het opbreeken van de grondslagen des Tempels, welken zy op dezelfde plaats wilden en moesten herbouwen? De Tempel moest noodwendig op den Berg *Moria* staan, de plaats waar SALOMO dien hadt gebouwd, en waar HERODES dien met nog meer stevigheid en pracht hadt

„ her-

„ herbouwd, naa eerst eenen fraaijen Schouwburg binnen *Jerusalem* en een Tempel aan AUGUSTUS binnen *Cesarea* „ te hebben gestigt. De grondslagen van dien Tempel, „ door HERODES vergroot, hadden, volgens het verhaal „ van JOSEPHUS, steenen van vyf en twintig voeten lengte. „ Is het mogelyk dat de *Jooden*, ten tyde van JULIAAN, „ dwaas genoeg zouden geweest zyn om die steenen op „ te breeken, welke zo wel aangelegd waren om het „ overige van het gebouw te draagen, en op welke „ grondslagen de *Mahomedaanen* sedert derzelver *Moskeë* „ gebouwd hebben? Wat mensch kon ooit zo dwaas, zo „ dom zyn, om zich met groote kosten en zeer veel moeite „ van een voordeel te versteeken, dat zo tastbaar was, „ en zo duidelyk in het oog liep? Niets is ongelooflyker.

„ Ten 2. Indien het Wonder van Vuurige Bollen, of „ indien 'er eene Aardbeeving, welke geen Wonder is, „ weezenlyk plaats gehad hadt, zou Keizer JULIAAN dan „ van 't een of ander geen gewag hebben gemaakt in „ den Brief waarin hy zegt voorneemens geweest te zyn „ dien Tempel te herbouwen? Zou men zich niet van „ zyn getuigenis als van een zegepraal bediend hebben? „ Is het niet oneindig waarschynlyker dat hy van zyn „ voorneemen afzag? Immers vervat die Brief deeze „ eigen woorden: *Wat zullen de* Jooden *zeggen van* „ *huunen Tempel, die driemaalen verwoest geworden en* „ *nog niet herbouwd is? Ik verwyt hun zulks niet, dewyl* „ *ik zelf dien uit den puin heb willen ophaalen. Ik* „ *spreek 'er enkel van om de buitensporigheden hunner* „ *Propheeten aan te toonen, die oude onnozele vrouwen* „ *bedroogen.* —— Is het niet baarblyklyk, dat de Keizer, „ gelet hebbende op de *Joodsche* Prophetien, dat de „ Tempel prachtiger dan ooit zou herbouwd worden, „ en dat alle Natien 'er zouden komen aanbidden, het „ gegeeven verlof, om dat Gebouw te herstellen, hebbe „ ingetrokken? De historische waarschynlykheid, uit „ de eigen woorden des Keizers opgemaakt, zou dan „ zyn, dat hy, ongelukkig een afgruuwen hebbende van „ de *Joodsche* Boeken, even als van die der Christenen, „ de *Joodsche* Propheeten eindelyk tot logenaars heeft „ willen maaken."

Omtrent het Getuigenis van AMMIANUS MARCELLINUS, waarin men ten deezen opzigte zo veel gewigts stelt, merkt de Aantekenaar op: „ dat hy schreef in een „ tyd toen men niet dan van wonderen sprak, en veel ophadt

„ met

„ met toververtellingen; ook zyn de Wonderen en
„ Voorzeggingen, welke hy verhaalt, zo menigvuldig, dat
„ het verhaal daar van noch schranderheid, noch goede
„ trouw, in den Schryver aanduidt." (*)

Wan-

(*) Veelen onzer Leezeren zullen misschien niet weeten, op welk eene wyze de Heer J. D. MICHAËLIS de eer van AMMIAAN ophoudt, zonder eenig Wonderwerk te veronderstellen: wy willen hun daarom, 't geen hiertoe behoort, (uit zyne *Verhandeling over de Gewelven en onderaardsche Gangen onder den Tempelberg en den Berg Sion*) kortlyk mededeelen. „ Het voorval, door AMMIANUS geboekt, valt zo dra men zich de onderaardsche gewelven, gangen en kanaalen, herinnert, waar van zommige ook voor verlaatbakken en afleidingen der onreinigheden dienden, voor elk, die slegts middelmaatig in de Natuurkennis geoefend is, gemaklyk te verklaaren. In den Jaare 70 werd de Tempel vernield; in 't jaar 363 viel die gebeurtenis voor, die door AMMIANUS MARCELLINUS verhaald wordt. Byna driehonderd Jaaren, derhalven, hadden deeze gewelven en gangen, onder het puin begraaven, geheellyk toegestopt, en van alle gemeenschap met de lugt afgeslooten, gelegen. In veele derzelven moet zich dus noodwendig eene Ontvlambaare Lugt verzameld hebben. Het was natuurlyk, ten minsten geenzins vreemd, dat men, graavende om de oude fundamenten te vinden, en te onderzoeken, of nieuwe te leggen, op die kanaalen stiet; men wilde dezelve verder nafpooren, men onderzogt hen ongetwyfeld met fakkelen, en dus moesten noodwendig vlammen, of wil men liever noodlottige vuurbollen, die de arbeiders doodden, uit dezelve voortkomen. Men weet, dat men, zich in lang beslootene onderaardsche gangen met fakkelen begeevende een van beide, naar de gesteldheid waarin de Lugt dier plaatzen is, ondervindt. Of de toortzen gaan uit, en de mensch valt eerst in onmagt neder, en betaalt vervolgens, zo hy niet oogenbliklyk gered wordt, zyne onvoorzigtigheid met den dood; en dikwyls treft dit lot den tweeden en den derden die hun zoeken te redden: of, byaldien de Lugt brandbaar is, vertoont zich eerst rondom het licht een klein speelend vlammetje, 't welk men byna voor een zwervend dwaallicht zou aanzien. Als dan is het hoog tyd te vlieden; want uit het eerste vlammetje worden welhaast andere kleine vlammen gebooren, die steeds in grootte en getal toeneemen, en straks wordt de ontbranding algemeen, breekt met een donderslag uit, en doodt de geenen welken zy in de gewelven of putten treft, terwyl alle de overigen magteloos nedervallen en stikken. Niet één woord, derhalven, zegt AMMIANUS dat ongeloofly̆k, dat zelfs onwaarschynlyk is, dan voor hun

die

Wanneer DE LA BLETERIE schryft: „ Men zou „ misschien wegens deeze stof met het gezag van JULI„ AAN zelf kunnen voor den dag komen ; naardemaal „ hy zegt, dat de Tempel der *Jooden* driemaalen was „ verwoest geworden, 't welk niet gemaklyk te verstaan „ is, indien hy tot de derde Verwoesting niet betrekt „ het gedugte geval onder zyne Regeering," merkt ANONYMUS op: „ Hoe is het mogelyk dat DE LA „ BLETERIE niet bemerkt heeft dat de Tempel, gebouwd „ door SALOMO, herbouwd door ZOROBABEL, geheel „ omver gesmeeten door HERODES, en door HERODES „ zelf met zo veel pracht weder opgebouwd, eindelyk „ door TITUS verwoest, duidelyk drie verwoeste Tem„ pels maakt?"

Jammer zyn de veelvuldige Drukfeilen in dit Werk; bovenal in de *Latynsche* Aanhaalingen, die 'er onverstaanbaar, zonder slot of zin, door worden.

die der zaake onkundig zyn. Alles wat hy verhaalt moest natuurlykerwyze dus gebeuren, en die vreeslyke tooneelen moesten telkens herhaald worden", zo dikwyls men in het graaven aan nieuwe gewelven kwam." — Men zie de geheele Verhandeling. in het *Algemeen Magazyn van Weetenschap, Kunst en Smaak*, I D. 1 Stuk, bl. 269, enz.

Antwoord op de Vraage, welke wyze van Opvoeding is de meest verkiezelyke? Eene Publieke of eene Huizelyke? Welke zyn de Voordeelen en Gebreken van die beiden? Is 'er eene wyze van Opvoeding, welke de Voordeelen van beiden, met uitsluiting van derzelver Nadeelen, bevat? *aan welke het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, den 5 Juny* 1793, *een prys van* 30 *Ducaten, of van eene Gouden Medaille, terzelver waarde, heeft toegeweezen. Te Utrecht, by* de Wed. S. de Waal en Zoon. *In gr.* 8*vo.* 70 *bl.*

Volgens de orde, welke de Vraage zelve aan de hand gaf, is deze Verhandeling in drie deelen afgedeeld. In de eerste Afdeeling worden eerst de voordeelen, en vervolgens de gebreken, van de openbaare Schoolen onderzocht en aangewezen. De Schryver geeft goede redenen, waarom hy hier noch van de kleine kinder- of speelschoolen, noch van de zoogenaamde Hooge-Schoolen of Academiën, spreekt, maar zich slechts tot de halve- en heele-kostschoolen, en tot de Latynsche Schoolen, bepaalt. Hy geeft van dezelven eerst de algegemeene, en dan de byzondere, voordeelen op. De algemeene voor-

voordeelen zyn, dat de kinderen zich aan gehoorzaamheid, ontzag en eerbied voor de geenen, die over hen gesteld zyn, gewennen —— door het zien van belooningen en straffen tot goede werkzaamheid en oplettendheid aangespoord, en van kwaade hebbelykheden, die in het huis der Ouders niet dan met veel moeite te verbeteren zyn, bevryd worden —— geduurende den schooltyd, vry blyven van den omgang met dienstboden, die zelden voor de Opvoeding voordeelig is —— leeren met andere kinderen, zonder onderscheid van rang, omgaan, en hun wil dikwyls naar dien van anderen buigen —— behulpzaam, gevoelig, en meêwaarig worden —— en vooral door eerzucht tot goede daaden aangeprikkeld. —— De byzondere voordeelen van de halve- en heele-kostschoolen zyn, dat de kinderen zich gewennen aan vastgestelde tyden om zich bezig te houden, en aan bepaalde tyden van uitspanning; aan orde; aan het welbesteden van den tyd; aan vroeg opstaan; eene gelykvormige levenswyze, en een gezond dieet; —— zy leeren hier, dat men geen drom van knechts nodig heeft om bediend te worden —— zy worden van veelerlei besmetting, waar toe de tafel van gegoede Ouders gelegenheid verschaft, behoed, en hooren noch zot geklap, noch dubbelzinnige uitdrukkingen. —— De byzondere voordeelen der Latynsche Schoolen bestaan voornaamelyk daar in, dat zy de eerzucht der kinderen ten allersterksten aanvuuren, en hen aan vrymoedigheid gewennen om zich in het openbaar te laaten hooren.

De algemeene gebreken der gedachte openbaare Schoolen ontstaan voornaamelyk uit de zamenwooning van kinderen van verschillende jaaren, vatbaarheden, neigingen, en zeden, die zeker niet allen naar hunne verschillende behoeften door den meester behandeld kunnen worden, en die gewoonlyk aan elkanderen eer het kwaade dan het goede mededeelen. —— De bezuiniging, die in de meeste halve- en heele-kostschoolen plaats moet hebben, om dat de ééne meester zich voor den anderen beyvert, om zyne School voor den minsten prys aan te bieden, heeft veele nadeelige gevolgen; weinige en minder bekwaame ondermeesters, en dus gebrek aan het nodig opzicht over de kinderen, vooral in de uuren van uitspanning —— eene te enge wooning, dikwyls niet genoeg van een ruime opene lucht voorzien —— gebrek aan het genoegzaam getal slaapsteden, of aan plaats voor dezelven, om ieder kind afzonderlyk te doen slaapen —— eene te groote kaarigheid omtrent de tafel, enz. —— De byzondere gebreken van de Latynsche Schoolen, (zoo als dezelven thans ingerigt zyn, waaromtrent de Schryver eenige veranderingen voorslaat) zyn langwyligheid in het onderwys, en de verlegenheid der Ouders, wat zy met hunne kinderen buiten den schooltyd aanvangen zullen.

Tweede Afdeeling. Voor- en nadeelen van de Huizelyke Opvoeding. Voordeelen van de Huizelyke Opvoeding,

 waar

waar door de Schryver verstaat de Opvoeding door eenen goeden Gouverneur: oplettendheid op de keuze der kennissen van het kind, op de gezondheid van zyn lighaam en de vorming van zyn hart; eene heilzaame afwisseling van het nuttige met het aangenaame in de oefeningen van het verstand; het voordeelig gebruik van elk uur, ja elk oogenblik; eene volledige verwydering van alle menschen en kinderen, waar van de jonge opvoedeling iets kwaads zou kunnen zien of hooren. —— De gebreken dezer Huizelyke Opvoeding outstaan, 1. uit den aart der Opvoeding op zich zelve, en 2. uit het groot gebrek aan goede Gouverneurs. Een kind, dat *alleen* leert, wordt minder tot na-yver opgewekt, of, wanneer hy een broeder heeft, tot wien zich zyn na-yver bepaalt, wordt dezelve al ras in nydigheid hervormd —— het moet (daar het uit het straffen van anderen niet leeren kan) dagelyks over kwaade hebbelykheden bestraft of gestraft worden; en daar door wordt het dikwils mismoedig, of stubbig en balöorig —— het loopt groot gevaar, om éénzinnig en grootsch te worden —— en, daar het, ook dan, wanneer 'er gasten zyn, aan de tafel der Ouders eet, loopt daar door zyn lighaam en ziel groot gevaar van bedorven te worden. ——De gebreken der Gouverneurs worden naar derzelver byzondere landaart opgegeven; doch wy behoeven daar niet by stil te staan, dewyl de zeldzaamheid van eenen goeden Gouverneur genoeg bekend is. Na hier over uitgeweid te hebben, vraagt de Schryver: „ Is de eige Vader niet de beste Gouverneur?" en het antwoord, dat hy 'er op geeft, dienen wy geheel op te geven: „ Zekerlyk is de Vader, wat betreft de genegenheid en *goede inzichten*, de beste Gouverneur, dien men zoude kunnen vinden; maar tot eene goede huizelyke opvoeding word meer vereischt, dan genegenheid en goede wil. Ik vooronderstel voor een oogenblik, dat de Vader de vereischte bekwaamheid heeft, en dat hy niets ter wereld anders te doen heeft, dan zyn kind byna den ganschen dag, het geheele jaar door, by zich te hebben: welke twee vereischtens men wel zal willen bekennen, dat zeer zelden te zamen loopen. Bevindt het zich, dat de Vader de vereischte bekwaamheden niet heeft, of dat hy genoodzaakt is, uit hoofde van bezigheid, lange afwezendheden te maaken, of wel dat hy zich van gezelschappen en vermaaken niet kan onthouden, dan begrypt men ligtlyk, hoe gebrekkig deeze huizelyke opvoeding wordt: maar ik heb vooronderstel, dat dit alles geen plaats heeft; dan doet zich nog eene groote zwaarigheid op, die den Vader zeer duur kan te staan komen. Een Vader, die met groote hartelykheid en buitengewoone vlyt zyn best doet, om zyn kind te onderwyzen, vermeent al ligt het regt hebben, om, naar evenredigheid van zyne genegenheid en iever, eene wederkeerige oplettendheid van zyn kind te mogen vorderen; en, ontbreekt

breekt dezelve, dan ontstaat 'er by den Vader veel schielyker eene gemelykheid, dan by eenen vreemden, die voor zyn geduld betaald wordt. Indien het dan ongelukkiglyk gebeurt, dat de Vader zyne bedaardheid verliest, en over gebrek aan oplettendheid straft, dan verbeeldt zich het kind al ligtelyk, dat hem onrecht door zynen Vader aangedaan wordt, 't welk ook waarlyk in dat geval somtyds gebeurt; want het straffen over onoplettendheid moet met de uiterste omzichtigheid geschieden, alzo het gebrek aan oplettendheid meestentyd veel eerder de schuld is van den Onderwyzer, dan van den Leerling. Een kind, dat eenen Gouverneur heeft, neemt dikwyls zyne toevlucht tot zynen Vader, die, ingevolge de afspraak met den Gouverneur, dan eens voor den goeden, en dan eens voor den kwaaden, man speelt; daar is eene afwisseling, waar by gemeenlyk de Vader meerder wint, dan de Gouverneur: Maar wanneer de Vader zelf Gouverneur is, dan heeft het kind niemand dan de Moeder, by welke de toevlucht in deezen, voor zo verre het leeren betreft, dikwyls (het zy met alle eerbied gezegd) zeer gevaarlyk kan worden.; want de Moeder heeft in haare eigene Opvoeding zo veele uuren van inspanning nooit ondervonden; en dus wordt het moederlyk hart al ligtelyk week, dat van het arme kind zo veel gevergd wordt, en, indien zy dan ongelukkiglyk de zwakheid heeft het kind over het veel leeren te beklaagen, begrypt men, hoe dit achter uit springt. Het kind bevindt zich dus alle dagen alleen met zynen Vader, die / hem altyd alleen tot leeren moetende aanzetten, welhaast een verveelend voorwerp wordt; welke ongemakkelykheid zodanig toeneemt, dat het kind eindelyk in zynen Vader niets anders meent te vinden, dan eenen Dwingeland, die hem dagelyks plaagt, en van zyne vermaaken afhoudt: Waar door de kinderlyke liefde zodanig van dag tot dag afneemt, dat eindelyk, wanneer het kind tot meerdere jaaren gekomen is, de Vader, met het gemis der kinderlyke toegenegendheid en liefde, ook teffens verliest het eenige behoedmiddel, om hem op den rechten weg te houden; en het eenige hulpmiddel, om hem, daar van verwyderd zynde, weder te rug te brengen. *Men kan dus hier uit opmaaken, dat, al had de Vader tyd en bekwaamheid, het evenwel voor hem ten uiterften gevaarlyk zoude zyn, dezen taak* ALLEEN *op zich te neemen. Daar blyft dus niets over, dan naa eenen Gouverneur om te zien*," enz. —— Aan het slot van deze Afdeeling zegt de Schryver: „ om te voldoen aan de by de Vraage gevorderde keuze: *Welke wyze van Opvoeding de verkieslykste is*, moet ik bekennen, dat, zo als de Schoolen thans in ons Land gesteld zyn, de huizelyke Opvoeding door eenen goeden of tamelyk goeden

den Gouverneur, niettegenstaande alle derzelver gebreken, my nog voorgekomen is, de voorkeur te verdienen, als aan minder gevaar in veele opzichten onderhevig."

In de derde Afdeeling eindelyk wordt het gevraagde plan opgegeven, om de voordeelen van de beide gemelde wyzen van Opvoeding, met uitsluiting van derzelver nadeelen, te vereenigen. Hetzelve komt hoofdzaaklyk hier op neder. Door medewerking en onder toezicht van eenige leden der Regeering, en met eene krachtdaadige ondersteuning in geld, door vermogende ingezetenen vrywillig op te brengen, moet in ieder Stad een kostschool opgerigt worden. Zoo de vrywillige contributiën daar toe niet toereikende zyn, moet, geduurende eenige weinige jaaren, eene zeer geringe belasting van eenige stuivers op de hulzen gelegd worden, te betaalen door de bewooners, naar evenredigheid van de ordinaire verponding, met dien verstande echter, dat ieder, die konde aantoonen, eene grootere somme gecontribueerd te hebben, van die belasting vry zou blyven. —— De Commissarissen uit de Regeering moeten voorts omzien naar een bekwaam huis, voorzien met eene groote opene lucht. Misschien geeft de Regeering daar toe wel een gebouw; zoo niet, dan moet 'er eerst een gehuurd en vervolgens gekocht worden. —— De Directeur (die door Commissarissen verkoren moet worden, die onder hun bedwang moet staan, en des noods door hun moet kunnen worden afgezet) moet in dat gebouw voor niet woonen. —— De Directeur moet uit het kost- en schoolgeld (het welk niet te hoog bepaald moet worden) alle de kosten voor de tafel, slaapplaatsen, bedienden, enz. met volle ruimte kunnen vinden. —— Boven het kost- en schoolgeld moet voor ieder kind jaarlyks *f* 25:-:- aan het fonds betaald worden. —— Voor ieder zestal kinderen moet een Ondermeester zyn, tykelyk uit het fonds te betaalen, door Commissarissen, na ingekomen advys van den Directeur, te benoemen, en, op deszelfs klachten, naar goedvinden, wederom af te zetten. —— Voor ieder Ondermeester moet aan den Directeur een bepaald tafelgeld uit het fonds betaald worden. —— Ieder Ondermeester moet van het gedrag der zes kinderen, die hy onder zyne verantwoording heeft, dagelyks aan den Directeur verslag doen. —— In de uuren van uitspanning, welke, zoo veel doenlyk, in de open lucht moet geschieden, moeten 'er altyd één, twee, of drie Ondermeesters (naar maate van het getal der kinderen) medespeelen. —— Ieder kind moet afzonderlyk slaapen; en de Ondermeester moet altyd in dezelfde kamer slaapen, waar in zyne zes kinderen zyn. —— De Commissarissen moeten dikwyls, en ten minsten alle drie maanden, het school bezoeken, zich van alles laaten onderrigten, oneenigheden vereffenen, enz. —— Tweemaal in 't jaar moet 'er, ten overstaan van alle de Commissarissen, een zoogenaamd publieq onderzoek plaats hebben, en

en de best gevorderde kinderen moeten in het openbaar gepreezen worden. ——'Er moet eene kamer afgezonderd worden, alleen voor die kinderen, welke de Ouders verkiezen dat op de Latynsche Schoolen zullen gaan. Voor deze kamer moet, behalven de reeds genoemden, nog een afzonderlyke Ondermeester zyn, de Latynsche taale magtig, die zorg moet draagen, dat de lesſen wél geleerd worden, dezelven overhooren, en daar over, praatenderwyze, redeneeren; voorts oppasſen, dat de kinderen op ſtraat geene balddaadigheden pleegen, of kwaade kennisſen maaken; en ten dien einde hen dagelyks zelf na ſchool brengen, en daar weder uithaalen. Wanneer des avonds zyn werk gedaan is, moet hy de kinderen weder overgeeven, ieder aan den Ondermeester, waar onder zy behooren.

Ziet daar de voornaamſte byzonderheden, die in deze Verhandeling breeder voorgedraagen worden, kortelyk aangeſtipt. Indien de *præmisſen* waar op de Schryver zyn beſluit bouwt, allen zoo bevestigd waren, dat zy eene volkomene zekerheid ontvangen hadden, dan zou men dit plan (hoe zeer men 'er ook dan nog eenige byzondere aanmerkingen op hebben mogt) echter over het algemeen ten hoogſten moeten pryzen, en alles moeten aanwenden, om ter uitvoering van hetzelve mede te werken. Doch het is 'er verre af, dat wy alle deze *præmisſen* voor bewezen zouden houden. Om meer bepaald te ſpreken, wy ontkennen ten ſterkſten, dat, „ al had een Vader tyd en bekwaamheid, om de opvoeding zyner kinderen zelf geheel en alleen te beſtuuren, het evenwel voor hem ten uiterſten gevaarlyk zoude zyn, dezen taak alleen op zich te neemen." De redenen, die de Schryver voor deze ſtelling aanvoert, zyn niets minder dan voldingende; en zy moeten, in de oogen van een ieder die doordenkt, terſtond wyken voor het groot vermogen van een aantal redenen, die het toevertrouwen van ons kroost aan de zorg van vreemden, wie zy dan ook wezen mogen, ten ſterkſten afraaden, zoo lang wy niet volſtrekt buiten ſtaat zyn, om zelven daar voor te zorgen. Alles, wat men tot lof van het plan zeggen kan, is dit, dat het juist berekend is naar de vadzigheid dezer bedorvene eeuw, welke zich zoo gaarne van de allerheiligſte plichten ontſlaat, en zoo gaarne alle middelen aangrypt, om dezelven, met eene draaglyke bevrediging van een niet zeer naauwgezet geweeten, op anderen over te draagen. Maar wy voor ons zouden dien lof niet begeeren; wy rekenen die vadzigheid nog niet geheel en al ongeneeslyk, en wy zouden dus liever haare gevaarlyke gevolgen met kracht van redenen aan den dag leggen, om haar op deze wyze, ware het mogelyk, geheel weg te nemen, dan, door eenige *palliativen*, haare toevallen verzachten of verbergen. — Wy beveelen aan onzen Schryver, en alle onze Lezers die over dit ſtuk nader begeeren te denken, eene aandachtige lezing van het geen ROUSSEAU over de ſchadelykheid van het toevertrouwen van ons

ons kroost aan een vreemd opzicht geschreven heeft (*). Wy zullen met eenige trekken, uit het begin zyner redeneering hier over, dit uittrekzel besluiten: „*Un pere, quand il engendre et nourrit des enfans, ne fait en cela que le tiers de sa tâche. Il doit des hommes à son espece, il doit à la société des hommes sociables, il doit des citoyens à l'Etat. Tout homme, qui peut payer cette triple dette, et ne le fait pas, est coupable et plus coupable, peut-être, quand il la paye à demi. Celui, qui ne peut remplir les devoirs de pere, n'a point droit de le devenir. Il n'y a ni pauvreté, ni travaux, ni respect humain, qui le dispensent de nourrir ses enfans, et de les élever lui-même. Lecteurs, vous pouvez m'en croire. Je prédis à quiconque a des entrailles, et néglige de si saints devoirs, qu'il versera long-tems sur sa fautes des larmes ameres, et n'en sera jamais consolé.*"

(*) *Emile*, Liv. I, p. 29 et suiv.

THEOPHANIS NONNI Epitome de curatione morborum, Græce ac Latine. Ope Codicum M. S. S. recensuit, notasque adjecit JO. STEPH. BERNARD. Tomus I, cum Tabulâ æneâ. Gothæ apud *C. W. Ettinger*, Amstelodami apud *J. St. van Esveldt Holtrop*, *&* *Soc.* 1794. 463 pagg. in 8°. maj.

JEREMIAS MARTIUS was de eerste, die dit Geneeskundig Handboek uitgaf, te Straatsburg, in het Jaar 1568, en noemde den Schryver NONUS. Die uitgave geschiedde naar een handschrift uit de Bibliotheek van Augsburg, en de Uitgever schynt daar by geene andere hulpmiddelen gebruikt te hebben, en ook schaarsch bedeeld te zyn geweest van die vermogens en kundigheden die tot eene oordeelkundige behandeling van een' ouden Schryver vereischt worden. Althans hy heeft zeer veel aan het vernuft en de vlyt van anderen in THEOPHANES te doen overgelaaten. Men had grootere verwachting kunnen hebben van den arbeid door GEORGIUS HIERONYMUS WELSCHIUS aan dezen Schryver besteed; doch de door hem beloofde en ondernomene uitgave (*) is onvoltooid gebleven. BERNARD heeft dus door deze uitmuntende uitgaaf zeer grooten dank verdiend. Door toedoen van zyne geleerde Vrienden was hy de verschillende lezingen van vyf Handschriften magtig geworden, waar van vier zich in de Keizerlyke Boekerye te Weenen bevinden, en één in die van de gewezen Abtdye van St. Germain (waar van onlangs een gedeelte verbrand is, schoon de kostbaare M. S. S. tot heil der letteren, alle zyn bewaard gebleven). Hy had daar by eene buitengemeene maate

(*) V. G. H. WELSCHII opus *de vena Medinensi*, c. X. p. 264; verg. FABRICIUS *Bibl. Gr.* Vol. XII, p. 686.

te van belezenheid, en zeer veel kennis van den aart der Griekfche taal, gevoegd by een vry gelukkig vernuft, en een niet ongeoefend oordeel. Hy had van dit alles door verfcheiden vroegere Stukken blyken gegeven; zyne uitgaven van SYNESIUS (*), PSELLUS, (†), en THOMAS MAGISTER (‡), en andere Stukken (§) hadden hem doen kennen, als een man, die, by zyne bedrevenheid in Natuur- en Geneeskunde, een zeer uitftekenden fchat van letterkennis bezat; en men kon dus van zyne zorg voor THEOPHANES te meer goeds hoopen, daar dit zyn laatfte werk was, het welk hy eerst in een vry hoogen ouderdom ten einde bragt. En, in de daad, die hoop vindt men rykelyk vervuld. Met eene ongelooflyke vlyt heeft hy alles, wat in zyn vermogen was, aangewend, om de waare lezing overal by zynen Schryver te herftellen, en zyne meening op te helderen. Hy heeft zich daar toe niet alleen van de hem medegedeelde lezingen der Handfchriften zorgvuldig bediend, maar ook naarftig de Schriften van andere oude Geneesheeren, waar uit THEOPHANES veel overgenomen heeft, gelezen, en met zynen Schryver vergeleken. De Voorreden bevat eene geleerde Verhandeling over den Schryver van dit Werk, den titel van hetzelve, de handfchriften en andere hulpmiddelen, waar van zich de Uitgever bediend heeft, en de wyze, waarop hy by de behandeling is te werk gegaan. De naam THEOPHANES NONNUS is het eerst door BERNARD weder opgedolven. Te voren noemden de Geleerden onzen Schryver NONUS, NONNUS, of NONIUS; en 'er waren handfchriften, die dit boek aan ORIBASIUS, of aan PSELLUS, toeëigenden. Men vondt hier en daar ook wel melding van een Geneesheer THEOPHANES, maar nergens was het duidelyk aangewezen, dat deze THEOPHANES en NONNUS dezelfde perfonen zyn. Het boek is opgedraagen aan den Keizer CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS, maar, dewyl 'er meer dan één dezen naam gedraagen hebben, zyn hier uit verfchillende meeningen ontftaan over den hier bedoelden. BERNARD houdt het, met LAMBECIUS, daar voor, dat het de Zoon van LEO is. Het fchynt ons toe, dat het boek *de Diaeta*, door THEOPHANES aan denzelfden Keizer opgedraagen, en waar van FABRICIUS op twee plaatzen (**) melding maakt, van de *Epitome de curatione morbo-*

(*) SYNESIUS *de Febribus, quem nunc primum ex Cod. M. S. Biblioth. Lugduno-Batavæ edidit, vertit, notisque illuftravit* J. S. BERNARD. *Græce et Latine.* Amft. et L. B. 1749. 8o.

(†) PSELLUS *de Lapidum virtutibus, Græce et Latine, c. n. P.* J. MAUSSACI et J. S. BERNARD. L. B. 1745. 8o.

(‡) THOMÆ MAGISTRI Ονοματων Αττικων εκλογαι, *cum variorum animadverfionibus. Collegit partim, digesfitque* J. S. BERNARD, *qui et fuas notas adjecit.* L. B. 1757. 8o.

(§) Onder anderen, nog laatftelyk, eenige *Animadverfiones in Scriptores quosdam Græcos*, geplaatst in de *Acta Societatis Trajectinæ*, T. I, p. 199–212.

(**) *Bibl. Gr.* Vol. X, p. 485; Vol. XII, p. 782.

borum onderscheiden zy. Deze twee plaatzen van FABRICIUS zyn door BERNARD niet aangevoerd, die zich over dit boek *de Diaeta* eenigszins duister en onbeslisfend uitdrukt. Ook maakt hy geen gewag van eene andere plaats van FABRICIUS (*), waar de *Epitome* gezegd wordt uit de Schriften van ORIBASIUS ontleend te zyn. Hy handelt echter vry uitvoerig over de Schryvers, waar uit THEOPHANES verscheiden Stukken heeft overgenomen, als ALEXANDER TRALLIANUS, AËTIUS, PAULUS ÆGINETA, enz. Maar Cap. XXXIII, XXXVI, en eenige andere Stukken, die woordelyk uit ALEXANDER afgeschreven zyn, houdt hy, op goede gronden, niet voor Stukken van het *Epitome* van THEOPHANES, maar voor inlasschingen der afschryvers.

Meer zullen wy van den arbeid van BERNARD, aan dezen ouden Geneeskundigen besteed, niet zeggen; want proeven daar van op te geven houden wy voor noodeloos, daar wy opregt verklaaren kunnen, dat men op elke bladzyde gegronde verbeteringen of ophelderingen van den tekst vinden zal. Dit echter moeten wy nog aanmerken, dat dit boek voor Geneeskundigen niet alleen, maar voor elken liefhebber der oude Letterkunde, gewigtig is, daar de Uitgever, in de Aantekeningen, een aantal plaatzen van allerleië zoorten van oude Schryvers verbeterd en opgehelderd heeft. Zommige van deze verbeteringen zyn ondertusschen niet nieuw, doch, by zulk eene groote menigte, kan men dit, zelfs van de uitgestrektste belezenheid, niet anders verwachten. De Schryver heeft dit zelf niet anders verwacht, en hy heeft zich hieromtrent, by voorraad, ontschuldigd met de woorden van N. HEINSIUS (†). Zoo is, b. v., de emendatie in ANTONINUS LIBERALIS, Cap. VI, p. 38, *επει περιττως*, voor *επειπερ ισως*, welke in de Aantekeningen op Cap. XVII, p. 79, voorgesteld wordt, reeds te voren door F. JACOBS opgegeven (§).

(*) Vol. IX, p. 462; verg. Vol. VI, p. 493.
(†) *ad* OVID. *Art. am.* II. 660.
(§) *Epist. crit. ad* HEYNIUM, p. 108.

Laura, of de Kusch in zyne Uitwerkzelen. Door A. H. GESZNER. *Te Amsterdam, by* Holtrop Jun., 1795. *In 8vo.* 221 *bl. Met Plaaten.*

Indien wy niet op goede gronden dachten, dat dit Werkje eene dubbele *satire* bevatte; waarin, aan de eene zyde, met het overgedreeven sentimenteele op eene geestige wyze gespot word, en, aan den anderen kant, die Schryvers, die over nietswaardige bagatellen geheele boekdeelen kunnen schryven, gevoelig gegispt worden; zouden wy hetzelve gereedlyk als een *Lecture aan de Toilette* (gelyk het op het *Carton* genoemd word) alleen aan zulke Leezeresſen in de hand geeven, die gewoon zyn hunnen kostelyken tyd te verbeuzelen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhandelingen, raakende den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door TEYLER's *Godgeleerd Genootschap.* XIV*de Deel. Te Haarlem, by* J. Enschedé en Zoonen *en* J. van Walré, 1795. *In gr. 4to.* 310 *bl.*

Wanneer de Leden van TEYLER's *Godgeleerd Genootschap* de Prysvraag voorstelden: *Zyn 'er goede gronden om* GODE *Hartstochten (of Aandoeningen) toe te schryven? Zoo jaa: is het dan mogelyk, de werking dier Hartstochten (of Aandoeningen) in dier voege te verklaaren, dat deeze werking geen' invloed hebbe op* GODS *Gelukzaligheid?* onderging dezelve de ongunstigste beoordeelingen, en men agtte eene gepaste Beantwoording onmogelyk. Die 'er zo afkeurend over gesprooken, of de Vraag te hoog voor 't Menschlyk Verstand gekeurd hadden, juichten zich zelven toe, wanneer het Genootschap, den tyd der Beoordeelinge gekomen zynde, voor de eerste keer, zich in de onaangenaame noodzaaklykheid bevondt, van den Gouden Eerprys niet te kunnen uitreiken aan een der ingediende Antwoorden. Deeze mislukking baarde een zegepraal by allen, die de Vraag gewraakt en veroordeeld hadden. Een zegepraal, welke nogthans de Leden des Genootschaps niet deedt bezwyken. Zy waagden het anderwerf die Vraag voor te hangen: en het thans voor ons liggend Boekdeel wyst uit, dat zy niet te vergeefsch die herhaalde pooging in 't werk stelden.

In 't zelve vinden wy, uit de veelvuldig ingekomene Antwoorden, 'er drie geplaatst.

Het eerste, met den Gouden Eerprys bekroond, heeft ten Schryver WILTETUS BERNARDUS JELGERSMA, *A. L. M. Ph. Doct. en Predikant te Boxum en Blessum, in Friesland.* In 't zelve wordt de Vraag stellig beantwoord, en beweerd dat 'er Hartstochten of Aandoeningen in het Opperweezen plaats hebben. Zyne Verhandeling is op deeze leest geschoeid; dat hy —— in de *eerste plaats*, handelt over de Hartstochten in 't algemeen.

—— *Ten tweeden* toetst hy de Ontkennende Stelling, met eene aanwyzing van de zwaarigheid daar uit voortvloeijende. —— In de *derde plaats* onderzoekt hy wat de Heilige Bladeren deswegen leeraaren, en toont dat deeze het denkbeeld van Hartstochten in het Opperweezen ten fterkften begunftigen. —— Meer bepaald ontvouwt hy, *ten vierden*, de wyze en de gronden waar op GODE Hartstochten kunnen worden toegefchreeven. —— Eindelyk bepaalt hy zich, *ten vyfden*, tot het aanwyzen van den invloed dien de Hartstochten op GOD, en op *Ons*, hebben. Volgens het oordeel van deezen Schryver, hebben de Hartstochten niet alleen geenen invloed ten nadeele op de Godlyke Gelukzaligheid; maar zyn veeleer noodzaaklyk om dezelve te doen gebooren worden, in ftand te houden, of zelfs te bevorderen, en aan te kweeken.

Wy hebben, deeze Verhandeling, niet wel gefchikt voor een breeder opgave in onze *Letteroefeningen*, leezende, ons menigvoud moeten verwonderen over des Schryvers bekwaamheid, om eene ftoffe van zulk een afgetrokken aart en diep inzien op eene wyze te behandelen, die het ftuk zo vatbaar maakt voor eenigzins denkenden; en voor te draagen in een' ftyl, die zo veel uitlokkends heeft, dat dezelve de aandagt, zonder af te matten, gevestigd houdt op een Onderwerp, anderzins gefchikt om van geenen dan zeer gezette en diepdenkende Verftanden overwoogen te worden. Aan dit genoegen willen wy gaarne eenige herhaalingen toegeeven, en ook het foms zich verheffende en zwellende van den ftyl, ja de uitweidingen, welke zich de Schryver veroorloft. Wel te recht fchryft de Burger JELGERSMA: „ Het komt my voor, dat de reeds opgegeevene „ denkbeelden aangaande GODS Hartstochten geenzins „ zulke wysgeerige fpitsvindigheden zyn, welke het be„ fpiegelend vernuft van fchrandere lieden, op eene on„ fchuldige, ja min of meer vermaaklyke, wyze, kunnen „ bezig houden, zonder voor het verftand of hart van „ eenvoudige Christenen iets van eenig aanbelang te „ behelzen. Zy bevatten, in tegendeel, zulke waarhe„ den, welke, door den gemeenen man recht begreepen „ zynde, tot zyne verbetering en gemoedsrust veel kun„ nen toebrengen." Dit zegt de Eerw. Schryver niet alleen, maar toont het overtuigend aan; en zouden wy hier gaarne een en ander zyner als 't ware toepaslyke bedenkingen

gen afschryven; dan wy moeten ook rekenschap van de twee andere Verhandelingen, in dit Boekdeel, geeven.

Geen twyfel lydt het, of de tweede Verhandeling, die den Eerw. HULSHOFF, onlangs zyner Gemeente en der denkende Wereld ontrukt, ten Schryver heeft, is meer *Wysgeerig*, en draagt den stempel van het diepdenkend vernuft des Opstellers, die desgelyks de Vraage bevestigend beantwoordt. —— Zonder ons op te houden met verscheide *Bedenklykheden*, welke men, op 't een en ander der gronden deezes Schryvers, zou kunnen maaken; zullen wy het geraamte van dit Wysgeerig Stuk onzen Leezeren onder 't ooge stellen. —— Naa dat de Schryver, in eene korte Inleiding, de redenen heeft opgegeeven, welke hem bewoogen om ook ten aanziene van dit Vraagstuk zyne kragten te beproeven, gaat zyne Verhandeling voort, onder de volgende bovenschriften.

GOD IS GELUKZALIG —— dat is, GOD bezit de volste en hoogste Gelukzaligheid. Gelukzaligheid bestaat niet in Kennis of Magt; maar in Zelfgevoel, in vreugde over het aanweezen, met begeerte *tot* en genoegen *over* het verder voortduuren. —— God is dus een gevoelig en aandoening hebbend weezen; en de grond van GODS Gelukzaligheid of Zelf behaagen is de vereeniging van alle zyne Volmaaktheden in 't gemeen, doch wel in 't byzonder zyne Zedelyke Volkomenheid, bestaande in *Zedelyke Regtheid*, *Regtmaatigheid* of *Heiligheid*. Goedheid, in het afgetrokkene beschouwd, kan GODE geene genoegzaame reden tot Scheppen opleveren. GOD schiep om zich zelfs wille; zyne Goedheid was vereenigd met zyne Zedelyke Regtheid, welke medebrengt de begeerte om Genoegen aan Zaligheid-waardige voorwerpen mede te deelen.

GOD HEEFT AANDOENINGEN; doch geene opkomende, voorbygaande en afwisselende, Aandoeningen. In GODE zyn tweeërlei Hoofdaandoeningen; te weeten die van Genoegen, Behaagen, en Goedkeuring, met de tegenovergestelde: deeze zyn tweeledig aan te merken in betrekking tot het natuurlyk of zedelyk goed en kwaad: deeze Hoofdaandoeningen kunnen tot onderscheidene byzondere gebragt worden; naar gelange wy dezelve op onderscheidene voorwerpen toepassen, en waar over wy niet anders dan figuurlyk en menschbeeldig kunnen spreeken. —— Byzondere Aandoeningen zyn in GODE geen enkel onbeduidende naamen.

GOD IS GEREGTVAARDIGD. In deeze Afdeeling tragt de Schryver de zwaarigheid op te losſen hoe het menigvuldig kwaad overeen te brengen is met GODS Eigenſchappen. Zedelyk Kwaad, een gevolg der Eindigheid, — Natuurlyk Kwaad, een gevolg van het eerſte, heeft ook nuttige uitwerkingen. Een ſtaat van tegenwoordige Beproeving en van toekomende Vergelding.

GODS GELUKZALIGHEID WORDT NIET GESTOORD. Onderzoek hoe GOD Heilig en Goedertieren kan zyn, zonder eenig lyden van zyne Aandoenlykheid, of mishaagen in het kwaad, zo natuurlyk als zedelyk. Dit werkt de Schryver zeer breed uit.

Aan dit alles hegt hy eene NAREDEN, hoofdzaaklyk hier op nederkomende, dat GOD in de veelvuldige voorwerpen Behaagen blyft behouden; terwyl hy die van Mishaagen, door de gepaste Strafvergelding, vernietigt; en alles intusſchen waarſchynlyk meer en meer tot volmaaktheid nadert.

Wie deeze korte ſchets inziet, en HULSHOFF's denk- en ſchryfwyze kent, beſluit gewis, dat hier veel, zeer veel, moet voorkomen, 't welk den diepdenkenden Wysgeer kenſchetst. Wy neemen, daar alles zo zeer zamenhangt, 'er niets uit over dan zyne Aanmerking ten ſlot, raakende het Menschbeeldig ſpreeken over GODS Eigenſchappen en Aandoeningen. „ Dit onvolkomene ," ſchryft hy „ is „ in de daad minder ongerymd of misleidend dan veelen „ ſchynen te denken. De gemeene maate van natuurlyk „ gezond verſtand is voor ons genoegzaam, om in deezen niet nadeelig te dwaalen, om het gebrekkige af te „ ſcheiden, en de gebruiklyke gezegden Gode-betaamlyk „ uit te leggen. De meest-geſcherpte Overnatuurkundige, „ die het Menschbeeldige geheel wil myden, verliest zich „ zelven in zyne zuiverende beſpiegelingen, en houdt „ eindelyk op, iets zaaklyks te denken. Zoekt de „ Hoogvlieger iets voor zyn Hart, zoekt hy verſterking „ ter Deugd, zoekt hy Troost wegens zyne Onvolmaakt- „ heden, Blydſchap over zyne Uitzigten, dan zal hy wel- „ dra bevinden, dat hy afdaalen moet tot de gewoone „ Voorſtellingen en Uitdrukkingen van zyne min-geoefende en nederige Natuurgenooten."

Onder de Verhandelingen, by het eerſte voorhangen deezer Vraage ingekomen, bevondt 'er zich één, die toen de aandagt wel getrokken, doch welke men den Gouden Eerprys niet waardig gekeurd hadt, en dus, naar de ge-

gewoonte by TEYLER's *Fundatie*, ongedrukt moest blyven liggen. Uit de vergetelheid werdt dit ſtuk te voorſchyn geroepen, en waardig gekeurd met de twee andere in Druk te verſchynen; als Schryver openbaarde zich de Hoog Eerw. PAULUS VAN HEMERT, Hoogleeraar in de Wysbegeerte en voorbereidende Weetenſchappen by de *Remonſtranten* te *Amſterdam*.

In alle opzigten, om zo te ſpreeken, mag deeze Verhandeling het Tegenbeeld van de twee voorgaande heeten. De Schryver beweert niet alleen een tegenovergeſteld begrip aangaande het Vraagſtuk; maar heeft voor de Eenvoudigheid der eerstgeplaatſte Verhandeling een toeſtel van Geleerdheid, en in tegenſtelling van de tweede, op de leest der nieuwere Wysbegeerte geſchoeid, den denk- ſpreek- en betoogtrant der oudere Schoolgeleerden; doch is daarom niet van verdienſten verſtooken. Wy zullen, even als wy van de twee voorgaande Verhandelingen gedaan hebben, ook den hoofdinhoud van deezen opgeeven.

Deeze breedſpraakige Verhandeling is ingerigt, om te bewyzen, dat 'er, naar 's Schryvers inzien, geen goede gronden voorhanden zyn, om GODE Hartstochten toe te ſchryven; als mede om eenige der voornaamſte zwaarigheden, welke men tegen de Leer der volkomene Hartstochtloosheid des Opperweezens mogt willen inbrengen, uit den weg te ruimen.

Ter verduidelyking van het voorſtel, keurt hy het dienſtig, eerst in 't algemeen over de Hartstochten, derzelver aart en oorſprong, eenige geestkundige aanmerkingen voor te draagen, om dan wyders te kunnen aanwyzen, hoedanige Hartstochten TEYLER's Godgeleerden hier kunnen bedoeld hebben.

Hier toe geeft hy eene Beſchryving van der Hartstochten Aart en Oorſprong —— en eene bepaalde aanwyzing, hoe men dit woord in deeze Vraag hebbe op te vatten. — Waarop hy zich zet ter Beantwoording der Vraage, en om aan te toonen, dat ook de meer geestlyke en fyndere *Aandoeningen* aan GODE niet moeten worden toegeſchreeven. Ten welken einde hy in overweeginge neemt —— de Natuur en Eigenſchappen van GOD —— de *Hartstochten*, in den zin van *fyne Aandoeningen* opgevat, met het geen van GOD kennelyk is vergelykt. —— Waarop hy deeze vergelyking overbrengt op de Godlyke Gelukzaligheid, en zich zet tot het meer bepaald be-

antwoorden van het tweede gedeelte der Vraage. —— Waarin hy de onmogelykheid beweert, om de Hartstochten derwyze te verklaaren, dat dezelve geenen nadeeligen invloed op het Opperweezen zouden medebrengen. —— Intusschen is hy verre van GOD tot een gevoelloos Weezen, of een *Epicuristischen God*, te willen maaken; dit strydt, zyns oordeels, met het denkbeeld van Gelukzaligheid zelve, welke GODE, als rustende op zyne Algenoegzaamheid, in den hoogsten trap moet worden toegekend, en door hem beschreeven wordt, „ als de staat der „ hoogstmogelyke volmaaktheid, waar door Hy, de oorspron„ gelyke en eenvoudige Algenoegzaamheid zyner volheer„ lyke Natuure volkomenlyk kennende, in de genieting van „ dezelve, met het hoogste en zuiverste genoegen, eeuwig„ lyk berust." —— Met alle kragt verzet de Schryver zich tegen het begrip van alle vermeerdering of afwisselende vermindering van dit Genoegen, zyns oordeels verbonden aan het toeschryven van Aandoeningen aan de Godheid.

In 't einde spant de Schryver zyne kragten in, om de voornaamste Zwaarigheden, zo van de Voorstanderen van het Zedelyk Gevoel, als van andere hedendaagsche Wysgeeren en Godgeleerden tegen zyn gevoelen, te onderzoeken en op te lossen.

Dit is het hoofdzaaklyk beloop deezer drie Verhandelingen, welker twee laatsten met een Zilveren Eerprys bekroond zyn, door Directeuren van TEYLER's Naalaatenschap.

Wy besluiten onze Aankondiging met het zedig slot des Voorredenaars van dit afgeleverd Deel. —— „ Offchoon men achten moge, dat deeze Antwoorden „ het stuk niet volkomen afdoen en voldingen, behelzen „ dezelve echter zo veel schoons en leerzaams, zo veel „ dat ter zaake dient; dat elk verstandig Leezer zich „ zal verblyden, dat deeze Stukken het licht zien, en „ wy ons verheugen, dat wy dezelve, door het voor„ hangen van de Vraag, hebben uitgelokt. Voor het „ overige meenen wy dit Drietal Verhandelingen te mo„ gen aanmerken als eene gepaste aanleiding tot nadere „ overdenking en dieper onderzoek nopens een Onder„ werp, welks belangrykheid voor den afhangelyken „ sterveling niet ligt zal geloochend worden, en tot het „ bedenken van 't welke de Openbaaringen van Gods „ Weezen en Welbehaagen zo veele aanleiding geeven.

„ In-

„ Indien die nadere overdenking en dat dieper onderzoek „ wil volgen, ja, zelfs, indien daar uit een schooner „ geheel, en meer afdoend Stuk, gebooren wierde, wy „ zouden ons te meer verheugen door het voorstellen „ der Vraage daar toe aanleiding gegeeven te hebben. „ — Tot daar toe kunnen wy ons zeer wel te vrede „ stellen met de bewustheid van wederom iets nut- „ tigs en leezenswaardigs aan het geacht Publiek te „ kunnen aanbieden over een Stuk, dat, gelyk de mees- „ te gewigtige Onderwerpen, altyd eene duistere zyde „ overhoudt."

Leerrede over het betamend gebruik der Vryheid, naar aanleiding van Gal. V: 13, *op den achtsten van Lentemaand* 1795, *ter vieringe van den, in het Land van Utrecht gehouden, Dank- en Biddag, uitgesproken door* J. HERINGA, Eliza's Zoon, *Hoogleeraar der Godgeleerdheid aan de Academie te Utrecht. Met een Byvoegzel van Aanmerkingen naar de gelegenheid onzes tyds. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1795. *In gr.* 8*vo. Behalven het Voorwerk*, 68 *bl.*

Het dubbel oogmerk van de Uitgave deezer Leerrede is, blykens 's Hoogleeraars Voorrede, *deels* om zyne Landgenooten en Mede-Christenen voor de zaak van het Christlyk *Patriotisme* te winnen; *deels* om *Patriotisme* en *Patriotten* te doen zyn, wat ze, naar GODS oogmerk, tot heil van het Menschdom en Christendom, en tot bevordering van wenschlyke Gelykheid, waare Vryheid, en oprechte Broederschap, zyn moeten.

Naa eene korte, doch, voor die gelegenheid, onzes oordeels, ruim uitvoerige, opheldering van 's Apostels woorden, ten grondslage genomen, verwerkt de Redenaar de stoffe, daar in begreepen, toepasselyk op de tydsgelegenheid, en voor de Persoonen, tot welken hy het woord voerde.

De Burger HERINGA schetst voorts de Vryheid, van welke hy te deezer uure meer bepaald sprak — en deelt vervolgens zyne welgegronde en treffend voorgestelde Bedenkingen mede tegen het Misbruik dier Vryheid, als eene aanleiding tot zondige verkeerdheden. „ Wy staan," dus laat hy zich, onder andere, hooren; „ wy staan voor zulk een misbruiken van onze Vryheid „ bloot.

„ bloot. Wy ſtaan 'er voor bloot, uit hoofde van veelerlei wanbegrippen en vooroordeelen, die ons kunnen doen dwaalen in ons oordeel over recht, vryheid en billykheid; uit hoofde van het onmaatig zelfvertrouwen, 't welk elk vry man op zyn eigen verſtand, bekwaamheid en trouw, heeft, en dikwyls den grond legt tot eigenzinnigheid, twistziekte, onverdraagzaamheid, en tot aanmaatiging van meer gezach, dan iemand is toevertrouwd; insgelyks, uit hoofde van de verſchillende perſoonlyke belangens, die ons maar al te veel het algemeen welzyn uit het oog doen verliezen; van menſchelyke driften, die de besten zo vaak in het voorſtaan eener goede zaak verſchalken, en hem of geheel ter zyde afleiden, of veel verder, dan zyn oogmerk was, vervoeren: ja ook uit hoofde van de droevige partyſchappen, die 'er of reeds van voorigen tyd zyn, of zo ligt uit verſchillende gevoelens ontſtaan kunnen, en die de gemeene krachten droevig verzwakken, en by beide partyen doorgaans laakbaare verkeerdheden doen geboren worden. Ja voor het misbruiken der Vryheid ſtaan wy zo veel te meer bloot, om dat wy aan 't genot derzelve niet genoeg gewoon, en met het recht gebruik derzelve nog zo weinig bekend zyn. Wanneer men menſchen, die voor de Vryheid nog niet volkomen berekend zyn, op eens in 't gebruik derzelve zet, dan ſlaan zy wel eens tot losbandigheid over: *die onverwagt uit banden komt, ſpat zo ligt eens uit.* En, indien wy ergens voor bekommerd mogen zyn, dan moet het daar voor weezen, dat toch het karakter onzer Natie niet op den duur bevonden worde niet ryp genoeg te zyn voor waare Vryheid.

„ Van zulk een misbruikte Vryheid leveren de geſchiedenisſen, ook de jongſte geſchiedenis, zo veele ons waarſchouwende voorbeelden op. En, och of ook niet ons eigen Patriotisme in de dagen voor de Omwenteling van 1787 met deeze vlekken bezoedeld ware geweest!

„ Zy, die het wel met de zaak der Vryheid meenen, treuren daar dan over. Haare vyanden, die men den mond openbreekt, verheugen 'er zich in, en haalen 'er voedzel uit voor hunne lasterzucht. En aan veele oprechte, eenvoudige, menſchen, die nog niet weeten wat zy kiezen moeten, wordt daar door een afkeer tegen de Vryheid zelve ingeboezemd."

Hier

Hier op laat de Redenaar de gegrondste en weluitgewerkte Waarschuwingen tegen deeze en geene groote Misbruiken eener betaamende Vryheid volgen. —— Hy herinnert zyne Toehoorders, met korte woorden, aan eenige andere, als hy zich dus laat hooren: „Dat dan uwe vry-
„ heid, om de besluiten en maatregelen van de Vertegen-
„ woordigers en Zaakverzorgers der Maatschappy te be-
„ oordeelen, niet ontaarte in onverdiende minachting,
„ haatlyke bedilzucht, immer morrende onvergenoegd-
„ heid, in den onbillykften eisch van eene onberispelyke
„ volmaaktheid, die het lot van geen sterveling op aarde
„ is, en die wy te minder in deeze omstandigheden, by ge-
„ heel nieuwe inrichtingen, by veel vermenigvuldigde be-
„ zigheden, en van veele nog niet geoefende, schoon wel-
„ gezinde en yverige, Medearbeideren verwagten kunnen!—
„ Dat de vryheid om in gezelschappen zamen te komen,
„ en in vergaderingen over de algemeene belangen te
„ spreeken, niet door twistzucht, heethoofdigheid, on-
„ stuimige drift, of andere onordentlykheden, worde
„ gekrenkt, of misbruikt tot verkwisting van tyd, ver-
„ waarloozing van huislyke belangen, luiheid, dronken-
„ schap, en andere onchristlyke ondeugden, door welke
„ men zichzelven en zyn huisgezin tot een ballast voor
„ de Maatschappy maakt! —— Dat de vryheid van
„ spreeken en schryven, met welke de vryheid der Druk-
„ pers onafscheidelyk verbonden is, niet onteerd of be-
„ zwalkt worde door zot geklap, vuile praat, helsch ge-
„ vloek, en schendende scheldwoorden; noch ook door het
„ verbreiden van leugen en laster, het houden van Gods-
„ diensthoonende, rustverstoorende, zedenbedervende,
„ gemoedverbitterende gesprekken, of het verspreiden van
„ zulke geschriften, printen en wat dies meer is! ——
„ Dat de afschaffing van veele lastige en belachlyke
„ plichtpleegingen niet tot flordigheid, onbescheidenheid,
„ en norschheid, overslaa!"

Ten slotte wekt de Vaderlandsche Redenaar zyne Toehoorders op, om elkander *door de Liefde te dienen;* zyn vuur gloeit met zyne Redenvoering steeds meer en meer aan.

Voor het *Byvoegzel van eenige Aanmerkingen* zal de Leezer den Schryver dankweeten: wy vonden ze dooreen gewigtig en bondig. Gaarne zouden wy 'er veel uit overneemen; doch bepaalen ons tot eene byzonderheid, die zeker aller oplettenheid verdient. „ Maar, *myn Va-*

 „ *der-*

„ *derland! myn Vaderland!* dus klaagt een zwaarmoedig
„ hart, *zal dat niet by zulk een verandering lyden? Zal*
„ *de Christlyke Protestantsche Godsdienst in* Nederland *'er*
„ *niet door benadeeld worden?*

„ Dat het Genootschap onder de Protestanten, het welk
„ tot dus verre in ons Vaderland het aanzienlykste en
„ meestbevoorrechte was, dat deel zyner voorrechten kwyt
„ raakt, 't welk het bekomen heeft door de uitsluiting
„ van andere Christlyke Genootschappen, dat zie ik reeds
„ ten deele gebeurd, en ik voorzie het verder. Maar
„ kan dat dan niet geschieden, zonder dat 'er de Gods-
„ dienst zelf by lydt?

„ Hoe 't ook ga, ons Kerkgenootschap behoudt eene
„ volkomene vryheid om zyne gevoelens te belyden en
„ voort te planten, om GOD volgens zyne overtuiging
„ openlyk te dienen, om zich zelf volgens zyne Wetten
„ te bestuuren, en zich Leeraars en Opzienders te kie-
„ zen: eene vryheid, welke het in veele opzichten on-
„ der het voorig bestuur niet zo uitsteekend gehad heeft,
„ als men zich wel eens verbeeldt. Dit zo zynde, zul-
„ len dan de redelyke kennis, de gegronde overtuiging, en
„ de naauwkeurige beoefening van den Godsdienst onder
„ ons, 'er wel iets by verliezen, dat de Leden van ons
„ Genootschap niet meer alleen bevoegd worden gere-
„ kend tot het openbaar bestuur, dat onze genootschap-
„ pelyke inrigtingen geene meer verbindende kracht kry-
„ gen door de goedkeuring en het gezag der Burgerlyke
„ Overheid? en indien 'er door deeze verandering al eens
„ niet zo veele Burgers belydenis deeden van den Gods-
„ dienst onder ons, wyl nu aan die belydenis niet meer
„ de zo bekoorende tydlyke voordeelen verknogt zyn,
„ kan het gemis van zulke Leden voor een Christlyk
„ Genootschap als een waar verlies worden aange-
„ merkt?

„ Doch tegen dit verlies, 't welk ons Protestantsch
„ Genootschap in getal van Leden aan dien kant komt te
„ lyden, stel ik over een hoogwaarschynlyk grooter
„ winst, die de gezuiverde Godsdienst in ons Vaderland
„ behaalen moet op het ellendig Bygeloof, dat nog onder
„ ons woont. Hoe weinig vordering heeft de Hervor-
„ ming in een paar eeuwen onder ons gemaakt? hoe wei-
„ nig verlichting is 'er onder dat deel onzer Landgenoo-
„ ten gekomen, 't welk in de Godsdienstige omwenteling
„ der zestiende Eeuw niet van party veranderd is? Be-

„ drie-

„ driegen my myne wenfchen niet, dan zullen wy nu, by
„ de erkentenis van 's Menfchen Rechten in ons Vaderland, by de aankweeking van Broederfchap tusfchen
„ Roomfchen en Onroomfchen, dat geene zien gebeuren,
„ dat wy zo lang gewenscht, waar wy zo lang om gebeden hebben."

Verder werkt de Schryver dit uit; dan wy twyfelen geenzins, genoeg van deeze Leerreden gezegd te hebben, om Vaderlandlievende Leezers uit te lokken, dat zy zich dezelve eigen maaken, en voordeel doen met de Lesfen, die alzins de doorfteekendfte kenmerken draagen, dat ze opgefteld zyn met een bewoogen en Vaderlandlievend hart.

Redevoering, op verzoek van de Reprefentanten van Nieuwendam gehouden, door G. RYK, *Leeraar der Hervormde Gemeente aldaar. By gelegenheid dat de Publicatie van de geflotene Alliantie tusfchen de Franfche en Bataaffche Republiek den Volke wierd voorgeleezen. Te Amfterdam, by* M. de Bruyn, 1795. *In gr. 8vo. 46 bl.*

Ongemeen ftaatelyk was de toeftel, onder welken deeze Redevoering wierdt uitgefproken, naar het verhaal in het Voorbericht; waar uit wy alleen egter zullen aanteekenen, dat, voor en aleer de Redenaar zyn werk begon, de Burger A. DONKER, Schout der Plaatze, den Predikftoel beklom, en, met eene bevallige ftem, van denzelven de Publicatie, boven vermeld, den Volke van *Nieuwendam* voorlas. Hem verving de Burger-Leeraar RYK, ftellende zich ten oogmerke, met zyne Medeburgers, „ de omftandigheden, waarin wy geweest zyn, te
„ herdenken! — de ontwikkeling van alle die gebeurtenisfen te befchouwen, in de verandering van zaaken,
„ zo zigtbaar door de hand der Voorzienigheid daargefteld; — de voordeelen, welke die verandering ons
„ aanbrengt, ons voor te ftellen; — de pligten te overweegen, welke dezelve ons oplegt; — God te danken voor de zegeningen, die wy van dit zyn aanbiddelyk beftuur genieten, en hem te bidden, om al dat
„ geen, het welk ftrekken kan, om ons geluk te vestigen, te zuiveren, te volmaaken, en tot den besten zegen voor ons nageflacht te doen uitloopen." Naar gelan-

lange van het kort bestek, waaraan hy bepaald was, heeft de Burger RYK deeze taak niet kwalyk uitgevoerd. Zyn styl is doorgaans beschaafd en deftig, hoewel nu en dan zich verheffende tot de hoogte, welke ligtelyk kon vallen in iemand, die, gelyk RYK aangaande hemzelven betuigt, „ ook eens een Martelaar der Vryheid „ gemaakt was, door eenige misleide menschen." De Zangstukken en de Muzyk, van welke de Redevoering, by tusschenpoozen, wierdt afgewisseld, moeten gewisselyk op de tot Vaderlandsliefde gestemde gemoederen eenen gevoeligen indruk verwekt hebben.

Eendragt, Nederigheid en Onbaatzuchtigheid, noodzaaklyk ter volkomene Vestiging der Burgerlyke Vryheid; of Leerrede over Philipp. II: 1, 2, 3, 4. *Uitgesproken in de Godsdienstige Vergadering der Doopsgezinde Christenen te Leyden, den XXI Juny MDCCXCV, door* J. VAN GEUNS, *Christen-Leeraar. Te Leyden, by* Herdingh *en* du Mortier, 1795. *In gr. 8vo. 48 bl.*

Onder de Gelegenheids-Redevoeringen, ter blyde vermeldinge van het Verbond, met de *Fransche* Republiek gesloten, op den 21 Juny uitgesproken, moet de Leerrede van den Burger JAN VAN GEUNS met lof vermeld worden. Eendragt, of Eensgezindheid, beschouwt hy, met reden, als de volstrekt onmisbaare vereischte om het nieuw ontworpen Staatsgebouw te stevigen. Nederigheid en Onbaatzuchtigheid pryst hy aan, als dienstige middelen, om die grondvereischte in de harten der Nederlanderen te verwekken, en haare werking te doen voortbrengen. In het verband met zyne bedoeling ontvouwt de Leeraar ieder der gemelde gezintheden. Zie hier eenen trek van 's Mans ernst, in het slot zyner Leerrede. „ ô, Myne Vrienden! Broeders! Land- en Lotgenoten! welke beweegredenen tot een onbaatzuchtig edel „ gedrag! en, —— mag ik thans wel in het algemeen „ zeggen, (want dit is nu ten onzen opzichte naauwst „ verbonden,) tot eenigheid, nederigheid en opoffering „ voor het algemeene welzyn, voor de edele zaak der „ vryheid en des menschlyken geluks! —— Ja Christenen! Medeburgers! hiertoe, en tot alle andere aloude „ Vaderlandsche deugden, worden wy thans boven alles „ dringend, allerdringendst, geroepen! —— Wy zyn nu, „ dank,

„ dank, eeuwig dank, zy der goede weldadige Voorzie-
„ nigheid! wat onze burgerlyke betrekking aangaat,
„ vrye, en van niemand, dan van de Wet, afhanklyke
„ menfchen, —— ten minften, wy zyn in eenen toe-
„ ftand, dat wy ernftig daar na ftreven, en zulks ook,
„ in de daad, indien het Gode verder behaagt, het eens
„ begonnen werk te zegenen, worden kunnen. Het dade-
„ lyk tot ftandbrengen dier altyd onfchatbare zegeningen
„ hangt dus nu ook, voor een gedeelte, van een iegelyk
„ onzer, in het byzonder, af. Wy zyn dus mede verant-
„ woordelyk aan het maatfchaplyk geluk onzer Landge-
„ noten, onzer nakomelingen; —— en —— wee onzer,
„ —— indien eens onze nagedagtenis door hun moest ge-
„ vloekt, in plaats van gezegend, worden! wee onzer, —
„ indien wy nu achterlyk bleeven in het beoefenen van
„ die deugden, zonder welke de groote zaak, het behoud
„ des Lands, het genot onzer onafhanglykheid en vryheid,
„ niet kan bevorderd worden!"

Ons verlost en juichent Vaderland; naar aanleiding dezer woorden: Dit is door den Heer gefchiedt, en 't is wonderlyk in onze oogen; *Pfalm CXVII: 23. Voorgefteld op den eerften Zondag der Bataaffche Vryheid, den 25 January* 1795, *door den Burger* P. SCHOUTEN, *Roomsch Priester en Pastoor te Alkmaar. Tweede Druk. Te Amfterdam, by* P. van Buuren. *In gr. 8vo.* 24 *bl.*

Naar aanleiding zyner Textwoorden, ontvouwt de verdienstlyke en door zyne Schriften met lof vermaarde Burger SCHOUTEN het verwonderlyk beloop der zaaken, by het daarftellen der jongfte Omwentelinge voorgevallen, ten betooge, dat, zonder de tusfchenkomst en medewerking eener onzigtbaare alvermogende hand, de altoos gedenkwaardige gebeurtenis nimmer zou hebben kunnen ftand grypen. Vervolgens onderzoekende de wyze, op welke alle waare Vaderlanders zich over de nu zo wonderlyk bekomene Verlosfing altyd zullen kunnen verheugen, geeft hy daar toe als het middel aan de hand,
„ zoo wy, als Godsdienftige Burgers, het albeftierend
„ Opperweezen eeren, en het welzyn van ons lieve Va-
„ derland, met eenen yver, die naar de wysheid is,
„ fteeds betrachten." Uitgebreider denkbeelden, dan eertyds de Roomfche Geestlyken plagten te voeden, ont-

ontmoet men in deeze Leerrede. „ô Ja, Geliefden," zegt, onder andere, de geagte SCHOUTEN tot zyne toehoorders; „ VRYHEID, GELYKHEID en BROEDERSCHAP moogt en „ moet gy zelfs, aan alle uwe Medeburgers, welke be„ grippen zy in het Godsdienstige ook hebben en voor„ staan, met een oprecht hart, toewenschen, en hen, ter „ aankweeking derzelven, van uwen bestendigen trouw „ verzekeren; doch nooit," voegt hy 'er, als een overtuigd voorstander van de Leere zyner Kerke, nevens, „ mag „ eenig tydlyk voordeel, of een mensch ter waereld, u „ het toebetrouwde pand des Geloofs ontneemen; want „ vryheid van slaafsche banden kan nimmer vryheid gee„ ven van onverschillig te zyn wegens God, en den „ dienst, welken gy aan hem verschuldigd zyt." Voorts behelst deeze Aanspraak verscheide nutte waarschuwingen; wenschlyk ware het, dat dezelve, zo onder Protestanten als Roomschgezinden, meer eenpaarig gevolgd waren.

Verkorte doch klaare en genoegvoldoende Methodus concinnandi Formulas Medicas, *tot een Byvoegzel en Opheldering van de verkorte* Materia Medica, *waarin, op de kortste en gemaklykste manier, de voornaamste en genoegzaame Regelen om de meest gebruikelykste* Formulæ *zamen te stellen, onderricht worden, en met voorbeelden, genomen en zamengesteld uit het gegeeve Honderdgetal* Simplicia, &c. *in de* Materia Medica, *bevestigd en opgehelderd. Door* A. BALTHAZAAR, *Med. & Chir. Doctor te Leyden. Te Amsterdam, by* J. B. Elwe, 1795. *In gr. 8vo. 66 bl.*

De Burger BALTHAZAAR heeft zich voorlang door verschillende Genees- en Heelkundige geschriften, van onderscheiden aart en waarde, aan zyne Landgenooten doen kennen. Op nieuw geeft hy thans een blyk van werkzaamheid in een ander vak der Geneeskunde, daar hy, ten behoeve der Kweekelingen zo wel, als van jonge en min geöefende *Practici*, dit kleine Stukje, over de manier om Recepten te schryven, door den druk heeft gemeen gemaakt. De tytel geeft een genoegzaam verslag wat men in dit Werkje te zoeken heeft, en van hoe veele zaaken 'er onderrichting in te bekomen is; zelfs behelst het nog eene Latynsche Lyst aangaande de byzondere *doses* der Geneesmiddelen, waarvan in den tytel niet

niet gesproken wordt. —— De kortheid van het Stukje schynt by den Autheur onder de hoofdverdiensten van hetzelve gesteld te worden, en hieraan heeft hy, in de daad, meer dan eenig ander Schryver, die dezelfde stoffe behandeld heeft, voldaan; doch of hy dit onderwerp tevens op eene klaare en genoegzaame wyze hebbe voorgedraagen, hieraan meenen wy met reden te kunnen twyfelen. En waartoe zal toch al dat verkorten, al dat uittrekzels van uittrekzels maaken, dienen? De manier om Voorschriften of Recepten te maaken is immers voor den Leerling der Geneeskunde (en voor wien kan zyn Werkje anders geschreeven zyn?) belangryk genoeg, om 'er een meer uitvoerig en tot in kleine omstandigheden zelfs naauwkeurig onderwys in te ontfangen. Zo het Werk van GAUBIUS al eens te omslagtig was, (dat wy wel verre afzyn van toe te stemmen,) zou dat van GRUNER, by voorbeeld, althans niet te veel tyd kosten, om 'er zyn vlyt aan te besteeden; en deeze behandelt dit stuk met vry meer naauwkeurigheid dan de Schryver.

De *Formulæ*, welke onze Autheur tot opheldering en voorbeeld heeft saamgesteld, komen hem zelven van veel gewicht voor: „ ik durf verzekeren, zegt hy, uit eigen „ en genomen proeven, dat al de opgegeeven *Formulæ* „ zeer wel zullen voldoen, hoe te zeer eenvoudig en al „ te weinig zy misschien by sommigen zullen geacht wor- „ den, nogthans durf ik verzekeren, dat 'er byna geen ge- „ neezings-inzicht kan voorkomen, waaraan door dezelve „ met behulp onzer *Materia Medica* niet zal kunnen voldaan „ worden." Het oogmerk van onzen Autheur schynt dus niet slegts geweest te zyn, om zyne opgegeeven Voorschriften tot voorbeelden van samenstelling, en ter toepasfing der aangeweezen regels by elk soort van bereiding, te willen doen dienen; maar om tevens een bundel Recepten te vervaardigen, welke, in byna alle Ziekten, en tot alle Genees-inzichten, zouden kunnen gebruikt worden. Met zodanige oogmerken kunnen wy het opgeeven van dergelyke *Formulæ* niet billyken; daar 'er toch voor den Leerling niets schadelyker zyn kan, dan hem aan vaste Voorschriften, hoe goed ook op zich zelf, te gewennen; en soortgelyke voorbeelden alleen behooren te dienen, om hem van de verschillende wyzen, waarop de Geneesmiddelen worden toegediend, een duidelyker begrip te doen vormen, en daar na zyne eigene Voorschriften, uit eene juiste kennis

van

van den Artzenyvoorraad zo wel, als den aart der onderfcheidene Ziekten, op te maaken, en behoorlyk in te richten.

Wenschlyk ware het, dat de Heer BALTHAZAAR, die daadelyk getoond heeft, in het zo nuttige vak der Heelkunde, waare verdienften te bezitten, in plaats van foortgelyke verkorte Boekjes, die, op zyn minst genomen, zeer overbodig zyn, op te ftellen, onze Landgenooten liever met meerder Gefchriften van het eerstgenoemde foort voorlichtte, en tot volmaaking van deeze zo belangryke konst zyn tyd en vermogens verder aanwendde. —— Een wensch, waaromtrent wy niet twyfelen, of zy zal door de meeste onzer Konstgenooten gereedelyk worden toegeftemd.

Romeinfche Gefchiedenisfen, door M. STUART. *Met Kaarten en Plaaten. Vierde Deel. Behelzende de Gefchiedenis van het Gemeenebest van den Inval der Galliërs tot aan het tweede Verbond met de Samniten. Te Amfterdam, by* J. Allart, 1794. *In gr.* 8*vo.*

By den overgang deezes Werks in de handen eens anderen Boekhandelaars, zien wy 'er voor geplaatst eene Naamlyst der Intekenaaren, welker aantal, in twee Colommen klein gedrukt, 22 bl. beflaat. Een overtuigend bewys, dat de *Nederlander* een oorfpronglyk Werk op zyne waarde weet te fchatten. In de Uitvoering is het Werk, by die verandering, volmaakt hetzelfde gebleeven.

Desgelyks mogen wy zeggen, dat de Burger STUART in deezen arbeid van zo langen adem niet bezwykt, maar zichzelven volmaakt gelyk blyft.

Het tegenwoordig afgeleverd Deel behelst vooreerst het *Vervolg van het Tweede Boek*, en befchryft, in het IX Hoofdftuk, de *Verovering en Ontruiming van Rome door de Galliërs.* De onpartydigheid des Gefchiedboekers verpligt hem, by de Befchryving deezer Verlosfinge van *Rome*, niet te verheelen de verfchillende en ftrydige gevoelens der Gefchiedboekeren; en, terwyl hy elk zoekt recht te doen, moeten wy blyven vraagen, wat is waarheid?

Ten einde van dit Tydperk gekomen, verheft zich de Schryver als op eene hoogte, en ziet alles over. Laaten

wy

wy eenige oogenblikken daar by hem toeven. „ Wanneer „ wy, (dus onderhoudt hy ons,) na het afloopen van „ dit tweede tydperk der *Romeinsche* Geschiedenissen, „ een vluchtig oog laaten gaan over de veelvuldige ge„ beurtenissen, welken 'er als 't ware elkander in ver„ drongen hebben, dan doen zich verscheide bedenkingen „ aan onzen geest op, welken de doorgaande loop des ge„ schiedverhaals geene plaats kon vergunnen. Laat ons „ daarom even stilstaan om van dezelven een enkel woord „ te zeggen.

„ Hoe veelvuldige veranderingen *Rome's* Regeerings„ vorm in de honderd drie-en-veertig jaaren van dit tyd„ perk ook onderging, en van welke hevige woelingen alle „ die veranderingen telkens vergezeld waren, de geschied„ kundige oprechtheid heeft ons echter nimmer vryheid „ gelaaten, om het Volk daarom van te groote lichtzin„ nigheid of toomlooze oproerigheid te verdenken. — „ Alle die veranderingen waren oorspronglyk uit de wil„ lekeurige en onnatuurlyke onderscheidingen der leden „ van denzelfden Burgerstaat, welke onverdraaglyk wa„ ren voor een Volk, 't welk dagelyks voor de onaf„ hangelykheid streed, en in de school der mannelyke „ dapperheid, by de toenmaalige wyze van man tegen „ man te vechten, de volmaaktste gelykheid oefende. „ Zulk een Volk kon nog dulden, dat één alleen zich bo„ ven de overigen verhief; maar dat een gansche reeks van „ onderscheidene geslachten zich een bevoorregten rang „ aanmaatigde, en denzelven door alle de onderdrukkingen „ eener onmaatige Adelregeeringe aan den geringen bur„ ger deed gevoelen, dit kon een *Romeinsch* Volk zoo „ weinig verduuren, dat deszelfs geschiedenis in ons oog „ een verdichtzel zyn zou, indien dezelve niet vol van „ rustlooze woelingen tegen deeze verkrachting der bur„ gerlyke Gelykheid geweest was. — De algemeene „ vooroordeelen dier tyden, het blinde bygeloof en eene „ staatkunde, welke nimmer verlegen was in de keuze „ van haare middelen, waren de eenige oorzaaken, dat „ het gansche zamenstel der onderdrukking en heersch„ zugt niet eensklaps omvergerukt werd, maar van tyd „ tot tyd slechts, en telkens met hevig gewoel, door de „ tegenkanting ontstaan, een gedeelte verloor. Verscheide „ stukken zagen wy van 't zelve reeds afrukken, waar door „ nu het overschot alle ondersteuning en zamenhang mist.

„ Het gebrek aan waare Volksverlichting by de *Romei-*

„ *nen* van den afgeloopen tydkring bepaalde zich evenwel
„ het meeste tot den Godsdienst en den Staat, daar wy
„ reeds blyken vonden van algemeene zorg voor dezelve
„ in de openlyke fchoolen, welke door de ongelukkige
„ VIRGINIA bezogt werden; en van de aanmerkelyke
„ vordering in zekere kunst, welke thands zelfs maar
„ aan weinige ervarene meesters in dezelve wordt toe-
„ vertrouwd. Ik bedoele het inzetten en vastmaaken
„ van tanden met gouden ftiften, waar mede ons eene
„ der wetten van de twaalf tafelen heeft bekend ge-
„ maakt, en 't geen wy als algemeen in zwang by de
„ huismoeders omtrent haare kinderen door oudheid-
„ kundigen opgegeeven vinden (*). —— Het begraaven
„ der Lyken buiten de Stad zou zelfs in onze dagen
„ een zeer fterk blyk hunner vergevorderde verlichting
„ kunnen geeven, doch zulks zou voor ons, die hier
„ tegen geheel byzondere vooroordeelen kennen, welken
„ by hun nimmer heerschten, misleidend zyn.

„ Schoon wy nog geene blyken van byzonderen fmaak
„ voor de fchoone kunften ontdekten, moeten wy ech-
„ ter uit de Wetten tegen de verkwistingen by de
„ Lykplegtigheden befluiten, dat de weelde, welke
„ deezen meestal pleegt te vergezellen, reeds zekere
„ hoogte in dit tydperp moet bereikt hebben: en hoe
„ fchaars het goud ook te *Rome* zyn mogt, zagen wy
„ echter de voornaamfte Burgeresfen reeds in ftaat, om
„ uit haare eigene optooizelen den Staat in deeze behoefte
„ te hulp te komen (†).

„ Nog immer bleef de akkerbouw in deszelfs welver-
„ diende waarde. De voornaamfte Burgers beoefenden
„ dien, en de mindere *clasfen* leerden even zeer op haa-
„ re kleene Landhoeven, dat de mensch alleen van de
„ Voorzienigheid en van zyn eigen arbeid afhanglyk
„ behoeft te weezen. Dezelfde arm, die alle nabuuren
„ aan *Rome* hielp onderwerpen, onderwierp ook den
„ geërfden of gewonnen grond aan ploeg en fpade, en
„ de legers, die toen van tusfchen de Koornakkers te
„ veld trokken, om voor het Vaderland te ftryden,
„ maaken nog den laster befchaamd, die den eerlyken
„ boerenftand alleen gefchikt voor 't juk durft noemen."

Het

(*) TERRASSON, *Hift. de la Jurisprud. Rom.* p. 195.
(†) Deel III, bl. 525, 526.

Het *Derde Boek*, het Tydperk bevattende *van het herbouwen van Rome, tot den eersten Carthaagschen Oorlog*, stelt ons, in het *Eerste Hoofdstuk*, voor oogen, de *Herbouwing van Rome, tot aan de Gemeenmaaking van het Consulschap tusschen den Raadsheerlyken en den Burgerstand.* „ Dubbel aangenaam," schryft de Burger STUART, „ is „ ons de verzekering van LIVIUS, dat de Geschiedenis „ thands een veel zekerer en helderer licht op haaren weg vindt. Behalven dat de opkomst aller volkeren duister en door veelerleie verdichtzelen en vergrootingen schier onkenmelyk is, verloor *Rome* zeer „ veele gedenkschriften der voorige dagen by deszelfs „ verwoesting, en nam de onzekere overlevering het gezag aan der vernielde gedenkstukken van den ouden „ tyd. Volgden wy nu met genoegen den slingerenden „ weg reeds, dien zich de geschiedkunde by het schemerlicht der vroegste gebeurtenissen zogt, welk eene „ verlustiging belooft ons dan de heldere dag niet, waar „ in wy haare zekere en grootsche schreden kunnen volgen, en tevens met meerdere gerustheid in de omliggende velden der Staatkunde en Wysbegeerte rondzien?" —— Troostlyk vooruitzigt, in de daad; dan hoe dikwyls het nog beneveld wordt door onzekerheden, kan dit eigenste Boek ons op veele bladzyden leeren. Doch de Geschiedboeker vindt de aangetekende gebeurtenissen dikwyls strydig verhaald; waar hy het wikkend oordeel moet te hulp roepen, 't geen soms, doch niet altoos, aanwyst, werwaards de schaal moet overslaan.

Dus een nevel van twyfel blyft, by voorbeeld, hangen over het Character van M. MANLIUS, veroordeeld om van de *Terpejische* Rots op het *Capitolium* te worden afgestort; een doodvonnis, 't welk hy zonder verwyl onderging. Het luisterryk tooneel van de roemryke dapperheid werd het schandelyk schavot zyner misdaadige oogmerken tegen den Staat. Men haalde zyn huis op het *Capitolium* omver, en besloot geen *Patricier* ooit weder op den burg te laaten woonen; zelfs verboodt men aan zyn gansche geslacht, dat iemand ooit, na hem, M. MANLIUS zou genoemd worden.

„ Dus liep het," schryft onze Geschiedboeker, „ met „ eenen Man af, wiens naam eene roemryke vereeuwiging zou verdiend hebben, indien hy geen burger van „ een vry Gemeenebest was geweest. Zyne verdiensten „ by het Vaderland waren groot, en gaven hem recht op

„ alle erkentenis zyner medeburgeren; maar geenzins „ op den afstand hunner vryheid. Zyne milddaadigheid „ jegens de armen was edel, wanneer zy uit mensch- „ liefde voortkwam, maar hoogst misdaadig, wanneer zy „ ten oogmerk had de ondersteunde armoede af te trek- „ ken van de liefde des Vaderlands tot eene blinde ge- „ hechtheid aan zyn persoon; en zyne schitterendste daa- „ den, als kunstgreepen eener gevaarlyke eergierigheid „ beschouwd, verdienden zelfs eer bestraffing dan beloo- „ ning (*)."

Het *Tweede Hoofdstuk des Derden Boeks* loopt *van de Gemeenmaaking van het Consulschap tot aan den Samnitischen Kryg.* Hier kunnen wy niet naalaaten stil te staan by het Character van CAMILLUS, wiens sterven aan eene Pestziekte nog in 't algemeen ontydig genoemd werd, schoon hy een meer dan tachtig jaarig leeven eindigde.

„ Hy

(*) „ Wy hebben," schryft STUART in eene Aantekening, die wy, ten bewyze van onze aanmerking, en ten blyke van 's Schryvers onpartydigheid, mo.ten plaatzen, „ het gedrag en de rechts- „ pleeging van MANLIUS voorgesteld, gelyk wy hetzelve by LIVIUS „ voornaamlyk geboekt gevonden hebben; naar dat bericht be- „ laagde hy de burgerlyke vryheid, en verdiende alzins zyn „ strenge vonnis. —— Ongetwyfeld wordt waare edelmoedig- „ heid dikwyls door de zulken verdacht gehouden, die geen „ gevoel hebben van eens anders leed, en menigmaal schryft „ de heerschzucht zelve heerschzuchtige oogmerken aan waare „ volksvrienden toe, om ze als slachtoffers van derzelver zucht „ ten algemeenen welzyn neder te vellen. —— Het inneemen- „ de eener waare volksgezindheid, en de gewoonte van de „ heerschzucht zelve het meeste van heerschzucht te hooren „ schreeuwen, maakte ons huiverig by het boeken deezer ge- „ schiedenis, om ons misschien niet mede schuldig te maaken „ aan den laster eener volksliefde, welker opofferingen het be- „ krompene hart van zelfzoekende Grooten zo schielyk ver- „ denkt en zoo zeer algemeen verdacht wil maaken. — Mis- „ schien sneuvelde MANLIUS als een Martelaar van zulk eene „ belanglooze Burgerliefde. HOOKE stelt zulks zeker (*Rom. „ Hist. Vol.* III. p 118 — 138.); maar wy moeten geschiede- „ nissen boeken welken wy vinden, en durven ons vermoeden „ niet doen gelden tegen de stellige berichten der Ouden. — „ Vorderde echter onze onpartydigheid de gegeevene voor- „ dragt, ons hart eischte ons deeze aanmerking af."

„ Hy was, zegt LIVIUS, waarlyk een eenig Man in „ alle de lotverwisfelingen des leevens. Hy was vóór „ zyne ballingſchap de grootſte man in vrede en in „ oorlog, en deeze ballingſchap vergrootte zynen roem, „ het zy men om zyn gemis in *Rome* denkt, het welk, „ zonder hem veroverd, hem ootmoedig om redding „ ſmeekte, het zy men om zyn weêrgaloos geluk denkt, „ van met zyne herſtelling in zyn Vaderland tevens zyn „ ganſche Vaderland herſteld te hebben. Zulk eene be- „ dwelmende eer hield hy vyf en twintig jaaren ſtaande, „ en maakte zich nimmer den naam van den *tweeden* RO- „ MULUS onwaardig.

„ Gaarne brengen wy ook iet ten offer aan de nage- „ dachtenis van eenen Held. Zulk een weezen is toch „ nog geheel iet anders dan een dapper en kundig „ Krygsman. Wenschlyk zelfs ware het, dat de een „ met den anderen niets gemeen behoefde te hebben. — „ Het krygsbeleid van CAMILLUS, het welk hem niet „ éénen veldſlag deed verliezen, maar veelen herſtellen, „ en, ſchoon ze reeds hooploos voor *Rome* ſcheenen, „ deed winnen, zy grootsch, zy ſchitterend in de oogen „ van hun, die vaak der menſchen grootheid berekenen „ naar de grootheid van derzelver vernieling hunner „ medebroederen —— ons hart yst van bebloede laau- „ weren, wanneer zy den ſchedel omringen van kunst- „ maatige moordenaars, en dezelfde hand, waarmede wy „ onze geringe gaven thands offeren op het dankaltaar voor „ de nagedachtenis van CAMILLUS, zou dan de klem van „ alle haare ſpieren zamentrekken, om het heiligſchen- „ nige altaar van den bekwaamen moordenaar om- „ verre te rukken. — CAMILLUS, die voor zynen „ eigen voorſpoed beefde, en ootmoedig aan de Goden „ dacht, eer hy *Veji* veroverde; —— CAMILLUS, die „ *Falerii* niet begeerde ten kosten der ouderlyke teder- „ heid, maar den doemwaardigen verraader het rechte loon „ zyner ſchelmagtige daad gaf; —— CAMILLUS, wiens „ hart allen wrok vergaf, toen hy zyn Vaderland kon „ redden; —— CAMILLUS, die geen druppel menſchen- „ bloed vergoot, dan om meerder menſchenbloed te „ ſpaaren — dien CAMILLUS komt alleen de hulde van „ ons hart toe. — Aan zulke deugden vergeven wy gaar- „ ne andere zwakheden. —— Een wraakzuchtig ge- „ bed in het oogenblik der hevigſte drift maakt hem in

„ ons oog niet verachtlyk, die om geene wraake denkt,
„ wanneer de nood zyns Vaderlands hem hier toe
„ de gelegenheid aanbiedt, wanneer zyne eigene her-
„ ſtelling hem hier toe de magt in handen geeft: die
„ weinige woorden, welken hy by zyn vertrek in bal-
„ lingſchap uitſprak, zyn ons ſlechts blyken zyner
„ menschlyke zwakheid, welke zyne volgende grootmoe-
„ digheid des te meer veredelen. Meer ſtuitte ons zyne
„ gehechtheid aan alle de voorrechten des Adels; en zy-
„ ne gematigdheid, in dezelven zoo lang mogelyk te ver-
„ weeren, zou niet genoegzaam geweest zyn om ons
„ van deeze zyde in CAMILLUS den Held, den Grooten
„ Man, niet te doen verliezen, indien wy ons niet uit
„ ſtrenge rechtvaardigheid verplicht gevonden hadden,
„ om de denkbeelden der menschlyke gelykheid van dien
„ tyd geenzins te vergelyken met dien van den onzen,
„ en nog minder om daar naar eenen Man te beoor-
„ deelen, wiens geboorte en opvoeding hem onvrywillig
„ met eenen geest bezielde, die in onze dagen met alle
„ waare grootheid van hart onvereenigbaar is. —— Maar
„ ook dien dwaazen geest van onderſcheiding overwon
„ CAMILLUS: de verdeeldheid van den ſtaat griefde
„ zyn welwillend hart te ſterk, om op de vooroordeelen
„ van zyne geboorte te blyven ſtaan; hy wenschte ten
„ laatſten de burgermin herſteld; hy deed plegtige be-
„ loften voor zulk eene vereeniging, ſchoon zy den
„ Adel kostbaar viel; hy zelfs eindelyk had en erkende
„ het geluk, van zynen openlyken loopbaan te ſluiten
„ met de vereeniging van de beide rangen in de weezen-
„ lykſte betrekking, en heeft dus, ook in dit opzicht,
„ recht op het offer, aan waare verdienſten verſchul-
„ digd."

Hoe zeer wy ons aangelokt vinden om de keurige aanmerkingen over de Invoering der Tooneelſpelen, die eene aangenaame afwisſeling in het Werk maaken, over te neemen, moeten wy onze hand hiervan te rugge houden.

Het *Derde* en laatſte *Hoofdſtuk* deezes Deels, *van het Begin van den Oorlog met de Samniten, tot aan het tweede Vredeverbond met dit Volk*, levert eene aaneenſchakeling van Krygsbedryven op, ſchaars afgewisſeld: meer beduidende dan de voorige Oorlogen. Immers, om met den Schryver in den aanvang te ſpreeken, „ zyn „ wy thands tot het tydperk genaderd van het welk

„ *Re-*

„ *Rome's* grootheid met recht mag afgerekend worden. „ De menigvuldige, eenzelvige en verveelende, Oorlogen „ met zwakke of onstaatkundige nabuuren, en met trouw- „ looze of wederspannige bondgenooten, zullen onze nieuws- „ gierigheid naar de belangryke Geschiedenissen van dit „ Gemeenebest niet langer pynigend rekken." —— Wy neemen 'er niet uit over dan des Schryvers Aanmerking over het Character van PAPIRIUS CURSOR, die in veele bedryven eene hoofdrol speelde. —— „ Wanneer hy een „ leeven eindigde, het welk voor 't Gemeenebest zoo be- „ langryk geweest was, vinden wy by onzen LIVIUS, „ die reeds in voorraad hem eene lofreden geschonken „ hadt (*), noch by iemand anders vermeld. Zeer zeker „ was hy een der bekwaamste Veldheeren van zynen „ tyd: en wanneer maar eigene eerzucht geen te groot „ deel gehad heeft aan zyn gedrag tegen FABIUS, toen „ die, als Onderbevelhebber onder hem, zich aan de „ ondergeschiktheid vergreepen had, dan heeft zich zyn „ overige character by die gelegenheid in eene houding „ vertoond, welke men, hoe onwillig ook, verplicht is „ te vereeren. Te weinig kwam hy anders, dan als „ Krygsman, ten tooneel, om hem in eenig ander licht „ te kunnen kenmerken, en de grieven, welke hem van „ tyd tot tyd door den Raad in het aandringen op eens „ anders *Dictatorschap* schynen aangedaan te zyn, kun- „ nen uit zoo veele laage beginzelen der heerschzucht „ of der wangunst zyn voordgekomen, dat het allerge- „ vaarlykst zyn zou derzelver verdiensten in hem te ver- „ onderstellen, en daar naar zyn hart te berekenen. Met „ ontzag beschouwen wy den aftred deezes Krygsmans, „ die de loopbaan der oorlogseer thands overlaat voor FA- „ BIUS, den anderen Consul des volgenden jaars, en „ wy onderschryven gaarne het oordeel der *Fransche* „ Geschiedschryveren CATROU en ROUILLE, over beide „ deeze Persoonen; „ „ dat, indien het waar is het welk „ „ LIVIUS beweert, dat PAPIRIUS eenen ALEXANDER „ „ uit *Italie* gekeerd zou hebben, FABIUS zelfs een „ „ ALEXANDER zou geworden zyn, indien hy als „ „ Koning een geheel afhanglyk heir hadt te ge- „ „ bieden gehad: wyl de een gebooren scheen ten

„ „ steun

(*) Zie boven bl. 466.

„ „ steun van zyn Vaderland, de ander om voor 't
„ „ zelve een snel en onvermoeid veroveraar te wor-
„ „ den (*).” ”

(*) *Hist. Rom.* T. V. p. 315.

Over de Constitutie, Constitutioneele Magten en Regeeringsvorm, toepasselyk op en voor ons Vaderland. Te Amsterdam, by H. Brongers, 1795. *In gr. 8vo.* 125 *bl.*

Ons geheugt, in den Jaare 1792, onder de Roos, gelyk men spreekt, een Stukje te hebben hooren voorleezen, getyteld: *Vryhart over de waare Constitutie.* Dit Werkje, toen met de greetigheid eigen aan verbodene of voor verbod beduchte Werkjes ontvangen, zien wy, uit het Voorberigt, is de scheering van dit uitgebreider Stuk. 't Welk veel beschaavings en verbeterings van den Schryver ondergaan heeft.

De onbekende Schryver betoont zich een volyverig Voorstander der Vryheid, en stelt zyne denkbeelden voor in den Volkstoon. —— Het een en ander over de Regeeringsvormen gezegd hebbende, vaart hy op deezen trant voort, 't geen ons 's Schryvers styl zal doen kennen. „ De ouderwetsche zo geroemde Regeeringen „ waren meestal by uitneemenheid een uitsluitend am- „ bacht, een vette voordeelige affaire, door eene bende „ looze fortuinzoekers of roovers aangemaatigd of over- „ weldigd; deeze niets dan onderdaanen kennende, die zy „ nevens of beneden hunne huisdieren stelden, aasden, als „ 't waare, op derzelver welvaard, leven en alles wat „ den mensch dierbaar kan zyn, als op een prooy, en „ dartelden met hunne familje en aanhang brooddronken „ in 's volks rampen. Een kleine schets onzer eigene „ Historie van dien tyd, waar in men van ons zoge- „ naamde beschaafde Volken en wel Christenen heeft ge- „ maakt, oordeel ik ter toelichting en staving myner opge- „ melde gezegdens als ten dienste in dit geheel stuk „ niet onvoegelyk: want met opzigte onzer Landsge- „ schiedenissen, heeft men ons, even als met andere „ zaaken, die ons de oogen konden openen, of eenig „ licht nopens onze rechten geeven, en tot ons heil en „ welzyn dienen, zo dom en onkundig gehouden als maar „ mo-

„ mogelyk was; en geen wonder, dewyl, door de uit-
„ breiding van kunde en volksverlichting, alle die oude
„ Regeeringen gevoelden, dat hier door de onwettigheid
„ hunner voorgewende rechten tot heerſchen, zich in hunne
„ volle naaktheid zouden vertoonen, en hunne overweldi-
„ ging, listige, looze kunſtenaaryen en andere ſnoode daa-
„ den in derzelver waare daglicht voorkomen. Ten dien
„ einde waren of maakten deeze guiten en oude regeeringen
„ veelal de meeste Historieſchryvers, Staatkundigen,
„ Redenaars, Geestlyken, enz. aan zich dienstbaar, en
„ deeze ſchreeven dikke en duistere boeken, verwarden
„ onze denkbeelden en 't gezond menſchenverſtand, zei-
„ den ons alles, behalven 't geen wy hadden moeten
„ weeten, vergoodden onze geweldenaaren, en ſchroomden
„ niet, om, zo ik my dus en toch te recht mag uit-
„ drukken, zelfs —— godslasteringen om den broode
„ te ſpreeken, en den volke voor te prediken: voegt nu
„ hier by, dat de volksvyanden, de magt en middelen
„ om alle onderzoek en navorſching af te keeren in han-
„ den hebbende, dus niets onbeproefd lieten om *onder-*
„ *zoek* en *verlichting* te weeren, en de menigte als een
„ hoop zwynen, gelyk men ons ook noemde en hieldt,
„ voord te dryven."

In 't beloofde en verder opgehangene Tafereel van 's Lands Geſchiedenisſe, in de daar aan toegevoegde Bedenkingen, in de Aantekeningen aan den voet der bladzyden, vindt men alles wat geſchikt is om het voorgaande Landsbeſtuur, in onderſcheidene tydperken, en bovenal in de laatſten, in een donkeren en afzigtigen dag te zetten. En zyn de middelen, welke de Schryver ten herſtel opgeeft, dus rechtſtreeks het tegengeſtelde van 't geen tot dus lang plaats vondt. Hy pleit voor eene Volksregeering in den volſtrektſten en uitgebreidſten zin; hy wil van de *Stemgerechtigdheid*, waar over men zo veel twist, niemand, die den naam van *Burger* draagt, uitgeſlooten hebben.

Dit alles afgehandeld hebbende, komt de Schryver tot zyn eigenlyk Plan, 't geen te uitvoerig is hier plaats te vinden, en, ſchetswyze opgegeeven, onvolkomen zou worden. Wy oordeelen het elks Leezing en Nadenking wel waardig. Alleen willen wy nog het ſlot affchryven. Hy oordeelt eene *Conſtitutie* opgegeeven te hebben, wegens welke hy verklaart: —— „ Eene Conſtitutie, en
„ daar uit voortvloeijende Regeeringsvorm, Wetgeeving en

„ Regeering, hier afgeschetst in ruuwe trekken, waar door „ een ieder te gelyk regeert en geregeerd wordt, eerbiedigt of zich onderwerpt, en egter in het volle genot zyner vryheid blyft, waar in ieder de beschermer „ is van 't algemeen en wederom van 't algemeen moet „ worden beschermd, waar door *allen* van *allen* geregeerd en bestuurd worden. —— Eene Constitutie en „ Regeeringsvorm, van de vroegste dagen en by de verlichtste Volken gezocht, ontwikkelt zich voor ons door „ de Revolutien van *America* en *Frankryk*, welker gebreken voor ons tot eene Lesse kunnen dienen, en „ het is uit een zodanige Constitutie, die 't geweld vernietigt en de factien keert, dat ook eens de duurzaame rust der Maatschappyen en het geluk des „ Volks zal gebooren worden. Zy zal den naam van „ Burger en Mensch veradelen, die nu veracht wierd „ door EEN, die met barbaarschen en valschen „ luister op een schitterenden zetel met *Hoogheid* praalde, terwyl de arme en berooide Burgeren, in ketenen aan zyne voeten zugtende, of door schyn verblind, zyn opgeworpen throon onderschraagden: door „ de zodanigen, die met oude perkamenten, figuuren, „ strikken en lindjes, de onnozelen bedroogen, en „ het juk, dat zy droegen, zelfs greetig deeden kussen: door —— nog eerloozer weezens, die zich den „ belachlyken naam van *Patricien* gaven, maar zeker den „ naam van Burger in den eigenlykften zin onwaardig „ zyn, als meestal zoonen en afstammelingen zynde van „ woekeraars, schraapers, rechtsgeleerde guiten of van „ godvergeeten en aan het Staatsbedroch verknogte „ Geestlyken, die door verraad, geweld, en den roof „ en plundering hunner ongelukkige medeburgeren ten „ top des bewinds gesteegen, trotsch, ryk, zat en dartel geworden zyn, ja! vorstlyke schatten voor zich „ en hun naagellacht hier uit als een prooy weggesleept „ hebben. —— Eene zodanige Constitutie (*) zal de „ Burgers als broeders van een en dezelfde Maatschappy „ meer by elkander brengen en zamen vereenen; minder „ pracht en praal, minder schittering en vertooning; maar

„ ook

(*) „ Het woord Constitutie, gelyk hier, in eenen uitgestrekten zin genomen, betekent het geheele plan van de zamenstelling der Maatschappy, Regeeringsvorm, Wetten en Regeering."

„ ook —— minder rampfpoeden, elende, gebrek, armoede, en burgertwisten, met hunne heilelooze gevolgen, te wege brengen. Het verraad, dat alle zamenleeving deedt kwynen en byna geheel vernietigde, de zogenaamde geoorlofde dieftallen, misleidingen, guiteryen, bedrog, eerlooze accoorden, bankroeten, verleidingen, rooven, moorden, veelal voortfpruitzels of gevolgen der ouderwetfche zo verhefte Regeeringen, zullen allengskens verminderen of byna geheel ophouden; en werkzaamheid, goede trouw, broederliefde, welwillendheid, vrolykheid, en alle deugden des gezelligen leevens, met de herftelling van de Rechten van den Mensch, als op nieuw herbooren worden. De Mensch, het Evenbeeld der Godheid, zal zich uit het ftof, uit zyn vertrapten ftaat, uit zyn *niet* verhoogen en aan de beftemming zyns Scheppers voldoen: door dien trachten gelykvormig te worden, en in deugden en weldoen na te ftreeven, zyn eigen geluk en dat zyner natuurgenooten bevorderen, en zo na mogelyk aan de volmaaktheid te brengen. En deeze dingen zullen flechts geen befpiegeling noch vrugteloze wensch blyven; neen: dit gelukkig tydftip nadert. Geen loos Priesterfchap, aan bedrog en helfche Staatkunde verbonden, beguichelt, verwart noch leidt het Menschdom langer dwaalend rond in het diep duister hol van Myftiek bygeloof; noch 't volk tuurt noch verplettert elkander langer op de fchaduwvertooningen der orakel lampen, maar volgt eindelyk, onderfteund door 't grootfche vrye Franfche volk, de werktuigen in de hand van 't Opperweezen, den God der Vryheid, en algemeenen Vader der Menfchen, ter ftrafling der dwinglandy, de vinger van waare Wysheid en Godsdienst. Zy zien het licht, en het fchittert hun vrolyk toe: de Monfters van Dwinglandy en Hierarchy, die kinderen des nagts, vlieden al knersfetandend by den dageraad en het aanblikken des *Volksdags*, en deeze Dag zal zyn. —— Het licht der waarheid fchiet reeds zyne ftraalen, de morgenzon der Vryheid daagt. —— Juich Mensch! Juich Burger!! —— Eene nieuwe Schepping —— uw blyde Dag wordt thans herbooren!"

Alles kenmerkt een Schryver met zyn Onderwerp geheel ingenomen; doch zou het, daar het deels eene Herziening en Verbetering van een voorgaand Werkje is, te

te wenschen geweest zyn, dat de Schryver zich meer op keurigheid en netheid hadt toegelegd; in de uitgeschreevene Stukken zal de Leezer gewis reeds het gebrekkige ten dien opzigte ontdekt hebben.

De Geëxtendeerde Notulen, behelzende de Decreeten van de Vergadering der Provisioneele Representanten van het Volk van Holland, zints XXVI *Jan.* —— XXVIII *Feb.* MDCCXCV. *Het Eerste Jaar der Bataafsche Vryheid. Of alle de Handelingen van die Vergadering, zoo voor de Provincie van Holland in 't byzonder, als ter Vergadering van de Generaliteit, volgens de Origineele Folio Stukken, welke voor de Leden van het Bestuur op de Drukkery van den Lande worden gedrukt, ten dienste van allen, die in het Lands- of Stedenbestuur zyn, of komen mogten, mitsgaders voor allen, die zaaken by dezelve te verrichten hebben, als mede om naar de Colonien van deezen Staat verzonden te worden, in dit Formaat gedrukt. Iste Deel. Te Dordrecht, by* H. de Haas en Comp. *In gr.* 8*vo.* 344 *bl.*

Schaars voorhanden en bezwaarlyk te bekomen waren, in vroegere dagen, de Staatsstukken tot het Bestuur deezer Landen behoorende; thans worden wy daar mede ruim en ryklyk voorzien, en de een staat den ander als in den weg, om dezelve zynen Landgenoot aan te bieden, en toe te reiken. —— Onder deeze verdient, onzes agtens, een onderscheidende bejegening deeze 8vo Uitgave der Geëxtendeerde Notulen, of uitvoeriger Dagbladen van alle de Handelingen der Provisioneele Representanten van het Volk van *Holland*, zo met betrekking tot deeze Provincie in 't byzonder, als ter Generaliteit, Zeven Provincien, Generaliteits Landen en de Volkplantingen van deezen Staat, als mede derzelver handelingen met Buitenlandsche Mogenheden, welke voorheen en nog, voor de Leden der Regeering op 's Lands Drukkery, in Folio gedrukt worden, en waar van, in den tegenwoordigen tyd, volgens Decreet, elk Lid ter Vergadering in elke Stad twee Exemplaaren worden toegedeeld.

Deeze Aantekeningen, waar in alle Stukken, bestaande in Aanspraaken, Adresfen, Brieven, Decreeten, Klagten, Rapporten, en andere Staatsstukken daar toe betrekkelyk, ingelascht zyn, in een zo veel beknopter Formaat, en voor

zo veel minder Prys, aan te treffen, behaagde ons. Immers, behalven de meerdere beknoptheid en handelbaarheid van het groot 8vo. Formaat, met eene kleine Letter gedrukt, zo dat 14 Folio Bladzyden in 16 van dit Formaat begreepen worden, en geleverd voor den maatigen prys van *twee Stuivers*, daar zy in Folio op 5½ Stuiver komen te ſtaan, moet uitlokken. — — —

Zo verre hadden wy geſchreeven, by het doorbladeren van het *Eerſte Deel*, of liever het *Eerſte Deels Eerſte Stuk*, wanneer wy, nevens onze *Letteroefeningen*, ontvingen een *Noodig Berigt aan onze Landgenooten*, tot dit Werk betrekkelyk: waar uit wy zien, dat het *Eerſte Deel* geheel is afgedrukt, en 712 bl., behalven de Tytels en den Bladwyzer, beloopt.

Uit dit Berigt ontwaarden wy, dat deeze Onderneeming den zo zeer gehoopten byval niet vondt; dat, niettegenſtaande eene ruime verzending, buiten de Stad *Dordrecht* (waar meer dan 140 Exemplaaren geſleeten worden) deeze Onderneeming byna geene onderſteuning kreeg.

De Uitgeevers merken op, dat misſchien zeker geval, (waarſchynlyk de bepaaling om de Staatsſtukken alleen ter Lands Drukkerye te doen drukken,) waaruit men geredeneerd kan hebben, dat het Werk geen voortgang zou hebben, den byval der Landgenooten verhinderd heeft. Dan, daar zy zich verzekerd houden, dat dit geval, redelykerwyze, geen hindernis aan dit Werk kan toebrengen, zyn zy rustig voortgegaan, en belooven, indien zy meer onderſteunings ontmoeten, met verdubbelden yver, en den meesten ſpoed, het Werk te zullen voortzetten. Ten welken einde zy reeds het Derde Stuk des Eerſten Deels verzonden hebben. Teffens bekend maakende, dat zy onder het drukken van dit Berigt de Notulen ontvingen der Vergaderingen van 1 en 2 July: waar door zy in ſtaat geſteld worden om het Werk tweeledig te agtervolgen, en beſlooten hebben Maandlyks een Stukje van de Maand Maart en July te verzenden.

Wy hebben het dienſtig gekeurd, dit onze Leezers hier te herinneren, of het ook meer mogt uitwerken dan een los Berigt, dat veeltyds tot andere einden gebezigd wordt dan waartoe het geſchikt is. De Arbeid deezer Boekhandelaaren verdient alle aanmoediging.

Rechten van den Mensch en Burger, door de Repreſentanten van Holland vertoond, en de Pligten van den Mensch en Burger, door een oprechten Patriot er tegen over geplaatst; met Aantekeningen by de Verklaaring der Repreſentanten van Holland, van 31 Jan. deezes Jaars, en een Byvoegzel, wegens de aanſtaande Nadere Bepaaling der Rechten van den Mensch en Burger — wegens den Eed op dezelve te doen, en wegens het Onderwys van dezelve op onze Academien. Alles ter Eere en Behoeding van VRYHEID, GELYKHEID *en* BROEDERSCHAP. *Te Amſterdam, by* J. B. Elwe, 1795. *In gr. 8vo.* 32 *bl.*

Welk een lange Tytel voor zo weinig Bladzyden! van welken 'er nog 10 afgaan, aan een *Voorbericht* en eene *Voorbehoeding* beſteed. In de laatſte doet de Schryver zich eenigzins kennen; „ met," gelyk hy ſchryft, „ vooraf rondborſtig te verklaaren, dat hy een „ oprechte Belyder en Voorſtander is der GODLYKE NATUURRECHTEN van den *Mensch* en *Burger*, en niet „ *nu*, maar een oud Voorſtander daarvan is van vroegeren Datum. — Hy was een der eerſten, en misſchien wel destyds de eerſte, die reeds voor 14 jaaren „ de pen voor zulke onvervreemdbaare Natuurrechten „ betekenend voerde; en die reeds in *1781*, onder anderen, ronduit ſchreef, en, byzonder ten aanzien van „ de BURGERY van AMSTERDAM, daar op aandrong, dat „ het geheele Regeerweezen der Steden oorſpronglyk „ aan derzelver Burgeryen en des geheelen Lands aan „ het gantſche Volk toebehoort. Kort: dat het Nederlandſche Volk de origineele Souverain en Grondheer „ van Nederland is. — Met alle zyne vermogens heeft „ hy dit altyd beweerd. — Wel duizend Pennen (om „ zoo te ſpreeken) heeft hy ſtomp geſchreeven voor de „ Souverainiteit des Volks, als eene Leer, die *alleen bewysbaar*, en welbegreepen oneindig heilzaamer is, dan „ die andere, welke de Ariſtokratie en het Despotismus altyd misbruiken kunnen, en die zelfs enkel „ daarom niet deugt, behalven dat zy onbetoogbaar is."

De Schryver, die met al deeze aanduiding ons nog onbekend blyft, oordeelt het van eene byzondere nuttigheid te zyn voor een Volk, de *Pligten* eens naast de *Rech-*

Rechten geplaatst te leezen; gelyk hy ze hier voordraagt: die schryfwyze is hy, naar zyne verklaaring, „ verschul- „ digd aan de eenvoudige Vinding van alles zo eens naast „ elkander geplaatst te hebben." —— Eene vinding, die hy egter, zo wy vertrouwen, zich niet aanmaatigt; naardemaal dusdanige *tegenoverstellingen*, in een kort begrip, ons te meermaalen voor lange jaaren voorkwamen, in Werken zeker vóór deezes Schryvers geboorte geschreeven. Wat hier van zy. Zie hier Leezers een voorbeeld van 's Schryvers schikking en van zyne Aantekeningen:

„ Ieder moet stem hebben „ in de Wetgeevende Vergade- „ ring der geheele Maatschap- „ py, het zy persoonlyk, het „ zy door eene by hem mede „ gekoozene Vertegenwoordi- „ ging."	„ *'t Is ieders Pligt aan nie-* „ *mand het nevenstaande Recht* „ *te ontzeggen, het zy het in* „ *persoon of door zyne Verte-* „ *genwoordigers, mede by hem* „ *verkooren, wil uitoefenen.*"

Op deeze Afdeeling vinden wy de volgende Aantekening:

„ Wat de Soort en Wyze van Representatie betreft, deeze „ zyn veelerlei, en een *byzonder* Poinct van Staatsrege- „ ling voor elk *byzonder* Land; en de eenige zekere proef, „ *welke de beste is*, is de Ondervinding (NB. Nogthans „ is 'er eene *nieuwe* nimmer gepractiseerde zaak aan ge- „ heel Europa te ontdekken, welke meest alle tot hier „ toe onoplosbaare Bezwaaren tegen de meeste Staats- „ formen zou wegneemen, . . . Rae! Rae! wat is „ dat . . . .?"

Dit leezende, herdagten wy aan 't geen wy bl. 4 aantroffen: „ Wie licht heeft, dat hy het op tafel zette, al „ ware het ook nog een zo klein kaarsje." —— Hier schynt de Schryver ons toe onmiddelyk een Dompertje gereed te hebben. Dit is meermaals zyn geval. En beantwoordt zulk eene schryfwyze althans in 't geheel niet aan het laatste der drie Poincten, in 't schryven, zyns oordeels, in 't oog te houden; „ de *Helderheid*, *Bepaaldheid* en „ *Juistheid* der *Uitdrukking*." Hoedanigheden, zeer noodzaaklyk, en hoogst te verlangen; doch die wy in dit Boeksken niet aantroffen.

Bedenkingen, van een waar Beminnaar van zyn Vaderland, over het afvorderen van Schavergoeding, en andere Perfoneele Vervolgingen, wegens voormaalige niet Vaderlandfche Gedraagingen en Denkwyz.

„ Wilt gy eene byzondere Godsdienftige of Staatkundige
„ Party fterkte en duurzaamheid byzetten, zo ftraf en
„ vervolg dezelve!" MONTESQUIEU.

Te Amfterdam, by Saakes, *en verders alom. In gr. 8vo. 16 bl.*

De onbekende Schryver van dit kleine Stukje, die zich verbergt onder de Letteren D. H. B. A. en, blykens eene Aantekening aan den voet van bl. 8, een *Fries* is, betuigt, in de *Inleiding*, dat de éénige beweegreden, die hem aanfpoorde om deeze Gedagten zynen Landgenooten mede te deelen, deeze was: „ dat „ nimmer een welmeenend Vaderlander behoort ftil te „ zwygen, wanneer hy kan hoopen, door gegronde re„ denen, het neemen van maatregelen af te wenden, die „ hy als zeer gevaarlyk voor het heil van 't dierbaar „ Vaderland befchouwt."

Zulke maatregelen zoeken, zyns oordeels, veele welgezinden te volgen, „ die, door onberedeneerde drift, „ of aanhitzing van Intriganten, misleid, van alle de „ Leden der oude Regeering eene Schavergoeding wil„ len afgevorderd hebben, wegens alle de byzondere Ver„ liezen en Mishandelingen, welke een aantal Burgers, „ als een toevallig of natuurlyk gevolg der Revolutie „ van 1787, geleden hebben. —— Anderen gaan verder, „ en willen alle de nadeelen, die wy, door den Oorlog „ tegen de *Franfchen* als anderzins, onder het voormaalig „ Beftier geleden hebben, alleen door de Hoofden der „ Oranjeparty doen boeten en draagen. —— Voorts zyn „ 'er veelen, die door willen dryven, dat men alle, of „ ten minften meest alle, Ampṭenaaren, die, ten tyde van „ het Stadhouderlyk Bewind, den Stadhouder toege„ daan waren, thans van hunne Ampten moet ontzet„ ten, offchoon ook die Bedieningen geenen daadly„ ken invloed hebben op het Politiek Regeeringsbe„ ftier."

Naa aangeduid te hebben de *mogelykheid*, dat zuivere Vaderlandsliefde, min dan wel andere beweegredenen van Eigenbaat ontleend, de oorfprong is van dien yver, is hy 'er verre af van *allen*, die de bovengemelde maatregelen wenfchen door te dryven, als eigenbelang-zoekers aan te merken. 'Er zyn, zyns agtens, *dwaalenden;* en voor deezen heeft hy zyn arbeid gefchikt.

Om zich fchootvry te ftellen voor de verdenking, als of hy ten oogmerk zou hebben de Bedryven der Leden van het voorige Beftuur te veel te verfchoonen, agt de Schryver het noodig, zyne Medeburgers, op het plegtigst, te verzekeren, „ dat alleen waare zucht voor het heil „ van zyn Vaderland hem by het op 't papier ftellen van „ deeze Bedenkingen bezielde, en dat nimmer min zuivere „ bedoelingen of partydige genegenheid voor eenige Le-„ den van het oud Beftier, hem tot het zelve aanfpoorde „ of *konde* aanfpooren, daar hy betuigt met volftrekt nie-„ mand van dezelve in eenige betrekking of relatie, hoe-„ genaamd ook, te ftaan, en veeleer door hunne voormaa-„ lige handelwys, waar van ook zyne Familie in 't by-„ zonder eene zo gevoelige ondervinding hadde, tegen „ hun perfooneel moest vooringenomen zyn."

Wy oordeelden het noodig, dit uit de *Inleiding* van dit kleine Stukje aan te ftippen, om den onbekenden Schryver in zyne Staatkundige hoedanigheden, volgens zyne eigene opgave, te doen kennen.

Hy vangt zyn onderwerp aan met deeze betuiging: „ Hoe „ zeer ik, dit betuige ik voor God en myn Vaderland, door „ het vuurigst Patriotisme en den onverzoenlykften haat te-„ gen Ariftocratie bezield ben, moet ik egter de voorge-„ melde en door veelen verlangde maatregelen volftrekt „ afkeuren, voor eerst als niet uitvoerlyk, zonder dat 'er „ eene groote onregtvaardigheid mede gepaard gaat, ver-„ volgens als ten hoogften onftaatkundig, nadeelig aan de „ algemeene belangen des Lands, en rechtftreeks ftrydig „ met de bedoelingen onzer Revolutie."

Om dit, zyns oordeels, te betoogen, laat hy vooraf-gaan: „ of 'er niet het een en ander aan te merken zy „ ter verontfchuldiging van *veele* ftrafbaar fchynende oude „ Regenten." In deeze Afdeeling merkt de Schryver, met rede het woord *veele* gebezigd hebbende, op, welke Perfoonen hy voor waarlyk ftrafbaare houdt. —— „ 1. Die „ voornaamlyk bewerkt hebben de inroeping van een ge-„ welddaadige Pruisfifche Magt om de Patriotfche zaak

„ te verdelgen, schoon genoegzaam overtuigd van de „ heillooze gevolgen, die deeze stap in alle gevallen „ naa zich moest sleepen. — 2. Die naderhand *alleen* „ uit principes van wraak- en vervolgzugt de Patriotten „ gruwelyk mishandeld hebben. — 3. Die plunde- „ ringen moedwillig ongestraft hebben laaten passeeren, „ of 'er zelfs heimlyk de hand mede in hadden. — „ 4. Die aan volkomen dievery van 's Lands schatten „ zichzelven schuldig maakten." Zulke Booswigten wil hy niet verschoonen; hy keurt ze hoogst strafwaardig.

In de tweede plaats tragt hy het onstaatkundige en schadelyke aan te wyzen in 't algemeen van alle Persoonlyke Vervolgingen.

En eindelyk te toonen, dat zomtyds wel het algemeen belang vordert ook de *strafwaardige* Persoonen *niet* te vervolgen.

Zyne bedenkingen draagt hy kort, klaar en kragtig, voor: men zou 'er de oplossing eeniger Tegenbedenkingen, die 'er met regt op gemaakt kunnen worden, en den Schryver zeker niet ontvlooden, wel by verlangd hebben. Het Stukje is leezenswaardig, en de Schryver smeekt zyne Leezers „ onpartydig zyne gronden te be- „ oordeelen, daar naar te handelen, zo zy ze mogten „ goedkeuren, of ze bondig te wederleggen, zo zy ze af- „ keuren." In 't laatste geval betuigt hy zyne bereidvaardigheid om van denkwyze in deezen te veranderen.

Een Broederlyk Woord aan myne Bataafsche Medeburgers, by het naderen der Nationaale Conventie, over de Vereischtens in de Kiezers der Leden tot die Vergadering. Te Haarlem, by A. Loosjes Pz., 14 *bl. in gr. 8vo.*

De ongenoemde Burger, die dit *Broederlyk Woord*, ter op den Tytel gemelde gelegenheid, en tot het daar aangeduide einde, voert, schryft, in het zeer korte Voorberigt: „ Dat het mogelyk nut van dit *Broederlyk Woord* „ hem deedt besluiten, 't zelve in het tydstip, 't welk „ wy thans beleeven, het licht te doen zien." — „ Ik „ weet," voegt hy 'er nevens, „ dat over de stoffe, „ waar van ik handel, veel breedvoeriger te schryven

„ zou

„ zou zyn; doch ik geef het alleen als eene loutere „ Aanduiding, niet als eene uitgewerkte Verhandeling. In 't kort het is een Broederlyk Woord, waar „ van de welmeenenheid, zo al niet de eenige, ten „ minsten zeker een der hoofdverdiensten uitmaakt."

Een styl vol leevens kenmerkt dit Stukje by uitsteekenheid. De Woordvoerder tot zyne *Bataafsche* Medeburgers betoont zich een geslaagen vyand der *Aristocraaten*. Hun gekenschetst hebbende by den aanvang, vaart hy voort: „ De Oppermagt van het „ Volk zullen die trotsche boozen belachen, tot dat de „ siddering voor deszelfs geducht vermogen hun hart „ met eenen doodlyken schrik slaat. Gelukkig, myne „ Medeburgers! de schitterende waterbel hunner trotschheid, hoe gezwollen, hoe hoog gereezen, zal binnen „ kort barsten — en het oogenblik der volkomen zegepraal „ van 's Volks Oppermagt nadert. Laaten wy dan met „ kloekmoedige bedaardheid, doch tevens met het „ gloeiend vuur der Vryheid in onzen boezem, dit „ oogenblik, dit gewigtig oogenblik! niet als uitgelaaten „ vrolyke kinderen verbeiden; maar laaten wy den korten tusschentyd, die 'er tusschen de Telling des „ Volks en de Verkiezing van de Leden der Bataafsche „ Conventie verstryken moet, doorbrengen met om te „ zien na Mannen, die in den volsten zin ons verdienen te vertegenwoordigen, als Kiezers van de Leden „ der Nationaale Conventie."

Het aanbelang deezer zaake aangeweezen, en zyne Medeburgers gewaarschuwd hebbende om uit eigen oogen te zien, onderhoudt hy zyne Broeders, niet over de *Persoonen*, maar over de *Zedelyke Hoedanigheden*, der geenen, die Kiezers verdienen te zyn der Leden van de Nationaale Conventie; dewyl de Politike Hoedanigheden of bekend zyn, of bekend zullen worden uit de daaromtrent by de Oproeping vastgestelde bepaalingen.

Het eerste vereischte in een Kiezer is *Goede Trouw*, in een zeer wydgestrekten zin, hier ontvouwd. —— Wyders moet een Kiezer niet alleen eerlykheid van hart, maar ook gezond verstand en uitgestrekte kennis bezitten aan de onderscheidene Persoonen van verdiensten, die zich in ons Vaderland bevinden. De rechtmaatigheid van dit vereischte wordt bondig beweezen.

Gepast en treffend is daarop het vermaan. —— „ Elk „ Burger van *Nederland* bedenke, als hy de pen opvat

„ om den naam des Mans te schryven, dien hy tot Kie-
„ zer benoemt. —— „ „ Ik staa gereed tot het pleg-
„ „ tigst bedryf, 't geen ooit een Burger van *Nederland*
„ „ te doen staat. . . Ik zal den Man benoemen aan
„ „ wien ik den gewigtigen post opdraag, om, zo hem
„ „ het Kiezerschap te beurt valt, het zyne by te draa-
„ „ gen tot de keuze van eenen Afgevaardigden na de
„ „ Vergadering des Bataafschen Volks, waar van het ge-
„ „ luk van dit geslacht, van het naageslacht, zal af-
„ „ hangen, waar van het afhangen zal, of wy een volk,
„ „ een groot, een vry volk, blyven of liever worden
„ „ zullen, dat met eerbied en roem onder de volken der
„ „ aarde genoemd wordt. —— Weg dan alle eigenbaat,
„ „ weg alle begoochelende denkbeelden van uiterlyke,
„ „ van schitterende grootheid. —— De Man, dien ik
„ „ benoem, zal een verstandig eerlyk Bataaf zyn ——
„ „ en ik zou my voor het Bataafsche Volk niet schaamen,
„ „ al had ik den te kiezen Man tot een Lid der Na-
„ „ tionaale Conventie benoemd!""

Schoon, treffend schoon, is de afbeelding van eenen echten *Bataafschen* Volksvertegenwoordiger, in 't slot ten toon gehangen. Doch dezelve moet gezien worden in dit Werkje zelve, 't welk verdiensten te over bezit, om, in dit tydsgewrichte, van elk rechtschaapen Vaderlander geleezen en herleezen te worden, op dat hy wyslyk handele in de groote zaak, het belang des Vaderlands.

De Dwaalingen van Mr. PITT'S *tegenwoordig Bestuur als veelvuldig, nieuw, gewigtig en gevaarlyk beschouwd, door een Schryver, die aan geen Buitenlandsche Hoven, of binnenlandsche belangen, gehegt is.* Veluti in Speculum. *Naar den tweeden Druk uit het Engelsch vertaald. Te Dordrecht, by* A. Blussé en Zoon. *In gr. 8vo. 93 bl.*

Een Stukje onder deezen Tytel zal gereeden ingang vinden by onze Vaderlanders, die zints lang den Staatsdienaar PITT gehaat, en diens Naam met alle verfoeijing by herhaalinge genoemd hebben. Tot *achttien* Hoofddwaalingen worden hier die van Mr. PITT gebragt, en niet slegts genoemd, maar aangeweezen, en met redenen aangedrongen. Zints den tyd der Uitgave in 't *Engelsch*, dien wy niet net weeten, doch zeker reeds eeni-

eenigen tyd verstreeken is, dewyl de Vertaaling in 't Jaar 1794 het licht zag, heeft hy zeker schulden tot zyne schulden toegedaan, en misschien zyne Dwaalingen verdubbeld. —— De Schryver is een *Engelschman*, en *Engelsch-*, schoon verre van PITT's-*gezind*. Zyne wyze van voordragt is niet altoos even duidelyk; goeddeels toe te schryven aan de verbaazend lange volzinnen.

Reizen door Switserland, in een reeks van Brieven, geschreeven aan WILLIAM MELMOTH, *Schildkn., door* WILLIAM COXE. *M. A. Predikant te Bemerton; Lid van de Keizerlyke Oeconomische Maatschappy te St. Petersburg, en van de Koninglyke Akademie der Wetenschappen te Koppenhagen, benevens Kapellaan van den Hertog van Marlborough. Naar het Engelsch. I Deel 2 Stuk. Te Utrecht, by* B. Wild en J. Altheer, *en te Rotterdam, by* J. Meyer. *In gr. 8vo. 230 bl.*

Wy hebben, by de aankondiging van het eerste Stuk (*), genoeg van dit Werk in het algemeen gezegd, om den aart van hetzelve aan onze Lezers kenbaar te maaken. Wy kunnen, dierhalven, thands terstond overgaan tot de opgave van den hoofdinhoud der XVIII Brieven, die in dit tweede Stuk vervat zyn, en tot het mededeelen van eenige byzonderheden uit zommige van dezelven.

XX. *De Stad en het Canton* Solothurn. —— *Byzonderheden van de Regeering.* —— *Oude en Nieuwe Burgers.* —— *Vergadering van de Rosengarten.* —— De *Rosengarten* is de naam van de algemeene vergadering van *oude* en *nieuwe* burgers, welken op St. Jansdag tot de verkiezing of bevestiging van de waardigheden van Amptman, Banneret, en *Grand Sautier* byeen komen. De naam *Rosengarten*, of *Rosentuin*, is ontleend of van een bloemruiker, die ieder burger dan in zyn hand houdt, en die voorheen uit roozen bestondt, of om dat deze vergadering gewoon was in de tuin van de *Cordeliers* byeen te komen, die gezegd wordt de *Roozentuin* genaamd te zyn geweest. De Heer COXE beschryft deeze plechtigheid uitvoerig. Hy geeft voorts in dezen brief, onder anderen, nog verslag van de Boekery, te *Solothurn*, door den Abt HERMAN opgerigt, en van het Kabinet Mineraalen en Versteeningen van den Raadsheer WALLIER.

XXI. *Verbonden met Frankryk.* —— *Aanmerkingen over het gaan*

(*) *Nieuwe Algm. Vad. Letteroef.* voor 1793. No. 5.

gaan in vreemden Krygsdienst. Een zeer interesfante brief: Na den inhoud der verfchillende verbonden der Zwitferfche Cantons met Frankryk opgegeven te hebben, befchouwt de Schryver de voor- en nadeelen, welken het leveren van zulk een aantal inwoonders in vreemden Krygsdienst aan Zwitferland verfchaft. Een oordeelkundig Lezer ziet hier ligtelyk, dat de nadeelen oneindig meer zyn, dan de voordeelen, en dat deze laatften zelfs voor het grootfte gedeelte gewaand zyn, en alleen door het vooroordeel als zodanige befchouwd kunnen worden. Men wenscht dus dit Land geluk, met de terugontvangst der troupen, die het weleer aan Frankryk leverde: en men zou het nog gelukkiger noemen, indien het ook van andere Mogendheden zyne inwooners weder terug ontving, om tot den bloei van hun eigen Vaderland te helpen medewerken.

XXII. *Het Canton* Zug. —— Een korte brief, waarin met een woord gefprooken wordt van het flagveld van *Cappel*, waar ZWINGLIUS fneuvelde; en van de menigte vrugtboomen, die in Zwitferland overal aan de publieke wegen gevonden worden: voorts wordt in denzelven verflag gegeven van de Regeringsform van het kleine Canton *Zug*, en van deszelfs oude onderhoorigheid aan Oostenryk; en eindelyk van een ftandbeeld, in de Kerk te *Zug*, van OSWALD, Koning van Northumberland, den befchermheilig dezer plaats.

XXIII. *De Stad en het Canton van* Lucerne. —— *Het modél van den Generaal* PFYFFER. —— Op de reize van *Zug* na *Lucerne*, die deels te fcheep, en deels te voet, verricht werdt, wandelde de Schryver voorby eene kleine kapél, welke, by *Kufsnacht*, aan WILLEM TEL toegewyd is, ter plaatze waar men zegt, dat hy den Oostenrykfchen Landvoogd doorfchoot. — Een merkwaardig berigt van den oorlog tegen LEOPOLD, Hertog van *Oostenryk*, aan wiens magt *Lucerne* zich onttrokken hadt, in 1386, een oorlog waar in ARNOLD VAN WINKELRIED een bewonderenswaardig voorbeeld van dapperheid gaf, en waar in LEOPOLD met zyn ganfche leger fneuvelde. —— De regering van *Lucerne* is eene Oligarchie. —— Fabrieken, Koophandel, Geleerdheid, kwynen aldaar. —— De Schryver vondt echter, by zyn tweede verblyf aldaar, de wetenfchappen meer beoefend, en hy maakt vooral met lof gewag van de verdienften van den Heer BALTHASAR, in de gefchiedkunde van Zwitferland, en van de boekery van hem en zynen Zoon. — De Generaal PFYFFER toonde aan den Heer COXE zyne plaatzelyke afbeelding van de bergachtigfte ftreeken van Zwitferland, welke de oplettende befchouwing van een nieuwsgierig reiziger wel verdient. Het is een modél in relief of verheven beeldwerk, en dat geene, wat in 1776 voltooid was, bevatte omtrent zestig vierkante mylen van de Cantons *Lucerne*, *Zug*, *Bern*, *Uri*, *Schweitz*, en *Underwalden*. Het modél is twaalf voet lang, en ne-

negen en een half breed. Onze Reiziger geeft van dit zeldzaam kunststuk eene uitvoerige beschryving. —— Voorts bevat deze brief nog eene aanmerkelyke byzonderheid van den berg *Pilatus*, by *Lucerne*; en ook eenige melding van het verdichtzeltjen aangaande den Romeinschen Landvoogd PONTIUS PILATUS, het welk uit de verbastering van den eigenlyken naam dezes bergs *mons pileatus* in *pilatus* oorspronglyk is.

XXIV. *De valley van* Entlibuch. —— Zoffingen. —— *Het meir van* Sempach. —— *Jaarlyksche viering der vermaarde Veldslag.* —— Na eene korte beschryving der gezegde oorden, en vermelding van eenige hoofdbyzonderheden uit derzelver geschiedenis, beschryft de reiziger het vieren van de gedachtenis dier Veldslag, die by de Stad *Sempach*, 9 July 1386. voorviel, en die de Vryheid der Zwitsers grondvestte. Voorts bevat deze brief nog de beschryving van eene zonderlinge gewoonte, die by de boeren van *Entlibuch*, by het eindigen der Vastenavonds-vermaaklykheden, plaats heeft, en die hier met de *Fescennina licentia* onder de Romeinsche boeren, waar van HORATIUS melding maakt, vergeleken wordt.

XXV. *Het meir van* Lucern —— Gerisau. —— Schweitz. —— *Oorsprong van het Switsersch Bondgenootschap.* —— WILLEM TEL. —— Altdorf. —— Te *Schweitz* is nog eene volledige verzameling der gedenkpenningen van den beroemden HETLINGER. waar van DE MECHEL afbeeldingen in het licht gegeven heeft. —— Schoone beschryving van de prachtige gezichten by het meir van *Uri*, aan welks overzyde eene kapél is, ter eere van WILLEM TEL opgerigt, en wel op dezelfde plaats, waar hy, zoo als gezegd wordt, uit de boot sprong, waarmede hy gevangen na *Kusfnacht* overgevoerd werdt. —— By deze gelegenheid spreekt de Schryver van een boekje, vóór weinige jaaren te *Bern* uitgegeven, waar in men de geschiedenis van WILLEM TEL in twyfel hadt durven trekken, en het welk te *Uri*, uit patriotischen yver, openlyk verbrand was. — Te *Fluellen* nam onze Reiziger waar, dat in die streeken de kruisboog nog in gebruik was. —— Aanleidende oorzaak van de vermaarde omwenteling van 13 Jan. 1308. —— Merkwaardig weigerend andwoord, dat het Bondgenootschap aan den Abt RAYNAL gaf, op zyn verzoek, om voor de stichters dezer omwenteling, te *Grutli*, een gedenkteken te mogen oprigten. —— Opschrift van het gedenkteken, dat de Abt, na deze weigering, op een eiland in de Waldstaetter Zee oprigten liet. —— Oorsprong van de benaaming *Schweitzerland*, *Zwitserland*. —— Oorlogen der Zwitsers met de Oostenrykers. —— Democratische regerings-vorm in *Uri* en *Schweitz*. —— Vaderlands-liefde en gestrengheid van zeden in deze Cantons.

XXVI. *Het Canton* Underwalden. —— Sarne. —— Saxelen. —— *Grafplaats en Charaćter van* NICOLAAS DE FLUE (een

kluizenaar, wiens graf, door de Roomschgezinde Zwitsers, nog met godsdienstigen eerbied bezocht wordt, en die in de daad een alleruitmuntendst man was, die aan zyn Vaderland de grootste diensten bewezen hadt, eer hy in zyne kluis ging; die verlicht genoeg was, om die zelfde kluis weder te verlaaten, en in de wereld te verschynen, toen hy zyn vaderland in 't gevaar zag; en die zynen God vereerde, door aan dat vaderland den vrede en de eendragt weder te schenken, op het oogenblik, dat een burgerlyke oorlog dreigde uit te barsten). —— Stantz. —— Engelberg. —— *Reize over de* Suren Alpen *naar* Altdorf. —— In het Canton *Underwalden* kan ieder mansperfoon, op den ouderdom van dertig jaaren, zyn stem tot vryspraak of veroordeeling van een' misdaadiger geven. —— Zonderling tooisel der vrouwen te *Stantz*. —— Op de reize van *Stantz* naar *Engelberg*, reedt onze reiziger langs een weg, die ter zyde van eene diepe steilte heen loopt, door bosschen die voor de Zon ondoordringbaar zyn, en langs de stroomende *Aa*, die haar bruisschend schuim in een steenen kanaal ontlast, en eene agtereenvolgende reeks van watervallen vormt. Hy beschryst dit tooneel regt levendig, en hy erinnert zich daar by niet ongepast aan de volgende schoone regels uit eene *Ode* van GRAY:

Per invias rupes, fera per juga,
Clivosque præruptos, sonantes
Inter aquas, nemorumque noctem.

Bibliotheek der Abtdye van den *Engelberg*. —— Character en gezag van den Abt. —— De Berg *Titlis*, de hoogste berg in deeze streeken. —— Uitvoerig verhaal van een tocht derwaards door den Heer FREYGRABEND.

XXVII. *De vallei* Schoellenen. —— Duivelsbrug. —— *De vallei* Urferen. —— *De vallei en berg* S. Gothard. —— *Oorsprong van de* Tesino *en de* Reus. —— Klagt over de bedriegelykheid der herbergiers, en de moeilykheid, om paarden te bekomen in Zwitserland. —— Doordringende koude, in het midden van den zomer, in de vallei van *S. Gothard*. —— Hoogte van den *S. Gothardsberg*. —— Waarnemingen van de luchtsgesteldheid aldaar, enz.

XXVIII. *Reize over den Ysberg* Furca. —— *Oorsprong van de* Rhone. —— Oorsprong van den Rhyn.

XXIX. *De berg* Grimsel. —— *Oorsprong van de* Aar. —— *De Chamois of wilde Geit.* Wy kunnen niet nalaaten uit dezen brief de volgende aanmerking over te nemen, die de Schryver maakt by gelegenheid, dat hy de reis verhaalt, die hy deedt na den top van den *Grimsel*, één van die *Alpen*, welken het *Walliserland* van het Canton *Bern* afscheiden.

„ Wy

„ Wy dootreisden, zegt hy, de onderfcheidene graaden van het groeijend ryk: in de vallei en het benedenfte gedeelte van de bergen, vonden wy koorn- en vrugtbaare weilanden; vervolgens bosfchen van lorken- en pyn-boomen; daar na kort gras, benevens onderfcheidene foorten van kruiden, dat een uitgelezen weide voor het vee oplevert; hier op volgden de veelvuldige geflachten van het mos, het fteen-leverkruid, en eindelyk barre rotfen en fneeuw. Het zou van belang zyn om eene fchaal van het groeijend ryk zaamen te ftellen of ten minften uit te denken, volgends het denkbeeld van een *Fransch* Schryver, die vooronderftelt, dat groote koude en hitte even fchadelyk zyn. De kruinen van deze hooge bergen zyn woest, en brengen geene planten voort; en op zekere hoogte wil niet anders dan het mos en het fteenleverkruid groeijen: juist ziet men dezelfde uitwerkfelen in lugtftreeken alwaar de hitte onverdraagelyk is; want in de brandende woestyn van *Afrika* worden ook geene andere voortbrengzels waargenomen. Dus zoude het mos en het fteenleverkruid, welke de koude beter dan eenige andere planten kunnen verdraagen, de eerfte graad van eene fchaal uitmaaken, die ingerigt was om te bepaalen, in hoe ver de groeijing met de gefteldheid van den dampkring overeenkomt. Dezelfde geflagten onder de plantgewasfen, die de hitte beter dan een ander foort kunnen verdraagen, zouden de laatfte graad op de bovengemelde fchaal kunnen uitmaaken. Dus zouden de twee uitterftens op deze nog uit uit te vindene fchaal onverwacht by elkander komen." —— In denzelfden brief gewaagt de Schryver van een' gekookte *marmot*, die hem in zekere herberg werdt voorgezet, en die hy met fmaak nuttigde; —— van de kristalmynen en ryke goudaderen in deze bergen; —— maar vooral moeten wy hier nog opgeven de byzonderheden, die wy in dezen brief van den *Chamois* of *wilden Geit* vermeld vinden: „ De *Chamois* is zeer vreesachtig, en bygevolg ook zeer waakzaam. Zy gaan gewoonlyk in kudden van twintig of dertig by den ander, en, terwyl zy graazen, wordt een van dezelven op eene nabuurige hoogte als *fchildwagt* uitgezet, en ieder quartier uurs door een ander afgelost. De *fchildwagt* ziet met groote zorgvuldigheid en opmerkzaamheid ginds en herwaards, en, by het minfte gevaar, waarfchuwt hy de kudden door een fchel gefchreeuw; en aanftonds begeeft zich de geheele troep op de vlugt, volgende de een den ander. De *Chamois* graast op onderfcheidene foorten van kruiden, en byzonder op het *Lichen Rangiferinus*, of het voor de Rendieren gefchikte fteen-leverkruid, het welk daar in zulk eene groote menigte gevonden word, dat 'er op veele plaatfen de kruinen en zyden der bergen als mede bedekt zyn. Ten einde hun geliefkoosd voedzel des Winters te kunnen bekomen, krabben zy even als de Rendieren

ren de ſneeuw met de voorpoot om; ſomtyds dezelve met hunnen adem ontdooijende, om die te gemaklyker los te maken. Doch wanneer zy, het zy door de diepte of de hardheid van de ſneeuw, niet tot op het leverkruid of mos kunnen doordringen, eeten zy de jonge uitſpruitzels van de pynen mastboomen. In den Zomer zyn ze van een geelachtig bruin, en wit onder de keel, het hair is kort en glad: in den Winter groeit hetzelve lang en dik, even als van een Beer, en het welk al derzelver fraaiheid beneemt. Somtyds, doch echter zeer zeldzaam, heeft men 'er gevonden die geſpikkeld of van gemengelde couleuren waren; onlangs is op den *Engelberg* een *Chamois* geſchooten, dat geheel wit was; en het is onzeker, of hetzelve zyn couleur aan ouderdom dan wel aan toevalligheid verſchuldigd was. LINNÆUS heeft de *Chamois* onder het geſlagt der Geiten gerangſchikt, met de benaaming van *Rupicapra* of Berg-geit; zyne bekendheid met de Rhee-bok of *Gazella* was te gering, om een geſlagt van Gazellen te kunnen vormen, het welk PALLAS eerst daarſtelde, en waar toe hy te recht dit Dier gebragt heeft. Het voorbeeld van PALLAS is door PENNANT, en volgende Natuurkundige Beſchryvers van de Dieren, nagevolgd. Dit Dier is aanmerkenswaardig om zyne vlugheid in het zwerven over de ſteile rotzen, en in het ſpringen over de diep:ens. Zyn vleesch is zeer lekker, en de huid wordt voor ruim elf guldens Hollandſch verkocht."

XXX. *Valley van de* Aar. —— *Het land van* Hasli. —— Meyringen.

XXXI. *De Valley van de* Reichenbach. —— *Togt over den* Scheidec. —— *De Valley en Ysbergen van* Grindelwald. —— Deze brief bevat eene zeer ſchoone beſchryving van de waterval van de *Reichenbach*, die wy zeer gaarne aan onze Lezers zoude mededeelen, maar zy is te uitvoerig, en dit uittrekzel is ook reeds zoo uitgebreid, dat wy ons in het vervolg bekorten moeten. —— Niet ver van den Ysberg van *Grindelwald*, groeijen de pyn-willigen-esſen- en eikenboomen, en komen tot den hoogstmooglyken trap: en in de nabyheid der zoomen van het ys plukte onze Reiziger Aardbeziën en wilde Kersſen, ook werd hy Hazelnooten, Berberisſen, en Moerbeziënboomen gewaar. De Valley van *Grindelwald* is zeer vruchtbaar; brengt in grooten overvloed Gerst, Rogge, Hooi, Hennip en Vrugtboomen voort, en voed meer dan 2000 ſtuks groot Vee.

XXXII. *Valley en Ysbergen van* Lauterbrunnen. —— *Waterval van den* Staubbach.

XXXIII *Meiren van* Thun *en* Brientz. —— *Reize over den berg* Gemmi. —— *Baden van* Leuk. —— Van deze heete baden zegt de Schryver: „ Zo veel als ik oordeelen kan, uit het geen my omtrent derzelver warmte, ontbinding,

ding, de wyze van derzelver gebruik, en vermogen om de jigt, verkouwdheden, verstoppingen, en huid-ontsteekingen te geneezen, medegedeeld heeft, schynen zy veel overeenkomst met die van *Bath* te hebben. Hier zyn een aantal bronnen van onderscheide warmte en soorten: volgens de naauwkeurigste waarnemingen, door den Heer WYTTENBACH gemaakt, staat de Kwik in de Thermometer van FAHRENHEIT, wanneer die in de voornaaamste bron gestoken wordt, op 115, en in die, welke by de brug over de *Dala* heen vloeit, op 120°.

XXXIV. *Het Gemeenebest van het* Walliserland. —— *De Cardinaal* SCHINNER. —— *De Stad* Sion. —— Martigny. —— S. Maurice. —— De Stad *Sion* was voorheen de hoofdplaats van de *Seduni.* —— *Martigny* is, volgens Oudheidkenners, het oude *Octodurum.* —— De oude naam van *S. Maurice* is *Agaunum.* —— Op den weg van *Martigny* naar *S. Maurice* kwam onze Reiziger by de *Pisse-Vache*, een beroemden Waterval, welken hy beschryft. —— Onder de byvoegzelen van den Vertaaler, die menigvuldig, en dikwyls zeer merkwaardig zyn, vindt men op dezen brief aangetekend, dat men, in de streeken omtrent *Sion*, de *amiant* vindt, waar uit men, na zekere bewerking, *onbrandbaar linnen* vervaardigen kan, dat denzelfden naam draagt.

XXXV. *Van het* Walliserland. —— *Over de Keelgezwellen en Zinneloosheid.* —— In het begin van dezen brief noemt de Schryver de Zwitsers, met uitzondering echter der Inwooners van *Walliserland*, *eene zeer verlichte Natie.* Die lof wordt hun door anderen geweigerd, en, volgens onze berigten, met meerder regt. —— Het geen onze Reiziger over de keel- of kropgezwellen, en de zinneloosheid, die in *Walliserland* zoo gemeen zyn, schryft, is ten uiterften merkwaardig. Hy meent, en, zoo het ons voorkomt, op vry beslissende gronden, dat men de oirzaak dezer ongemakken te zoeken heeft in de bronnen, die het water aan de Inboorlingen verschaffen, welken van een kalkachtige stof doordrongen zyn, die in Zwitserland *tuf* genaamd wordt (*), zynde de *Tophus glareosa*, *argillaceus polymorphus* van LINNÆUS. Hy spreekt voorts het verhaal van anderen tegen, die melden, dat de Inboorlingen deze gezwellen als schoonheden beschouwen. By het gemeen vondt hy, in de daad, het gevoelen, dat die zinneloozen *gezegenden des hemels* zyn, *zielen van God*, en *zonder zonde*, voorzeker gelukkig in een toekomstigen staat, en een zeker zoort van Godsdienstigen eerbied waardig: doch de voornaa-

(*) By ons ook *tufsteen*, *tofsteen*, en *dufsteen* genaamd; zie KILIAAN. Onkundigen hebben het laatstgemelde woord verbasterd in *duifsteen.*

naame lieden spraken dit gevoelen tegen als valsch en belachlyk. (bl. 134.)

XXXVI. *Reize over* Tete Noire. —— Col de Balme. —— Mont Blanc. —— *Deszelfs verbaazende hoogte:* een zeer merkwaardige brief, aan welks einde de Lezer, die over dit onderwerp meer begeert, verzonden wordt naar TREMBLEY's *Analyse d'experiences sur la Mesure des Hautures*, in SAUSSURE's *Voyages dans les Alpes*, Vol. II, p. 616. Hen, die dit schoone Werk niet bezitten, en, over dezen vermaarden berg, meer verlangen te weeten, verzenden wy na de Uittrekzels, die wy uit de Reizen van SAUSSURE, in ons *Mengelwerk*, één en andermaal gegeeven hebben (*).

XXXVII. *Ysberg van* Bosson. —— Montanvert. —— *Togt over de Ysvalleyen.*

Wy hoopen van het eerste Stuk van het tweede Deel dezes Werks, dat ook reeds het licht ziet, eerlang verslag te doen.

(*) Zie *Reistocht op Mont-blanc, door den Heer* SAUSSURE; *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.*, III Deel, bl. 115: en *Waarneemingen, op den top van Mont-blanc, gedaan door* denzelfden: aldaar, bl. 219. —— Zie verder eene Beschryving der Gezigten van den Berg *Blanc*, enz. in de *Reize na de Ysbergen van Savoye*, enz., *door* M. TH. BOURRIT. By den Drukker deezes, J. YNTEMA, uitgegeeven, in gr. 8vo. Met *Plaaten.*

Lodewyk van Seelberg; of de dwaalende Wysgeer: door den Vryheer VAN KNIGGE. *Eerste Deel. Met Plaaten. Te Haarlem, by* F. Bohn, 1795. *In gr. 8vo. Behalven 't Voorwerk,* 258 *bl.*

De Schryver telt, in zyn Voorbericht, agt hoofdzaaken op, die zyne bedoelingen in dit Werk bevatten, doch die te lang zyn om hier te kunnen geplaatst worden, weshalven wy den Leezer derwaarts moeten verzenden. Het Boek zelf behelst veele zedekundige waarheden, die in welgeschetste Characters, of niet onaangenaame Verhaalen, worden voorgedraagen, en allen ontleend zyn van zeer veele mogelyke gevallen in het menschelyk leven; in de opgave van welken de Schryver niet alleen geraadpleegd heeft met de voorbeelden van anderen, die zyn menschkundig oog van tyd tot tyd ontdekt heeft, maar zelfs, 't geen meer klemt, (volgends zyne eigene betuiging in het Voorbericht) *met het zamenweefzel van zyne eigene bevindingen en heerschende driften, de Geschiedenis van zyn eigen, menigmaal op het dwaalspoor gebragt, hart.* Het Werk verdient alzo geene geringe plaats onder de zedekundige en leerzaame Romans.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Leer der Godlyke Voorzienigheid, en de Voortreflykheid en Voordeelen van het Christendom, in Leerredenen voorgedraagen door K. F. WEIDENBACH, *Leeraar van het Euangelie. In twee Deelen. Te Amsterdam, by* W. Holtrop, 1795. *In gr. 8vo,* 247 *en* 174 *bl.*

Loflyk, en, indien zy naar den eisch der zaake worden volvoerd, hoogstbelangryk en nuttig, zyn alle pogingen, aangewend om den zwakken sterveling te overtuigen van de waarheid eener albestuurende Voorzienigheid, en om de zwaarigheden, welke deswegen in zyn verstand of gemoed zomtyds opryzen, uit den weg te ruimen. De leere tog wegens een allesgadeslaand toezigt van een wys, goed en magtig, Weezen, is niet slegts de grondslag van allen Godsdienst in 't algemeen, maar ook de hoofdbron van meenig eene vertroostinge, welke de Mensch onmisbaar behoeft, onder de veelvuldige onaangenaame ontmoetingen en lotgevallen, aan welke hy blootstaat, in deezen stand der onvolkomenheid. Zy, die hun verstand misbruiken, om het denkbeeld aangaande het onmerkbaar werkende Godsbestuur onder de menschen te vernietigen of te verzwakken; hoe hoog zy ook opzien tegen zich zelven, als verlichters en vernuftelingen: den naam niet slegts van vyandschap tegen den Maaker des Heelals, maar ook dien van vyandschap tegen de Menschen, mag hunne dus genaamde Wysbegeerte draagen. Dat de zulken een blik van veragtinge uitschieten op den verstandigen Christen-Leeraar; dat zy de pylen van spotternye en schimpscheuten op hem afzenden: indien gy eene lyn van vergelykinge trekt, tusschen de uitwerkzels, welke de wederzydsche Leerbegrippen voort te brengen uit hunnen aart berekend zyn, wie zal dan niet aan den Euangelieprediker boven den Wysgeer, door een misbruik diens naams dus geheeten, den voorrang van heeler harte moeten toewyzen?

Op deezen inval wierden wy geleid by het doorleezen van

van de thans aangekondigde Leerredenen. De Burger WEIDENBACH, met oordeel gebruik hebbende gemaakt van de uitſtaande Schriften over het belangryk onderwerp, heeft zich, by het Godsdienstlievend Publiek, verdienstlyk gemaakt, door het byeenzamelen der voornaamſte bedenkingen, welke, ter ſtaavinge van de Leere der Voorzienigheid, gemeenlyk worden aangevoerd; als mede om de zwaarigheden, welke deeze waarheid drukken, zo niet geheel uit den weg te ruimen, althans te doen zien, dat ze, om het geloof in de Voorzienigheid als eene ydele verbeelding te doen voorkoomen, vrugtloos worden aangevoerd. Zie hier eene algemeene opgave van 's Mans wyze van uitvoeren en behandelen. In de eerſte Leerrede het denkbeeld eener Godlyke Voorzienigheid en Regeeringe ontvouwd, en deszelfs gegrondheid geſtaafd hebbende, overweegt en wederlegt hy, in de twee volgende Leerredenen, *de tegenwerpingen* daar tegen, *uit de Zinlyke Natuur ontleend.* Dit zelfde geſchiedt, in de vierde Leerrede, aangaande de *Regeering van God over de redelyke Weezens, de Menſchen.* Aan de beſchouwing dier zelfde hooge Regeering *over de Zonden der Menſchen*, wydt hy de vyfde en zesde Leerrede. Het befaamd bezwaar, raakende het dikmaals onevenredig lot der goeden en der kwaaden, houdt den Leeraar onledig, in de drie eerſte Leerredenen des tweeden Deels; handelende hy vooreerst *over de Godlyke Voorzienigheid en Regeering* in 't Evenwigt der goeden tegen de kwaaden; om vervolgens het verſchynzel te vereffenen, voorgedraagen in den Gelukſtaat der Godloozen, en het Ongeluk der Vroomen. Met twee Leerredenen, *over de Voordeelen en Voortreffelykheid van het Christendom*, wordt het Werk beſlooten.

Daar het onderwerp, hier behandeld, van wegen deszelfs alles te boven gaande aangelegenheid, van vroeg af, duizenden pennen heeft bezig gehouden, kan men, in deeze Leerredenen, niets nieuws verwagten. De groote zaak was, dat, uit de voorhanden zynde, de meest voldoende bewyzen gekoozen, en deeze in een naar de gemeene vatbaarheid berekend licht wierden voorgedraagen. Zo in keuze, als voordragt en uitvoering, is WEIDENBACH niet kwalyk geſlaagd. Zyn ſtyl, doorgaans klaar en beſchaafd, neemt, by wylen, eene hooger vlugt, inzonderheid, 't geen tog het oogmerk en de uitwerking van alle Leerredenen behoort te weezen, wanneer hy, meer op

zet-

zettelyk, tot het hart der toehoorderen zyne rede wendt, om in hetzelve een vuur van waare Godsvrugt te doen ontbranden.

Laaten wy nu, uit den ruimen voorraad, ginds en elders eenige ſtaalen ten toon hangen. Handelende over de zwaarigheden, welke Gods Voorzienigheid over de Menſchen drukken, voert WEIDENBACH, onder anderen, aan, de onkunde en verkeerdheden, die op aarde heerſchen, en de rampen, welke zy haaren bewooneren berokkenen. Ter wegneeminge van deeze bedenking, oppert hy ook de volgende Stelling: *Onweetendheid en dwaaling zyn natuurlyke gevolgen van onze bepaaldheid en tegenwoordigen toeſtand.* Op de volgende wyze wordt deeze Stelling hier ontwikkeld: „ In het onoverzienlyk ryk der veelvuldige Schep„ ſelen, welke de hoogst goedertieren Vader in den hemel „ tot het leeven en tot geluk riep, moesten ook zulken „ weezen als wy zyn; Schepſelen, die ten aanzien van hun „ lighaam en hunnen geest bepaald, die aan de onwee„ tendheid en dwaaling onderworpen, die echter ook „ voor wysheid, deugd, hooger volkomenheid en geluk„ zaligheid vatbaar zyn; die daartoe door eene reeks „ van lotgevallen en veranderingen gevormd en opgeleid „ moeten worden. Juist dit nu, het welk ons voor vol„ komenheid en gelukzaligheid vatbaar maakt, dat maakt „ ons ook voor onweetendheid en dwaaling vatbaar. De „ dieren kunnen geene dwaaze, doch ook geene wyze „ keus doen, niet zondigen, doch ook niet vroom leeven, „ geen kwaad, doch ook geen goed doen, niet deugd„ zaam, doch ook niet ondeugend zyn; zy kunnen zich „ niet verlaagen, doch zich ook niet tot hooger dingen „ verheffen. De mensch kan beide doen, en juist hier„ in beſtaat de grootſte voorrang, dien hy boven de onre„ delyke dieren heeft. De dwaaling veronderſtelt even „ zo wel, als de kennis der waarheid, verſtand; de „ dwaaze zo wel als de wyze keus, overleg en vrye „ werkzaamheid, de kwaade zo wel als de goede daad, „ kracht en aanwending van vermogen, en de laagſte „ zinnelyke begeerte zo wel, als de edelſte, zuiverſte „ liefde, een ſtreeven naar uitbreiding van den kring onzer „ werkingen, en naar hooger volkomenheid. Waar het „ eene, de kennis der waarheid, de wyze keus, de goe„ de daad, de edele zuivere liefde, by zulke bepaalde „ Schepſelen, als wy zyn, plaats vindt, daar moet ook „ het andere, de dwaaling, de dwaaze keus, de kwaade

„ daad, de laage begeerte plaats *kunnen* vinden. Zal de „ mensch, by zyne bepaalde denkenskracht, over waarheid en dwaaling, over fchyn en wezen nadenken, en „ het eene van het andere onderfcheiden, dan moet hy „ ook beide met elkanderen verwisfelen, en dwaaling „ voor waarheid, fchyn voor wezen kunnen neemen. Zal „ hy tusfchen het goede en het kwaade eene keus doen, „ en beiden met zynen tegenwoordigen en toekoomenden „ toeftand vergelyken; dan moet het ook mogelyk zyn, „ daar hy zich niet alles op eenmaal, en niet alles in „ hetzelfde licht kan voorftellen, dat hy in deeze keus „ mistast, en dikwyls het kwaade boven het goede, en „ het betere boven het beste voortrekt. Zal hy voor de „ liefde, zonder welke geene gelukzaligheid voor hem „ zyn kan, vatbaar weezen, zo kan het by zyn bepaald „ vermogen, om zich iets voorteftellen, en by de „ fterkfte indrukken, welke de uiterlyke dingen op ons „ maaken, niet wel misfen, dat hy deze liefde niet altyd „ op de waardigfte, dat hy die dikwyls op onwaardige, „ kleine en laage dingen vestigt.

„ Derhalven (vervolgt hy) is de vraag, waarom God „ onweetendheid, dwaaling, dwaasheid in de waereld en „ onder de menfchen heeft toegelaaten, in den grond „ het zelfde, wat de vraag is; waarom heeft God menfchen, en niet, in derzelver plaats, andere *Schepfelen* „ voordgebragt? Of, waarom beftaan en *leeven* wy, „ daar wy ook niet aanwezig zyn en niet leeven konden? Zo lang echter aanwezig te zyn en te leeven „ eenigen voorrang boven dood en vernietiging hebben, „ zo lang zal zich toch geen verftandig mensch over zyn „ aanwezen beklaagen; en zo lang ons leeven ons voor „ eenen trap van gelukzaligheid vatbaar maakt, zo lang „ zie ik ook niet, waarom men de goedheid des Scheppers befchuldigen zou, dat hy ons niet voor nog hooger gelukzaligheid vatbaar maakt, voor welke wezens „ van andere foort vatbaar zyn."

Tot naderen aandrang van het bovenftaande, oppert en ontvouwt WEIDENBACH eene andere Stelling, volgens welke *in het Koningryk van God*, in zyne zedelyke heerfchappye, *voorhanden zyn alle middelen, die de menfchen opleiden en vormen, die de onweetendheid en de dwaaling haare kracht beneemen, en den mensch tot hooger wysheid en gelukzaligheid leiden kunnen.* „ Zouden wy het eenigzins ontkennen," merkt hy hieromtrent, onder anderen, aan, „ dat wy in-

„ zon-

„ zonderheid in omstandigheden en in landen leeven, in „ welken weetenschappen en kunsten bloeijen, in welken „ wysheid en deugd geschat en geeerd worden, en dat „ ons inzonderheid het licht van eenen heiligen Godsdienst „ bestraalt, die ons ook geen eenig middel noch weg „ tot hooger volmaaktheid en gelukzaligheid laat ontbreeken? En als wy, (dus gaat hy voort,) het is schandelyk te zeggen, zo veele menschen zien, die liever „ met hunne dwaalingen en dwaasheden oud worden, „ dan dat zy slechts eenmaal hun oog op het hooge doeleinde der waarheid zouden vestigen; zo veele menschen, „ die zich liever, gantsche dagen en jaaren lang, met de „ nietswaardigste dingen bezig houden, dan dat zy de „ lessen tot hunne eigene gelukzaligheid bevatten en ter „ harte neemen zouden; zo veele menschen, die daardoor in eenen eeuwigen nacht van onweetendheid, dwaaling en dwaasheid wandelen, en eindelyk ongelukkig „ worden, —— wien zullen wy dan beschuldigen? De „ Voorzienigheid van eenen wyzen en goedertieren God, „ of zyne ondankbaare en laaghartige Schepselen? Zal „ men ook eenen wyzen, goeden, eenen tederen en „ liefderyken Vader veroordeelen, als zyne ondankbaare en wederspannige kinderen zyne vermaaningen „ en voorschriften tot deugd en geluk niet volgen, of „ zal hy daarom ophouden in onze oogen wys en goed „ te zyn?"

Leezens- en naadenkenswaardig zyn verscheiden aanmerkingen, in de Leerrede, in welke onze Schryver zich voorstelt, de Godlyke Voorzienigheid te handhaaven, met een betoog, zo niet van het Over-, althans van het Evenwigt der goeden tegen de kwaaden. Misschien beschouwt hy hier, by wylen, de menschen uit een al te gunstig oogpunt, en hunne uitwendig goede hoedanigheden in een te voordeelig licht. Nogthans zyn dusdanige beschouwingen altoos aangenaamer voor een menschlievend, welgeplaatst hart, dan die akelige menschenhaatende schrikbeelden, die de zedelyke waereld vertoonen als een modderpoel van de vuilste zonden, uit welken, even als een komeet aan den starrenhemel, een goed karakter, als een zeldzaam verschynzel, slegts nu en dan ten voorschyn treedt. Ons bestek verbiedt de ontleeding van dat Vertoog; de aandagtige leezing daar van, gelyk inderdaad van deezen geheelen bondel van Leerredenen, willen wy onzen Leezeren ten ernstigsten aanpryzen.

 Grond-

Grondbeginzelen der Zedelyke Wetenschappen, door JAMES BEATTIE, *LL. D. Hoogleeraar in de Zedelyke Wysgeerte en Redenkunde in Marischal-College, te Aberdeen. Met Byvoegzels vermeerderd door* J. F. HENNERT, *Hoogleeraar in de Wiskunde. Tweede Deel. Uit het Engelsch. Te Utrecht, by* W. van Yzerworst, 1794. *In gr.* 8vo, 522 *bl.*

Zedekunde, *Huishoudkunde* en *Staatkunde* zyn de belangryke onderwerpen van het *Tweede Deel* des fraai geschreevenen Werks van den beroemden BEATTIE; van welks beloop en behandelinge wy, reeds eenigen tyd geleeden, een goedkeurend en aanpryzend verslag gedaan hebben. Wilden wy alles, wat wy, in dit Deel, overneemenswaardig agten, mededeelen, ons verslag zouden wy tot eene onevenredige wydloopigheid doen uitdyen. Zie hier den hoofdinhoud, nevens eenige trekken, ginds en elders opgezameld. De *Zedekunde* beslaat hier de eerste plaats. Naa eene uitvoerige ontvouwing van de *natuur der Deugd*, met eenige tusschenbeiden gevlogtene *gemengde Aanmerkingen*, spreekt BEATTIE, afzonderlyk, over de Godsvrugt, of de pligten jegens God; over Maatschappelyke deugd, of de pligten der menschen onderling; en over de pligten, die de mensch aan zich zelven verschuldigd is. De Afdeeling, loopende over de natuur der Deugd, behelst een reeks van beschouwingen, inderdaad niet nieuw in haare soort, maar die zelf de geoeffendsten, in dit vak der Wysbegeerte, zich met genoegen zullen herinneren, voor zo veel zy de onveranderlyke waarde en verpligting der Deugd in een helder licht plaatzen, en in dezelve met kragt van redeneeringe wordt te keer gegaan, al wat, op droggronden, dezelve als willekeurig zou willen doen voorkoomen. Met naame is de Schryver zeer ernstig omtrent de kragt en het gezag van het Geweeten, en het gezag der voorschriften, de zedelyke handelingen der menschen betreffende, welke daaruit kunnen worden afgeleid. Om hetwelk boven alle tegenspraak te stellen, hy zich verledigt, om de bedenkingen, welke door zommigen, om de kragt van het Geweeten te verzwakken, worden aangevoerd, opzettelyk te keer te gaan. „ Het is geen bewys (schryft hy, onder ande-

„ ren)

„ ren) tegen de leere, die wy hier beweeren, dat het „ Geweeten, zoo wel als de Rede, een natuurlyk vermo- „ gen is, den mensch door zynen Schepper ingeplant, dat, „ waar de voorwerpen van pligt onbekend zyn, of waar „ misvattingen de overhand hebben omtrent derzelver „ natuur, de menſchen ook moeten onderhevig zyn, om „ hunnen pligt jegens deeze voorwerpen verkeerd te bevat- „ ten." Om dit op te helderen, bedient zich BEATTIE van het volgende voorbeeld: „ De voorwerpen van pligt „ zyn, de Godheid, onze medeſchepzels, en wy zelven. „ Geef aan een redelyk wezen rechte denkbeelden van „ deze voorwerpen, en zyn zedelyk vermogen zal hem „ niet toelaaten onkundig te zyn van zynen pligt omtrent „ dezelven. Overtuig hem, by voorbeeld, dat God on- „ eindig wys, magtig, goed, en heilig, de bron van ge- „ luk, en het oorſpronglyk beeld der volmaaktheid is; „ en hy kan niet misſen, te *erkennen* (het zy zyne *prak-* „ *tyk* daar al of niet mede overeenſtemme) dat het zyn „ pligt is, een zoo groot en heerlyk Wezen lief te heb- „ ben, te vreezen, en te gehoorzamen. Leer hem, inte- „ gendeel, (dus vervolgt hy) dat 'er veele Goden zyn, „ ſommigen eigenzinnig en dwaas, anderen een weinig „ verſtandiger; ſommigen zoo zwak en ondeugend als „ menſchen; geen één van hun vry van onvolmaakthe- „ den; en niet weinigen zeer ongebonden van gedrag: en „ gy zult hem dezelfde ongerymde denkbeelden doen „ hebben, die de gemeene man onder de Grieken eertyds „ hadt, van de pligten, die de menſchen aan deze Go- „ den verſchuldigd zyn. Is dit nu (vraagt hy) veröor- „ zaakt door een bederf van het Geweeten, of door een „ geheel gebrek van dit vermogen? Is het niet oor- „ ſpronglyk uit eene kennis, die door verkeerde voor- „ ſtelling en onkunde bedorven is?"

Op eene juiste ontvouwing der pligten, voortvloeiende uit 's menſchen betrekking tot God, tot zynen naasten en zich zelven, laat BEATTIE volgen eene Verhandeling over de *Huishoudkunde*; in welke hy de menſchen beſchouwt in eenen meer bepaalden kring, dan dien der algemeene Maatſchappye, te weeten, als leden van een Huisgezin, als zynde de grondſlag van alle Burgerlyke Maatſchappyen, en hetwelk de drie betrekkingen bevat, van Man en Vrouw, Ouders en Kinderen, Heer en Bedienden. Daar de pligten, welke uit deeze onderſcheidene betrekkingen voortvloeien, over 't algemeen genoeg

bekend zyn, agt hy het noodeloos, met eene byzondere optelling daar van zyne Leezers bezig te houden. Vanhier dat hy zich inzonderheid bepaalt by eenige Vraagen, welke omtrent dezelve kunnen geopperd worden. Dus, b. v. handelende over de Opvoeding, oppert hy de vraag, of een openbaar School, dan of het byzonder onderwys in huis, te verkiezen zy. Aan beiden kent hy voor- en nadeelen toe. „ In de openbaare ſchool," zegt hy, „ zyn beter gelegenheden, om hebbelykheden van „ werkzaamheid te verkrygen, een vry en manlyk gedrag, „ met wereldkennis, en kennis van de menschlyke na„ tuur, zoo wel als om belangryke verbintenisſen aan te „ gaan met goede kennisſen en vrienden. Doch (voegt hy „ 'er nevens) in de huislyke opvoeding, kan men meer „ zedigheid en ſchuldeloosheid, ſtipter eerlykheid van „ beginzelen, minder verzoekingen tot ongeregeldheid, „ en minder vrees voor ſlecht gezelſchap verwachten." Niet ongenegen, intusſchen, ſchynt hy, om beide wyzen van Opvoedinge zamen te voegen. „ Misſchien (ſchryſt „ hy) indien deze beide ſoorten van onderwys vereenigd „ werden; indien zy, die op een openbaar ſchool gaan, „ ook geduurig onder het oog van een opletteud ouder „ of voogd waren, het welk maar al te weinig kan „ plaats hebben, kon men de tegenwerping tegen deze „ kweekſchoolen voor een gedeelte beantwoorden. Maar, „ (voegt hy 'er nevens) zonder zoodanig byzonder opzicht „ ſchynen groote ſchoolen, byzonder in groote ſteden, ten „ uiterſten gevaarlyk te zyn." Leezenswaardig zyn de bedenkingen, welke BEATTIE omtrent de *Slaaverny* aanvoert. De Vriend van Vryheid en Gelykheid ſpreekt hier eene taal, welke tot in de uiterſte ſchuilhoeken uit hunne vastigheid oproept eenen iegelyk, welke, met woorden of met daaden, den Slaavenhandel verdeedigt. Gaarne wilden wy 't een en ander overneemen; doch de aaneenſchakeling van 's Mans redenbeleid beneemt ons daartoe de gelegenheid. Gelyk in veele andere opzigten, dus moeten wy ook in dit, den Leezer na het Werk zelve wyzen.

In de Afdeeling, handelende over de *Staatkunde*, ſpreekt BEATTIE, in de eerſte plaats, over de algemeene natuur der Wet; ontvouwende, wat tot eene Wet vereischt worde, de Verdeeling in Godlyke en Menschlyke Wetten, en de onderſcheiden ſoorten der laatstgenoemden. Uitvoerig ſpreekt hy over het regt van eigendom, en over

over de wyze, op welke hetzelve wordt verkreegen. De gewoone Vraagstukken, by de Schryvers over het Natuurregt geopperd, worden hier kort en zaaklyk behandeld. Als een kort begrip dier weetenschap mag deeze Verhandeling worden aangemerkt. Daar de Schryver zyne stellingen, meermaalen, op *Groot-Brittannie* toepast, hadden wy wel gewenscht, dat de Hoogl. HENNERT, ingevolge der aankondiginge op den titel, *Byvoegzels* beloovende, ook hier de Leezers, in hunne billyke verwagting, niet hadt te leur gesteld. Aanleiding in overvloed zou de Professor daar toe gevonden hebben. Enkele praal, en een Boekverkoopers loopje, om het Werk dies te beter aan den man te helpen, is thans de uitlokkende belofte.

Aan alle het bovengemelde hegt BEATTIE zyne beschouwingen over den Oorsprong en de Natuur der Burgerlyke Regeeringe, in derzelver onderscheidene gedaanten van *Democratie* en *Aristocratie*, *Despotismus* en *Monarchie*; besluitende alles met eene schets van de Britsche Constitutie, welke hy beschouwt als „ de fraaiste, de ingewikkeldste, en de uitmuntendste, vorm van „ menschlyke Staatkunde, die ooit in de wereld verscheenen is. Dit zeg ik, (voegt 'er BEATTIE nevens) „ niet uit eene blinde partydigheid voor dezelve, welke „ echter in een *Britsch* onderdaan verschoonlyk zou kunnen zyn; maar dit alles wordt door de kundigste „ Vreemdelingen erkend. 't Is zoo, (vervolgt hy) weinige Vreemdelingen kennen ze, maar die ze kennen, bewonderen ze eenpaarig. Dat zy volmaakt is, „ zal ik niet beweeren; ik ken geen werk van menschen, dat volmaakt is. Maar haare onvolmaaktheden „ zyn weinig, en min drukkend, dan de misnoegden, „ oproerigen en inbeeldigen, genegen zyn, om te gelooven; en hunne aangehaalde kwaade gevolgen zullen, „ voor eenen eerlyken en verstandigen waarneemer, „ meer schynen te bestaan in de verbeelding van den „ beschouwer, dan wel in de daad en wezenlyk."

't Lust ons, naa deeze algemeene aankondigingen, den Leezer onder het oog te brengen, sommigen van BEATTIE's aanmerkingen over de *Democratie* of Volksregeering, de toepassing en naauwkeurigheid van welke wy aan ieders oordeel onderwerpen. Onnoodig agten wy eenige verschooning te vraagen voor de volgende uit-

trekzels, den ſtaat van ons Land, en den tyd, in welken wy dit ſchryven, in aanmerking genomen zynde.

„ De grondveſting van eene zuivere *Democratie* is eene „ gelyke verdeeling van eigendommen en bezittingen, „ byzonder van eigendommen van land, onder de burgers; dat is, onder alle die geenen, welke als leden „ van het Gemeenebest 'er invloed op hebben. Dit zal aan „ ieder burger eene gelyke maate van magt, en gevolglyk van gewigt in de regeering geven, het zy onmidlyk door hem zelven, of midlyk door zyne vertegenwoordigers vry gekozen Alle de burgers moeten, om „ dezelfde reden, aangemerkt worden, als gelyk in rang; „ want eertitels boezemen trotsheid in, beveelen eerbied, „ en prikkelen de eerzucht aan; en ſtrekken, by gevolg, „ om de Democratiſche gelykheid te vernielen. Menſchen, die dus ten aanzien van rykdom en ſtand op „ gelyken voet ſtaan, verbeelden zich algemeen veel van „ hunne gelykheid; en zyn onwillig om eenige meerderheid in hunnen naasten te erkennen; en indien zy tevens, met hunnen hoogen geest van onafhanglykheid, „ maatig, zuinig en beminnaars van hun arbeid en van „ hun Vaderland zyn, kan de Democratie, ééns gevestigd, eenigen tyd blyven ſtaan. Maar, indien 'er eene „ begeerte naar rykdom of meerderheid ontſtaat, zal de „ ongelykheid dra verſchynen; ſommigen willen meer „ bezitten, en meer uitmunten dan anderen, en hebben „ eene verhevener ziel; en de één zoo wel als de andere „ zal aan zyne nakomelingen een deel van zyn eigen „ geest achterlaaten: zoo dat hy, wiens Vader eerzuchtig „ en voorſpoedig was, denzelfden hoogvliegenden aart zal „ aankleeven; en zy, wier Voorouders zich nooit uit de „ laagheid konden opbeuren, zullen de uitzichten van „ hunnen ſtand volgen, welken het hun toeſchynt, dat „ zy onmooglyk voor eenen beteren kunnen verwisſelen. „ Ook zullen gunſtige voorvallen, verhevener deugd, en „ hooger bekwaamheden, alle ſamenſpannen, om ſommige „ byzondere perſoonen te verheffen; en tegengeſtelde omſtandigheden, om andere neder te drukken. Hier door „ moeten ſommigen grooter magt verkrygen, dan zy hebben moesten; hetwelk de andere noodzaaklyk zal berooven van een gedeelte van die magt, daar zy recht op „ hadden. En zal dus de Democratie zich allengskens ontbinden in Ariſtocratie; en deze, door eene gelyke, doorgaans

„ gaans onvermydelyke, verbastering, in Oligarchie; welke „ waarschynlyk zal eindigen in Despotisme."

Elders schryft BEATTIE aldus : „ Dewyl de burgers „ (in eene Democratie) gelyk zyn in andere opzichten, „ moeten zy ook hier in gelyk zyn, dat ieder een, die „ zulk een vertrouwen waardig schynt, een kans kan „ hebben, om op zyne beurt een Regeeringspersoon te „ zyn: en de tyd van zoodanige Regeeringspersoonen moet „ kort wezen. Want indien de publieke ampten door „ één deel der burgers wordt genaast, met uitsluiting „ der overigen, neemt de gelykheid een einde, en de „ Staat wordt Aristocratisch: en indien eenig burger te „ lang in zyn ampt blyft, zal hy te veel afhangelingen, „ en, gevolglyk, te veel magt, krygen." Om het regt van deeze algemeene aanspraak der burgeren op het bewind, wil BEATTIE dat alle burgers de zelfde opvoeding ontvangen; naardien verschillende plans van onderwys verschillendheid van geest en bekwaamheid zullen voortbrengen; ten welken einde de Opvoeding aan de zorge van het openbaar bestuur zou moeten worden opgedraagen.

Zie hier nog des Schryvers gedagten over de *natuur* en het *grondbeginzel* der Democratie, ten besluite van ons verslag; het plaatzen derzelven, hoewel eenigzins uitvoerig, zal veelen onzer Leezeren niet onaangenaam weezen. „ In de Democratie is het Volk Souverain, om dat zy „ hunne eigene Wetten maaken, en hunne eigene Regenten verkiezen; maar ook zyn zy onderdaanen, om dat „ zy aan de Wetten en Overheden moeten gehoorzaamen, „ die zy zelven gemaakt hebben. Zy oefenen hunne Souverainiteit door middel van stemgeving, van welke „ stemmen de meerderheid, of eene bepaalde evenredigheid, grooter dan de meerderheid, by voorbeeld twee „ derden of drie vierden, ondersteld moet worden, de „ wil van het geheel te zyn. Derhalven zyn 'er in deze „ Regeeringsvorm Wetten nodig ter regeling der stemgeving; en het getal der stemgerechtigden of burgers „ moet bepaald en bekend zyn; anderzins konden lieden „ stemmen, die dit recht niet hadden; en het zou onmooglyk zyn, om te weten, hoe veele stemmen eene „ meerderheid uitmaakten.

„ In eenen kleinen Staat kan het Volk geschikt zyn, „ om Wetten te maaken; om dat het naauwlyks onbekend „ kan zyn met zyn eigen belang: dus ook om Overheden „ te verkiezen; om dat het karakter van elken burger „ be-

„ bekend is. Maar, zelfs in eenen kleinen Staat kan het „ Volk de Wetten niet ten uitvoer brengen, of over de- „ zelven delibereeren of redeneeren in eene algemeene „ Vergadering; om dat zy al te talryk zyn, en ieder „ mensch zyn eigene wyze van denken heeft. Daar is „ derhalven in deeze Regeeringsvorm een Senaat nodig, „ om over 's Lands zaaken te delibereeren, en die voor te „ bereiden voor de Volksvergadering, en Overheden, om „ de Wetten ten uitvoer te leggen, die door het Volk „ moeten verkozen worden.

„ In het maaken der Wetten, en verkiezen der Over- „ heden, moeten de burgers hunne ftem geven, terwyl „ zy op eenige openbaare plaats vergaderd zyn. Zy kun- „ nen niet altyd vergaderen; het welk aan alle byzondere „ bezigheden een einde zou maaken: nogthans ondergaan „ de noodzaaklykheden der Regeering eene geduurige „ verandering; en eene Wet, die verleden jaar niet no- „ dig was, kan dit jaar noodzaaklyk worden; fomtyds „ is het ook voegzaam, dat men de proef van eene Wet „ neemt, eer zy volftrekt vastgefteld wordt. De Senaat „ dient derhalven de magt te hebben, om voor 's hands „ befluiten te maaken; welke echter geene Wetten moe- „ ten wezen, voor dat zy door het Volk bekrachtigd „ zyn.

„ Om de ftemmen te regelen, moet het *Volk*, *indien* „ het heel talryk is, in klasfen of *wyken verdeeld* wor- „ den; elke klasfe behoort ééne ftem, of een zeker getal „ ftemmen, in de Volksvergadering te hebben. Indien „ 'er, in het maaken van deze verdeeling, meer acht ge- „ flagen wordt op den rykdom en rang der byzondere „ perfonen, dan op derzelver getal, — zal de Regeerings- „ vorm Ariftocratisch wezen; dat is, de ryker foort zal „ op de Volksvergadering eenen grooten invloed hebben, „ en het armer foort weinig of geen'. Tot het houden „ van deze Vergaderingen, moet eene zekere plaats door „ de Wet bepaald zyn, en zekere Overheid aangefteld, „ om hen faam te roepen; en het moet voor geene wet- „ telyke Vergadering gehouden worden, ten zy zy wet- „ telyk belegd, en in eene wettelyke plaats, en met de „ wettelyke formaliteiten gehouden is. Anderzins konden „ verfcheiden lichaamen Volks in verfcheiden plaatzen „ byëenkomen, elk zichzelven de Volksvergadering noe- „ men, en zich het recht van Wetgeving aanmaatigen, „ waardoor onbeftaanbaare en ftrydige Wetten gemaakt,

„ en

„ en eene algemeene verwarring zou veroorzaakt wor-
„ den.

„ De stemmen kunnen openlyk of in 't geheim gege-
„ ven worden; op de eerste wyze is de wil van den
„ stemgever bekend, maar op de laatste blyft die bedekt.
„ Openbaare stemmen kunnen aan dezen of geenen invloed
„ onderhevig zyn; by voorbeeld, wanneer iemand onge-
„ negen is; om door zyne stem eenen persoon misnoegen
„ te geven, dien hy schroomt te mishaagen. Evenwel in
„ veele gevallen, by voorbeeld, in 't geval van afgevaardig-
„ den, die voor hunne lastgevers handelen, daar de lastge-
„ vers behoorden te weten, hoe zich de gelastigden gedraa-
„ gen hebben, zouden geheime stemmen gevaarlyk we-
„ zen: om welke reden, in ons (*Engelsch*) Parlement, in
„ alle stukken de Wetgeving betreffende de stemmen open-
„ lyk gegeven worden, zoo dat de geheele Natie weet,
„ of kan weten, wat elk lid voor of tegen gestemd
„ heeft. Wanneer de verkiezing tot ampten door het lot
„ bepaald wordt, wordt niemand benadeeld, doch dan
„ wordt 'er tevens al te veel overgelaaten aan het geen wy
„ het geval noemen; ten zy 'er niemand als mededinger tot
„ het Ambt wordt toegelaaten, dan lieden van beproefde
„ bekwaamheid, die in staat zyn, om voor hun gedrag te
„ verantwoorden. En dit was te *Athenen* het geval, in
„ de verkiezing van sommige hooge Ambtenaaren."

Leerreden over de Gelykheid der Menschen volgens de Leer der H. Schrift, en byzonder van het Euangelie. Door FREERK HOEKSTRA, *Leeraar der Doopsgezinden te Harlingen. Te Harlingen, by* V. van der Plaats, 1795. *In gr. 8vo, 26 bl.*

„ Er is," schryft de Burger HOEKSTRA, in zyn Voor-
berigt, „ eene zoo groote overeenkomst tusschen
„ het hedendaagsch stelzel van der menschen Gelykheid, en
„ de beginzelen van onzen Godsdienst, dat het vooroordeel
„ tegen beiden, misschien, met geen beter gevolg aan-
„ getast zal kunnen worden, dan door middel van
„ die vereeniging." Voor de keuze zyns onderwerps
voert zyn Eerw., naar ons inzien niet 't onregt, de vol-
gende bedenking aan: „ Aan den eenen kant, (zegt hy,)
„ zal de leer der Gelykheid, thans in ons Vaderland open-
„ lyk beleeden wordende, des te sterker klemmen by
„ den

„ den Bybelvriend, naarmaate hy ontdekt dat dezelve „ tevens haaren grondslag heeft in dat boek, het welk „ hem zoo heilig is. Aan den anderen kant zal, om die „ zelfde rede, de yverige Voorstander der burgerlyke „ Vryheid, op Gelykheid gegrond, den Godsdienst be- „ schouwen met minder onverschilligheid, of met meer- „ der hoogagting. — En ziet daar (besluit hy) in „ welke opzichten ik my verbeelde dat myne Preek, „ zoo schriftuurlyk als zy is, nog al eenig nut zou kun- „ nen doen."

Verkoozen hebbende, het vermaard onderwerp in eene Leerrede te behandelen, heeft de Opsteller, naar 't ons voorkomt, zyne taak vry wel uitgevoerd. Misschien zou hy, naar het oordeel van zommigen, het waare en eigenlyke denkbeeld van Gelykheid een weinig naauwkeuriger hebben kunnen ontwikkelen, tot narigt van de zulken zyner hoorderen of leezeren, welke met dit onderwerp minder gemeenzaam bekend zyn. Dit, egter, belet niet, dat de zodanigen, welke zyne aanhaalingen, en daar op gebouwde redeneeringen, of gevolgtrekkingen, onpartydig nagaan, overtuigd, of in hunne meening zullen versterkt worden, dat zo wel de doorgaande leere des O. en des N. Verbonds, als in 't byzonder ook de prediking des Zaligmaakers, deeze waarheid onderstelt of staaft, „ dat „ Deugd alleen de onderscheidene waarde of verdienstelyk- „ heid der menschen bepaalt; dat zy allen onder dezelfde „ verpligting van verantwoordelykheid liggen, en de wet „ van straffen en beloonen voor allen dezelfde is, zonder „ aanzien van persoon."

Kerklyke Redenvoering, gedaan in eene der aanzienlyke Nederlandsche Steden, op den 5 Nov. 1794, door een' Patriot. Te Groningen, by P. Doekema, *en Amsterdam, by* A. B. Saakes, 1795. *In gr. 8vo,* 14 *bl.*

Aan het hoofd deezer Redevoeringe staat, dat zy te *Groningen* is uitgesproken, en aan den voet des Voorberichts de Signature B. Dit zou ons den Schryver, met eenigen grond, kunnen doen gissen. Den tyd, in welken deeze Redevoering is uitgesproken, in aanmerking zynde genomen, zyn zekerlyk de woorden, welke de Leeraar tot een text voorlas, zeer aanmerkelyk; 't wa-

waren de twee laatfte Verzen uit het Boek van ZEPHANJA. Doch de bewerking en overbrenging van dezelve heeft aan onze verwagting niet beantwoord. Stoute Voorfpellingen, aangaande het lot van Nederland, van deszelfs toenmaalige Regenten, en van veele verdrukte, uitgeweekene of gebannene Burgers, verbeeldden wy ons, in de Toepasfing, te zullen aantreffen. Niets van dit alles. Alleenlyk troost hy zyne toehoorders met de aanmerking, dat de Oorlog, op de eene of andere wyze, voor Nederland eene gelukkige uitkomst zal voortbrengen. Wy zien geene reden voor de uitgave deezer Redevoeringe, als die, behalven eene vry goede uitbreiding van den Text, niets weezenlyks behelst.

Redevoering, gehouden door den Burger JAN TEN BRINK, *in tegenwoordigheid van den Provifionelen Raad en de Gemeente van Leyden, in de Pieters Kerk aldaar, op den* XVII *Juny* MDCCXCV, *het Eerfte Jaar der Bataaffche Vryheid. Te Leyden, by* Herdingh *en* du Mortier, 1795. *In gr.* 8vo, 40 *bl.*

Onder een reeks van Kerkelyke Redevoeringen, ter eere en ter bemoediginge der herftelde Vryheid, ginds en elders uitgefproken, was deeze, wy weeten niet door wat toeval, onzer opmerkinge ontglipt, hoewel zy, zo zeer als eenig ander dier Opftellen, onze aankondiging hadt verdiend. Stelt de Burger TEN BRINK in onze vermelding eenig belang, hy gelieve dit verzuim in den besten plooi te fchikken. Indien de Redenaar met het vermogen van opftellen dat van uitvoeringe zamenpaare, waar over wy, als hem in perfoon niet kennende, niet kunnen oordeelen, moet zyne Redevoering eene verwonderlyke en zeer heilzaame uitwerking gedaan hebben. Zaaken en ftyl toonen, dat hy, althans van die zyde, de Man was, aan wien men dit werk mogt toevertrouwen. Leevendig fchetst hy, in zyne Vooraffpraak, de rampzalige gevolgen der Dwingelandye, en ontvouwt daar naa de pligten, welke de Vryheid gebiedt, ter bevorderinge van het byzonder en algemeen belang. *De wyze alleen is Vry, en alle dwazen zyn flaven;* onder de ontwikkeling van deeze dus genaamde wonderfpreuk bevat TEN BRINK 't geen hy, by de ftaatelyke gelegenheid, der Leydenfche Gemeente oordeelde te moeten voordraagen. Ook zonder op-

opzigt tot de aanleidende omftandigheden zyner Redevoeringe, zyn verfcheiden aanmerkingen der overweeginge dubbel waardig, en dulden eene algemeene toepasfing.

Kort Begrip der Natuurlyke Historie; met Afbeeldingen; vervattende de Befchryving der Zoogende Dieren. Eerfte en Tweede Stukjens. Te Leyden, by Honkoop *en* du Mortier. *In* 8vo, 96 *bl.*

Eene zeer pryslyke onderneeming; welke alle aanmoediging verdient. Omtrent het oogmerk van dit Werk zegt de kundige Opfteller, in zyne Inleiding: „ De befchryvingen der natuurlyke voortbrengzelen zyn doorgaans zoo omflagtig, zoo naauwkeurig, in zulke groote boeken verfpreid, dat jonge leezers, als gy zyt, daarin ras verdriet zouden krygen, niet omdat de zaaken als zaaken niet goed, aangenaam en nuttig zyn, maar omdat zy, niet voor jonge lieden ingerigt zynde, niet eenvoudig genoeg voorgefteld zyn, dat zy die begrypen kunnen, vermits daartoe nog andere kundigheden vereischt worden, die jonge lieden nog niet hebben. Om nu zulke jonge lieden, die gaerne ook iets van die voorwerpen zouden willen weeten, gelegenheid te geeven hunne weetlust daaromtrent te voldoen, heb ik ondernomen de Natuurlyke Historie van een gedeelte dier voorwerpen opzetlyk voor hun te befchryven; zoodanig, dat die befchryving naar hunne vatbaarheid gefchikt zy, en zy alles begrypen zullen, als zy flegts aandagtig leezen." —— Volgends dit plan heeft dan ook de Schryver deze verkorte Natuurlyke Historie ontworpen, en de twee eerfte Stukjens, die wy thands voor ons hebben, geeven eene zeer gunftige proeve van het wél flaagen zyner onderneeming. De belangrykfte en meest weetenswaardige zaaken, omtrent den aart en de eigenfchappen der Natuurlyke voortbrengzels, heeft de Opfteller, uit DE BUFFON en anderen der voornaamfte Schryveren, met veel oordeel en kieschheid, opgezameld, niet zelden met eigen aanmerkingen voorzien, en op eene zo klaare en naar de vatbaarheid zyner jonge Leezeren gepaste wyze voorgedraagen, dat dit Werkje daardoor by uitftek gefchikt is om hen op eene aangenaame en onderhoudende manier met de eerfte beginzelen der Natuurlyke Gefchiedenis bekend te maaken.

Deze twee eerfte Stukjens behandelen de Natuurlyke His-

Historie der Dieren in 't gemeen, en die der Zoogende in 't byzonder. — De Mensch. De vierhandige Dieren. De Aapen in 't algemeen. De groote Orang-Oetang. De kleine Orang-Oetang. De groote langgeärmde Aap. De Baviaan. De Hondskop, Maimon, of Mandrill. De Mandereoe. De Meerkat met den langen neus. De Leeuwenſtaart, Malbroek. De ſchoone groene Meerkat, Callitriche. De ſchoone roode Meerkat, Patas. De Boschduivel, of Beëlzebub. De Vosſenſtaart, Sakkawinkee, Saki. Het geſtreept Meerkatjen. De Loeris, of Traaglooper. De Inkhoorn-Aap, de Mococo. De wollige Mococo, de Mongoz. De Vari. De vliegende Kat van Ternate.

De Afbeeldingen, waarin meest alle de beſchreven Dieren voorkomen, zyn zeer net en zindelyk uitgevoerd, en grootendeels naar die van den Heere DE BUFFON gevolgd. —— Wy hoopen, dat deze nuttige arbeid ſpoedig mag worden voortgezet, en kunnen niet denken, dat dezelve, door gebrek van aftrek, zou afgebroken moeten worden.

Nieuwe Geographie, of Aardryksbeſchryving, door den Heer A. F. BUSCHING, *Dr. der H. Godgeleerdheid en Wysbegeerte, enz. te Berlyn. Uit het Hoogduitsch vertaald, en met des Schryvers ſchriftlyk medegedeelde Vermeerderingen verrykt. Zesde Deel, behelzende America. Te Haarlem, by* F. Bohn, 1794. *Behalven het Voorwerk,* 154 *bl. in gr.* 8*vo.*

Het zelfde Werk onder deezen Tytel:

Aardrykskundige Beſchryving en Geſchiedenis van America. De Vereenigde Staaten van Noord America, byzonder New-Hampshire, door C. D. EBELING, *Hoogleeraar in de Geſchiedkunde en Griekſche Taal aan het Gymnaſium te Hamburg. Vermeerderd en verbeterd met aanmerkelyke Byvoegzels, door den Autheur medegedeeld. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* YSBRAND VAN HAMELSVELD. *Eerſte Deel.*

By deeze *twee Tytels*, geſchikt om het Werk, welks aanvang wy thans aankundigen, ten Vervolge te doen dienen, of op zich zelven ſtaande te neemen, vinden wy nog een *derden*, voor den nieuwen, met Kaarten ver-

vermeerderden, Druk van BUSCHING's *Geographie*, door de Boekhandelaars GARTMAN, VERMANDEL en SMIT, in den Jaare 1790, in 't licht gezonden. Zo dat men zich dit Werk naar welgevallen konne aanschaffen. Wy vermelden dit, om misverstand en twyfel, wegens deeze *Twee-* of *Drievoudige* Benoeming, te voorkomen.

BUSCHING's *Geographie*, welke zints lang de goedkeuring vry algemeen wegdroeg, is door dien arbeidzaamen Aardrykskundigen niet voltooid. Hoogklimmende jaaren deeden hem dien wyduitgestrekten arbeid staaken; doch hy liet het lot deezes Werks niet aan het slingerend geval over. De Hoogleeraar SPRENGEL nam op zich *Asia*, de Hoogl. HARTMAN *Africa*, uit te werken, en de Hoogl. EBELING verbondt zich tot de Beschryving van *America*.

Hy oordeelt, in zyne Voorreden, zich verpligt, den Leezeren rekenschap te geeven, waarom het zo laat het licht ziet, en vervolgens het een en ander te zeggen wegens zyn Plan en deszelfs uitvoering. —— Wy mogen, by de eerste aankundiging eens Werks, 't geen, naar allen schyn, vry uitgebreid zal worden, niet in gebreke blyven, van het hoofdzaaklyke, des betreffende, over te neemen, en, zeer verkort, de rekenschap, die de Hoogleeraar oordeelt zynen Leezeren verschuldigd te weezen, te plaatzen.

Reeds in den Jaare 1776, liet de Heer EBELING eene aankundiging doen van eene *Beschryving der Engelsche Volkplantingen in America*. Hy sloeg de handen ernstig aan 't werk, schoon schaars van hulpmiddelen voorzien, en deeze nog grootendeels gebrekkig. Met die Beschryving was hy byna geheel gereed, wanneer verscheide Schryvers hem voorkwamen, en hy niet besluiten kon, zyn arbeid in 't licht te geeven; waar by kwam, dat de Oorlog, tusschen *Engeland* en de Volkplantingen, zyn Boek spoedig dreigde onbruikbaar te maaken. Dit uitstel gaf hem aanleiding om na betere oorspronglyke bronnen om te zien. En, naa het sluiten van den Vrede, hervatte hy de Beschryving van *America*, om die geheel op nieuw te bewerken, van beter hulpmiddelen, uit het Land zelve, voorzien. Wederom werd hy in het voortwerken vertraagd, door de groote beweegingen in die nieuwe Staaten zelve, en zag dat zyne beschryving andermaal verre agterblyven moest by den waaren toestand. Maar, zedert de Constitutie der *Vereenigde Staaten* tot stand kwam, kon hy op vaster grond voortgaan; en moet

moet men van dien tyd af het begin der uitwerking deezes Boeks rekenen. „Het is," schryft hy daarom, „niet zo oud „ als men wel denken zou, maar ook niet zo jeugdig, „ onryp of ontydig, als thans veele Geographische Wer- „ ken het licht aanschouwen. Men zal, hoop ik, het „ aan den arbeid zien, dat ik my zelven de grootste „ moeite gegeeven heb, om de meeste Inlandsche hulp- „ middelen magtig te worden." De moeilykheid van dit laatste geeft hy in 't breede op.

Voorts berigt hy, met opgave der redenen waarom, dat hy afwykingen van het Plan van BUSCHING zich tot een pligt hadt moeten maaken. De aanmerkelykste zyn: de naauwkeurige aanwyzing der bronnen, en wat meer uitvoerigheid, zo wel in het Statistische deel, als in de Geschiedenis van elken Staat. Dan in de Plaatsbeschryving heeft hy getragt de volledigheid, orde en naauwkeurigheid, van BUSCHING te behouden.

De Geschiedenis deezer Staaten behandelt hy uitvoeriger, dan zulks ten opzigte van *Europa* noodig was; zo wel om dat men by ons deeze zo merkwaardige Geschiedenis nog weinig kent, als om dat hy geloofde in het bezit te weezen van beter hulpmiddelen, dan die zyn, waar uit men zich, tot hier toe, heeft moeten onderrigten.

't Geen de Hoogl. dus verre berigtte, doet hem, niet oneigen, zich in de plaats der Leezeren stellen, die de vrees veelligt bekruipt, dat zy een uitgestrekt Werk, uit veele Deelen bestaande, zullen krygen. „ Deezen," schryft hy, „ kan „ ik zeggen. dat in het vervolg geene Geschiedenis, zelfs „ die van *Pensylvanie* en *Virginie* niet, zo wydloopig „ wordt, als die van *Massachusetts*, en dat de Geogra- „ phie van veele Staaten, als van *Connecticut*, *Rhode* „ *Island*, *Vermont*, *New-Jersey*, *Delaware*, *Kentucky*, „ *Noord-Karolina* en *Georgia*, zo wel op zichzelven, „ als wegens de zeldzaamer hulpmiddelen, op verre na zo „ ryk niet is van inhoud als die van het in alle opzigten „ merkwaardige *Massachusetts*."

Voorts geeft de Schryver te verstaan, dat hy de Inleiding tot de Vereenigde Staaten, en de Geschiedenis van derzelver Omwenteling, opzettelyk bespaart tot het laatste, wanneer alle de vyftien Staaten beschreeven zyn. Niet alleen zyn gemak, maar ook het voordeel der Leezers, beweegt hem daar toe; want hy hoopt als dan nog meer Byvoegzels by de voorgaande Deelen te voegen.

Pp 2 De-

Dewyl deeze Inleiding een vol Deel uitmaakt, zal het, by het inbinden, geene zwaarigheid baaren, dat dit tegenwoordige het *Eerste Deel der Vereenigde Staaten* heet.

De Schryver voegt 'er by eene belofte van Landkaarten, door den in dat vak vermaarden Krygs-Secretaris SOTZMAN te *Berlyn*. —— Als mede een wensch, of liever vraag, of eene Verzameling van Bylaagen tot de gewigtigste stukken van deeze Aardryksbeschryving welkom zou zyn? Deeze zou zo wel uit de reeds voorhanden zynde, als uit de vervolgens in het licht komende, *Americaansche* Werken ontleend worden. In gevalle Kenners deeze vraag toestemden, zou zyn Vriend Professor HEGEWISCH daar aan met hem de hand slaan.

Ten slot berigt onze Hoogleeraar, dat hy aan zyne Vrienden, die hem op verscheide tyden in hunne Brieven gevraagd hebben, naar welke orde hy geheel *America* zal uitgeeven, alleen kan zeggen, dat, op de *Vereenigde Staaten*, het *Spaansche* en *Portugeesche America* volgen zullen. Hy voegt 'er nevens, dat, hoewel hy door de goedheid van wylen Dr. ROBERTSON en den Heer Justicie-Raad NIEBUHR in 't bezit is van eenige kostbaare Handschriften over deeze Volkplantingen, en alhoewel 'er zo veel over geschreeven is, nogthans derzelver Beschryving denkelyk zo veel plaats, op verre na, niet zal beslaan als die der *Vereenigde Staaten*; ten ware dat de beloofde nieuwe Uitgave van het Woordenboek van ALCEDO zo veel ryker uitviel dan de eerste. —— *West-Indiën* denkt hy in één Deel te brengen; maar het *Engelsch Noord-America* voor de *Engelsche Eilanden* te laaten gaan.

Zie daar den aanleg van dit Werk, en 's Schryvers oogmerken. Gelukkig dat de Vertaaling in handen gevallen is van den bekwaamen HAMELSVELD, die zich alle moeite geeft om het oorspronglyke in styl en duidelykheid getrouw op zyde te blyven. Ja zal, in zeker opzigt, 't geen zelden het geval is, de Vertaaling het oorspronglyke, in rykheid van stoffe of aanmerkingen, overtreffen. Dewyl de geleerde Schryver 's Vertaalers onderneeming niet alleen ten vollen heeft goedgekeurd, maar ook verscheide veranderingen, verbeteringen en ophelderingen, schriftlyk medegedeeld.

Zo spreeken Schryver en Vertaaler van het voorhanden zynde Werk. Zy spreeken in hun eigen zaak. Verdienen zy geloof? Ja; althans volgens het oordeel

der

der geleerde Schryveren van de *Göttingsche Anzeigen*, als zy verklaaren: „ Dit Werk, geschikt tot een Vervolg „ op de *Geographie* van BUSCHING, overtreft oneindig al „ wat over dit Onderwerp tot hier toe het licht ziet. „ De verstandige naaspooringen van den Schryver, en de „ keuze der stoffen, verdienen de een zo wel als de an- „ dere allen lof." Beklaagen zich die Boekbeoordeelaars, by dit gunstige getuigenis, meer of min over 's Schryvers partydigheid ten voordeele der *Vrye Americaanen*, dit zal by de meeste *Nederlandsche* Leezers geen af- maar eer opslag geeven.

Wy hebben, dit Eerste Deel doorleezende, de Oordeelvelling onzer *Göttingsche* Medebroederen zeer juist, ten aanziene van het oorspronglyk Werk, gevonden; en, wat den arbeid der Vertaalinge betreft, doet de Burger HAMELSVELD zyn woord gestand; alleen hier en daar zyn Schryver wat te *getrouw op zyde blyvende*, door op eenige plaatzen ons *Hoogduitsch Nederduitsch* te leveren, 't geen de verwantschap der Taalen, als men daar tegen niet steeds op de wagt is, zeer ligt veroorzaakt.

Hier mede zouden wy de aankundiging deezes Eersten Deels kunnen besluiten, dewyl de volgende Deelen ons gelegenheid by gelegenheid zullen aanbieden om voorbeelden tot staaving onzer gunstige Beoordeelinge by te brengen. Dan nog iets over de *Inleiding van Nieuw-Engeland in 't algemeen*, die 76 bladzyden van dit Deel beslaat. In deeze vinden wy 's Hoogleeraars keurige Aanmerkingen, 1) *Over den Oorsprong en Uitgestrektheid van deezen Naam.* —— 2) *Grootte.* —— 3) *Lugtsgesteldheid.* —— 4) *Gesteldheid van den Grond.* —— 5) *Water.* —— 6) *Producten.* —— 7) *Land- en Akkerbouw.* —— 8) *Wilde Dieren.* —— 9) *Visschen en Visscheryen.* —— 10) *Inwoonders.* —— 11) *Godsdienst en Weetenschappen.* —— 12) *Regeeringsvorm.* —— 13) *Manufactuuren en Koophandel.* —— 14) *Geschiedenis.* Alle welke hoofdzaaken min of meer uitvoerig behandeld worden, doormengd met de nieuwste en belangrykste Waarneemingen.

New-Hampshire is de éénige Staat, welke in dit Deel beschreeven wordt, onder Afdeelingen, die in 't hoofdzaaklyke zamenstemmen met de even opgegeevene der *Inleidinge*; doch meerder gesmaldeeld, en in alles uitvoeriger, naar den eisch eener meer bepaalde Land- en Plaatsbeschryving. —— Schoon wy, by het doorleezen, veel,

zeer veel, aantroffen, 't geen wy gaarne onzen Leezeren zouden mededeelen, om hun eene meer doorslaande proeve van 's Hoogleeraars schryfwyze, in deezen gehouden, op te leveren, oordeelen wy, voor ditmaal, genoeg gezegd hebben ter aanbeveeling eens pryswaardigen Werks, na welks Vervolg wy haaken.

Eenige Berichten omtrent de Pruisfische, Oostenrykfche en Siciliaanfche Monarchiën, benevens fommige daar aan grenzende Staaten. Derde Deel. In 's Gravenhaage, by I. van Cleef, 1794. *In gr.* 8vo, 324 *bl.*

De twee voorige Deelen deezer Reis-Berigten hebben wy geleezen en beoordeeld (*). Wy vinden ons tot het Derde gevorderd, 't welk geheel dezelfde verdiensten heeft als wy aan de twee voorgaande, met rede, toekenden. 't Zelve bevat, vooreerst, eene algemeene schets der Reize uit *Duitschland*, waar wy den Reiziger met zyne Reisgenoote lieten, na *Rome*, en de terugreize.

Rome, het zo vaak beschreeven *Rome*, treft hier weder eenen Beschryver aan; doch geen langwyligen, en doormengd met voorvallen, die de leeslust wakker houden, en de kundigheden vermeerderen. Wy zullen tot geene opgave treeden van de hoofdbyzonderheden, welke de voorgevoegde *Inhoud* den Leezeren voor oogen stelt. Hier en daar moeten wy slegts uit dit Deel iets uitkippen. Om niet te *Rome* geweest te zyn zonder den Paus gezien te hebben, willen wy iets, hem betreffende, optekenen.

„ Byna dagelyks," meldt onze Reiziger, „ kan men in de Pieterskerk 's Pausen Devotie bywoonen. Naa het aanhooren eener groote Mis, heb ik hem eerst eenigen tyd voor het Altaar van 't Sacrament, daar naa omtrent een tien minuuten in 't midden der Kerk, aan een *Prie-Dieu*, tegenover het Hoofdaltaar, zien knielen, van een breeden kring zyner insgelyks knielende Zwitzeren omstuwd. Hier op ging hy aan het beroemde bronzen Beeld, van zynen Voorganger Petrus, hulde bewyzen; de voet des op

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1794, bl. 459, en, in dit Deel, hier boven, bl. 73.

op een hoogen ſtoel geplaatſten Apostels wierd eerst voor hem afgewischt, hy kuschte denzelven toen, nam het Calotje van zyn hoofd, en wreef zynen kaalen kruin van onderen tegen de koude voetzoolen van Petrus heen en weder.

„ De voetkus des Pauſen zelve blyft ſteeds nog in gebruik. Men vergt dien echter aan Proteſtanten, die zich aan dit Hof willen laaten voorſtellen, niet af. 't Is waar, men vraagt hun of zy zich aan alle plegtigheden onderwerpen willen, die het naderen tot zyne Heiligheid verzellen; doch zy weeten reeds te vooren wat hier van zy. Toen ik, by myn eerſte verblyf (*), aan myne nieuwsgierigheid in dat opzigt voldoen wilde, wierd ik met mynen Reisgenoot tegen den avond in het Vaticaan ontbooden; een reeks van donkere en leege vertrekken bragten ons in de weinig beter verlichte Antichambre, waar ſlechts twee in 't midden ſtaande Geridons ieder eene waschkaars droegen: banken gingen rondom de muuren, om den geenen, die audientie begeeren, en den kamerbedienden des Pauſen, het wachten draaglyker te maaken. Dit duurde voor ons omtrent ¾ uurs, toen wy, naa aflegging van hoed en degen, door nog twee andere vertrekken heen in dat van den Paus werden binnengelaaten: drie Spaanſche kniebuigingen, en by de derde eenige vertooning als of men nog laager bukken wilde, waarin men dan door een teken van opbeuring kwanswys verhinderd wordt, voldeeden voor ons; doch een Prælaat, die ons verzelde en voorſtelde, bragt in de daad zyn mond aan den muil zyns Geestlyken en Waereldlyken Heers. De Audientie duurde omtrent een ¼ uurs, ſtaande, en de Converſatie, die in 't Italiaansch gehouden werd, ging over de merkwaardigheden van *Rome*, het Climaat, den toevloed van Vreemdelingen, en dergelyke algemeene waarheden. By het afſcheidneemen vernieuwen zich de kniebuigingen. Een wit tot op de voeten nedervallend Overkleed, en een roode Calot achter op 't hoofd, zyn zyne gewoone kleeding: wanneer hy uitgaat, komt hier een roode, ſlechts aan twee zyden wat opgetoomde, Hoed over heen."

Breed is de Reiziger over 's Pauſen hoedanigheden en wer-

(*) De Heer MEERMAN is nogmaals in *Italie* geweest, en wat hy toen opdeed verwerkt hy in deeze *Berichten*.

werken; doch wy kunnen hem hier in niet volgen. Wy voegen 'er alleen dit by: „ De Cardinaalen, schoon op weinigen na alle van BRASCHI's schepping, schynen hem over 't algemeen niet zeer genegen te zyn, en klaagen dat zy byna in niets geraadpleegd worden, en hem byna alleen by plechtigheden ontmoeten of spreeken; doch zyne indiscretie van reeds meer dan negentien jaaren geregeerd te hebben, kan misschien daar wel een weinig toe medewerken."

Kort is het verslag van *Caserta*, de eerste plaats op het grondgebied des Konings der twee *Sicilien*. Aartig is het berigt der Colonie *St. Leücio*, door den tegenwoordigen Koning zelven aangelegd. 't Zal ons niet verveelen, en zeker den Leezer vermaaken, als wy dit goeddeels overneemen. „ Wie ook," schryft de berigtgeevende Reiziger, „ wie ook in de Hoofdstad het bestuur over de twee *Sicilien* voeren moge, te *St. Leücio* is FERDINAND IV waarlyk Koning; en dit kleine gebied zyner eigene schepping trekt een aanmerkelyk gedeelte zyner oplettenheid naa zich. Hy heeft 'er zich een aartig klein Paleis, vlak tegen het gebergte aan, en reeds een weinig verheeven, laaten bouwen, gelyk het vandaar ook den naam van *Belvedere* draagt. Een yzeren hek staat hier iets meer in de laagte vlak tegen over, en strekt ter zelver tyd ten ingange van het Dorp. Twee ryen huizen loopen aan beide zyden van dien ingang, en verwyderen zich daar naa met een stompen hoek van elkander; men telt reeds over de 100 deezer woongebouwen, en de populatie bedraagt een 700 zielen. De Koning heeft alle deeze huizen laaten oprichten, vry ruim, en met verscheide vrolyke kamers voorzien; en ze daar naa aan gehuwde lieden ten verblyf geschonken, te gelyk met één of meerdere weefgetouwen voor Zyde: behalven de kleine presentjes, die zy daar naa, wanneer zy zich wel gedraagen, nog van tyd tot tyd genieten.

„ De geheele Colonie bestaat alleen uit Zydemanufacturiers; doch zy arbeiden alleen voor 's Konings rekening, gelyk men ook in een Magazyn te *St. Leücio* zelve, en in een ander te *Napels*, het taf, fluweel, gaas, *ras de more*, en alle de andere soorten van Zyde-waaren, die hier vervaardigd worden, kan koopen. —— De eigenlyke Fabriek, waar (behalven 't geen de gehuwde lieden in hunne huizen doen) alles, van het Cocon af, door spinnen, haspelen, weeven, verwen, en alle andere operatien heen, wordt

toe-

toebereid, is aan het Koninglyk Gebouw vastgehegt. Men laat hier ook jonge Meisjes, uit *Caserta*, die anders geen Colonisten zyn, tot bearbeiding toe.

„ De Wetten deezer Colonie, in welker zamenstel de Monarch zekerlyk de handen gehad heeft, zyn over 't algemeen niets minder dan ongeestig, indien ik my van dit woord by de stof der wetgeeving bedienen mag. 'Er is eene Catechismus bygevoegd, die de reeks van pligten voor deeze Burgers en Burgeresfen bevat; de blinde gehoorzaamheid der Onderdaanen aan den Landsheer, en hunne verplichting om hem de lasten, die hy goedvind uit te schryven, gewillig en gehoorzaam op te brengen, zyn onder de ry derzelven vooral niet vergeeten: boven dat krygen de Kinderen in een Normaalschool onderricht.

„ De Colonisten draagen allen dezelfde Kleeding; ook worden zy allen in rang aan elkander gelyk gerekend; slechts de *vyf Oudsten* uitgezonderd, welke (want dit is hier de benaaming eener waardigheid,) door de Inwoonders zelven verkoozen worden om de twisten by te leggen, de kas te bestuuren, en 't geen 'er verder van bewind mogt te pas komen. Onder den Koning, en met den Parochiaan en de overige Priesters, is hun de beheering der gansche Volkplanting toevertrouwd. —— Men erft te *St. Leücio* slechts in den vierden graad van elkander; en, zo deeze ontbreekt, wordt de nalaatenschap eens inwoonders in de openbaare Kas, uit welke de Weeskinderen onderhouden worden, gestort.

„ De Jongens mogen eerst op hun 20ste en de Meisjes op haar 16de jaar zich in den Echt begeeven, beide naa een getuigenis hunner ervaarenheid bekomen te hebben in het werk, waar mede zy in 't vervolg huns leevens de kost moeten winnen. —— Op eenen der Pinxterdagen worden aan alle jonge lieden, die de jaaren om te kunnen trouwen bereikt hebben, Roozen uitgedeeld; een roode aan iederen Jongeling, een witte aan elke Jonge Dochter. In de Kerk verzamelen zy zich met elkander, en 'er wordt geofficieerd. Naa den dienst biedt elk aan het Meisje, waar voor hy genegenheid heeft, zyne bloeme aan: geeft zy hem de haare in plaats, zo is het jawoord stilzwygend uitgesprooken; doch indien zy zyne Roos beleefdelyk weigert, moet hy ook van de aanspraak op haare hand, zo niet voor altyd, ten minsten tot het volgend Pinxterfeest, afzien. Ik twyfel intusschen, of iemand,

die zyns lots niet volkomen zeker is, zich aan dit Roozen aanbieden wel ligtlyk zal blootstellen."

Meer dan de helft van dit Boekdeel is aan de Beschryving van *Napels* gewyd, en 's Reizigers waarneemende geest laat niets gewigtigs, nuttigs of aartigs, onopgemerkt, en wordt veelal met zeer juiste aanmerkingen en bedenkingen doorvlogten. Wy kunnen niet naalaaten, doch zeer verkort, op te geeven wat de Schryver vermeldt wegens de *Normaalschoolen* zo in die Stad als in het Koningryk. „ De naauwe betrekking tusschen dit Hof en dat van *Weenen* hadt het gerugt der *Normaalschoolen*, met al het nut dat men 'er in des Keizers Staaten voor het gemeen van ondervondt, al spoedig herwaards doen overwaaijen, en men begon, een jaar of zes geleden (*), met zeer veel yver, ze ook in deeze Hoofdstad, en zo veel doenlyk ook in de Provintien, in te voeren." Hier van en van de Leerwyze verslag gegeeven hebbende, zonder de gebreken te verheelen, vaart hy voort: „ Met dit alles ziet men, dat de Kinderen leeren redeneeren, en 't geen men hun mededeelt volkomen verstaan. Ik zag 'er één' eene Phrase, door my opgegeeven, en die zyn Leeraar opzettelyk met fouten ter neder had geschreeven, corrigeeren, en de redenen en regelen, waarom het dus en niet anders geschreeven moest worden, meesterlyk ontwikkelen. —— Ik wenschte onder ons wel eens het *Nederduitsche* School te ontmoeten, daar iets dergelyks kon worden bygewoond. Met één woord, zo deeze onderneeming met dezelfde warmte ware doorgezet, daar ze aanvangelyk mede was ingevoerd, zoude misschien binnen twintig of dertig jaaren eene Natie van *Lazarones* in een gepolyster, beter onderweezen en zedelyker Volk hebben kunnen omgeschaapen worden. —— Maar, helaas! deeze Volksverlichting kwam niet met het belang van een groot gedeelte der Geestlykheid overeen, die 'er zich in 't vervolg een minderen invloed op de Schaapen hunner weide door voorspelden, of de invoering van Ultramontanische beginzelen in de Kerk; en dit gaf met de domheid, de traagheid, de bigotterie van anderen uit dezelfde Kerk-Orde aan deeze schoolen den eersten knak; den tweeden en nog geduchteren ontvingen zy van de Fransche

(*) Deeze Reis is in den Jaare 1791 en 1792 gedaan.

ſche Omwenteling; en ſedert dien tyd heeft ook het Miniſterie, ſidderende om over wyzer Onderdaanen te regeeren, de lust, om die inrichting verder door te zetten, ten eenemaal verlooren, (als of men, om het leezen, ſchryven, en zyne pligten, te verſtaan, noodwendig een *Jacobyn* moest worden! (*)) en het laat nu ſlechts wat 'er is, zonder, zo veel het zich zelve niet tegenſpreekende doen kan, aan eenige uitbreiding meer te denken. —— Te *Sorrento* bevinden 'er zich een paar deezer ſchoolen, waar verſcheide honderd kinderen onderweezen worden; doch meest voor rekening van Particulieren."

Wy zullen ons haasten om ook van het IVde en laatſte Deel deezes onderhoudenden Werks verſlag te geeven. — Aan dit Deel zyn twee Bylaagen toegevoegd. De eerſte behelst een *Bericht der Encauſtiſche wyze van Schilderen*, eerst onlangs weder ingevoerd. —— De tweede behoort tot het Eerſte Deel, en beſtaat in *eenige Verbeteringen van het geen daar, omtrent het Finantieweezen van Saxen, gezegd is.*

(*) De Parenthefis is van den Schryver MEERMAN zelve. Dan hoe veele Lieden zyner denkwyze in het Staatkundige hebben ook hier te Lande de Verlichting tragten tegen te werken, en het met de daad gedaan!

Grondwetten van de Franſche Republiek, door de Nationale Conventie aan het Franſche Volk voorgeſteld, Fructidor, het derde Jaar der eene en onverdeelbaare Franſche Republiek. Uit het Fransch vertaald. Te Breda, by W. van Bergen. *In gr. 8vo, 58 bl.*

De Boekhandelaar VAN BERGEN bezorgt ons zeer vlings de Vertaaling deezer Grondwetten; die ongetwyfeld ſterk gezogt zal worden in deeze dagen, in ons Vaderland. Ze zyn voor geen uittrekzel vatbaar.

Het Slotädres van de *Nationaale Conventie* aan het *Franſche Volk* agten wy niet ongepast hier af te ſchryven. —— „ *Franſchen!* Na lange beroeringen, zult gy, „ met over uwe Conſtitutie uitſpraak te doen, uw lot „ bepaalen.

„ Zedert langen tyd had het Vaderland luide geroe- „ pen

„ pen om eenen vryen Regeeringsvorm, welke, in de „ Wysheid der Grondbeginzelen, de waarborg zyner „ duurzaamheid moet vinden. Hebben uwe Aangeſtelden „ (*Mandatarisſen*) dit doelwit bereikt? Zy gelooven „ het; zy hebben ſterk 'er de begeerte toe gehad.

„ Patriotten van 1789, die midden onder de Revo„ lutionaire klippen zuiver bleeft; Edelmoedige Krygs„ lieden, die uw bloed voor 't Vaderland ſtortte; Bur„ gers, die orde en rust bemint, neemt hier van het „ onderpand aan; het is in den Regeeringsvorm gelegen, „ welke U aangeboden wordt; deeze alleen ons den Vrede „ geevende, kan by trappen den overvloed en het geluk „ wederbrengen.

„ Franſchen! Burgers van alle de beroepen, van alle „ de gevoelens! herëenigt om U het belang van het „ Vaderland; ziet vooral niet om van het punt van „ waar gy afgaat! Eeuwen zyn 'er zederd zes Jaaren „ verloopen, en, indien het Franſche Volk moede van „ Revolutie is, is het niet moede van de Vryheid. Gy „ lydt, wel is waar; maar gy zult niet in nieuwe Re„ volutien te bewerken, maar in het eindigen van „ die, welke aangevangen is, het eindperk uwer rampen „ vinden.

„ Neen; gy zult aan de Republiek, die tot heden „ toe niet georganiſeerd was, de onheilen niet toeſchry„ ven, welke niet kunnen herbooren worden onder eenen „ Regeeringsvorm die vry zonder losbandigheid, en ſterk „ zonder despotismus, zal zyn.

„ Souverein Volk! hoort de ſtem uwer Aangeſtel„ den; het ontwerp van Maatſchappelyk verdrag, welk „ zy aanbieden, is gedicteerd geworden door de begeer„ te tot uw geluk; het komt U toe 'er uw zegel aan te „ hechten; raadpleegt uw belang en uwe glorie, en het „ Vaderland zal behouden zyn!"

Raad-

Raadgeving aan de Bevoorrechte Standen in de onderscheiden Staaten van Europa, voordvloeiende uit de noodzaaklykheid en eigenaartigheid der Grondbeginselen van het Staatsbestier. Door JOEL BARLOW. *Naar den derden Druk uit het Engelsch vertaald. Tweede Deel. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1795. *In gr.* 8vo, 105 *bl.*

Wy deeden, by de Uitgave van het Eerste Deeltje deezes Werks van den Staatkundigen BARLOW, des aankundiging, gepaard met eenige Aanmerkingen (*). 't Zelve bevatte vier Hoofdstukken; getyteld: I. *Het Leenstelsel.* —— II. *De Kerk.* —— III. *Het Krygsweezen.* —— IV. *De Handhaaving van het Regt.* Dit Stukje aangekundigd vindende, hoopten wy de nog beloofde Hoofdstukken: — V. *De Inkomsten en Uitgaven van den Staat.* —— VI. *De Middelen van bestaan.* —— VII. *De Letterkunde, Konsten en Weetenschappen.* —— VIII. *Het Regt van Oorlog te verklaaren of Vrede te maaken,* te zullen aantreffen; doch alleen het Vde Hoofdstuk vinden wy ons geleverd.

Een berigt des Schryvers meldt ons deswegen. „ Kort „ naa de uitgaave van het Eerste Gedeelte van dit Werk„ je, in February 1792 (†), werd myn aandagt na ande„ re voorwerpen afgetrokken, en 't was my niet mogelyk „ het Tweede Gedeelte zoo spoedig te voleinden als ik „ my in den beginne had voorgesteld. Ik verliet *Enge„ land* in November, en toen ter tyd de drie laatste „ Hoofdstukken, door my in de Inleiding aangekondigd, „ nog niet afgewerkt hebbende, liet ik dit Hoofdstuk, „ *over de Inkomsten en Uitgaven van den Staat,* in han„ den van den Boekverkooper, met verzoek om 't zelve „ afzonderlyk uit te geeven. Dan de dwang, welke men „ ten zelfden tyde in dat Land op de Drukpers legde, „ deedt hem het besluit neemen, om niet alleen dat ge„ deel-

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 't Jaar 1794, Eerste Stuk, bl. 497.

(†) Dus hebben wy de Tydsäanduiding van de Uitgave des oorspronglyken Werks, over welker gemis wy, ter aangeduide plaatze, in onze Beoordeeling, klaagden.

„ deelte van 't Werkje te laaten liggen; maar ook zelfs
„ uit te fcheiden met het verkoopen van het Eerfte. ——
„ Onlangs heeft hy myn handfchrift aan my te rug ge-
„ zonden: en thans geef ik het zonder de minfte verande-
„ ring over aan de Vrye Drukpersfe van *Parys*."

Welk een vreemd verfchynzel! Zulk eene Aanduiding wekt de aandagt. Ongeftoord is de Uitgave van het Eerfte Deel in ons Land gegaan, fchoon in 't Jaar 1794. Dan nu komt de Vertaaler met zyn naam te voorfchyn, daar de Opdragt aan den Burger-Reprefentant HAHN uit '*s Haage* onderfchreeven is door den Burger W. TROMP.

Wat dunkt u, Leezers, van den Aanhef deezes Hoofdftuks? —— „ De rampzaligfte toeftand, waarin eenig Volk
„ zich immer kan bevinden, is die, waar in deszelfs
„ Staatsbeftier het tot zyn voornaamfte doelwit ftelt om
„ de algemeene inkomften geftadig al meer en meer te
„ vergrooten. Zodanig een ftaat van zaaken is in waar-
„ heid niets anders dan een fteeds duurende Oorlog tus-
„ fchen een klein getal van lieden die het bewind in han-
„ den hebben, en de groote menigte van arbeidzaame
„ burgeren, die alles moeten opbrengen; of liever, ten
„ einde de dingen met derzelver weezenlyke naamen te
„ beftempelen (*), en geene andere uitdrukkingen te bezi-
„ gen, dan de zulke, welke de aart van 't geval zelfs
„ gedoogt, in dusdanige omftandigheden beftaat de eenige
„ werkelyke bezigheid van hun, die de algemeene be-
„ langen regelen, alleen te plonderen, en op eene be-
„ hendige en bedekte wyze te rooven, naar gelang het
„ een of ander dier beide wegen, die zy ten dien einde
„ kunnen inflaan, hun het meest gefchikt fchynt, om
„ hun oogmerk te bereiken: terwyl 'er intusfchen voor
„ het volk niets anders overig blyft, dan alleen dit, dat
„ het alles, wat het heeft, zoo zorgvuldig mogelyk ver-
„ bergt, of dit geduldig overgeeft, naar maate deszelfs
„ beheerfchers het hun afeifchen, en dat het dus, door
„ deeze onmenschlykheid tot wanhoop vervoerd, aan al wat
„ nyverheid heet, vaarwel zegt, en in eene veragtlyke
„ werkeloosheid zyne dagen doorbrenge, ten einde zich
„ dus voor het minst nog fteeds het verdriet te befpaa-
„ ren,

(*) BOILEAU, *Sat.* I. *J'appelle un Chat un Chat, et Rolet un Fripon.*

„ ren, van te moeten zien, dat het alleen voor den gee-
„ nen zwoegt, dien het met reden haat."

Harde *woorden* —— doch ongelukkig *waarheden*, die de Schryver betoogt. —— Wel is waar meest ten aanziene van *Engeland*. —— Maar veele passen ook *elders*. Wie voelt dit niet als hy leest, ten aanziene van de *Belastingen op de Leevensmiddelen* geheeven? „ De voor-
„ naame kunst, om deeze op zodanig eene wyze te leg-
„ gen, dat men verzekerd zy, dat die ook werkelyk zul-
„ len geheven worden, bestaat daarin, dat men de som,
„ welke men ten behoeve van het Staatsbestier verkiest
„ te heffen, den prys van al dat geene inlyve, waar
„ voor de menschen, geduurende hun geheele leeven,
„ genoodzaakt zyn geld te betaalen. Dit is iets, het geen
„ men aan al onze vermaaken, aan alles wat ons tot
„ gemak verstrekken kan, aan alles wat wy noodwendig
„ behoeven, even als het aas aan een visch-angel, vast-
„ hegt. Deeze angel is onaffcheidbaar aan het aas ge-
„ hegt, en het aas bestaat in ons aanweezen. Met opzigt
„ tot de byzondere Persoonen, ieder op zich zelven be-
„ schouwd, is het geenzins de vraag: *zullen wy de be-*
„ *lasting werkelyk betaalen, dan niet?* —— maar wel: *zul-*
„ *len wy blyven voordleeven?* —— De duur van het lee-
„ ven zelf bepaalt dus de volduuring der belasting, en
„ dus is dit de taal van het heerschend stelzel: ——
„ *Betaal uwe schatting aan het Staatsbestier, of wel be-*
„ *taal den tol aan de natuur!*"

Men waane egter niet dat de Burger BARLOW alle Schattingen en Belastingen verwerpe. Neen, ver van daar. Doch zyne Aanmerkingen en Bedenkingen deswegen zyn te uitvoerig en te aaneengeschakeld om hier plaats te vinden, en wy twyfelen niet of ze zullen in het Werk zelve naageslaagen worden. —— Wy hoopen dat de Burger BARLOW lust zal hebben, en gelegenheid vinden, om de nog ontbreekende Hoofdstukken af te werken; en dat de Vertaaler 'er zyne Landgenooten mede zal begunstigen.

Ge-

Gesprek van MINERVA *met den Burger* ELEUTHERIOPHILUS WEETGRAAG, *gehouden te Amsterdam, in den nagt tusschen den* 13 *en* 14 *Aug.* 1795. *Te Amsterdam, by* Schalekamp, Keizer, *en alom. In gr. 8vo,* 8 *bl.*

Het Beeld van MINERVA, te *Amsterdam*, op de *Noordermarkt*, zints den 19 Juny, geplaatst, met een *Schietloot* in haare rechte hand, ter aanduidinge van de *Gelykheid* in het staan *na*, en het begeeven *van*, alle Ampten en Bedieningen, met het Onderschrift: *Geen Gunst — maar Verdiensten*, wordt in dit Stukje voorgesteld een zeer misnoegd gelaad te hebben aangenomen. — De Burger E. WEETGRAAG met haar in gesprek treedende. Een Gesprek, waarin deeze Godinne, by den aanvang, betuigt, tot haar leedweezen, WEETGRAAG te moeten zeggen, *dat zyne* VRYHEID *nog een weinig kreupel was — dat zyne* GELYKHEID *nog eenigzins hinkte —* en *dat zyne* BROEDERSCHAP *nog wat veel over beide zyden mank gaat.*

Dit zyn de drie Hoofdstellingen over welke dit onderhoud loopt, en wy gelooven, dat de taal van MINERVA veelen, ten opzigte van een en ander deezer drie Onderwerpen, niet zeer aangenaam in de ooren zal klinken: te minder, om dat zy, in veele gevallen, *daadzaaken* bybrengt, die de Proeven opleveren van haare Stellingen. Deeze Proeven zyn soms dugtig en onwederlegbaar; in andere gevallen min beslissend; meer op veronderstelling en redenkaveling gegrond.

Wy twyfelen niet, of het zal Leezers in menigte vinden. Wat de wyze van voordragt betreft, 't ware te wenschen geweest, dat de Schryver zyne *Fictie* meer in 't ooge gehouden hadt. Men kan bladzyden leezen zonder om MINERVA te denken, en men zou haar geheel vergeeten, zo de Schryver haar nu en dan niet weder duidelyk in 't spel bragt. Haare taal ook, als zy meer rechtstreeks het woord voert, is wel wat de denkbeelden betreft, doch in de wyze van voordragt niet zeer gelyk aan zichzelve. Nu spreekt zy de taal passende aan de verbeelde *Godin der Wysheid*, dan weder vervalt zy in het laage. Het mengzel van *Heidensche* en *Christlyke* denkbeelden, daarenboven, veroorzaakt eene oneenpaarigheid, die, by het beter doorhouden van de Fabel, zou hebben kunnen vermyd worden.

Twee Redevoeringen, of zoogenaamde Voorleezingen, veelal in Hollandsche Spreekwoorden, gedaan in het Letterlievend Genootschap Doctrina et Amicitia, *in den Jaare* 1790 *en* 1793, *binnen Amsterdam. Te Amsterdam, by* W. Wynands, 1795, *46 bl. in gr.* 8*vo*.

Wy waren de plank geheel niet mis, toen wy vastftelden, dat deeze twee Redenvoeringen uit de pen vloeiden van denzelfden geestigen Schryver, wiens *Verhandeling over den Oorsprong en Lotgevallen van het Liedeken* WILHELMUS VAN NASSOUWEN wy onlangs aankundigden (*): deeze, schoon in tyd van Uitgave *vroeger*, was ons *laater* in handen gekomen; en vinden wy in de openbaare Aankundigingen vermeld, dat wy ze aan 't zelfde Vernuft te danken hebben. —— Borg durven wy 'er voor tekenen, dat men ze met geen minder genoegen, dan de even gemelde, zal leezen. De Opdracht aan vier Vrienden is van een zelfde gehalte. In dezelve stelt hy de redenen voor, waarom hy het hudje met mudje geeft, en den geheelen santekraam van zyne Spreekwoordelyke Redenvoeringen, bestaande in twee stuks. Onder andere geeft hy zynen Vrienden de gerustftelling: „ Deeze stukken zyn door „ my uitgesprooken in de fraaije dagen van *Olim*, niet toen de „ Duivel een klein kind was, maar toen Willem Friso, byge„ naamd de Vde, in een Engelsche Almanach, voor Koning „ van Holland wierd uitgekreeten, ik wil zeggen uitgeroe„ pen, en de Aristocratie, onder een Oranje dekmantel, den „ grooten Heer speelde, tegen allen en een iegelyk, die niet „ naar haare pypen wilde dansen, nog met het Staatkundig „ tydgeloof overeenkwam, het geen dan ten gevolge had, „ dat de vryheid van spreeken sommigen myner goede kennis„ sen is bekomen als de hond de worst, Adres op de Heilige „ weg en over de Plantagie, zonder dat 'er by my ooit of „ ooit een haan na gekraaid heeft, veel min een Christenziel, „ hoe genaamd, my immer, direct of indirect, dieswegens een „ rechterlyk compliment gemaakt, *posito sed non concesso*, dat 'er „ in ons midden een Afstammeling van den *Burger* Judas (†) „ was geweest, die gemeend had den Drommel dienst te doen „ met 'er kwaad uit te zuigen, en zulks ter plaatze des Ge„ zags getrouwelyk, of wel ongetrouwelyk, over te brengen, „ en dat, *Nota Bene*, niet tegenstaande, gelyk u bewust is, onze „ zeer

(*) Zie hier boven bl. 391.

(†) „ Niemand uwer stoore zich aan den tytel van *Burger*, den Verraader Judas gegeeven: want wie weet niet dat een ieder thans *Burger* genoemd wordt. Dit is zoo algemeen, dat de Man met het stokje in het Doolhof, by het vertoonen zyner Poppen, zegt, *daar hebt gy den Burger Salomon: daar hebt gy den Burger Goliath, enz.*"

„ zeer dierbaare Overheden in de laatste dagen van hun liefly
„ aanweezen het genoegen hebben gehad, om, zonder redenen
„ te geeven, want dit is juist niet de liefhebbery van een
„ Despoot of Inquisiteur, op ons vriendschaplyk en leerzaam
„ gezelschap de plak te leggen: zoo dat van dien kant geen ge-
„ vaar." —— In deezen trant gaat de Redenaar voort met re-
den te geeven van zyn in 't licht zenden deezer twee Reden-
voeringen.

In de eerste Redenvoering, aanvangelyk, getoond hebbende, dat 'er *niets nieuws is onder de zonne*, zegt de Redenaar:
„ Ik zal Ul. *voorleezen een aantal Hollandsche Spreekwoorden*,
„ die ik hier en daar met een enkel woord zal zamenhegten,
„ zodanig, dat daar uit een *totum quid*, een geheel, zal geboo-
„ ren worden.

„ Denkt egter niet M. H. dat gy in my Frans Baltes zult
„ zien herleeven. Neen, wy verschillen zoo veel van een als
„ het machtig Amsterdam van 't nederig Amstelveen. Wanneer
„ Gylieden de nagelaatene schriften van dien Held hebt inge-
„ zien, zult gy zekerlyk verstaan hebben de woorden, maar
„ geenzins den zin der woorden; doch by my zult gy verstaan
„ en de woorden en den zin, schoon Gylieden, zoo min als ik,
„ het verhandelde zult begrypen. Niet te min verbeeld ik my
„ dat gy 'er meer van zult wegdraagen, als van eenen on-
„ sterfelyken DE LOVER in zyne *wezenlykheid der dingen*. ——

„ Welaan, ik steek van den wal af, en begeef my langzaa-
„ merhand in zee, hoopende op uwe goedgunstigheid; want
„ onder zulk een zeiltje is goed roeijen, hoe zeer ik byna
„ niet weet, hoe ik de spillen by een zal krygen, hoe ik de
„ enden by elkander zal houden, of in wat vorm ik dit stuk
„ gieten zal: dewyl het zeker een heet hangyzer is om aan
„ te tasten; naardemaal men gevaar loopt van den Os op den
„ Ezel te springen; evenwel al doende leert men, 'er is geen
„ begin of 'er komt een einde: een gestadige jaager wint veld.
„ Het is my in deezen tot een goeden ruggesteun, dat schoon
„ Keulen en Aaken niet op eenen dag gebouwd zyn, komt
„ egter met den tyd Harmen in het wambuis, en alle dagen
„ een draadje word het een hembdsmouw in 't jaar: niet te
„ min leert my de Voorzigtigheid, de moeder der fyne bier-
„ glazen, dat men niet alles zeggen moet wat ons voor den
„ mond komt, aangezien aan de eene zyde het kwaad kersfen
„ eeten is met groote Heeren, en waarom niet met geletter-
„ de? en aan de andere zyde moet, in zulk een gezelschap
„ als dit, het kind zynen Meester niet willen leeren, dat zou
„ te passe komen als het vyfde rad aan den wagen."

Op deezen spreekwoordlyken trant tot het einde voortvaarende, gispt hy veeler Staats- en Regeeringsgedraagingen op eene allergeestigste wyze.

De tweede Redenvoering, vooral niet minder dan de eerste,

ste, slaat op het zelfde aambeeld: en verzoekt de Redenaar verlof, om zyne Hoorders „ wederom te mogen onthaalen „ op een *aantal gemeenzaame Hollandsche Spreekwoorden*, die; „ hoe zeer van elkander afwykende, echter, aaneengeschakeld „ zynde, eene Redevoering zullen uitmaaken, eene Redevoering nogthans, niet ongelyk aan het gelapte kleed van den „ Prins des Italiaanschen Tooneels."

Wy zullen 'er een brokje uit afschryven; onze Leezers herinnerd hebbende, dat deeze tweede Redenvoering in den Jaare 1793 gedaan is. „ Men moet somtyds lachen, dat men werk heeft „ ('t zy met oorlof gezegd) zyn buik vast te houden, wanneer „ men de menschen ziet zich in allerlei bogten wentelen en „ draaijen; kunnen zy met een leeuwenhuid hun oogmerk „ niet bereiken, dan doen zy een vossenvel aan: want zo als „ de juffrouw danst, danst ook haar hondeke. Neemt eens; „ is de zon, die zy aanbidden, Cæsarsgezind, dan wordt Cæ„ sar straks een Gideon, een Josua, een grenzen grendel, een „ Keizer als tweepaar Keizers, het kan niet beter, Saturnus „ Eeuw herleeft, Vivat de Prins! De Romeinen moesten in „ dien tyd ter degen mores leeren, zy hadden het van den „ onguuren gemaakt, en dagten dat het volk de Baas was, en „ de Regenten niet meer dan hunne Representanten; ja; in „ dit wanstallig geloof verkeerende, hadden zy de Koninglyke „ Waardigheid voor altoos gedaan gegeeven, en hunnen laatsten „ Koning juist niet geguillotineerd, (dit werktuig was toen „ nog niet in *viridi observantia*, in een groen dat is leevendig „ gebruik) maar echter zonder veel pligtpleegingen weggejaagd „ en gebannen; vervolgens hadden diezelfde Romeinen het ge„ bied zoo wat gesmaldeeld, tusschen den Raad en het Volk; „ met twee Burgemeesteren aan 't hoofd, en reutelden dus jaa„ ren lang van *Senatus Populusque Romanus*, ten blyke dat het „ volk ook iets in de melk te brokken had; maar in tyds „ veranderden *Burgemeesteren* zich zelven in *Burger-mees„ teren*; en zoo vervolgens zagtkens aan in Keizers: ten „ minsten Burgermeester Cæsar wierd Keizer, en toen lag „ de geheele Kersnacht des Volks aan stukken: hun gezag „ en invloed gingen om zeep, *Cæsar* boven! was veelal „ de klok, de oude Constitutie, dat is de eenhoofdige Regee„ ring, stak het hoofd wederom op, en sloeg der Vryheid ten „ eenemaal den bodem in. —— En zulks te regt, voegt 'er „ myne vleitong by, wat weet het Volk van die dingen? De „ Heeren moeten regeeren, en het Volk is in de waereld ge„ schopt om dienaar onderdaanig te speelen: zelfs, indien het „ gewed was, en gy zoudt 'er een duit aan verhooren, zou„ den deeze luiden, enkel en alleen om de Mynheer de schoe„ nen van de voeten te dienen, en zichzelfs niet te vergee„ ten, 't geen eigenlyk de ziel van de zaak is, by kris en „ by kras zweeren, dat de tiende Penning ten tyde van den

„ Hertog van ALBA nooit was ingerigt geweest om des Stad„ houders beurs en die van zyne Zoonen te vullen, nog om, „ met den tyd, onze Voorvaderen in witte kielen te doen „ loopen; maar eenvouwdig als een zoet en zagt huismiddel „ om hunne Gemeenelands Obligatien, welke onder het Graaf„ lyk Bestier machtig naar de kelder waren gegaan, op te zet„ ten, en onder dien dekmantel, want onder een zeiltje van „ dien aart is goed roeijen, die goede menschen, welke toen „ al van Vryheid begonden te droomen, en dat schynt hier te „ Lande een oud zwak te zyn, een caperson op de neus te „ zetten en onder sim te houden; op die wyze hun bewaa„ rende by eene lydelyke, dat is billyke, gehoorzaamheid, met „ de gevolgen en aankleeven van dien: waar uit zy dan afleiden „ dat onze Voorouderen elendig met den kop waren gebruid, „ of liever verregaande gezondigd hebben, wanneer zy „ hunne duiten aan den genadigen Heer niet aanstonds wil„ den opdokken, en deezer heilzaame belasting een spaak in „ het wiel te steeken. En dit beweeren zy niet zoo maar in „ 't honderd, neen, neen! zy hebben voor zich een krachtig „ argument tegen de Sociniaanen, het geen, schoon laater uit„ gedacht, echter, naar hunner inzien, werkt voor het voorle„ dene, het tegenwoordige en het toekomende, en dus een „ pleister is op allerlei wonden: namenlyk een hoogverlichte Se„ raphische uitspraak van de schranderste Leeraars der Sorbon„ ne, ten behoeve van den goeden LODEWYK DEN XIV, Koning „ van *Frankryk*, gegeeven, ter gelegenheid dat zyne Allerchris„ telykste Majesteit zoo iet of wat in zyn binnenste voelde „ kloppen (in de wandeling noemt men dat ding *Conscientie*) „ over zekere zwaare belasting, zyne geliefde Franschen Aller„ christelykst opgelegd. Die Hoogeerwaardighedens waren van „ advys, dat de Koning over deeze zaak geen de minste com„ plimenten met zyn gewisse behoefde te maaken; dewyl *de „ eigendommen der Onderdaanen persoonlyk de eigendommen der „ Vorsten zyn.* —— Op het zelfde aambeeld sloeg zeker Bis„ schop in zyn antwoord aan JACOBUS DEN I, Koning van *En„ geland*, toen deeze hem raadpleegde of hy geene Belasting „ mogt leggen zonder toestemming van het Parlement, *och ja „ Sire!* zeide deeze Godvrugtige Prelaat, *zou U zulks niet vry „ staan, Gy zyt de Adem onzer neusgaaten!*

„ By deeze bewyzen van Christen Godgeleerden hebben zy „ nog een Heidensch bewysje aan de hand. 't Geen, om dat het „ van een Vorst komt, by hun alles afdoet, naamlyk de tegen„ woordige Keizer van *Marocco*, en die man zou 'er immers „ niet om liegen? Keizers en Koningen liegen nooit, ten zy het „ in hunne kraam te passe komt. Ik zeg deeze Keizer, die vol„ gens de laatste brieven nog respireert, hadt niet lang geleden „ de Eer om in een Barbaarsch Manifest de Nationaale Verga„ dering der Franschen te berigten, *alles het geen de Souverai-*

„ *nen*

„ *nen gedaan hebben en doen, is de wille Gods.* —— Dus af-
„ gedaan. Zoo dat in dit stuk is het by hun een ronde O; die
„ het geheel behoort, behooren ook deszelfs deelen: en dit
„ weeten zy is eene Mathematische, dat is eeuwige, Waar-
„ heid."

Joseph van Arimathea, in zeven Zangen. Uit het Hoogduitsch van J. C. LAVATER. *Uitgegeeven door* J. VAN LOO. *Te Haarlem, by* A. Loosjes Pz. 1794. *In gr. 8vo. 175 bl.*

De meesten onzer Leezeren zullen ongetwyfeld den vermaarden Zurichzen Leeraar, en zynen schryfstyl, kennen, en hier ook den Man vol vuurige Verbeeldingskragt en hoogvliegende Bespiegelingen ontmoeten. Volgends het Voorbericht van den Burger VAN LOO, is dit Stukjen in rymlooze Jambi geschreeven, en het word hier den Nederduitschen Leezer in Poetisch Proza aangeboden. Het is bygevolg een Digtstuk, waarin men Digterlyke trekken verwagten moet: en zeker ontbreekt het hier aan dezelven niet. —— Hoewel wy zeer gaarne den Digteren eene Poëtische vryheid willen vergunnen, denken wy echter dat men in dezelve wel eens te verre gaat, vooral wanneer het waarschynlyke wat al te veel uit het oog verlooren word; en of dit hier niet nu en dan eens geschiedt, laaten wy den kundigen beoordeelaar over; ons ten minsten is het zo voorgekomen, dat aan Joseph en zyne Vrienden woorden in den mond gelegd worden, die de denkbeelden en bevattingen van Jesus Leerlingen te boven gaan. Voor 't overige is 'er zeer veel fraais en stichtelyks in dit Werkjen te vinden: en het tekent, over het algemeen, het warm gevoelig hart van den Schryver voor den verheven Persoon van onzen Zaligmaaker Jesus, en de sterkste hoogachting voor de zo zeer belangryke Waarheden des Christendoms: weshalven wy het met volle ruimte der leezing van alle hoogschatteren en beminnaaren des Euangeliums aanbeveelen.

Historie der Hervormde Kerke en doorluchtige Schoole te Gent, zedert haaren aanvang tot derzelver einde: door W. TE WATER, *Predikant te Axel. Nieuwe Uitgave, met een Aanhangzel, dienende ter verbetering en vermeerdering van dezelve Historie, door* J. W. TE WATER, *Hoogleeraar, enz. te Leyden. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1794. *In gr. 8vo. Behalven 't Voorwerk,* 380 *bladz.*

Indien de Leezer hier verwagtte eene algemeene beschryving der Reformatie te Gent te zullen vinden, zoude hy zich

zeer bedriegen. Het Werk bevat alleen eene Gefchiedenis van de Kerk dier Christenen, die zich, in onderfcheiding van andere, uit het Pausdom uitgegaane. Gezindheden, by uitftek Gereformeerden, of Hervormden, hebben verkoozen te noemen. Ondertusfchen heeft hetzelve voor de Liefhebberen dier Kerkelyke Oudheden zyne eigene waarde: 't is alleen maar te bejammeren, dat de geest van partydigheid, om niet te zeggen bitterheid, (die gewis eenen Historiefchryver niet past) 'er maar al te veel in plaats heeft. —— Behalven het Aanhangzel, op den titel vermeld, vind men hier nog de Levensbefchryvingen, of Lofredenen, van en op *Nicafius van der Schuere*, *Petrus Dathenus*, *H. Moded*, *Th. van Til*, en *Mr. Pieter de Ryke*, die zekerlyk hier en daar eenige niet overal voorkomende byzonderheden behelzen.

Liederen voor den Landman, *door* JAN VAN EYK, *Predikant te Loosduinen. Tweede Stukje. Te Amfteldam, by* J. Allart, 1794. *75 bl. in 12mo.*

Dit Stukje behelst 31 Liederen, getiteld: *Aan myne Landgenooten*, *het verlooren fchaap*, *het zieke*, en *het herftelde beest*, *het ploegen*, *het zaaijen*, *het eggen*, *by het rypen van het koorn*, *het maaijen*, *by het dorfchen*, *het braakland*, *op het boter-*, en *kaasmaaken*, *de luije*, en *de naarftige landman*, *de boomgaard*, *de onvruchtbaare boom*, *de bloefem*, *het wieden*, *de moes-*, *kruiden-*, en *bloemhof*, *fabbathslied*, *de vogelen*, *de leeuwerik*, *de oievaar*, *de hoenders*, *lente-*, *zomer-*, *herfst-*, en *winterzang*.

Tot eene proeve geeven wy het volgend ftukje:

BY HET MAAIJEN.

Want hy ziet, dat de wyzen fterven, dat te famen een dwaas en onvernuftige omkomen. Pf. XLIX. 11a.

WYZE: Pfalm CI.

't Is feest op 't Land. Het bly gejuich der maaijers
Vervangt de zucht, het zwoegen van de zaaijers;
De zoete loon van trouw volbragten pligt
Maakt d'arbeid ligt.

De Bindfter volgt den toon der jongelingen,
Hun zicht beweegt zich, op de maat van 't zingen,
Door 't goudgeel graan. 'Er tuimelt keer op keer
Een handvol neêr.

't Zie

'k Zie halmen, die nog langer moesten groeiën,
En airen, die nog frisch en welig bloeiën,
En ſcheuten, pas ter halver hoogte, ſtaan
In 't rype graan.

Spaar Maaijer! ſpaar die onvoldraagen ſpruiten!
Vergeefsch! — geen zicht laat in haar' zwaai zich ſluiten,
Zy volgt haar' weg, en hoort niet naar myn beê.
't Moet alles meê.

Welk onderwys, myn vrienden! voor ons allen!
Zoo doet de dood ook ryp en onryp vallen,
Ontziet geen' ſtaat, geen bloezem van de deugd
Noch teêre jeugd.

Wen God beveelt, dan moeten we allen ſterven,
De dood doet eens ons allen 't leven derven,
En velt ons neêr, bereid voor de eeuwigheid,
Of onbereid.

Dat wy dan elk, in ons onzeker leven,
Naar 't waar geloof en hartsverandring ſtreeven!
Hoe menig een, die hier geen acht op gaf,
Verging als kaf.

Wy vinden niet veel reden, om, in de beoordeeling van dit bundeltje, af te gaan van het oordeel, dat wy te voren (*) over het eerſte Stukje geveld hebben. Over het algemeen echter heeft het ons niet volkomen zoo wel bevallen, als het eerſte. Maar wy moeten 'er vooral byvoegen, dat wy wel gewenscht hadden, dat de Dichter den wenk, dien wy hem ter aangehaalder plaatze gegeeven hebben, opgevolgd, en minder zyne byzondere Godsdienſtige gevoelens, of die van het Genootſchap waar toe hy behoort, in zyne Liederen ingevlochten had. Hy kon dan meer algemeen nut geſticht hebben, en zommige plaatzen zouden aan verſcheiden Leezers die ſtuiting niet veroorzaaken, welke zy nu zeker geeven zullen. Vooral valt deze aanmerking op de ſtukjes getiteld *het zieke*, en *het herſtelde beest*. In het eerstgemelde zingt hy, onder anderen, bl. 7:

Ik, ik ben het, die meineedig
U beledig,
Daaglyks ongenoegen geef.
En dit ſtomme dier moet klaagen,
Smarten draagen,
Om het kwaad, dat ik bedreef

De

(*) *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1794. No. 3, bl. 141—143.

Deze harde leer zal voorzeker de toestemming van zeer weinige denkende Leezers verwerven, en dus weinigen stichten kunnen.

Zedelyke Geschiedenissen, Verhaalen en Vertellingen. Te Amsterdam, by A. B. Saakes; *'s Hertogenbosch, by* de Wed. C. A. Vieweg en Zoon, 1795. *In gr. 8vo,* 100 *bl.*

Wy zien altyd Verzamelingen van deezen aart met genoegen verschynen, om dat 'er doorgaans iets goeds, voor de geenen die ze in handen krygen, in gevonden wordt. Maar dikwyls hebben wy, met leedweezen, gezien, dat de Verzamelaars van zodanige Geschiedenissen, enz. met zo weinig oordeel te werk, en 'er zo ruw mede omgingen.

In de Verzameling die voor ons ligt vinden wy wel niets dat tegen het *zedelyke* aanloopt, maar ook evenwel niets dat zulk eene Verzameling noodig maakte. Veele der stukken zyn, in den waaren zin des woords, *Vertellingen;* de kinderachtige Raadzels, en weinig beduidende *Annecdoten*, (Anecdoten.) daar buiten geslooten: voorts zyn de meest gewigtige, en daarom ook de beste, Verhaalen *oude kost*, voor lang of kort reeds door ons elders geleezen; veele andere zyn van weinig of geen aanbelang, en sommige zelfs van alle waarschynlykheid ontbloot: en, behalven dit alles, is de styl en voordragt van dien aart, dat zy de onkunde des Zamenstellers, in taal en woordschikking, zo wel als de onnaauwkeurigheid des Correctors en *Drukkers*, in de spelling, en vorming des druks, by het *opslag des oogs*, terstond verraaden. —— Met één woord, alles is even slordig.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Christen beschouwd in zyne Grootheid. Door CHRISTIAAN WILHELM OEMLER, *Consistoriaalraad en Archidiaconus aan de Stads- en Hoofdkerk te Jena, en Medelid van de Keurvorstelyke Akademy der nuttige Weetenschappen te Erfurt. Uit het Hoogduitsch. In twee Deelen. Te Amsteldam, by* M. de Bruyn. *In gr. 8vo. Iste Deel (zonder de Voorrede van XLIII bl.)* 212. *IIde Deel*, 271 *bl.*

Een Schryver moge, om zyn goed oogmerk, lof verdienen, in de behandeling van een belangryk onderwerp; wanneer de uitvoering der opgevatte taak niet beantwoordt aan de verwagting van gezond verstand en bezadigd oordeel, moet hy, in zo verre, geagt worden, kwalyk geslaagd te zyn. Dit geldt omtrent den Consistoriaalraad en Opperdiaken OEMLER. Gelyk wy, meermaalen, onze beredeneerde hoogagting voor den Christlyken Godsdienst hebben aangekondigd, zo verheugen wy ons telkens over het verschynen van Geschriften, vervaardigd met oogmerk om dit gevoel van hoogagtinge, in de waereld der Christenheid, te verwekken of te versterken. Doch of het hier aangekondigde Werk tot dat doel berekend zy, lydt by ons eenigen twyfel. Wy bouwen dien twyfel op de manier van uitvoeringe, bestaande, genoegzaam doorloopende, in een zwellende, hyperbolische en deklameerende, voordragt, meer geschikt om de verbeelding weg te sleepen en te verbysteren, dan om eene verstandige overtuiging voort te brengen, welke alleen geschikt is tot het verwekken en bestendig maaken van vaste en duurzaame indrukzels. Een en ander staal, uit ontelbaar veele, welk wy vervolgens zullen aanvoeren, zal deeze oordeelvelling billyken. Vooraf zullen wy het oogmerk des Geschrifts aankondigen. Het is, te ontvouwen de waarde en voortreffelykheid, of, gelyk OEMLER het verkiest te noemen, de Grootheid, van den Christen, in de onderscheidene oogstanden, in wel-

ke hy kan befchouwd worden. Hy doet zulks in een Negental Verhandelingen, of Afdeelingen. Zie hier de Opfchriften : *De Christen* (hier zou de algemeene benaaming van *Mensch* beter gevoegd hebben) *groot in den ſtaat der Onſchuld; —— van wegen Gods liefde tot de menſchen ; —— door Jeſus Verloſſing ; —— door Jeſus Opſtanding en Hemelvaart ; —— door den Heiligen Doop ; —— door het Geloof ; —— door zyne vereeniging met God ; —— door de Heiligmaaking* ; en eindelyk, *groot door Gods bezondere Voorzorg en Regeering*. Vooraf gaat eene uitvoerige Voorrede, waar in de Schryver, naar zyne denkwyze, de *Oorzaaken* aankondigt, *waarom zooveelen de Grootheid van waare Christenen niet kennen*. Deeze Voorrede heeft zekerlyk haare waarde ; en wy zyn van oordeel, dat, indien de Schryver, in de bewerking van zyn groot plan, denzelfden bezadigden redeneertrant hadde in agt genomen, zyn Werk aan het verftandigfte gedeelte zyner Leezeren meer weezenlyke voldoening gegeeven, en meer algemeen nut zou geftigt hebben.

Voor eene verdere ontleeding, dan door eene algemeene opgave van den hoofdinhoud, is het Werk niet vatbaar. Ook zullen wy zyn doorgaand Leerftelzel niet toetzen, veel min, 't geen, naar onze wyze van denken, daarin met de waarheid onbeftaanbaar is, wederleggen. Dit ware ons te verdiepen in een Godgeleerd twistgeding, waarvan wy een doodelyken afkeer hebben. Volgens onze belofte zullen wy flegts eenige ftaalen ter proeve aanvoeren.

Spreekende van den ftaat der Onfchuld, en des *Christens*, of liever des *Menfchen*, Grootheid in denzelven, (want ADAM voert zeer oneigen den naam van Christen,) rigt OEMLER tot hem, onder andere, deeze aanfpraak : „ Gy „ waart Gode gelyk, in zyne wysheid. Gy kon„ det inzien, wat waarheid, wat goed, en wat kwaad „ was. De wegen der deugd waren u bekend. Gy wist „ den weg ten hemel, en ter waare gelukzaligheid. Uw „ verlangen was de hemel, en uwe wenfchen de zalige „ eeuwigheid. Uw verftand was doordrongen van een „ helder, een heerlyk fchynend licht. Uw wil was „ heilig. De neiging tot het goede was fterk. De afkeer „ van het kwaade was vuurig. Gy waart bekwaam, om „ in alles God te verheerlyken, en geheel tot zyne eer te „ leeven. Gy hadt het vermogen, om de zonde en alle

„ boos-

„ boosheid met ernst en yver te vermyden. Duizend be-
„ weegredenen drongen u, om heilig en Gode welbehaa-
„ gelyk te leeven. Dacht gy aan uwen Schepper, die
„ u heerlyk en wonderbaar gevormd had — die u zoo
„ veele kennelyke en onwraakbaare bewyzen zyner liefde,
„ zyner goedheid, zyner innige toegenegenheid gaf —
„ die u met zoo veele zaligheden overstroomde; welk een
„ heilige eerbied vervulde u dan, en noopte u, om
„ u zelven den Heere op het outer der onschuld en hei-
„ ligheid toetewyden, en u geheel aan Hem opteofferen!
„ Het Paradys was vol, overvloeiend vol, van de dui-
„ delykste en onwederspreekbaarste getuigenissen zyner
„ goedheid en liefde; en deeze alle spoorden u aan,
„ om alleen op God te zien, alleen aan God te denken,
„ alleen van God te spreeken, alleen God te looven,
„ en u met Hem alleen beezig te houden. Drongt gy
„ met uwe gedachten ten hemel is, voor welken gy ge-
„ schaapen waart, en waar verzadiging van vreugde en
„ lieflykheden aan de rechtehand des algenoegzaamen God
„ zyn — steldet gy u de grootheid uwer gelukzalig-
„ heid aldaar leevendig voor oogen; ô! welke krachtige
„ aanmoedigingen tot deugd en edele godvrucht trofst gy
„ alom aan!"

Als aldus gevestigd in de gevoelens van godsvrugt en heiligheid schildert OEMLER den eersten mensch. 't Is eene gewoonte van veele Godgeleerde Zamenstelschryvers, onzen Stamvader onder die gedaante te vertoonen. Onze Consistoriaalraad betreedt hier dus het oude pad. Hy doet het ook, met opzigt tot den spoed, met welken ADAM van die hoogte nederstortte in eenen poel, die een zo afgryzelyk, als zyn voorgaand standpunt bekoorlyk, aanzien heeft. Men hoore hem, en oordeele. „ In eenen staat van bevestigde onschuld," dus doet hy ADAM spreeken, tot zynen Maaker, „ kondet Gy
„ my niet scheppen; zulk eene bevestiging vereischt
„ eene vaardigheid, om de tegenovergestelde beweegrede-
„ nen tot het kwaade, ten allen tyde, te overwinnen, en
„ standvastig het goede te verkiezen. En zulk eene
„ vaardigheid is alleen door oefening te verkrygen; zy
„ kan my niet aangebooren worden. Ik moest my der-
„ halven noodwendig in de liefde tot het goede, en in
„ den haat tegen het kwaade, oefenen; ik moest zulk
„ eenen tegenstand ontmoeten, waardoor ik die noodige
„ vaardigheid verkreeg. Ik vereere des, ô myn Schep-

 „ per,

„ per, in deezen Boom der kennisse van goed en kwaad, „ uwe verbaazende wysheid. Ik erken uwe liefde, „ uwe gansch zonderlinge liefde jegens my. Want zoo „ vaak als ik deezen boom opmerkzaam beschouw, „ zoo vaak brengt hy my myne grootheid en myne voor-„ rechten te binnen; zoo vaak herinnert hy my die „ pligten, welken ik U mynen God schuldig ben. En hoe „ ligt was dit gebod! hoe overeenstemmend met myne „ natuur! De vrucht had eene schoone gedaante — dan „ dit moest my doen gedenken aan de allesovertreffende „ schoonheid mynes beminnenswaardigen Scheppers; het „ moest my opleiden, om Hem aandachtig te beschouwen. „ En wanneer ik deeze proeve doorgestaan hadde, zoude „ ik in het goede onveranderlyk bevestigd worden; zoo „ zoude ik opklimmen, gelukkig en met eere bekroond „ opklimmen, tot die volkomenheid, welke men alleen „ door oefening en door hebbelykheid verkrygt. Wie", doet OEMLER zynen geschetsten Grooten Mensch vraagen, „ wie van myne sterflyke nakomelingen zou niet ver-„ wacht hebben, dat ik zoo ligt een bevel zonder faalen „ zoude onderhouden? —— Dan zie! ik vergat wel draa „ mynen Schepper! ik strekte myne hand uit — ik pluk-„ te het ooft — ik at van hetzelve — overtrad het gebod „ — en zondigde! Ik zondigde verschrikkelyk! Ik zon-„ digde snoodlyk! Ik zondigde grouwzaam! Ik dacht „ niet meer aan myne uitneemende voorrechten; *maar liet* „ my door den stroom der zinlykheid onachtzaam wech-„ sleepen!" De volgende spraakwending van onzen Schry-ver tot den eersten mensch zullen wy, uit deeze Afdeeling, nog overneemen. „ Gy zult uwe hand naar de verbooden „ vrucht uitstrekken! gy zult die neemen —— en, on-„ danks het uitdrukkelyk bevel uwes Scheppers, van de-„ zelve eeten! O! beef! sidder! Bedenk u, koning des „ aardbodems! bedenk u, eerste burger van deeze wae-„ reld! bedenk u, eer gy de hand naar dezelve uitstrekt! „ bedenk u, eer gy ze neemt! bedenk u, eer gy van „ dezelve proeft! Waarlyk, God heeft het u uitdrukkelyk „ verbooden! Gy verliest daardoor uwe gelukzaligheid; gy „ verliest God en den hemel; gy stort u zelven in einde-„ looze rampzaligheid; gy wordt een kind des duivels, een „ kind des verderfs, een onderdaan in het akelig ryk der „ duisternis, een kind des toorns en der ongenade uwes „ Gods. De hemelen, boven uw hoofd, zullen beeven, „ en de aarde zal sidderen onder uwe voeten. Alle de

„ en-

„ engelen zullen treuren om uw ongeluk, en alle ſchep- „ ſelen uwen val bezugten." —— „ Dan" ('t is nog al OEMLER die tot ADAM ſpreekt) „ gy begeeft u dieper in ge- „ ſprek met den vyand uwer gelukzaligheid. Gy hoort „ hem opmerkzaam aan. Gy gelooft indedaad hem meer „ dan uwen Schepper, die nogthans de waarheid zelve „ is. O! welke affchuwelyke en ſnoode gedachten ryzen „ oogenbliklyk op in uwe ziel! Gy denkt dat uw God, „ die u beſtendig met zegeningen, als met geheele ſtroo- „ men, overſtortte, een afgunſtig Wezen is, die u niet „ gelukkiger wilde maaken, en niet wilde dat gy geluk- „ kiger worden zoudt." Wat wordt 'er, onder dusdanige aantygingen, van de zo hoog geroemde Zedelyke Recht- heid van ADAM, wanneer hy dus ſpoedig bezweek, by de eerſte gelegenheid, in welke zyne kragt te werk moest geſteld worden? De gulden middenmaat —— hoe ſchaars wordt zy in agt genomen!

Het Geſchrift verder doorleezende, ſtuitte onze opmer- king tegen eene plaats, in de Afdeeling; getiteld: *de Christen groot door Jeſus Verloſſing*. Het Systema, in dezelve begreepen, zullen wy hier niet toetzen; maar willen alleenlyk den Leezer in bedenking geeven, of het Schriftuurtaal mag heeten, wanneer OEMLER zyne rede aldus tot den gezegenden Verloſſer wendt: „ Godlyke „ Vriend! Gy zyt Gods eeniggebooren Zoon, —— het „ afſchynzel zyner Heerlykheid! —— Gy zyt de waare „ God, hooggeloofd in alle eeuwigheid —— de Heer, „ de Almagtige; de Heer, de Alweetende; de Heer, de „ Alwyze; de Heer, de Rechtvaardige; de Heer, de „ Algoede; de Heer, de Barmhartige; de Heer, die met „ zyne tegenwoordigheid alles vervult; de Heer, die alles „ geſchaapen heeft; de Heer, die alles regeert; de Heer, „ die alles onderhoudt; de Heer, die voor alles zorgt, „ vaderlyk zorgt; de Heer, in wien wy leeven, ons bewee- „ gen, en zyn; de Heer, die alles draagt door het woord „ zyner kracht; de Heer, aan Wien men niet zonder het „ diepst ontzag en den diepſten eerbied mag denken. — „ Gy oneindige Schepper, onbegrypelyke Godmensch, „ Gy treedt naar Golgotha! Gy ſtapt het bitterst lyden, „ den wreedſten dood, te gemoet; en zulks, om menſchen „ te verloſſen, om zondaaren met God te bevredigen! „ —— God zelf zal lyden! God zelf zal bloeden! God „ zelf zal ſterven! God zal de menſchen door zichzelven „ met zich verzoenen!" Liefst houden wy voor ons zel-

 ven

ven de gedagten, welke, onder het leezen deezer periode, in ons opreezen! Uit de aangevoerde proeven zal de Leezer den denk- en schryftrant des Consistoriaalraads genoeg kunnen afleiden. Wy bespaaren dus de moeite van verder uitschryven.

Zyn Verbonden met magtige Volken voor kleine Staaten voordelig? onderzocht ter gelegenheid van het vieren des geslooten en bekragtigden Verbonds tusschen de Fransche en Nederlandsche Gemeenebesten. Voorgedraagen in eene Kerkelyke Redevoering, op den XXI van Zomermaand, het eerste Jaar der Bataafsche Vryheid. Door BOUDEWYN VAN REES. *Te Leyden, by* Herdingh *en* du Mortier, 1795. *In gr.* 8*vo*, 48 *bl.*

De kundige RAMSAY merkt op, in zyne *Geschiedenis van de Noord-Americaansche Omwenteling*, dat schoon geschreeven Werk (*), de voordeelen optellende, welke die groote Gebeurtenis dit gedeelte der Nieuwe Wereld aanbragt, „ dat de beoefening der Welspreekenheid en der fraaije Letteren, in *America*, met gewenschter gevolg werd voortgezet naa dat de Geschillen tusschen *Groot-Brittanje* en de Volkplantelingen ernstiger geworden waren, dan immer te vooren. De menigvuldige Redenvoeringen, Aanspraaken, gaven ieder gelegenheid om zyne bekwaamheden te vertoonen, en verder een prikkel voor het aankomende geslacht, om zich op kunsten toe te leggen, welke haare eigene belooning medebragten."

In den loop onzer Letteroefeningen, hebben wy reeds te meermaalen gelegenheid gehad om op te merken, hoe de jongste Omwenteling hier te Lande den openbaaren Redenaaren gelegenheid verschafte, om met Opstellen voor den dag te treeden, die waare en rustige Welspreekenheid ademden. Wy deeden den Kanselredenaar VAN REES te kort, indien wy hem niet rangschikten, — wat schryf ik, —— indien wy hem geen voornaame plaats gaven, onder de Vaderlandsche Mannen, die met mannelyke Welspreekenheid zich lieten hooren. Het Stukje voor ons liggende verschaft 'er een voldingend bewys van.

De

(*) Zie onze Aankondiging hier boven bl. 466.

De keus der stoffe, ter op den tytel aangeduide gewigtige gelegenheid, is zo verstandig als de uitvoering schoon. De Redenvoering, uitgesprooken op een Dag, dien de Redenaar „ een der aangenaamste dagen zyns „ leevens" heet, „ waar op de verhevenste en reinste „ blydschap zyne gansche ziel vervulde ," draagt alzins de merktekenen dier verhevene aandoeningen, welke zich niet hooren laaten in een zwellenden en opgesmukten styl, (die ons zo vaak, ook in veele Staatsstukken, verveelde;) maar in den toon der waare Welspreekenheid. Zaaken worden 'er in afgedaan, en geen woorden verkwist.

Ter beantwoording der Vraage, het gepaste onderwerp te deezer gelegenheid gekoozen, „ *zyn Verbonden met* „ *magtige Volken voor kleine Staaten voordelig*?" geeft de Kerkredenaar, voor I, „ een beknopt Historiesch „ Tafereel van den voormaaligen staat van ons Vader- „ land, tot op het einde des voorigen Jaars, betrekkelyk „ tot deszelfs verbintenisse met *Engeland* en *Frankryk*." —— Ten II, schetst hy „ den hoogwaarschynlyk vee- „ gen toestand, waarin ons Vaderland zou zyn gedom- „ peld geworden, indien de verbintenis met *Engeland* „ nog langer hadt blyven aanhouden, en door den groo- „ ten en heuchlyken Ommekeer, welke wy thans plegtig en „ godsdienstig vieren, niet ware afgebrooken geworden." Waar uit hy, in de III plaats, toont, „ dat van zelve „ volgt, welke onschatbaare voordeelen, uit een Verbond „ met *Frankryk*, indien wy daarvan een goed gebruik „ weeten te maaken, onder den zegen van GOD, kunnen „ voortvloeijen."

Uit dit welaaneengeschakeld Stuk, 't geen in zyn geheel dient geleezen te worden, kunnen wy slegts ten voorbeelde van den styl het een en ander afschryven, en eene spraakwending, omtrent het slot des eersten deels, keuren wy hier toe niet ongepast. Aangeweezen hebbende, hoe de laatste Stadhouder, door vreemde hulp in te roepen, de Vryheid en Onafhangelykheid des Vaderlands aan *Engeland* ten prooy gaf, en, met het verlies onzer Vryheid en Onafhangelykheid, ons op den rand des verderfs bragt, vaart hy voort:

„ Ach! mogt ik hier uwe oogen afwenden van het „ akelig tooneel van vernedering en onderwerping, waar „ toe ons Vaderland, onder het snood beleid van den

„ listigen Brit, door den ondeugendsten en lafhartigsten „ tyran gedoemd werd! Mogt ik hier de opeengestapelde „ gruwelen, waar aan hy en zyne bewindslieden zich „ in dien tyd van zeven jaaren hebben schuldig gemaakt, „ voorby gaan! hoe gaarne spaarde ik u de smart en de „ verontwaardiging, welke uwe zielen op de herinnering „ daar van ontwaaren. Maar, wat zoude zoodanige in- „ schiklykheid baaten, daar de daaden van geweld, „ roof en verwoesting, door die Barbaaren gepleegd, nog „ leevendig in uw geheugen zyn, daar de wedergekeer- „ de bannelingen my, te recht, zouden beschuldigen „ van der waarheid geene hulde te doen; en gy allen my „ zoudt toeroepen, dat nooit grooter bewys van het bederf, „ in ons Staatsgestel, door de Pruissische Omwenteling, „ ingevoerd, kan gegeeven worden, dan het bedriegelyk „ en verraaderlyk gedrag, 't geen men met onze Broeders de „ Belgen heeft gehouden, wanneer men hen eerst door luie „ en dweepzieke monniken den opstand liet prediken, en „ naderhand aan mishandelende wraakzucht lachende over- „ gaf. — Gy zelven zoudt my toeroepen, dat nooit „ grooter blyk van zulke vernedering en vernietiging aan- „ weezig is geweest, dan die rol van gewaande groot- „ heid, welke men onzen bewindslieden heeft doen spee- „ len op het tooneel van bemiddeling tusschen den Duit- „ schen en Turkschen Keizer; terwyl men met gekroon- „ de moordenaaren heulde, om twisten en *verdeeldheden* „ te zaaijen onder een Volk, 't welk, *door het bekomen* „ zyner Vryheid, en het verbeteren zyner Staatsgestelte- „ nisse, streefde na die aardsche gelukzaligheid, waar toe „ de Schepper zyne kinderen geschikt heeft; maar welke „ hun door de vereenigde poogingen van redenlooze en „ huichelende Priesters, van zoogenoemde Edelen, men- „ schen zonder beginzelen, en zoo trotsch als onkundig, „ van ondeugende Staatsdienaars en bedorven Koningen, „ tot nog toe niet was vergund geworden. . . . . .

„ Dan hier mede vergenoegde men zig niet: men „ voegde zich openlyk by het vloekgespan van dwinge- „ landen, die gezwooren hadden de opdaagende straalen „ van verlichting te vernielen, en het *Fransche* Volk te „ dwingen om weder te keeren tot die nietigheid, in „ welke guichelspel, onder den heiligen naam van Gods- „ dienst, en dwinglandy, onder den geëerbieden naam van „ wettige gehoorzaamheid, hen zoo veele eeuwen gehou- „ den hadden. Eene geduchte kruistocht, tegen een

„ nieuw

„ nieuw foort van ongeloovigen, was beflooten, en de „ drie magtigfte Vorften van *Europa* vereenigden zig „ met eenen Vorst, die in zyne eigene Staaten zelf zeer „ veele verlichting verfpreid hadt, om alle het bedrog, „ de domheid en het bygeloof van de middeneeuwen en „ Zielendwang van *Rome* in *Frankryk* ten throon te voe- „ ren. Hier by kwam, dat men hier, ten bederve van „ ons Vaderland, vloog van de trotfche wenken van dat „ afgunftig *Engeland*, welk zich in deezen oorlog twee „ bedoelingen voorftelde, *Frankryk* naamlyk te vernede- „ ren, en ons te verzwakken: waar van, fchoon het eerfte, „ tot heil van *Frankryk* en Ons geluk, door Gods goed- „ heid, mislukt zy, is egter het laatfte, helaas! maar „ al te wel bereikt geworden —— bereikt op eene wyze, „ die tot GOD om wraak roept, zoo wegens het gedrag der „ *Engelfchen* als het beftier onzer bewindslieden."

Hoe zeer de *Christen-Redenaar* hier fpreeke zal het volgende ftaal toonen. „ De plaats, waar wy ons thans be- „ bevinden —— de gelegenheid waar by, en het oogmerk „ waar toe, wy hier vergaderd zyn, herinneren ons dat „ wy niet flegts burgers zyn van ons Vaderland; maar „ ook burgers van het Ryk van Deugd en Gelukzalig- „ heid, het Ryk van JESUS, en dat wy alzo als Men- „ fchen, als Christenen, hooger en edeler belangen hebben, „ dan die zich tot deeze waereld en dit leeven bepaalen. „ Ja, myne geliefde Broeders en Zusters, ook ten dee- „ zen aanzien, ook ter bevordering dier allergewichtigfte „ belangen, is de tegenwoordige heuglyke ommekeer zeer „ voordeelig. Als een der gewichtigften voor den echten „ vriend van Waarheid, Deugd en Godsdienst, tellen wy „ de fcheiding tusfchen de Kerk en den Staat. Nu zal „ de waarheid niet meer aan de willekeur van den dag „ onderworpen zyn. Nu zal het niet meer van de gril- „ ligheid des eenen of anderen dweepers, veel min van „ de bekrompene Godsdienstkennis van eenen Staatsdie- „ naar, of van die eener geliefkoosde Vrouwe, afhan- „ gen, wat de mensch voor waarheid, de Christen voor „ de Leer van JESUS, moet aanneemen. Nu zullen Staat- „ zucht en heerschzugtige woelingen de bemoeijingen van „ den vleyenden huichelaar niet meer zwaaijen, noch „ ginds en herwaards flingeren. Nu zal het gewisfe van „ den eerlyken, oprechten, vriend der waarheid niet meer „ geboeid zyn aan de voorfchriften der menfchen; of „ hy gedwongen zyn om gade en kroost aan gebrek en

 „ elen-

„ elende over te geeven. Nu zal Waarheid en Chris-
„ tendom niet meer zoo onderfcheiden weezen als 'er
„ verfchillende Staaten op de waereld zyn. Nu zal hier
„ niet meer als kettery of onrechtzinnigheid gedoemd
„ worden het geen elders gepreezen en aangemoedigd
„ wordt. Nu, nu zal de waarheid ons vry maaken; nu
„ zal de Geest der Waarheid ons opleiden tot de vol-
„ komen maate der kennisfe van JESUS CHRISTUS onzen
„ Heere; nu zal de Geest der Waarheid ons alle din-
„ gen leeren, welke wy te vooren niet konden draagen.
„ —— Nu, nu zal de Christelyke Kerk, de eene en
„ onverdeelbaare Gemeente van JESUS, waarvan hy al-
„ leen het hoofd is, niet langer verdeeld en vaneen
„ gefcheurd zyn door waereldfche belangen; nu zal nie-
„ mand zyn verftand en zyn gewisfe geweld meer behoe-
„ ven aan te doen met overleggingen, onder welke voor-
„ wendfelen hy tot de heerfchende Kerk zal overgaan,
„ gelyk eertyds veelen onder de Disfenters der waarheid
„ ongetrouw zyn geworden, om dat zy de tegenwoordi-
„ ge waereld lief hadden. —— Nu, nu is het tydftip
„ daar, Christenen! dat gy ernftig bedacht behoort te
„ zyn, om u, naar den wil van GOD, naar het bevel
„ van JESUS uwen Meester, te vereenigen, en daar door
„ het eenig ondoordringbaar bolwerk tegen het toenee-
„ mend bygeloof, de vermeerderende onverfchilligheid
„ en het doordringend ongeloof, op te werpen."

De beste Lesfen, Vermaaningen en Raadgeevingen, naar den tegenwoordigen ftaat gefchikt, fluiten deeze Kerkreden; doch wy moeten afbreeken, en het geheel der herhaalde leezinge en betragtinge aanpryzen.

Leerredenen, over het Leven van David. Door PAULUS BONNET, *Predikant te Rotterdam. VIIIfte Deel. Register. Te Utrecht, by* W. van Yzerworst, 1795. *In gr. 8vo. 242 bl.*

Gelyk de Leerredenen over het Leeven van DAVID, door den beroemden Kerkleeraar P. BONNET, in veeler handen zyn, en met graagte geleezen worden, dus twyfelen wy ook geenzins, of het thans afgegeeven Boekdeel zal in dank ontvangen worden. In een Voorberigt meldt de Uitgeever, dat hy, door koop, eigenaar zynde geworden van het geheele Werk, geraaden heeft gevonden,
het

het oor te leenen aan de begeerte van veelen na een uitvoerig Register, als eene handleiding tot het opzoeken van deeze of geene onderwerpen, waaromtrent men des vermaarden Leeraars gedagten verlangde te weeten. Met medeweeten en toeftemming van Ds. BONNET, heeft de Boekhandelaar YZERWORST daartoe eene bekwaame hand te werk gefteld, en bekleedt nu de vrugt diens arbeids de plaats van een *Achtfte Deel.* Het Register der Woorden en Zaaken, welke, in het geheele Werk, meer of min uitvoerig, worden opgehelderd, is met oordeel en naauwkeurigheid, en met geene geringe moeite, opgefteld. Men ziet 'er uit, dat de Leeraar BONNET een Man is van uitgebreide Geleerdheid, wiens Opftellen, behalven het ftigtelyke ten goede, daarin begreepen, ook ter vermeerderinge van kennisfe, met voordeel kunnen geleezen worden. Voorts geeft het geene geringe verdienfte aan dit Register, dat de Opfteller zich wel heeft willen verledigen, om den Inhoud van iedere Leerrede in een kort begrip byeen te trekken, niet flegts met opzigt tot het verklaarende of uitlegkundige, maar ook ten aanzien van het nuttig gebruik, welk uit het verhandelde in elke Leerrede kan worden afgeleid. Met volle ruimte kunnen wy alzo den bezitteren der Leerredenen het aanfchaffen van dit *Register*, als een allerdienftigst toevoegzel op dezelve, aanpryzen.

Paulus Banden de Bevorderaars van het Euangelium; of Leerrede over Philipp. I: 12-14. *Door* BROËRIUS BROES. *Te Leyden, by* K. Delfos, en Zoon, 1795. *In gr. 8vo.* 40 *bl.*

Aan de verwagting, welke wy, deeze Leerrede ontvangende, hadden opgevat, heeft dezelve niet beantwoord. Wy vleiden ons, hier te zullen ontmoeten een beredeneerd betoog, aangaande het alwys en aanbiddelyk beftuur des Allerhoogften, blykbaar in het doen medewerken van 's Apostels rampen en lotgevallen ter voortplantinge van de Christelyke Leere door onderfcheidene gewesten van den aardbodem. Eenen wenk indedaad geeft de Hoogleeraar, op bl. 12, van zulk eene ftrekkinge van Paulus Banden. Maar welk een ruim veld zou de geleerde Man, in zyne bekende veelweetendheid, gevonden hebben, om dit denkbeeld verder te ontwikkelen!

Veel

Veel meer nuts zou hy daar mede gestigt hebben, dan met de snipperende verklaaring van woorden en spreekwyzen van zynen Text. Met duizenden van soortgelyke Leerredenen is de waereld meer dan overlaaden. Het verstandig Christendom zou 'er geen nadeel by geleeden hebben, indien ook deeze Leerrede ware bepaald gebleeven binnen de muuren der Kerke, in welke zy wierdt uitgesproken.

Eenige Liederen van JODOCUS VAN LODENSTEYN, *behoudens den zin, in Taal en Schryftrant, tot aangenaamer en nuttiger gebruik, veranderd en op nieuws uitgegeven. Te Utrecht, by* W. van Yzerworst, 1795. *In* 8*vo*; 104 *bl.*

Vader VAN LODENSTEYN'S *Liederen* en KAMPHUYZEN'S *Stichtelyke Rymen*, benevens eenige weinige andere soortgelyke Opstellen, dienden voormaals tot Leesboeken, welke men in zeer veele Godsdienstige Huisgezinnen aantrof. Thans zyn zy genoegzaam geheel ter zyde geschoven. Verscheiden oorzaaken hebben daartoe zamengewerkt. Of men onder deeze oorzaaken niet moge tellen het verval van uitwendige Godsdienstigheid, of, veelligt, een nog erger verval, willen wy niet bepaalen. Zekerlyk moet onder die oorzaaken mede gerekend worden de tegenwoordige meerdere beschaafdheid en zuiverheid der Taale; welke ten gevolge heeft, dat de spelling van vroegere dagen in ons oog misstaat, en de smaak walgt van veele verouderde uitdrukkingen. Doch dat de Opstellen, by de Voorouders in waarde gehouden, daarom alleen, indien zy anders goede zaaken bevatten, moeten verworpen worden, is een stap, welken wy niet kunnen goedkeuren. Met genoegen leezen wy verscheiden Geestlyke Gezangen van hedendaagsche Dichteren; in verscheiden opzigten verdienen zy den voorrang boven die van voorgaande tyden. Met dit alles, wanneer wy letten op de oogmerken van deeze soort van Opstellen, een van welke, ongetwyfeld, is, de ziel met heilige beweegingen en godvrugtige aandoeningen te vervullen, dan hellen wy over tot het gevoelen, dat door het gebruik van de Ouden, dikmaals beter dan dat der Hedendaagschen, dit oogmerk kan bereikt worden. De eersten schreeven onder den invloed van hun gevoel, en volgden des-

zelfs

zelfs aandrang in hunne bewoordingen; terwyl eene te veel verfynde gekunsteldheid by de anderen wel eens de kragt des gevoels doet verzwakken of verflaauwen. Op deeze gedagte wierden wy geleid door de vernieuwde uitgave deezer Liederen; en wy stelden dezelve hier ter neder, met oogmerk om onze Leezers tot het stigtelyk gebruikmaaken van den arbeid diens Godvrugtigen Dichters uit te lokken. De moeite, door den waardigen Uitgeever, omtrent de Liederen aangewend, zal, hoopen wy, hier toe iets hebben bygedraagen. Ten blyke dat LODENSTEYN de kunst bezat om zich kort en kragtig uit te drukken, willen wy hier een enkel voorbeeld aanvoeren, uit zyn bekend Lied *Niet en Al.* Den Man, die zyn deel alleen in dit leeven heeft, spreekt hy, onder andere, aldus aan:

„ Een Pier, een Slek, een Rups uw' Hof
„ Verwelken doet:
„ Een schend'ge Tong uwe Eer en Lof
„ Vertrappelt met den voet.

„ Een Woord, een Wenk, een Waan uw' Vriend
„ Ten Vyand maakt:
„ Door Spyt of Nyd wordt onverdiend
„ Uw Klimmen ras gestaakt.

„ En bleef het all', nog blyft gy niet;
„ Ligt dezen Nacht
„ Eischt God uw' Ziel van U. Dan vliedt
„ Uw Goed, uw Eer, uw Pracht."

Verhandeling over de Gevolgen der Beet van Dolle Dieren; door JOSEPH CLAUDE ROUGEMONT, *Doctor in de Medecine, Professor in de Anatomie en Chirurgie op de Keurvorstelyke Academie te Bonn, Correspondent van het Koninglyke Genootschap te Parys. Te Utrecht, by* J. de Waal, Sz. 1795. *In gr. 8vo. 613 bl.*

Eene Verhandeling, door het Utrechts Genootschap met den dubbelen Eerprys bekroond, en thands onder den opgemelden tytel ook afzonderlyk uitgegeven. Zy behelst de oplossing eener Prysvraag, welke vorderde te bepaalen hoedanig de aart en uitwerking zy van het Gift der dolle Dieren, en welke de gepaste en zekerste middelen

len zyn, om deszelfs gevolgen voor te komen? Het Antwoord, ('t welk zo wel in 't oorspronglyk Fransch, als vertaald, hier voorkomt,) is een zeer wel uitgewerkt stuk, 't geen den Schryver niet weinig tyd en moeite moet gekost hebben. Het behelst eene zeer uitgebreide Letterkundige kennis van het voornaamste, 't welk, in vroeger en laater tyden, over deze ziekte is te boek gesteld, en dat zulks voorzeker niet gering is, blykt uit een bygevoegde lyst van de aangehaalde Auteuren, welke niet minder dan vyftien bladzyden beslaat. Wel is waar, dat des Schryvers arbeid merklyk is verligt geworden door de fraaije Verhandelingen, welke voor weinige jaaren, omtrent dit zelfde onderwerp, door de Parysche *Societé Royale de Medecine* zyn in 't licht gegeven, en mede een grooten voorraad van aanhaalingen, ter aanwyzing van de beste Schryvers over de Hondsdolheid, behelzen; dit echter vermindert de waarde dezer Verhandeling niet, dewyl de Heer ROUGEMONT zich niet slegts hier mede vergenoegd, maar 'er tevens zeer oordeelkundige aanmerkingen en gevolgtrekkingen uit de vergelyking dier onderscheiden Waarneemingen bygevoegd heeft, en daar door den aart en de geneeswyze der Watervrees trachten op te helderen.

Alhoewel er dus in dit stuk geene nieuwe Proeven of eigene ondervindingen van den Schryver voorkomen, welke een nieuw licht over de eigenschappen van het Dollehonds-gif, of de middelen tot afweering of geneezing van deszelfs uitwerkingen, zouden kunnen verbreiden, heeft echter deze Prysverhandeling daardoor zeer veele verdiensten, dat zy in een kort bestek, en op eene zeer Systematische wyze, al het belangrykste bevat, 't geen omtrent deze vreeslyke ziekte by de meeste Geneeskundigen van vroeger en laater tyden is opgetekend, en te gelyk eene zeer juiste beoordeeling behelst van alle die verschillende meeningen, welke zy omtrent de natuur en uitwerkingen van dit gif geopperd hebben, niet alleen, maar ook van dat verbaazend aantal van middelen, welke, 't zy als voorbehoedend, 't zy zelfs als geneezend, zyn aan de hand gegeven, en dikmaals met de grootste loftuitingen vereerd geworden. —— En, uit dit oogpunt beschouwd, verdient het Werk van den Heer ROUGEMONT de voorkeur boven alles, wat tot hiertoe over deze ziekte is in 't licht gegeven.

Ont-

Ontwerp, hoedanig der Bataven één en onverdeeld Gemeenebest-bestuur, langs Grondbeginzelen van de Rechten der Menschheid, Vryheid, Gelykheid en Broederschap, dient ingerigt te zyn. Welk soort van Belastingen 'er behooren ingevorderd te worden, die aan de behoeften van den Staat voldoen, en evenredig zyn aan het meerder of minder vermogen der onderscheidene Departementen, Steden, en Inwoonderen des Lands. Als mede hoe te handelen met de byzondere Staatsschulden der Provincien; welke de binnen- en buitenlandsche Staatsbelangens der Republiek zyn, om buiten 's Lands geëerbiedigd, binnen 's Lands het overheerschend Gezag geweerd, en het hoogst mogelyk Geluk des Volks bevorderd kan worden. Door CORNELIS ZILLESEN. *Te Leyden, by* Herdingh *en* du Mortier, 1795. *In gr. 8vo, 88 bl.*

De Burger ZILLESEN, die zich, reeds vóór jaaren, in Verhandelingen en Werken verdienstlyk gemaakt heeft, dan ook een tyd hadt, dat hy met den huik der *Aristocratie*, naar veeler oordeel, te kerke ging (*), heeft, in het door den breeden Tytel genoegzaam aangeduide Geschrift, veel in weinig zoeken te bevatten: en begeert, met regt, dat de Leezers van dit zyn Stukje, daar hy in gedagten met hun verschilt, die verschillen toetzen aan zyne Grondbeginzelen, daar hy, en dit is billyk, „ de Burgermaatschappyen beoordeelt naar de „ regelen van Menschen-kennis, niet zo als dezelve behooren te zyn, maar zo als men ze vindt; het volmaakte te willen zoeken is dwaasheid, en het dwaalen „ menschlyk."

's Schryvers Inleiding is ingerigt om de Eenheid der Gewesten voor te staan, en de Representative Volksregeering boven alle andere te verheffen, ook bepaaldlyk ten opzigte van ons Vaderland. Zyne redenen verdienen alle opmerking, en zyn gegrond op Menschkunde, en Bedreevenheid in 's Lands Geschiedenissen.

Dan laaten wy den Hoofdinhoud van dit kleine Stukje met 's Schryvers eigene woorden opgeeven. „ Om deeze „ stof-

(*) Zie onze *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* I Deel, 1 Stuk, bl. 246.

„ stoffe ordelyk te behandelen," zegt hy „ zo zal ik om-
„ trent het ontwerp der Constitutie my bepaalen tot de
„ naavolgende zaaken.

„ 1. Hoe zal men, om eene geregelde Volksrepresen-
„ tatie te hebben, het getal der Committenten, in de Ge-
„ westen, in het Landschap *Drenthe* en de Generaliteit
„ opneemen?

„ 2. Die opneeming daar zynde, hoe dan verdeeld?

„ 3. Wie zullen Stemgeregtigden zyn? Hoe en waar
„ die op te roepen? op wat manier zal men hunne stemmen
„ tot Kiezers opneemen, om alle cabaleering voor te
„ komen?

„ 4. Hoe zullen de Kiezers de Volksrepresentanten ver-
„ kiezen?

„ 5. Wie de kennisgeeving van de verkiezing der
„ Volksrepresentanten zullen doen? Zyn de Volksrepresen-
„ tanten verpligt die post aan te neemen of niet? Hoe veel
„ zielen zullen zy representeeren? Waar hunne zitting
„ neemen? Wat Declaratoir zullen de Volksrepresentan-
„ ten, voor zy geïnstalleerd worden, moeten tekenen?
„ Onder wien zal dat Declaratoir berustende moeten bly-
„ ven? Voor hoe lang dienen de Representanten te re-
„ geeren? Zullen zy allen te gelyk, of by gedeelten,
„ hun tyd verstreeken zynde, afgaan? Hoe lange zullen
„ zy, afgegaan zynde, moeten stilzitten, om weder ver-
„ kiesbaar te weezen? In welke noodige *Collegien* of
„ Commissien zullen de Volksrepresentanten zich verdee-
„ len? Wie zullen de Grondwetten van den Staat con-
„ cipieeren? Hoedanig de toestemming des Volks daar
„ op in te neemen, en op wat manier die te arres-
„ teeren?

„ Al het geen de Constitutie betreft opgegeeven heb-
„ bende, zal ik dan vervolgens het stuk der Belastingen
„ behandelen, langs zulke Grondregelen, als best ge-
„ schikt zyn tot algemeen geluk des Volks. —— En
„ eindelyk de binnen- en buitenlandsche Staatsbelangens
„ der Republiek overweegen, hoe alle overheerschend Ge-
„ zag geweerd, en de hoogst mogelyke welvaard des Volks
„ bevorderd kan worden."

Welk een aantal Vraagen! Hoe gewigtige en verre uit-
ziende zaaken neemt de Schryver voor zyne rekening
om te beantwoorden en te behandelen! —— Over 't
algemeen zal men moeten bekennen dat hy gelukkig
ge-

geflaagd is; fchoon men zyne begrippen niet alle toevalle.

In het zo zeer betwiste ftuk, wie Stemgeregtigden zyn, is hy voor uitzonderingen van Bedeelden uit de Armenkasfen, Huislyke Dienstboden, en van de Municipaliteiten afhanglyke Amptenaaren, van de Jooden, en van allen, die in het Hooofdgeld waarvan hy vervolgens fpreekt, de fom van vier Guldens niet betaalen. —— „ Alle verdere Mansperfoonen," fchryft de Burger ZILLESEN, „ den ouderdom van 20 Jaaren bereikt hebbende, zullen „ Stemgeregtigden weezen, zonder aanzien van Perfoo„ nen, of *hoedanig zy in het Staatkundige mogen denken.*" Hoe deeze ruimte, bl. 30 opgegeeven, ftrookt met het Declaratoir, bl. 31 te vinden, is ons niet duidelyk.

Op de Vraag, hoe veele Zielen de Reprefentanten zullen reprefenteeren, geeft hy deeze Calculatie op: „ Als ik 48,000 Zielen voor een Departement neem, dan zal de minfte Provincie (want hy houdt zich, om der zwakken wille, aan de oude verdeeling,) omtrent 2 Departementen hebben, ten minften zo men hier op geene kleinigheid ziet.

Gelderland fchat ik op	5	Departementen.
Holland —— ——	20	——
Zeeland —— ——	2	——
Utrecht —— ——	2	——
Friesland —— ——	3	——
Overysfel —— ——	2	——
Gron. Ommel. en *Drenthe*	2	——
Generaliteit —— ——	3	——
	39	Departementen. (*)

Ten flotte van deeze Afdeeling zegt hy: „ Ziet daar „ Bataven! eene korte fchets van een één en onverdeel„ de Reprefentative Gemeenebest-Conftitutie. Een kun„ dig

(*) „ Men kan ook, zo men zag, by opneeming der Zielen, „ dat 48,000 Zielen de verdeeling te onevenredig maakte, hier „ voor neemen de getallen van 45,000, 42,000, 39,000, enz. „ Getallen welke door 3 deelbaar zyn, om dat ik juist drie „ Reprefentanten voor één Departement neem, en waarvan 'er „ jaarlyks één afgaat."

„ dig Leezer ontdekt genoeg, dat al het voorgeſtelde maar „ eene ſchets is, die in veele opzigten zyne verbeteringen „ noodig heeft. Het hoofdoogmerk deezer Verhandelin- „ ge is maar om myne Medeburgeren voor te lichten „ in de noodzaaklyke waarheden, welke zy noodig heb- „ ben te weeten, om eene Nieuwe Conſtitutie daar te „ ſtellen." Deeze woorden, in alle ſchryverlyke nede- righeid gebruikt, mag men voor volle waarheid op- neemen.

In de behandeling van de Belastingen is de Burger breedvoerigst, en dit gedeelte het meest uitgewerkt. In zyn Plan houdt hy die orde, dat hy in ieder Artykel zaaklyk de ſoort van Belasting opgeeſt, en in de Nooten onder ieder Artykel bewyst, dat die Belasting overeenkomt met zyne opgegeevene Grondbeginzelen, of bepaalingen, en beantwoordt de tegenwerpingen, die men daar tegen zou kunnen inbrengen. Het geheele Montant der door hem voorgeſtelde Belastingen is 47,000,000; waaromtrent hy verklaart: „ Dit is zekerlyk veel meer, „ dan de Belastingen thans by alle de Gewesten opbrengen. „ Maar komen alle de binnenlandſche kosten van Dyken, „ Molens als anderzins, gelyk ook het onderhoud van „ Armen, tot de algemeene Kas van het Land, en zyn „ 's Lands Finantien met zulke enorme Staatsſchulden „ bezwaard, die voor alle de gewesten, de geguarandeer- „ de Negotiatie der Oostindiſche Compagnie daar onder „ gerekend, weinig minder dan 20 Millioenen aan Intres- „ ſen zullen bedraagen, dan behooren vooral Proviſio- „ neel de Belastingen niet minder op te brengen dan „ voorheen."

Zeer ſterk en juist zyn 's Schryvers aanmerkingen tegen de Gilden: en hy toont, hoe eigenbelang pleit voor de Gildebroers, maar het algemeen belang voor de Burgers; welk laatſte voor het eerſte moet gaan. „ Ja," voegt hy 'er nevens, en hy heeft de ondervinding tot getuigen, „ Ja, is volgens de Grondregelen der Induſtrie alle ſtremming in de kringen van werkzaamheid nadeelig, en „ daar en tegen een onbelemmerde werkzaamheid voordeelig, dan zyn de Gildens zeer ſchadelyk." —— 's Schryvers bedenkingen zullen den *Gildebroederen* zo min ſmaaken als den *Leeraaren* der geweezene *Hoofdkerk* zyn vermaan omtrent het Fonds van 't Geestlyk Comptoir, dewyl deeze, zekerlyk even als die van alle andere Gezindheden, door hunne Gemeenten, en niet uit 's Lands

kas-

kasfe, moeten betaald worden. — Een ftuk zeker van diep inzien; doch dat fchynt te flaapen. Herinneringen zyn hier noodig.

Eindelyk, omtrent zyn laatfte ftuk zyne gedagten met eene Bataaffche Rondheid medegedeeld hebbende, wenfchen wy, dat zyne vooruitzigten mogen bewaarheid worden, gelyk wy dit ook deeden bl. 78, zyn Betoog leezende over de mogelykheid „ om, by eenen algemeenen Vrede, al „ fpoedig tot aflosfing van Staatsfchulden te geraaken."

„ Ik teken," verklaart hy omtrent zyne laatfte Afdeeling, „ maar omtrekken; mogelyk, zo de ouderdom of floo- „ ping myner vermogens niet te naby zyn, dat ik dan „ myn Werk over de *Opkomst, Verval*, en *Middelen van* „ *Herftel*, nog vervolgen, en aldaar dan die ftoffe verder „ uitbreiden zal." — Dit Werk, 't welk zo veel goeds en gegronds bevat, wenschten wy dat de Schryver voortzette.

Verhandeling over de eerfte Beginfels der Regeering, *door* THOMAS PAINE. (*Uit het Fransch.*) *Te Leyden en te Haarlem*, *by de Gebroeders* Murray *en* A. Loosjes, Pz. *In gr.* 8*vo.* 35 *bl.*

Het *Fransch* en *Nederduitsch* deezer Verhandelinge is ons omtrent gelyktydig ter hand gekomen. De Vryheids geest, die alles, wat uit de pen van PAINE vloeit, by uitftek, kenmerkt, en over wiens Schryfwyze wy te meermaalen ons gevoelen geuit hebben, ftraalt in deeze weinige bladeren zo zeer, als in eenige zyner voorige Schriften, door, en verdient dit Stukje daar by gevoegd te worden, — niet alleen daarom, maar ook van wegen den treffenden, en, in deeze dagen, gewigtigen, Inhoud.

„ Want," om met PAINE bl. 5 te fpreeken, „ de Omwentelingen, die tegenwoordig als dreigen de geheele „ aarde door te trekken, hebben haaren oorfprong genomen in den ftaat des hier te behandelen verfchilftuks. „ De tegenwoordige oorlog is niet anders dan een ftryd „ tusfchen het Vertegenwoordigend Stelzel, gegrond op „ de Rechten des Volks, en het Erflyk Stelzel, gegrond „ op Overheerfching. Wat de benaamingen van Monarchie, Koningfchap en Ariftocratie, 't zy door „ de natuur der zaaken, 't zy door de kragt der uitdruk-

„ kingen, zo bestempeld, aangaan, zy kenmerken niet ge-
„ noegzaam het Erflyk Stelzel. Het zyn slegts zaaken
„ van den tweeden rang van het Erflyk Stelzel, en zy
„ vervallen van zelf als dat Stelzel van Regeering geen
„ recht van bestaan heeft."

Dit te bewyzen is 's Vryheidminnenden Schryvers hoofdtaak. Hier toe onderzoekt hy de Beginzelen. — En onderstaat voorts aan te toonen, dat de Erflyke Regeering geen recht heeft om te bestaan, dat men ze op geen beginzel van recht kan invoeren, en dat ze zelfs eene schending van alle beginzelen is. — Ten anderen, dat de Regeering door Verkiezing en by Vertegenwoordiging, of de Vertegenwoordigende Regeering, haaren oorsprong afleidt van de natuurlyke en eeuwige Rechten der Menschen.

Wy kunnen hem, in het betoog dier Stellingen, niet van stap tot stap volgen, en houden ons verzekerd, dat de Minnaars zyner Stellingen, met greetigheid, zich dit kleine Werkje zullen aanschaffen.

Byzonder breed, naar de uitgestrektheid der Verhandelinge, is de Schryver om de Algemeenheid van het Stemregt te verdeedigen tegen de veelvuldige uitsluitingen daaromtrent gemaakt. Zyn yvervuur gloeit als hy dat *Menschenregt* verdeedigt; de Leezers moeten, de Verhandeling zelve leezende, in dien zelfden yvergloed ontstooken worden. Mensch! wie gy moogt weezen, zo gy eerlyk zyt, PAINE is de Verdeediger uwer Regten!

Wy kunnen, egter, dit Werkje niet uit de hand leggen, zonder eenige *Aanmerkingen over de Middelen om de Vryheid te behouden*, die 'er het slot van uitmaaken, mede te deelen. — Aanmerkingen, met eene grootere maate van bedaardheid te neder gesteld, dan het vuur des Schryvers hem doorgaans toelaat, en die de overweegende nadenking onzer Medevaderlanderen vorderen, bovenal in het tegenwoordig Tydsgewrichte.

„ Het is," zo spreekt PAINE, „ niet genoeg de *Vry-
„ heid* in te voeren; het is ook belangryk dat men die
„ weet te handhaaven.

„ In de eerste plaats is het noodzaaklyk de midde-
„ len, geschikt om de Overheersching te verdryven, ter
„ voorbereiding van het invoeren der Vryheid, te on-
„ derscheiden van de middelen, geschikt om de Vryheid
„ te handhaaven, wanneer zy gevestigd is.

„ De middelen, waar van men zich in het eerste ge-

„ val

„ val bedient, worden door de noodzaaklykheid geregt„ vaardigd. 't Is gewoonlyk opſtand; want terwyl de „ Overheerſching beſtaat is het byna onmogelyk iets an„ ders te vinden. 't Is niet minder waar, dat, in den „ aanvang eener Omwenteling, de Omwenteling-party, „ naar welgevallen, eene uitgeſtrektheid van magt oefent, „ minder geregeld door de beginzels, dan door de om„ ſtandigheden; en dat de voortduuring van deeze wille„ keurige daaden een onoverkomelyke hinderpaal voor de „ vestiging der Vryheid of haaren duur zoude zyn, „ indien men haar al mogt vestigen. Men moet nooit „ eiſchen, of zelfs hoopen, in de beginzels eener Om„ wenteling, dat alle de enkelen (individus) terſtond van „ gevoelen zullen veranderen. De blykbaarſte en best„ gevestigde waarheid heeft nooit op éénen dag eene „ algemeene overtuiging gewerkt. De tyd en de reden „ kunnen alleen de menſchen opleiden tot de toeſtemming „ of goedkeuring van een beginzel; en zy, die niet over„ tuigd geweest zyn, hebben geen recht om hun te ver„ volgen, by welken de rede met meer langzaamheid „ werkt. Het redelyk beginzel der Omwentelingen is te „ onderrichten, en niet te verwoesten.

„ Zoo men, over twee jaaren, gelyk men hadt moe„ ten doen, aan *Frankryk* eene Conſtitutie gegeeven „ hadt, ben ik volkomen overtuigd, dat men de wanor„ den en geweldaadigheden zou vermyd hebben, die „ dat ſchoone land verwoest en de Omwenteling beſmet „ hebben. De vereeniging der *Franſchen* zou op eene „ Acte geſteund hebben; en ieder enkel (individu) zou „ het pad gezien hebben, het welk hy met veiligheid „ kon betreeden. —— Maar, in ſtede van eene Conſtitu„ tie, heeft men eene Revolutionaire Regeering inge„ voerd; een ongerymd verſchynzel, zonder beginzels en „ zonder een bepaald gezag; waar onder de deugd, of „ misdaad, afhing van de oogenbliklyke omſtandigheden, „ waar onder het Patriotismus van gisteren overmorgen in „ verraad verkeerde. —— Alle deeze gedrochtelykheden „ zyn het natuurlyk gevolg van 't gebrek aan eene Con„ ſtitutie; want de natuur en 't oogmerk van eene Con„ ſtitutie zyn, te beletten, dat de partyſchappen de Re„ geering naar hun welgevallen ſlingeren, beginzels ſte„ lende, die over hunne aanhitzingen de wagt houden, „ en die aan allen zeggen; ZO VERRE KUNT GY GAAN, „ EN NIET VERDER! Doch, wanneer men geen punt

„ van Constitutie heeft, maakt ieder enkel (individu) 'er „ eene, voor zich party kiezende; en terwyl de beginzels „ alle de partyen moesten bestuuren, zyn het de partyen, „ die over de beginzels beschikken.

„ De begeerte om te straffen is altyd gevaarlyk voor „ de Vryheid. Zy vervoert de menschen om de wysste „ wetten te bederven en te misvormen, dezelve verder „ en verder uittrekkende: daar en boven dezelve eene „ valsche uitlegging en eene onrechtvaardige toepasfing „ geevende. De mensch, begeerig zyne eigene Vryheid te „ handhaaven, moet volstrekt zyn ergsten vyand tegen „ alle onderdrukking verdeedigen: want deezen pligt schen- „ dende, geeft hy een voorbeeld, welks navolging „ het een of ander oogenblik doodlyk voor hem zelven „ worden kan."

Republikeinsche Redevoeringen. Eerste Stuk. In 's Gravenhage, by J. Plaat, 1795. *In gr. 8vo.* 192 *bl.*

Over de Verlichting. —— Over de waarde der Menschheid en eenige Republikeinsche Deugden. —— Over de Maatschappy. —— Over de Vaderlandsliefde. — Over de Vooroordeelen. —— Over den Godsdienst van vrye Burgers. — Vergelyking van het voorgaande en het tegenwoordig Bestuur. —— De waare Vaderlander. —— Over de beste Regeeringsvorm. —— Op het sluiten der Alliantie met de Fransche Republiek. —— Tafereel van de eerste Opkomst der Vereenigde Nederlanden. —— Aan myn Vaderland.

Ziet daar, Leezers! de Opschriften der Onderwerpen van de Redenvoeringen, in dit Stukje voorhanden; alle gewigtige, hoogstbelangryke en behandelenswaardige, Onderwerpen —— alle behandeld op eenen zwellenden trant. Aan het slot der eerste Redenvoering vinden wy een geschilderde schets van den staat van *Nederlandsch* toekomstige Welvaard. Wy zullen 'er alleen het laatste beeld met 's Schryvers sterk gloeiende verwen van vertoonen. —— „ Ziet gindsch uwe Koopvlooten van Noord- „ tot Zuidpool langs gekemde baaren stevenen. Ziet de „ bewooners der Overzeesche stranden op haare nadering „ juichen, in de handen klappen en vriendschaplyken „ tribuit brengen, geen bliksembraakende Zeekasteelen „ ontveiligen langer de golven. De Zee, aan alle vol-

„ ke-

„ keren gemeen, is vry als de natien; geen donderkloo-
„ ten gonzen meer langs haare vlakte, nog geen bloedvlag
„ fpiegelt zich in haare baaren, eeuwige vrede woont op
„ haar, en vriendfchappelyke Hoezeên, die de vol-
„ ken elkander toeroepen, klinken langs haare af-
„ gronden!" . . . . . .

Alles egter is niet in dien overdreeven ftyl: alle Redenvoeringen hebben 'er tog *wat* en de meeste *te veel* van. Min beredeneerd is daar door dikwyls de voordragt. De *Vaderlandsliefde*, dat fchoon Onderwerp, deelt in deeze misvormingen. „ Wy zullen ," zo hooren wy daar den Redenvoerder, „ de Vaderlandsliefde van eenen an-
„ deren kant, en wel als een ingefchapen trek, befchou-
„ wen, die aan alle volkeren gemeen is. Ja zich zelf
„ tot de redenlooze Dieren, en zelfs tot de beweeglooze
„ Planten, uitftrekt.

„ Wenden wy onze oogen op de woeste gewesten der
„ Aarde, waar eeuwig ys de ftroomen bevloerd, on-
„ fmeltbaare fneeuw de bergen bedekt, en onafgewisfelde
„ dorheid in de valeien heerscht, fchouwen wy op de
„ bewoonders van deeze Gewesten, de vreugd blinkt uit
„ hun oogen, en het vergenoegen fchenkt hun de rykfte
„ fchatten, en vergoed dubbel hun door de Natuur mis-
„ deelde Luchtftreek. Spreekt hen van gewesten, waar
„ onafgewisfelde vrugtbaarheid woont, waar zich Hemel
„ en Aarde vereenigen om een Paradys te fcheppen,
„ fpreekt hen van die Gewesten, en poogt hen met u
„ derwaards te troonen. Ziet dan de fchimpende glimlach
„ op hun gelaad, zy verachten uwe aanbiedingen, en zyn
„ met hun bemind Vaderland, hoe woest en onvrugtbaar,
„ dubbeld te vreden, en gereed dat tegen iederen aanval
„ van buitenlandfche geweldenaars te verdeedigen; ja dik-
„ wyls dapperder te verdeedigen, dan de inwoonders van
„ eeuwig vrugtbaare gewesten, hunne Paradyzen en Lust-
„ hoven ... of ... wenden wy ons na de dorre Zandwoes-
„ tynen, waar de zon den fchedel en het brandend zand
„ de voetzoolen van haare bewoonders verzengt, waar
„ vrugtbaare regen nog verkwikkende daauw nimmer de
„ wildernisfen verfrischt, en vraag den kroeskoppigen Moor
„ of hy u volgen wil, zyn antwoord zal u befchaamd
„ maaken, en meenigen ontaarten Vaderlander doen bloo-
„ zen." —— Wy zullen hier op geene aanmerkingen maaken, en laaten ftil aan zyne plaats het jammerhartig be-

 wys,

wys, in een goede zaak, van de *Dieren* en *Planten* ontleend. —— Valsche Munt!

't Kan niet wel anders dan uit gebrek aan een geregeld en wel vooraf doordagt plan ontstaan, dat men, op eene en dezelfde bladzyde, „ te verre van zyn onderwerp af„ dwaalt, en tot hetzelve wederkeert," zie bl. 68. Hier door „ dwaalt hy," volgens eigen bekentenis, „ geheel van „ zyn onderwerp af."

Het voeren van den Styl, waarin doorgaans deeze Redenvoeringen opgesteld zyn, loopt altoos gevaar van deerlyke vallen te doen, en van de hoogte in de laagte neder te storten; dit ook wedervaart onzen Redenaar te meermaalen. Men hoore hem in de Redenvoering over de beste Regeeringsvorm, anders geenzins de minste: „ De verschillende „ soorten van Adelregeeringen zullen wy thans niet be„ schouwen; zulks laat ons bestek niet toe; maar wy zul„ len nog eenige vlugtige blikken werpen op die welke „ weleer zo rampzalig voor myn Vaderland was, en waar „ onder wy te meermaalen brandende zuchten loosden, „ dan welke zuchten de Almachtige heeft verhoord, en ons „ tot een vry volk gemaakt.

„ Ryke maar dikwyls domme, by hunne Jachthonden „ opgevoede en van de Regeering des Lands niets wee„ tende, Edellieden wierden in den Raad getrokken; jonge „ Lafbekken, welke naauwlyks de roede ontwassen wa„ ren, wierden gesteld om over den Burger te heerschen, „ hoe konden deezen tog de belangens der *Onderdaanen*, „ welke zy tot Vaders hadden behooren te verstrekken, „ waarneemen? en hoe kon de Burger achting betoonen „ aan zulk eenen die zich dikwyls meer met kinderagtige „ kleinigheden bezig hieldt dan met het Vaderland te be„ stuuren? en dikwyls verwaardigden zulke baardelooze „ Jongelingen den in den dienst van zyn Vaderland oud „ geworden Grysaart nog niet met een groet, schoon „ deeze met de alleruiterste beleefdheid hun bejegende. „ Het sterven van eenen Jachthond, of het verlies van „ eene gekamerde Maitres, bragt hun in een kwaade luim, „ en dit moest dan de Burger ontgelden, schoon hy door „ zyn zweet en bloed de Jachthonden en Maitres zo „ wel als den jongen Lafbek hielp onderhouden."

De Redenvoering *op het sluiten der Alliantie met de Fransche Republiek* schynt, volgens eene Aantekening, de eenig daadlyk uitgesprookene in een Vaderlandlievend Ge-

zel-

zelfchap te * * * * * *, en met eenige veranderingen in deeze Verzameling geplaatst. Zy dunkt ons de beste.

„ 't Is waar," hooren wy daar in den Redenvoerder zeggen, „ gy hebt uwe Vryheid duur gekogt, indien „ men dezelve duur kan koopen; 't is waar men heeft „ honderd Millioenen van u geëischt, en kwaadwilligen „ hebben dit alomme uitgekreeten als onedelmoedig van „ de *Franschen*; maar, Burgers! wat ik bidden mag, „ overweegt toch eens wat deeze honderd Millioenen, ja, „ wat al het goud der aarde in tegenftelling komt met „ het bezit der Vryheid. En hoe veele Millioenen heb- „ ben niet de aanhangers van het voorig bewind doen „ aanbieden aan de *Franschen*, om van hun Vrede te „ verkrygen? Welke fchatten gy ook zoudet hebben moe- „ ten opbrengen, en wat hadt gy voor dezelve ge- „ kogt? Kluisters! Welaan, toont dan, Vryheidlieven- „ de Belgen! dat u geene opofferingen te dierbaar zyn „ voor het bezit der Vryheid, en dan zal de „ Voorfpoed welhaast uwe Provincien weder bewoo- „ nen."

De Redenaar toont alleszins, ondanks de opgemerkte gebreken, een warm Patriot te weezen: en in zo verre hebben zyne Stukken, wat ook aan de uitvoering hapere, verdienften. Taal en fpelling zyn vry ongehaavend. Beterfchap in 't een en ander verhoopen wy in een Tweede Deel.

Het Staatkundig Gedrag des Konings van Pruisfen beoordeeld in Staatkundige Aanmerkingen over het Vrede-Tractaat van zyne Majefteit met de Franfche Republiek, van den 5 April 1795. *En over het nader Tractaat van dezelve van den* 17 *Mey* 1795, *met opzigt tot de Demarcatie-linie en de Neutraliteit. Uit het Hoogduitsch. Te Leyden, by* A. en J. Honkoop, *en verder alom. In gr.* 8*vo*, 48 *bl.*

De *Dwaalingen van* PITT'S *tegenwoordig Beftuur*, waar van wy onlangs fpraken (*), vonden zeker by veele onzer Landgenooten rechtmaatigen ingang, by niet weinigen zal dit kleine Stukje, zyne *Pruisfifche* Majefteit betreffende, een dergelyk onthaal ontmoeten. Men ziet 'er uit hoe

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* 1795. bl. 532.

hoe men in *Duitschland* over den Vrede, door den Koning van *Pruisſen* met de *Franſche* Republiek geſloten, en byzonder over de *Pruisſen*, denkt.

De Opſteller van dit kleine, met veel vuurs geſchreeven, Stukje, die een yverig Voorſtander van den Keizer is, en geen Vriend der *Franſchen*, waarom de Vertaaler hier en daar eene kleine Aantekening maakt, om de uitvaaringen te verzagten of te wederſpreeken, brengt *daadzaaken* by, daar hy der *Pruisſen* gedrag, geduurende den Veldtocht, naagaat.

„ *Keur-Brandenburg*," op dat wy dit ten ſtaal van de ſchryfwyze bybrengen, „ is niet te vrede de oude en „ nieuwe Rykswetten zelf te ſchenden, maar het roept „ alle Ryksſtenden openlyk op om aan zyne zyde tegen „ de Ryksgrondwetten te handelen. —— Zullen dan alle „ Ryksbanden met geweld verſcheurd worden? Zal de „ enkele Adelaar tot eenen dubbelen groeijen? Zal 'er „ een Agter-Keizer in het Ryk opſtaan? Of zal des „ trotſchen TARQUINIUS ſpreuk ook de ſpreuk van „ *Pruisſen* worden: *Divide & impera* —— *odio habeant*, „ *modo timeant*. Verdeel en gebiedt —— zy mogen haa„ ten, zo zy maar vreezen. *Tot den algemeenen Vrede*, „ zeide CAMBACERES in de Conventie, *is voor ons thans gee*„ *ne hoop! Wy moeten onze vyanden ſcheiden, en wy kunnen* „ *alleen door byzondere Vreden te ſluiten tot eenen algemee*„ *nen Vrede geraaken.* Zoo zeide CAMBACERES, en zoo „ handelde *Pruisſen.* Maar de braave Medeſtenden zullen „ zich met het Rykshoofd vereenigen, en alle verfoeije„ lyke ſplitzingen met moed en braafheid tegengaan.

„ *Pruisſen* heeft dan Vrede gemaakt. *Pruisſen* heeft „ Vriendſchap geſlooten: met wien? —— met den dood„ vyand van het Huis van *Bourbon*, met de verdelgers „ van de Franſche Kroon. Wien heeft *Pruisſen* onder„ tusſchen zyne Koninglyke Waardigheid te danken? — „ Het Huis van *Bourbon.* —— Wien zyn vet *Silefie?* — „ Het Huis van *Bourbon.* —— Wien zyn werklyk Staat„ kundig beſtaan en zyn aanzien in *Europa?* —— Het „ Huis van *Bourbon*, en de Kroon van *Frankryk.* En nu „ verbindt *Pruisſen* zich met de Omwentelaars tegen het „ Huis van *Bourbon.* *Pruisſen* kent dan ſlegts zyne te„ genwoordige Convenientie, behartigt ſlegts zyn tegen„ woordig belang. In 't jaar 1792, hadt *Pruisſen* hoop het „ Huis van *Bourbon*, en in dat zyn eigen ſteun, te behou„ den: daarom greep het de wapenen op voor het Huis

„ van

„ van *Bourbon*; maar thans vervangt de *Fransche Republiek* het Huis van *Bourbon*, en daarom erkent *Pruissen* de *Fransche* Republiek, en fluit Vriendschap met „ haar. —— En die Vriendschap zou nog wel in eene „ daadlyke Alliantie kunnen veranderen. In dit zeer mogelyk geval zouden wy de Ryksstenden, tot hunne „ ernstige en rype overweeging, de volgende Vraagen kunnen doen. —— *Wat zouden de Stenden beginnen, als „ Pruissen de daadlyke Alliantie met de Franschen, die „ nu nog maar Vriendschap heet, tegen Oostenryk wilde aanwenden, en een Leger van honderd duizend „ Vryheidpredikers door de Rykslanden wilde laaten trekken?*

„ *Pruissen* vindt geen eind aan zyn roemen dat het „ 't gansche *Noordlyke Duitschland*, door zynen vrede, gedekt, en voor den Inval der *Franschen* gered, heeft. — „ Of de nakomelingschap deeze dekking ook zo zeer roemen zal, zal de tyd leeren: het gegeeven woord en de „ geslootene verdragen verbonden de *Pruissen* tot redding „ en dekking —— niet door eenen afzonderlyken oorlogsachtigen vrede; maar door heldenmoed, door volharding, door wapenen. Voor deeze soort van dekking „ erkent *Pruissen* zyne zwakheid."

In de aanmerkingen over het overige van het *Pruissische* Tractaat met de *Fransche* Republiek, van den 17 Mey, met opzigt van de Demarcatie-Linie: „Als eens," dus drukt de Schryver zich uit, „ Eeuwen na deeze onze Nakomelingschap de geschiedenis van den huidigen dag zullen „ leezen, en over de gruwelen van wetteloozc handelingen „ en meineedigheid, van woordverbreeking, van trouwloosheid, en verkleefdheid aan de overtreeding en overtreeders, verbaasd zullen staan —— dan moeten zy noodwendig in de verzoeking komen om te gelooven, dat „ hunne Voorvaders, of, als geschiedschryvers logenaars, „ als handelende persoonen schurken, of, als mishandelde „ partyen —— zwakke menschen, geweest zyn."

Om dit te staaven, dient de Beschryving der Demarcatie-Linie, en de bedingen daarby gemaakt. „ Waar was," vraagt de Schryver, „ in de gruwelykste tyden van eigendunkelykheid en willekeurigheid, van vyandschap met Keizeren en Tegenkeizeren, van trouwloosheid en woordverbreeking, ergens een Despoot die het ooit gewaagd heeft „ in zulk een usurpators-toon zoo arglistig tegen het gemeene welzyn in te werken, zoo eigendunkelyk Wetten te „ breeken, en in voor te schryven, zoo gewelddaadig en onbe-

„ schroomd

„ schroomd door te tasten, en zoo dictatoragtig vrye Medeltenden en Landen van hunne vryheid te berooven, „ en met eene pennestreek in de magt van overheerschende „ vyanden te speelen? —— Dat deeze Vraagen geene Declamatie, maar Vraagen der zuiverste waarheid en van „ het geschonden menschen-geluk zyn, zullen de volgende aanmerkingen klaar bewyzen."

Deeze aanmerkingen loopen over de Vraagen: „ Welke „ gevolgen heeft deeze listige Linie van Demarcatie, en „ deeze gedwongen Neutraliteit? 1. Op den tegenwoordigen Oorlog met de *Franschen?* —— 2. Op *Oostenryk?* —— 3. Op het gansche *Duitsche* Ryk." —— Derzelver beantwoording twyfelen wy niet of zullen veelen in dit kleine Stukje, waar over wy breed genoeg geweest zyn, zelve leezen.

Burgerlyke en Handelkundige Geschiedenis van de Engelsche Volkplantingen in de West-Indiën, door BRYAN EDWARDS, *Schildk. IIde Deel. Uit het Engelsch. Te Haarlem, by* A. Loosjes, Pz. 1795. *In gr. 8vo.*

Aan ons betuigd verlangen, om de Vertaaling van EDWARDS Werk, zo wel voegende by ROBERTSON'S sterk getrokkene *Beschryving van America*, voortgezet te zien, wordt door de Uitgave deezes Tweeden Deels voldaan. Het Eerste Deel aankondigende, hebben wy genoeg gezegd om dit Werk te doen kennen, en 't zelve voordeelig te onderscheiden van veele andere. Wy wyzen derwaards, (*) en bepaalen ons tot het verslag deezes Deels, 't welk geheel over *Jamaica* loopt.

Het eerste Hoofdstuk behelst: *De Ontdekking van Jamaica door* COLUMBUS. —— *Zyne wederkomst in* 1503. — *Fiere handelwyze van zyn Zoon* DIEGO, *naa den dood van* COLUMBUS. — *Hy neemt bezit van Jamaica in* 1509. — *Braaf gedrag van* JUAN DE ESQUIVIL, *eerste Gouverneur.* — *Stichting en het verlaaten van de Stad Sevilla Nueva.* — *Verdelging der Indiaanen.* —— *St. Jago de la Vega gegrondvest.* —— *De Tytel van Marquis geschonken aan* LODEWYK, *den Zoon van* DIEGO, *aan wien het Eiland voor altyd onderworpen wordt.* —— *'t Gezag komt op zyne Zus-*

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1794, bl. 579.

Zuster ISABELLA, *welke door Huwelyk haare rechten aan het Huis* BRAGANZA *overbrengt.* —— *Vervalt weder aan de Kroon van Spanje in* 1640. —— ANTHONY SHIRLEY *doet een Inval op het Eiland in 't Jaar* 1596, *en Coll.* JACKSON *in* 1638.

Te treffend, en te onderscheidend van veele gruwelen, die het blad der Geschiedenis van de Nieuwe Wereld bezoedelen, is eene daad van JUAN DE ESQUIVIL. „ Hy hadt den roem van een dapper Krygsman te zyn, en het strekt nog meer tot zyne eer, dat hy een van de zeer weinige Castiliaanen was, die in het midden van alle de gruwelen der bloeddorstige en besmettende roofzugt zich onderscheidde door edelmoedigheid en menschlykheid. Een uitsteekend voorbeeld van zyne grootheid van ziel wordt dus door HERRERA verhaalt. — Omstreeks den tyd dat hy van *Hispaniola* zeilde, om bezit te neemen van zyn nieuw Gouvernement van *Jamaica*, stondt zyn Mededinger OJEDA op zyn vertrek na 't vaste land. OJEDA verzette zich sterk tegen den beraamden togt van ESQUIVIL, en dreigde openlyk, dat, zo hy hem te *Jamaica* vondt, by zyne terugkomst van het vaste land, hy hem als een Oproerige zou doen ophangen. 't Geval wilde, dat OJEDA's reis in den hoogsten trap ongelukkig was: want, naa een reeks van rampen, allen zonder voorbeeld, leedt hy schipbreuk aan de kust van *Cuba*, en liep gevaar van ellendig om te komen, by gebrek aan voedzel. In dit oogenblik herinnerde hy zich, dat ESQUIVIL op *Jamaica* was, en zag zich tot het droevig uiterste gebragt, om hulp te moeten vraagen van denzelfden Man, wiens verdelging hy besflooten hadt; doch de edelmoedige ESQUIVIL was niet zo ras onderrigt van den nood zyns vyands, of hy lag alle zyne gevoeligheid af. Onmiddelyk zondt hy PEDRO DE NARVEZ, een Officier van Rang, na *Cuba*, om OJEDA na *Jamaica* over te voeren. ESQUIVIL ontving hem met de tederste deelneeming, behandelde hem, staande zyn verblyf, met alle mogelyke tekenen van onderscheiding en achting, en voorzag hem van middelen om spoedig en veilig weder na *Hispaniola* te komen." Aangenaam valt het, 'er te mogen byvoegen, dat OJEDA niet ondankbaar was aan zynen Weldoener.

Het tweede Hoofdstuk heeft deezen Inhoud: CROMWEL *verdeedigd wegens den aanval der Spanjaarden in* 1655. —— *Hunne wreedheden in de West-Indien strydig met het verbond van* 1630. —— *Voorstellen gedaan door* MODY-

FORD

FORD *en* GAGE. — *Sterk aangedrongen bewyzen van den laatsten.* — *Bericht van den Secretaris* THURLOC, *wegens eene Onderhandeling met den Spaanſchen Ambasſadeur.* — CROMWEL's *verzoek van Voldoening verworpen.* — *Staat van Jamaica by deszelfs in bezit neeming.* — Dat de Heer EDWARDS een zelfdenkend Man, en geen ſlaafsch Uitſchryver, is, blykt uit den aanvang deezes Hoofdſtuks. Hy ſchryft: „ 'Er is geen gedeelte der Engelſche Jaarboeken, by welker gebruik grooter voorzigtigheid noodig is dan de Geſchiedenis des beſtuurs van den Protector CROMWEL. De vooroordeelen der Partyſchap, die, in gewoone gevallen, door verloop van tyd, ſlyten, zyn tot ons in volle kragt overgekomen tegen dien gelukkigen overweldiger; en zyne bedryven, van het tydſtip dat hy tot het toppunt van gezag klom, worden nog met eene ſchrandere boosaartigheid, als of het onmogelyk ware dat onregelmaatig verkreegen gezag rechtvaardig uitgeoefend wierde, naagevorscht. 't Is derhalven niet vreemd, dat de dappere bedryven van den Protector tegen de Spaanſche Natie, in het Jaar 1655, onderworpen geweest zyn aan berisping, of dat Schryvers van zeer tegen elkander over ſtaande denkbeelden ſamenſtemmen in zyn gedrag, by die gelegenheid, in een verkeerd licht te plaatzen. De gemeenebestgezinde Vrouw (*) noemt het een oneerlyk werk, aan Zeeroovers pasſende, en de beſchaafde en welſpreekende verdeediger van de Familie van STUART (†) verklaart het voor eene onverantwoordelyke ſchending van een verdrag.

„ De uitgave van de Staatspapieren van THURLOC (den Secretaris) moest echter het gewigt deezer berisping verzagt hebben. In waarheid, men zal bevinden, dat niets dan een zeer onedelmoedig bedekken van de vyandelyke bedryven der Spanjaarden tegen de Engelſche onderdaanen, die te groot waren om geplooid te worden, den glimp zelf van goedkeuring aan de beſchuldiging kan geeven tegen CROMWEL, als hadde hy een merkwaardigen en verderflyken oorlog aangevangen, tegen een vriend en bondgenoot, ſtrydig met het belang van de Natie, en met ſchennis van de goede trouw der verbondenen. Zoo het gezag, waar mede de uitvoerende magt, hoe derzelver

(*) Mrs. MACAULEY's *Hiſtory of England.*
(†) DAVID HUME's *Hiſtory of Great-Britain.*

ver naar ook zy, is bekleed, geschikt is ten voorstande en ter beveiliging van den Godsdienst, Vryheden, en Eigendommen van het Volk onder zyn bewind, dan waren de maatregelen, door den Protector te dier gelegenheid genomen, niet alleen te rechtvaardigen, maar zy waren hoogstnoodzaaklyk, ja zelfs verdienstlyk: want het gedrag der *Spanjaarden*, byzonder in *America* gehouden, was eene verkorte verklaaring, ja zelfs een vertoog, tegen het geheele menschlyke geslacht. Ik zal eenige weinige aanmerkelyke daaden te berde brengen, om deeze verzekering te onderfteunen. Het onderwerp is aanmerkelyk op zich zelven, en zal, in veele opzichten, nieuw zyn voor den Leezer," — die, in 't vervolg deezes Hoofdstuks, zulks met de daad zal bevinden, en ook den Schryver, met graagte, volgen, als hy, in

Het derde Hoofdstuk, naagaat, de *verdere handelingen der Engelschen op Jamaica, naa deszelfs bezitneeming. —— Coll.* D'OYLEY *wordt tot President verklaard. —— Verschillen en sterfte in de Armee. —— Moedige poogingen van den Protector. —— Coll.* BRAYNE *tot Opper-Commandant verheeven. —— Zyn dood. ——* D'OYLEY *herneemt het bewind. —— Verslaat de Spaansche Troepen, die van Cuba in het Eiland gevallen waren. —— Zyn wys en aanhoudend bestuur. —— Bucanneesen. —— Bevredigend gedrag van* KAREL DEN II, *by zyne herstelling. —— Eerste vestiging van een geregeld Gouvernement op Jamaica. —— Lord* WINDSOR'S *Aanstelling. —— Koninglyke Afkondiging. —— Americaansch Verbond in 't Jaar* 1670. *—— Verandering van maatregels van de zyde van de Kroon. —— Nieuw Staatsgestel van Jamaica ontworpen. —— Graaf van* CARLISSE *aangesteld tot Hoofd-Gouverneur, ten einde het nieuwe Regeeringsgestel kragt by te zetten. —— Gelukkige tegenkanting der Vergadering. — Daar op volgende geschillen, betreffende de beveiliging hunner Wetten. — Geëindigd door de Revenue-Acte van* 1728.

Geniet Geschied- en Staatkunde, in de dus verre gebragte Beschryving van *Jamaica's* lotwisselingen, een aangenaam onthaal, Leezers, wien het om Land- en Natuurkennis te doen is, zullen zich verzadigen in het vierde Hoofdstuk; waar wy aantreffen *Jamaica's Ligging. —— Climaat. —— Gedaante van het Land. —— Bergen en daar uit spruitende voordeelen. — Grond. — Bebouwde Landen. —— Onbebouwde Landen; en aanmerkingen daar over. — Bosschen en Hout. — Rivieren en Mineraale Bronnen.*

ten. —— Delfstoffen. —— Planten. —— Graanen. —— Grasfen. —— Moezery. —— Tafelvrugten.

By onze Beoordeeling van het Eerste Deel hebben wy iets gezegd van de schilderagtige pen, die de Heer EDWARDS, als het te pasfe komt, meesterlyk weet te voeren; en kunnen wy ons niet wederhouden uit dit Hoofdstuk over te neemen zyne beschryving van de Gedaante des Lands, van welke, naar zyn zeggen, woorden alleen geen juist denkbeeld kunnen geeven; dan, oordeelende dat hy misschien in staat was om eenige uitsteekende byzonderheden af te schetzen, wier zamenvoegingen zo oneindig verscheiden zyn, dat ze gezien moeten worden om ze te begrypen, gaat hy in deezer voege voort:

„ Op een' kleinen afstand van den oever verheft zich het land in heuvels, die meer aanmerkelyk zyn uit hoofde van hunne schoonheid dan stoutheid: ze zyn alle van eene zagte helling, en gemeenlyk van elkander gesneeden door ruime valeijen, en romaneske oneffenheden; doch ze zyn zeldzaam steil; ook is de overgang van de heuvels tot de valeijen zeldzaam kort. Over het algemeen heeft de hand der natuur ieder heuvel tot den top met een byzonder geluk afgerond. Het meest treffende, dat zich met deeze verhevenheden paart, is de gelukkige ligging van de Peperboschjes, waar mede de meesten derzelven bekleed zyn, en de groote hoeveelheid groente van het Gras beneden, het welk men door *duizend* openingen ontdekt; maakende een aangenaam contrast met de donkerder tinten van de Spaansche Peper. Daar deeze boom, die niet minder aanmerkelyk is uit hoofde van deszelfs schoonheid als broosheid, niet lydt, dat eene plant als mededinger in zyne schaduw bloeit, zyn deeze boschjes niet alleen zuiver van kreupelhout, maar het Gras groeit 'er zeldzaam weelderig. De grond is over 't algemeen krytagtig mager, die een schoon digt Gras voortbrengt, zo glad en effen als de schoonste weiden in Engeland, en veel glansryker van kleur. — Over deeze oppervlakte verspreidt zich de Spaansche Peper in onderscheidene afdeelingen. Op de eene plaats zien wy groote bosschen; op de andere een aantal schoone groepen, waar van sommige de heuvels bedekken, terwyl andere langs de afhellingen groeijen.

„ Om het tooneel te verlevendigen, en de schoonheid te voltooijen, heeft de goedheid der Natuur het geheele land

land overvloedig met water voorzien. Geen gedeelte der West-Indien, dat ik gezien heb, vloeit van zo veele aangenaame ſtroomen over. Ieder valei heeft zyn riviertjen, en ieder heuvel zyn waterval. In een gezigtspunt, waar de rotzen over den Oceaan hangen, kan men niet minder dan acht doorſchynende watervallen, in een oogenblik, beſchouwen. Die alleen, welke lang op zee zyn geweest, kunnen oordeelen over de aandoening, welke de dorſtige reiziger op zulk een betoverend verſchiet gevoelt.

„ Zodanig is de voorgrond der ſchildery. Daar het land in het midden gedeelte des Eilands opryst, wordt het oog, de ſchoonheden, die ik opgeteld heb, voorbygaande, getroffen door een eindeloos amphitheater van houtgewas, onovertrefbaare hoogten van de hoogſte ſchaduwen des Ceders, en wydgetakte Palmboomen, en onnoembaare menigten van boſſchen, welker buitenſte lyn wegſmelt in de afgelegen blaauwe bergen, en deeze verliezen zich weder in de wolken.

„ Aan de noordzyde van het Eiland is het tooneel van eene andere natuur. In het landſchap, waarvan wy handelden, zyn de voornaamſte characters verſcheidenheid en ſchoonheid; in dat 't welk te beſchouwen ſtaat zyn de heerſchende trekken, grootheid en verheevenheid. Wanneer ik eerst deeze zyde des Eilands naderde, en van verre zulke verbaazende en ten hemel opſtygende ſteilten van blaauwe bergen aanſchouwde, die hier en daar de wolken verdeelden, was myne verbeelding; (een onbepaald maar ysſelyk denkbeeld vormende van 't geen verborgen was, uit het geen ik nu gedeeltelyk zag,) vervuld met verbaasdheid en verwondering. 't Gevoel egter, dat ik gewaar werd, was nader aan ſchrik dan aan genoegen. Schoon het verſchiet, voor my, in den hoogſten top ſtaatlyk was, ſcheen het my egter een tooneel van ſtaatelyke verwoesting. De afgebrooken ſteilte en ongenaakbaare rotzen hadden meer het aanzien van een chaos, dan eene ſchepping; en ſcheenen de uitwerkzels van eene verſchriklyke verwoesting op te leveren, die de natuur ten bouwval gebragt hadt. Het voorkomen werd egter gunſtiger by onze nadering; in het midden van tien duizend ſtoute trekken, te hard om door de hand der bebouwing verzagt te worden, ontdekten wy reeds verſcheide plaatzen, waar de hand der vlyt leeven en vrugtbaarheid hadt doen ontwaaken.

„ Met deeze bevallige tusſchenmengzels vereenigde zich de uit de hooger gebergten afloopende kom van laagere bergen, (die nu zigtbaar begonnen te worden,) bedekt met bosſchen en heerlyke groenten, om de ruwe ſtaatelykheid der hoogere ſteilten te verzagten en te vergoelyken, tot dat eindelyk de velden op den grond in 't oog vielen.

„ Deeze velden zyn uitgebreide vlakten, hoofdzaaklyk met Suikerriet, vertoonende by al den glans der bebouwing het groen der Lente, gepaard met de vrugtbaarheid van den Herfst, en alleen door den Oceaan bepaald, op wiens oppervlakte een nieuw en altyd beweegend ſchildery zich aan het oog vertoont: want ontelbaare ſchepen worden in verſcheide richtingen ontdekt, afen aanvaarende in de baaijen en havens, waarvan de kust overal voorzien is. Zulk een verſchiet van menschlyke ſchranderheid en vlytbetoon, bezig met de overtolligheden der oude waereld met de voortbrengzels van de nieuwe te verwisſelen, opent een ander, en, ik mag 'er wel byvoegen, een onbetreeden veld voor beſpiegelingen en opmerkingen.

„ Dus brengen de Bergen in de *West-Indien*, zo al niet op zichzelven voorwerpen van volmaakte ſchoonheid, veel toe tot de algemeene ſchoonheid der Natuur; en de Inwoonders kunnen zeker niet, dan met het diepst gevoel van dankbaarheid aan de Godlyke Voorzienigheid, de verſcheidenheid van lugtſtreek betragten, zo bevorderlyk voor de gezondheid, het genoegen en het vermaak, die deeze hooggelegen ſtreeken hun verſchaffen. —— Over dit onderwerp ſpreek ik uit daadlyke ondervinding;" welke hy bybrengt; doch in het Werk zelve moet geleezen worden.

Waar uit wy nog eene byzonderheid, de invoering van zeker Grasgewas betreffende, niet kunnen naalaaten aan te ſtippen; een blyk opleverende, hoe eene geringheid iets groots kan baaren. 't Is naamlyk het *Genueesch Gras*, 't geen, naar 's Schryvers oordeel, „ naast het Suikerriet in belangrykheid mag geſteld worden: daar het de meeste van de Landhoeven, of *Pens*, door het geheele Eiland hun oorſprong heeft gegeeven, die ook nog onderhouden worden voornaamlyk door dit onwaardeerbaar gewas. Hier van daan de overvloed van Hoornvee voor den Slachter en den Planter; die zodanig is, dat weinig markten in Europa rundvleesch tot goedkooper prys, of van beter hoe-

hoedänigheid, dan die van *Jamaica*, opleveren. Misschien is de vestiging van de meeste noordlyke Kerfpels geheel toe te fchryven aan de invoering van dit uitmuntend Gras, welke toevallig, omtrent vyftig jaaren geleden, plaats hadt; zynde deszelfs zaaden van de Kust van *Guinee* gebragt als voedfel voor eenige Vogels, die gefchonken waren aan Mr. ELLIS, Hoofdregter van het Eiland. Gelukkig leefden de Vogels niet lang genoeg om den geheelen voorraad op te eeten, en het overfchot, wel zorgvuldig achter een affchutzel gezaayd zynde, groeide en bloeide, en het leedt niet lang, of de begeerte, door het Vee vertoond om het Gras te bereiken, trok de aandagt van Mr. ELLIS, en bragt hem op de gedachte om het Zaad te verzamelen, en de Plant voort te kweeken; 't welk nu zeer voorfpoedig ftaat op de rotsachtigfte deelen van het Eiland; geevende groente en vruchtbaarheid aan landen, die anders de bebouwing niet waardig waren."

Ten flot van dit Deel vinden wy de *Hortus Eastenfis*, of *Naamlyst van vreemde Gewasfen in den Tuin* van HINTON EAST, Esq. *op de Bergen van Leguanen, op het Eiland Jamaica*, ten tyde van zyn overlyden, door ARTHUR BROUGHTON, M. D.

Reis door Madagascar en de Oost-Indien. Door den Heer ROCHON, ***Lid van de Academien der Weetenfchappen van Parys en Petersburg, Sterrekundige van de Franfche Zeemagt, Opziger van het Natuurkundig Kabinet des Konings van Frankryk, enz. Uit het Fransch vertaald. Te Dordrecht, by*** de Leeuw en Krap; ***behalven de Inleiding van*** 48 ***bl.*** 290 ***bl. in gr. 8vo.***

De Schryver deezes Werks zegt van zichzelven ,, dat hy ,, geen Man van Letteren is, en dat men zich des genoeg ,, zal overtuigd vinden door 't gebrek aan regelmaat en orde ,, in alles wat hy gefchreeven heeft. Alleen heeft hy door het ,, uitgeeven van dit Werk aan het oogmerk om nuttig te willen zyn willen beantwoorden. Door den fmaak van zyn tederfte jeugd overgegeeven aan de ftudie der ftipte weetenfchappen, is de kunst van opftellen hem geheel en al vreemd." (*Inl.* bl. XXX.) — Deeze betuiging willen wy gaarne voor meer dan eene enkele pligtpleeging aan den Leezer houden. Het ftuk voorhanden behelst de bewyzen in zich: doch is het daarom niet verwerpelyk, fchoon eene betere fchikking 'er gevalliger houding aan zou byzetten, en medewerken tot zyn groote doel, nut te doen. En wel bepaaldlyk om het

Eiland *Madagascar*, „ en de voordeelen, die men uit de Bezit„ tingen, welke men daar oprigtte, zou kunnen trekken, aan te „ wyzen, zo deeze Bezittingen gegrond waren op het geluk „ en het onderwys deezer goede Eilanders." —— Eer aan 's Schryvers hart doet de daar mede overeenstemmende bedenking, waarmede hy de Beschryving van dat Eiland aanvangt.

„ Het Eiland *Madagascar*, schryft hy, heeft de hebzugt der „ *Europeaanen* opgewekt, zoo dra het ongelukkig genoeg was „ een weinig by hen bekend te zyn. Zyne uitgebreidheid, de „ rykheid van zynen grond, en de onderscheidenheid zyner „ voortbrengzelen, scheenen der Natie, die hetzelve overwin„ nen zoude, voorregten in den Koophandel aan te bieden, „ die men zich niet zoude veroorlofd hebben te verwaarloo„ zen. Gelukkig heeft de ongezondheid der lugt het tot heden „ voor het juk dier beschaafde Volken bevryd, die de onregt„ vaardige en barbaarsche begeerte hebben, om onder hunne „ heerschappy alle Volken te verslaaven, die zy *Wild* genoemd „ hebben, om dat zy de zeden en gebruiken der *Europeaanen* „ niet bezitten.

„ Daar is niet ééne éénige dier beschaafde Natien, die zich „ beroemen kan eenig gering belang van den Koophandel aan „ de heilige beginzelen van de Wet der Natuure opgeofferd te „ hebben. Alle hebben zy onregtvaardig en barbaarsch geweest; „ bynaar alle hebben het staal, het vuur, de verwoesting, „ in de plaatzen gevoerd, naar welke de hoop op winst hun „ gelokt hadt. Moesten zy dan vergeeten, dat de grond, op wel„ ken die Wilden leeven, aan deezen toebehoort, gelyk die „ op welken wy leeven aan ons toekomt?

„ De *Europeaanen* zouden weezenlyker en bestendiger voor„ deelen van dit Eiland getrokken hebben, indien zy zich be„ zig gehouden hadden om hunne kunsten en nyverheid in die „ streeken te voeren, die van dezelve verstooken zyn. Deeze „ geschenken zouden niet vrugtloos geweest hebben, en de „ Koophandel zou weldra ondervonden hebben hoe zeer dit „ zagt en menschlievend middel te verkiezen is, boven de on„ regtvaardige en wreede middelen, van welke men gebruik „ heeft gemaakt, om de ongelukkige inwoonders der Landen, „ die eenig nieuw voorwerp van rykdom aanboden, te onder„ werpen."

Het zelfde doel van nut te weezen heeft de breede *Inleiding* doen gebooren worden, welke ons eene Beschryving oplevert van *Isle de France* en *Bourbon*, die, ter oorzaake van derzelver nabyheid *aan*, en groote betrekking *op*, *Madagascar*, zulks verdienen: en van welke de eerste Oprigtingen der *Franschen* op *Madagascar* altoos afhangelyk zullen moeten weezen. Belangryk is deeze Inleiding, zo om de Beschryving dier Eilanden zelve, als om het berigt van den Archipel, door den Heer ROCHON met veel oplettendheids bevaaren: en waarin hy de mis-

sla-

ſlagen op de Kaarten van den Heer D'APRES aanwyst, van welke eene den Schryver bykans Schipbreuk hadt doen lyden. Hy heeft ze met alle mogelyke zorg aangeweezen. Omtrent voorwerpen, van zo veel gewigts voor het behoud van den Zeeman moet men, gelyk hy te recht aanmerkt, niets ontzien dat tot volmaaking van de Zeevaardkunde dienſtig kan zyn. Van deezen Archipel, bezaaid met klippen, die ten noorden van de beſchreevene Eilanden ligt, dient zyne Beſchryving om aan de Zeelieden de hoog noodzaaklyke aanwyzing te doen van de hinderpaalen, welke zy te overwinnen hebben, zo zy, in het onguntige jaargetyde, een korten weg na de Kust van *Cormandel* willen neemen. — Of in het oorſpronglyke *Franſche* Werk, 't geen wy niet kennen, eene Kaart, eene volgens de Waarneemingen van den Heer ROCHON verbeterde Kaart, van deezen *Archipel* zy, weeten wy niet; in de Vertaaling heeft men ze niet bezorgd: en zou egter zulk eene Kaart, eerst weezenlyken dienst aan de Zeevaardye kunnen toebrengen. Deeze *Inleiding* behelst, behalven het reeds aangeduidde, eene Beſchryving van de oude Zeevaart in de *Aziatiſche* Zeeën, de Lotgevallen der Volkplantingen op *Isle de France* en *Bourbon*, als mede een berigt van de Orkaanen, die op 't eerstgemelde Eiland woeden, en de voorzorgen tegen derzelver verwoestingen te neemen.

Het Werk zelve, aan 't welk de naam van *Reis* min voegt dan die van *Beſchryving*, treffen wy een breedſpraakig verſlag aan: Vooreerst van het Eiland *Madagascar in 't algemeen*; van de vroegſte ontdekking der *Europeaanen*; de Landverdeeling, Ligging, Grondgeſteltenis, Voortbrengzelen, Inwoonderen; doorvlogten met aanmaaningen, hoe dezelve, ſchoon *Wilden*, als *Menſchen* verdienen behandeld te worden.

Een andere Afdeeling voert ten Opſchrift: *van het Zuidelyk gedeelte van Madagascar*. De onderſcheiding by de Bewoonderen in Geſlachten is zeer groot; en heeft by hun eene Overleevering plaats, die den grond deezer Ongelykheid ontvouwt. „ Zy, naamlyk, welke ouder deeze Inwoonderen eenige ervaa„ renheid bezitten, verhaalen, dat de Schepper van hemel en „ aarde, uit het lichaam van den eerſten Mensch, geduurende „ dat hy ſliep, zeven Vrouwen nam; deeze zyn de Moeders der „ onderſcheidene Geſlachten.

„ Het geſlacht der *Rhoandrians* is uit den eerſten Mensch, „ en uit de Vrouw, die uit zyne Herſſenen gevormd is, ge„ ſprooten. — De Moeder der *Anacandrians* en der *Ontzoaäs* „ zyn van zulk een edelen oorſprong niet; de eene is van den „ Hals, en de andere van den linker Schouder, afkomſtig. — „ Het geſlacht der *Voadzieris* is zyne geboorte aan den eerſten „ Mensch, en aan de Vrouw, die geduurende dat hy in diepen „ ſlaap lag uit zyne rechter zyde voortgekomen is, verſchul„ digd. — De Moeder der *Lohaviths* en der *Ontzaäs* komt van

 „ de

„ de dyen en van het vet der beenen; maar de afkomst der „ Ondeves is laager, men doet die van de zoolen der voeten „ afkomen."

Zodanig een onderfcheide afkomst ten oorfpronge der onderfcheide Menfchen-Rangen te ftellen is volmaakt *Oostersch*; wy herinneren ons hier des betreffende fchoone aanmerkingen geleezen te hebben by ROBERTSON (*). Onze Schryver. die Fabel opgegeeven hebbende, voegt 'er by: „ Het is ongetwyfeld zeer droevig, om onder de Volken, die de groote „ Provincie *Anosfie* bewoonen, zulke belachlyke Fabelen over „ de ongelykheid der Rangen te vinden. *Wilden*, die geen „ Broeders willen zyn, één gemeenen Oorfprong verwerpen, „ welk eene jammerlyke dwaasheid! Dit foort van wonder kan „ geen uitleg vinden dan in de verovering die door de *Arabieren*, Voorouders der *Rhoandrians*, op *Madagascar* behaald is. „ Dat vreemd geflacht heeft overal, waar het zich verfpreid „ heeft, de voetftappen der droevigfte bygeloovigheden gelaaten. De *Rhoandrians* zyn tegenwoordig flegts twintig huisgezinnen fterk. Daar beftaan 'er nergens dan in de Provincie „ *Anosfie*, en men heeft reden om te hoopen, dat het Eiland „ eindelyk verlost zal weezen van het juk en van de regeering „ dier Overwinnaaren, die het door eenige Mahomethaanfche „ gebruiken verwoest en vergiftigd hebben."

In dit gedeelte des Eilands verwerft de fchoone kunne meer eerbieds en onderfcheidings dan in eenig ander Land. „ De „ Man beveelt 'er nimmer als een willekeurig Tyran, en de „ Vrouw gehoorzaamt 'er nimmer als eene Slaavin: de overwigt „ der magt helt zelfs naar den kant der Sexe." *De Heer* ROCHON verdeedigt het Character der *Madagascaren* tegen de blaam hun door FLACOURT aangewreeven, en legt de fchuld van de ondeugden, hun ten laste gelegd, op de mishandelingen der *Europeaanen*. „ Zy ontvangen, zegt hy, van ons barbaarfche behandelingen, in vergelding der gastvryheid, die „ zy ons zo edelmoediglyk vergunnen; en wy noemen hen „ verraaders en lafhartigen, wanneer wy hen, door overmaat „ van wreedheid, dwingen, om het juk te verbreeken, door 't „ welk wy goedvinden hen te drukken."

Deeze treurige waarheid bewyst de Schryver door den val der onderfcheide Bezittingen, die de *Europeaanen* getragt hebben op *Madagascar* op te rigten. Men leeze dezelve, en de daar bygevoegde Uitweiding over de Gelykheid der Menfchen als de grondflag eener betere behandeling. Waar hy den lof uitmeet der *Vereenigde Staaten van America*, als het vryfte en ge-

(*) Men zie dien Gefchiedboekers laatfte Werk: *Gefchiedkundig Onderzoek wegens de kennis die de Ouden hadden van Indië*, onlangs by YNTEMA en LOOSJES uitgekomen, bl. 322.

gelukkigfte Land des Aardbodems. „ Indien, zegt hy ergens, „ groote belangen van Koophandel u te *Madagascar* roepen, „ omhels dan billyker en menschlievender grondbeginzelen dan „ gy tot nog gevolgd hebt. Het zyn geen Soldaaten maar „ Ambagtslieden, Landbouwers, dat werkzaame en onderrigtte „ Lieden 'zyn, die men na *Madagascar* moet zenden. Zy, die „ het Character der *Madagascaren* kennen, zullen geen vrees „ voeden over het onthaal dier Inwoonderen, voor lieden wel- „ ker maatig en werkzaam leeven den overvloed aanbrengt, en „ de ondeugd verbant." —— Wat men daar te verwerken en te verhandelen vindt, wyst de Heer ROCHON onderfcheiden aan, als mede de wyze waarop zulks, ten meesten voordeele, kan gefchieden. Breed is hier zyne uitweiding over het nut des Arbeids en der Werktuigkunde: men zou geen zo omflagtige befchryving van de Vuurmachine in een Werk van deezen aart verwagten.

Gelyk de Heer ROCHON zich, met veel regts, aankant tegen de Krygszugtige ontwerpen om *Madagascar* te onder te brengen, zo pryst hy de ontwerpen van een zagter aart der Heeren DE MOLDAVE en POIVRE, welke in het Werk zelve moeten geleezen worden. Byzonder aanmerklyk is 't geen hy mededeelt van den beroemden COMMERSON, en diens Natuurkundigen, en zyne eigene, Waarneemingen omtrent de *Kimos*, of *Pigmeen*, op *Madagascar* (*), ter wederlegging van FLACOURT, die hy weder met veel nadruks, over het Character der *Madagascaren*, tegenfpreekt: terwyl hy de bygeloovigheden en daar mede gepaarde wreedheden, welke hy niet ontkent, betreurt, wyst hy den weg der Verlichting aan, en toont de gefchiktheid deezer Volken om ze te ontvangen. „ Ik begryp," zegt hy ten flot, „ dat in de befchaafde Landen eene onnoemelyke meenigte, „ die alleen met de zorg voor haar beftaan, door eenen aan- „ houdenden arbeid en door eene geweldige oefening, bezig ge- „ houden wordt, den tyd niet heeft om de overdrevene gevoe- „ lens, die men haar in de prilfte jeugd reeds inprent, terug „ te dryven: maar de wilde Volken, bewooners van vrugt- „ baare ftreeken, zyn niet in dit geval; zy hebben den tyd om „ zich te onderrigten, en deeze voorregten zal men hen voor- „ zeker niet willen betwisten."

De volgende Afdeeling betreft het *Noordoostlyk Gedeelte van Madagascar*, het ryke Magazyn van de Volkplantingen op *Isle de France* en *Bourbon*. Op drie plaatzen van 't zelve hebben de *Franfchen* getragt Bezittingen te vormen. Hoog wordt de aart der Inboorelingen van dit gedeelte geroemd; hun gedrag ten opzigte van zekere Zeeroovers der Indifche

Zeeën

(*) Een verkort berigt hiervan is geplaatst in het Mengelwerk onzer *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 179?. bl. 931, enz.

Zeeën beschreven; als mede den schrik, welken zy weleer hadden; op het gezigt van een *Europisch* Schip; zich de onmenschlykheden, door de *Europeaanen* aan de kust gepleegd, herinnerende. Hoe de gesnuikte Zeeroovers 'er den afschuwelyken Slaavenhandel invoerden, vindt men met verdiende zwarte verwen afgemaald. Met verwondering, leest men hier eene Redevoering van een *Madagascaër* by het fluiten van een Koopverdrag. — Breedvoerig is hier het verslag van de onderscheide pogingen door de *Franschen* aangewend om Vastigheden op dit gedeelte te bekomen. —— Onder deeze steekt uit de Onderneeming des Graaven van BENYOWSKY, door den Abbé ROCHON allerongunstigst afgemaald. „ De *Madagascaren* hadden," naar zyne opgave, „ onder de beheersching van BENYOWSKY door „ inwendige oorlogen uitgeput, byna alle hunne goede hoedanigheden verlooren; zy waren niets meer dan laage slaaven, „ aan de eigenzinnigheden eens wreeden en onhandelbaaren Barbaars onderworpen. Onder zyne bestuuring waren de landeryen onbebouwd gebleven; de landbouw vernietigd zynde, „ hadt de onvrugtbaarheid zich over die eertyds vruchtbaare „ streeken verspreid. Die listige gelukzoeker hadt den haat, en „ het zaad van verdeeldheid, onder de Inwoonders verspreid; „ by de onbeschaamdheid en kwakzalvery voegde hy eene trotsche en verontwaardigende houding, ten einde de menigte te „ bedriegen, en ontzag in te boezemen. Onder de trekken van „ hoogmoed en valschaartigheid, bespeurde men nog daarenboven een wreedaartig uitzigt, dat bekwaam was om den stoutmoedigsten beschroomd te maaken. De gebeurtenissen zyns „ leevens zyn niets anders dan eene aaneenschakeling van „ misdaaden en bedriegeryen, en zyn dood niets anders dan „ de billykste straf voor een schandelyk verraad. Men moest „ of *Madagascar* van het juk diens Tyrans verlossen, of „ van de Colonien van *Isle de France* en *Bourbon* afzien." Even ongunstig laat deeze Vriend der *Fransche* Bewindhebberen op *Isle de France & Bourbon* zich elders ten opzigte van BENYOWSKY hooren. Van Partydigheid gelooven wy is de Abbé niet vry te pleiten. Wy weeten niet, of hy de *Memoirs and Travels of* M. A. *Count de* BENYOWSKY, *written by himzelf, translated of the Original Manuscript*, in 't Jaar 1790 te *Londen* door W. NICHOLSON in twee Deelen in 4to uitgegeeven, gezien hebbe: wie dezelve leest, en bovenal de oorspronglyke Stukken, daar agter gevoegd, nagaat, zal een min ongunstig oordeel over deezen zeldzaamen Man vellen. Vreemd dat de Vertaaler, wien de *Gedenkschriften en Reizen des Graaven van* BENYOWSKY, onlangs in vier Deeltjes by A. LOOSJES Pz. uitgegeeven, niet wel onbekend hebben kunnen weezen, des met geen woord melding maakt. De Vertaaler dier *Gedenkschriften* heeft beter der Waarheid en Onzydigheid hulde gedaan, met in zyn *Naberigt* het kwaade, van den Held zyns Werks gezegd,

zegd, niet te verzwygen; daar hy het goede gemeld hadt. Men zal wél doen met BENYOWSKY niet enkel volgens den Heer ROCHON te beoordeelen; maar 'er mede te vergelyken wat hy zelve zegt. In deeze dubbelleezenswaardige *Gedenkschriften des Graaven*, vinden wy ook veele byzonderheden, *Madagascar* betreffende, die niet min opmerking verdienen dan die des Abbés.

Vervolgens vinden wy, in het Werk voorhanden, *Aanmerkingen over het Noordlyk gedeelte van Madagascar:* en eene *Beschryving van verscheide Boomen, Heestergewassen en Planten, die in het Noordlyke gedeelte van Madagascar groeijen, door den Schryver, in den Jaare* 1768, *op isle de France gebragt.*

Over de beschryving van *Cochinchina*, (zo 'er geen drukfeil plaats hebbe, reeds in 't Jaar 1744, zie bl. 263, opgesteld,) velt de Schryver een oordeel dat wy wel willen onderteekenen. „ Ik waan niet, dat ik door deeze korte Beschryving „ *Cochinchina* in den grond zal doen kennen; ik heb slegts ter „ loops dat geene aan willen stippen, wat men hoogstnoodzaaklyk weeten moest, indien men denkt dat het nuttig is „ om in het vervolg met die verafgelegene streeken betrekkingen van Koophandel te maaken." —— Eindelyk treffen wy een *Byvoegzel tot de Indische Planten* aan.

Deeze *Reis door de Oostindien*, beter, want een Tytel moet waarheid spreeken, deeze *Beschryving van Madagascar* en *Cochinchina*, heeft geen gelukkig Vertaaler aangetroffen; doch wy zullen ons Berigt, reeds breed genoeg, niet vergrooten met eene lyst, die wy gemaakt hadden, van plaatzen, welke wy 'vertrouwen dat verkeerd vertaald, en daar door bykans onzin zyn.

Verhandelingen van het Provinciaal Utrechts Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. IXde Deels 2de Stuk. Te Utrecht, by B. Wild en J. Altheer, *en* J. de Waal Sz. 1795. *In gr. 8vo.* 93 *bl.*

Dit Stuk behelst een Antwoord op de Vraage: *Welke wyze van Opvoeding is de meest verkiezelyke? eene Publique of eene Huizelyk? welke zyn de gebreken van die beiden? is 'er eene wyze van Opvoeding, welke de voordeelen van beiden, met uitsluiting van derzelver nadeelen, bevat?* aan 't welk door het Provinc. Utr. Genootschap eene Zilveren Medaille, als een *accessit*, is toegeweezen: door G. C. C. VATEBENDER, Rector der Latynsche Schoole te *Gouda*.

De Rector VATEBENDER volgt in dit stuk, na eene soortelyke bepaaling van het geen hy door *Huizelyke* en *Publique* Opvoeding verstaat, deeze orde; dat hy 1° spreekt van *de Huizelyke Opvoeding, met alle derzelver voordeelen en gebreken;* daar op laat hy

hy 2° de *Publique* volgen; waar na hy 3° beoordeelt, *welke de verkieslykste zy*, en *eindelyk* onderzoekt hy, *of 'er eene betere wyze van opvoeding uit te denken zy? welke vereischten die behoorde te kenmerken*, *en hoe zy moest ingericht worden?*

De drie eerste hoofdzaaken moet men bekennen dat door den Auteur onpartydig zo wel als naauwkeurig overwogen zyn, en beredeneerd worden, hoewel het blykt, dat hy, over het geheel genomen, de voorkeur geeft aan de Publique Opvoeding. —— Het Plan van Opvoeding, door den Rector opgegeeven, in zyn laatste Hoofddeel, is zekerlyk het gewichtigst; hy toont daar in, dat hy, en te regt, in het denkbeeld staat, dat *hervormen* ('t geen in dit vak zo noodzaaklyk is) niet is *bedekken* en *oplappen* of *toesmeeren*; maar *het kwaade geheel weg te neemen*, en *een vast en duurzaam beter* in de plaats te brengen. Gaarne zouden wy, daar dit door den Schryver zeer wel in 't oog gehouden is, dit Plan opgeeven of schetzen; te meer, om dat het. in deeze gewichtige zaak, belangneemend gedeelte onzer Natie met brandend verlangen uitziet naa de besluiten, welke de Representanten van 't Volk van *Holland*, ten aanzien van het geprojecteerde *Committé van Publicq Onderwys*, neemen en in werking brengen zal, waar toe dit stuk, naar ons inzien, regtstreeksch behoort; doch ons bestek laat dit niet toe. 't Plan zelf is doordacht; doch niet geheel vry van zwaarigheden en bedenkingen, welke de Burger VATEBENDER ook zelf gezien heeft, en daarom in 't laatste gedeelte van zyn Antwoord getragt heeft op te lossen. —— Wy beveelen voorts dit Stuk ter aandagtige leezing en overweeging van allen, die hierin eenig belang hebben of stellen, ten sterksten aan.

FRANC. SANCTII, *Brocensis*, Minerva, seu de causis Linguae Latinae Commentarius, cui Supplementa passim GASPARIS SCIOPPII inserta sunt, uncis inclusa, maxime vero JACOBI PERIZONII, & novissime EVERARDI SCHEIDII perpetuis uberrimisque Animadversionibus illustratus. Editio quinta, superioribus longe auctior. Trajecti ad Rhenum, apud *Gisb. Tim. a Paddenburg & Filium*, 1795. In 8vo, f. m. 1062 pp.

De alomme zo bekende Taalgeleerde arbeid van SANCTIUS, die, uitwyzens de Tytel, de naleezing en verbetering van SCIOPPIUS en PERIZONIUS ondergaan heeft, treedt hier ter vyfde maale te voorschyn, met de Aanvulzels en Verbeteringen deezer Geleerden, by welke de arbeidzaame Hoogleeraar SCHEIDIUS de zyne gevoegd, en dit Werk eene grootere volkomenheid bygezet heeft. Ongelukkig dat's laatsten Geleerden schielyken dood, naa dat hy ter *Leydsche* Hoogeschoole het Hoogleeraarschap in de *Oosterschen Taalen*, als de Opvolger van den der Geleerde Wereld te vroeg ontvallen SCHULTENS, aanvaard hadt, hem verhin-

hinderd hebbe de laatfte hand aan deezen Taalgeleerden arbeid te leggen, of althans ontzet heeft, van denzelven met eene Voorreden, op den voet zyner Voorgangeren, te verryken; waarover zich de Uitgeevers met rede beklaagen.

Alleen moeten wy, by de Aankondiging deezes Werks, vermelden, dat, by deeze laatfte keurlyke Uitgave, 't zelve, fchoon over 't geheel 't zelfde gebleeven, vermeerderd is met de volgende, voor de Taalgeleerden gewigtige, Byvoegzels des jongften Uitgeevers.

LIB. I. CAP. II. *De Pronominum Latinorum caufis.*
LIB. I. CAP. X. *De prifcis Diminutivorum nominum formis.*
LIB. I. CAP. XI. *De antiquisfima Comparativi & Superlativi terminatione apud Latinos. De iis etiam quæ videantur anomala* Bonus, melior, optimus; Malus, pejor, pesfimus: *cet.*
LIB. I. CAP. XVIII. *De caufis Propofitionum, Adverbiorum, Conjunctionum.*
LIB. III. CAP. VIII. *Correctio Sanctii de Gerundiis.*
LIB. III. CAP. IX. *Correctio Sanctii de Supinis.*
LIB. III. CAP. XIV. *De caufis Conjunctionum.*

Ontelbaar veele zyn, buiten deeze groote en allen in 't oog loopende Byvoegzels, de door het Werk heen verfpreide Aanmerkingen, Ophelderingen en Verbeteringen, van den onvermoeid werkzaamen SCHEIDIUS, die alleszins blyk en bewys opleveren van 's Hoogleeraars groote Beleezenheid en uitgebreide Taalkunde, opgedaan in eene onbezweekene beoefening van *Griekfche* en *Latynfche* Schryveren, en hier verwerkt op eene wyze die hem eere aandoet. De Taalgeleerde Wereld zal, ongetwyfeld, deezen Letter- en Taalarbeid onder de Gedenkftukken rekenen, die den naam van den Geleerden SCHEIDIUS vereeuwigen.

Wy merken nog op, dat de Boekhandelaars, die ons deeze, de voorige Uitgaven van SANCTIUS verre overtreffende, Uitgave ter hand gefteld hebben, tevens bezorgden, dat dit Werk geflooten werd met een daar op hoogst noodig en uitvoerig Register.

De Triumph der Vryheid, *Toneelfpel*, *door* N. C. BRINKMAN, Wed. van C. VAN STREEK. *Te Amfterdam*, *by* M. Schalekamp, *in 't eerfte Jaar der Bataaffche Vryheid. In 8vo*, 119 *bl.*

Vryhart, de Held van dit Toneelfpel, word hier ingevoerd als een yvrig Patriot, bezield met warme Vryheidsliefde, als een braaf en bemind Egtgenoot en Huisvader, en tevens als een Menfchenvriend die zyn verftand en pen gebruikt had om de zaak der Vryheid, ten tyde der onderdrukking derzelve, te

te handhaaven en te verdedigen. Daar door in den haat der Aristocratische Regeering van zyne woonplaats gekomen, gebruikte deeze haare geweldadige magt tegen hem, en liet hem, tegen allen regt, uit zyn huis haalen en gevangen neemen: twee onvoltooide, en nooit aan 't licht gebragte, schetzen van Revolutie, gaven deeze zyne Regters aanleiding, om, ten minsten onder een goeden schyn, hem als een Oproermaaker en Twiststooker ten zwaarde te veroordeelen; en, schoon zy van de aannadering der Franschen bewust, en daar voor niet weinig bekommerd waren, dreef hen hunne haat dermaate aan, dat zy de uitvoering van dit vonnis met allen mooglyken spoed verhaastten, en Vryhart werkelyk zouden hebben doen onthalzen; doch, op 't oogenblik dat de Beul gereed stond hem den doodelyken slag toe te brengen, komt de minnaar van Vryhart's dogter met eenige Franschen toeschieten, bevryd hem van den dood, en stelt hem in vryheid: waarna de inrukking der Franschen volgt, en de Vryheid triumpheert. —— Dit is de Inhoud van dit Toneelspel, waarvan de byzondere Toneelen niet onnatuurlyk zyn ingericht, en ons van de bekwaamheid der Digteres, in de schikking en bearbeiding der tusschen-vallen, een goed denkbeeld inboezemt. Indien zy ons in de Voorreden niet berichtte, dat *dit stuk haare eersteling was voor het Toneel*, en *dat hetzelve in twee maanden bewerkt en afgedrukt was*, *door het verlangen, om het zelve in een zo gepast oogenblik in de Wereld te hebben*, zouden wy, byzonder ten aanziene van het Digtmaatige, wel eenige aanmerkingen kunnen maaken; maar wy zullen dit nu niet doen: alleen kunnen wy niet voorby, der Digteres te herinneren, dat, hoe groot ook de Poëtische Vryheid zy, dezelve echter niet veroorlooft, (om het rym, of de maat,) tegen de Geslagten of de Woordvoeging (Constructie) te zondigen; 't geen, in dit stuk, op meer dan ééne plaats, geschied, gelyk den kundigen Leezer, en ook haar zelve, by een naauwkeurig in- en herzien, ras in 't oog moet loopen. — Ook stootte het ons, (vooronderstelde, dat dit stuk ten Toneele gevoerd werd) daarin zulke uitgebreide gebeden of aanspraaken aan het Godlyk Opperweezen te ontmoeten, en boveal kenrden wy het wraakzucht ademend gebed van Vryhart, (dat bl. 51 gevonden word,) ten sterksten af, als niet passende in den mond van een Christen, en een van zyne onschuld ten vollen overtuigd Patriot.

REGISTER

VAN

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

Die in dit Stuk oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

Bil-

G.

Kluit,

T.

Ver-

W.

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

in de *Letteroefeningen* voorkomende.

Op.

